

ૐ

ત્રૈલોક્યં સચરાચરં વિજયતે યસ્ય પ્રસાદાદિદં
યોત્રામુત્ર હિતાવહસ્તનુજૃતાં સર્વાર્થસિદ્ધિપ્રદઃ ।
યનાનર્થકદર્થના નિજમહ સ્સામર્થ્યતો વ્યર્થિતા
ક્ષમૈ કારુણિકાય ધર્મવિજ્ઞવે જ્ઞક્તિપ્રણામોઽસ્તુમે ॥

(શાંત સુધારમ્.)

જેના પસાય થકી સ્થાવર અને જંગમ સહિત જગત્ શોભે છે,
તથા જે આ લોક પ્રાણીઓને હિત કરવાને યોગ્ય થઈને સર્વ અર્થની
સિદ્ધિતાને પમાડે છે, જેણે પોતાના તેજસ્વી સામર્થ્ય કરી પાપરૂપ વિટં-
બનાનો નાશ કરી નાખ્યોછે એવોજ દયાવાંત ધર્મરૂપ પ્રભુ તેને મહારા
નમસ્કાર હોજો.

સચ્ચારિત્ર પવિત્ર ચિત્ર ચરિતં ચારુ પ્રવોધાન્વિતં
શાંતં શ્રી શમતારસેન સુખદં સર્વજ્ઞ સેવાધરમ્ ।
વિદ્વન્મંદલ મંરુનં સુયશસા સંખ્યાત્ત જૂમંરુલં
તં સૂરિં પ્રણમામ્યહં સુવિજયાનંદાજિધં સાદરમ્ ॥

“ ઉત્તમ આચારોએ કરીને પવિત્ર અને સુંદર છે ચારિત્ર જેમનું,
તેમજ સુંદર બોધવડે જે યુક્ત છે, વળી શમતાના રસે કરીને શાંત
સુખને આપનારા, સર્વજ્ઞની સેવાને ધારણ કરનારા, વિદ્વાનોના મંડળમાં
આબુષણરૂપ, અને જુમંડળની અંદર જેમનો યશ સારીરીતે વ્યાપેલો
છે, તેવા શ્રી વિજયાનંદસૂરિ (આત્મારામજી મહારાજ)ને હું આનંદ
પૂર્વક નમસ્કાર કરું છું. ”

न्यायाम्भोनिधि श्रीमद् विजयानंदसूरि (आत्मारामजी महागज)

ત્રૈલોક્યં સચરાચરં વિજયતે યસ્ય પ્રસાદાદિદં
 યોત્રામુત્ર હિતાવહસ્તનુજૃતાં સર્વાર્થસિદ્ધિપદઃ ।
 યનાનર્થકદર્થના નિજમહ સ્સામર્થ્યતો વ્યર્થિતા
 ત્ત્વમૈ કારુણિકાય ધર્મવિજ્ઞવે જ્ઞક્તિપ્રણામોઽસ્તુમે ॥

(શાંત સુધારસ.)

જેના પસાય થકી સ્થાવર અને જંગમ સહિત જગત્ શોભે છે,
 તથા જે આ લોક પ્રાણીઓને હિત કરવાને યોગ્ય થઈને સર્વ અર્થની
 સિદ્ધિતાને પમાડે છે, જેણે પોતાના તેજસ્વી સામર્થ્યે કરી પાપરૂપ વિટં-
 બનાનો નાશ કરી નાખ્યોછે એવોજ દયાવાંત ધર્મરૂપ પ્રભુ તેને મહારા
 નગરકાર હોજે.

સદ્ચારિત્ર પવિત્ર ચિત્ર ચરિતં ચારુ પ્રવોધાન્વિતં
 શાંતં શ્રી શમતારસેન સુખદં સર્વજ્ઞ સેવાધરમ્ ।
 વિદ્વન્મંરુલ મંરુનં સુયશસા સંખ્યાત્ત જૂમંરુલં
 તં સૂરિં પ્રણમામ્યહં સુવિજયાનંદાન્નિધં સાદરમ્ ॥

“ ઉત્તમ આચારોએ કરીને પવિત્ર અને સુંદર છે ચારિત્ર જેમનું,
 તેમજ સુંદર બોધવડે જે યુક્ત છે, વળી શમતાના રસે કરીને શાંત
 સુખને આપનારા, સર્વજ્ઞની સેવાને ધારણ કરનારા, વિદ્વાનોના મંડળમાં
 આબુષણરૂપ, અને જુમંડળની અંદર જેમનો યશ સારીરીતે વ્યાપેલો
 છે, તેવા શ્રી વિજયાનંદસૂરિ (આત્મારામજી મહારાજ)ને હું આનંદ
 પૂર્વક નમસ્કાર કરું છું. ”

2200

न्यायांभोनिधि श्रीमद विजयानंदसूरि (आत्मारामजी महाराज)

ॐ

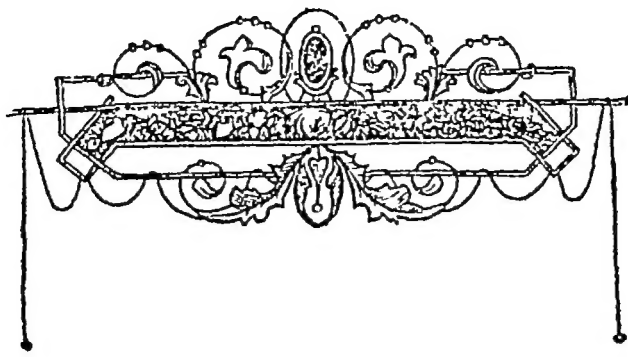
त्रैलोक्यं सचराचरं विजयते यस्य प्रसादादिदं
योत्रામુત્ર હિતાવહસ્તનુનૃતાં સર્વાર્થસિદ્ધિપ્રદઃ ।
યનાનર્થકદર્થના નિજમહ સ્સામર્થ્યતો વ્યર્થિતા
તસ્મૈ કારુણિકાય ધર્મેવિજયે જ્ઞક્તિપ્રણામોઽસ્તુમે ॥

(શાંત સુધારસ.)

જેના પસાય થકી સ્થાવર અને જંગમ સહિત જગત્ શોભે છે,
તથા જે આ લોક પ્રાણીઓને હિત કરવાને યોગ્ય થઈને સર્વ અર્થની
સિદ્ધતાને પમાડે છે, જેણે પોતાના તેજસ્વી સામર્થ્યે કરી પાપરૂપ વિટં-
બનાનો નાશ કરી નાખ્યોછે એવોજ દયાવંત ધર્મરૂપ પ્રભુ તેને મહારો
નમસ્કાર હોજો.

સચ્ચારિત્ર પવિત્ર ચિત્ર ચરિતં ચારુ પ્રબોધાન્વિતં
શાંતં શ્રી શમતારસેન સુખદં સર્વજ્ઞ સેવાધરમ્ ।
વિદ્વન્મંરુલ મંરુનં સુયશસા સંવ્યાપ્ત જૂમંરુલં
તં સૂરિં પ્રણમામ્યહં સુવિજયાનંદાન્નિધં સાદરમ્ ॥

“ ઉત્તમ આચારોએ કરીને પવિત્ર અને સુંદર છે ચારિત્ર જેમનું,
તેમજ સુંદર બોધવડે જે યુક્ત છે, વળી શમતાના રસે કરીને શાંત
સુખને આપનારા, સર્વજ્ઞની સેવાને ધારણ કરનારા, વિદ્વાનોના મંડળમાં
આબુષણરૂપ, અને જુમંડળની અંદર જેમનો યશ સારીરીતે વ્યાપેલો
છે, તેવા શ્રી વિજયાનંદસૂરિ (આત્મારામજી મહારાજ)ને હું આનંદ
પૂર્વક નમસ્કાર કરું છું. ”

પરતીવન.

ચતુર્વિધ ગતિમાં મનુષ્યની ગતિ સર્વથી વિલક્ષણ છે. દેવગતિ સર્વોત્કૃષ્ટ ગણાય છે, પણ તેની ઉત્કૃષ્ટતા અમુક અંશોમાંજ છે અને મનુષ્ય ગતિની ઉત્કૃષ્ટતા સર્વ અંશે છે, કારણ કે, એ ગતિજ મોક્ષમા જવાનો દરવાજો છે તેમાં પણ પ્રતિભાની પૂર્ણતા પ્રાપ્ત થયેલી હોય તો એ માનવ પ્રકૃતિનો તેમાં પૂર્ણ વિકાસ થાય છે. તે પ્રતિભાનું દર્શન ત્યારેજ થઈ શકે છે કે, જ્યારે પ્રાકૃત જનને સુલભ એવા શંકા, ભય, સ્વાર્થ, અને કૃપણતા ઇત્યાદિ દોષોમાંથી મુક્ત થઈ મનુષ્ય પોતે પોતાને પણ ભુલી જાય એવી ઉદાર, અને ઉન્નત સમાનતાનો દ્વારો અનુભવ કરે છે. પ્રતિભાની પૂર્ણતા સાથે સદ્વર્ત્તનની પૂર્ણતા હોય તો મનુષ્ય ઉંચામાં ઉંચી કોટીનો સ્પર્શ કરવાને સમર્થ થાય છે. એવી ઉચ્ચ સ્થિતિમા કરેલા નિશ્ચયો સર્વ માનવ પ્રજાને ધણાં ઉપયોગી થઈ પડે છે અને સ્વાપર્ણ કરવાની અદ્ભુત શક્તિ ઉત્પન્ન થઈ તે અનેક જાતના પુણ્યાનુબંધી પુણ્યો ઉપાર્જન કરાવે છે.

પરોપકારને, અર્થે સ્વાર્પણ કરવાની વૃત્તિથી ઉપજેલી પ્રતિભા બુદ્ધિની, સદા ચરણની, ભવ્યતાની અને સદ્ભાવનાની પૂર્ણતા બક્ષે છે અને તે પ્રતિભાવંતના જીવનને ઉભયલોકની સાર્થકતા કરાવે છે કારણકે, એવી ઉચ્ચ પ્રતિભાવાલા પુરૂષો મન વચન અને કર્મની એકતાના સરલ એકમાર્ગીપણાની જે સત્યનીતિ તેનેજ વળગી રહે છે. જે સ્વાર્થ, સંકોચ, ભય, કૃપણતા આદિથી આખા વિશ્વમાં પાપ માત્ર ઉદ્ભવે છે, તેનો ગ્રંથ પણ તે પ્રતિભાવાનને લાગી શકતો નથી. તે સર્વદા શુદ્ધ આચરણથી અલંકૃત રહે છે.

પૂર્વ કાલે જૈન ધર્મમા એવા પ્રતિભાવંત અનેક નરરત્નો થઈ ગયા છે. સત્ય અને સમયનું બલ અગાધ છે, મનુષ્ય કે મનુષ્યની ગમે તેવી રચનાઓથી સત્ય અને સમય કબાવી શકાતા નથી, તેનો પરાજય કદિ ક્ષણિક ભાસે પણ કાલ ગતિએ તે પુનઃ પોતાનું સ્થાન પ્રાપ્ત કર્યા વિના રહેતા નથી. પૂર્વે જે પ્રતિભાવાલા લેખકો અને કવીશ્વરો થઈ ગયા છે, તેમનાં સ્થાન લેનાર હવે કોઈ નથી એમ કહેવાથીજ તેમના

ઉત્કર્ષની નિઃસીમ વાત સિદ્ધ થાય છે. પ્રાચીન જૈન લેખકોએ અને ઠવીશ્વરોએ જૈન સાહિત્યની સરિતાના વિપુલ પ્રવાહને વેહેવરાવ્યો છે, તેનુંજ આજ ભારતવર્ષની જૈન અને જૈનેતર પ્રજાના હૃદય ઉપર સામ્રાજ્ય ચાલે છે. તેના રંગથી રંગાએલ ગદ્ય અને પદ્યમય ઉદ્ગારો અદ્યાપિ સર્વત્ર પ્રસરી રહ્યા છે.

પૂર્વ કાલના જૈન મહામુનિઓ કેવા અવસરજ્ઞ અને ધર્મ પ્રસારવા માટે ઉત્સાહી હતા, તેનાં અનેક દૃષ્ટાંતો જૈન ઇતિહાસમાં મલી આવે છે. તેમનું જીવન ભવ્ય અને લોકોત્તર હતું. સર્વદા શુભ અધ્યવસાય અને જનકલ્યાણ કરવાની ઇચ્છાના એકકેંદ્ર તરીકે તેઓ શુભ ભાવ વિસ્તારનાર, શુભ સાધનાર અને શુભ વિચારનાર અચિંત્ય શક્તિવાલા હતા. તેમના ઉપદેશથી જૈન ગૃહસ્થો પણ ન્યાય, એક નિષ્ઠા, સત્ય, પ્રેમ, ક્ષમા, સદાગ્રહ અને સદાચારની મૂર્તિ રૂપ બનતા અને પોતાના જીવનને એક સુવાસમય, આનંદમય, દૃષ્ટાંતમય અને સુખમય કરી શકતા હતા. સંસારનો ભાર વહેતાં છતાં એમની પ્રકૃતિ સ્થિતિ અને રીતિની સાદાઈ, એમના મનોબલની ગંભીર પણ અતિ દૃઢતા અને એમના વદનની નિરંતર પ્રસન્નતા દેખાતી હતી.

એ સમયે મુનિ અને ગૃહસ્થ એ ઉભય ક્ષેત્રો એટલી બધી ઉન્નતિમાં હતા કે, તેથી આર્હત ધર્મની પૂર્ણ જાહોજહાલી દેખાતી હતી. એ ઉભય ક્ષેત્રોના શુદ્ધ બલથી બીજા પાંચ ક્ષેત્રો પણ પૂર્ણ રીતે ખીલી રહેલા હતા. તે સમયે જ્ઞાન રૂપી પુષ્પોદ્યાન નવ પદ્મવિત થઈ આર્હત પ્રજાને પોતાના અમૃતમય અને આનંદમય સુગંધને આપતું હતું. સર્વદેશી વિદ્રતાને ધારણ કરનારા ઘણા પંડિત મુનિઓ ઠામ ઠામ વિચરતા અને આર્હત ધર્મનો પવિત્ર ઉપદેશ આપતા હતા. તે કાલના મુનિઓમાં તલસ્પર્શિતા, મર્મજ્ઞતા અને ગ્રહણ કરવા કરાવવાની શક્તિનો ચમત્કાર ભરેલો યોગ જોવામાં આવતો હતો. તેમનામાં આવો અલૌકિક બુદ્ધિ વૈભવ છતાં તેઓનું હૃદય અતિ સરલ, સુરસ, નમ્ર અને વિનીત હતું. અભિમાનના લેશ વિના તેઓ સર્વદા સર્વને સુલભ, સુગમ અને અનુકૂલ રહેતા હતા.

આવા સમયમાં મહાનુભાવ જૈનાચાર્યોએ જૈન પ્રજાના ઉપકારને માટે અનેક ગ્રંથો લખ્યા છે. તે માહિલો આ **ધર્મખિંદુ** ગ્રંથ છે. આ ગ્રંથ પ્રકરણના નામથી જોલખાય છે અને તેની રચના સંસ્કૃત સૂત્ર રૂપે કરવામાં આવી છે. તેમાં સૂત્રોની ગ્રંથના એવી સુંદર રીતે કરવામાં આવી છે કે જેના અર્થના ઉત્તમ ગૌરવ સાથે વિષયનો ઉદ્દેશ સારી રીતે સચવાયેલો છે. તેની ઉપર કરવામાં આવેલી વૃત્તિ સૂત્રાર્થનું સ્ફોટન કરવામાં ઘણીજ ઉપયોગી છે. જે વિષય સૂત્રમાં ઊદ્દિષ્ટ હોય તેનું રૂપ જેવું સૂત્રકારે આલેખ્યું હોય, તેવું ઉત્તમ રીતે મૂલને અધિક પ્રકાશ મળે તેમ સ્પષ્ટ કરવામાં વૃત્તિકારે પોતાની કુશલતા સારી રીતે બતાવી આપી છે. મૂલ ગ્રંથ-

કારે સૂત્રનો જે અર્થ દર્શાવ્યો હોય, તેમાં શું રહસ્ય છે ? એ સમજાવવાને માટે વૃત્તિકારે કોઈ કોઈ સ્થલે ઘણું સાડું વિવેચન કરેલું છે.

આ ગ્રંથના મૂલ કર્તા મહાનુભાવ શ્રીહરિભદ્રસૂરિ કે જેઓ જેન ઇતિહાસમાં ચૌદસો ને ચૌંભાલીશ ગ્રંથોના કર્તા તરીકે પ્રખ્યાત છે, તેમની કૃતિમાં અદ્ભુત અને સુબોધક રચનાનું દર્શન થાય, એમાં કોઈ આશ્ચર્ય નથી. તે મહાનુભાવ ગ્રંથ-કારે મુનિઓ અને ગૃહસ્થોના ધર્મો ખતાવવાને માટે આ ઉપયોગી ગ્રંથની યોજના કરી છે, અને તેની અંદર એ ઊદ્દિષ્ટ વિષયને સારી રીતે વિવેચન કરી સમજાવ્યો છે વિષય, સંબંધ, પ્રયોજન અને અધિકાર એ ચાર અનુબંધની ઘટના કરી ગ્રંથ-કર્તાએ લેખના આદ્ય સ્વરૂપને યુક્તિ પૂર્વક વિવેચન કર્યું છે. સૂત્રના ટુંકા ટુંકા શબ્દોથી યતિ અને ગૃહસ્થના ધર્મ વિષયનો અનંત ભંડાર દર્શાવી કર્તાએ આ ધર્મ-ઉદ્ગરૂપે એક અપૂર્વ ધર્મ સંહિતા ગ્રંથિત કરેલી છે તે સાથે સૂત્રશ્રંખલા એવી રમણીય ગોઠવી છે કે, જે ઉપરથી સિદ્ધ કરેલા ધર્મના નિયમો ક્રમાનુસાર સ્મૃતિ વિષયમાં રહી શકે છે.

આ ઉપયોગી ગ્રંથની વૃત્તિ ઓ મુનિચંદ્રસૂરિએ એ રચેલી છે. સૂત્રની ગ્રંથના માં દર્શાવેલા શબ્દોના અર્થનું સ્પષ્ટીકરણ કરી તે ઉપર ઉપયુક્ત વિવેચન આપવામાં આવ્યું છે. ધર્મના ગહન વિષયને અંગે જે કોઈ સૂચક અંશે સૂત્રકારે દર્શાવ્યા છે, તેમને વૃત્તિકારે પોતાની વિશાલ બુદ્ધિથી પદ્ધતિ કરી તે તે વિષયના સ્વરૂપને સારી રીતે પ્રતિપાદન કરેલ છે. કોઈ કોઈ પ્રસંગે મૂલ વિષયની પુષ્ટિને માટે ખીજ પ્રમાણિક ગ્રંથોના પ્રમાણો આપી સૂત્ર વાણીના આશયને વિશેષ પ્રમાણભૂત પણ કરી ખતાવ્યો છે, આથી મૂલ ગ્રંથની મહત્તામાં વૃત્તિકારે મોટો વધારો કર્યો છે, એમ નિઃસંશય કહેવું જોઈએ.

મુનિ વર્ગ અને ગૃહસ્થ વર્ગના સામાન્ય અને વિશેષ ધર્મને દર્શાવનારા આ ગ્રંથના આઠ અધ્યાય રૂપે આઠ ભાગ પાડવામાં આવ્યા છે, તેમાં પહેલા ગૃહસ્થ ધર્મ વિધિ નામના અધ્યાયમાં ગૃહસ્થ ધર્મનું સ્વરૂપ પ્રતિપાદન કરેલું છે. ધર્મ એ શબ્દની વ્યાખ્યામાં વૃત્તિકારે ઊત્તમ પ્રકારે ઊહાપોહ કરી ધર્મના શુદ્ધ લક્ષણો સિદ્ધ કરી ખતાવ્યા છે ગૃહસ્થ ધર્મની યોગ્યતા મેલવવા માટે ગૃહસ્થને કેવા ધરમાં રહેવું જોઈએ ? એ વાત પ્રથમ દર્શાવી ગૃહસ્થના ઊત્તમ આચારો એવી સરસ રીતે વર્ણવ્યા છે કે જેમાં ગાર્હસ્થ્ય વર્તનનો મુખ્ય મુખ્ય સર્વ સદાચાર આવી જાય છે

ખીજ દેશના વિધિ નામના અધ્યાયમાં ધર્મની દેશના આપવાની યોગ્યતા વિષે કહેવામાં આવ્યું છે. કેવો ગૃહસ્થ ધર્મની દેશના આપવાને યોગ્ય છે ? અને તે યોગ્ય એવા ગૃહસ્થને ધર્મનો ઉપદેશ કેવી રીતે—કેવી પદ્ધતિએ આપવો ? તે વિષે

ક્રમાનુસાર ઊત્તમ વિવેચન કરવામાં આવ્યું છે. તેમાં ચતુર્વિધ કથાઓમાંથી આક્ષે-
પણી કથાનું વિવેચન કરી અને તેના આચાર, વ્યવહાર, પ્રજ્ઞાપિત અને દષ્ટિ-
વાદ એવા ચાર ભેદો લક્ષણ પૂર્વક દર્શાવી વૃત્તિકારે એ વિષયને સારી રીતે પદ્ધતિ
કરેલો છે. તે પછી જ્ઞાનાદિ આચાર તેના પાલવાનો પ્રકાર અને તેને અંગે કરવા યો-
ગ્ય એવા ઉપદેશના પ્રકારની સૂચના કરી તે વિષયને સમાપ્ત કરવામાં આવ્યો છે.

ત્રીજા ગૃહસ્થ ધર્મ વિધિ નામના અધ્યાયમાં ધર્મને ગ્રહણ કરવા યોગ્ય
એવા ગૃહસ્થને ધર્મ આપવાનો ઉત્તમ વિધિ દર્શાવ્યો છે. સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત થયા
પછી આશુવ્રત વગેરેને ગ્રહણ કરવાની યોગ્યતા દર્શાવી, સમ્યગ્દર્શનનું લક્ષણ, અ-
શુવ્રત વગેરે આપવાનો પ્રકાર અને તેના અંગે કરવામાં આવેલા વિશેષ વિવેચન-
માં એક ગૃહપતિના પુત્રની સવિસ્તર કથા આપવામાં આવી છે. તે પછી યોગ-
શુદ્ધિ, વંદન શુદ્ધિ, નિમિત્ત શુદ્ધિ, દિક્શુદ્ધિ અને આગારશુદ્ધિના સ્વરૂપ, પાંચ
આશુવ્રત, ત્રણ ગુણુવ્રત, ચાર શિક્ષાવ્રત અને વ્રતદાનનું સ્વરૂપ અને તેના અતિચારો
દર્શાવી તેમના ત્યાગ કરવા પૂર્વક ગૃહસ્થનો વિશેષ ધર્મ બતાવ્યો છે.

ચોથા યતિવિધિ નામના અધ્યાયમાં યતિ-મુનિના સામાન્ય ધર્મનો આરંભ
કરતાં પ્રથમ વિધિથી ગૃહસ્થધર્મને સેવનારો પુરૂષ ચારિત્ર મોહનીય કર્મથી મુકાય
છે, એ વાત દર્શાવી મુનિના સ્વરૂપનું દિગ્દર્શન કરાવવામાં આવ્યું છે. કેવો પુરૂષ
દીક્ષા લેવાને યોગ્ય છે? એ વિષે ઇસારો કરી દીક્ષાની યોગ્યતાના સોળ ગુણો અને
ગુરૂના પંદર ગુણો ઉત્તમ પ્રકારે દર્શાવવામાં આવ્યા છે. અને તે વિષે જુદા જુદા
મતના વિદ્વાનોના અભિપ્રાયો પ્રગટ કરવામાં આવ્યા છે. પ્રવ્રજ્યા લેનારા પુરૂષના પ્રશ્ન,
આચાર અને તેની પરીક્ષાનો ક્રમ અને યતિધર્મની યોગ્યતા પ્રતિપાદન કરી એ
અધ્યાય સમાપ્ત કરવામાં આવ્યો છે.

પાંચમા યતિધર્મવિધિ નામના અધ્યાયમાં યતિપણું કેવું હજી છે? એ
વાત દર્શાવી, તેનું પરમાનંદરૂપ મોક્ષફલ જણાવી યતિધર્મના સાપેક્ષ અને નિરપેક્ષ
એવા બે ભેદ વિવેચન પૂર્વક વર્ણવી બતાવ્યા છે. તે પ્રસંગે દીક્ષા આપવાને અયો-
ગ્ય એવા બાલ, વૃદ્ધ વગેરે પુરૂષોના દોષો વૃત્તિકારે ઉત્તમ પ્રકારે વર્ણવી બતાવ્યા
છે. તે પછી મુનિએ કેવી રીતે વર્તવાનું છે? તે પ્રસંગે મુનિના વર્તનનો ઉત્તમ
ચિતાર આપી એ અધ્યાયને સમાપ્ત કરવામાં આવ્યો છે.

છઠ્ઠા યતિધર્મ વિષય નામના અધ્યાયમાં સાપેક્ષ અને નિરપેક્ષ યતિધર્મના
સૂક્ષ્મ તત્ત્વો દર્શાવ્યા છે. પરોપકારવૃત્તિ, ત્રિવિધ યોગસાધન, વગેરે બતાવી નિ-
રપેક્ષ યતિધર્મ ને યોગ્ય એવા પુરૂષની બાહ્ય અને આંતર પ્રવૃત્તિ પ્રતિપાદિત કરી
છે અને સમ્યગ્દર્શનાદિ ત્રણ રત્નોને કર્મ ક્ષયના કારણ બતાવી સ્વસ્વભાવનો ઊત્ક-
ર્ષ અને તે થવાનું કારણ સ્પષ્ટ કરી ઊચિત અનુષ્ઠાનની શ્રેયસ્કરતા સિદ્ધ કરી છે. ત્યા-

૨ બાદ મોક્ષના અંગ રૂપ ભાવનાનું સ્વરૂપ અને ફલ તે વિષયને વૃત્તિકારે ઉત્તમ રીતે ગ્રહ્યો છે. તે પ્રસંગે વચનના ઉપયોગના પ્રભાવ રૂપે શ્રી ભગવતના સ્મરણ નું, ભક્તિનું અને ધ્યાનનું મહા ફલ ઠહી યતિ ધર્મની પરમ ઉત્કૃષ્ટતા સિદ્ધ કરી છે. આ પ્રસંગે પ્રવૃત્તિના દોષો દર્શાવી ચારિત્રના શુદ્ધ પરિણામનો મહિમા બતાવ્યો છે. અને છેવટે ભવોપગ્રાહી કર્મથી મુક્ત થવાનો પ્રકાર દર્શાવી સર્વથા કર્મરહિત થતાં સર્વ દુઃખના અતને દર્શાવી એ અધ્યાય પૂર્ણ કરવામાં આવ્યો છે.

સાતમા ધર્મ કુલ વિધિ નામના અધ્યાયમાં ધર્મના ફલ વિષે વિવેચન કરવામાં આવ્યું છે. અનંતર અને પરંપર એવા ફલના બે પ્રકાર દર્શાવી; તે પ્રત્યેકનું સ્વરૂપ બતાવવામાં આવ્યું છે. તે પ્રસંગે ધર્મની પ્રાપ્તિને અવસરે કેવી સંપત્તિ મળે છે, તે વિષે વિવિધ પ્રકારની જીવની પરિણતિની વૃદ્ધિનું વિવેચન કરી જીવના વીર્યનો ઉલ્લાસ શાધી થાય છે? એ વાત સવિસ્તર દર્શાવી અને તેમાં તેના હેતુઓનું સ્પષ્ટીકરણ સારી રીતે કરેલું છે. તેની અંદર બંધના હેતુનું દિગ્દર્શન કરાવી શુભ અને અશુભ પરિણામ વિષે સારૂં વિવેચન કરેલું છે. તે પછી છેવટે ધર્મરૂપ ચિંતા-મણિનો અનુપમ અને લોકોત્તર મહિમા વર્ણવી એ અધ્યાયને સમાપ્ત કરવામાં આવેલો છે.

આઠમા ધર્મ ફલ વિધિ નામના અધ્યાયમાં અતિ શુદ્ધ ધર્મના અભ્યાસથી તીર્થંકરપણું પ્રાપ્ત થાય છે. એ વાતનો ઉપન્યાસ કરી ચારિત્રની પ્રાપ્તિ, ચારિત્રની સાથે આત્માની એકતા, ધ્યાન સુખનો યોગ અને લબ્ધિઓની પ્રાપ્તિનો ક્રમવાર લાલ જણાવી આઠમા અપૂર્વકરણ ગુણ સ્થાનની પ્રાપ્તિ, અને ક્ષપકત્રેણી કરવાનું સામર્થ્ય પ્રાપ્ત કરી પરંપરાએ મોહ સાગરને ઉતરી કેવલજ્ઞાની થઈ પરમ સુખ-મોક્ષનો લાલ મેલવાય, એ વાત જણાવી છે. આ પ્રસંગમાં મહાનુભાવ વૃત્તિકારે અપૂર્વકરણને અંગે ઘણું વિવેચન કરી કર્મની વિવિધ પ્રકૃતિઓને બપાવવાનો ઉત્તમ ક્રમ દર્શાવી પ્રસ્તુત વિષયને વિશેષ પલ્લવિત કર્યો છે. તે પછી રાગ, દ્વેષ અને મોહાદિ આત્માના દોષનું યથાર્થ સ્વરૂપ બતાવી પરમેશ્વરપણાની પ્રાપ્તિના પરમ સુખને દર્શાવી સિદ્ધ ભગવંતની ગતિ અને સ્થિતિનું સ્વરૂપ ઉત્તમ પ્રકારે બતાવ્યું છે અને સિદ્ધ ભગવાનને નિરૂપમ સુખની સિદ્ધિ કેવી રીતે થાય છે? એ વાત જણાવી તે પર શ્રદ્ધા રાખવાનું ઠહી છેવટે આ મનુષ્ય ક્ષેત્ર રૂપ પૃથ્વીને વિષે જીવ શુક્લ ધ્યાન રૂપ અગ્નિવડે કર્મરૂપી ઇંધણને બાલી બ્રહ્મ નામથી પ્રસિદ્ધ એવા પરમ પદ-મોક્ષની પ્રાપ્તિ કરે છે, એ વાત દર્શાવી છે. અને તે પછી ત્યાં આઠમા અધ્યાયની સમાપ્તિ સાથે આ વિવિધ તત્ત્વોના મહાન સાગરરૂપ અંધની સમાપ્તિ કરવામાં આવી છે.

અંધર્ત્તા મહાનુભાવ હરિભદ્ર સ્મરિએ શ્રુત-આગમરૂપ મહાન સાગરમાંથી

ઉદ્ધાર કરેલા આ ગ્રંથને એક બિંદુ રૂપ ગણી તેનું નામ ધર્મબિંદુ આપેલું છે, પણ આ ઉપયોગી ગ્રંથ આધુનિક જૈન પ્રજાને એક વિવિધ જ્ઞાનનો મહાસાગરરૂપ થઈ પડે તેવો છે. આ મહાન્ ધર્મ ગ્રંથની અષ્ટાધ્યાયી જ્ઞે મુક્તામણિની માલાની જેમ કંઠમાં ધારણ કરી રાખવામાં આવે તો તેનો અભ્યાસી યાવજીવિત સદાચાર, સન્નીતિ અને સદ્ધર્મનો પરમ ઉપાસક બની પરિણામે પરમપદનો અધિકારી બને છે.

આ પ્રમાણે ગૃહસ્થ અને યતિધર્મને વિસ્તારથી પ્રતિપાદન કરનારો આ ગ્રંથ સર્વ જૈનવર્ગને અતિ ઉપયોગી છે. ગ્રંથની યોજના એવી ઉત્તમ પદ્ધતીથી કરવામાં આવી છે કે, જે મનનપૂર્વક વાંચવાથી અધિકારી પોતાના અધિકાર પ્રમાણે સ્વ-કર્તવ્યના સ્વરૂપને સારી રીતે જાણી શકે છે. ઉપરાંત જૈનધર્મના આચાર, વર્તન, નીતિ, વિવેક, અને વિનયના શુદ્ધ સ્વરૂપ સાથે તત્ત્વોના રહસ્યને સારી રીતે સમજી શકે છે.

મુનિ અને ગૃહસ્થ એ દ્વિપુટી જ્ઞે આ ગ્રંથને આદ્યંત વાંચે તો સ્વધર્મ—સ્વ-કર્તવ્યના યથાર્થ સ્વરૂપને જાણી પોતાની મનોવૃત્તિને ધર્મરૂપ કદપવૃક્ષની શીતળ છાયાની આશ્રિત કરી અનુપમ આનંદના સંપાદક બને છે. ગ્રંથ લેખનની શૈલી, અંદરના સિદ્ધાંત તથા પ્રાસાદિક લાષા સર્વ શિષ્ટ જનોની પરમ સ્તુતિના પાત્ર હોઈ મનોબલ, મનોભાવ, અને હૃદયશુદ્ધિને વધારનારા છે, દુઃકામાં કહેવાનું કે, આ સંસારમાં પરમ શ્રેય માર્ગે જીવી મોક્ષ પર્યંત સાધન પ્રાપ્ત કરવાની શુભ ભાવના ભાવનાર મુનિએ તેમજ ગૃહસ્થે મહાનુભાવ હરિભદ્રસૂરિની પ્રતિભાનો આ પ્રસાદ નિરંતર પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય છે.

આ ગ્રંથના કર્તા મહાનુભાવ હરિભદ્રસૂરિનો ઇતિહાસ જૈન વર્ગમાં પ્રખ્યાત છે, તેથી તે વિષે વિશેષ લખવાની જરૂર નથી, તો પણ સંક્ષેપમાં કહેવાનું કે જૈન-ધર્મના ધુરંધર પંડિતોમાં અગ્રગણ્ય એવા એ મહાનુભાવ વિક્રમના છઠા સૈકામાં આ ભારત વર્ષને અલંકૃત કરતા હતા. તેઓ ચિતોડના રાજા જિતારિના પુરોહિત બ્રાહ્મણ હતા. સંસારી અવસ્થામાં પણ તેમનું નામ હરિભદ્રજ હતું. તેમણે પોતાના કુલની પરંપરાના ધર્મ પ્રમાણે વેદ તથા વેદાંગનો સારો અભ્યાસ કર્યો હતો. તે સમયે આર્હત ધર્મના વિદ્વાન્ મુનિઓનો પ્રચાર તે દેશમાં થયા કરતો હતો. બ્રાહ્મણ હરિભદ્ર યાકિની નામની એક સાધ્વીના મુખથી ગાથા સાંભળીને આશ્ચર્ય પામ્યા હતા. તે પછી તે સાધ્વીની દ્વારા તે નગરમાં રહેલા જિનભટ્ટ નામના આચાર્યનો તેમને સમાગમ થઈ આવ્યો હતો, તે વિદ્વાન્ સૂરિવરના સમાગમથી હરિભદ્ર આર્હત ધર્મના તત્ત્વો ઉપર તટ્કાલ શ્રદ્ધાલુ થયા હતા અને તેજ વખતે તે આર્હતી દીક્ષાથી અલંકૃત થયા હતા. થોડા સમયમાંજ એ મહાનુભાવ જૈન આગમના પારંગત થઈ સૂરિપદને પ્રાપ્ત થયા હતા.

મહાનુભાવ હરિભદ્રસૂરિએ પોતાના ચારિત્ર જીવનમાં આર્હત ધર્મની ઉન્નતિને માટે દુષ્કર કાર્યો કરેલા છે. તેમના સમયમાં ભારત વર્ષ ઉપર બૌદ્ધ લોકો ગર્વ ધરી

વિચરતા હતા, તેમનો તેમણે ભારે પરાભવ કર્યો હતો. મહાનુભાવ હરિભદ્રસૂરિના ધતિહાસમાં એક એવી વાત કહેવામા આવે છે કે, હંસ અને પરમહંસ નામના તે હરિભદ્રસૂરિના બે ભાણેજ હતા, તેમને ગુરૂની આજ્ઞાથી તે સૂરિવરે દીક્ષા આપી હતી. તેઓ પ્રમાણુ શાસ્ત્રમાં ઘણા પ્રવીણ થયા હતા તેમણે જૌદ્ધ મતના પ્રમાણુ શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કરવાની ગુરૂ પાસે ઇચ્છા દર્શાવી હતી. ભવિષ્યવેત્તા હરિભદ્રસૂરિએ આજ્ઞા આપી પણ તેનું વિપરીત પરિણામ આવવાનું જણાવ્યું હતું, છતાં તેઓ ગુરૂને વિશેષ વિનંતિ કરી ગયા હતા. તેઓ વેષ બદલીને જૌદ્ધોની પાસે રહ્યા પણ છેવટે જૌદ્ધાચાર્યના જાણવામા આવ્યું કે, ‘ આ જૈન સાધુઓ છે ’ તેથી તેણે પોતાના ગુપ્ત સુભટોની પાસે તેમનો વધ કરાવ્યો હતો. આ વાત હરિભદ્રસૂરિના જાણવામાં આવતાં તેમને ભારે ક્રોધ ઉત્પન્ન થયો અને પોતાની મંત્ર શક્તિથી ચૌદસોને ચુમાલીશ શિષ્યોની સાથે જૌદ્ધાચાર્યને તેલની ઠડામા હોમવાનો વિચાર કરી આઠ્ઠ્યા હતા, પણ તેમના ગુરૂએ એ મુનિને અયોગ્ય એવા કામથી તેમને અટકાવ્યા હતા. તે પછી તે માનસિક મહા પાપના પ્રાયશ્ચિત્તરૂપે તેમણે ચૌદસોને ચુમાલીશ ગ્રંથો રચેલા છે, એમ કહેવાય છે. તેઓમા અનેકાંત જયપતાકા, શિષ્યહિતા નામે આવશ્યકની ટીકા, ઉપદેશપદ, લલિત વિસ્તરા નામની ચૈત્યવંદન વૃત્તિ, જંબૂદ્વીપ સંગ્રહિણી, જ્ઞાનપંચક વિવરણ, દર્શનસમતિકા, દશ વૈકાલિકવૃત્તિ, દીક્ષાવિધિ પંચાશક, ધર્મખિંદુ, જ્ઞાનચિત્રિકા, પંચાશક, મુનિપતિ ચરિત્ર, લગ્નકુડલિકા, વેદખાલ્યતાનિરાકરણ, શ્રાવકધર્મવિધિ પંચાશક, સમરાદિત્ય ચરિત્ર, યોગખિંદુ, પ્રકરણ વૃત્તિ, યોગદૃષ્ટિ સમુચ્ચય, ષટ્દર્શન સમુચ્ચય, પંચસૂત્રવૃત્તિ, પચવસ્તુકવૃત્તિ, અષ્ટક, શોડષક, વગેરે મુખ્ય ગ્રંથો છે. પોતાના ઉત્તમ શિષ્યોના વિરહથી તે મહાનુભાવે પોતાના હરેક ગ્રંથને છેડે પોતાની કૃતિની નિશાની દાખલ ‘ વિરહ ’ શબ્દ મુકેલો છે, તેથી વિરહ શબ્દથી અકિત એવા તેમના ગ્રંથો અદ્યાપિ તેમની કૃતિને સૂચવે છે. તે સાથે પોતાની પ્રતિબોધક ‘ યાકિની ’ નામની સાધ્વીનું નામ પણ ગ્રંથને અંતે તેણીના ધર્મપુત્ર તરીકે તેમણે સૂચવેલું છે

આવા પ્રાતઃ સ્મરણીય અને વહનીય મહાત્માએ સર્વ જૈન પ્રજાનો મહાન્ ઉપકાર કર્યો છે, તેમણે વધારેલી જ્ઞાન સમૃદ્ધિ વર્તમાન કાલની જૈન પ્રજાના ધાર્મિક જીવનને સર્વ પ્રકારે સમૃદ્ધિમાન્ કરી સન્માર્ગનો ઉત્તમ ઉપદેશ આપે તેવી અદ્યાપિ વિદ્યમાન છે. એવા મહાપ્રકારી મહાત્માને સહજવારવ દન અને ધન્યવાદ ઘટે છે.

આ ધર્મખિંદુ ઉપર સુબોધકવૃત્તિ કરનાર મહાનુભાવ શ્રી મુનિચંદ્રસૂરિના સવિસ્તર ધતિહાસ મલી શકતો નથી, તો પણ તેમના ગ્રંથોની પ્રશસ્તિ ઉપરથી એટલું જણાય છે કે તેઓ તપગચ્છમા થયેલા દેવેન્દ્ર ગણી (નેમિચંદ્રસૂરી) ના શિષ્ય હતા. ગાથાકોશ, તીર્થમાલા સ્તવ અને રત્નત્રય કુલક નામના ગ્રંથો અને આ ધ-

મર્મિંદુની વૃત્તિ બેટલી તેમની કૃતિ સાંપ્રતકાલે જ્ઞવામાં આવે છે. તે ઉપરાંત હૃદય પ્રભસૂરિને નેમચંદ્રસૂરિએ રચેલા પ્રવચનસારોદ્ધાર ઊપર વિષમ પદ વ્યાખ્યા નામની ટીકામાં સહાય આપનાર તરીકે પણ તેમનું નિર્મલ નામ દૃષ્ટિ માર્ગે આવે છે.

આ પ્રસંગે કહેવું જોઈએ કે, ધર્મમર્મિંદુ જેવા ઉત્તમ ગ્રંથનું ગૌરવ જે વિશેષ ઊપયોગી થયેલ છે, તે વૃત્તિકાર મુનિ ચંદ્રસૂરિને પૂર્ણ આભારી છે. તે મહાનુભાવે રચેલી વૃત્તિની અંદર કર્તાના આશયના પૂર્ણ શુદ્ધ સ્વરૂપનું દર્શન થવા સાથે મૂલ વિષયના પોષકરૂપ બીજા અનેક વિષયોનો ઉત્તમ બોધ પ્રાપ્ત થાય છે.

છેવટે આનંદ સાથે જણાવવાનું કે. મુનિવર્ગ અને ગૃહસ્થ વર્ગના સામાન્ય અને વિશેષ ધર્મને જણાવનારા આર્હત ધર્મના આંતર સ્વરૂપને પ્રતિપાદન કરનારા અને ગૃહ, ધર્મ અને નીતિના તત્વોથી ભરપુર એવા આ ઉપયોગી ગ્રંથને શુદ્ધ અને સરલ ભાષાંતર સાથે પ્રસિદ્ધ કરવાની યોગ્ય સુચના આપનાર અને ઉપદેશ કરી આર્થિક સહાય અપાવનાર શ્રીમાન્ વિજયાનંદસૂરિ (આત્મારામજી મહારાજ) ના પ્રશિષ્ય મુનિરાજશ્રી જ્ઞાનવિજયજી મહારાજનો અને આર્થિક સહાય આપનાર ગૃહસ્થનો અમે હૃદયથી આભાર માનીએ છીએ. અને તેમની જેમ બીજા ધનાઢ્ય ગૃહસ્થો પણ આવા સ્તુત્ય કાર્યમાં સહાય આપવાની ઇચ્છાવાલા થાય, એવું ઇચ્છીએ છીએ.

આવા મૂળ ટીકા અને ભાષાંતર સાથેનો આ અપૂર્વ ગ્રંથ પ્રસિદ્ધ કરવાનો અમારો પ્રથમ પ્રયાસ હોવાથી, તેમજ આ ઉત્તમ ગ્રંથનું ભાષાંતર એક સારા વિદ્વાન્ લેખકની પાસે કરાવવામાં આવ્યું છે અને તેની શુદ્ધિને માટે યથાશક્તિ પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો છે છતાં, છદ્મસ્થપણામાં સુલભ એવા પ્રમાદ તથા દૃષ્ટિ દોષાદિ દોષને લઇને કે પ્રેસના દોષને લઇને મૂલ ટીકા કે અર્થમાં કાંઈ પણ સ્ખલના થઈ હોય તો મિથ્યા હુબ્બત પૂર્વક ક્ષમા માગીએ છીએ, અને વિનંતિ કરીએ છીએ કે જો કાંઈ સ્ખલના નજરે પડે તો તે અમોને જણાવવા તસ્દી લેશો, જેથી બીજી આવૃત્તિ વખતે તે સુધારવામાં આવશે.

આ ગ્રંથની પાંચસેંદ્ર કોપી આ સલાએ પોતાના તરફથી પ્રસિદ્ધ કરી છે, અને પાંચસેંદ્ર કોપી મોટી ખાખર-કચ્છના રહેનાર સ્વર્ગવાશી શેઠ કોરશી કેશવજીના સ્મરણાર્થે તેમની સુશીલ પત્ની બાઈ પુરબાઈએ ઉદ્યાપન મહોત્સવ પ્રસંગે જ્ઞાનની પ્રભાવના કરવા નિમિત્તે પોતાના તરફથી આ સલાના નામથી પ્રસિદ્ધ કરાવી છે. આવા ઉત્તમ કાર્ય માટે તે ધર્મભગિની પુરબાઈને અમો ધન્યવાદ આપીએ છીએ, અને તેનું અનુકરણ કરવા જેન ખડેનોન સુચના કરીએ છીએ.

ભાવનગર.

આત્માનંદ ભુવન,

કાસ્તુન શુકલ તૃતીયા સં. ૧૯૬૭

આત્મ સંવત ૧૫. વીર સંવત ૨૪૩૭.

પ્રસિદ્ધ કર્તા.

મી જૈન આત્માનંદ સભા.

विषयानुक्रमिका.

प्रथम अध्याय.

(गृहस्थधर्मविधि.)

विषय.	अध्याय. पृष्ठ.
मंगलाचरण.	१ १
धर्मना फल.	१ ५
धर्म कोने कहेवो ?	१ ६
धर्मना वे जेद.	१ १०
गृहस्थना सामान्य धर्मनुं स्वरूप.	१ ११
गृहस्थनुं अनिष्ट आचरण...	१ १२
गृहस्थे न्यायोपार्जित द्रव्य भेदवचुं.	१ १३
अन्यायोपार्जित अव्यनुं फल.	१ १५
न्यायोपार्जित अव्यथी यता लज्ज.	१ १८
अन्यायोपार्जित अव्यथी यता गेरलज्ज.	१ १९
गृहस्थ धर्ममां विवाह करवानो प्रकार.	१ २०
विवाह संबंध कोनी साथे जोखवो ?	१ २०
आठ प्रकारना विवाह.	१ २३
गृहस्थ धर्ममां वर्त्तवानी रीत.	१ २५
शिष्टाचारनी प्रशंसा.	१ २६
अंतरंग छ शत्रुओनो त्याग....	१ २७
अंतरंग ठ शत्रुओना लक्षणो.	१ २७
गृहस्थे केवा स्थानमां वास करवो ?	१ २८
गृहस्थे योग्य पुरुषनो आश्रय लेवो.	१ २९
सदाचारी पुरुषनो संग करवो.	१ ३०
देजे स्थाने गृहवास करवो ?	१ ३०

વિષય.	અધ્યાય.	પૃષ્ઠ.
કેવા ઘરમાં વસવું ?	૧	૩૨
ગૃહસ્થે કેવો વેષ રાખવો ?	૧	૩૪
ગૃહસ્થે ઘર સ્વર્ચ કેવી રીતે કરવો ?	૧	૩૫
દેશાચાર પાલ્લવો.	૧	૩૬
પાપસ્થાનોમાં પ્રવૃત્તિ ન કરવી.	૧	૩૬
અવર્ણવાદનો ત્યાગ કરવો.	૧	૩૭
સદાચારીનો સંગ કરવો.	૧	૩૮
માતા પિતાની પૂજા કરવી. ..	૧	૩૯
કોફને ઉદ્દેગ ન ધાય, તેમ પ્રવર્તવું.	૧	૪૧
પોષ્યવર્ગનું પોષણ કરવું.	૧	૪૧
દેવ, અતિથિ અને ગરીબોની સેવા કરવી. ..	૧	૪૫
ગૃહસ્થે જોજનના નિયમો પાલ્લવા. . .	૧	૪૬
ગૃહસ્થે દેશકાલ વિરુદ્ધ ચાલવું નહીં. ...	૧	૫૦
યોગ્યતા પ્રમાણે લોકવ્યવહાર આચરવો.	૧	૫૧
જ્ઞાનવૃદ્ધ પુરુષોની સેવા કરવી.	૧	૫૩
ધર્મ, અર્થ અને કામને ઉપઘાત ન ધાય, તેમ આચરવા-	૧	૫૩
પોતાની શક્તિ વિચારીને કામ કરવું.	૧	૫૬
હંમેશા ધર્મ સાંનલ્લવો. . .	૧	૫૮
કદાગ્રહ રાખવો નહીં. ...	૧	૫૯
ગુણ ઉપર પદ્ધતા રાખવો.	૧	૫૯
બુદ્ધિના આઠ ગુણોનો યોગ કરવો.	૧	૬૦
બુદ્ધિના આઠ ગુણોના લક્ષણો. ...	૧	૬૦
ગૃહસ્થન સામાન્યા ધર્મ પાલ્લવાનું ફલ.	૧	૬૨

द्वितीय अध्याय.

(देशनाविधि.)

विषय.	अध्याय.	पृष्ठ.
धर्मना बीज शुं ठे ?.	२	६४
धर्मदेशनानो विधि.	२	६७
उपदेशकना धर्मो.	२	६८
आक्षेपणो विंगे चार कथाओना लक्षणो.	२	७३
ज्ञानादि चार आचारो.	२	७३
उपधानतुं स्वरूप.	२	७५
ज्ञानाचारना जेदो.	२	७५
दर्शनाचारना जेदो.	२	७६
चा रत्नाचारना जेदो.	२	७७
बोर्याचारतुं स्वरूप.	२	७७
ज्ञानाचारादिकतुं फल.	२	८०
उपदेश के देवतानी समृष्टितुं वर्णन करवुं.	२	८१
उत्तम कुलमां जन्म थवानुं कहेवुं.	२	८१
कव्याणनी परंपरा दर्शाववी.	२	८२
नठारा आचारनी गर्हा करवी.	२	८२
नठारा आचारतुं स्वरूप कहेवुं.	२	८३
उपदेशके पोने नठारा आचारनो त्याग करवो.	२	८३
सरलता राखवी.	२	८४
अनर्थना कारणो जणाववो.	२	८४
नारकीनां दुःखोतुं वर्णन करवुं.	२	८५
दुःखोती परंपरा जणाववी.	२	८६
मोहनी निंदा करवी.	२	८७
ज्ञाननी प्रशंसा करवी.	२	८७
पुरुषार्थतुं माहान्म्य कहेवुं.	२	८७

વિષય.	અધ્યાય.	પૃષ્ઠ.
ત્રીયની સમૃદ્ધિનું વર્ણન કરવું.	૨	૯૦
સિદ્ધાંતધર્મનું કથન કરવું.	૨	૯૧
ધર્મની કસોટીના ત્રણ પ્રકાર.	૨	૯૩
શ્રુત ધર્મ કોનો રચેલો પ્રમાણ ગણાય છે ? ...	૨	૧૦૦
સમ્યગ્વાદનો ઉપાય.	૨	૧૦૧
બંધ અને મોક્ષનો વિચાર.	૨	૧૦૨
આત્માને બંધના હેતુઓ શી રીતે ઘટે ?	૨	૧૦૭
દેહ અને આત્મા પરસ્પર જિન્ન માનવા વિષે વિવેચન. ..	૨	૧૧૦
દેહ અને આત્માનો જેદ માનવાથી શો દોષ આવે ? ...	૨	૧૧૩
ઉપદેશકે તત્ત્વવાદની પરીક્ષા કરવી. ...	૨	૧૧૬
બોધિતાજની પ્રરૂપણા કરવી. ..	૨	૧૧૭
કાલ, નિયતિ, કર્મ અને પુરુષના લક્ષણો. ...	૨	૧૧૮
ગ્રંથિજેદ થવાથી શું થાય છે ? ..	૨	૧૧૯
સમક્ષિતની શુદ્ધિથી શું થાય છે ?	૨	૧૨૧
તે વિષે આચારાંગ સૂત્રનું પ્રમાણ. .	૨	૧૨૧
જાવનાથી શું થાય છે ?	૨	૧૨૨
મોક્ષ ક્યારે થાય છે ? ...	૨	૧૨૩
મોક્ષ ઇટ્થે શું ? ...	૨	૧૨૩
સંવેગનું લક્ષણ... ..	૨	૧૨૪
કેવા માણસને ધર્મનો ઉપદેશ કરવો જોઈએ. ..	૨	૧૨૫
વિધિસહિત ધર્મદેશનાથી શું થાય છે ?	૨	૧૨૬

તૃતીય અધ્યાય.

(ગૃહસ્થધર્મવિધિ.)

વિષય.	અધ્યાય.	પૃષ્ઠ.
કેવો પુરુષ ધર્મગ્રહણ કરવા પ્રવર્તે છે ? .	૩	૧૨૯
ધર્મદાનનો વિધિ. ..	૩	૧૩૦

વિષય.

અધ્યાય. પૃષ્ઠ.

ધર્મનું ગ્રહણ કોના વચનથી થાય છે ?... ..	૩	૧૩૧
સમ્યક્ દર્શન કેવી રીતે થાય ?	૩	૧૩૩
સમ્યક્ દર્શનનું સ્વરૂપ.	૩	૧૩૫
અણુવ્રત ગ્રહણ કરવા વિષે.	૩	૧૩૬
યતિધર્મમાં સમર્થ એવા પુરુષને અણુવ્રત આવવાથી શો દોષ થાય છે ?	૩	૧૩૬
તે ઊપર ગૃહપતિના પુત્રનું દૃષ્ટાંત.	૩	૧૪૦
અણુવ્રતાદિકની પ્રાપ્તિ માટે પાંચ પ્રકારની શુદ્ધિનું સ્વરૂપ. .	૩	૧૪૭
પાંચ અણુવ્રતો.	૩	૧૪૮
ત્રણ ગુણવ્રતો.	૩	૧૪૯
ચાર શિક્ષાવ્રતો.	૩	૧૫૧
વ્રતદાન કોને કહેવાય ?	૩	૧૫૩
અણુવ્રત લીધા પછી શું કરવું જોઈએ ?	૩	૧૫૩
પેહેલા વ્રતના અતિચારોનું સ્વરૂપ.	૩	૧૫૪
વીજા વ્રતના અતિચારોનું સ્વરૂપ.	૩	૧૬૦
ત્રીજા વ્રતના અતિચારોનું સ્વરૂપ.	૩	૧૬૩
ચોથા વ્રતના અતિચારોનું સ્વરૂપ.	૩	૧૬૭
પાંચમા વ્રતના અતિચારોનું સ્વરૂપ.	૩	૧૭૫
પેહેલા ગુણવ્રતના અતિચારો.	૩	૧૭૯
ત્રીજા ગુણવ્રતના અતિચારો.	૩	૧૮૨
તે પ્રસંગે અંગાત્કર્માદિ.	૩	૧૮૪
પંદર અતિચારોનું સ્વરૂપ.		
ત્રીજા ગુણવ્રતના અતિચારો.	૩	૧૮૮
પેહેલા શિક્ષાવ્રતના અતિચારો.	૩	૧૯૧
વીજા	૩	૧૯૪
ત્રીજા	૩	૧૯૭
ચોથા	૩	૨૦૦

વિષય.	અધ્યાય.	પૃષ્ઠ.
ગૃહસ્થના વિશેષધર્મનું સ્વરૂપ.	૩	૨૦૧
અતિચાર શાથી લાગે છે ?	૩	૨૦૨
અતિચારનો જય શાથી ધાય છે ?	૩	૨૦૨
ગૃહસ્થના વિશેષધર્મને પામેલા-પુરુષની સામાન્ય ચેષ્ટાઓ.	૩	૨૦૪
તે પ્રસંગે દર્શાવેલ જિનશાસનનો ઉન્નતિ કરવાની રીત.	૩	૨૧૭
વિધિનું લક્ષણ.....	૩	૨૧૮
દેવનું „	૩	૨૧૯
ગૃહસ્થના વીજા વિશેષધર્મો.	૩	૨૧૯
યોગના ભેદ અને સ્વરૂપ.	૩	૨૨૫
સંસારની સ્થિતિના વિચારનું વર્ણન.	૩	૨૨૭
મૈત્રી વગેરે ચાર ભાવનાનું સ્વરૂપ.	૩	૨૩૦

ચતુર્થ અધ્યાય.

(યતિવિધિ.)

વિષય.	અધ્યાય.	પૃષ્ઠ.
વિધિયી ગૃહસ્થાવાસને સેવવાનું ફલ.	૪	૨૩૪
યતિધર્મનો આરંભ.	૪	૨૩૭
યતિના લક્ષણો.	૪	૨૩૭
દીક્ષા આપવા યોગ્ય એવા પુરુષના લક્ષણો.	૪	૨૩૭
દીક્ષા આપનાર ગુરુના લક્ષણો.	૪	૨૪૦
તે વિષે જુદા જુદા મતોનું દર્શન.	૪	૨૪૪
દીક્ષા લેવા આવેલા પુરુષનો પરીક્ષા વગેરેનો વિધિ.	૪	૨૫૩
માતા પિતાદિ સંબંધીઓના ત્યાગ વિષે ઔષધાદિનું દર્શન.	૪	૨૬૦
દીક્ષા લેનારે શુદ્ધ વસ્ત્ર જોવો.	૪	૨૬૪
દીક્ષા લેનાર પુરુષના વર્ત્તનો.	૪	૨૬૫

વિષય. કેવો પુરુષ યતિ કહેવાય અને ગૃહસ્થ પણ ન કહેવાય ?

અધ્યાય. પૃષ્ઠ.

૪ ૨૭૦

પંચમ અધ્યાય.

(યતિધર્મવિધિ.)

વિષય.	અધ્યાય. પૃષ્ઠ.
યતિપાત્રું પાલવાની છુબ્કરતા.	૫ ૨૭૨
યતિપાત્રું ક્યારે પાઠી શકાય ?	૫ ૨૭૪
યતિધર્મના વે ભેદ.	૫ ૨૭૫
પેહેલા સાપેક્ષ યતિ ધર્મનું સ્વરૂપ. .. .	૫ ૨૭૫
ભિક્ષાના ત્રણ ભેદ અને તેના લક્ષણો. ...	૫ ૨૭૬
ગ્લાનાદિકની સેવાનું વિવેચન.	૫ ૨૮૧
વીજાને ઉદ્દેગ થવાનું કારણ ન થવા વિષે વિવેચન.	૫ ૨૮૨
પ્રાયશ્ચિત્ત વિષે.	૫ ૨૮૫
વિક્રધાના ત્યાગ વિષે.	૫ ૨૮૭
જ્ઞાનને વાધ કાનના દોષો. .. .	૫ ૨૮૮
દીક્ષા લેવાને અયોગ્ય એવા અઢાર પ્રકારના પુરુષો.	૫ ૨૯૧
વાલના લક્ષણો.	૫ ૨૯૧
દૃઢના લક્ષણો.	૫ ૨૯૩
નપુંસકના લક્ષણો.	૫ ૨૯૪
જમના જેદો અને લક્ષણો.	૫ ૨૯૫
દુષ્ટ પુરુષના વે જેદનું સ્વરૂપ.	૫ ૨૯૭
દશ પ્રકારના નપુંસકોના લક્ષણો.	૫ ૨૯૯
દીક્ષાને યોગ્ય એવા નપુંસકોના છ પ્રકાર.	૫ ૩૦૨
સ્ત્રીકરના ભેદ.	૫ ૩૦૭
અવગ્રહના પાંચ પ્રકાર અને તેના લક્ષણો.	૫ ૩૧૩

વિષય.	અધ્યાય. પૃષ્ઠ.
ધર્મરૂપી કલ્પવૃક્તિનું રૂપક.	૫ ૩૧૫
જાવસંલેખનાનું સ્વરૂપ. ...	૫ ૩૨૭
સંલેખના કર્યા પછી જલદી નાશ કરનારા રોગાદિ થઈ આવે તો શું કરવું ?	૫ ૩૨૮
નિરપેક્ષ યતિધર્મનું સ્વરૂપ અને તેનું વર્તન. ..	૫ ૩૩૦
ક્ષીરાશ્રવાદિલબ્ધિનું સ્વરૂપ અને તેનાથી કરવાના ઉપકારો.	૫ ૩૩૫

ષષ્ઠ અધ્યાય.

(યતિધર્મવિષયવિધિ.)

વિષય.	અધ્યાય. પૃષ્ઠ.
યતિધર્મના વિષયવિજ્ઞાનનું વર્ણન. ...	૬ ૩૩૮
સાપેક્ષ યતિધર્મ કેવા પુરુષને યોગ્ય છે ? ...	૬ ૩૪૦
નિરપેક્ષ યતિધર્મ સ્વીકારવાનો કોને નિષેધ છે ?	૬ ૩૪૧
નિરપેક્ષ યતિધર્મને નિષેધ કરવાના કારણો. ..	૬ ૩૪૨
કયો પુરુષ નિરપેક્ષ યતિ ધર્મને યોગ્ય છે ? ...	૬ ૩૪૫
નિરપેક્ષ યતિ ધર્મના વિભાગ કરવાનું કારણ. .	૬ ૩૪૮
ભાવના મોકલનું અંગ છે. ...	૬ ૩૫૫
જ્ઞાનના ત્રણ પ્રકાર. .	૬ ૩૫૬
ભાવનાજ્ઞાનનો પ્રજાવ. ...	૬ ૩૬૦
ભાવનાનું કારણ. ...	૬ ૩૬૩
ભગવંતની પૂજાદિ જક્તિ કરવાનું કારણ. ...	૬ ૩૬૬
દ્રવ્ય અને જાવસ્તવ વિષે. ...	૬ ૩૬૭
સર્વમાં ઉચિત અનુષ્ઠાન પ્રધાન છે.	૬ ૩૬૮
પ્રાપ્ત કરી ઉચિત અનુષ્ઠાનમાં અતિચાર લાગવાનો સંજવ નથી. ૬	૩૬૮
પ્રવૃત્તિકાલ અને હૃત્સુકપણા વિષે વિવેચન. ...	૬ ૩૭૨

વિષય.	અધ્યાય, પૃષ્ઠ.
ચારિત્રના પરિણામ વિષે.	૬ ૩૭૭
ભાવયતિ વિષે વિવેચન.	૬ ૩૮૭
માસાદિ પર્યાયની વૃદ્ધિથી શું થાય છે ?	૬ ૩૮૭

સપ્તમ અધ્યાય.

(ધર્મફલવિધિ.)

વિષય.	અધ્યાય, પૃષ્ઠ.
ધર્મના ફલનું વિસ્તારથી કથન.	૭ ૩૯૦
ધર્મના ફલનું વર્ણન.	૭ ૩૯૨
ધર્મના ફલના વે જોડ. ...	૭ ૩૯૩
પેહેલા અનંતર ફલનું સ્વરૂપ.	૭ ૩૯૩
વીજા પરંપરા ફલનું „	૭ ૩૯૪
સંલેખનાથી ત્યાગ કરેલા શરીરથી શું ફલ થાય છે ?	૭ ૪૦૩
શુદ્ધ પરિણામનું ફલ.	૭ ૪૧૦
„ „	૭ ૪૧૭
મોક્ષ પ્રાપ્તિ એ ચારિત્રધર્મની સિદ્ધિ છે.	૭ ૪૧૭
ધર્મની પ્રશંસા.	૭ ૪૧૬

અષ્ટમ અધ્યાય

વિષય.	અધ્યાય, પૃષ્ઠ.
શુદ્ધ ધર્મના અજ્યાસથી-નીર્ધકાવણાની પ્રાપ્તિ.	૮ ૪૧૮
નીર્ધકાવણાની પ્રશંસા.	૮ ૪૨૦

विषय.

अध्याय. पृष्ठ.

ज्ञाव शुद्धिना वे फल.	८	४२१
परंपराए मोक्षनो लाज.	. ..	८	४२३
ते प्रसंगे कहेल सोळ प्रकृतिओ.	८	४२५
क्षपकश्रेणीनुं स्वरूप.	. ..	८	४२७
ज्ञावसंनिपातनुं स्वरूप.	. ..	८	४२८
रागनुं स्वरूप.	८	४२९
घेषनुं स्वरूप.	.. .	८	४३०
मोहनुं स्वरूप.	. ..	८	४३०
तीर्थकरपणानो विशेष महिमा.	. .	८	४३३
निर्वाण पामेला जीवने कर्मनो-अभाव थवानुं प्रतिपादन.		८	४४०
मुक्त जीवो पाठा संसारमां आवता नथी तेनुं प्रतिपादन ..		८	४४१
सिद्ध जीवोना सुखनुं वर्णन.	..	८	४४४
केवलीने अव्ययी प्रवृत्ति अने निवृत्ति नथी तेनुं प्रतिपादन.		८	४४८
मोक्षनुं परमानंद स्वरूप.	.	८	४५०
ते प्रसंगे शुद्ध ध्यानने अग्निनुं रूपक.		८	४५५
मुक्त जीवोनुं उर्ध्वगमन.	८	४५६
ग्रंथ समाप्ति.	. ..	८	४५७

સઘઃ પશ્યત્યમલમતિહુન્મેદિનીમધ્યમગ્નં

ગંભીરાર્થે પ્રવચનનિધિં ભારતીં તાં સ્તવીમિ ॥ ૩ ॥

વિદધામિ ધર્મવિંદોરતિવિરલીભૂતગર્ભપદવિંદોઃ ।

ભવ્યજનોપકૃતિકૃતે યથાવબોધં વિવૃતિમેનામ્ ॥ ૪ ॥

પ્રણમ્યેતિ । પ્રણમ્ય પ્રકર્ષેણ નત્તા વંદનસ્તવનાનુચિતનાદિપ્રશસ્તકા-
યવાદ્ધનોવ્યાપારગોચરભાવમુપનીય । કમિત્યાહ । પરમાત્માનં, અતતિ સત-
તમેવ અપરાપરપર્યાયાન્ ગચ્છતીતિ આત્મા જીવઃ સ ચ દ્વિધા પરમોઽપરમશ્ચ ।
તત્ર પરમો યઃ खलु निखिलमलविलयवशोपलब्धविशुद्धज्ञानबलविलोकित-
लोकालोकः, जगजंतुचित्तसंतोषकारणं पुरंदरादिसुंदरसुरसमूहाह्रियमाणप्रा-

ચક્ષુમાં આંજવાથી શુદ્ધ અવલોક-પ્રકાશને પ્રાપ્ત કરી, નિર્મલ બુદ્ધિ સહિત
દૃઢચરૂપી ભૂમિના મધ્ય ભાગમાં નિમગ્ન થઈ ગયેલા ગંભીર અર્થવાલા પ્રવચન-
રૂપ રત્નના ભંડારને તત્કાલ જોઈ શકે છે, તે ભારતી દેવી (શ્રીપરમાત્માની
વાણીરૂપ સરસ્વતી)નું હું સ્તવન કરું છું. ૩

હું મારા બોધ પ્રમાણે, ભવ્ય જનના ઉપકારને અર્થે જેમાં સારરૂપ પદ
(નિશ્ચયાત્મક વાક્ય) ના લેશ ભાગ ઘણા વિરલ^૧ કરેલા છે એવા આ ધર્મ-
વિંદુ પ્રકરણુ નામના ગ્રંથ ઉપર ટીકા કરું છું. ૪

પ્રણમ્ય—એટલે પ્રકર્ષવડે નમસ્કાર કરીને અર્થાત્ કાયાથી વંદન, વા-
ણીથી સ્તવન અને મનથી ચિતવન—એવા શ્રેષ્ઠ કાયા, વાણી અને મનના
વ્યાપારના વિષયમાં પરમાત્માનું મનન કરીને, પરમાત્મા શબ્દનો અર્થ
એવો છે કે, પરમ—શ્રેષ્ઠ એવો આત્મા તે પરમાત્મા કહેવાય. આત્માનો અર્થ
એવો છે કે, અતતિ કેતાં નિરંતર અન્ય અન્ય પર્યાયને પ્રાપ્ત થાય તે આત્મા
એટલે જીવ કહેવાય છે. તે આત્મા—જીવ પરમ અને અપરમ એવા બે પ્રકાર-
રનો છે. તેમાં જે પરમાત્મા તે કેવલી—સિદ્ધ—અર્હંત, અને અપરમાત્મા તે
સંસારીજીવ. જે પરમાત્મા છે તે સમગ્ર કર્મરૂપ મલનો નાશ કરવાથી પ્રાપ્ત
થયેલા શુદ્ધજ્ઞાન—કેવલજ્ઞાનના બલથી લોકલોકને જોનારા છે, જે આ જગતના
પ્રાણીઓનાં ચિત્તને સંતોષનું કારણ છે, ઇંદ્રાદિક ઉત્તમ દેવતાઓના સમૂહ જે-
મને અષ્ટ પ્રાતિહાર્યરૂપ પૂજનો ઉપચાર કરે છે, અનંતર સર્વ ભવ્ય પ્રાણીઓની

૧ આ ગ્રંથ સૂત્રાત્મક છે તેથી સૂત્રમાં ઘણાં વિરલ પદ આવે તે માટે ટીકાની આવશ્ય-
કતા છે એમ ટીકાકારનો આશય છે.

તિહાર્યપૂજોપચારઃ, તદન્તુ સર્વસત્ત્વસ્વભાષાપરિણામિવાણીવિશેષાપાદિતૈકકા-
લાનેકસત્ત્વમંશયસંદોહાપોહઃ, સ્વવિહારપવનપ્રસરસમુત્સારિતસમસ્તમહીમંડ-
લાતિવિતતદુગ્ધિરજોગશિઃ, સદાગિવાદિગચ્છદાભિધેયો ભગવાનર્હન્નિતિ સ
પરમઃ । તદન્યસ્તુ અપરમઃ તતોડપરમાત્મવ્યવચ્છેદનેન પરમાત્માનં પ્રણમ્ય ।
કિમિત્યાહ । સમુદ્ઘૃત્ય સમ્યગુદ્ધારથાનાવિસંવાદિરુપતયા, ઉદ્ઘૃત્ય પૃથક્કૃત્ય,
શ્રુતાર્ણવાત્ અનેકમંગમંગુરાવર્તગહનાદતિવિપુલનયજાલમણિમાલાકુલાત્ મંદ-
મતિપોતજંતુજાતાત્યંતદુસ્તરાદાગમસમુદ્રાત્, ધર્મત્રિંદુ વક્ષ્યમાણલક્ષણં ધર્માવ-
યવપ્રતિપાદનપરતયા લબ્ધયથાર્થાભિધાનં ધર્મત્રિંદુનામકં પ્રકરણં પ્રવક્ષ્યામિ
મણિપ્યામિ । કમિવ કસાત્સમુદ્ઘૃત્યેત્યાહ । તોયત્રિંદુમિવ જલાવયવવત્, ઉદધેર્દુ-

પોતપોતાની ભાષામાં પરિણામ પામતી વાણીથી સમકાલે તેઓના
(પ્રાણીઓના) અનેક સંશયોને જેઓ છેદી નાંખે છે, પોતાના વિહારરૂપ
પવનના પ્રસારથી સર્વ પૃથ્વીપર પથરાએલા પાપરૂપ રજેરાશિને જે ફર
કરે છે, અને જે સદાશિવ વગેરે શબ્દોથી બોલાવાય છે એવા ભગવંત
શ્રીઅર્હત તેજ પરમાત્મા છે, અને તેનાથી અન્ય-જુદો તે અપરમાત્મા-
સંસારી જીવ છે. એથી આઠી પરમાત્માને અપરમાત્માથી (સંસારીથી)
જુદા પાડી પ્રણામ કરીને યુ કરવાનું છે તે કહે છે-સમુદ્ઘૃત્ય એટલે સમ્યક્
પ્રકારે જે ઉદ્ધાર કરવાના સ્થાનરૂપ શાસ્ત્રો છે તેમાં જે ધટતુ હોય, અવિરૂદ્ધ
હોય તે તેમાંથી જુદું કરીને તે ક્યાંથી ઉદ્ધાર કરીને તે કહે છે-શાસ્ત્રરૂપ
સમુદ્રમાંથી એ શાસ્ત્રરૂપ સમુદ્ર અનેક પ્રકારની ભંગી-રચનારૂપ ભગ-
રીઓથી ગઢન છે. અતિ વિશાલ સમનયરૂપ મણિમાલાથી આકુલ વ્યાકુલ
છે અને મંદગુદ્ધિરૂપ વહાણવાલા જંતુઓના સમૂહને અતિ દુસ્તર છે. એવા
આગમરૂપ સમુદ્રમાંથી ઉદ્ધાર કરી આ ધર્મત્રિંદુ નામનું પ્રકમ્બુ કે જેનાં
લક્ષણ આગલ કહેવામાં આવશે એવા ધર્મના અવયવ-અંગ (ત્રિંદુ) ને
પ્રતિપાદન કરવાનાં તત્ત્વપણાને લીધે પોતાના ધર્મત્રિંદુ એવા નામને યથાર્થ
કરનારા અંતરે હું કહીશ. કાની જેમ ઉદ્ધાર કરીને તે કહે છે. હુગ્ધાદયિ વગેરે
જલરાશિ-સમુદ્રમાંથી ઉદ્ધાર કરી જલત્રિંદુની જેમ. આ ધર્મત્રિંદુ પ્રકમ્બુને
તત્ત્વત્રિંદુનું ઉપમેય કહેવાય છે તે સ્વના સંસેપની અપેક્ષાએ છે. અન્યથા જે તેના
અર્થની અપેક્ષા રહ્યાં તે જગત્ત્વ વગેરેના જગત્ત્વ કપૂરના જલત્રિંદુ ના-
મવાળી તે બધા જલમાં વ્યાપી જાય છે, તે અંગે આ ધર્મત્રિંદુ પ્રકમ્બુની સર્વ

ગ્ધોદધિપ્રભૃતેર્જલરાશેરિતિ, અત્ર ચ તોયવિંદુમિવોદધેરિતિ વિંદૂપમેયતાસ્ય પ્રકરણસ્ય સૂત્રસંક્ષેપાપેક્ષયા ભણિતા । અન્યથાર્થાપેક્ષયા કર્પૂરજલવિંદોરિવ કુંભાદિજલવ્યાપનન્યાયેન સમસ્તધર્મશાસ્ત્રવ્યાપકતાસ્યેતિ । इह प्रणम्य परमात्मानमित्यनेन विघ्नापोहहेतुः शास्त्रमूलमंगलमुक्तं, परमात्मप्रणामस्य सकलाकुशलकलापसमूलोन्मूलकत्वेन भावमंगलत्वात् । धर्मविंदुं प्रवक्ष्यामीत्यनेन तु अभिधेयं, धर्मलेशस्यात्रાભિધાસ્યમાનત્વાત્ । અભિધાનાભિધેયલક્ષણશ્ચ સામર્થ્યાત્ સંબંધઃ, યતો ધર્મવિંદુરિહાભિધેયઃ । इदं च प्रकरणं वचनरूपापन्नमभिधानमिति । प्रयोजनं च प्रकरणकर्तुरनन्तरं सत्त्वानुग्रहः, श्रोतुश्च प्रकरणार्थाधिगमः, परंपरं तु द्वयोरपि मुक्तिः कुशलानुष्ठानस्य निर्वाणैकफलत्वादिति धर्मविंदुं प्रवक्ष्यामीत्युक्तम् ॥ १ ॥

અથ ધર્મસ્યૈવ હેતું સ્વરૂપં ફલં ચ વિમણિષુઃ, ‘ફલપ્રધાનાઃ પ્રારંભા મતિમતાં ભવંતીતિ’ ફલમેવાદૌ તદનુ હેતુશુદ્ધિભગનદ્વારેણ ધર્મસ્વરૂપં ચોપદર્શયન્નિદં શ્લોકદ્વયમાહ ।

ધર્મશાસ્ત્રમાં વ્યાપકતા રહેલી છે; માટે તે સૂત્રરૂપે સંક્ષિપ્ત છે અને અર્થરૂપે વિસ્તારપણે વ્યાપક છે.

અહીં ‘પરમાત્માને પ્રણામ કરીને’ એ વાક્યથી વિઘ્નોને નાશ કરવામાં હેતુરૂપ શાસ્ત્રમૂલક મંગલાચરણ કહેલું છે, કારણકે પરમાત્માને કરેલો પ્રણામ સર્વ જાતના વિઘ્નસમૂહને મૂલમાંથી ઉન્મૂલન કરનાર છે, તેથી ભાવ મંગલરૂપ છે. ‘હું ધર્મવિંદુ કહીશ’ એ વાક્યથી અભિધેય કહેલ છે, કારણકે આ ગ્રંથમાં ધર્મનો લેશમાત્ર કહેવામાં આવશે. તેના સામર્થ્યથી અભિધાન અને અભિધેય લક્ષણ સંબંધ થાય છે, એટલે અહીં ધર્મવિંદુ અભિધેય છે અને વચનરૂપને પ્રાપ્ત થયેલું આ પ્રકરણ અભિધાન છે. અનંતર જે પ્રાણી-આ ઉપર અનુગ્રહ થાય તે ગ્રંથકારનું પ્રયોજન છે અને આ પ્રકરણના અર્થની પ્રાપ્તિ થાય તે શ્રોતાનું પ્રયોજન છે. પરંપરાએ તો બંનેને મોક્ષ થવારૂપ પ્રયોજન છે, કારણકે કુશલતાના આચરણનું મુખ્ય ફલ નિર્વાણજ છે, અને એથીજ ‘હું ધર્મવિંદુને કહીશ’ એમ કહ્યું છે. ૧

બીજા અને ત્રીજા શ્લોકથી ગ્રંથકાર ધર્મનો હેતુ, ધર્મનું સ્વરૂપ અને ધર્મનું ફલ કહેવા ઇચ્છે છે. તેમાં ‘બુદ્ધિમાન્ પુરૂષોના આરંભો ફલપ્રધાન

ધનદો ધનાર્થિનાં પ્રોક્તઃ કામિનાં સર્વકામદઃ ।

ધર્મ એવાપવર્ગસ્ય પારંપર્યેણ સાધકઃ ॥ ૧ ॥

વચનાદ્યદનુષ્ઠાનમવિરુદ્ધાદ્યથોદિતમ્ ।

મેત્ર્યાદિજાવસંયુક્તં તદ્ધર્મ ઇતિ કીર્ત્યતે ॥ ૩ ॥

ધનદેતિ । ધનં ધાન્યકેવવાસ્તુદ્વિપદચતુષ્પદભેદભિન્નં, હિરણ્યમુવર્ણમણિમૌક્તિકશંખશિલાપ્રવાલાદિભેદં ચ, ધનપતિધનર્થિપ્રતિસ્પર્ધિ, તીર્થોપયોગફલં દદાતિ પ્રયચ્છતિ યઃ સઃ । તથા ધનાર્થિનાં ધનમન્તરેણ ગૃહિણો ન કિંચિદિતિ બુદ્ધ્યા ધનવિષયાતિરંકમ્પૃહાવતાં પ્રોક્તઃ શાસ્ત્રેષુ નિરૂપિતઃ, ધર્મ એત્યુત્તરેણ યોગઃ । તથા કામિનાં કામાભિલાષવતાં પ્રાણિનાં કામ્યન્તે ઇતિ કામાઃ મનોહરા અક્ષિપ્રકૃતયઃ પરમાલાદદાયિનઃ પરિણામમુંદરાઃ શબ્દરૂપરસગંધસ્પર્શલક્ષણા ઇન્દ્રિયાર્થાઃ । તતઃ સર્વે ચ તે કામાશ્ચ સર્વકામાઃ તાન્ દદાતીતિ સર્વકામદઃ । ઇત્યમભ્યુદયફલતયા ધર્મમભિધાય નિઃશ્રેયસફલત્વેનાહ । ધર્મ એવાપરં કિંચિત્, અપવૃજ્યન્તે ડચ્છિદ્યન્તે જાતિજરામરણાદયો દોષા અગ્નિત્રિત્યપવર્ગઃ મોક્ષઃ તસ્ય પારંપર્યેણ અવિરતસમ્યગ્દૃષ્ટિગુણસ્થાનાદ્યારોહણલક્ષણેન સુદેવત્વમનુષ્યત્વાદિસ્વરૂપેણ વા સાધકઃ. મૃત્રપિંડ ઇવ પટસ્ય સ્વયં પરિણામિકારણભાવમુપગમ્ય નિર્વર્તક ઇતિ ॥ ૨ ॥

હાય છે ' એમ ધારી પ્રથમ ધર્મનું ફલ દર્શાવી તે પછી ધર્મના હેતુની શુદ્ધિ દ્વારા 'ધર્મનું સ્વરૂપ દર્શાવે છે.

ધર્મ, ધનની ઇચ્છાવાલાને ધન આપનારો છે, કામ-ઇન્દ્રિયોના વિષયની ઇચ્છાવાલાને કામ-ઇન્દ્રિયોના વિષય આપનારો છે અને પરંપરાએ મોક્ષને સાધનારો છે. ૨ પરસ્પર વિરોધ ન આવે તેવા શાસ્ત્રોક્ત પ્રમાણુવાલા યથાર્થ વચનથી જાણાવેલું અને મેત્રી વગેરે ભાવનાથી યુક્ત એવું જે અનુષ્ઠાન તે ધર્મ કહેવાય છે. ૩

ધર્મ ધનને આપનારો છે. ધન એટલે ધાન્ય, કેવ. વાસ્તુ, નેવડ, પશુ વગેરે સમૃધ્ધા હિન્દુય, હુદન, નુવર્ણ, નલિ, ગંધ, શિવાર છીય, પ્રવાહ વગેરે તેમજ હુદની અમુલિની સાથે સ્પર્શ હનન, તીર્થપયાનનું ફલ-તેને આપનારો તે. જે તેનના સર્વોચ્ચદે, ધન વિદાય નડસ્યને કાર્તવ્યી મેત્રી

વચનેતિ । ઉચ્યતે इति वचनं आगमः तस्मात् वचनमनुसृत्येत्यर्थः । यदित्य-
द्याप्यनिरूपितविशेषानुष्ठानं, इहलोकपरलोकावपेक्ष्य हेयोपादेययोरर्थयोरिहैव
शास्त्रे वक्ष्यमाणलक्षणयोर्हानोपादानलक्षणा प्रवृत्तिरिति तत् धर्म इति की-
र्यते इत्युत्तरेण योगः । कीदृशाद्वचनादित्याह । अविरोद्धात् निर्देक्ष्यमाणल-
क्षणेषु कषच्छेदतापेषु अविघटमानात् । तच्चाविरोद्धं वचनं जिनप्रणीतमेव
निमित्तशुद्धेः । वचनस्य हि वक्ता निमित्तमंतरंगं । तस्य च रागद्वेषमोहपारतं-
न्यमशुद्धिः तेभ्यो वितथवचनप्रवृत्तेः । न चैषा अशुद्धिर्जिने भगवति, जिनत्व-
विरोधात् । जयति रागद्वेषमोहस्वरूपानंतरंगान् रिपूनिति जिन इति शब्दा-

બુદ્ધિથી ધનવિષયમાં અધિક સ્પૃહાવાલા, એવા પુરૂષોને તે ધર્મ ધન આપનારો
છે, એમ શાસ્ત્રોમાં નિરૂપણ કરેલું છે—એમ ઉત્તર પદની સાથે સંબંધથી જા-
ણવું. વલી તે ધર્મ કામી એટલે કામની સ્પૃહાવાલા પ્રાણીઓને કામ આપનારો
છે. કામ—ઇચ્છા કરાય તે કામ કહેવાય અર્થાત્ મનોહર, અકિલષ્ટ પ્રકૃતિવાલા
પરમ વિનોદ આપનારા અને પરિણામે સુંદર એવા શબ્દ, રૂપ, રસ, ગંધ
તથા સ્પર્શરૂપ ઇન્દ્રિયાર્થ—ઇન્દ્રિયોના વિષય—સર્વ એવા ઇન્દ્રિયોના વિષયને આ-
પનારો છે. આ પ્રમાણે ધર્મનું ઇહલોક સંબંધી અભ્યુદયક્ષ્ણ કહીને હવે ધર્મનું
મોક્ષક્ષ્ણ કહે છે. તે ધર્મજ અર્થાત્ બીજું કંઈ નહીં—તે અપવર્ગ એટલે જન્મ,
જરા, મરણ વગેરે દોષોને ઉચ્છેદ કરનાર મોક્ષનો પરંપરાથી સાધક છે. અહીં
પરંપરાથી એટલે અવિરતિસમ્યગ્દૃષ્ટિ નામના ચોથા ગુણસ્થાન વગેરેમાં
આરોહણ કરવાથી અથવા અનુક્રમે સુદેવત્વ અને મનુષ્યત્વાદિ પ્રાપ્ત કરીને
એમ જાણવું. જેમ સૂત્રનો પિંડ પોતે પરિણામી (રૂપાંતરવાલા) કારણ ભાવને
પામી વસ્ત્રરૂપે થાય છે તેમ ધર્મ પરંપરાએ પરિણામી પોતે મોક્ષરૂપે થાય છે. ૨

કહેવામાં આવે તે વચન અર્થાત્ શાસ્ત્ર તેથી એટલે તે શાસ્ત્રના વચ-
નને અનુસરીને જે અનુષ્ઠાન. અહીં ' જે ' એટલે જેનું અઘાપિ વિશેષ અનુ-
ષ્ઠાન નિરૂપણ કર્યું નથી એવું, કારણકે આલોક અને પરલોકની અપેક્ષા કરીને
હેય (લાજ્ય) અને ઉપાદેય (ગ્રાહ્ય) એવા અર્થકે જેનાં લક્ષણ આ શાસ્ત્રમાં
કહેવામાં આવશે, તેમની લાગ અને ગ્રહણમાં પ્રવૃત્તિ છે, તેવું અનુષ્ઠાન તે
ધર્મ કહેવાય છે—એમ ઉત્તર પદનો સંબંધ છે. તે શાસ્ત્રવચન કેવું છે? અવિ-
રુદ્ધ (વિરોધ વગરનું) છે એટલે જેનાં લક્ષણ આગળ દર્શાવાશે એવા કપ, છેદ

ધર્મિનુપપન્નેઃ । તપનદહનાદિગન્ધવદન્વર્થતયા ચાસ્યામ્બુપગમો નિમિત્તશુદ્ધ્યમા-
વાન્નાજિનપ્રણીતમવિરુદ્ધં વચનમ્ । ચતઃ કાર્ણમ્બરૂપાનુવિધાયિ કાર્યં તન્ન દુષ્ટ-
કાર્ણગાગ્ધ્યં કાર્યમદુષ્ટં ભવિતુમર્હતિ, નિંદ્રાવીજાદિવેશ્વયષ્ટિરિતિ । અન્યથા કા-
ર્ણવ્યવચ્ચોપરમપ્રસંગાત્ । યચ્ચ ચદૃચ્છાપ્રણયનપ્રવૃત્તેષુ તીર્થાન્તરીયેષુ ગાગા-
દિમત્ત્યપિ ઘ્રુણાશ્વરોત્તિકર્ણવ્યવહારેણ ક્વચિત્કિંચિદવિરુદ્ધમપિ વચનમુપલ-
ભ્યતે, માર્ગાનુસારિચુદ્ધૌ વા પ્રાણિનિ ક્વચિત્તદપિ જિનપ્રણીતમેવ તન્મૂલત્વા-
ત્તસ્ય । ન ચ વક્તવ્યં તર્હિ, અપૌરુષેયં વચનમવિરુદ્ધં ભવિષ્યતિ, કુતો યતસ્ત-
સ્યાપૌરુષેયન્તે મ્બરૂપલાભસ્યાપ્યમાવઃ ॥ તથાહિ । ઉક્તિર્વચનં પુરૂષવ્યાપા-

અને તાપ ઇત્યાદિ મુવર્ણના જેવી પરીક્ષામાં પ્રસાર થયેલું છે. તે અવિરુદ્ધ
વચન શ્રી જિન ભગવંતે પ્રરૂપણા કરેલું વચન છે, કારણકે તેનું નિમિત્ત શુદ્ધ
છે. વચનનો વક્તા તે અંતરંગ નિમિત્ત કહેવાય છે. જે નિમિત્ત-વક્તા રાગ,
દ્રેષ અને મોહને આધીન હોય તે નિમિત્ત અશુદ્ધ ગણાય છે, કારણકે તેવા
અશુદ્ધ નિમિત્તથી વિતથ-મૃગા વચનની પ્રવૃત્તિ થાય છે. તેવી અશુદ્ધિ શ્રી
જિન ભગવંત જેવા નિમિત્તમાં હોયજ નહીં, કારણકે જે તેની અશુદ્ધિ હોય
તો જિનપણાને વિરોધ આવે અને રાગ, દ્રેષ, મોહરૂપ અંતરંગ શત્રુઓને જિતે
તે જિન એ વ્યુત્પત્તિનો અર્થ ઘટશે નહીં. વળી તપન એટલે તપાવનાર,
દહન એટલે બાળનાર-એ શબ્દો જેમ અન્વય-સાર્થક છે તેમ એ જિન શબ્દ
પણ છે, તેથી તે જિન સિવાયના બીજા પુરૂષોનું વચન અવિરુદ્ધ ન કહેવાય, કારણ-
કે નિમિત્ત-વક્તાની અશુદ્ધિ છે. જે વક્તા છે તે રાગ દ્રેષથી ભરપૂર છે; માટે
તેનું વચન અપ્રમાણ છે, કારણકે કાર્ય કારણના સ્વરૂપને અનુસરે છે એટલે
જેવું કારણ તેવુંજ કાર્ય થાય છે. તેથી દુષ્ટ કારણથી આરંભેલું કાર્ય અદુષ્ટ થતું
નથી. લીબરાના બીજામાંથી કદાપિ સેવરી થાયજ નહીં. જે એમ ન સંદેશ
તો પછી કારણની વ્યવસ્થાનો નિયમ વિરામ પામવાનો પ્રસંગ આવે.

અહીં શંકા કરે છે કે અન્યદર્શીની ગાગાદિ દોષે સહિત છતાં અ-
વિરુદ્ધ વચન મોલે છે તેનું કેમ? ઉત્તર છે, તે અન્યદર્શીની પોતાની સ્વેચ્છા
પ્રમાણે પોલવાને પ્રવર્તેલો હોય તે પણ ધુણાસર ન્યાયે કદાચ દેકાણે તેનામાં
અવિરુદ્ધ વચન રેખાય તે અથવા કદાચ માર્ગાનુસારી પુરિષાવા પૃથક્કરણ તેનું
અવિરુદ્ધ વચન નહાય તે, તે પણ શ્રી જિનપ્રણીત વચન છે તેમ જ ન હું.
કારણકે અવિરુદ્ધ વચનનું મુખ્ય મી નિર્નેદ્ય ભાવન છે. કદિ કહેરે ને ન

રાનુગતં રૂપમસ્ય પુરુષક્રિયાયાસ્તાલ્વોષ્ટાદિવ્યાપારરૂપાયા અભાવે કથં વચનં ભવિતુમર્હતિ । કિંચૈત્તદપૌરુષેયં ન કચિત્ ધ્વનદુપલભ્યતે । ઉપલંભેઽપ્ય-
દૃષ્ટસ્ય પિશાચાદેવકતુરાશંકાનિવૃત્તેર્માનેન તદ્ભાષિતં સ્યાત્તતઃ કથં તસ્માદપિ
મનસ્વિનાં સુનિશ્ચિતા પ્રવૃત્તિઃ પ્રસૂયત ઇતિ ॥ કીદૃશમનુષ્ઠાનમ્ ધર્મં ઇત્યાહ ।
યથોદિતં યથા યેન પ્રકારેણ કાલાદ્યારાધનાનુસારરૂપેણોદિતં પ્રતિપાદિતં ।
તત્રૈવાવિરુદ્ધે વચને અન્યથા પ્રવૃત્તૌ તુ તદ્દ્વેષિત્વમેવાપદ્યતે ન તુ ધર્મઃ ।
યથોક્તમ્ ।

તત્કારી સ્યાત્સ નિયમાત્તદ્વેષી चेति यो जडः ।

आगमार्थे तमुल्लंघ्य तत एव प्रवर्त्तते ॥ १ ॥ इति ॥

પુનરપિ કીદૃશમિત્યાહ । મૈત્ર્યાદિભાવસંયુક્તં, મૈત્ર્યાદયો મૈત્રીપ્ર-
મોદકારુણ્યમાધ્યસ્થ્યલક્ષણા યે ભાવા અંતઃકરણપરિણામાઃ તત્પૂર્વકાશ્ચ

અપૌરુષેય એટલે નિરંજન નિરાકાર ઈશ્વરનું વચન છે તે અવિરુદ્ધ હશે તે
પણુ અધટિત છે, કારણકે તેને અપૌરુષેય કહેવામાંજ તેના સ્વરૂપના
લાભનો અભાવ થાય છે. વચન એટલે બોલવું, તેનું સ્વરૂપ પુરૂષના વ્યાપા-
રને અનુસરીને રહેલું છે. પુરૂષની વાણીની ક્રિયા જે તાલવું, હોઠ, વગેરેના
વ્યાપારરૂપ છે તેના અભાવે વચનજ શી રીતે ઉચ્ચરી શકાય ? એવું અપૌરુ-
ષેય વચન કોઈ કાળે પણ ધ્વનિથી ઉપલબ્ધ થાય નહીં. કોઈ ઠેકાણે પુરૂષ દે-
ખાતો ન હોય અને વચન સંભલાય છે, તે અદૃષ્ટપણે રહેલા પણ વચન બો-
લતા એવા પિશાચાદિકનું વચન હોય છે, પણ તે આશંકાની નિવૃત્તિના
પ્રમાણથી ભાષિત થઈ શકે છે. તે પ્રમાણે માની લીધેલા અપૌરુષેય વચનથી
સંજ્ઞન પુરૂષોની પ્રવૃત્તિ નિશ્ચયપૂર્વક કેમ થાય ?

વળી કેવું અનુષ્ઠાન—આચરણ ધર્મ કહેવાય તે કહે છે—યથોદિત એટલે
કાલાદિકની આરાધનાને અનુસારરૂપ પ્રકારવડે તે અવિરુદ્ધ વચન—શાસ્ત્રમાંજ
પ્રતિપાદન કરેલું, અન્યથા એ પ્રવૃત્તિ કરવામાં તે સિદ્ધાંતનું દ્વેષિપણુંજ પ્રાપ્ત
થાય અને જ્યારે દ્વેષિપણું થાય એટલે ધર્મ ન કહેવાય. તે વિષે કહ્યું છે કે
“ જે જડ પુરૂષ શાસ્ત્ર વિરુદ્ધ આચરણ કરે તે નિયમથી શાસ્ત્રનો દ્વેષી થાય છે,
અર્થાત્ શાસ્ત્રોક્ત ધર્મનો દ્વેષી થાય છે, કારણકે શાસ્ત્રના અર્થનું ઉલ્લંઘન ક-
રીને તે વિરુદ્ધ અર્થથીજ પ્રવર્તે છે. ”

વલી કેવું અનુષ્ઠાન ધર્મ કહેવાય તે કહે છે—મૈત્ર્યાદિ ભાવસંયુક્ત એટલે

વાત્સલ્યવિશેષાઃ સત્ત્વગુણાધિકક્લિષ્ઠમાનાવિનેયેષુ તૈઃ સંયુક્તં સંમિલિતં
 મૈત્ર્યાદિભાવાનાં નિઃશ્રેયમાશ્વદયફલધર્મકલ્પદ્રુમમૂલત્વેન શાસ્ત્રાંતરેષુ પ્રતિ-
 પાદનાત્તદેવંવિધમનુષ્ઠાનં ધર્મં ઇતિ । દુર્ગતિપતજ્જંતુજાતધારણાત્ત્વર્ગાદિનુગતૌ
 ધાનાચ ધર્મં હત્યેવંરૂપત્વેન કીર્ત્યતે શચ્યતે । સકલ્યાકલ્પિતભાવકલાપા-
 કલનકુશલૈઃ સુધીભિરિતિ । इदं चाविरुद्धवचनादनુष्ठानमिह धर्म उच्यते ।
 ઉપચારાત્ । યથા નદ્વલોદકં પાદરોગઃ । અન્યથા શુદ્ધાનુષ્ઠાનજન્યા
 કર્મમલાપગમલક્ષણા સમ્યગ્દર્શનાદિનિર્વાણત્રીજલામફલા જીવશુદ્ધિરેવ
 ધર્મઃ ॥ ૩ ॥

મૈત્રી, પ્રમોદ, કારુણ્ય અને માધ્યસ્થ્ય—એ લક્ષણવાલા ભાવ એટલે અંતઃકરણ-
 ના પરિણામ અર્થાત્ તત્પૂર્વક એક બતની બાધ એટલે, જેમકે સત્ત્વ-પ્રાણીમા-
 ત્ર ઉપર મૈત્રીભાવ રાખે, પોતાનાથી શુભે અધિક હોય તેને વિષે પ્રમોદ—દુર્ધ-
 ભાવ રાખે, જે દુઃખી હોય તેની ઉપર કારુણ્યભાવ (દયાભાવ) રાખે અને
 અવિનયી હોય તેની ઉપર માધ્યસ્થપણું રાખે—તે મૈત્ર્યાદિ ભાવવડે યુક્ત એવું.
 તે મૈત્ર્યાદિ ભાવ, મોક્ષ અને સ્વર્ગ જેનાં ફલ છે એવા ધર્મરૂપી કલ્પવૃક્ષનાં મૂલ છે,
 એમ બીજાં શાસ્ત્રોમાં પણ પ્રતિપાદન કરેલ છે. તે મૈત્ર્યાદિ ભાવથી યુક્ત એવું
 અનુષ્ઠાન તે ધર્મ કહેવાય. વક્ષી દુર્ગતિમાં પડના એવા જંતુઓને ધારણ કર-
 વાથી અને સ્વર્ગાદિકની સદ્ગતિમાં મુકવાથી મહાશુદ્ધિવંત પુરૂષો ધર્મ એ
 શબ્દને વ્યુત્પત્તિથી સિદ્ધ કરી કહે છે, કે જે પુરૂષો સર્વ અકલિપત—સત્ય
 ભાવના સમૃદ્ધને બાળવામાં કુશલ છે. અહીં આ અવિરુદ્ધ વચનથી જે અ-
 નુષ્ઠાન તે ધર્મ કહેવાય તે ઉપચારથી છે એટલે આગમને અનુસરીને જે
 ગ્રિયાક્રિયા તે કારણમાં કાર્યનો ઉપચાર કરવાથી ધર્મ કહેવાય છે. જેમ ન-
 દ્વલના પાસનો સ્પર્શ થવાથી ખેડે રાગ થાય છે. તેથી કારણમાં કાર્યનો ઉપચાર
 કરી નદુલ પાસનું ધાતી તે પાસનો રાગને એમ કહેવાય છે. જે એમ ન વધતો
 તે મદ અનુષ્ઠાનથી સ્તબ્ધ થઈ જાય, હર્ષરૂપ મનનો નાશ થવારૂપ સ્તબ્ધ-
 વાલી અને સમ્યગ્દર્શન વગેરે નિર્વાણત્રીજલામફલા જેવાં ફલો-
 પ્તો હોય તેવા અનુષ્ઠાનો ધર્મ છે. ૩

અથામુમેવ ધર્મ ભેદતઃ પ્રભેદતશ્ચ વિમણિષુરાહ ।

સોઽયમનુષ્ઠાતૃજ્ઞેદાત્ દ્વિવિધો ગૃહસ્થધર્મો યતિ-
ધર્મશ્ચેતિ ॥ ૧ ॥

સ યઃ પૂર્વે પ્રવક્તુમિષ્ટઃ । અયં સાક્ષાદેવ હૃદિ વિવર્તમાનતયા પ્રત્યક્ષઃ । અનુષ્ઠાતૃજ્ઞેદાત્ ધર્માનુષ્ઠાયકપુરુષવિશેષાત્ દ્વિવિધો દ્વિપ્રકારો ધર્મઃ । પ્રકારાવેવ દર્શયતિ । ગૃહસ્થધર્મો યતિધર્મશ્ચેતિ । ગૃહે તિષ્ઠતીતિ ગૃહસ્થઃ, તસ્ય ધર્મો નિત્યનૈમિત્તિકાનુષ્ઠાનરૂપઃ । યઃ ક્ષલુ દેહમાત્રારામઃ સમ્યગ્વિદ્યાનાૌલા-
ભેન તૃષ્ણાસરિત્તરણાય યોગાય સતતમેવ યતતે સ યતિઃ, તસ્ય ધર્મઃ ગુર્વતે-
વાસિતા તદ્ભક્તિબહુમાનાવિત્યાદિઃ, વક્ષ્યમાણલક્ષણઃ ॥ ૧ ॥

તત્ર ચ ગૃહસ્થધર્મોપિ દ્વિવિધઃ સામાન્યતો

વિશેષતશ્ચેતિ ॥ ૨ ॥

ઉપર કહેલા ધર્મને ભેદ અને અવાંતર ભેદથી કહે છે—

મૂલાર્થ—તે ધર્મ, ધર્માનુષ્ઠાન કરનારા પુરૂષના ભેદથી ગૃહસ્થ-
ધર્મ અને યતિધર્મ એવા બે પ્રકારનો છે. ૧

ટીકાર્થ—જે પ્રથમ કહેવાને ઈચ્છેલો હતો તે આ ધર્મ. અહીં ‘ આ ’
એ શબ્દથી પ્રત્યક્ષપણું બતાવે છે, એટલે સાક્ષાત્ કર્તાના હૃદયમાં પ્રત્યક્ષ રીતે
વર્તમાન એવો ધર્મ, તે અનુષ્ઠાન કરનાર પુરૂષના ભેદથી બે પ્રકારનો છે. તે
બંને પ્રકાર દર્શાવે છે. ગૃહસ્થધર્મ અને યતિધર્મ. ગૃહસ્થ એટલે ગૃહમાં રહે-
નાર, તેનો નિત્ય એટલે નિત્ય કરવાનો અને નૈમિત્તિક એટલે પર્વાદિકના નિ-
મિત્તે કરવાનો ધર્મ તે ગૃહસ્થધર્મ કહેવાય છે. યતિધર્મ એટલે યતિનો ધર્મ.
જે માત્ર દેહમાં આરામ પામી સમ્યગ્વિદ્યા (સમ્યગ્જ્ઞાન) રૂપ નાવિકાના
લાભથી તૃષ્ણારૂપ સરિતા—નદીને તરવાના યોગને માટે હમેશા યત્ન કરે તે
યતિ કહેવાય, તેનો ધર્મ એટલે ગુરુ સમીપે સતત નિવાસ અને ગુરૂની ભક્તિ
તથા બહુમાન ઈત્યાદિ જેનાં લક્ષણો કહેવામાં આવશે તે. ૧

મૂલાર્થ—તેમાં જે ગૃહસ્થધર્મ છે તે પણ સામાન્ય અને વિશે-
ષથી બે પ્રકારનો છે. ૨

ગૃહસ્થધર્મોપિ ઉક્તલક્ષણઃ, કિંપુનઃ સામાન્યતો ધર્મ ઇત્યપિ શબ્દાર્થઃ ।
દ્વિવિધો દ્વિભેદઃ । દ્વિવિધ્યમેવ દર્શયતિ । સામાન્યતો નામ સર્વશિષ્ટસાધારણાનુ-
ષ્ઠાનરૂપઃ । વિશેષતો વિશેષેણ સમ્યગ્દર્શનાણુવ્રતાદિપ્રતિપત્તિરૂપઃ । ચકાર
ઉક્તસમુચયે इति ॥ ૨ ॥

તત્રાથં ભેદં શાસ્ત્રકૃત્સ્વયમેવાધ્યાયપરિસમાપ્તિં યાવદ્ભાવયન્નાહ ।

તત્ર સામાન્યતો ગૃહસ્થધર્મઃ કુલક્રમાગતમનિંદ્યં
વિજ્ઞવાદ્યપેક્ષ્યા ન્યાયતોઽનુષ્ઠાનમિતિ ॥ ૩ ॥

તત્ર તથોઃ સામાન્યવિશેષરૂપયોઃ ગૃહસ્થધર્મયોઃ વક્તુમુપકાંતયોર્મધ્યે
સામાન્યતઃ ગૃહસ્થધર્મોઽયમ્ । યથા કુલક્રમાગતં પિતૃપિતામહાદિપૂર્વપુરુષપરં-
પરાસંવનાદ્ધારેણ સ્વકાલં યાવદાયાતમનુષ્ઠાનમિત્યુત્તરેણ યોગઃ । પુનઃ કી-

ટીકાર્થ—જેનાં લક્ષણ કહેલાં છે એવો ગૃહસ્થધર્મ જે પ્રકારનો છે. મૂલમાં
અપિ (પણ) શબ્દ છે તેથી એવો અર્થ થાય કે સામાન્યથી ધર્મ જે પ્રકારનો
હોય તેમાં યું કહેવું. તે જે પ્રકાર દર્શાવે છે. પહેલો સામાન્ય એટલે સર્વ
શિષ્ટ સાધારણ અનુષ્ઠાનરૂપ અર્થાત સાધારણ માર્ગાનુસારી શિષ્ટ પુરુષોની
અપેક્ષાએ આચરવારૂપ ધર્મ અને બીજો વિશેષથી એટલે સમ્યગ્દર્શનની
પ્રાપ્તિ તથા શ્રાવકનાં આણુવ્રત (ખાર વ્રત) પ્રમુખ અંગીકાર કરવારૂપ ધર્મ.
અહીં જ શબ્દ સમુચ્ચય અર્થમાં છે. ૨

તેમાંનો પ્રથમ ભેદ જે ગૃહસ્થોનો સામાન્ય ધર્મ તેને આ અધ્યાયની
સમાપ્તિ સુધી અંચકાર વર્ણન કરી બતાવે છે.

મૂલાર્થ—કુલપરંપરાથી આવેલું. નિંદારહિત, વૈભવાદિકની અપે-
ક્ષાએ જે ન્યાયપૂર્વક આચરણ તે ગૃહસ્થોનો સામાન્ય ધર્મ છે. ૩

ટીકાર્થ—તે સામાન્ય અને વિશેષરૂપ ગૃહસ્થના ધર્મ જે કહેવાને
આચરણ કરેલો છે તેમાં ગૃહસ્થનો સામાન્ય ધર્મ આવે છે. કુલક્રમાગત પિતા,
પિતામહ વગેરે પૂર્વ પુરુષની પરંપરાએ સેવનાદિના પોતાના નમય સુધી
આણુ ન્યાયે અનુષ્ઠાન એટલે આનંદ (તેનો ઉત્તર પદ સાંભળે એવું છે.)
તેણે અનુષ્ઠાન તે કહે છે. અનિષ્ટ એટલે નિષ્ઠા કરવા એવું નહીં. અર્થતઃ
પરંપરાને પાલન માનવાને સાધુજનોને જે જનદર હજી ગયું

દશં તદિત્યાહ । અનિંદ્યં, નિંદ્યં તથાવિધપરલોકપ્રધાનસાધુજનાનામત્યંતમ-
નાદરણીયતયા ગર્હણીયં । યથા સુરાસંધાનાદિ તન્નિપેધાદનિંદ્યં । તથા વિભવા-
દ્યપેક્ષયા, વિભવં સ્વકીયમૂલધનરૂપમાદિશબ્દાત્ કાલક્ષેત્રાદિસહાયવલં ચા-
પેક્ષ્ય । ન્યાયતો ન્યાયેન શુદ્ધમાનતુલોચિતકલાવ્યવહારાદિરૂપેણ આસેવ-
નીયાવસરચિત્તારાધનાદિરૂપેણ ચ । અનુષ્ઠાનં, વાણિજ્યરાજસેવાદિરૂપં ।
ઇદમુક્તં ભવતિ- । સર્વસાધુસંમતન્યાયપ્રધાનસ્ય, સ્વવિભવતૃતીયભાગાદિના
વ્યવહારમારમમાણસ્ય, રાજસેવાદૌ ચ તદુચિતક્રમાનુવર્તિનઃ, કુલક્રમાયા-
તાનિંદ્યાનુષ્ઠાનસ્ય, અત્યંતનિપુણબુદ્ધેઃ, અત એવ સર્વાપાયસ્થાનપરિહારવતો,
ગૃહસ્થસ્ય ધર્મ એવ સ્યાત્ દીનાનાથાદ્યુપયોગયોગ્યતયા ધર્મસાધનસ્ય વિભ-
વસ્યોપાર્જનં પ્રતિ પ્રતિવદ્ધચિત્તત્વાદિતિ । યચ્ચાદાવેવાનિંદ્યાનુષ્ઠાનસ્ય ગૃહસ્થ-
સંવંધિનો ધર્મતયા શાસ્ત્રકારેણ નિદર્શનમકારિ, તજ્ઞાપયતિ । નિરનુષ્ઠા-
નસ્ય નિર્વાહવિચ્છેદેન ગૃહસ્થસ્ય સર્વશુભક્રિયોપરમપ્રસંગાદધર્મ એવ સ્યા-
દિતિ । પશ્યતે ચ ।

તે નિંદ્ય. જેવું કે દાડનું પીઠું કરવું વગેરે. તેવું નિંદ્ય ન હોય તે અનિંદ્ય.
તેમ વળી વૈભવાદિકની અપેક્ષાએ ન્યાયથી આચરેલું. વિભવ એટલે પોતાનું
મૂલ ધન (મુડી). આદિ શબ્દથી કાલ તથા ક્ષેત્ર વગેરેની સહાયના બલવાળું;
તેની અપેક્ષા કરીને. ન્યાયથી એટલે ભેલસેલ વગર, બરાબર માપ તથા તોલ
અને યોગ્ય વ્યાજ લેવું એરૂપ પ્રમાણિકતાથી અથવા સેવવા યોગ્ય પુરૂષોના
ચિત્તનું અવસરે આરાધન કરવું, એરૂપ ન્યાયથી જે અનુષ્ઠાન એટલે વ્યાપાર
અથવા રાજસેવા (નોકરી) વગેરેનું આચરણ, તે ગૃહસ્થનો સામાન્ય ધર્મ
છે. આ ઉપરથી સારાંશ એવો છે કે, જે ગૃહસ્થ સર્વ સજ્જનોને સંમત
એવા ન્યાયને પ્રધાન કરી પોતાના મૂલ ધન (મુડી)ના ત્રીજા ભાગમાંથી વ્યા-
પાર કરે, અને જે રાજસેવા વગેરેમાં જોડાયો હોય તો તે સેવાને ધટતા એવા
ક્રમમાં પ્રવર્તે, કુલપરંપરાથી આવેલું અનિંદ્ય એવું આચરણ આચરે, અતિ
નિપુણ બુદ્ધિ રાખે, તેને લીધેજ સર્વ વિઘ્નના સ્થાનથી દૂર રહી શકે તેવા ગૃહસ્થને
ધર્મજ થાય છે; કારણકે દીન, અનાથ વગેરેના ઉપયોગને યોગ્ય હોવાથી ધર્મનું
સાધન દ્રવ્ય છે, તેને ઉપાર્જન કરવામાં તે ગૃહસ્થનું ચિત્ત પ્રતિબદ્ધ રહે છે.
અહીં પ્રથમ ગૃહસ્થના સામાન્ય ધર્મમાં ‘અનિંદ્ય અનુષ્ઠાન’ એમ જે
અંતકારે જણાવ્યું તે એવું સૂચવે છે કે જે ગૃહસ્થ અનુષ્ઠાન રહિત રહે, તે-

વિત્તીવોચ્છેયંમિ ય નિહિણો સીયંતિ સવ્વકિરિયાઓ ।

નિરવેચસ્ય ડ જુત્તો સંપુણ્ણો સંજમો ચેવ ॥ ૩ ॥

અથ કસ્માન્ ન્યાયત્ત ઇત્યુક્તમિત્યુચ્યતે ।

ન્યાયોપાત્તં હિ વિત્તમુજયલોકહિતાયેતિ ॥ ૪ ॥

ન્યાયોપાત્તં શુદ્ધવ્યવહારોપાજિતં હિ યસ્માદ્વિત્તં દ્રવ્યં નિર્વાહહેતુઃ ।

કિમિત્યાહ । ઉભયલોકહિતાય । ઉભયોઃ રૂહલોકપરલોકરૂપયોઃ

લોકયોદિતાય કલ્યાણાય સંપદ્યતે ॥ ૪ ॥

एतदपि कुत इत्याह ।

अनन्निशंकनीयतया परिजोगाद्धिधिना तीर्थगमनाच्चेति ॥५॥

તે નિર્વાહ-આહુવિકાનો વિચ્છેદ થાય એટલે તેને પછી સર્વ શુભ ક્રિયા વિરાગ પામી જવાનો પ્રસંગ આવે અને શુભ ક્રિયા વિરાગ પામવાથી અધર્મ-જ થાય. તે વિષે કહ્યું છે કે,

“જે શુદ્ધરથની આહુવિકાનો ઉચ્છેદ થાય, તે શુદ્ધરથની સર્વ ધર્મ-ક્રિયાઓ સીદ્ધર્થ બન્ય છે, પણ જેને આહુવિકાની અપેક્ષા નથી તેવા પુરુષ-ને સર્વવિરતિથી પરિપૂર્ણ એવો સંયમ (ચારિત્ર) જ અંગીકાર કર્યો શુદ્ધ છે” ઉ

કદિ દ્યૌઃ શંકા કરે કે શુદ્ધરથને ન્યાયથી જ યત્ન ઉપાર્જન કરવું એમ કહેવાતું શું કારણ ? તે કહે છે.

મૂલાર્થ—ન્યાયથી ઉપાર્જન કરેલું ધન આલોક અને પરલોક-કના હિતને માટે થાય છે. ૪

ટીકા—ન્યાય એટલે શુદ્ધ વ્યવહાર. તેથી ઉપાર્જન કરેલું દ્રવ્ય જે નિર્વાહનું કારણ થાય છે. તેના નિર્વાહથી સૌ જાણ થાય તે કહે છે તેથી આલોક અને પરલોકનું હિત-કલ્યાણ થાય છે. ૪

તે ન્યાયોપાજિત દ્રવ્ય જે લોકને હિતકારી શી રીતે થાય. તે કહે છે.

મૂલાર્થ—જે દ્રવ્યનો ઉપભોગ કરવામાં લોકને તેના ભાગના કે બોખે વસ્તુ ઉપર શંકા ન આવે તેવી રીતે ઉપભોગ કરાય અને જે દ્રવ્યથી વિશિષ્ટૃવક તીર્થગમન થાય તેહું ન્યાયોપાજિત દ્રવ્ય ઉ-બધ લોકમાં હિતકારી છે. ૫

इहान्यायप्रवृत्तौ पुरुषस्य द्विविधा अभिशंकनीयता, भोक्तुः भोग्यस्य च विभवस्य । तत्र भोक्तुः परद्रव्यद्रोहकार्ययमित्येवं दोषसंभावनलक्षणा, भोग्यस्य पुनः परद्रव्यमिदमित्थमनेन भुज्यत इत्येवंरूपा । ततस्तत्प्रतिषेधेन या अनभिशंकनीयता तया उपलक्षितेन भोक्त्रा परिभोगात् स्नानपानाच्छादनानुलेपनादिभिः भोगप्रकारैः आत्मना मित्रस्वजनादिभिश्च सह विभवस्योपजीवनात् । अयमत्र भावः । न्यायेनोपार्जितं विभवं भुञ्जानो न केनापि कदाचित्किंचिदभिशंक्यते । एवं चाव्याकुलचेतसः प्रशस्तपरिणतेरिह लोकेपि महान् सुखलाभ इति । परलोके हितत्वं च विधिना सत्कारादिरूपेण, तीर्यते व्यसनसलिलनिधिः अस्मादिति तीर्थं, पवित्रगुणपात्रपुरुषवर्गः दीनानाथादिवर्गश्च, तत्र गमनं प्रवेशः उपपद्यते तया प्रवृत्तिर्वित्तस्य तीर्थगमनं तस्मात् । चकारः समुच्चये । पठ्यते च धार्मिकजनस्य शास्त्रांतरे दानस्थानम् यथा—

पात्रे दीनादिवर्गे च दानं विधिवदिष्यते ।

पोष्यवर्गाविरोधेन न विरुद्धं स्वतश्च यत् ॥ ૫ ॥

ટીકાર્થ—આલોકમાં અન્યાયમાં પ્રવર્તેલા પુરૂષની ઉપર જે જાતની શંકા લેવાય છે. એક ભોક્તા—ઉપભોગ કરનાર ઉપર અને બીજી ભોગ્ય—ઉપભોગ કરવા યોગ્ય વૈભવ ઉપર. તેમાં ભોક્તાની ઉપર ‘આ પરદ્રોહ કરનારો છે’ એવા દોષની સંભાવના આવે છે અને જે ભોગ્ય વસ્તુ છે તેની ઉપર ‘આ પારકું દ્રવ્ય છે તેને આ પુરૂષ આવી રીતે ભોગવે છે’ એવા દોષની સંભાવના આવે છે. આવા દોષની શંકા જેમાં ન હોય તે અનભિશંકનીય એટલે શંકા કરવા યોગ્ય નથી એમ કહેવાય. તેવા નિર્દોષ દ્રવ્યથી ઉપલક્ષિત એવો ભોક્તા તેનો પરિભોગ કરે એટલે સ્નાન, પાન, આચ્છાદન અને ચંદનાદિકનું અનુલેપન વગેરે ભોગના પ્રકારથી પોતે અને પોતાના મિત્ર, સ્વજનાદિકની સાથે વૈભવથી ઉપજીવન કરે છે તેથી. ભાવાર્થ એવો છે કે ન્યાયોપાર્જિત વૈભવને ભોગવતા પુરૂષ ઉપર કે દ્વિ પણ કોઈ જાતની શંકા લેવામાં આવતી નથી. તેથી અવ્યાકુલ ચિત્તવાલા અને શ્રેષ્ઠ પરિણામવાલા તે પુરૂષને આલોકમાં પણ સુખનો મહાન્ લાભ થાય છે.

વધી તેનું પરલોકમાં હિતપણું એવી રીતે છે કે વિધિ એટલે સત્કાર પ્રમુખ વડે તીર્થગમન. જેનાથી દુઃખનો સમુદ્ર તરાય તે તીર્થ, અર્થાત્ પવિત્ર ગુણનો

અર્થેવ વિપક્ષે વાધામાહ—

અહિતાયેવાન્યદિતિ ॥ ૬ ॥

અહિતાયેવ અહિનિમિત્તમેવ ઉભયોરપિ લોકયોર્ને પુનઃ કાકતાલીય-
ન્યાયેનાપિ દિતિહેતુરિત્યેવકાર્થઃ । અન્યત્ ન્યાયોપાત્તવિત્તાદિમિત્તં અન્યા-
યોપાત્તવિત્તમિત્યર્થઃ ॥ ૬ ॥

કુન એતદિત્યાહ ।

તદનપાયિત્વેપિ મત્સ્યાદિગલાદિવદ્વિપાકદારુણ-
ત્વાત્ ઇતિ ॥ ૭ ॥

પાત્ર એવો પુરુષવર્ગ અથવા દીન તથા અનાથ પ્રમુખ પ્રાણિવર્ગ તે તીર્થ હ-
ટેવાય છે. તેમાં ગમન એટલે પ્રવેશ અર્થાત્ ઉપર હટેલા વર્ગને ટેકા આપવાને
દ્રવ્યની પ્રવૃત્તિ ઠરવી. તે તીર્થગમન હટેવાય, તેવા તીર્થગમનથી. અર્થાત્ જ
શબ્દ સમુચ્ચય અર્થમાં છે. બીજાં શાસ્ત્રોમાં પણ ધર્મી પુરુષના ધનને દાનનું
સ્થાન હટેલું છે. તે આ પ્રમાણે—“પોષ્ય વર્ગને વિશેષ ન આવે તેમ અને
સ્વતઃ વિદ્ય ન હોય તેવી રીતે પાત્ર અને દીન, અનાથ વગેરેને આપવું તે
નિયમી દાન આપેલું હટેવાય છે.” ૫

ઉપર હટેલા પ્રકારથી જો વિપરીત પ્રકારે વર્તે તો આપ આવે તે હટે છે.

મૂલાર્થ—ઉપર પ્રમાણે ન કરતાં જો તેથી અન્ય—જુદી રીતે કરે
તો અહિતજ થાય છે. ૬

તસ્યાન્યાયોપાત્તવિત્તસ્ય અનપાયિત્વં અવિનાશિત્વમિતિ ચોડ્ઠ્યઃ
તસિન્નપિ અન્યાયોપાર્જિતો હિ વિભવઃ અસ્થ્યાદિશલ્યોપહતગૃહમિવાચિરાદ્વિ-
નાશમનાસાદ્ય નાસ્તે । અથ કદાચિદ્બલવતઃ પાપાનુબંધિનઃ પુણ્યસ્યાનુભા-
વાત્ સ વિભવો યાવજ્જીવમપિ ન વિનશ્યેત્, તથાપિ મત્સ્યાદીનાં મત્સ્યકુરં-
ગપતંગાદીનાં ચે ગલાદયઃ ગલગોરિગાનપ્રદીપાલોકાદયઃ રસનાદીંદ્રિયલૌ-
લ્યાતિરેકકારિણઃ વિષયવિશેષાઃ તદ્વદ્વિપાકે પરિણામે દારુણં તસ્ય ભાવસ્તત્ત્વં
તસાત્ । અન્યત્રાપ્યવાચિ-

“ પાપેનૈવાર્થરાગાંધઃ ફલમાપ્નોતિ ચત્કચિત્ ।

વહિશામિપવત્તત્તમવિનાશ્ય ન જીર્યતિ ॥ ૭ ॥

(૫ એટલે અપાયરહિત અર્થાત્ વિઘ્નમાન રહે તોપણ તે મત્સ્ય
વગેરેને ગલગોરિ પ્રમુખની જેમ પરિણામે દારુણ-વિનાશક થઈ
પડે છે. ૭

ટીકાર્થ-તે અન્યાયોપાર્જિત દ્રવ્યનું અનપાયિતા એટલે અવિના-
શીપણું તેરૂપ જે અર્થ તે છતાં પણ એટલે પ્રાપ્ત કરીને અન્યાયોપાર્જિત
વૈભવ અસ્થિ (હાડકાં) વગેરે શલ્યથી હણાએલા ગૃહની જેમ થોડા
કાલમાં વિનાશ પામ્યા વિના રહેતો નથી. પણ કદિ કોઈ બલવાન પાપાનુ-
બંધી પુણ્યના પ્રભાવથી તે વૈભવ યાવજ્જીવ સુધી વિનાશ ન પામે તથાપિ
મત્સ્યાદિકને આદિ શલ્યથી મૃગ, પતંગ વગેરેને ગલાદિ એટલે ગલગોરિ,
ગાન અને પ્રદીપનો પ્રકાશ ઇત્યાદિ જે જિહ્વાદિ ઇંદ્રિયોની અધિક લોભુપતા
કરનારા વિષયો છે તેઓની જેમ પરિણામે દારુણ ભાવ એટલે વિનાશભાવને
પામે છે. ભાવાર્થ એવો છે કે અન્યાયોપાર્જિત દ્રવ્ય, અસ્થિ પ્રમુખ શલ્ય-દો-
ષવાહુ ધર જેમ ટકે નહીં તેમ તે ટકતું નથી. કદિ જો પાપાનુબંધી પુણ્યના
બલથી ટકી રહે તો મત્સ્યાદિકને ગલગોરિ પ્રમુખની જેમ તે પરિણામે વિના-
શક થાયછે. રસના ઇંદ્રિયનો વિષયી મત્સ્ય ગલગોરિ (લોઢાના કાંટામાં માંસની
ગોલી) થી હણાય છે, શ્રવણ ઇંદ્રિયનો વિષયી મૃગ મધુર ગાયનથી મરે છે અને
નેત્ર ઇંદ્રિયનો વિષયી પતંગ દીપકમાં ઝંપલાય છે એ વાત પ્રસિદ્ધ છે. તે વિષે
અન્ય શાસ્ત્રમાં પણ કહ્યું છે.”

૧ જે ઠેકાણે ઘર બાંધવાનું હોય ત્યાં પ્રથમ શલ્યશુદ્ધિ કરવામાં આવે છે. શલ્ય-
શુદ્ધિમાં અસ્થિ વગેરે પદાર્થો શોધાય છે. જો શલ્યવાલી ભૂમિ ઉપર ઘર બાંધે તો તે
ટકતું નથી એમ શિલ્પશાસ્ત્રમાં કહ્યું છે.

નન્વેવમન્યાયેન વ્યવહારપ્રતિપેદ્યે ગૃહ્યસ્ય ચિત્તપ્રાપ્તિર્થ ન મવિષ્યતિ
તન્કથં નિર્વાહવ્યવચ્છેદે ધર્મહેતુશ્ચિત્તનમાધિલાભઃ સ્વાદિત્યાગંવ્યાહ ।

ન્યાય एव ह्यर्थाप्त्युपनिषत्परेति समयविद इति ॥ ८ ॥

ન્યાય एव न पुनन्यायोऽपि अर्थस्य विमवस्य आप्तिः लाभः अर्थाप्तिः
तस्या उपनिषद् अत्यन्तरहस्यभूत उपायः ‘‘ यુक्तायुक्तार्थनार्थविभागकल-
नकाशलविकलैः न्यूलमतिभिः स्वप्नायमानावस्यायामप्यनुपलब्ध इति सो-
ऽर्थः’’ एषा प्रकृष्टा इत्येवं समयविदः सदाचागभिधाविशान्विता ब्रुवते ॥
तथाहि ते पठन्ति-

“ निषानमिव मंढकाः नरःपूर्णमिवांटाजाः ।

शुभकर्माणमायांति विवशाः गर्वनंपदः ॥

‘‘ઘાઈ રેહાગે અર્થ-દ્રવ્યના રાગથી અપ યગેલો પાણુસ કદિ અન્યાયરૂપ પા-
પથી દ્રવ્યનું ફૂલ મેલવે છે, પાણુ છેવટે મત્સ્યને આપેલી લોટાની ગોલીના
માંસની જેમ તે દ્રવ્ય તેનો વિનાશ કર્યા સિવાય પગતુ નથી. ૭

કદિ ઘાઈ એમ શંકા કરે કે ન્યાયે એમ અન્યાયથી વ્યવહાર કરવાનો
નિષેધ કર્યો તો પછી અદસ્યને દ્રવ્યની પ્રાપ્તિ થશે નહીં અને ન્યાયે દ્રવ્યની
પ્રાપ્તિ ન થાય તો પછી નિર્વાહનો વિગ્રહેદ થવાથી અદસ્યને ધર્મનો હેતુ
ચિત્તસમાપિષ્પ લાભ ડ્યાંથી થશે તેના ઉત્તરમાં કહે છે.

મૂલાર્થ-‘‘દ્રવ્યપ્રાપ્તિનો ઉત્કૃષ્ટ અને રહસ્યભૂત ઉપાય ન્યાયજ
છે.’’ એમ સિદ્ધાંતવેત્તાઓ કહે છે. ૮

તથા-નોદન્વાનર્થિતામેતિ નવાંભોભિર્ન પૂર્યતે ।

આત્મા તુ પાત્રતાં નેયઃ પાત્રમાયાંતિ સંપદઃ ॥ ૮ ॥

કુત એતદેવમિત્યાહ ।

તતો હિ નિયમતઃ પ્રતિવંધકકર્મવિગમ ઇતિ ॥ ૯ ॥

તતો ન્યાયાત્સકાશાત્ હિ યસ્માન્નિયમતોઽવશ્યંભાવેન પ્રતિવંધકસ્ય પરલાભોપઘાતજનનદ્વારેણ ભવાંતરે ઉપાત્તસ્ય લાભવિગ્રહેતોઃ કર્મણો લાભાં-તરાયલક્ષણસ્ય વિગમો વિનાશઃ સંપદ્યતે । યથા સમ્યક્પ્રયુક્તાયા લંઘનાદિ-ક્રિયાયાઃ સકાશાત્ રોગસ્ય જ્વરાતિસારાદેરિતિ ॥ ૯ ॥

તતોઽપિ કિં સિદ્ધમિત્યાહ ।

સત્યસ્મિન્નાયત્યામર્થસિદ્ધિરિતિ ॥ ૧૦ ॥

યવંત પુરૂષેને પ્રાપ્ત થાયછે.” “જેમ સમુદ્ર યાત્રક થતો નથી તોપણ તે જલ-થી નથી પૂરાતો તેમ નથી-અર્થાત્ પૂરાય છે. તેમ આત્માને એવો સુપાત્ર કરવો કે જેથી તેનામાં સંપત્તિઓ સ્વતઃ પ્રાપ્ત થાય.” ૮

સંપત્તિને ઉપાર્જન કરવાનો ઉપાય ન્યાયજ છે, એમ શી રીતે જાણવું? તે કહે છે-

મૂલાર્થ-ન્યાયથી દ્રવ્યની પ્રાપ્તિમાં અંતરાય કરનારા કર્મનો અ-વશ્ય નાશ થાય છે. ૯

ટીકાર્થ-તે ન્યાયથી એટલે ન્યાય પ્રમાણે વર્તવાથી પ્રતિબંધક એટલે ભવાંતરે બીજાના લાભને હાનિ કરી તે દ્વારા ઉપાર્જન કરેલા અને પોતાને લાભ કરવામાં વિઘ્નના હેતુરૂપ અર્થાત્ લાભાંતરાયરૂપ એવા કર્મનો અવશ્ય કરીને નાશ થાયછે. દૃષ્ટાંત કે જેમ સારી રીતે લંઘન (લાંઘણ) વગેરે ક્રિયા કર-વાથી જ્વર કે અતિસાર પ્રમુખ રોગનો નાશ થાય છે તેમ ન્યાય પ્રમાણે વર્તવાથી પૂર્વે બાંધેલા લાભાંતરાય કર્મનો નાશ થાય છે. તેથીજ સંપત્તિને ઉપાર્જન કરવાનો ઉપાય ન્યાયજ છે. ૯

તે લાભાંતરાય કર્મનો નાશ થવાથી શું સિદ્ધ થયું, તે કહે છે.

મૂલાર્થ-એ લાભાંતરાય કર્મનો નાશ થવાથી પરિણામે સંપાત્ત મલવાની સિદ્ધિ થાય છે. ૧૦

गति विप्रमानं अस्मिन्नांते प्रतिबंधककर्मविगमे आवल्यामागामिनि
काले अर्थनिद्रिः अभिलपितविमयनिष्पत्तिः आविर्भवतीति ॥ १० ॥

एतद्विपर्यये दोषमाह ।

अतोऽन्यथापि प्रवृत्तौ पाक्षिकोऽर्थलाभो निःसंश-
यस्त्वनर्थ इति ॥ ११ ॥

अत उक्तलक्षणाद्व्यापान अन्यथापि अन्यायलक्षणेन प्रकोष्णे प्रवृत्तौ
व्यवहारलक्षणायां पाक्षिको वैकल्पिकः अर्थलाभः कदाचिन्म्यान्तद्वान्तिने-
त्यर्थः । निःसंगो निःसंदेहः नु पुनरर्थः अनर्थः उपधातः आयत्यामेव ।
इदमृक्तं भवति । अन्यायप्रवृत्तिरेव तावदभेदविर्ता राजदंष्टमयादिभिर्हेतुभिः
प्रतिहतन्वात् । पश्यते च ।

राजदंष्टमयान्पापं नाचरत्यस्यो जनः ।

परलोकमयान्मध्यः स्वभावादेव चोत्तमः ॥

અથ કશ્ચિદધમાધમતામવલંબ્ય અન્યાયેન પ્રવર્તતે । તથાપ્યર્થસિદ્ધિરનૈ-
કાંતિકી તથાવિધાશુદ્ધસામગ્રીસવ્યપેક્ષકપાકસ્ય કસ્યચિદશુભાનુવંધિનઃ પુણ્ય-
વિશેષસ્ય ઉદયવશાત્સ્યાદન્યથા પુનર્નેતિ । યશ્ચાનર્થઃ સોઽવશ્યંભાવી, અ-
ન્યાયપ્રવૃત્તિવશોપાત્તસ્ય અશુદ્ધકર્મણઃ નિયમેન સ્વફલમસંપાદ્યોપરમાભાવાત્ ।
પઠ્યતે ચ ।

અવશ્યમેવ ભોક્તવ્યં કૃતં કર્મ શુભાશુભમ્ ।

નાશુક્તં ક્ષીયતે કર્મ કલ્પકોટિશતૈરપિ ॥ ૧૧ ॥

અથ ગૃહસ્થધર્મે વિવાહપ્રકારમાહ ।

તથા સમાનકુલશીલાદિજિરગોત્રજૈર્વૈવાહ્યમન્યત્ર बहु-
વિરુદ્ધેઽયમ્ ઇતિ ॥ ૧૨ ॥

સમાનં તુલ્યં કુલં પિતૃપિતામહાદિપૂર્વપુરુષવંશઃ શીલં મઘમાંસનિશા-
ભોજનાદિપરિહારરૂપો વ્યવહારઃ આદિશબ્દાદ્વિભવવેષભાષાદિ ચ યેષાં

જે કોઈ અધમ અધમતાનું અવલંબન કરી અન્યાયથી પ્રવર્તે તથાપિ
તેને દ્રવ્યની પ્રાપ્તિ એકાંતે થતી નથી. કદિ તેની અશુદ્ધ સામગ્રીની વિશેષ
અપેક્ષાના પરિણામવાલા કોઈ પાપાનુબંધી પુણ્યના ઉદયથી તે થાય છે; પણ જો
પાપાનુબંધી પુણ્યનો ઉદય ન હોય તો થાયજ નહીં, પણ અનર્થ તો અવશ્ય
થવાનોજ, કારણકે અન્યાય પ્રવૃત્તિથી બાંધેલાં પાપ નિયતપણે પોતાનું ફલ
આપ્યા વિના ઉપરામ પામતાંજ નથી. કહ્યું છે કે “કરેલું શુભાશુભ કર્મ અ-
વશ્ય ભોગવવું પડે છે, સેંકડો કોટી કદપે પણ ભોગવ્યા વિના તે કશય પામતું
નથી.” ૧૧

હવે ગૃહસ્થના સામાન્ય ધર્મમાં વિવાહનો પ્રકાર કહેછે—

મૂલાર્થ—જે લોકો પોતાની જાતિના કે દેશના લોકો સાથે
બહુ વિરોધ કરનારા છે તે લોકો સિવાય કુલ તથા શીલ વગેરે જેમના
સરખા હોય અને જે એક ગોત્રના ન હોય તેવા લોકોની સાથે વિ-
વાહનો સંબંધ કરવો. ૧૨

ટીકાર્થ—કુલ એટલે પિતા, પિતામહ વગેરે પૂર્વ પુરૂષોનો વંશ અને
શીલ એટલે મઘ, માંસ તથા રાત્રિભોજનનો ભોગ કરવારૂપ વ્યવહાર. આદિ

ते तथा नैः कुटुंबिभिः लोकैः सह, अगोत्रजैः गोत्रं नाम तथाविधैकपुरुषप्रभवो
वंशः, ततो गोत्रे जाताः गोत्रजाः तत्प्रतिषेधात् अगोत्रजाः नैः अनिचितकालव्य-
वधानप्रशेन धृष्टितगोत्रसंवर्धश्चेति । किमित्याह । वैवाणं विवाह एव तन्कर्म वा
वैवाणं, नामान्यतो गृह्यधर्म इति प्रकृतं, किमविशेषेण नेत्याह, अन्यत्र विना
बहुविग्लेभ्यः कुतोऽपि महतोऽर्नाचित्यान् बहुभिः तज्जातिवृत्तिभिस्तन्व्या-
नतदेशवासिभिः वा जनैः सह विग्लानां घटनां गता बहुविग्लानाः तेभ्यः बहु-
विग्लानां लोकानां वर्जयित्वेत्यर्थः । अयमानकुलशीलादिन्वे हि पश्यं
वैवाह्यान् तथाविधनिर्गणनं प्रधाभायेन अग्रतोषादिनं भयः । किंच । विभववै-
पम्ये नति कन्या गच्छतः न्यपितुर्गर्भ्यादल्पविभवं भर्तागमप्रगणयति । न-
नोपि प्रचुरन्यपितृविभवप्रशोन्पन्नाहंकारः तन्पितृविभवविकल्पत्वेन द्रव्यलक्ष्यो-
पपृग्भां कन्यामयजानानि । तथा गोत्रजैः वैवाणं न्यगोताचरितज्येष्ठकनिष्ठता-

વ્યવહારવિલોપઃ સ્યાત્ । તથાહિ । જ્યેષ્ઠોઽપિ વયોવિભવાદિભિઃ કન્યાપિતા, કનિષ્ઠસ્યાપિ જામાતૃકપિતૃઃ નીચૈર્વૃત્તિર્ભવતિ । ન ચ ગોત્રજાનાં રૂઢં જ્યેષ્ઠ-કનિષ્ઠવ્યવહારં અતિલંઘ્ય અન્યો વૈવાહ્યવ્યવહારો ગુણં લભતે । અપિ તુ તદ્વ્યવહારસ્ય પ્રવૃત્તૌ ગોત્રજેષુ પૂર્વપ્રવૃત્તવિનયમંગાત્ મહાન્ અનર્થ એવ સંપદ્યતે । તથા બહુવિરુદ્ધૈઃ સહ સંબંધઘટનાયાં સ્વયમનપરાદ્વાનામપિ તત્સંબંધદ્વારા આયાતસ્ય મહતો વિરોધસ્ય ભાજનભવનેન ઇહલોકપરલોકાર્થયોઃ ક્ષતિઃ પ્રસજતિ । જનાનુરાગપ્રભવત્વાત્સંપત્તીનામિતિ પર્યાલોચ્ય ઉક્તં “સમાનકુલશીલાદિભિઃ અગોત્રજૈઃ વૈવાહ્યમન્યત્ર બહુવિરુદ્ધેભ્યઃ” ઇતિ ।

અત્ર ચ લૌકિકનીતિશાસ્ત્રમિદમ્ । દ્વાદશવર્ષા સ્ત્રી ષોડશવર્ષઃ પુમાન્ તૌ વિવાહયોગ્યૌ । વિવાહપૂર્વો વ્યવહારઃ કુટુંબોત્પાદનપરિપાલનારૂપશ્ચતુરો વર્ણાન્ કુલીનાન્ કરોતિ । યુક્તિતો વરણવિધાનમ્ અગ્નિદેવાદિસાક્ષિકં ચ પાણિગ્રહણં વિવાહઃ, સ ચ બ્રાહ્માદિભેદાદદૃષ્ટા । તથાહિ ।

હોય અને પોતાના જમાતાનો પિતા કનિષ્ઠ હોય તે છતાં તે કન્યાપિતા તેનાથી નીચ વૃત્તિવાલો—કનિષ્ઠ થઈ જાય છે. આ એક ગોત્રવાલાને રૂઢ એવા નાના મોટાના વ્યવહારનો લોપ થાય એટલોજ દોષ છે. તે સિવાય બીજો વિવાહસંબંધ જોડવામાં ગુણુ છે એમ પણ નથી; કારણકે જો તેવો એક ગોત્રમાં વ્યવહાર પ્રવર્તે તો ગોત્રજમાં પૂર્વે પ્રવર્તેલા વિનયનો ભંગ થવાથી મહાન્ અનર્થ ઉત્પન્ન થઈ જાય છે.

વલી જે બહુ વિરોધી હોય તેમની સાથે સંબંધ જોડાવાથી પોતે અપરાધી ન હોય તોપણ તે સંબંધ દ્વારા વખતે મોટો વિરોધ આવી પડે અને તેવા વિરોધનું પાત્ર થવાથી આલોક અને પરલોકના અર્થની હાનિ થવાનો પ્રસંગ આવે. ‘સંપત્તિઓ લોકોના અનુરાગથી ઉત્પન્ન થાયછે’ એ વિચાર કરીનેજ આ ‘સમાનકુલશીલ’ ઇત્યાદિ સૂત્ર કહેલું છે. આ વિષે લૌકિક નીતિશાસ્ત્રમાં આ પ્રમાણે કહેલું છે—બાર વર્ષની સ્ત્રી અને સોલ વર્ષનો પુરુષ—એ બંનેનો વિવાહ કરવો યોગ્ય છે. કુટુંબનું ઉત્પાદન અને પરિપાલન કરવારૂપ બધો વ્યવહાર વિવાહપૂર્વકજ થાય છે અને તેથી તે બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્ર એ ચાર વર્ણને કુલીન કરે છે. યુક્તિથી કરેલું વરણવિધાન અને અગ્નિ તથા દેવની

- ૧ વ્રાહ્મો વિવાદો યત્ર વગયાલંકૃતા કન્યા પ્રદીયતે ' ન્યં ભવાન્ય મહાભાગન્ય નયમેચારિણીનિ ' ।
- ૨ વિનિયોગેન વિભવસ્ય કન્યાપ્રદાનાન્પ્રાજાપત્યઃ ।
- ૩ ગોમિથુનપુરસ્સ્વરં કન્યાપ્રદાનાદાર્પઃ ।
- ૪ ન દેવો વિવાદો યત્ર ચતાર્યમૃન્વિજઃ કન્યાપ્રદાનમેવ દક્ષિણા ।
મૃને ધમ્યો વિવાદાશ્ચન્વાગેઽપિ ગૃહ્યોચિતદેવપૂજનાદિવ્યવહારગા-
યેનતંતરંગસાર્ણન્યાન્માનુઃ પિતુર્વધૂનાં ચ પ્રામાણ્યાન્ ।
- ૫ પરસ્પરાનુરાગેણ મિથઃ સમવાચાદ્ધાંધરઃ ।
- ૬ ણવંધેન કન્યાપ્રદાનમાનુરઃ ।
- ૭ પ્રમત્ત કન્યાદાનાદ્રાઘનઃ ।

આદીનિ કંઠે વૃથા વિચિત્રતાનુ તે વિવાદ હરેવાય છે. તે 'નય વચેરે બેદલી
આહ પદાન્નો યાય છે. તે નીચે પ્રમાણે -

- ૧ જેમાં અવંધૃત કંઠેલી હત્યા વરને આપવામાં આવે અને " તુ આ મ-
તાનાય પુરુષની અમાન પૂર્વેમાં આવનારી થા " એવે હત્યાને હરેવામાં
આવે તે આદ્ય વિવાદ હરેવાય છે
- ૨ જેમાં હત્યાનો પિતા વિનિયોગથી દ્રુત આપી હત્યાતાન હરે તે પ્રાત્તપત્ય
વિવાદ હરેવાય છે
- ૩ જેમાં માંયાનું જેદ વ આપીને હત્યા આપવામાં આવે તે આર્પ વિવાદ
હરેવાય છે .

८ गृहप्रसक्तकन्यादानात्पैशाचः ।

एते चन्वारोऽधर्म्या अपि नाधर्म्याः, यद्यस्ति वधूवरयोरनपवादं परस्पररुचितन्वमिति ।

शुद्धकलत्रलाभफलो विवाहस्तत्फलं च सुजातमुत्तमं ततिः अनुपहता चित्तनिवृत्तिः गृहकृत्यसुविहितत्वं आभिजात्याचारविशुद्धत्वं देवातिथि-वांधवमन्कारानवद्यन्वं चेति ।

कुलवधूरक्षणोपायाधैते गृहकर्मविनियोगः, परिमितोऽर्थसंगोगः, असा-तंत्र्यम्, सदा च मातृतुल्यस्त्रीलोकावरोधनमिति ।

रजकशिलाकुर्कुरकर्परसमा हि वेश्याः कस्तागु क्लीनो गड्येत । यतो दाने दाभाग्यं, नत्कृतौ परोपभोग्यत्वं, आसक्तौ परिभवो मरणं वा, महोप-कारेण्यनान्मीयन्वं, बहुकालमवंधेपि त्यक्तानां तदेव पुनर्पातगमनमिति वेश्या-नां कुलागतो धर्म इति ॥ १२ ॥

અથ ગૃહસ્થધર્મે વર્તનપ્રકારમાહ ।

તથા—દૃષ્ટાદૃષ્ટવાધાત્તીતતા ઇતિ ॥ ૧૩ ॥

દૃષ્ટાશ્ચ પ્રત્યક્ષત एव अवलोकिताः अदृष्टाश्च अनुमानानुगमन्याः नाथ
તા વાધાશ્ચોપદ્રવાઃ दृष्टादृष्टवाधास्ताभ्यो भीतता भयं सामान्यतो गृहस्थधर्मे
ઇતિ । તદા ચ તદ્ભયં ચેતસિ व्यवस्थापितं भवति, यदि यथाशक्ति दृग्ग
एव तत्कारणपरिहारः कृतो भवति, न पुनरन्यथा । તત્ર દૃષ્ટવાધાકારણાનિ
અન્યાયવ્યવહરણપૂતરમણપરદાગભિગમનાદીનિ, इह लोकेऽपि न कल्पन्तोक्त-
नमृषलभ्यमाननानाविधविडम्बनाव्यानानि । અદૃષ્ટવાધાકારણાનિ પુનર્ભગ-
માંનયેવનાદીનિ शास्त्रनिरूपितनरकादियातनाफलानि भवन्ति । किं भणितं
भवति, દૃષ્ટાદૃષ્ટવાધાહેતુભ્યો દુરમાન્મા વ્યાવર્તનીય ઇતિ ॥ ૧૩ ॥

તે પોતાનો ગણે નહીં અને બહુકાલનો મંજંપ દોષ તે છતાં તે તેનો ત્યા ।
હવામાં આવે તો તત્કાલ ખીન્ત પુણ્ય સાથે ગમત કહે—ત્યા પેન્થાને પનો ફુલ-
પરંપરાનો શિવાજ છે. ૧૨

હવે ગૃહસ્થના સામાન્ય ધર્મનું વર્તન કહે છે:—

મૂલાર્થ—પ્રત્યક્ષ જોવામાં આવે અને જોવામાં ન આવે એવા
ઉપદ્રવાથી ખીન્તા રહેવું. ૧૩

તથા—શિષ્ટચરિતપ્રશંસનમિતિ ॥ ૧૪ ॥

શિષ્યંતે સ્મ શિષ્ટાઃ, વૃત્તસ્થજ્ઞાનવૃદ્ધપુરુષવિશેષસંનિધાનોપલબ્ધવિશુદ્ધશિ-
ક્ષા મનુજવિશેષાઃ તેષાં ચરિતં આચરણં શિષ્ટચરિતં । યથા ।

લોકાપવાદભીરુત્વં દીનામ્બુદ્ધરણાદરઃ ।
કૃતજ્ઞતા સુદાક્ષિણ્યં સદાચારઃ પ્રકીર્તિતઃ ॥
સર્વત્ર નિંદાસંત્યાગો વર્ણવાદશ્ચ સાધુષુ ।
આપદ્યદૈન્યમત્યંતં સદ્વત્સંપદિ નમ્રતા ॥
પ્રસ્તાવે મિતભાષિત્વમવિસંવાદનં તથા ।
પ્રતિપન્નક્રિયા ચેતિ કુલધર્માનુપાલનમ્ ॥
અસદ્વ્યયપરિત્યાગઃ સ્થાને ચૈવ ક્રિયા સદા ।
પ્રધાનકાર્યે નિર્વંધઃ પ્રમાદસ્ય વિવર્જનમ્ ॥
લોકાચારાનુવૃત્તિશ્ચ સર્વત્રૌચિત્યપાલનમ્ ।

જાણવું કે દરેક ગૃહસ્થે દૃષ્ટ અને અદૃષ્ટ ઉપદ્રવોના હેતુઓથી પોતાના આત્મા-
ને દૂર રાખવો. ૧૩

મૂલાર્થ—હમેશાં શિષ્ટ-સાધુ પુરૂષોના આચરણની પ્રશંસા
કરવી. ૧૪

ટીકાર્થ—શિક્ષા પામે તે શિષ્ટ પુરૂષ એટલે સદાચારમાં રહેલા જ્ઞાનવૃદ્ધ
પુરૂષોની પાસે રહી શુદ્ધ શિક્ષાને પ્રાપ્ત કરનારા મનુષ્યો, તેઓનું ચરિત-
આચરણ તે શિષ્ટ ચરિત કહેવાય. જેમકે “લોકાપવાદથી ભય, દીન જનનો
ઉદ્ધાર કરવામાં આવે, કદર જાણવી અને સાચું કહાપણ—એ સદાચાર કહે-
વાય છે.”

“સર્વની નિંદાનો ત્યાગ, સજ્જનપુરૂષોની પ્રશંસા, આપત્તિમાં પણ હિંમત,
સંપત્તિમાં નમ્રતા, પ્રસ્તાવે મિત ભાષણ, વૃથા વિવાદનો ત્યાગ, જેની કબુલાત
કરી હોય તે કરવું, કુલધર્મનું પાલન, નકામા ખર્ચનો ત્યાગ, જ્યાં ઘટે ત્યાં કરવું,
મુખ્ય કાર્ય કરવામાં આવે, પ્રમાદનો ત્યાગ, લોકાચારમાં અનુસરવું, સર્વ ઠે-
કાણે યોગ્યતા રાખવી અને કંઈ પ્રાણ આપ્યા હોય તોપણ નિંદિત કામમાં

प्रवृत्तिर्गोष्ठिने नेति प्राणैः कंठगतैरपि ॥

इत्यादि तस्य प्रशंसनं प्रशंसाशुभ्यकार उच्यते । यथा च ।

गुणेषु यत्नः क्रियतां किमादोषः प्रयोजनम् ।

विचार्यन्ते न घटाभिर्भावः क्षीरविचर्जिताः ॥

तथा ।

शुद्धाः प्रमिद्विमायांति लघवोऽप्याह नन्तरं ।

तमस्यपि विन्दोस्त्वंते दंतिदंता न दंतिनः ॥ १४ ॥ इति

तथा—अरिषद्वर्गत्यागेनाविरुद्धार्थप्रतिपत्त्येन्द्रियजय इति ॥ १५ ॥

अशुक्तिनः प्रयुक्ताः कामक्रोधलोभमानमदृष्टाः शिष्टशूद्रानामन्तरं-
गोऽरिषद्वर्गः तत्र परपरिगृहीताम्यनृढानु वा र्माषु दुरभिरंधिः कामः ।
अविचार्य परस्मान्मतो वापायतेनः क्रोधः । दानार्हेषु स्वधनाप्रदानमकार-

ળપરધનગ્રહણં વા લોભઃ । દુરભિનિવેશામોક્ષો યુક્તોક્તાગ્રહણં વા માનઃ । કુલ-
 બલૈશ્વર્યરૂપવિદ્યાભિરાત્માહંકારકરણં પરપ્રધર્ષનિબંધનં વા મદઃ । નિર્નિમિ-
 ત્તમન્યસ્ય દુઃખોત્પાદનેન સ્વસ્ય દ્યૂતપાપદ્વ્યાધનર્થસંશ્રયેણ વા મનઃપ્રીતિ-
 જનનો હર્ષઃ । તતોઽસ્યારિષ્ઢ્વર્ગસ્ય ત્યાગઃ પ્રોજ્ઞનં તેન અવિરુદ્ધાનાં
 ગૃહસ્થાવસ્થોચિતધર્માર્થાભ્યાં વિરોધમનાગતાનામર્થાનાં શબ્દાદીનાં શ્રોત્રા-
 દીન્દ્રિયવિષયભાવાપન્નાનાં પ્રતિપત્તિઃ અંગીકરણં અવિરુદ્ધાર્થપ્રતિપત્તિઃ તથા
 ઇન્દ્રિયજયઃ અત્યંતાસક્તિપરિહારેણ શ્રોત્રાદીન્દ્રિયવિકારનિરોધઃ । સર્વેન્દ્રિયાર્થવિ-
 રોધેન પુનર્યો ધર્મઃ સ યતીનામેવાધિકરિણ્યતે । इह तु सामान्यरूपगृहस्थ-
 धर्म एवाधिकृतस्तेनैवमुक्तमिति ॥ ૧૫ ॥

તથા—ઉપપ્લુતસ્થાનત્યાગ ઇતિ ॥ ૧૬ ॥

ઉપપ્લુતં સ્વચક્રપરચક્રવિક્ષોભાત્, દુર્ભિક્ષમારીતિજનવિરોધાદેશ્વાસ્વ-

કરવાને યોગ્ય એવા પાત્રને પોતાનું ધન ન આપવું અથવા કારણ વગર પર-
 ધનનું ગ્રહણ કરવું તે લોભ કહેવાય છે. દુરાગ્રહ છોડે નહીં અને ધટિત
 વચનને માને નહીં તે માન કહેવાય છે. કુલ, બલ, ઐશ્વર્ય, રૂપ અને
 વિદ્યાથી પોતાને અહંકાર કરવો અથવા બીજા પર ધસારો કરવો તે મદ
 કહેવાય છે. કારણ સિવાય બીજાને દુઃખ ઉપજાવી અથવા પોતે દ્યૂત, મૃગયા
 વગેરે અનર્થનો આશ્રય કરી મનને પ્રીતિ ઉત્પન્ન કરવી તે હર્ષ કહેવાય
 છે. આ છ અંતરના અરિવર્ગનો ત્યાગ કરીને, અવિરુદ્ધ એટલે ગૃહસ્થા-
 વસ્થાને યોગ્ય એવા ધર્મ અને અર્થ સાથે વિરોધને ન પામેલા (ધર્મ અને
 અર્થ એ બેના સાધનને બાધ ન કરતા) એવા શ્રવણાદિ ઇન્દ્રિયોના વિષય-
 ભાવને પ્રાપ્ત થયેલા શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ, ગંધ વગેરેનો અંગીકાર કરવો
 તેને અવિરુદ્ધ અર્થનો અંગીકાર કહે છે અને તેવડે ઇન્દ્રિયોનો જય કરવો
 એટલે અત્યંત આસક્તિ છોડી દઈ શ્રવણાદિ ઇન્દ્રિયોના વિકારનો નિરોધ
 કરવો (એ ગૃહસ્થનો સામાન્ય ધર્મ છે). સર્વ ઇન્દ્રિયોના વિષયનો નિરોધ
 કરવાના ધર્મનો અધિકાર તો યતિયોનોજ છે. તે આગલ કહેવાશે. અહીં તો
 ગૃહસ્થના સામાન્ય ધર્મનોજ અધિકાર છે, તેથી એમ કહેલું છે. ૧૫

મૂલાર્થ—ઉપદ્રવવાલા સ્થાનનો ત્યાગ કરવો. ૧૬

ટીકાર્થ—સ્વચક્ર અને પરચક્ર એટલે પોતાના રાજ્યના અને પર

स्वीकृतं गन्धानं निवानभमिलक्षणं ग्रामनगरदिनन्य न्यागः । अन्यजगति
हि तस्मिन् धर्मार्थकामानां तत्र प्रवृत्तोरन्वयवशेन पूर्ववत्त्वानां विनाशनेन
येन नवानां चातुषाज्जेनोभयोरपि लोकयोर्नये एवोपपत्ते इति ॥ १६ ॥

तथा—स्वयोग्यन्याश्रयणमिति ॥ १७ ॥

मन्त्रान्मनो योग्यम्योचितन्य रक्षाकारणन्य राजादेरुपेक्षानमंवा-
दनन्वयप्रक्षणक्षमन्य आश्रयणं रक्षणीयोऽं भवतामित्यात्मनमपेक्षं । नत
उक्तं । “न्यामिमन्त्राः तयोः प्रकृतयः, अमन्त्रेषु तन्म किं कुर्यान्पुन्यप्रदत.”
इति । न्यामी च धार्मिकः कुलाचारमभिजनविशुद्धः प्रदायवान् न्यायानुग-
तश्च कार्य इति ॥ १७ ॥

તથા—પ્રધાનસાધુપરિગ્રહ ઇતિ ॥ ૧૬ ॥

પ્રધાનાનામન્વયગુણેન સૌજન્યદાક્ષિણ્યકૃતજ્ઞતાદિભિશ્ચ ગુણૈરુત્તમાનાં સાધૂનાં સદાચારાભિનિવેશવતાં પરિગ્રહઃ સ્વીકરણં । ક્ષુદ્રપરિવારો હિ પુરુષઃ સર્પવાનાશ્રય ઇવ ન કસ્યાપિ સેવ્યઃ સ્યાત્ । તથા ઉત્તમપરિગ્રહેણૈવ ગુણવાનિતિ પુરુષસ્ય પ્રસિદ્ધિરુત્પદ્યતે । યથોક્તમ્ ।

ગુણવાનિતિ પ્રસિદ્ધિઃ સંનિહિતૈરેવ ભવતિ ગુણવદ્ધિઃ ।

સ્વ્યાતો મધુર્જગત્યપિ સુમનોભિઃ સુરભિભિઃ સુરભિઃ ॥

ઇતિ ॥ ૧૮ ॥

તથા—સ્થાને ગૃહકરણમિતિ ॥ ૧૯ ॥

સ્થાને વક્ષ્યમાણલક્ષણાસ્થાનવિલક્ષણે ગ્રામનગરાદિભાગે ગૃહસ્ય સ્થાનિ-
વાસસ્ય કરણં વિધાનમિતિ ॥ ૧૯ ॥

મૂલાર્થ—ઉત્તમ અને સદાચારી પુરૂષોનો સંગ કરવો. ૧૮

ટીકાર્થ—ઉત્તમ એટલે વંશનો ગુણ અને સૌજન્ય, દાક્ષિણ્ય અને કૃતજ્ઞતા વગેરે ગુણોથી યુક્ત એવા અને સાધુ અને સદાચારમાં આગ્રહ રાખનારા પુરૂષોનો સ્વીકાર કરવો, સંગ કરવો, કારણકે નીચ, હલકા પરિવારવાલો પુરૂષ સર્પવાલા ધરની જેમ કોઈને સેવવા યોગ્ય હોતો નથી. તેમ વધી ઉત્તમ પુરૂષના સંગથીજ પુરૂષની ગુણવાનપણાની પ્રસિદ્ધિ થાય છે. કહ્યું છે કે “ જો ગુણવાન પુરૂષો સાંનિધ્ય હોય તો પુરૂષની ગુણવાનપણાની પ્રસિદ્ધિ થાય છે. જેમ વસંત ઋતુ સુરભિ—સુગંધિ પુષ્પોથી જગતમાં ‘સુરભિ’ એવા નામથી પ્રખ્યાત થયેલી છે. ” ૧૮

મૂલાર્થ—સારે ઠેકાણે નિવાસને માટે ઘર કરવું. ૧૯

ટીકાર્થ—જેનાં લક્ષણ આગલ કહેવામાં આવશે એવા નઠારા સ્થાનથી વિલક્ષણ એવા ગ્રામ નગર વગેરેમાં પોતાનું નિવાસ ગૃહ કરવું. (એ ગૃહ-સ્થનો સામાન્ય ધર્મ છે.) ૧૯

अग्नानमयं व्यनक्ति ।

अतिप्रकटातिगुप्तमस्यानमनुचितप्रानिवेश्यं चेति ॥ २० ॥

नयानिप्रकटमनन्निहितगृहान्तरनयाऽनिप्रकाशं. अनिगुप्तं गृहान्तरं न
नयतोऽनियंनिहितंरनुपलक्ष्यमाणद्वारादिविभागनयाऽनीव प्रच्छन्नं. ततः अनि-
प्रकटं चानिगुप्तं चेत्यनिप्रकटानिगुप्तम् । किमित्याह । अग्नानमनुचितं गृहक-
णस्य, तथा अनुचितप्रानिवेश्यं च, प्रानिवेशिनः यन्निहितमिर्वायादिगृहा-
निनः कर्म भावो वा प्रानिवेश्यं, अनुचितं यत्तादिव्यसनोपहतनया धामिजा-
णामगोच्यं प्रानिवेश्यं यत्र तदनुचितप्रानिवेश्यम् । चः सम्प्रत्ये । किं पुनः
प्राणमतिप्रकटादि अग्नानमित्युच्यते । अनिप्रकटे प्रदेसे गृहं किमन्तां
परिपार्थनो निरावरणतया चागादयो निःशंकमननोऽभिभवितुमुन्मत्तं ।
अनिगुप्तं पुनः सर्वतो गृहान्तरनिनिर्गृहत्वात् स्वशोभां लभते । प्रदीपनस्त-

हेतुं स्थानं अशयं हतेवाय ते हते छे—

भूतार्थ—हे स्थानं अनि गृहं हेतुं अथवा अनि गृहं हेतुं
अने हेतोर्भाषाश अशयं हेतुं, न हेतुवाने अनुचित स्थान
व्यापारं. २०

દ્યુપદ્રવેષુ ચ દુઃખનિર્ગમપ્રવેશં ભવતિ । અનુચિતપ્રાતિવેશ્યત્વે પુનઃ “સંસર્ગજા દોષગુણા ભવંતીતિ” વચનાત્ કુશીલપ્રાતિવેશિકલોકાલાપદર્શનસહવાસદોષવશાત્ સ્વતઃ સગુણસ્યાપિ જીવસ્ય નિશ્ચિતં ગુણહાનિરુત્પદ્યતે ઇતિ તન્નિષેધઃ ॥ ૨૦ ॥

સ્થાનેઽપિ ગૃહકરણે વિશેષવિધિમાહ ।

લક્ષણોપેતગૃહવાસ ઇતિ ॥ ૨૧ ॥

લક્ષણૈઃ પ્રશસ્તવાસ્તુસ્વરૂપસૂચકૈર્વહલદૂર્વાપ્રવાલકુશસ્તંબપ્રશસ્તવર્ણગંધ-મૃત્તિકાસુસ્વાદજલોદ્રમનિધાનાદિયુક્તક્ષિતિપ્રતિષ્ઠિતત્ત્વવેધવિરહાદિભિઃ ઉપેતં સમન્વિતં તત્ત્વ તદ્ ગૃહં ચ તત્ત્વ વાસઃ અવસ્થાનમ્ । નિર્લક્ષણે હિ ગૃહે વસતાં સતાં વિભવવિનાશાદયો નાનાવિધા જનપ્રસિદ્ધા એવ દોષાઃ સંપદ્યંતે, ગૃહલક્ષણાનામેવ સમીહિતસિદ્ધૌ પ્રધાનસાધનત્વાત્ ॥ ૨૧ ॥

પરાભવ કરવાને ઉત્સાહ કરે. જે અતિ ગુપ્ત હોય તો ચારે બાજુ બીજાં ગૃહોના નિરોધથી તે પોતાની શોભા પ્રાપ્ત કરે નહીં, તેમ વલી જે અગ્નિ પ્રમુખનો ઉપદ્રવ થાય તો મુશ્કેલીથી નીકલવું કે પેસવું બને. જે પાડોશ ખરાબ હોય તો ‘ગુણ અને દોષ સંસર્ગથી ઉત્પન્ન થાયછે’ એ વચન પ્રમાણે નઠારા પાડોશી સાથે બોલવું, જેવું અને સહવાસના દોષને લીધે સ્વતઃ ગુણવાન્ એવા જીવને નિશ્ચે તેના ગુણની હાનિ થઈ જાય. એથી આ નિષેધ કરેલો છે. ૨૦

ચોગ્ય સ્થાને પણ ધર કરવામાં વિશેષ વિધિ કહે છે.

મૂલાર્થ—વાસ્તુનાં સર્વ લક્ષણોથી યુક્ત એવા ગૃહમાં વાસ કરવો. ૨૧

ટીકાર્થ—વાસ્તુના ઉત્તમ સ્વરૂપને સૂચવનારાં લક્ષણો જેવાં કે જ્યાં ધણા દ્રોના અંકુરા હોય, દર્ભના સ્તંભ (ભોથાં) થતા હોય, મૃત્તિકાના વર્ણ અને ગંધ સારા હોય, સ્વાદિષ્ટ જલ નીકલે તેમ હોય અને જેમાં દ્રવ્યના ભંડાર રહેલા હોય એવી પૃથ્વી ઉપર ધર બાંધવું બેઠએ, તેમજ ઠાઠ જાતનો વેધ આવતો ન હોય તેવાં લક્ષણોથી યુક્ત એવું ધર હોય તેમાં વાસ કરવો. જે ઉપર કહેલાં લક્ષણોથી રહિત એવા ધરમાં વાસ કરવામાં આવે તો વૈભવનો વિનાશ ઇત્યાદિ વિવિધ જાતના લોક પ્રસિદ્ધ દોષ ઉત્પન્ન થાય છે; કારણકે

भवस्य च विप्लव एव स्यात् । निविडतरगृहद्वाररक्षयैव तेऽनवकाशा भवन्ति,
परिमितप्रवेशनिर्गमं च गृहं सुखरक्षं भवतीति ॥ २३ ॥

तथा—विज्जवाद्यनुरूपो वेषो विरुद्धत्यागेनेति ॥ २४ ॥

વિભવાદીનાં વિક્તવયોઽવસ્થાનિવાસસ્થાનાંદીનામનુરૂપઃ લોકપરિહાસા-
દ્યનાસ્પદતયા યોગ્યઃ, વેષઃ વસ્ત્રાદિનેપથ્યલક્ષણઃ । વિરુદ્ધસ્ય જંઘાદ્ઘોઽધ્વા-
ટનશિરોવેષ્ટનાંચલદેશોર્ધ્વમુખન્યસનાત્યંતગાઢાઙ્ગિકાલક્ષણસ્ય વિટચેષ્ટાસ્પષ્ટ-
તાનિમિત્તસ્ય વેષસ્યૈવ ત્યાગેન અનાસેવનેન । પ્રસન્નનેપથ્યો હિ પુમાન્ મંગલ-
મૂર્તિર્ભવતિ મંગલાચ્ચ શ્રીસમુત્પત્તિઃ । યથોક્તમ્ ।

શ્રીમંગલાત્પ્રભવતિ પ્રાગલ્ભ્યાચ્ચ પ્રવર્દ્ધતે ।

દાક્ષ્યાત્તુ કુરુતે મૂલં સંયમાત્પ્રતિતિષ્ઠતિ ॥ ૨૪ ॥

૧ મૂલમિત્યનુબંધં ।

૨ પ્રતિતિષ્ઠતીતિ પ્રતિષ્ઠાં લભતે ।

જ થાય. જે ધરની રક્ષા ખરાખર ચોકસાઈથી થઈ હોય તો તેવા લોકોને કોઈ
જાતનો અવકાશ મળે નહીં અને જે ધરમાં જવું આવવું પરિમિત—અદ્ય
થઈ શકે તેમ હોય તો તે ધરની રક્ષા સુખે થઈ શકે છે. ૨૩

મૂલાર્થ—પોતાના વૈભવ વગેરેની સ્થિતિને યોગ્ય એવો વેષ
રાખવો અને વિરુદ્ધ વેષનો ત્યાગ કરવો. ૨૪

ટીકાર્થ—વૈભવ તથા આદિ (વગેરે) શબ્દથી દ્રવ્ય, વય, અવસ્થા અને
નિવાસસ્થાન વગેરેને યોગ્ય એટલે લોકને ઉપહાસ્યનું સ્થાન ન થાય તેવો
ઉચિત વેષ એટલે વસ્ત્ર પ્રમુખનો પહેરવેશ રાખવો. (સારાંશકે પોતાની દ્રવ્ય-
સ્થિતિ, વય, અવસ્થા અને નિવાસસ્થાનને ધટે તેવો અને લોકમાં ઉપહાસ્ય
ન થાય તેવો વેષ ગૃહસ્થે પહેરવો.) અને વિરુદ્ધ એટલે પગની જંઘા અડધી
ઉઘાડી રાખવી, માથે બાંધેલા ફેંટા ઉપર છોળું મૂકવું અને અત્યંત સજ્જડ
(તડાતડ) અંગરખું પહેરવું—ઇત્યાદિ બર કે છાકટાની ચેષ્ટા જેમાં સ્પષ્ટ જ-
ણાઈ આવે તેવા વેષનો ત્યાગ કરવો. જેનો વેષ પ્રસન્ન હોય તે પુરૂષ મંગલ
મૂર્તિ કહેવાય છે અને મંગલથી લક્ષ્મીની ઉત્પત્તિ થાય છે. કહ્યું છે કે “લક્ષ્મી
મંગલથી ઉત્પન્ન થાય છે, ચાતુર્યથી વૃદ્ધિ પામે છે, ડહાપણથી ઉંડાં મૂલ
બાંધે છે અને સંયમથી પ્રતિષ્ઠા મેલવે છે.” ૨૪

તથા-આયોચિતો વ્યય ઇતિ ॥ ૨૫ ॥

આયસ્ય વૃદ્ધ્યાદિપ્રયુક્તધનધાન્યાદ્યુપચયરૂપસ્ય ઉચિતઃ । ચતુર્ભાગાદિ-
તયા યોગ્યઃ વિક્તસ્ય વ્યયઃ ભર્તવ્યભરણસ્વભોગદેવાતિથિપૂજનાદિપ્રયોજનેષુ
વિનિયોજનમ્ ॥ તથા ચ નીતિશાસ્ત્રમ્ ।

પાદમાયાન્નિર્ધિં કુર્યાત્પાદં વિક્તાય ઘટ્ટયેત્ ।

ધર્મોપભોગયોઃ પાદં પાદં ભર્તવ્યપોષણે ॥

આયાદર્દ્રં નિયુજીત ધર્મે સમધિકં તતઃ ।

શેષેણ શેષં કુર્વીત યત્તતસ્તુચ્છમૈહિકમ્ ॥

આયાનુચિતો હિ વ્યયો રોગ ઇવ શરીરં કૃશીકૃત્ય વિભવસારમશ્વિલવ્ય-
વહારાસમર્થં પુરુષં કરોતિ । પઠ્યતે ચ ।

આયવ્યયમનાલોચ્ય યસ્તુ 'વૈશ્રવણાયતે ।

અચિરેણૈવ કાલેન સોઽત્ર વૈ શ્રવણાયતે ॥ ૨૫ ॥

૧ વૈશ્રમણાયતે इत्यपि पाठः तदा साधुवदाचरतीत्यर्थो विज्ञेयः ।

મૂલાર્થ-આવક પ્રમાણે ખર્ચ રાખવો. ૨૫

ટીકાર્થ-આય એટલે વ્યાજ પ્રમુખે કરી વધારે કરવાને થોજલા
ધન ધાન્યની વૃદ્ધિરૂપ આવક, તે પ્રમાણે, યોગ્ય એટલે આવકનો થોથો
ભાગ ખર્ચ કરવો. અહીં ખર્ચ એટલે જે ભરણપોષણ કરવા યોગ્ય કુટુંબ
હોય તેના ભરણપોષણમાં, પોતાના ઉપભોગમાં અને દેવ અતિથિના પૂજન
વગેરેના પ્રયોજનમાં વપરાય તે. તે વિષે નીતિશાસ્ત્ર લખે છે કે “ ધનની
આવકના પ્રથમ ચાર ભાગ કરવા, તેમાં એક ભાગને ધરમાં અનામત રા-
ખવો, એક ભાગ વ્યાપારમાં જોડવો, એક ભાગ ધર્મ અને પોતાના ઉપભો-
ગમાં વાપરવો અને એક ભાગ કુટુંબના ભરણપોષણમાં વાપરવો. ”

વળી ઇર્ષ ઠેકાણે એમ કહ્યું છે કે “ ધનની આવકના બે ભાગ કરવા,
તેમાં કાંઈક અધિક ભાગ ધર્મમાં વાપરવો અને બાકી રહેલા ભાગને આ-
લોકના તુચ્છ કાર્યમાં પ્રયત્નથી વાપરવો. ”

આવક ઉપરાંત કરેલો વ્યય (ખર્ચ) શરીરને રોગીની જેમ સારરૂપ
વેલવને કૃશ કરી નાખી પુરૂષને બધા વ્યવહાર ચલાવવામાં અસમર્થ કરે છે.

તથા—પ્રસિદ્ધદેશાચારપાલનમિતિ ॥ ૨૬ ॥

પ્રસિદ્ધસ્ય તથાવિધાપરશિષ્ટસંમતતથા દૂરં રુઢિમાગતસ્ય દેશાચારસ્ય સકલમંડલવ્યવહારરૂપસ્ય ભોજનાચ્છાદનાદિચિત્રક્રિયાત્મકસ્ય પાલનં અનુવર્તનં, અન્યથા તદાચારાતિલંઘને તદેશવાસિજનતથા સહ વિરોધસંભવેનાકલ્યાણલાભઃ સ્યાદિતિ । પઠંતિ ચાત્ર લૌકિકાઃ ।

યદ્યપિ સકલાં યોગી છિદ્રાં પશ્યતિ મેદિનીમ્ ।

તથાપિ લૌકિકાચારં મનસાપિ ન લંઘયેત્ ॥ ૨૬ ॥ ઇતિ ॥

તથા—ગર્હિતેષુ ગાઢમપ્રવૃત્તિરિતિ ॥ ૨૭ ॥

ગર્હિતેષુ લોકલોકોત્તરયોરનાદરણીયતયા નિંદનીયેષુ મધમાસસેવન-

કહ્યું છે કે “જે પુરૂષ આવડે અને ખર્ચ જોયા વગર વૈશ્રવણ—કુબેર ભંડારીની જમ પ્રવર્તે છે તે થોડા કાલમાં શ્રવણ માત્ર થઈ જાય છે—એટલે તે ધનાઢ્ય હોતો એમ સાંભલવા માત્ર રહે છે.” ૨૫

મૂલાર્થ—પ્રસિદ્ધ દેશાચાર હોય તે પાલવા. ૨૬

ટીકાર્થ—પ્રસિદ્ધ એટલે શિષ્ટ પુરૂષોને સંમત હોવાથી ધણા કાળથી રૂઢિમાં આવી ગયેલા દેશાચાર એટલે ભોજન, વસ્ત્ર વગેરેની ક્રિયારૂપ સર્વ મંડલનો વ્યવહાર તેનું પાલન કરવું, એટલે તે પ્રમાણે પ્રવર્તન કરવું. અર્થાત્ ગૃહસ્થે પોતાના પ્રખ્યાત દેશાચાર પ્રમાણે વર્તવું. જે તેમ ન વર્તે એટલે કે તે દેશાચારનું ઉલ્લંઘન કરે તો તે દેશના રહેવાસી જનસમૂહની સાથે વિરોધ થવાનો સંભવ થતાં અકલ્યાણનો લાભ થાય તે વિષે બીજા લૌકિક પુરૂષો કહે છે કે “યોગી પુરૂષ ખૂબી પૃથ્વીને છિદ્રવાલી જુવે છે અર્થાત્ પૃથ્વીના લોકોને દૂષિત જુવે છે, તથાપિ લૌકિક આચારને મનથી પણ ઉલ્લંઘન કરતો નથી.” ૨૬

મૂલાર્થ—નિંદિત કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ કરવી નહીં. ૨૭

ટીકાર્થ—ગર્હિત એટલે આલોક અને પરલોકમાં અનાદરપણાને

પરરામાભિગમનાદિષુ પાપસ્થાનેષુ ગાઢમત્યર્થે અપ્રવૃત્તિઃ મનોવાકાયાના-
મનવતારઃ । આચારશુદ્ધૌ હિ સામાન્યાયામપિ કુલાદ્યુત્પત્તૌ પુરુષસ્ય મહન્મા-
હાત્મ્યમુત્પદ્યતે । યથોક્તમ્ ।

ન કુલં વૃત્તહીનસ્ય પ્રમાણમિતિ મે મતિઃ ।

અંત્યેષ્વપિ હિ જાતાનાં વૃત્તમેવ વિશિષ્યતે ॥ ૨૭ ॥

યતઃ નિપાનમિવેત્યાદિ૦

તથા—સર્વેષ્વવર્ણવાદત્યાગો વિશેષતો રાજાદિષ્વિતિ ॥ ૨૮ ॥

સર્વેષુ જયન્યોત્તમમધ્યમભેદભિન્નેષુ ગ્રાણિષુ અવર્ણવાદસ્ય અપ્રસિદ્ધિપ્રત્યા-
પનરૂપસ્ય ત્યાગઃ પરિહારઃ કાર્યઃ, વિશેષતઃ અતિશયેન રાજાદિષુ રાજામા-
ત્યપુરોહિતાદિષુ વહુજનમાન્યેષુ । સામાન્યજનાપવાદે હિ સ્વસ્ય દ્વેષભાવો
ભૂયાનાવિર્ભાવિતો ભવતિ । યત ઉચ્યતે ।

લીધે નિદવા યોગ્ય એવા મધ્ય, માંસનું સેવન અને પરસ્ત્રીગમન વગેરે પાપ-
સ્થાન, તેમાં પ્રાણીઓનો અવર્ણવાદ કરવી નહીં, અર્થાત્ મન, વાણી
અને કાયાને પ્રવર્તીવવાં નહીં, કારણકે જે આચાર શુદ્ધ હોય તો કદિ સા-
માન્ય કુલાદિકમાં ઉત્પત્તિ થઈ હોય તોપણ તે પુરુષનું મોટું માહાત્મ્ય ઉત્પ-
ન્ન થાય છે. કહ્યું છે કે “જે પુરુષ સદાચાર રહિત હોય તે પુરુષનું કુલ
પ્રમાણરૂપ નથી એમ હું માનું છું. કદિ અંત્ય જાતિમાં થયેલા હોય તો-
પણ તેમનામાં જે સદાચાર હોય તો તે સર્વથી વિશેષ થાય છે.”

તે ઉપર નિપાન૦એ પૂર્વે કહેલા શ્લોકો પણ લાગુ પડે છે. ૨૭

મૂલાર્થ—સર્વ પ્રાણીઓનો અવર્ણવાદ કરવો છોડી દેવો,
તેમાં રાજા પ્રમુખ માન્ય વર્ગનો તો વિશેષપણે છોડી દેવો. ૨૮

ટીકાર્થ—સર્વ એટલે ઉત્તમ, મધ્યમ અને કનિષ્ઠ એવા ભેદવાલા
પ્રાણીઓનો અવર્ણવાદ કહેતાં અપ્રસિદ્ધ અપવાદને પ્રસિદ્ધ કરવો તે, તેનો
ત્યાગ કરવો. તેમાં વિશેષપણે રાજા, મંત્રી અને પુરોહિત (રાજ્યશુભ)
વગેરે બહુજનમાન્ય એવા વર્ગના અવર્ણવાદનો ત્યાગ કરવો. કારણકે સા-
માન્ય લોકાપવાદમાં તેને પોતાને ધણે દેવભાવ ઉત્પન્ન થાય છે. તે વિષે
નીતિશાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે “પારકા અવર્ણવાદ સિવાય બીજાનો દ્વેષ કર-

ન પરપરિવાદાદન્યવિદ્વેષણે પરં ભૈષજમસ્તિ
રાજાદિષુ તુ વિત્તપ્રાણનાશાદિરપિ દોષઃ સ્યાદિતિ ॥ ૨૮ ॥

તથા—અસદાચારૈરસંસર્ગ ઇતિ ॥ ૨૯ ॥

અસદાચારૈઃ, ઇહલોકપરલોકયોઃ અહિતત્વેન અસન્ ન સુંદરઃ આચારઃ
પ્રવૃત્તિર્યેષાં તે તથા, તે ચ દ્યૂતકારાદયઃ તૈઃ અસંસર્ગઃ અસંબંધઃ પ્રદીપનકા-
શિવદુર્ભિક્ષોપહતદેશાદીનામિવ તેષાં દૂરતો વર્જનમિત્યર્થઃ ॥ ૨૯ ॥

एतदेव व्यतिरेकत आह

संसर्गः सदाचारैरिति ॥ ३० ॥

પ્રતીતાર્થમેવ । અસદાચારસંસર્ગવર્જનેઽપિ યદિ સદાચારસંસર્ગો ન સ્યાત્તદા
ન તથાવિધા ગુણવૃદ્ધિઃ સંપદ્યતે इत्येतत्सूत्रमुपन्यस्तम् ॥ ઉક્તં ચૈતદર્થ-
નુવાદિ ।

વાનું બીજું ઔષધ નથી અર્થાત્ બીજના દ્વેષ કરવાનું ઔષધ (ઉપાય)
પારકો અવર્ણવાદ છે અને રાજ પ્રમુખનો અવર્ણવાદ કરવો તેથી દ્રવ્ય
અને પ્રાણાદિકનો નાશ થવારૂપ દોષ પણ થાય છે. ” ૨૮

મૂલાર્થ—સદાચાર વગરના પુરૂષોની સાથે સંસર્ગ રાખવો નહીં. ૨૯
ટીકાર્થ—અસત્ એટલે આલોક અને પરલોકમાં અહિતકારી હો-
વાથી નહારો એવો આચાર એટલે પ્રવૃત્તિ છે જેમની એવા પુરૂષો. જેવા
ક-જુગારી લોક વગેરે તેમનો સંસર્ગ એટલે સંબંધ રાખવો નહીં અર્થા-
ત્ ખલતા અગ્નિ, ઉપદ્રવ અને દુકાલથી પાયમાલ થતા દેશની જેમ તેવા
પુરૂષોને દૂરથીજ છોડી દેવા. ૨૯

ઉપર કહેલી બાબતને વ્યતિરેકથી (ઉલટાવીને) કહે છે—

મૂલાર્થ—સદાચારી પુરૂષોની સાથે સંસર્ગ રાખવો. ૩૦

ટીકાર્થ—આ સૂત્રનો અર્થ પ્રતીત થાય તેવો છે. વિશેષ એટલું કે
સદાચાર વગરના પુરૂષનો સંસર્ગ છોડી દીધો હોય પણ જો સદાચારવાળા પુ-
રૂષની સાથે સંસર્ગ ન હોય તો તેવા ગુણની વૃદ્ધિ થતી નથી, એથીજ આ
સૂત્ર કહેવામાં આવ્યું છે. તેવાજ અર્થને અનુસરતું બીજું શાસ્ત્રવચન છે.

યદિ સત્સંગનિરતો ભવિષ્યસિ ભવિષ્યસિ ।

અથાસજ્જનગોષ્ઠીષુ પતિષ્યસિ પતિષ્યસિ ॥ ૩૦ ॥ ઇતિ ॥

તથા—માતાપિતૃપૂજેતિ ॥ ૩૧ ॥

માતાપિત્રોઃ જનનીજનકયોઃ પૂજા ત્રિસંધ્યં પ્રણામકરણાદિ । યથોક્તમ્ ।

પૂજનં ચાસ્ય વિજ્ઞેયં ત્રિસંધ્યં નમનક્રિયા ।

તસ્યાનવસરેઽપ્યુચ્ચેતસ્યારોપિતસ્ય તુ ॥

અસ્યેતિ—માતા પિતા કલાચાર્ય એતેપાં જ્ઞાતયસ્તથા ।

વૃદ્ધા ધર્મોપદેષ્ટારો ગુરુવર્ગઃ સતાં મતઃ ॥

ઇતિ શ્લોકોક્તસ્ય ગુરુવર્ગસ્ય ।

અભ્યુત્થાનાદિયોગશ્ચ તદંતે નિમૃતાસનમ્ ।

નામગ્રહશ્ચ નાસ્થાને નાવર્ણશ્રવણં કચિત્ ॥ ૩૧ ॥

“ જો તું સત્સંગ કરવામાં તત્પર થઈશ તો આખાદ થઈશ અને જો તું અસત્પુરુષની ગોષ્ઠી (ગમત)માં પડીશ તો તું પણ પડીશ અર્થાત્ આખાદીમાંથી પડીશ. ” ૩૦

મૂલાર્થ—માતાપિતાની પૂજા કરવી. ૩૧

ટીકાર્થ—માતાપિતા—પોતાને ઉત્પન્ન કરનાર જનની અને જનકની પૂજા કરવી એટલે ત્રિકાલ પ્રણામ વગેરે કરી ભક્તિ કરવી. કહ્યું છે કે “અવસર વગર પણ હંમે પ્રકારે ચિત્તમાં આરોપણ કરેલા ગુરુજનવર્ગ- (વડિલવર્ગ)ને ત્રણે કાલ પ્રણામ કરવો એ તેમનું પૂજન છે.” એ ગુરુજનવર્ગમાં કયા ગણવા તે કહે છે—“માતા, પિતા, કલાચાર્ય (શિક્ષાગુરુ), તેમનાં સગાં સંબંધી, વૃદ્ધ અને ધર્મનો ઉપદેશ કરનાર, એ ગુરુવર્ગ સત્પુરુષોએ માનેલો છે.” ગુરુવર્ગને શી રીતે માન આપવું તે કહે છે—“ગુરુજન આવે ત્યારે હલા ધઈ સામા જવું. આદિ શબ્દથી મુખ-શાતા પૃષ્ઠી, તેમની પાસે નિશ્ચય થઈ ગેસવું, અસ્થાને—અઘટિત સ્થાને તેમનું નામ લેવું નહીં અને તેમની નિદા સાંભળવી નહીં. ૩૧

અથ માતાપિતૃવિષયમેવાન્યં વિષયવિશેષમાહ ।

આમુષ્મિકયોગકારણં તદનુજ્ઞયા પ્રવૃત્તિઃ પ્રધાનાન્નિનવોપ-
નયનં તદ્ભોગે ભોગોઽન્યત્ર તદનુચિતાદિતિ ॥ ૩૨ ॥

આમુષ્મિકાઃ પરલોકપ્રયોજના યોગા દેવતાપૂજનાદયો ધર્મવ્યાપારા
આમુષ્મિકયોગાસ્તેષાં કારણં સ્વયમેવામુષ્મિકયોગાન્માતાપિત્રોઃ કુર્વતોર્હેતુક-
ત્વભાવેન નિયોજનમ્ । યથા । નાતઃ પરં ભવદ્ભ્યાં કુટુંબકાર્યેષુ કિંચિદુ-
ત્સહનીયં, કેવલં ધર્મકર્મપ્રતિવદ્ધમાનસાભ્યામનવરતં ભાવ્યમિતિ । તથા ।
તદનુજ્ઞયા માતાપિતૃજનાનુમત્યા પ્રવૃત્તિઃ । સકલૈહિકામુષ્મિકવ્યાપારકારણં ।
તથા । પ્રધાનસ્ય વર્ણગંધાદિભિઃ સારસ્ય અભિનવસ્ય ચ તત્કાલસંપન્નસ્ય
પુષ્પફલવસ્ત્રાદેર્વસ્તુનઃ ઉપનયનં ઠૌકનં માતાપિત્રોરેવ । તથા । તદ્ભોગે મા-
તાપિતૃભોગે અન્નાદીનાં ભોગઃ સ્વયમાસેવનં । અત્રાપવાદમાહ । અન્યત્ર
અંતરેણ તદનુચિતાત્ તયોઃ પ્રકૃતયોરેવ માતાપિત્રોરનુચિતાત્ કુતોઽપિ વ્રતા-
દિવિશેષાદિતિ ॥ ૩૨ ॥

હવે માતાપિતા વિષે બીજી વિશેષ બાબત કહે છે.

મૂલાર્થ—માતાપિતાને પરલોકના ધર્મવ્યાપારમાં પ્રેરણા કરવી,
તેમની આજ્ઞાથી આલોક અને પરલોકના કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ કરવી.
કાંઈ શ્રેષ્ઠ નવી વસ્તુ મલે તે પ્રથમ તેમને ભેટ કરવી અને જે વસ્તુ
તેમણે વ્રત નિમિત્ત છોડી દીધી હોય તે સિવાયની વસ્તુનો ઉપ-
ભોગ તેમના કર્યા પછી કરવો. ૩૨

ટીકાર્થ—આમુષ્મિક એટલે પરલોક સંબંધી યોગ એટલે દેવપૂજન
વગેરે ધર્મવ્યાપારને કરાવવા અર્થાત્ માતાપિતા પોતે પરલોક સંબંધી
ધર્મવ્યાપાર કરતા હોય, તેઓને તે કાર્યમાં પ્રેરણા કરવી. જેમકે—“હવેથી
આપ પૂજ્ય વડિલોએ કુટુંબના કાર્યની ચિંતા રાખવી નહીં, નિરંતર
કેવલ ધર્મકર્મમાંજ મન જોડવું.” વળી તે માતાપિતાની આજ્ઞાથી આલોક
અને પરલોકના સર્વ વ્યાપારમાં પ્રવૃત્તિ કરવી. પ્રધાન એટલે વર્ણ તથા સુ-
ગંધ વગેરેથી શ્રેષ્ઠ અને અભિનવ એટલે તત્કાલ પ્રાપ્ત થયેલી પુષ્પ, ફલ કે
વસ્ત્ર વગેરે તાજી વસ્તુઓ તે માતાપિતાને ભેટ કરવી. જે અન્નાદિ વસ્તુનો
પ્રથમ માતાપિતા ઉપભોગ કરે તેનો પછી પોતે ઉપભોગ કરવો. અહીં એટલો

તથા—અનુદ્વેજનીયા પ્રવૃત્તિરિતિ ॥ ૩૩ ॥

સ્વપક્ષપરપક્ષયોઃ અનુદ્વેજનીયા અનુદ્વેગહેતુઃ પ્રવૃત્તિઃ કાયવાચ્છનશ્ચેષ્ટા-
રૂપા કાર્યા । પરોદ્વેગહેતોર્હિ પુરુષસ્ય ન કાપિ સમાધિલાભોઽસ્તિ, અનુરૂપફ-
લપ્રદત્વાત્સર્વપ્રવૃત્તીનામિતિ ॥ ૩૩ ॥

તથા—ઋતવ્યજ્જરણમિતિ ॥ ૩૪ ॥

ઋતવ્યાનાં મર્તું શક્યાનાં માતાપિતૃસમાશ્રિતસ્વજનલોકતથાવિધમૃત્ય-
પ્રમૃતીનાં ભરણં પોષણં ઋતવ્યભરણં । તત્ર ત્રીણિ અવશ્યં ઋતવ્યાનીતિ
માતાપિતરૌ સતી માર્યા અલબ્ધવલ્લાનિ ચાપત્યાનિ ॥ યત્ ઉક્તમ્ ।

અપવાદ છે કે તે માતાપિતાને ઠાઠ પ્રતાદિકને લીધે જે વસ્તુ અનુચિત હોય
(અપતી ન હોય) તે સિવાયની વસ્તુ, એટલે કે જે વસ્તુ માતાપિતાએ પ્ર-
તને લીધે લાગુ હોય તે સિવાય બીજી વસ્તુનો ઉપભોગ પ્રથમ માતાપિતા
કરે તે પછી પોતે કરવો એ ભાવાર્થ છે. ૩૨

મૂલાર્થ—ઠાઠને ઉદ્વેગ ન થાય એવી પ્રવૃત્તિ કરવી. ૩૩

ટીકાર્થ—પોતાના કે પારકા પક્ષને ઉદ્વેગ ન થાય એવી પ્રવૃત્તિ
એટલે મન, વચન અને કાયાની ચેષ્ટા કરવી. જે પુરૂષ બીજાના ઉદ્વેગનો
હેતુ થાય તેને ઠાઠ ઠેકાણે પણ સમાધિલાભ થતો નથી, કારણકે સર્વ
જાતની પ્રવૃત્તિઓ પોતપોતાના સરખું ફલ આપે છે, એટલે જેવી પ્રવૃત્તિ
તેણું ફલ મળે છે. ૩૩

મૂલાર્થ—જે ભરણપોષણ કરવા યોગ્ય હોય તેમનું ભરણપો-
ષણ કરવું. ૩૪

ટીકાર્થ—ભરણપોષણ કરવા યોગ્ય જેવાં કે માતાપિતા, પોતાના આ-
શ્રિત સ્વજન (સગાવાસાં), તેવાજ એવક વગેરે તેમનું ભરણપોષણ કરવું.
તેમાં માતાપિતા, સતી સ્ત્રી અને બાલ (નિર્વાહ કરવાની શક્તિ) વગરના
છાકરાઓ—એ ત્રણ અવગ્ય ભરણપોષણ કરવા યોગ્ય છે. તે વિષે શ્રોતિક

વૃદ્ધૌ ચ માતાપિતરૌ સતીં भार्या सुतान् शिशून् ।

अप्यकर्मशतं कृत्वा भर्तव्यान् मनुरब्रवीत् ॥

विभवसंपत्तौ चान्यान्यपि । अत्राप्युक्तम् ।

चत्वारि ते तात गृहे वसंतु श्रियाभिजुष्टस्य गृहस्थधर्मे ।

सखा दरिद्रो भगिनी व्यपत्या ज्ञातिश्च वृद्धो विधनः कुलीनः ॥ ૩૪ ॥ इति

तथा—तस्य यथोचितं विनियोग इति ॥ ૩૫ ॥

તસ્ય ભર્તવ્યસ્ય મૃતસ્ય સતઃ યથોચિતં યો યત્ર ધર્મે કર્મણિ વાં સમુ-
ચિતઃ તસ્ય તત્ર વિનિયોગઃ વ્યાપારણં । અવ્યાપારિતો હિ પરિવારઃ સમુચિ-
તાનુષ્ઠાનેષુ નિર્વિનોદતયા ઘૂતાદિવ્યસનમપ્યભ્યસ્યેત્ નિષ્ફલશક્તિક્ષયા-
ચ્ચાર્કિંચિત્કરત્વેનાવસ્ત્વપિ સ્યાત્ એવં ચાસૌ નાનુગૃહીતઃ સ્યાદપિ તુ વિ-
નાશિત ઇતિ ॥ ૩૫ ॥

શાસ્ત્રમાં પણ કહ્યું છે કે “વૃદ્ધ માતાપિતા, સતી સ્ત્રી અને શિશુવયના છોકરાઓનું સૈકડો અકર્મ (ન કરવાનાં કામ) કરીને પણ ભરણુપોષણ કરવું એમ મનુ કહે છે ”. જે ધરમાં સંપત્તિ હોય તો ઉપરના સિવાય બીજાં પણ ભરણુપોષણ કરવા યોગ્ય છે એમ કહેલું છે. “હે તાત, ગૃહસ્થ-ધર્મને વિષે સંપત્તિથી યુક્ત એવા તમારા ધરમાં દરિદ્રી મિત્ર, છોકરા વગરની બેન, ઢાઢ પણ વૃદ્ધ જ્ઞાતિજન અને નિર્ધન થઈ ગયેલો કુલીન માણસ એ ચાર હમેશાં નિવાસ કરીને રહો.” ૩૪

મૂલાર્થ—તે ભરણુપોષણ કરવા યોગ્ય એવા લોકોને તેને યોગ્ય એવા કાર્યમાં જોડવા. ૩૫

ટીકાર્થ—તે ભરણુપોષણ કરવા યોગ્ય એવા લોકોને તેમને યોગ્ય એવા કાર્યમાં એટલે જે ધર્મ કે કર્મ તેમને લાયક હોય તેમાં વિનિયોગ કરવો એટલે તેમની યોજના કરવી. જે પરિવાર અવ્યાપારમાં એટલે તેને અધટતા વ્યાપારમાં જોડવામાં આવ્યો હોય તે પોતાને યોગ્ય એવા આચરણમાં વિનોદ—આનંદ ન આવવાથી નવરો પડી ઘૂત વગેરેના દુર્વ્યસનનો પણ અભ્યાસી થાય અને નિષ્ફલ રીતે શક્તિનો ક્ષય થવાથી—પોતાના યોગ્ય કામની શક્તિ નિષ્ફલ જવાથી

તથા—તત્પ્રયોજનેષુ વદ્વલક્ષતેતિ ॥ ૩૬ ॥

તસ્ય ભર્તવ્યસ્ય પ્રયોજનેષુ ધર્માર્થકામગોચરેષુ ચિત્તરૂપેષુ વદ્વલક્ષતા નિત્યોપયુક્તચિત્તતા । તે હિ તસ્મિંશ્ચિતાકરે નિત્યં નિશ્ચિન્તાત્માનઃ, તેના-
ચિંત્યમાનપ્રયોજનાઃ સીદંતોઽપ્રસન્નમનસ્કતયા ન સ્વનિરૂપિતકાર્યકરણ-
ક્ષમાઃ સંપદ્યંતે દ્યતિ ॥ ૩૬ ॥

તથા—અપાયપરિરક્ષોદ્યોગ ઇતિ ॥ ૩૭ ॥

તસ્યૈકભર્તવ્યસ્ય અપાયેભ્યઃ અનર્થેભ્યઃ ऐहिकामुष्मिकેભ્યઃ પરિરક્ષા
સર્વતસ્ત્રાણં તત્ર ઉદ્યોગો મહાનુદ્યમઃ । એવં હિ ભર્તવ્યાન્ પ્રતિ તસ્ય નાથત્વં

કાંઈ પણ કરી શકે નહીં, તેથી તે અવસ્તુ એટલે નિરૂપયોગી થઈ જાય અને
જ્યારે નિરૂપયોગી થાય ત્યારે તેના ઉપર અનુગ્રહ કર્યો ન કરેવાય પણ
ઉદ્ધટા તેનો વિનાશ કર્યો કરેવાય. ૩૫

મૂલાર્થ—તે પોષ્ય વર્ગના ધર્મ, અર્થ અને કામના પ્રયોજન-
માં હિમેશાં લક્ષ રાખવું ૩૬

ટીકાર્થ—તે પોષ્ય વર્ગના વિવિધ જાતના ધર્મ, અર્થ અને કામ સં-
બંધી પ્રયોજનમાં બદ્ધલક્ષ થવું, એટલે હિમેશાં તેમાં ચિત્તનો ઉપયોગ
રાખવો. જો પોષણ કરનાર પુરૂષ તેમના પ્રયોજનની ચિંતા રાખે તો તે હિ-
મેશાં પોતાને જાતાવેલા કાર્યમાં આત્મા-હૃદયને જોડે છે અને જો તેમના કાર્ય-
પ્રયોજનની ચિંતા ન રાખવામાં આવે તો તેઓ સીદાઈ જાય છે અને તેને
મનમાં નાપુશી થવાથી પોતાને જે કાર્યમાં જોગ્યા હોય તે કાર્ય કરવાને
સમર્થ થતા નથી. ૩૬

મૂલાર્થ—અનર્થમાંથી તે પોષ્ય વર્ગની રક્ષા કરવાનો ઉદ્યોગ
કરવો. ૩૭

ટીકાર્થ—તે પોષ્ય વર્ગની આલોક તથા પન્દોહના અનર્થમાંથી
સર્વ રીતે રક્ષા કરવામાં મહાન ઉપન કરવો. જો એવી રીતે રક્ષા કરવાથી

સ્યાદિ સોઽલબ્ધલાભલક્ષણભરણં યોગં લબ્ધરક્ષારૂપં ચ ક્ષેમં કર્તું ક્ષમઃ સ્યાત્
યોગક્ષેમકરસ્યૈવ નાથત્વાદિતિ ॥ ૩૭ ॥

તથા—ગર્હ્યે જ્ઞાનસ્વગૌરવરક્તે ઇતિ ॥ ૩૮ ॥

ગર્હ્યે ગર્હણીયે કુતોઽપિ લોકવિરુદ્ધાદ્યનાચારાસેવનાન્નિંદનીયતાં પ્રાપ્તે
મર્તવ્યે । સામાન્યતો વા સર્વસિન્ જને કિં વિધેયમિત્યાહ । જ્ઞાનં, સંશયવિ-
પર્યયાનધ્યવસાયપરિહારેણ યથાવત્સ્વરૂપનિશ્ચયઃ । ઇદમિત્થમિદમિત્થં ન વેતિ
પરસ્પરવિરુદ્ધાર્થતયા દ્વિવિધં જ્ઞાનં સંશયઃ, ‘યથાહમાત્મા કિં વા શરીરં’
ઇત્યાદિ । ઇદમિત્થમેવેતિ વસ્તુસ્વરૂપાદિરુદ્ધતયૈકરૂપજ્ઞાનં વિપર્યયઃ, ‘યથાહં
શરીરમેવ’ ઇત્યાદિ । ઇદં કિમપ્યસ્તીતિ નિર્દ્વારરહિતવિચારણેત્યનધ્યવસાયઃ,
‘યથાહં કોઽપ્યસિ’ ઇત્યાદિ । સ્વગૌરવરક્ષા સ્વેનાત્મના ગૌરવં પુરસ્કરણં સ્વ-
ગૌરવં તસ્ય રક્ષા અનિવારણં તતો જ્ઞાનં ચ સ્વગૌરવરક્ષા ચ જ્ઞાનસ્વગૌર-

વેતાના પોષ્ય વર્ગ પ્રત્યે ધણીપણું પ્રાપ્ત થાય તો તે પોષ્ય વર્ગ અપ્રાપ્ત
વસ્તુના લાભરૂપ યોગ અને પ્રાપ્ત વસ્તુની રક્ષારૂપ ક્ષેમને કરવા સમર્થ
થાય છે, કારણકે જે યોગ ક્ષેમ કરી શકે તેનામાંજ ધણીપણું ધટે છે. ૩૭

મહાર્થ—જે તે પોષ્ય વર્ગ નિંદા કરવા યોગ્ય થાય તો પછી
ગૃહસ્થે પોતાના જ્ઞાન અને ગૌરવપણાની રક્ષા કરવી. ૩૮

ટીકાર્થ—તે પોષ્ય વર્ગ કાંઈ લોકવિરુદ્ધ અનાચારના સેવવાથી નિંદા
કરવા યોગ્ય થાય એટલે સામાન્ય રીતે ધરના બધા લોક હલકાં કામ કરનારા
થાય તો શું કરવું તે કહે છે. જ્ઞાન એટલે સંશય, વિપર્યય અને અનધ્યવસા-
ય એ ત્રણ દોષને છોડી યથાર્થ સ્વરૂપનો નિશ્ચય કરવો તે. ‘આ આમ હશે,
કે આમ’ એમ પરસ્પર વિરુદ્ધ અર્થનું બે પ્રકારનું જ્ઞાન તે સંશય કહે-
વાય છે. જેમકે ‘હું આત્મા છું કે શરીર છું.’ ‘આ એમજ છે’ એમ
યથાર્થ વસ્તુના સ્વરૂપથી વિરુદ્ધ એવું એકજ જ્ઞાન લઈ બેસવું તે વિપર્યય
કહેવાય છે. જેમકે ‘હું શરીરજ છું.’ ‘આ કાંઈક છે’ એમ નિશ્ચય રહિત
વિચાર બાંધવો તે અનધ્યવસાય જ્ઞાન કહેવાય છે. જેમકે ‘હું કાંઈ છું.’
છત્યાદિ—આ પ્રમાણે સંશય, વિપર્યય અને અનધ્યવસાય એ ત્રણ દોષ વગર-
નું પોતાનું જ્ઞાન તથા સ્વ એટલે પોતાનું, ગૌરવ એટલે માન તેની રક્ષા

વરદ્ધે કર્તવ્યે । ગર્હો હર્યઃ સમ્યગ્જ્ઞાતવ્યઃ પ્રથમતઃ, તતોઽનુમતિદોષપરિહારાય સર્વપ્રકારેર્ન પુરસ્કારસ્તસ્ય કર્તવ્યમિતિ ॥ ૩૮ ॥

તથા-દેવાતિથિદીનપ્રતિપત્તિરિતિ ॥ ૩૯ ॥

દીવ્યતે સ્તૂયતે ભક્તિભરનિર્ભરામરપ્રભુપ્રભૃતિભિર્ભવ્યૈરનવરતમિતિ દેવઃ, સ ચ ક્લેશકર્મવિપાકગતૈરપરામૃષ્ટઃ પુરુષવિશેષઃ તસ્યૈવૈતાનિ નામાનિ-
“ અર્હન્નજોઽનંતઃ શંભુર્વૃદ્ધસ્તમોંતકઃ ” इति । न विद्यते सततप्रवृत्ताति-
विशदंकाकारानुष्ठानतया तिथ्यादिदिनविभागो येषां ते अतिथयः ।
यथोक्तम् ।

તિથિપર્વોત્સવાઃ સર્વે ત્યક્તા યેન મહાત્મના ।

અતિથિં તં વિજાનીયાચ્છેપમભ્યાગતં વિદુઃ ॥

દીનાઃ, પુનઃ “ દીદ્ધક્ષયે ” इति धात्वर्थात् क्षीणसकलधर्मार्थकामा-

અર્થાન્ પોતાનું જ્ઞાન અને પોતાનું ગૌરવ બદલવું. (એ ગૃહસ્થનો સા-
માન્ય ધર્મ છે.) જે પોષ્ય વર્ગમાં નિંદા કરવા યોગ્ય અર્થ-બનાવ થયો હોય,
તે સારી રીતે પ્રથમ બાણી લેવો અને તે પછી તેમાં અનુમોદના કરવાનો
દોષ ન થાય તે માટે સર્વ પ્રકારે તેવા માણસને માન આપવું નહીં. ૩૮

મૂલાર્થ-દેવ, અતિથિ અને દીન જનની સેવા કરવી. ૩૯

ટીકાર્થ-દિવ્ એટલે સ્તુતિ કરવી અર્થાત્ ભક્તિથી ભરપૂર એવા
ઇંદ્રાદિક દેવતાઓ જેની હમેશાં સ્તુતિ કરે તે દેવ કહેવાય, તે ક્લેશ અને કર્મ-
ના સંકટો વિપાક (પરિણામ-ફલ) થી રહિત એવો પુરુષ વિશેષ છે. તેના
અર્હન્, અજ. અનંત, શંભુ, બુદ્ધ અને તમોંતક એવાં નામ છે. હ-
મેશાં અતિ ઉન્નવલ અને અનુષ્ઠાન-આચરણ પ્રવર્તીવ્યા કરે છે, તેથી
તિથિ વગેરે રિવસનો જેમને વિભાગ નથી તે અતિથિ કહેવાય છે. તે વિષે
કહ્યું છે કે “ જે મહાત્મા તિથિ કે પર્વના ઉન્નવનો લ્યાગ કરે તે અતિથિ કહે-
વાય અને બાકીનાને અભ્યાગન કહે છે. ” દીન એ ગાંધર્માં ‘ દીદ્ધ ’
એટલે ક્ષય પામવું એવો ધાતુનો અર્થ છે, એટલે ધર્મ. અર્થ અને
હામની સર્વ આરાધનશક્તિ જેમની ક્ષય પામે તે દીન કહેવાય છે. તે

રાધનશક્તયઃ તતઃ દેવાતિથિદીનાનાં પ્રતિપત્તિઃ ઉપચારઃ પૂજાન્નપાનદાના-
દિરૂપઃ દેવાતિથિદીનપ્રતિપત્તિઃ ॥ ૩૯ ॥

તત્ર ચ ।

તદૌચિત્યાબાધનમુત્તમનિદર્શનેનેતિ ॥ ૪૦ ॥

તેષાં દેવાદીનામૌચિત્યં યોગ્યત્વં યસ્ય દેવાદેરુત્તમમધ્યમજઘન્યરૂપા યા
પ્રતિપત્તિરિત્યર્થઃ તસ્ય અબાધનં અનુલ્લંઘનં તદુલ્લંઘને શેષાઃ સંતોઽપિ ગુણા
અસંતં ઇવ ભવંતિ । યત ઉક્તમ્ ।

ઔચિત્યમેકમેકત્ર ગુણાનાં રાશિરેકતઃ ।

વિષાયતે ગુણગ્રામ ઔચિત્યપરિવર્જિતઃ ॥ ઇતિ ॥

કથં તદૌચિત્યાબાધનમિત્યાહ । ઉત્તમનિદર્શનેન અતિશયેન શેષલોકા-
દૂર્ધ્વં વર્તન્તે इत्युत्तमाः, તે ચ પ્રકૃત્યૈવ પરોપકરણપ્રિયભાષણાદિગુણમણિમકરા-
કરોપમાના માનવાઃ તેષાં નિદર્શનમુદાહરણં, તેન ઉત્તમનિદર્શનાનુસારિણો

દેવ, અતિથિ અને દીનની પ્રતિપત્તિ કરવી એટલે દેવની પૂજા, અતિથિને
અન્નપાન અને દીન જનને દાન આપવારૂપ ઉપચાર કરવો. (એ ગૃહસ્થનો
સામાન્ય ધર્મ છે.) ૩૯

તેમાં પણ—

મૂલાર્થ—ઉત્તમ પુરૂષનું ઉદાહરણ લઈ તે દેવાદિકની યોગ્યતા-
નું ઉલ્લંઘન કરવું નહીં. ૪૦

ટીકાર્થ—તે દેવાદિકની યોગ્યતા અર્થાત્ ઉત્તમ, મધ્યમ અને જઘન્ય-
રૂપ પ્રતિપત્તિ એટલે સેવા, તેનું ઉલ્લંઘન કરવું નહીં. જો તેનું ઉલ્લંઘન થાય તો
બાકીના છતાં ગુણ પણ અછતા હોય તેવા થાય છે. તે વિષે શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે
“એક તરફ એકલી યોગ્યતા અને એક તરફ ગુણોનો રાશિ—એ સરખું છે. યોગ્ય-
તા વગરનો ગુણરાશિ વિષના જેવો છે.” તે યોગ્યતાનું ઉલ્લંઘન કેવી રીતે ન
કરવું ? તે કહે છે. ઉત્તમ પુરૂષનું ઉદાહરણ લઈને. અતિશે શેષ—બીજા
લોકથી ઉપર વર્તે તે ઉત્તમ કહેવાય. તેઓ પ્રકૃતિથીજ પરોપકાર તથા પ્રિય
ભાષણ વગેરે ગુણરૂપ મણિના સાગર જેવા મનુષ્યો છે. તેમનું ઉદાહરણ લઈ-

હિ પુરુષા ઉદાત્તાત્મતયા ન સ્વમેપિ વિકૃતપ્રકૃતયઃ સંભવંતિ । ઇયં ચ દે-
વાદિપ્રતિપત્તિર્નિત્યમેવોચિતા વિશેષતઃચ ભોજનાવસર ઇતિ ॥ ૪૦ ॥

તથા—સાત્મ્યતઃ કાલભોજનમિતિ ॥ ૪૧ ॥

પાનાહારાદયો યસ્યાવિરુદ્ધાઃ પ્રકૃતેરપિ ।

સુખિત્વાયાવલોક્યંતે તત્સાત્મ્યમિતિ ગીયતે ॥ ઇતિ ॥

એવંલક્ષણાત્ સાત્મ્યાત્ કાલે બુધ્ધોદયાવસરલક્ષણે ભોજનં અન્નો-
પજીવનં કાલભોજનં । અયમભિપ્રાયઃ । આજન્મસાત્મ્યેન ભુક્તં વિષમપિ
પથ્યં ભવતિ । પરમસાત્મ્યમપિ પથ્યં સેવત ન પુનઃ સાત્મ્યપ્રાપ્તમપ્યપથ્યં ।
સર્વં વલવતઃ પથ્યમિતિ મત્વા ન કાલકૂટં સ્વાદેત્ । સુશિક્ષિતો હિ વિષતંત્રજ્ઞો
મ્રિયતે એવ કદાચિદ્વિપાત્ । તથા અશુદ્ધિતેનામૃતમપ્યુપભુક્તં ભવતિ વિષં,
તથા ક્ષુત્કાલાતિક્રમાદન્નદ્વેષો દેહસાદય ભવતિ વિધ્યાતેઽગ્રૌં કિં નાગે-
ન્ધનં કુર્યાદિતિ ॥ ૪૧ ॥

ને અનુસરનારા પુરુષો પોતાના ઉચ્ચ મનને લીધે સ્વપ્નમાં પણ પ્રકૃતિમાં વિ-
કાર પામતા નથી. આ દેવાદિકની સેવા નિત્યે કરવી યોગ્ય છે. તેમાં
પણ વિશેષપણે ભોજનને અવસરે તો અવશ્ય કરવાની છે. ૪૦

મૂલાર્થ—પોતાની પ્રકૃતિની અનુકૂલતાએ વખતસર ભોજન
કરવું. ૪૧

ટીકાર્થ—“જે માણસની પ્રકૃતિને અનુકૂલ એવાં ખાનપાન વગેરે તેના
સુખપણા માટે જોવામાં આવે તે સાત્મ્ય કહેવાય છે.” એવા લક્ષણવાળા
સાત્મ્યથી કાલે એટલે બરાબર ધ્યાનો ઉદય થાય તે વખતે ભોજન (અન્નથી
ઉપજીવન) કરવું તે કાલભોજન કહેવાય છે. અહીં એવો અભિપ્રાય છે.
જન્મથી માંડીને સાત્મ્યપણાથી પ્રાપ્તિ સુધી વિષ પણ પથ્ય (દિનકારી—અનુકૂલ)
થાય છે. પણ સાત્મ્ય વગરનું પથ્ય સેવવું અને સાત્મ્ય એવું પણ અપથ્ય ન
સેવવું. વક્ત્રી ‘બલવાન માણસને ખવું પથ્ય છે’ એમ પારી કાલકૂટ વિષ ખાવું
નહીં. વિષતંત્રને બાપુનાર પુરુષ નારી રીતે ઊભિત દેાય તોપણ કન્યાવિત
વિષથી મૃત્યુ પામી જાય, તેમજ સુદા બાર રીતે અમન આવાનાં આવે તોપણ

તથા—લૌલ્યત્યાગ ઇતિ ॥ ૪૨ ॥

સાત્મ્યતઃ કાલભોજનેઽપિ લૌલ્યસ્ય આકાંક્ષાતિરેકાદધિકભોજન-
લક્ષણસ્ય ત્યાગઃ । યતઃ । યોઽમિતં મુંક્તે સ બહુ મુંક્તે અતિરિક્તમુંક્તં હિ
ઉદ્દામનહાદનમારણાનામન્યતમદસંપાદ્ય નોપરમં પ્રતિપદ્યતે । તથા મુંજીત
યથા સાયમન્યેદ્યુશ્ચ ન વિપદ્યતે વહ્નિઃ । ન મુંક્તેઃ પરિમાણે સિદ્ધાંતોઽસ્તિ ।
વહ્ન્યમિલાષાયત્તં હિ ભોજનં । અતિમાત્રભોજી દેહમગ્નિં ચ વિધુરયતિ । તથા
દીપ્તોઽગ્નિર્લઘુભોજનાદેહબલં ક્ષપયતિ । અત્યશિતુર્દુઃસ્વેન પરિણામઃ । શ્રમા-
ર્તસ્ય પાનં ભોજનં વા નિયમાત્ જ્વરાય છર્દિષે વા સ્યાત્ ॥ ૪૨ ॥

તથા—અજીર્ણે અન્નોજનમિતિ ॥ ૪૩ ॥

તે વિષ જેવું થાય છે અને ક્ષુધાનો સમય વીસ્યા પછી અન્ન ઉપર દ્વેષ આવે છે
અને શરીર લેવાતું બંધ છે. અગ્નિ બુઝાઈ ગયા પછી ઈંધણું શું કરી શકે? ૪૧

મૂલાર્થ—વખતસર ભોજન કરવામાં પણ રૂચિ ઉપરાંત જ-
મવાની લોલુપતા કરવી નહીં. ૪૨

ટીકાર્થ—ઉપર કહેલા સાત્મ્યથી વખતસર ભોજન કરવામાં પણ ઇચ્છા
ઉપરાંત અધિક ભોજન કરવારૂપ લોલુપતાનો ત્યાગ કરવો. તે વિષે એમકહેલું
છે કે જે અમિત ભોજન કરે છે તે બહુ ભોજન કરે છે એમ બાણું અને તે
બહુ કરેલું ભોજન વમન, ઝાડો અને મૃત્યુ એટલામાંથી એક વાનું કર્યા સિવાય
વિરામ પામતું નથી, તેથી એવું ભોજન કરવું કે જેથી સાયંકાલે અને બીજ
દિવસે જઠરાગ્નિ મંદ પડે નહીં. ભોજન કેટલું કરવું એના પરિમાણ વિષે ઠાઈ
સિદ્ધાંત નથી; માત્ર પોતાના જઠરાગ્નિની ઇચ્છા (રૂચિ) પ્રમાણે ભોજન કરવું
જોઈએ. જે અતિ ભોજન કરે છે તે પોતાના દેહને અને જઠરાગ્નિને બિગાડે છે;
વધી જો જઠરાગ્નિ પ્રદીપ્ત હોય અને લઘુ ભોજન કરે તો દેહના બલનો ક્ષય
થાય છે તેમ અતિ ભોજન કરે તો પરિણામે દુઃખ થાય છે. જો અતિ શ્રમ કરી
થાડી ગયેલો માણસ તરત ભોજન કરે કે પાણી પીવે તો અવશ્ય તાવ આવે
અથવા વમન થાય છે. ૪૨

મૂલાર્થ—જો અજીર્ણ થયું હોય તો ભોજન કરવું નહીં. ૪૩

પ્રાગુપશ્ચુક્તસ્ય આહારસ્ય અજીર્ણે અજરણે જીર્ણે વા તત્ર પરિપાકમ-
નાગતં અભોજનં સર્વથા ભોજનપરિહારઃ । અજીર્ણભોજને હિ અજીર્ણસ્ય સ-
ર્વરોગમૂલસ્ય વૃદ્ધિરેવ કૃતા ભવતિ । પચ્યતે ચ ।

અજીર્ણપ્રભવા રોગાસ્ત્રાજીર્ણ ચતુર્વિધમ્ ।

આમં વિદગ્ધં વિષ્ટબ્ધં રસશેષં તથાપરમ્ ॥

આમે તુ દ્રવગંધિત્વં વિદગ્ધે ધૃમગંધિતા ।

વિષ્ટબ્ધે ગાત્રભંગોઽત્ર રસશેષે તુ જાઙ્ગ્યતા ॥

દ્રવગંધિત્વમિતિ દ્રવસ્ય ગૃથસ્ય કુચિતતત્કાદેરિવ ગંધો યસ્યાસ્તિ તત્તથા
તદ્ભાવસ્તત્ત્વમિતિ ।

મલવાતયોર્વિગંધો વિદ્ભેદો ગાત્રગૌરવમરુચ્યમ્ ।

અવિશુદ્ધથોદ્ગારઃ પડજીર્ણવ્યક્તલિંગાનિ ॥

મૂર્છા પ્રલાપો વમથુઃ પ્રસેકઃ સદનં ભ્રમઃ ।

ઉપદ્રવા ભવંત્યેતે મરણં વાપ્યજીર્ણતઃ ॥

ટીકાર્થ—પ્રથમ કરેલો આહાર અહર્ણ હોય અથવા હર્ણ ધણેલ હોય
તોપણ ખરાખરા પરિપક્વ થયેલ ન હોય તો સર્વથા ભોજનનો સાગ કરવો. જે
અહર્ણમાં ભોજન કરાય તો સર્વ રોગનું મૂલ અહર્ણની વૃદ્ધિ થાય છે. તે વિષે
કહ્યું છે કે “સર્વ રોગ અહર્ણમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે. તે અહર્ણ આમ, વિદગ્ધ,
વિષ્ટબ્ધ અને રસશેષ એવા ચાર પ્રકારનું છે.” “તેમાં જે પહેલું આમ
અહર્ણ રહ્યું હોય તો નરમ ઝાડો આવે અને કાઢેલી છાશ વગેરેના જેવી દુર્ગંધ
છુટે. જે બીજું વિદગ્ધ અહર્ણ હોય તો ગ્રાહમાં ખગળ ધૂમાડાના જેવી
દુર્ગંધ આવે. જે ત્રીજું વિષ્ટબ્ધ અહર્ણ થયું હોય તો શરીર ભાંગે એટલે શરીરમાં
તોડ, ચૂંથ, કલતર વગેરે થાય. જે ચોથું રસશેષ અહર્ણ હોય તો શરીરમાં
જરતા આવે એટલે શરીર અકલકાત નાશ અને શિથિલ થઈ જાય.”

દ્રવગંધિ એ શબ્દનો અર્થ એવો છે કે દ્રવ એટલે ઝાડો તેની કાઢેલી
છાશ જેવી ગંધ આવે તે દ્રવગંધિ કહેવાય.

“ચલ અને વાયુની હનેશ કરનાં તુટી દુર્ગંધ આવે. હનેશના કરનાં
ગ્રાહમાં તકાવત દેખાય. શરીર નરમ થઈ કને, અગ દખર દવિ થાય નહીં અને
અવિહુલ (ખગળ) આકલકાત નાશ એવો એ જ અહર્ણનો સ્વરૂપ ચિન્હ છે.”

પ્રસેક इति अधिकनिष्ठीवनप्रवृत्तिः । सदनमिति अंगग्लानिः इति॥४३॥

तथा—बलापाये प्रतिक्रियेति ॥ ४४ ॥

बलस्य शरीरसामर्थ्यलक्षणस्य अपाये कथंचिद् ग्रासे सति प्रतिक्रिया तथाविधात्यंतपरिश्रमपरिहारेण स्निग्धाल्पभोजनादिना च प्रकारेण प्रतिविधानं बलापायस्यैव । “ बलमूलं हि जीवनमिति” वचनात्, बलमुचितमपातयता सता सर्वकार्येषु यतितव्यम् । अथ कथंचित् कदाचिद्बलापेतोऽपि कश्चिद् भवेत्तदा “विषं व्याधिरुपेक्षितः” इति वचनात्—सद्य एवासौ प्रतिविधेयो न पुनरुपेक्षितव्य इति ॥ ४४ ॥

तथा—अदेशकालचर्यापरिहार इति ॥ ४५ ॥

देशकालः प्रस्तावः तत्र चर्या देशकालचर्या तत्प्रतिषेधात् अदेशका-

“મૂર્છા, લવારો, કંપ, મોળ આવવી, શરીર નરમ થઈ જવું અને મૃત્યુ એટલા ઉપદ્રવો અજીર્ણથી થાય છે.”

અહીં મૂલમાં ‘પ્રસેક’ શબ્દનો અર્થ વધારે થુંકવું એવો થાય છે એટલે મોળ આવવી અને ‘સદન’ એ શબ્દનો અર્થ અંગગ્લાનિ એટલે શરીર નરમ થઈ જવું એવો થાય છે. ૪૩

મૂલાર્થ—શરીરમાં નબળાઈ લાગે તો તેનો ઉપાય કરવો. ૪૪

ટીકાર્થ—બલ એટલે શરીરનું સામર્થ્ય, તેમાં જે કોઈ રીતે હાનિ થાય તો તેનો ઉપાય કરવો, એટલે તેવા અતિપરિશ્રમનો ત્યાગ કરવાથી અને સ્નિગ્ધ તથા અદ્ય ભોજન વગેરેના પ્રકારથી તે બલની હાનિ મટવાનો ઉપાય કરવો. ‘જીવવાનું મૂલ બલ છે’ એવું વચન છે, તેથી યોગ્ય બલની હાનિ ન થાય તેમ વર્તી સર્વ કાર્યોમાં યત્ન કરવો. કદિ કોઈ માણસ કોઈ રીતે બલ રહિત થતો હોય તો “વ્યાધિની ઉપેક્ષા કરવાથી તે વ્યાધિ વિષફળ થાય છે” એવું વચન છે, માટે સદ્ય તેનો ઉપાય કરવો, ઉપેક્ષા કરવી નહીં. ૪૪.

મૂલાર્થ—અધટિત દેશ તથા અધટિત કાલ પ્રમાણે ચાલવું નહીં. ૪૫

ટીકાર્થ—દેશ અને કાલ એ બે પ્રસ્તાવ—પ્રવર્તમાન અવસર છે, તે પ્ર-

લચર્યા તસ્યાઃ પરિહારઃ, અંદેશકાલચર્યાપરો હિ નરઃ તથાવિધર્ષારાદ્યુપદ્રવ-
ત્રાતવિપયતયા ઇહલોકપરલોકાનર્થયોર્નિયમાદાસ્પદી ભવતિ ॥ ૪૫ ॥

તથા—યથોચિતલોકયાત્રેતિ ॥ ૪૬ ॥

યથોચિતં યા યસ્યોચિતા લોકયાત્રા લોકચિત્તાનુવૃત્તિરુપો વ્યવહારઃ
યા વિધેયા । યથોચિતલોકયાત્રાતિક્રમે હિ લોકચિત્તવિગ્રાધનેન તેપામાત્મ-
ન્યનાદેયતાપરિણામાપાદનેન સ્વલાઘવમેવોત્પાદિતં ભવતિ । એવં ચાન્યસ્યાપિ
સમ્યગાચારસ્ય સ્વગતસ્ય લઘુન્વમેવોપનીતં સ્યાદિતિ । ઉક્તં ચ

લોકઃ સ્વલાધારઃ સર્વેષાં ધર્મચારિણાં યસ્માત્ ।

તસ્માલ્લોકવિરુદ્ધં ધર્મવિરુદ્ધં ચ સંત્યાજ્યમ્ ॥ ૪૬ ॥

માણે અર્થા એટલે ચાલવું—પ્રવર્તવું, તે દેશકાલઅર્થા કહેવાય અને તેનો નિષેધ
એટલે તેથી ઉલટી રીતે—અધટિત દેશકાલ પ્રમાણે ચાલવું તે. તેનો પરિહાર
એટલે ત્યાગ કરવો અર્થાત્ જેવો દેશકાલ હોય તે પ્રમાણે ચાલવું. જે પુરૂષ
દેશકાલ પ્રમાણે ચાલતો નથી તે તેવા ચોર પ્રમુખ ઉપદ્રવના સમૂહનો
વિષય થઈ અવશ્ય કરીને આલોક અને પરલોકના અનર્થનું પાત્ર થાય છે,
અર્થાત્ જે ચોરાદિકના ઉપદ્રવવાલા દેશકાલનો ત્યાગ કરે નહીં તે નિર્દોષ આ-
લોક અને પરલોકના અનર્થને પામે છે. ૪૫

મૂલાર્થ—યોગ્યતા પ્રમાણે લોકવ્યવહાર કરવો. ૪૬

દીકાર્થ—યથોચિત જેને જેવી ઘટ તેવી લોકયાત્રા કરવી એટલે લો-
કાના ચિત્તને અનુસરવારૂપ વ્યવહાર રાખવો. જે યથોચિત લોકવ્યવહારનું
ઉદ્દેશન કરે તો લોકોનાં ચિત્તની વિશયના થાય એટલે લોકોનાં મન વિરુદ્ધ
થાય, તેથી એવું પરિણામ આવે કે લોકો અવગણના કરે. જ્યારે લોકોની
અવગણના થઈ તો પછી પોતાની લઘુતા ખેતે ઉત્પન્ન કરી કહેવાય તેમજ
બીજા પોતાના સ્વગત આચારની પણ લઘુતા કરી કહેવાય. કહ્યું છે કે "મર્દ
પરજામાં ચાલનારા પુરૂષોનો આપણ લોક છે. તેથી જે લોકવિરુદ્ધ અને ધર્મ-
વિરુદ્ધ હોય તેનો ત્યાગ કરવો." ૪૬

તથા—હીનેષુ હીનક્રમ ઇતિ ॥ ૪૭ ॥

હીનેષુ જાતિવિદ્યાદિભિઃ ગુણૈઃ સ્વકર્મદોષાન્નીચતાં ગતેષુ લોકેષુ હીનક્રમઃ લોકયાત્રાયા એવ તુચ્છતાકરણરૂપઃ, હીના અપિ લોકાઃ કિંચિદનુવર્તનીયા ઇત્યર્થઃ । તે હિ હીનગુણતયાત્માનં તથાવિધપ્રતિપત્તેરયોગ્યં સંભાવયંતો યયા કયાચિદપિ ઉત્તમલોકાનુવૃત્ત્યા કૃતાર્થ મન્યમાનાઃ પ્રમુદિતમાનસા ભવંતીતિ ॥ ૪૭ ॥

તથા—અતિસંગવર્જનમિતિ ॥ ૪૮ ॥

અતિસંગસ્ય અતિપરિચયલક્ષણસ્ય સર્વૈરેવ સાર્દ્ધ વર્જનં પરિહરણં । યતઃ અતિપરિચયાદ્ ભવતિ ગુણવત્યપ્યનાદરઃ । પઠ્યતે ચ ।

અતિપરિચયાદવજ્ઞા ભવતિ વિશિષ્ટેઽપિ વસ્તુનિ પ્રાયઃ ।

લોકઃ પ્રયાગવાસી ક્રૂપે સ્નાનં સદા કુરુતે ॥ ૪૮ ॥

મૂલાર્થ—હલકા લોકોની સાથે તેમને અનુકૂળ રીતે વર્તવું. ૪૭.

ટીકાર્થ—પોતાના કર્મદોષથી બિન અને વિદ્યા પ્રમુખ ગુણોથી હીન થઈ ગયેલા એટલે નીચપણને પામેલા લોકોની સાથે હીનક્રમથી એટલે લોકવ્યવહારના તુચ્છપણથી વર્તવું. ભાવાર્થ એવો છે કે નીચ લોકોની સાથે કાંઈક પણ તેને યોગ્ય અનુવર્તન કરવું. તે નીચ લોકો પોતે ગુણહીન હોવાથી પોતાના આત્માને તેવા ઉત્તમ લોકોની સંભાવનાને અયોગ્ય માને છે, તેથી જો કોઈ પ્રકારે ઉત્તમ લોકોને અનુસરવામાં આવે તો તેઓ પોતાના આત્માને કૃતાર્થ માની મનમાં હર્ષ પામે છે. ૪૭

મૂલાર્થ—અતિ પરિચયનો ત્યાગ કરવો. ૪૮

ટીકાર્થ—અતિ સંગ એટલે સર્વની સાથે અતિ પરિચયનો ત્યાગ કરવો. અતિ પરિચયથી ગુણવાન્ ઉપર પણ અનાદર થાય છે. કહ્યું છે કે “અતિ પરિચયથી પ્રાપ્તે કરીને સારી વસ્તુ ઉપર પણ અવજ્ઞા થાય છે. પ્રયાગ તીર્થમાં રહેનારો માણસ હમેશાં કૂવામાં સ્નાન કરે છે.” ૪૮

તથા—વૃત્તસ્ય જ્ઞાનવૃદ્ધિસેવેતિ ॥ ૪૯ ॥

વૃત્તં અસદાચારનિવૃત્તિઃ સદાચારપ્રવૃત્તિશ્ચ, જ્ઞાનં પુનર્હેયોપાદેયવસ્તુ-
વિભાગનિશ્ચયઃ તતઃ વૃત્તે તિષ્ઠંતીતિ વૃત્તસ્યાઃ જ્ઞાનેન વૃદ્ધાઃ મહાંતઃ જ્ઞાનવૃદ્ધાઃ
વૃત્તસ્યાશ્ચ તે જ્ઞાનવૃદ્ધાશ્ચ વૃત્તસ્ય જ્ઞાનવૃદ્ધાઃ તેષાં સેવા દર્શિદેશ્વરસેવાજ્ઞાતમિ-
દ્વારાધના । સમ્યક્જ્ઞાનક્રિયાગુણભાજો હિ પુરુષાઃ સમ્યક્સંવ્યમાના નિ-
યમાત્સદુપદેશાદિફલેઃ ફલંતિ । યથોક્તમ્ ।

ઉપદેશઃ શુભો નિત્યં દર્શનં ધર્મચારિણામ્ ।

સ્થાને વિનય इत्येतत्માધુસેવાફલं મહત્ ॥ ૪૯ ॥

તથા—પરસ્પરાનુપધાતેનાન્યોન્યાનુવૃદ્ધિવિવર્ગપ્રતિપત્તિ-
રિતિ ॥ ૫૦ ॥

इह धर्मार्थकामास्त्रिवर्गः तत्र यतोऽभ्युदयनिःश्रेयसमिद्धिः स धर्मः ।

મૂલાર્થ—સારી વર્ત્તણુકમાં રહેનારા અને જ્ઞાનવૃદ્ધ એવા
પુરુષોની સેવા કરવી. ૪૯

ટીકાર્થ—નહારી વર્ત્તણુકમાંથી નિવૃત્ત થવું અને સદાચારમાં પ્રવર્ત્તવું
એ વૃત્ત કહેવાય છે. સાચ અને શ્રદ્ધા કરવા ચોખ્ખો એવી વસ્તુના વિભાગનો
નિશ્ચય કરવો તે જ્ઞાન કહેવાય છે. વૃત્ત (સારી વર્ત્તણુક)માં રહેનારા અને જ્ઞાનથી
વૃદ્ધ-મહાન્ એવા પુરુષોની સેવા કરવી, એટલે દર્શિદ્રી અને ધનાઢ્ય એ બંનેના
દૃષ્ટાંતથી સિદ્ધ થયેલી આરાધના કન્વી. સાચ જ્ઞાન અને સારી ક્રિયારૂપ ગુણને
બજનારા પુરુષોની જો સારી રીતે સેવા કરી દોય તો તેઓ સાચ ઉપદેશરૂપ કંઈને
અવગમ્ય નાખે છે. તે વિષે કહેલું છે કે “ઇત્થ ઉપદેશ મત્તે, ધર્મ પુરુષાનું નિત્ય
દર્શન યાય અને જ્યાં પટે ત્યાં વિનય કરવો એ સાધુનેવાનું મોટું ફલ છે.” ૪૯

મૂલાર્થ—પરસ્પર ગુંથાએલા ધર્મ, અર્થ અને કામને એક
બીજાનો ઉપધાન ન થાય તેવી રીતે સેવવા. ૫૦

ટીકાર્થ—ધર્મ, અર્થ અને કામ—ના વિવર્ગ કહેવાય છે. તેમાં કંઈનાથી સદ-

યતઃ સર્વપ્રયોજનસિદ્ધિઃ સોઽર્થઃ । યતઃ આભિમાનિકરસાનુવિદ્ધા સર્વેન્દ્રિય-
પ્રીતિઃ સ કામઃ । તતઃ પરસ્પરસ્ય અન્યોન્યસ્ય અનુપધાતેન અપીડનેન અત એવ
અન્યોન્યાનુવદ્ધસ્ય પરસ્પરાનુવંધપ્રધાનસ્ય ત્રિવર્ગસ્ય પ્રતિપત્તિઃ આસેવનં ।
તત્ર ધર્માર્થયોરુપધાતેન તાદાત્વિકવિષયસુખલુબ્ધો વનગજ इव કૌ નામ ન
ભવત્યાસ્પદમાપદાં । ધર્માતિક્રમાદ્ધનમુપાર્જિતં પરેઽનુભવંતિ સ્વયં તુ પરં પાપ-
સ્ય ભાજનં સિંહ इव સિંધુરવધાદ્વીજભોજિનઃ કુટુંબિન इव નાસ્ત્યધાર્મિક-
સ્યાયત્યાં કિમપિ કલ્યાણં । સ સ્વલુ સુખી યોઽમુત્ર સુખાવિરોધેનેહલોકસુ-
ખમનુભવતિ । તસ્માદ્ધર્માવાધનેન કામાર્થયોર્મતિમતા યતિતત્ત્વમ્ । યસ્ત્વર્થ-
કામાવુપહત્ય ધર્મમેવોપાસ્તે તસ્ય યતિત્વમેવ શ્રેયો ન તુ ગૃહવાસ इતિ, તસ્યા-
ર્થકામયોરપ્યારાધનં શ્રેય इતિ, તથા તાદાત્વિકમૂલહરકદર્યાણાં નાસુલભઃ
પ્રત્યવાયઃ, તત્ર યઃ કિમપ્યર્ચિત્યોત્પન્નમર્થમપવ્યેતિ સ તાદાત્વિકઃ, યઃ
પિતૃપૈતામહમર્થમન્યાયેન ભક્ષયતિ સ મૂલહરઃ, યો મૃત્યાત્મપીડાભ્યામર્થસં-

ગતિ અને મોક્ષની સિદ્ધિ થાય તે ધર્મ, જેનાથી સર્વ પ્રયોજનની સિદ્ધિ થાય તે
અર્થ અને જેનાથી અભિમાન-અહંકારના રસથી વ્યાપ્ત એવી સર્વ ઇન્દ્રિયોની
પ્રીતિ થાય તે કામ કહેવાય છે. પરસ્પર ઉપધાત-પીડા ન થાય તેમ એટલે
તે કારણથીજ પરસ્પર પ્રધાનપણે બંધાએલા તે ત્રિવર્ગ (ધર્મ, અર્થ, કામ)નું
સેવન કરવું. ધર્મ તથા અર્થનો ઉપધાત કરી તાદાત્વિક એવા વિષયસુખમાંજ
લુબ્ધ થયેલો કયો પુરૂષ વનના હાથીની જેમ આપત્તિનું સ્થાન નથી થતો?
ધર્મનું ઉલ્લંઘન કરી ઉપાર્જન કરેલા ધનને બીજાઓ અનુભવે છે અને પોતે
હાથીને મારનાર સિંહની જેમ કેવલ પાપનુંજ ભાજન થાય છે. વાવવાને આ-
પેલા બીજને ખાઈ જનાર કુટુંબી (કણુબી)ની જેમ અધર્મીનું પરિણામે
કાંઈ પણ કલ્યાણ થતું નથી. જે માણસ પરલોકના સુખને અનુભવે તે ખરે-
ખરો સુખી છે. તેથી બુદ્ધિમાન પુરુષે ધર્મને બાધા ન આવે તેવી રીતે કામ
અને અર્થને વિષે ચલ કરવો. જે માણસ અર્થ તથા કામનો ઉપધાત કરી
કેવલ ધર્મનું સેવન કરે તેવા માણસે તો યતિપણું લેવું સારું છે. તેને ગૃહવાસની

૧ જેમ સિંહ હાથીને મારી પોતે તેમાંથી થોડો ભાગ મેલવે પણ બીજા શિયાલ
પ્રમુખ પ્રાણીઓ ઘણો ભાગ ઉપયોગમાં લે છે તેમ.

૨ જેમ ખેડુત કણુબીને વાવવાને બી આપ્યું હોય, તે બે બાધ જાય તો તે
પરિણામે દુઃખી થાય છે. તેમ અહીં સમજવું.

ચિનોતિ ન તુ ક્વચિદપિ વ્યયતે સ કદર્થઃ, તાદાત્વિકમૂલહર્યોગયત્યાં
નાસ્તિ કલ્યાણં, કિંત્વર્થભંગેન ધર્મકામયોર્વિનાશ એવ । કદર્થસ્ય ત્વર્થસંગ્રહો
રાજદાયાદતસ્કરાણામન્યતમસ્ય નિધિઃ, ન તુ ધર્મકામયોર્હેતુઃ । અતઃ એતન્પુરુ-
ષત્રયપ્રકૃતિપરિહારેણ મતિમતા અર્થોઽનુશીલનીયઃ । તથા નાજિતેન્દ્રિયસ્ય
કાપિ કાર્યસિદ્ધિરસ્તિ । ન કામાસક્તસ્ય સમસ્તિ ચિકિત્સિતં । ન તસ્ય
ધનં ધર્મઃ શરીરં વા । યસ્ય સ્ત્રીષ્વત્યંતાસક્તિર્વિરુદ્ધકામવૃત્તિર્ન સ ચિરં નંદતિ ।
અતો ધર્માર્થાવાધનેન કામે પ્રવર્તિતવ્યમિતિ પર્યાલોચ્ય પરસ્પરાવિરોધેન ધ-
ર્માર્થકામાસેવનમુપદિષ્ટમિતિ ॥ ૫૦ ॥

તથા—અન્યતરવાધાસંજવે મૂલાવાધેતિ ॥ ૫૧ ॥

જર નથી, કારણકે ગૃહસ્થને તો અર્થ તથા કામનુ આરાધન કરવું શ્રેય છે.

જે તાદાત્વિક, મૂલહર અને કદર્થ જાતના પુરુષો છે તેઓને તો પ્રસવાય થયો જરા પણ દુર્લભ નથી. જે કાંઈ પણ ચિંતવ્યા વગર પ્રાપ્ત થએલા દ્રવ્યનો અધટિત વ્યય કરે તે તાદાત્વિક કહેવાય છે. જે વડિલોપાર્જિત દ્રવ્યને અન્યાયથી ખાઈ જાય તે મૂલહર કહેવાય છે. જે સેવક તથા પોતાની જાતને પીડા કરી દ્રવ્યનો સંચય કરે અને ક્યારે પણ ખર્ચ નહીં તે કદર્થ કહેવાય છે. તેઓમાંથી તાદાત્વિક અને મૂલહર એ બંને જાતના પુરુષોનું પરિણામે કાંઈ કદ્યાણ થતું નથી, પણ ઉક્તો અર્થનો ઉપધાન થવા ઉપરાંત ધર્મ અને કામનો વિનાશ થાય છે. કદર્થ જાતના પુરુષને જે અર્થ-દ્રવ્યસંચય થાય છે, તે મજા, ભાગીદાર અને ચોર-એ ત્રણમાંથી કાંઈ એકનો બંધાર છે એમ જાણી લેવું. તે કદિ પણ ધર્મ તથા કામનો હેતુ થતો નથી. એથી એ જાતના જાતના પુરુષોની પ્રકૃતિ ઊંડી દઈ શુદ્ધિમાન પુરુષે અર્થ-દ્રવ્યનું સેવન કરવું. તેમ જ નિતેન્દ્રિય ન હોય તેને કાંઈ કાર્યની સિદ્ધિ થતી નથી, તેમ અતિ કામાસક્ત હોય તેની તો ચિકિત્સા (ઉપાય) નથી અને તેનું તો દ્રવ્ય, ધર્મ અથવા શરીર કાંઈ પણ નથી. જેની સ્ત્રીઓમાં અતિ આસક્તિ છે અને વિરુદ્ધ કામનાં પ્રવૃત્તિ છે તે હાથે હાથ સુખે રહેતો નથી, તેથી ધર્મ નથા અર્થને પાતો ન થાય તેમ કામનાં પ્રવૃત્તિ કરવી. એવું વિચારી પરસ્પરાવિરોધ ન આવે તેમ જાણી અર્થ અને કામનું સેવન કરવું એમ ઉપદેશ આપે છે. ૫૦

મૂલાર્થ—ધર્મ, અર્થ, કામ-એ ત્રણમાંથી હરકોઈને બાધ થવા

અમીપાં ધર્માર્થકામાનાં મધ્યે અન્યતરસ્ય ઉત્તરોત્તરલક્ષણસ્ય પુરુ-
ષાર્થસ્ય વાધાસંભવે કુતોઽપિ વિપમપ્રઘટકવશાદિરોધે સંપદ્યમાને સતિ કિં
કર્તવ્યમિત્યાહ । મૂલાવાધા । યા यस્ય પુરુષાર્થસ્ય “ધર્માર્થકામાઃ ત્રિવર્ગઃ”
ઇતિ ક્રમમપેક્ષ્ય મૂલં આદિમસ્તસ્ય અવાધા અપીડનં । તત્ર કામલક્ષણપુરુ-
ષાર્થવાધાયાં ધર્માર્થયોર્વાધા રક્ષણીયા, તયોઃ સતોઃ કામસ્ય સુકરોત્પાદક-
ત્વાત્ । કામાર્થયોસ્તુ વાધાયાં ધર્મ એવ રક્ષણીયઃ, ધર્મમૂલત્વાદર્થકામયોઃ ।
અત એવોક્તમ્ ।

ધર્મશ્ચેન્નાવસીદેત કપાલેનાપિ જીવતઃ ।

આઢ્યોસીત્યવગંતવ્યં ધર્મવિત્તા હિ સાધવઃ ॥ ૫૧ ॥ ઇતિ ॥

તથા—વલાવલાપેક્ષણમિતિ ॥ ૫૨ ॥

इह बुद्धिमता मनुजेन सर्वेष्वपि कार्येषु प्रवृत्तिमादधता सता बलस्य

સંભવ લાગે તો મૂલ પુરુષાર્થને બાધ થવા દેવો નહીં. ૫૧

ટીકાર્થ—એ ધર્મ, અર્થ અને કામ—એ ત્રણમાંથી કોઈ ઉત્તરોત્તર
પુરુષાર્થને બાધ એટલે કોઈ વિષમ અંતરાયને લીધે વિરોધ થવા સંભવ
લાગે તો શું કરવું તે કહે છે—મૂલાબાધા એટલે મૂલ પુરુષાર્થને બાધા થવા
દેવી નહીં, એટલે કે ધર્મ, અર્થ, કામ—એ ત્રિવર્ગના ક્રમની અપેક્ષાએ જે
પુરુષાર્થ મૂલ એટલે આદિ—પ્રથમ હોય તેને બાધા થવા દેવી નહીં. જેમકે
જો કામ પુરુષાર્થને બાધ થવાનો સંભવ લાગે તો ધર્મ અને અર્થને બાધ
થવા દેવો નહીં, કારણકે જો તે ધર્મ, અર્થ હોય તો કામની ઉત્પત્તિ સહેલી
છે. જો કામ અને અર્થનો બાધ થવા સંભવ લાગે તો ધર્મનું રક્ષણ કરવું,
કારણકે અર્થ અને કામનું મૂલ ધર્મ છે. એ વિષે કહ્યું છે કે “કદિ હાથમાં
નાલીએરની બોપરી લઈ માગી ખાતો હોય, પણ જો ધર્મ હોય તો તે કદિ
પણ સીદાતો નથી. તેણે તો ‘હું ધનવાન છું’ એમ બોલવું, કારણકે સાધુ
પુરુષો ધર્મરૂપી ધનવાલા છે.” ૫૧

મૂલાર્થ—પોતાની શક્તિ અને અશક્તિ વિચારી કામ કરવું. ૫૨

ટીકાર્થ—આ જગતમાં કાર્યોને વિષે પ્રવૃત્તિ કરનારા બુદ્ધિમાન પુરુષો
બલ એટલે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ અને ભાવથી કરેલું સામર્થ્ય અને અબલ એટલે

દ્રવ્યજ્ઞેવકાલભાવકૃતસ્ય આત્મસામર્થ્યસ્ય અવલસ્ય ચ તદ્વિલક્ષણસ્ય અપેક્ષણં આલોચનં અંગીકર્તવ્યં અયથાવલપ્રારંભસ્ય ક્ષયસંપદેકનિમિત્તત્વાદતદ્ એવ પશ્યતે ચ ।

કઃ કાલઃ કાનિ મિત્રાણિ કો દેશઃ કૌ વ્યયાગમૌ ।

કથાહં કા ચ મે શક્તિરિતિ ચિંત્યં મુદુર્મુદુઃ ॥

તથા—અનુબંધે પ્રયત્ન ઇતિ ॥ ૫૩ ॥

અનુબંધે ઉત્તરોત્તરવૃદ્ધિરૂપે ધર્માર્થકામાનાં પ્રયત્નઃ યત્નાતિરેકઃ કાર્યઃ । અનુબંધશૂન્યાનિ હિ પ્રયોજનાનિ વંધ્યાઃ સ્ત્રિય ઇવ ન કિંચિદ્ ગૌરવં લભંતે અપિ તુ હીલામેવેતિ ॥ ૫૩ ॥

તથા—કાલોચિતાપેક્ષેતિ ॥ ૫૪ ॥

યદ્યત્ર કાલે વસ્તુ હાતુમુપાદાતું વોચિતં ભવતિ તસ્યાત્યંતનિષુણ્ણવૃદ્ધ્યા

તેથી વિલક્ષણુ અસામર્થ્ય, તેની અપેક્ષા—આલોચના અંગીકાર કરવી યોગ્ય છે. અર્થાત્ સર્વ કાર્યમાં પોતાની શક્તિ વિચારીને પ્રવૃત્તિ કરવી. જે પોતાની યથાર્થ શક્તિ વિચાર્યા વગર કાર્યનો આરંભ કરે તો તે સંપત્તિના ક્ષયતું નિમિત્ત કારણ થાય છે. કહ્યું છે કે “સમય કેવો છે, મિત્ર કોણ છે, દેશ કેવો છે, આવક કેટલી છે, ખર્ચ કેટલો છે, હું કોણ છું અને મારી શક્તિ કેવી છે—એ સર્વનો વાર-વાર વિચાર કરવો.” પર

મૂલાર્થ—ધર્મ, અર્થ અને કામની ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિરૂપ અનુબંધ (આગ્રહ) રાખવામાં પ્રયત્ન કરવો. ૫૩

ટીકાર્થ—ધર્મ, અર્થ અને કામની ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ થવારૂપ અનુબંધ (આગ્રહ)ને વિષે અતિ પ્રયત્ન કરવો. અનુબંધ વગરના પ્રયોગન વંધ્યા સ્ત્રીઓની જેમ કાંઈ પણ ગૌરવ પ્રાપ્ત કરતા નથી, પણ હસ્ટી હીલનાને પ્રાપ્ત કરે છે ૫૩

મૂલાર્થ—જે કાલે જે વસ્તુ યોગ્ય હોય તેનો વિચાર કરી અંગીકાર કરવો. ૫૪

ટીકાર્થ—જે કાલે જે વસ્તુ હોતવાને અથવા ગ્રહણ કરવાને યોગ્ય હોય

પર્યાલોચ્ય અપેક્ષા અંગીકારઃ કર્તવ્યા । દક્ષલક્ષણત્વેનાસ્યાઃ સકલશ્રીસમ-
ધિગમહેતુત્વાત્ । અત એવ પશ્યતે ચ ।

યઃ કાકિણીમપ્યપથપ્રપન્નામન્વેષતે નિષ્કસહસ્રતુલ્યામ્ ।

કાલેન કોટીષ્વપિ મુક્તહસ્તસ્તસ્યાનુબંધં ન જહાતિ લક્ષ્મીઃ ॥ ૫૪ ॥

તથા-પ્રત્યહં ધર્મશ્રવણમિતિ ॥ ૫૫ ॥

પ્રત્યહં પ્રતિદિવસં ધર્મસ્ય ઇહૈવ શાસ્ત્રે વક્તું પ્રસ્તાવિતસ્ય કાંતકાંતાસ-
મેતયુવજનર્કિનરારબ્ધગીતાકર્ણનોદાહરણેન શ્રવણમાકર્ણનં, ધર્મશાસ્ત્રશ્રવણ-
સ્યાત્યંતગુણહેતુત્વાત્ । પશ્યતે ચ ।

કાંતમુપોજ્જતિ સ્વેદં તપ્તં નિર્વાતિ બુદ્ધ્યતે મૂઢમ્ ।

સ્થિરતામેતિ વ્યાકુલમુપયુક્તસુભાષિતં ચેતઃ ॥ ૫૫ ॥ ઇતિ ॥

૧ મુક્તહસ્ત ઇતિ મુત્કલહસ્તઃ ।

તેને અતિનિપુણ બુદ્ધિથી વિચારી તેની અપેક્ષા કરવી, કારણકે અપેક્ષા એક
ડહાપણનું લક્ષણ છે, તેથી તે સર્વ પ્રકારની લક્ષ્મીની પ્રાપ્તિમાં હેતુરૂપ થાય છે.
એથીજ કહે છે કે “જે માણસ કુમાર્ગે પડી ગયેલી એક કાંડીને હજાર સોના-
મહાર જેવી ગણીને શોધે છે, અને યોગ્ય વખતે કાંટી દ્રવ્ય વાપરવામાં પણ હાથ
છુટા રાખે છે, તે માણસનો સંબંધ લક્ષ્મી છોડતી નથી.” ૫૪

મૂલાર્થ—હમેશાં ધર્મનું શ્રવણ કરવું. ૫૫

ટીકાર્થ—પ્રતિદિવસ ધર્મ કે જે આ ગ્રંથમાં કહેવાને આરંભેલો છે
તેનું શ્રવણ કરવું, એટલે સુંદર સ્ત્રી સાથે યુવાન કિંનરે આરંભેલા ગાયનના
દૃષ્ટાંતવડે સાંભળવું. ભાવાર્થ એવો છે કે સુંદર સ્ત્રી સાથે કિંનરનું ગાયન સાં-
ભલતાં જેવી પ્રીતિ થાય તેવી પ્રીતિથી ધર્મશાસ્ત્ર સાંભળવું. ધર્મશાસ્ત્રનું શ્રવણ
અત્યંત ગુણના હેતુરૂપ છે. કહ્યું છે કે “સુભાષિતનો ઉપયોગ કરનાર ચિત્ત
જે ગ્લાનિ પામ્યું હોય તો ખેદ છોડી દે છે, પરિતાપ પામ્યું હોય તો શીતલ
થાય છે, મૂઠ થઈ ગયું હોય તો પ્રતિબોધ પામે છે અને વ્યાકુલ થયું હોય તો
સ્થિરતા મેલવે છે.” ૫૫

તથા—સર્વજ્ઞાનજિનિવેશ ઇતિ ॥ ૫૬ ॥

મર્વત્ર કાર્યે પ્રવર્તમાનેન બુદ્ધિમતા અનભિનિવેશઃ અભિનિવેશપરિહારઃ કાર્યઃ । નીતિમાર્ગમનાગતસ્યાપિ પરાભિભવપરિણામેન કાર્યસ્યારંભોઽભિનિવેશઃ । નીચલક્ષણં ચેદં, યત્નીતિમતીતસ્યાપિ કાર્યસ્ય ચિકીર્ષણં । પઠંતિ ચ ।

દર્પઃ શ્રમયતિ નીચાન્નિષ્ફલનયવિગુણદુષ્કરારંભઃ ।

સ્રોતોવિલોમતરણવ્યગ્રનિભિરાયાસ્યતે મત્સ્યઃ ॥ ૫૬ ॥

તથા—ગુણપદ્ધપાતિતેતિ ॥ ૫૭ ॥

ગુણેષુ દાક્ષિણ્યસૌજન્યૌદાર્યસ્થૈર્યપ્રિયપૂર્વાભાષણાદિષુ સ્વપરયોગ્ય-
કારકારણેષ્વાત્મધર્મેષુ પદ્ધપાતિતાં વહુમાનં તન્પ્રગંસાસાહાય્યકરણાદિનાઽનુ-
કૂલા પ્રવૃત્તિઃ । ગુણપદ્ધપાતિનો હિ જીવા વહુમાનદ્વારોપજાતાવંધ્યગુણ્યપ્રવં-
ધસામર્થ્યાન્નિયમાદિહામુત્ર ચ શરચ્છગધરકરનિકરગૌરં ગુણગ્રામમવગ્યમવા-
પ્સંતિ, તદ્વહુમાનાશયસ્ય ચિંતારતાદપ્યધિકશક્તિયુક્તત્વાત્ ॥ ૫૭ ॥

મૂલાર્થ—સર્વ કાર્યમાં કદાચહ રાખવો નહીં. ૫૬

ટીકાર્થ—સર્વ કાર્યમાં પ્રવર્તતા એવા બુદ્ધિમાન ગુણે અભિનિવેશ—
દુરાચરનો ત્યાગ કરવો. ખીજને પરાભવ કરવાના પરિણામથી નીતિમાર્ગને
ન પામેલા કાર્યનો અર્થાત અનીતિના કાર્યનો આરંભ કરવો તે અભિનિવેશ
કહેવાય છે. જેમાં નીતિનું ઉલ્લંઘન થાય તેનું કાર્ય કન્વાની છુટ્ટા થાય તે
નીતિનું લક્ષણ છે. કહ્યું છે કે “કદાચહનો અનુકાર નિર્દય નથા નીતિ વગ-
રના અને મુશ્કેલી લાવેલા કાર્યના આરંભથી પ્રવાહની માંમે આવવાના વ્યગ્ર-
નવાલા મત્સ્યોની જેમ નીચ જોડાને ફેંકાટનો ધ્રુવ આપ્યા હો છે.” ૫૬

મૂલાર્થ—ગુણોમાં પણ પદ્ધપાત રાખવો. ૫૭

ટીકાર્થ—ગુણ એટલે લક્ષણુયતા, મન્નનતા, ઉદનતા, નિષ્ક્રિયા અને પ્રિય
વચનપૂર્વક લાગણ કરવું તથાદિ. પોતાના અને પીજના ઉપકરણ કાર્ય-કાર્ય
એવા નિત્યના પદ્ધ, તેને તમામ પદ્ધપાત ન પડે એટલે બુદ્ધિમાની નેમની પ્રેર-
ણા લેવા સહાય આપવા વગેરેથી અનુચિત રૂઝિ કર્યા. જેનો લક્ષણ ન હો

પર્યાલોચ્ય અપેક્ષા અંગીકારઃ કર્તવ્યા । દક્ષલક્ષણત્વેનાસ્યાઃ સકલશ્રીસમ-
ધિગમહેતુત્વાત્ । અત એવ પઠ્યતે ચ ।

યઃ કાકિણીમપ્યપથપ્રપન્નામન્વેષતે નિષ્કસહસ્રતુલ્યામ્ ।

કાલેન કોટીષ્વપિ મુક્તહસ્તસ્તસ્યાનુબંધં ન જહાતિ લક્ષ્મીઃ ॥ ૫૪ ॥

તથા—પ્રત્યહં ધર્મશ્રવણમિતિ ॥ ૫૫ ॥

પ્રત્યહં પ્રતિદિવસં ધર્મસ્ય ઇહૈવ શાસ્ત્રે વક્તું પ્રસ્તાવિતસ્ય કાંતકાંતાસ-
મેતયુવજનકિંનરારબ્ધગીતાકર્ણનોદાહરણેન શ્રવણમાકર્ણનં, ધર્મશાસ્ત્રશ્રવણ-
સ્યાત્યંતગુણહેતુત્વાત્ । પઠ્યતે ચ ।

ક્લાંતમુપોજ્જ્ઞતિ સ્વેદં તપ્તં નિર્વાતિ બુદ્ધ્યતે મૂઢમ્ ।

સ્થિરતામેતિ વ્યાકુલમુપયુક્તસુભાષિતં ચેતઃ ॥ ૫૫ ॥ ઇતિ ॥

૧ મુક્તહસ્ત ઇતિ મુત્કલહસ્તઃ ।

તેને અતિનિપુણ બુદ્ધિથી વિચારી તેની અપેક્ષા કરવી, કારણકે અપેક્ષા એક
ડહાપણનું લક્ષણ છે, તેથી તે સર્વ પ્રકારની લક્ષ્મીની પ્રાપ્તિમાં હેતુરૂપ થાય છે.
એથીજ કહે છે કે “જે માણસ કુમાર્ગે પડી ગયેલી એક ડાડીને હબર સોના-
મહોર જેવી ગણીને શોધે છે, અને યોગ્ય વખતે ડાડી દ્રવ્ય વાપરવામાં પણ હાથ
છુટા રાખે છે, તે માણસનો સંબંધ લક્ષ્મી છોડતી નથી.” ૫૪

મૂલાર્થ—હમેશાં ધર્મનું શ્રવણ કરવું. ૫૫

ટીકાર્થ—પ્રતિદિવસ ધર્મ કે જે આ ગ્રંથમાં કહેવાને આરંભેલો છે
તેનું શ્રવણ કરવું, એટલે સુંદર સ્ત્રી સાથે યુવાન કિંનરે આરંભેલા ગાયનના
દૃષ્ટાંતવડે સાંભળવું. ભાવાર્થ એવો છે કે સુંદર સ્ત્રી સાથે કિંનરનું ગાયન સાં-
ભલતાં જેવી પ્રીતિ થાય તેવી પ્રીતિથી ધર્મશાસ્ત્ર સાંભળવું. ધર્મશાસ્ત્રનું શ્રવણ
અત્યંત ગુણના હેતુરૂપ છે. કહ્યું છે કે “સુભાષિતનો ઉપયોગ કરનારે ચિત્ત
જો ગ્લાનિ પામ્યું હોય તો ખેદ છોડી દે છે, પરિતાપ પામ્યું હોય તો શીતલ
થાય છે, મૂઢ થઈ ગયું હોય તો પ્રતિબોધ પામે છે અને વ્યાકુલ થયું હોય તો
સ્થિરતા મેલવે છે.” ૫૫

તથા—સર્વજ્ઞાનજિનિવેશ ઇતિ ॥ ૫૬ ॥

સર્વત્ર કાર્યે પ્રવર્તમાનેન બુદ્ધિમતા અનભિનિવેશઃ અભિનિવેશપરિહારઃ કાર્યઃ । નીતિમાર્ગમનાગતસ્યાપિ પરાભિભવપરિણામેન કાર્યસ્યારંભોઽભિનિવેશઃ । નીચલક્ષણં ચેદં, યત્રીતિમતીતસ્યાપિ કાર્યસ્ય ચિકીર્ષણં । પઠંતિ ચ ।

દર્પઃ શ્રમયતિ નીચાન્નિષ્ફલનયવિગુણદુષ્કરારંભૈઃ ।

સ્ત્રોતોવિલોમતરણવ્યસનિભિરાયાસ્યતે મત્સ્યૈઃ ॥ ૫૬ ॥

તથા—ગુણપક્ષપાતિતેતિ ॥ ૫૭ ॥

ગુણેષુ દાક્ષિણ્યસૌજન્યૌદાર્યસ્થૈર્યપ્રિયપૂર્વાભાષણાદિષુ સ્વપરયોરુપ-કારકારણેષ્વાત્મધર્મેષુ પક્ષપાતિતા બહુમાનં તત્પ્રશંસાસાહાય્યકરણાદિનાઽનુ-કૂલા પ્રવૃત્તિઃ । ગુણપક્ષપાતિનો હિ જીવા બહુમાનદ્વારોપજાતાવંધ્યપુણ્યપ્રચં-ધસામધ્ય્યાનિયમાદિહામુત્ર ચ શરચ્છશધરકરનિકરગૌરં ગુણગ્રામમવશ્યમવા-સુંવંતિ, તદ્બહુમાનાશયસ્ય ચિંતારત્નાદપ્યધિકશક્તિયુક્તત્વાત્ ॥ ૫૭ ॥

મૂલાર્થ—સર્વ કાર્યમાં કદાચહ રાખવો નહીં. ૫૬

દીકાર્થ—સર્વ કાર્યમાં પ્રવર્તતા એવા બુદ્ધિમાન પુરૂષે અભિનિવેશ—દુરાચહનો ત્યાગ કરવો. બીજને પરાભવ કરવાના પરિણામથી નીતિમાર્ગને ન પામેલા કાર્યનો અર્થાત અનીતિના કાર્યનો આરંભ કરવો તે અભિનિવેશ કહેવાય છે. જેમાં નીતિનું ઉલ્લંઘન થાય તેવું કાર્ય કરવાની ઇચ્છા થાય તે નીચતું લક્ષણ છે. કહ્યું છે કે “કદાચહનો અહંકાર નિષ્ક્રાંત તથા નીતિ વગ-રના અને મુશ્કેલી ભરેલા કાર્યના આરંભોથી પ્રવાહની સામે ચાલવાના વ્યસ-નવાલા મત્સ્યોની જેમ નીચ લોહને ફેગટનો શ્રમ આપ્યા કરે છે.” ૫૬

મૂલાર્થ—ગુણોમાં પણ પક્ષપાત રાખવો. ૫૭

દીકાર્થ—ગુણ એટલે દક્ષિણ્યતા, સન્નજનતા, ઉદારતા, સ્થિરતા અને પ્રિય વચનપૂર્વક ભાષણ કરવું ઇત્યાદિ. પોતાના અને બીજના ઉપકારના કારણરૂપ એવા આત્માના ધર્મે. તેઓમાં પક્ષપાત રાખવો એટલે બહુમાનથી તેમની પ્રશં-સા તથા નિદાન આપવા વગેરેથી અનુદેસ પ્રવૃત્તિ કરવી. ગુણનો પક્ષપાત ક-

તથા—ઝહાપોહાદિયોગ સ્તીતિ ॥ ૫૮ ॥

ઝહશ્વાપોહશ્ચ આદિશબ્દાત્તત્ત્વાભિનિવેશલક્ષણો બુદ્ધિગુણઃ શુશ્રૂષાશ્રવણગ્રહણધારણાવિજ્ઞાનાનિ ચ ગૃહ્યંતે । इत्यष्टौ बुद्धिगुणाः । तत ऊहापोहादिभिर्योगः समागमोऽनुष्ठेयः इति । तत्र प्रथमतस्तावच्छ्रोतुमिच्छा श्रुश्रूषा, श्रवणमाकर्णनं, ग्रहणं शास्त्रार्थोपादानं, धारणा अविस्मरणं, मोहसंदेहविपर्ययासव्युदासेन ज्ञानं विज्ञानं, विज्ञातमर्थमवलंब्यान्येषु व्याप्त्या तथाविधेषु वितर्कणमूहः, उक्तियुक्तिभ्यां विरुद्धादर्थार्द्धिसादिकात्प्रत्यवायसंभावनया

રનારા જીવો બહુમાન દ્વારા ઉત્પન્ન થયેલા અવંધ્ય પુણ્યના પ્રબંધના સામર્થ્યથી આલોક અને પરલોકમાં શરદ્ગતિના ચંદ્રકિરણોના સમૂહના જેવા ગૌરવર્ણી ગુણુગ્રામને અવશ્ય પ્રાપ્ત કરે છે, કારણકે ગુણુનું બહુમાન કરવાનો આશય ચિંતામણિ રત્નથી પણ અધિક શક્તિમાન છે. ૫૭

મૂલાર્થ—તર્ક કરવો, તેનું સમાધાન કરવું ઇત્યાદિ બુદ્ધિના આઠ ગુણુનો યોગ કરવો. ૫૮

ટીકાર્થ—ઝહ, અપોહ, આદિ શબ્દથી તત્ત્વાભિનિવેશ, શુશ્રૂષા, શ્રવણ, ગ્રહણ, ધારણા અને વિજ્ઞાન—એ આઠ બુદ્ધિના ગુણુ છે. તે બુદ્ધિના આઠ ગુણુની સાથે યોગ એટલે સમાગમ કરવો. તે આઠ ગુણુનાં લક્ષણુ કહે છે. પ્રથમ સાંભલવાની ઇચ્છા તે શુશ્રૂષા કહેવાય છે. પછી સાંભલવું તે શ્રવણ કહેવાય છે. શાસ્ત્રના અર્થનું ગ્રહણ કરવું તે ગ્રહણ કહેવાય છે. જે ધાર્યું હોય તેને ભૂલવું નહીં તે ધારણા કહેવાય છે. મોહ, સંદેહ, અને વિપર્યાસ રહિત જે જ્ઞાન તે વિજ્ઞાન કહેવાય છે. જે અર્થ બાહ્ય હોય તેને અવલંબીને તેવી બીજાના અન્ય અર્થમાં વ્યાપ્તિ થવાથી જે વિતર્ક કરવો તે 'ઉહ' કહેવાય છે. ઉક્તિ (વચન) અને યુક્તિથી વિરુદ્ધ એવા હિંસાદિક અર્થથી પ્રત્યવાયની સંભાવના લાવી નિવૃત્ત થવું તે 'અપોહ' કહેવાય છે. અથવા સામાન્ય જ્ઞાન તે

૧ ધરમાં ધુમાડો દેખીને 'અગ્નિ છે' એમ પ્રથમ નિશ્ચય કર્યો પછી પર્વત ઉપર ધુમાડો દેખી 'અગ્નિ છે' એવો વિતર્ક થાય તે ઉહ કહેવાય છે.

૨ જેમ કોઈ જીવની હિંસા કરવાથી પાપ લાગે, એવો પ્રથમ નિશ્ચય કરી પછી કોઈ જીવને દુઃખ દેવામાં પણ પાપ લાગે એવો વિતર્ક થાય તે પછી તેમાંથી નિવૃત્ત થવા પ્રવૃત્તિ કરવી તે અપોહ કહેવાય છે.

વ્યાવર્તનમપોહઃ, અથવા સામાન્યજ્ઞાનમૂહઃ વિશેષજ્ઞાનમપોહઃ, વિજ્ઞાનોદ્ઘાપો-
દ્વિશુદ્ધમિદમિત્યમેવેતિ નિશ્ચયઃ તત્ત્વાભિનિવેશઃ । एवं हि शुश्रूषादिभिर्बुद्धिगु-
णैरुपहितप्रज्ञाप्रकर्षः पुमान्न कदाचिदकल्याणमाप्नोति । यदुच्यते ।

જીવંતિ ગતશઃ પ્રાજ્ઞાઃ પ્રજ્ઞયા વિક્ષેપસંશયે ।

ન હિ પ્રજ્ઞાક્ષયે કશ્ચિદ્વિક્ષે સત્યપિ જીવતિ ॥ ઇતિ ॥

इतिशब्दः प्रस्तुतस्य सामान्यतो गृहस्थधर्मस्य परिसमाप्त्यर्थः इति ॥
इत्थं सामान्यतो गृहस्थधर्म उक्तः ॥ ५८ ॥

अथास्यैव फलमाह ।

एवंस्वधर्मसंयुक्तं सद्गार्हस्थ्यं करोति यः ।

लोकछयेऽप्यसौ धीमान् सुखमाप्नोत्यनिन्दितम् ॥ १ ॥

एवमुक्तन्यायेन यः स्वधर्मः गृहस्थानां संबन्धी धर्मः तेन संयुक्तं सम-
न्वितं अत एव सत् सुंदरं गार्हस्थ्यं गृहस्थभावं करोति विदधानि । यः क-

ઉહ અને વિશેષ જ્ઞાન તે અપોહ છે. વિજ્ઞાન, ઊહ અને અપોહથી શુદ્ધ થ-
યેલ “આ આમજ છે” એવો નિશ્ચય તે તત્ત્વાભિનિવેશ કહેવાય છે એવી
રીતે શુશ્રૂષા વગેરે બુદ્ધિના આઠ ગુણોથી જોણે બુદ્ધિનો ઉત્કર્ષ પ્રાપ્ત કર્યો
હોય તેવો પુરૂષ કદિ પણ અકલ્યાણ પામતો નથી. કહ્યું છે કે “સંકટો પ્રાણ
પુરૂષો દ્રવ્યનો નાશ થતાં દેવલ બુદ્ધિથીજ જીવે છે અને બુદ્ધિનો ક્ષય થવા-
થી દ્રવ્ય છતાં પણ કોઈ એક જીવી શકતું નથી.”

મૂલમાં ઇતિ શબ્દ મૂળ્યો છે તે આ પ્રસ્તુત ગૃહસ્થના સામાન્ય ધર્મની
સમાપ્તિ સૂચવે છે. એવી રીતે ગૃહસ્થનો સામાન્ય ધર્મ કવ્યો. ૫૮

એ ગૃહસ્થના સામાન્ય ધર્મનું ફલ કહે છે.

મૂલાર્થ—જે પુરૂષ એ પ્રમાણે સ્વધર્મ યુક્ત અને શ્રેષ્ઠ ગૃહસ્થ-
પણું આચરે તે બુદ્ધિમાન પુરૂષ આલોક અને પરલોકમાં અનિન્દિત
સુખ પ્રાપ્ત કરે છે. ૧

ટીકાર્થ—એ પ્રમાણે જોઈએ હવે કહેલા ન્યાયથી જે પુરૂષ સ્વધર્મ
જોઈએ ગૃહસ્થ નિબંધી ધર્મ નેહરે યુક્ત હોવાથી સુંદર એવું ગૃહસ્થપણું આ-

શ્વિત્પુણ્યસંપન્નો જીવઃ લોકદ્વયેપિ રૂપલોકપરલોકરૂપે, કિં પુનરિહલોક એવે-
ત્યપિશબ્દાર્થઃ । અસૌ સદ્ગાર્હસ્થ્યકર્તા ધીમાન્ પ્રશસ્તબુદ્ધિઃ સુખં શર્મ
આમોતિ લભતે । અનિદિતં શુભાનુબંધિતયા સુધિયામર્ગર્હણીયમિતિ ॥ ૧ ॥

યત એવં તતોઽત્રૈવ યતો વિધેય इति શ્લોકદ્વયેન દર્શયન્નાહ ।

दुर्लभं प्राप्य मानुष्यं विधेयं हितमात्मनः ।

करोत्यकांड एवेह मृत्युः सर्वं न किंचन ॥ २ ॥

सत्येतस्मिन्नसारासु संपत्स्वविहिताग्रहः ।

पर्यंतदारुणासूचैर्धर्मः कार्यो महात्मजिः ॥ ३ ॥ इति ॥

— दुर्लभं दुरापं प्राप्य समासाद्य मानुष्यं मनुष्यजन्म । किमित्याह ।
विधेयं अनुष्ठेयं सर्वावस्थासु हितं अनुकूलं कल्याणमित्रयोगादि आत्मनः

ચરે છે. તે ઠાઠ પુણ્યસંપન્ન બુદ્ધિમાન્ જીવ આલોક અને પરલોકમાં (અહીં
અપિ શબ્દ એમ સૂચવે છે કે જ્યારે પરલોકની વાત જણાવી તો આલોક-
ની વાત આવે તેમાં તો શું કહેવું) શ્રેષ્ઠ ગૃહસ્થપણાને આચરતો થકા અનિ-
દિત સુખને પ્રાપ્ત કરે છે. અહીં અનિદિત એટલે શુભાનુબંધિપણાથી
સદ્બુદ્ધિવાલા પુરૂષને નિદવા યોગ્ય નહીં તેવું. ૧

ઉપર કહેલા હેતુને લઈ ગૃહસ્થના સામાન્ય ધર્મને વિષે યત્ન કરવો
જોઈએ—એ બે શ્લોકથી દર્શાવે છે.

મૂલાર્થ—દુર્લભ એવો મનુષ્યજન્મ પામીને આત્માનું હિત
કરવું, કારણકે મૃત્યુ અકસ્માત્ આવી ‘આલોકમાં સધલું કાંઈ
હતુંજ નહીં’ એમ કરી દે છે. ૨

મૂલાર્થ—એવા મૃત્યુને લીધે અસાર એવી અને પરિણામે દારૂણ
ભય આપનારી સંપત્તિઓમાં જે મોહ ધરતો નથી એવો ધર્મ મહા-
ત્મા પુરૂષોએ ઉંચે પ્રકારે આચરણ કરવો. ૩

ટીકાર્થ—દુર્લભ એટલે મુશ્કેલીથી મેલવાય તેવો આ મનુષ્યજન્મ
પામીને શું કરવું તે કહે છે. સર્વ અવસ્થામાં પોતાનું હિત એટલે કદ્યાણ તથા

સ્વમ્ય । યતઃ કરોતિ અકાંઠે એવ મરણાવસરે એવ ચાલ્યયૌવનમધ્યમવયોઽવ-
ત્યારૂપે, ઇહ મર્ત્યલોકે સર્વ પુત્રકલત્રવિભવાદિ મૃત્યુઃ યમઃ ન કિંચન મરણ-
ત્રાણાકારણત્વેનાવસ્તુરૂપમિતિ ॥ ૨ ॥

સતિ વિદ્યમાને જગત્ત્રિતયવર્તિજંતુજનિતોપરમે એતસિન્ મૃત્યાવેવ, અ-
ચારાસુ મૃત્યુનિવારણં પ્રતિ અક્ષમાસુ સંપત્સુ ધનધાન્યાદિસંપત્તિલક્ષણાસુ,
અવિહિતાગ્રહઃ અકૃતમૂર્છઃ । કીદૃશીપુ સંપત્તિસ્વત્યાહ । પર્યંતદારુણાસુ વિ-
રામસમયસમર્પિતાનેકવ્યસનશતાસુ ઉચ્ચૈઃ અત્યર્થ, ધર્મ ઉક્તલક્ષણઃ કાર્યઃ
વિધેયઃ । કંરિત્યાહ । મહાત્મભિઃ મહાન્ પ્રશસ્ય આત્મા યેષાં તે તથા તૈરિતિ ॥૩॥

इति श्रीमुनिचंद्रसूरिविरचितायां धर्मविंदुप्रकरणविवृत्तौ

सामान्यतो गृहस्थधर्मविधिर्नाम प्रथमोऽध्यायः समाप्तः ॥ १ ॥

व्याख्यातः प्रथमोऽध्यायः ।

ઉત્તમ મિત્રનો યોગ વગેરે અનુકૂળ કરવું, કારણકે આ મર્ત્ય લોકમાં મૃત્યુ-ય-
મરાજ અકસ્માત્ એટલે બાદ્ય, યૌવન અને મધ્યમ વયરૂપ મરણના
અવસર વિના આવી સર્વ એટલે પુત્ર, સ્ત્રી, વૈભવ વગેરે કાંઈ પણ હાતુંજ નહીં
એમ કરી દે છે. અહીં 'કાંઈ નહીં' એમ કહેવાનો હેતુ એવો છે કે મરણમાંથી
બચાવાનું કારણ ન હોવાથી તે સ્ત્રી વૈભવાદિ સર્વ અવસ્તુરૂપ છે, અર્થાત્
વસ્તુતાએ કાંઈ નથી. ૨

ટીકાર્થ—ત્રણ જગતના જંતુઓને ઉપરમ પમાડનાર એ મૃત્યુ હો-
વાથી અસાર એટલે મૃત્યુ નિવારવાને અસમર્થ એવી ધન, ધાન્ય વગેરે સં-
પત્તિઓમાં જે ધર્મ મૂર્છા-મોહને ધરતો નથી. તે કેવી સંપત્તિઓ છે તે કહે
છે. તે સંપત્તિઓ પરિણામે એટલે વિરામ સમયે દારૂણ એટલે અનેક સૈકડો
દુષ્ટને આપનારી છે. એવી સંપત્તિઓમાં મોહને ધરે નહીં તેવો ધર્મ કરવો.
તે શણે કરવો જોઈએ, તે કહે છે. જમનો મહાન્ એટલે શ્રેષ્ઠ આત્મા હોય તેવા
પુરુષોએ. ૩

શ્રી મુનિચંદ્ર સૂરિએ રચેલી આ ધર્મચિંદુ પ્રકરણની ટીકાનો
સામાન્ય ગૃહસ્થધર્મવિધિ નામે પ્રથમ અધ્યાય સમાપ્ત. ૧

દ્વિતીયઃ અધ્યાયઃ ।

સાંપ્રતં દ્વિતીયો વ્યાખ્યાયતે । વિશેષસંવંધશ્ચાસ્ય સ્વયમેવ શાસ્ત્રકૃતા
ભણિષ્યત્ત્વમિતિ નેહ દર્શ્યતે એવમન્યેષ્વપ્યધ્યાયેષ્વિતિ । તસ્ય
ચેદમાદિસૂત્રમ્ ।

પ્રાયઃ સદ્ધર્મવીજાનિ ગૃહિષ્વેવંવિધેષ્વલ્લમ્ ।

રોહંતિ વિધિનોતાનિ યથા વીજાનિ સત્ક્રિતૌ ॥૧॥ ઇતિ ॥

પ્રાયો વાહુલ્યેન સદ્ધર્મવીજાનિ સદ્ધર્મસ્ય સમ્યગ્જ્ઞાનદર્શનચારિત્ર-
રૂપસ્ય વીજાનિ કારણાનિ તાનિ ચામૂનિ ।

દુઃસ્થિતેષુ દયાત્યંતમદ્વેષો ગુણવત્સુ ચ ।

ઔચિત્યાસેવનં ચૈવ સર્વત્રૈવાવિશેષતઃ ॥ ઇતિ ॥

ગૃહિણુ ગૃહસ્થેષુ એવંવિધેષુ કુલક્રમાગતાનિંદ્યન્યાયાનુષ્ઠાનાદિગુણભાજ-

હવે બીજા અધ્યાયની વ્યાખ્યા કરે છે. આ અધ્યાયનો વિશેષ સંબંધ
શાસ્ત્રકાર પોતેજ કહેશે, તેથી અહીં તે બતાવતા નથી. એવી રીતે બીજા
અધ્યાયોમાં પણ જાણી લેવું.

આ અધ્યાયનું પ્રથમ સૂત્ર નીચે પ્રમાણે છે.

મૂલાર્થ—જેમ સારી પૃથ્વીમાં વિધિવડે વાવેલાં બીજ ઉગી
નીકલે છે તેમ પૂર્વે કહેલા ગૃહસ્થોને વિષે વિધિથી વાવેલાં સદ્ધર્મ-
(ગૃહસ્થધર્મ) નાં બીજ પ્રાયે કરીને ઉગી નીકલે છે. ૧

ટીકાર્થ—સદ્ધર્મ એટલે સમ્યગ્ જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રરૂપ ધર્મનાં બીજ
એટલે કારણ જે આ પ્રમાણે કહેલાં છે:—દુઃખી ઉપર અતિ દયા, ગુણવાનની
ઉપર દ્વેષનો અભાવ અને સર્વત્ર અવિશેષપણે જે યોગ્ય હોય તેનું સેવન તે
ધર્મનાં બીજ, કુલક્રમથી આપ્યા આવેલા અનિંદ્ય ન્યાયાનુષ્ઠાન વગેરે ગુણોના
પાત્રરૂપ ઉપર જણાવેલા ગૃહસ્થોને વિષે પોતાના ફલના સફલ કારણથી અ-
ત્યંત ઉગી નીકલે છે એટલે ધર્મ ચિંતન વગેરે અંકુરો પ્રમુખથી યુક્ત થાય છે.

नेषु अलं स्वकल्पार्थेयकल्पन्येन अत्यर्थं गेहंनि धर्मचिन्तादिलक्षणां हृत्तादि-
मंनि जायंते । उक्तं च ।

वपनं धर्मबीजस्य सन्मशंमादिनद्वयम् ।

तच्चिन्तायं हृत्तादि स्यात्कल्पनिदिष्टं निर्दिष्टं ॥

चिन्तायं हृत्तादिनद्वयमाप्तुमर्हति ।

यमेणां हृत्तादिनां हृत्तादिपुष्पममा मनाः ॥

कीदृशानि मंनि गेहंतीत्याह । विधिना देवतादेवादिपुष्पादि-
न्यलक्षणेन उक्तानि निदिष्टानि यथेति दृष्टान्तार्थः बीजानि शालिगोधूमार्दीनि
सन्निधौ अनुपहतभूमौ विधिनोमानि मंनि प्रायोगिकतादिकत्वादेव परं तथा
सम्यक्त्वे हृत्तादिनां हृत्तादिनां अन्यथाभावेऽपि न विरोध इति ॥ १ ॥

अमेवार्थं व्यतिरेकत आह ।

बीजनाशो यथाऽन्तर्मो प्रगेहो वेद निष्फलः ।

तथा सक्तमर्वाजानामपात्रेषु विदुर्वृथाः ॥

વીજનાશો વીજોચ્છેદો યથા અભૂમૌ ડપરાદિરૂપાયાં, પ્રરોહઃ અંકુ-
રાદ્યુદ્ભેદઃ વીજસ્યૈવ । વા ઇતિ પક્ષાંતરસૂચકઃ । હહ જગતિ નિષ્ફલો ધાન્યા-
દિનિષ્પત્તિલક્ષણફલવિકલઃ । તથા સદ્ધર્મવીજાનામુક્તલક્ષણાનાં ગુરુણા
અનાભોગાદિભિર્નિર્ણયમાણાનાં અપાત્રેષુ અનીતિકારેષુ લોકેષુ વિદુઃ
જાનતે બુધાઃ નાશં નિષ્ફલં વા પ્રરોહમિતિ ॥ ૨ ॥

કિમિત્યપાત્રેષુ ધર્મવીજનાશો નિષ્ફલો વા પ્રરોહઃ સંપદ્યતે इत्याह ।

न साधयति यः सम्यग्ऽङ्गः स्वद्वपं चिकीर्षितम् ।

अयोग्यत्वात्कथं मूढः स महत्साधयिष्यति ॥ ३ ॥ इति ॥

न नैवं साधयति निर्वर्त्तयति यो जीवः सम्यग् यथावत् अज्ञः हिता-
हितविभागाकुशलः स्वरूपं तुच्छं चिकीर्षितं कर्तुमिष्टं निर्वाहाद्यनुष्ठाना-

કદિ જો તેમાં અંકુરા ફુટે તો તેને ફલ બેસે નહીં, તેમ અપાત્ર-અયો-
ગ્ય પુરૂષને વિષે સદ્ધર્મનાં બીજ વાળ્યાં હોય તો તેનો નાશ થાય છે.
કદાચિત્ અંકુરા ફુટે તો ફલ બેસતાં નથી. ૨

ટીકાર્થ—જેમ ખારી ભૂમિમાં વાવેલાં બીજનો ઉચ્છેદ થાય છે, કદિ
બીજને અંકુરાદિકનો ઉદ્ભેદ થાય (અહીં ‘વા’ શબ્દ પક્ષાંતર સૂચવે છે.) તો
તે આ જગતમાં નિષ્ફળ એટલે ધાન્યાદિકની સિદ્ધિરૂપ ફલથી રહિત થાય
છે. તેમ સદ્ધર્મનાં બીજ કે જેનાં લક્ષણ કહેવામાં આવ્યાં છે તે ગુરૂ મહારાજે
અનાભોગ વગેરેથી એટલે અભણપણથી અપાત્ર એટલે અનીતિ કરનારા
લોકોમાં નાખેલાં છે તેમના નાશ અથવા ફલ રહિત અંકુરને વિદ્વાન્ લોકોજ
બાળે છે. ૨

અપાત્રમાં વાવેલાં ધર્મબીજનો નાશ અથવા તેના અંકુર ફલ રહિત
ક્રમ થાય તે કહે છે.

મૂલાર્થ—જે અજ્ઞાની પોતાની તુચ્છ ઇચ્છા સાધે નહીં, તે
મૂઠ અયોગ્યપણથી મહત્ કાર્ય કેવી રીતે સાધી શકશે. ૩

ટીકાર્થ—અજ્ઞ એટલે હિતાહિતનો સમ્યક્ પ્રકારે વિભાગ કરવામાં
અકુશલ એવો જે જીવ, તે કરવાને ઇચ્છેલું નિર્વાહાદિ તુચ્છ અનુષ્ઠાન પણ સાધી

अपि । कस्यान्न नाधयतीत्याह । अयोग्यत्वात् अतन्वेनानधिकारिन्वान् ।
नयोक्त । “मृदेन्य ऋचिदर्थे नाधिकार इति ” । कथं केन प्रकारेण मृदो
र्यचित्त्वमागतः न पूर्वोक्तो जीवः, मदन परमपुरुषार्थहेतुतया दृश्य, धर्मवी-
जानेदृशादि नाधयिष्यति । नपपमात्रधारणानमर्थस्य मेरुनिर्धारणाम-
मर्थन्यादिनि ॥ ३ ॥

इति नरुर्मदेशनार्ह उक्तः. इदानीं तद्विधिमनुवर्तयि-
ष्यामः इति ॥ ४ ॥

इत्येवं पूर्वोक्तगृह्यधर्मनिष्पन्नेन नरुर्मदेशनार्हो लोकान्तरधर्मप्रजाप-
नायोग्यः उक्तः भणितः, इदानीं मंथति तद्विधिं नरुर्मदेशनारमं वर्णयि-
ष्यामः निष्पत्तिप्यामः चरमिति ॥ ४ ॥

नपथा—

तत्प्रकृतिदेवताधिमुक्तिज्ञानमिति ॥ ५ ॥

તસ્ય સદ્ધર્મદેશનાર્હસ્ય જંતોઃ પ્રકૃતિઃ સ્વરૂપં ગુણવલ્લોકસંગ્રિયત્વાદિકા, દેવતાધિમુક્તિશ્ચ બુદ્ધકપિલાદિદેવતાવિશેષમુક્તિઃ તયોર્જ્ઞાનં પ્રથમતો દેશકેન કાર્યં । જ્ઞાતપ્રકૃતિકો હિ પુમાન્ રક્તો દ્વિષ્ઠો મૂઢઃ પૂર્વવ્યુદ્ગ્રાહિતશ્ચ ચેન્ન ભવતિ તદા કુશલૈસ્તથાનુવર્ત્ય લોકોત્તરગુણપાત્રતામાનીયતે । વિદિતદેવતાવિશેષાધિમુક્તિશ્ચ તત્તદ્દેવતાપ્રણીતમાર્ગાનુસારિવચનોપદર્શનેન । તદ્દૂષણેન ચ સુખમેવ માર્ગેઽવતારયિતું શક્યતે ઇતિ ॥ ૫ ॥

તથા—સાધારણગુણપ્રશંસેતિ ॥ ૬ ॥

સાધારણાનાં લોકલોકોત્તરયોઃ સામાન્યાનાં ગુણાનાં પ્રશંસા પુરસ્કારઃ દેશનાર્હસ્ય અગ્રતઃ વિધેયા । યથા ।

*પ્રદાનં પ્રચ્છન્નં ગૃહમુપગતે સંભ્રમવિધિઃ

પ્રિયં કૃત્વા મૌનં સદસિ કથનં ચાપ્યુપકૃતેઃ ।

* શિખરિણીવૃત્તમિદમ્.

ટીકાર્થ—સદ્ધર્મની દેશનાને યોગ્ય એવા જંતુની પ્રકૃતિ એટલે સ્વરૂપ જોમકે ‘આ પુરૂષને ગુણવાન્ લોકાના સંગમાં પ્રીતિ છે કે નથી ઇત્યાદિ જાણવું તે અને દેવતાધિમુક્તિ એટલે આ પુરૂષ બુદ્ધ, કપિલ વગેરે દેવ અને મુક્તિ કેવી રીતે માને છે તે—તે પ્રકૃતિ અને દેવતાધિમુક્તિનું જ્ઞાન પ્રથમ ઉપદેશકે કરવું જોઈએ. ભાવાર્થ એવો છે કે દેશના કરનાર પુરૂષે ઉપદેશ્ય પુરૂષની પ્રકૃતિ અને તેની દેવ તથા મુક્તિની માન્યતા પ્રથમ જાણવી જોઈએ.

જ્યારે તે પુરૂષની પ્રકૃતિ જાણવામાં આવે ત્યારે જો તે રાગી, દ્વેષી, મૂઢ અને પ્રથમ કોઈ અન્ય ઉપદેશકે વિપરીત ધર્મ પમાડેલો ન હોય તો પછી કુશલ ઉપદેશકો તેને તેવી રીતે અનુસરી લોકોત્તર ગુણોના પાત્ર બનાવી શકે છે, અને જો તેની દેવ મુક્તિની માન્યતા જાણી લીધી હોય તો પછી તેને તે દેવતાએ રચેલા માર્ગને અનુસરતાં વચનો સમજાવી અને તેમાં દૂષણો બતાવી તે સદ્ધર્મના માર્ગમાં સુખે લાવી શકે છે. ૫

મૂલાર્થ—ઉપદેશકે હંમેશાં સાધારણ ગુણોની પ્રશંસા કરવી. ૬

ટીકાર્થ—દેશનાને યોગ્ય એવા પુરૂષની આગલ સાધારણ એટલે લોકો તથા લોકોત્તરમાં સામાન્ય એવા ગુણોની પ્રશંસા કરવી. જોમકે “ગુપ્ત રીતે જ્ઞાન આપવું, કોઈ ઘેર આવે ત્યારે સંભ્રમથી માન આપી સત્કાર કરવો,

अनुत्प्रेक्षो नदभ्या निर्गमिमवनागः परकथाः
श्रुते चानन्तोपः कथमनभिज्ञाने निवर्तति ॥ ६ ॥

तथा—सम्यक्तदधिकान्वयानमिति ॥ ७ ॥

सम्यग्न अविपरिणतपतया नेभ्यः नाधान्यगुणेभ्यः अधिका विशेषतः
५ गुणाः नेषामान्वयानं कथनम् । तथा ।

पञ्चैतानि पवित्राणि सर्वेषां धर्मेचारिणाम् ॥

अहिंसा नन्यमन्तेनं त्यागो मयुनवर्जनम् ॥ ७ ॥

तथा—अवोधेप्यनिन्देति ॥ ८ ॥

अवोधेऽपि अनवगमेऽपि नामान्यगुणानां विशेषगुणानां सा व्याख्याना-
नामप्यनिंदा, अतो मंदबुद्धिर्भवान्न न तथ्यमानक्षणेऽपि अनामु न कथने

વસ્તુતત્ત્વમિત્યેવં શ્રોતુસ્તિરસ્કારપરિહારરૂપા । નિંદિતો હિ શ્રોતા કિંચિદ્દુષ્ટસુઃ
અપિ સન્ દૂરં વિરજ્યતે इति । તર્હિં કિં કર્તવ્યમિત્યાહ ॥ ૮ ॥

શુશ્રૂષાન્નાવકરણમિતિ ॥ ૯ ॥

ધર્મશાસ્ત્રં પ્રતિ શ્રોતુમિચ્છા શુશ્રૂષા તલ્લક્ષણો ભાવઃ પરિણામઃ તસ્ય
કરણં નિર્વર્તનં શ્રોતુસ્તૈસ્તૈર્વચનૈરિતિ । શુશ્રૂષામનુત્પાદ્ય ધર્મકથને પ્રત્યુત
અનર્થસંભવઃ । પઠ્યતે ચ । “સ સ્વલુ પિશાચકી વાતકી વા યઃ પરેડન-
થિની વાચમુદીરયતિ” ॥ ૯ ॥

તથા—ભૂયો ભૂય ઉપદેશ इति ॥ ૧૦ ॥

ભૂયો ભૂયઃ પુનઃ પુનઃ ઉપદિશ્યતે इत्यુપદેશઃ ઉપદેષ્ટમિષ્ટવસ્તુવિષયઃ
કથંચિદનવગમે સતિ કાર્યઃ । કિં ન ક્રિયંતે દૃઢસંનિપાતરોગિણાં પુનઃ પુનઃ
ક્રિયાઃ તિક્તાદિકાથપાનોપચારા इति ॥ ૧૦ ॥

આવા પ્રસંગે શું કરવું તે કહે છે. ૮

મૂલાર્થ—ધર્મશાસ્ત્ર સાંભલવાની ઇચ્છાના પરિણામ કરાવવા. ૯

ટીકાર્થ—ધર્મશાસ્ત્ર સાંભલવાની ઇચ્છાના પરિણામ કરાવવા એટલે

તે તે ધટ તેવાં વચનોથી શ્રોતાને ધર્મશાસ્ત્ર સાંભલવાનો ભાવ થાય તેમ કરવું;
કારણકે ધર્મશાસ્ત્ર સાંભલવાની ઇચ્છા થયા વગર ધર્મોપદેશ કરવાથી ઉલટો
અનર્થ થવાનો સંભવ છે. કહ્યું છે કે “સાંભલવાની ગરજ વગરના શ્રોતાની
પાસે જે ઉપદેશક વાણી ઉચ્ચારે. તે ખરેખર પિશાચઅસ્ત અથવા
વાતુલ જેવો છે.” ૯

મૂલાર્થ—વારંવાર ઉપદેશ કરવો. ૧૦

ટીકાર્થ—શ્રોતાને કદિ કોઈ રીતે સમજણ પડી ન હોય તો તેને વારંવાર
ઈષ્ટ વસ્તુનો ઉપદેશ કરવો. તે ઉપર એવું દૃષ્ટાંત છે કે જેમને દૃઢપણે સંનિ-
પાતનો રોગ થયો હોય તેઓને કરિયાતાદિકના ક્વાથનું પોન કરવાના ઉપાય
શું વારંવાર નથી કરવામાં આવતા ? ૧૦

મૂલાર્થ—શ્રોતાને બોધ થાય તો તેની બુદ્ધિની પ્રશંસા કરવી. ૧૧

ટીકાર્થ—એકવાર કરેલા અથવા વારંવાર કરેલા ઉપદેશથી જે શ્રોતાને
ઉપદિષ્ટ વસ્તુનું જ્ઞાન થાય તો તેની બુદ્ધિનાં આવી રીતે વખાણ કરવાં કે
“જે પ્રાણી ભારે કર્મી છે તે આવા સૂક્ષ્મ અર્થના જાણ થતા નથી.” ૧૧

तथा—बोधे प्रज्ञोपवर्णनमिति ॥ ११ ॥

बोधे ननुदुपदेशेन धर्मोध्य उपदेशेन वा उपदिष्टान्तुनः परिगते
नम्य श्रोतुः प्रज्ञोपवर्णनं वृद्धिप्रशंसनं । तथा । “नान्यदुक्तमिति प्राणिनः ए-
वंविष्णुद्वयार्थबोद्धागो भवेतीति” ॥ ११ ॥

तथा—तत्रावतार इति ॥ १२ ॥

तत्रैव प्रागर्थे अवतारः प्रवेशः आगमवदुक्तमानोपादनद्वारेण नम्य विधेयः ।
आगमवदुक्तमानधर्ममुत्पादनीयः ।

परलोकाविर्था प्राग्वान्प्रायो नान्यदपेक्षते ।
आगमवदुक्तमानो मतिमान् अवतारनममन्वितः ॥
उपदेशं विनाप्यर्थसार्थं प्रति पटुर्नरः ।
धर्मस्तु न विना शास्त्रादिति तत्रादरो विनः ॥
अर्थादावविधानंयपि तदभासः परं नृणाम् ।
धर्मप्रविधानतोऽनर्थः मित्योदाहरणान्वरः ॥
तन्मन्यद्वय धर्मार्थं शास्त्रनञः प्रशंसते ।
लोके भोक्तृधर्माः अस्मिन् शास्त्रलोके प्रवर्तकः ॥

પાપામયૌષધં શાસ્ત્રં શાસ્ત્રં પુણ્યનિબંધનમ્ ।
 ચક્ષુઃ સર્વત્રગં શાસ્ત્રં શાસ્ત્રં સર્વાર્થસાધનમ્ ॥
 ન યસ્ય ભક્તિરેતર્સિસ્તસ્ય ધર્મક્રિયાપિ હિ ।
 અંધપ્રેક્ષાક્રિયાતુલ્યા કર્મદોષાદસત્ફલા ॥
 યઃ શ્રાદ્ધો મન્યતે માન્યાન્ અહંકારવિવર્જિતઃ ।
 ગુણરાગી મહાભાગસ્તસ્ય ધર્મક્રિયા પરા ॥
 યસ્ય ત્વનાદરઃ શાસ્ત્રે તસ્ય શ્રદ્ધાદયો ગુણાઃ ।
 ઉન્મત્તગુણતુલ્યત્વાન્ન પ્રશંસાસ્પદં સતામ્ ॥
 મલિનસ્ય યથાત્યંતં જલં વસ્ત્રસ્ય શોધનમ્ ।
 અંતઃકરણરત્નસ્ય તથા શાસ્ત્રં વિદુર્બુધાઃ ॥
 શાસ્ત્રે ભક્તિર્જગદ્રંગ્યૈર્મુક્તિદૂતી પરોદિતા ।
 અત્રૈવેયમતો ન્યાય્યા તત્પ્રાપ્ત્યાસન્નભાવતઃ ॥ ૧૨ ॥

૧ અત્રૈવ इति मुक्तौ एव । २ इयमिति शास्त्रभक्तिः ।

૩ तत्प्राप्त्यासन्नभावतः इति मुक्तिप्राप्तिसमीपभावात् ।

“ ઉપરના કારણને લઈને હમેશાં ધર્મનો અર્થો પુરૂષ શાસ્ત્રમાં પ્રયત્ન કરે તો પ્રશંસા કરવા યોગ્ય થાય છે, કારણકે મોહરૂપ અંધકારવાળા આલોકમાં શાસ્ત્રનો પ્રકાશ પ્રવર્તે છે, એટલે સર્વ હેયોપાદેય વસ્તુને જણાવનાર છે.”

“ પાપરૂપ રોગનું ઔષધ શાસ્ત્ર છે, પુણ્ય બાંધવાનું કારણ શાસ્ત્ર છે, સર્વ વસ્તુને જોનારું નેત્ર શાસ્ત્ર છે અને સર્વ અર્થનું સાધન શાસ્ત્ર છે.”

“ એવા શાસ્ત્ર ઉપર જેને ભક્તિ નથી તેની ધર્મક્રિયા પણ અંધ પુરૂષને જોવાની ક્રિયાની જેમ કર્મના દોષથી અસત્ ફલવાળી છે.”

“ જે ગુણરાગી અને મહાભાગ શ્રાવક અહંકારને છોડી માનવા યોગ્ય હોય તેને માન આપે છે તેની ધર્મક્રિયા સર્વોત્કૃષ્ટ છે.”

“ જેને શાસ્ત્ર ઉપર અનાદર છે તે પુરૂષના શ્રદ્ધાદિક ગુણો ઉન્મત્ત (ગાંડા થઈ ગયેલા) પુરૂષના ગુણના જેવા છે, તેથી તે ગુણો સત્પુરૂષોને પ્રશંસા કરવાનું સ્થાન થતા નથી.”

“ જેમ મલિન થયેલા વસ્ત્રની અત્યંત શુદ્ધિ કરનાર જલ છે, તેમ મલિન થયેલા અંતઃકરણરૂપ રત્નની શુદ્ધિ કરનાર શાસ્ત્ર છે, જેમ વિદ્વાનો કહે છે.”

“ જગતને વંદન કરવા યોગ્ય એવા શ્રીતીર્થંકર ભગવંતે શાસ્ત્ર વિષે ઉત્કૃષ્ટ ભક્તિને મુક્તિરૂપી સ્ત્રીની એક દૂતી કહેલી છે, કારણકે મુક્તિની પ્રાપ્તિમાં સમીપ રહેવાથી તે શાસ્ત્રભક્તિ, મુક્તિને વિષે દૂતીનું કામ કરે એ ધટે છે.” ૧૨

તથા—પ્રયોગ આક્ષેપણ્યા ઇતિ ॥ ૧૩ ॥

પ્રયોગો વ્યાપારણં ધર્મકથાકાલે, આક્ષિપ્યંતે આકૃષ્યંતે મોહાત્તત્ત્વં પ્રતિ મન્યપ્રાણિનઃ અનયેત્યાક્ષેપણી તસ્યાઃ કથાયાઃ, સા ચ આચારવ્યવહારપ્રજ્ઞસિદ્ધિવાદભેદાચ્ચતુર્થા । તત્રાચારો લોચાસ્નાનાદિસાધુક્રિયારૂપઃ । વ્યવહારઃ કથંચિદાપન્નદોષવ્યપોહાય પ્રાયશ્ચિત્તલક્ષણઃ । પ્રજ્ઞસિઃ સંશયાપન્નસ્ય મધુરવચનૈઃ પ્રજ્ઞાપનં । દૃષ્ટિવાદશ્ચ શ્રોત્રપેક્ષયા સૂક્ષ્મજીવાદિભાવકથનમિતિ ॥ ૧૩ ॥

તથા—જ્ઞાનાદ્યાચારકથનમિતિ ॥ ૧૪ ॥

જ્ઞાનસ્ય શ્રુતલક્ષણસ્ય આચારઃ જ્ઞાનાચારઃ, આદિશબ્દાદર્શનાચાર-શ્ચારિત્રાચારસ્તપઆચારો વીર્યાચારશ્ચેતિ । તતો જ્ઞાનાદ્યાચારાણાં કથનં પ્રજ્ઞાપનમિતિ સમાસઃ । તત્ર જ્ઞાનાચારોઽષ્ટધા । કાલવિનયબહુમાનોપધાના-નિહ્વવ્યંજનાર્થતદુભયભેદલક્ષણઃ । તત્ર કાલ ઇતિ યો યસ્યાંગપ્રવિષ્ટાદેઃ

મૂલાર્થ—ભવ્ય પ્રાણીઓને મોહમાંથી તત્ત્વજ્ઞાન પ્રત્યે આકર્ષણ કરે તેવી આક્ષેપણી નામની કથાઓ કહેવી. ૧૩

ટીકાર્થ—પ્રયોગ એટલે ધર્મકથા વખતે વ્યાપાર કરવો તે. આક્ષેપણી એ શબ્દનો એવો અર્થ છે કે મોહમાંથી ભવ્ય પ્રાણીઓને તત્ત્વજ્ઞાન પ્રત્યે જે આકર્ષણ કરે તે આક્ષેપણી કહેવાય છે. તેનો પ્રયોગ—કથન વ્યાપાર કરવો. તે આક્ષેપણી કથા આચાર, વ્યવહાર, પ્રજ્ઞસિ અને દૃષ્ટિવાદ એવા ભેદથી ચાર પ્રકારની છે. તેમાં કેશનો લોચ કરવો તથા સ્નાન કરવું નહીં ઇત્યાદિ સાધુની ક્રિયા તે આચાર કહેવાય છે. ડાઘ પ્રકારે પ્રાપ્ત થયેલા દોષને ટાલવાને પ્રાયશ્ચિત્ત લેવું તે વ્યવહાર કહેવાય છે. સંશય પામેલા પુરૂષને મધુર વચનથી પ્રજ્ઞાપન કરવું—જણાવવું તે પ્રજ્ઞસિ કહેવાય છે. શ્રોતાની અપેક્ષાથી જીવ અજીવાદિ તત્ત્વના સૂક્ષ્મ ભાવ કહેવા તે દૃષ્ટિવાદ કહેવાય છે. ૧૩

મૂલાર્થ—જ્ઞાનાદિ આચારોનું કથન કરવું. ૧૪

ટીકાર્થ—જ્ઞાન એટલે શ્રુતજ્ઞાન તેનો આચાર તે જ્ઞાનાચાર. આદિ શબ્દથી દર્શનાચાર, ચારિત્રાચાર, તપઆચાર અને વીર્યાચાર લેવા. તે જ્ઞાનાદિ આચારનું કથન કરવું, એટલે ઉપદેશકે શ્રોતાને તે વિષે સમજાવવી.

પેલો જ્ઞાનાચાર તે કાલ, વિનય, બહુમાન, ઉપધાન, અનિહ્વ, વ્યં-

પાપામયૌષધં શાસ્ત્રં શાસ્ત્રં પુણ્યનિબંધનમ્ ।
 ચક્ષુઃ સર્વત્રગં શાસ્ત્રં શાસ્ત્રં સર્વાર્થસાધનમ્ ॥
 ન યસ્ય ભક્તિરેતસિસ્તસ્ય ધર્મક્રિયાપિ હિ ।
 અંધપ્રેક્ષાક્રિયાતુલ્યા કર્મદોષાદસત્ફલા ॥
 યઃ શ્રાદ્ધો મન્યતે માન્યાન્ અહંકારવિવર્જિતઃ ।
 ગુણરાગી મહાભાગસ્તસ્ય ધર્મક્રિયા પરા ॥
 યસ્ય ત્વનાદરઃ શાસ્ત્રે તસ્ય શ્રદ્ધાદયો ગુણાઃ ।
 ઉન્મત્તગુણતુલ્યત્વાન્ન પ્રશંસાસ્પદં સતામ્ ॥
 મલિનસ્ય યથાત્યંતં જલં વસ્ત્રસ્ય શોધનમ્ ।
 અંતઃકરણરત્નસ્ય તથા શાસ્ત્રં વિદુર્બુધાઃ ॥
 શાસ્ત્રે ભક્તિર્જગદ્વંદ્યૈર્મુક્તિદૂતી પરોદિતા ।
 અત્રૈવૈયમતો ન્યાય્યા તૈત્પ્રાપ્ત્યાસન્નભાવતઃ ॥ ૧૨ ॥

૧ અત્રૈવ ઇતિ મુક્તૌ એવ । ૨ ઇયમિતિ શાસ્ત્રભક્તિઃ ।

૩ તત્પ્રાપ્ત્યાસન્નભાવતઃ ઇતિ મુક્તિપ્રાપ્તિસમીપભાવાત્ ।

“ ઉપરના કારણને લઈને હમેશાં ધર્મનો અર્થો પુરૂષ શાસ્ત્રમાં પ્રયત્ન કરે તો પ્રશંસા કરવા યોગ્ય થાય છે, કારણકે મોહરૂપ અંધકારવાલા આલોકમાં શાસ્ત્રનો પ્રકાશ પ્રવર્તે છે, એટલે સર્વ હેયોપાદેય વસ્તુને જણાવનાર છે.”

“ પાપરૂપ રોગનું ઔષધ શાસ્ત્ર છે, પુણ્ય બાંધવાનું કારણ શાસ્ત્ર છે, સર્વ વસ્તુને જોનારું નેત્ર શાસ્ત્ર છે અને સર્વ અર્થનું સાધન શાસ્ત્ર છે.”

“ એવા શાસ્ત્ર ઉપર જેને ભક્તિ નથી તેની ધર્મક્રિયા પણ અંધ પુરૂષને જોવાની ક્રિયાની જેમ કર્મના દોષથી અસત્ ફલવાલી છે.”

“ જે ગુણરાગી અને મહાભાગ શ્રાવક અહંકારને છોડી માનવા યોગ્ય હોય તેને માન આપે છે તેની ધર્મક્રિયા સર્વોત્કૃષ્ટ છે.”

“ જેને શાસ્ત્ર ઉપર અનાદર છે તે પુરૂષના શ્રદ્ધાદિક ગુણો ઉન્મત્ત (ગાંડા થઈ ગયેલા) પુરૂષના ગુણના જેવા છે, તેથી તે ગુણો સત્પુરૂષોને પ્રશંસા કરવાનું સ્થાન થતા નથી.”

“ જેમ મલિન થયેલા વસ્ત્રની અત્યંત શુદ્ધિ કરનાર જલ છે, તેમ મલિન થયેલા અંતઃકરણરૂપ રત્નની શુદ્ધિ કરનાર શાસ્ત્ર છે, જેમ વિદ્વાનો કહે છે.”

“ જગતને વંદન કરવા યોગ્ય એવા શ્રીતીર્થંકર ભગવંતે શાસ્ત્ર વિષે ઉત્કૃષ્ટ ભક્તિને મુક્તિરૂપી સ્ત્રીની એક દૂતી કહેલી છે, કારણકે મુક્તિની પ્રાપ્તિમાં સમીપ રહેવાથી તે શાસ્ત્રભક્તિ, મુક્તિને વિષે દૂતીનું કામ કરે એ ધટે છે.” ૧૨

તથા—પ્રયોગ આક્ષેપણ્યા ઇતિ ॥ ૧૩ ॥

પ્રયોગો વ્યાપારણં ધર્મકથાકાલે, આક્ષિપ્યંતે આકૃષ્યંતે મોહાત્તત્ત્વં
પ્રતિ ભવ્યપ્રાણિનઃ અનયેત્યાક્ષેપણી તસ્યાઃ કથાયાઃ, સા ચ આચારવ્યવ-
હારપ્રજ્ઞસિદ્ધિવાદભેદાચ્ચતુર્થા । તત્રાચારો લોચાસ્ત્રાનાદિસાધુક્રિયારૂપઃ ।
વ્યવહારઃ કથંચિદાપન્નદોષવ્યપોહાય પ્રાયશ્ચિત્તલક્ષણઃ । પ્રજ્ઞસિઃ સંશયાપ-
ન્નસ્ય મધુરવચનૈઃ પ્રજ્ઞાપનં । દૃષ્ટિવાદશ્ચ શ્રોત્રપેક્ષયા સૂક્ષ્મજીવાદિભાવકથન-
મિતિ ॥ ૧૩ ॥

તથા—જ્ઞાનાદ્યાચારકથનમિતિ ॥ ૧૪ ॥

જ્ઞાનસ્ય શ્રુતલક્ષણસ્ય આચારઃ જ્ઞાનાચારઃ, આદિશબ્દાદર્શનાચાર-
શ્ચારિત્રાચારસ્તપઆચારો વીર્યાચારશ્ચેતિ । તતો જ્ઞાનાદ્યાચારાણાં કથનં
પ્રજ્ઞાપનમિતિ સમાસઃ । તત્ર જ્ઞાનાચારોઽષ્ટધા । કાલવિનયબહુમાનોપધાના-
નિહ્વવ્યવ્યંજનાર્થતદુભયભેદલક્ષણઃ । તત્ર કાલ ઇતિ યો યસ્યાંગપ્રવિષ્ટાદેઃ

મૂલાર્થ—લબ્ય પ્રાણીઓને મોહમાંથી તત્ત્વજ્ઞાન પ્રત્યે આકર્ષણ
કરે તેવી આક્ષેપણી નામની કથાઓ કહેવી. ૧૩

ટીકાર્થ—પ્રયોગ એટલે ધર્મકથા વખતે વ્યાપાર કરવો તે. આક્ષેપણી
એ શબ્દનો એવો અર્થ છે કે મોહમાંથી લબ્ય પ્રાણીઓને તત્ત્વજ્ઞાન પ્રત્યે જે
આકર્ષણ કરે તે આક્ષેપણી કહેવાય છે. તેનો પ્રયોગ—કથન વ્યાપાર કરવો.
તે આક્ષેપણી કથા આચાર, વ્યવહાર, પ્રજ્ઞસિ અને દૃષ્ટિવાદ એવા લેદથી
ચાર પ્રકારની છે. તેમાં કેશનો લેવા કરવો તથા સ્નાન કરવું નહીં ઇત્યાદિ સા-
ધુની ક્રિયા તે આચાર કહેવાય છે. ઠાઠ પ્રકારે પ્રાપ્ત થયેલા દોષને ટાલવાને
પ્રાયશ્ચિત્ત લેવું તે વ્યવહાર કહેવાય છે. સંશય પામેલા પુરૂષને મધુર વચ-
નથી પ્રજ્ઞાપન કરવું—જણાવવું તે પ્રજ્ઞસિ કહેવાય છે. શ્રોતાની અપેક્ષાથી
જીવ અજીવાદિ તત્ત્વના સૂક્ષ્મ ભાવ કહેવા તે દૃષ્ટિવાદ કહેવાય છે. ૧૩

મૂલાર્થ—જ્ઞાનાદિ આચારોનું કથન કરવું. ૧૪

ટીકાર્થ—જ્ઞાન એટલે શ્રુતજ્ઞાન તેનો આચાર તે જ્ઞાનાચાર. આદિ
શબ્દથી દર્શનાચાર, ચારિત્રાચાર, તપઆચાર અને વીર્યાચાર લેવા. તે
જ્ઞાનાદિ આચારનું કથન કરવું, એટલે ઉપદેશકે શ્રોતાને તે વિષે સમજાવતી
આપવી.

પેલો જ્ઞાનાચાર તે કાલ, વિનય, બહુમાન, ઉપધાન, અનિહ્વ, વ્યં-

શ્રુતસ્ય કાલ ઉક્તઃ તસ્મિન્નેવ તસ્ય સ્વાધ્યાયઃ કર્તવ્યો નાન્યદા તીર્થકરવ-
ચનાત્ । દૃષ્ટં ચ કૃષ્યાદેઃ કાલકરણે ફલં વિપર્યયે તુ વિપર્યય इति । તથા
શ્રુતગ્રહણં કુર્વતા ગુરોર્વિનયઃ કાર્યઃ, વિનયો હ્યભ્યુત્થાનપાદધાવનાદિઃ,
અવિનયગૃહીતં હિ તદફલં ભવતિ । તથા શ્રુતગ્રહણોદયતેન ગુરોર્બહુમાનઃ કાર્યઃ,
બહુમાનો નામાંતરો ભાવપ્રતિબંધઃ । એતસ્મિન્સત્યક્ષેપેનાવિફલં શ્રુતં ભવતિ ।
અત્ર ચ વિનયબહુમાનયોશ્ચતુર્ભંગી ભવતિ । એકસ્ય વિનયો ન બહુમાનઃ । અ-
પરસ્ય બહુમાનો ન વિનયઃ । અન્યસ્ય વિનયોઽપિ બહુમાનોઽપિ । અન્યતરસ્ય
ન વિનયો નાપિ બહુમાન इति । તથા શ્રુતગ્રહણમભીક્ષ્તોપધાનં કાર્યં । ઉપદ-
ધાતિ પુષ્ણાતિ શ્રુતમિત્યુપધાનં તપઃ, તદ્વિ યદ્યત્રાધ્યયને આગાઢાદિયોગ-
લક્ષણમુક્તં તત્તત્ર કાર્યં, તત્પૂર્વશ્રુતગ્રહણસ્યૈવ સફલત્વાત્ । અનિહ્વવ इति
ગૃહીતશ્રુતેનાનિહ્વવઃ કાર્યઃ યદ્યત્સકાશેઽધીતં તત્ર સ એવ કથનીયો નાન્યઃ
ચિત્તકાલુષ્યાપત્તેરિતિ । તથા શ્રુતગ્રહણપ્રવૃત્તેન તત્ફલમભીક્ષ્તતા વ્યંજન-

જન, અર્થ અને તદુભય એવા આઠ પ્રકારનો છે. “જે અંગ—સિદ્ધાંતમાં શ્રુત-
આગમનો જે કાલ કહ્યો હોય, તેજ કાલે તેનો સ્વાધ્યાય કરવો બીજે કાલે
નહીં” એવાં તીર્થકર ભગવંતનાં વચનથી જે યોગ્ય કાલે અભ્યાસાદિ કરવામાં
આવે તે કાલ જ્ઞાનાચાર કહેવાય છે. કૃષિ, ખેતી વગેરેનું ક્ષણ પણ યોગ્ય કાલે
કરવાથી દેખવામાં આવે છે. જે તે કાલે કરવામાં ન આવે તો તેથી ઉલટું થાય
છે એટલે અકાલે કરેલું કામ નિષ્ફળ થાય છે, તેમ અહીં પણ સમજવું. ૧

ગુરૂ પાસેથી શ્રુત—આગમને ગ્રહણ કરનારા પુરૂષે ગુરૂનો વિનય કરવો
જોઈએ, ગુરૂ આવે ત્યારે ઉભા થઈ સન્મુખ જવું, તેમના ચરણ ધોવા ઇલાદિ
જે ક્રિયા કરવી તે વિનય જ્ઞાનાચાર કહેવાય છે. જે અવિનયથી શ્રુત ગ્રહણ
કરે તો તે નિષ્ફળ થાય છે. ૨ શાસ્ત્રને ગ્રહણ કરવામાં ઉદ્યત થયેલા પુરૂષે
ગુરૂનું બહુમાન કરવું જોઈએ. અંતરમાં થયેલ ભાવનો પ્રતિબંધ—નિશ્ચય તે
બહુમાન જ્ઞાનાચાર કહેવાય છે. જે બહુમાન કર્યું હોય તો તે અધીત શાસ્ત્ર
તત્કાલ સફળ થાય છે. અહીં વિનય અને બહુમાનની ચતુર્ભંગી (ચાર
ભાંગા) થાય છે. તે આ પ્રમાણે—૧ કોઈને વિનય હોય તો બહુમાન ન હોય.
૨ કોઈને બહુમાન હોય તો વિનય ન હોય. ૩ કોઈનામાં વિનય પણ હોય
અને બહુમાન પણ હોય. ૪ કોઈનામાં વિનય અને બહુમાન બંને ન હોય. ૧ ૩

૧ આ ચાર ભાંગામાં પહેલો અને બીજો ભાંગો મધ્યમ છે, ત્રીજો ભાંગો સર્વોત્કૃષ્ટ
છે અને ચોથો ભાંગો ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે. જે રોગાદિકના કારણથી અશક્તિને લીધે
ઉભા થઈ વિનય થઈ શકે તેમ ન હોય તો તે બીજા ભાંગાવાલો અવિનય ગણાતો નથી.

ભેદોઽર્થભેદ ઉભયભેદશ્ચ ન કાર્યઃ । તત્ર વ્યંજનભેદો યથા । “ ધમ્મો મંગલમુ-
ક્કિઠં ” ઇતિ વક્તવ્યે, “ પુન્નો કલ્લાણમુક્કોસં ” ઇત્યાહ । અર્થભેદસ્તુ યથા ।
“ આવંતીકે યાવંતી લોગંસિ વિપ્પરામસંતિ ” ઇત્યત્રાચારસૂત્રે “ યાવંતઃ કેચન
લોકે અસ્મિન્પાપંડિલોકે વિપરામૃશંતિ ” ઇત્યર્થાભિધાને, “ આવંતીજનપદે
કેયાવંતી રજ્જૂવંતો લોકઃ વિપરામૃશતિ કૂપે ” ઇત્યાહ । ઉભયભેદસ્તુ દ્વયો-
રપિ યાથાત્મ્યોપમર્દે । યથા । “ ધર્મો મંગલમુત્કૃષ્ટં અર્હિસા પર્વતમસ્તકે ”
ઇત્યાદિદોષશ્ચાત્ર, વ્યંજનભેદોઽર્થભેદઃ, તદ્ભેદે ક્રિયાયાઃ, ક્રિયાભેદે ચ
મોક્ષાભાવઃ, તદ્ભાવે ચ નિરર્થકા દીક્ષેતિ ।

શ્રુતગ્રહણની ઇચ્છા કરનારા પુરૂષે ઉપધાન કરવું જોઈએ. જે શાસ્ત્રને
‘ ઉપદધાતિ ’ કેતાં પોષણ કરે તે ઉપધાન જ્ઞાનાચાર કહેવાય છે. તે ઉપધાન
એક જાતનું તપ છે. આગાઠ વગેરે યોગવાલું જે તપ, જે અધ્યયનમાં કહ્યું
હોય તે તપ તે અધ્યયનમાં કરવું, કારણકે તે તપ કરવાપૂર્વક ગ્રહણ કરેલું
શાસ્ત્ર સફલ થાય છે. ૪

શાસ્ત્રને ગ્રહણ કરનારા પુરૂષે નિહવ કરવો નહીં, એટલે જોલવવું નહીં.
જેની પાસે શાસ્ત્રાભ્યાસ કર્યો હોય તે પુરૂષનેજ પોતાના ગુરૂ તરીકે જણાવવા,
બીજાનું નામ જોલવું નહીં; કારણકે તેમ કરવાથી ચિત્તમાં મલિનતા પ્રાપ્ત
થાય છે. એ અનિહવ જ્ઞાનાચાર કહેવાય છે. ૫

શાસ્ત્રને ગ્રહણ કરવાને પ્રવર્તેલા અને તેના ફલની ઇચ્છા રાખનારા
પુરૂષે વ્યંજનભેદ, અર્થભેદ અને ઉભયભેદ ન કરવો. જેમકે “ ધમ્મો મં-
ગલમુક્કિઠં ” એમ કહેવું જોઈએ, તેને બદલે “ પુન્નો કલ્લાણમુક્કોસં ” એમ
કહેવું તે વ્યંજન-અક્ષરનો ભેદ થવાથી વ્યંજનભેદ કહેવાય, તે ન કરવો, તે
વ્યંજન જ્ઞાનાચાર કહેવાય છે. ૬

“ આવંતીકે યાવંતી લોગંસિ વિપ્પરામસંતિ ” એવો આચારાંગ સૂત્રમાં
પાઠ છે. તે પાઠનો પ્રસિદ્ધ અર્થ એવો છે કે “ આ પાખંડી લોકમાં જેટલા અસં-
યત જીવ છે, તેમાંથી કેટલાએક જીવો છકાયના જીવને ઉપતાપ કરે છે. ” આવા
અર્થને બદલે એવો અર્થ કરે કે “ આવંતી દેશને વિષે પાણી કાઢવાના દોરડા-
વાલા લોકો કૂવા ઉપર સંતાપ કરે છે ” એવો વિપરીત અર્થ કરે તે અર્થભેદ ક-
હેવાય છે. તે અર્થભેદ જમાં ન હોય તેવો આચાર તે અર્થ જ્ઞાનાચાર કહેવાય છે.

તે વ્યંજન તથા અર્થ બંનેના યથાર્થપણનો વિનાશ કરવો તે ઉભ-

દર્શનાચારોઽપિ નિઃશંકિત-નિઃકાંક્ષિત-નિર્વિચિકિત્સ-અમૂઢદૃષ્ટિ-
ઉપવૃંહા-સ્થિરીકરણ-વાત્સલ્ય-તીર્થપ્રભાવના ભેદાદૃષ્ટૈવ । તત્ર નિઃશંકિત
ઇતિ । શંકનં શંકિતં નિર્ગતં શંકિતં યતોઽસૌ નિઃશંકિતઃ । દેશસર્વશંકારહિત
ઇત્યર્થઃ । તત્ર દેશશંકા, સમાને જીવત્વે કથમેકો ભવ્યઃ અપરસ્તુ અભવ્યઃ
ઇતિ શંકતે । સર્વશંકા તુ પ્રાકૃતનિબદ્ધત્વાત્સકલમેવેદં પરિકલ્પિતં ભવિષ્ય-
તીતિ । ન પુનરાલોચયતિ । યથા ભાવા હેતુગ્રાહ્યા અહેતુગ્રાહ્યાશ્ચ । તત્ર હેતુ-
ગ્રાહ્યા જીવાસ્તિત્વાદયઃ । અહેતુગ્રાહ્યા ભવ્યત્વાદયઃ અસદાદ્યપેક્ષયા પ્રકૃષ્ટ-
જ્ઞાનગોચરત્વાદ્દેતૂનામિતિ । પ્રાકૃતનિબંધોઽપિ બાલાદિસાધારણ ઇતિ ।
ઉક્તં ચ ।

યભેદ કહેવાય છે—જેમકે “ધર્મો મંગલમુત્કૃષ્ટં અહિંસા પર્વતમસ્તકે” ઇત્યા-
દિમાં વ્યંજન અને અર્થના ભેદનો દોષ છે. એ બંને ભેદ જેમાં ન હોય તે
તદુભય જ્ઞાનાચાર કહેવાય છે. ૮

વ્યંજનનો ભેદ થવાથી અર્થભેદ થાય છે, અર્થભેદથી ક્રિયાભેદ થાય
અને ક્રિયાભેદ થવાથી ભોક્ષનો અભાવ થાય. જ્યારે ભોક્ષનો અભાવ થયો
તો પછી ગ્રહણ કરેલી દીક્ષા નિરર્થક છે.

બીજો દર્શનાચાર-૧ નિઃશંકિત, ૨ નિઃકાંક્ષિત, ૩ નિર્વિચિકિત્સ,
૪ અમૂઢદૃષ્ટિ, ૫ ઉપવૃંહા, ૬ સ્થિરીકરણ, ૭ વાત્સલ્ય, ૮ તીર્થપ્રભાવના
એ આઠ પ્રકારનો છે. તેમાં પ્રથમ નિઃશંકિત એટલે જેમાં શંકા ગઈ છે તે
અર્થાત્ દેશશંકા અને સર્વશંકાથી રહિત તે નિઃશંકિત કહેવાય છે. “બ્રુવપણું
સમાન છતાં એક ભવ્ય અને બીજો અભવ્ય એમ કેમ થાય?” આવી શંકા
કરવી તે દેશશંકા કહેવાય છે, અને “સધલા સિદ્ધાંતો પ્રાકૃત ભાષામાં નિ-
બદ્ધ-રચાયેલા છે તેથી એ બધું કલ્પિત હશે” એવી શંકા કરવી તે સર્વ-
શંકા કહેવાય છે. આ સ્થાને આવો વિચાર કરવો જોઈએ કે કેટલાએક
પદાર્થો હેતુવડે ગ્રાહ્ય છે અને કેટલાએક અહેતુવડે ગ્રાહ્ય છે. તેમાં જે બ્રુવા-
સ્તિત્વ વગેરે પદાર્થો છે તે હેતુવડે ગ્રાહ્ય છે અને ભવ્યત્વ વગેરે પદાર્થો અ-
હેતુવડે ગ્રાહ્ય છે, કારણકે ભવ્યત્વ વગેરે જાણવાના હેતુઓ ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાનના
વિષયમાં આવે છે એટલે આપણા જેવા ઇન્દ્રિયસ્થ પુરુષોની અપેક્ષાએ ઉત્કૃષ્ટ
જ્ઞાનવાલા કેવલી પ્રમુખનાં વચનથી જાણવામાં આવે છે.

બાલસ્ત્રીમૂઢમૂર્ખાણાં નૃણાં ચારિત્રકાંક્ષિણામ્ ।

અનુગ્રહાર્થં તત્ત્વજ્ઞૈઃ સિદ્ધાંતઃ પ્રાકૃતઃ સ્મૃતઃ ॥

દૃષ્ટેષ્ટાવિરુદ્ધત્વાच्च નાયં પરિકલ્પનાગોચરઃ । તતશ્ચ નિઃશંકિતો જીવ
 एवार्हच्छासनप्रतिपन्नो दर्शनाचार इत्युच्यते । अनेन दर्शनदर्शननिनोरभेदोप-
 चारमाह । तदेकांतभेदे त्वदर्शनिन इव फलाभावान्मोक्षाभाव इत्येवं शेषपदे-
 ष्वपि भावना कार्या । तथा निःकांक्षितो देशसर्वकांक्षारहितः, तत्र देशकांक्षा
 एकं दर्शनं कांक्षते दिगंबरदर्शनादि । सर्वकांक्षा तु सर्वाण्येवेति । नालोक-
 यति षट्जीवनिकायपीडामसत्प्ररूपणां चेति । विचिकित्सा मतिविभ्रमो
 निर्गता विचिकित्सा यस्मादसौ निर्विचिकित्सः, साध्वेव जिनदर्शनं किंतु
 प्रवृत्तस्यापि सतो ममास्मात्फलं भविष्यति वा न वा कृषीवलादिक्रियासूभ-

સિદ્ધાંતોમાં જે પ્રાકૃત ભાષાનો નિબંધ છે, તે બાલક પ્રમુખને સાધારણ
 થઈ સહેલો પડવા માટે કરેલો છે. કહ્યું છે કે “ચારિત્રની ઇચ્છા કરનારા
 બાલક, સ્ત્રી, મૂઢ અને મૂર્ખ પુરૂષોના અનુગ્રહને અર્થે તત્ત્વજ્ઞ પુરૂષોએ
 સિદ્ધાંતને પ્રાકૃત કરેલો છે.” માટે એ સિદ્ધાંત કલ્પિત નથી, કારણકે પ્ર-
 ત્યક્ષ, અનુમાન અને આગમ પ્રમાણથી અવિરુદ્ધ છે. તેથી નિઃશંકિત થઈ
 અર્હત્ શાસનને પ્રાપ્ત થયેલો જીવજ દર્શનાચાર કહેવાય છે, એથી દર્શન
 અને દર્શની (દર્શનવાલા)નો અલેદ ઉપચાર કહેલો છે, અર્થાત્ દર્શન અને
 દર્શનીમાં ભેદ નથી. જે તેમની વચ્ચે એકાંતે ભેદ કહીએ તો અદર્શનીની
 જેમ ફલનો અભાવ થાય એટલે મોક્ષનો પણ અભાવ થયો. બાકીના નિઃ-
 કાંક્ષિત વગેરે દર્શનાચારના સાત ભેદમાં પણ એવી રીતે ભાવના કરી લેવી.

૨ નિઃકાંક્ષિત એટલે દેશકાંક્ષા તથા સર્વકાંક્ષાથી રહિત. દિગંબર
 પ્રમુખ કોઈ એક દર્શનની આકાંક્ષા કરે એટલે તે મતને સારો જાણી અંગી-
 કાર કરવાની ઇચ્છા કરે તે દેશકાંક્ષા કહેવાય છે. તેવી રીતે સર્વ દર્શનોની
 આકાંક્ષા કરે તે સર્વકાંક્ષા કહેવાય છે. તેવા મતની ઇચ્છા કરી તેમાં
 રહેલી ષટ્ જીવનિકાય પીડા અને અસત્ પ્રરૂપણને તે જોતો નથી. એ દેશ
 તથા સર્વ આકાંક્ષાથી રહિત હોય તે નિઃકાંક્ષિત દર્શનાચાર કહેવાય છે.

૩ વિચિકિત્સા એટલે બુદ્ધિનો વિભ્રમ, તે જમાં ન હોય તે નિર્વિ-
 ચિકિત્સ કહેવાય. જેમકે “આ જિનદર્શન તો સાચું છે પણ તેમાં પ્રવૃત્તિ કર-
 વાથી મને ફલ થશે કે નહીં? કારણકે ખેતી વગેરે ક્રિયાઓમાં બને રીતે

યથાપ્યુપલબ્ધેરિતિ કુવિકલ્પરહિતઃ । ન હ્યવિકલ ઉપાય ઉપેયવસ્તુપરિપ્રાપ્ત-
કો ન ભવતીતિ સંજાતનિશ્ચય इत्यर्थः । यद्वा निर्विजुगुप्सः, साधुजुगुप्सार-
हितः । तथा अमूढदृष्टिः । बालतपस्वितपोविद्याद्यतिशयैर्न मूढा स्वभावान्न
चलिता दृष्टिः सम्यग्दर्शनरूपा यस्यासौ अमूढदृष्टिः । एतावान् गुणप्र-
धानो दर्शनाचारनिर्देशः ।

अधुना गुणप्रधानः । उपबृंहणं नाम समानधार्मिकाणां सद्गुणप्रशं-
सनेन तद्वृद्धिकरणं, स्थिरीकरणं धर्माद्विषीदतां तत्रैव स्थापनं । वात्सल्यं स-
मानधार्मिकजनोपकारीकरणं । प्रभावना धर्मकथादिभिस्तीर्थख्यापनेति, गुण-
प्रधानश्चायं निर्देशो गुणगुणिनोः कथंचिद्देवख्यापनार्थम् । एकांताभेदे गु-
णनिवृत्तौ गुणिनोऽपि निवृत्तेः शून्यतापत्तिरिति ।

ઉપલબ્ધ છે, એટલે ફલ મલે અથવા ન પણ મલે” આ પ્રમાણે નઠારા
સંકલ્પ—વિકલ્પ કરે નહીં અર્થાત્ “સંપૂર્ણ રીતે કરેલો ઉપાય પામવા યોગ્ય
વસ્તુને પમાડ્યા વગર રહેતો નથી” એવો નિશ્ચય કરી પ્રવર્તે તે અથવા
સાધુનાં મલ મલિન ગાત્ર જોઈ દુગંધા કરે નહીં તે નિર્વિજુગુપ્સ દર્શ-
નાચાર કહેવાય છે.

૪ અમૂઢદૃષ્ટિ એટલે જેની સમ્યગ્દર્શનરૂપ દૃષ્ટિ, ખાલ તપસ્વીના
તપ વિદ્યા વગેરેના અતિશયોથી મૂઢ થઈ નથી અર્થાત્ સ્વભાવથી ચલિત થઈ
નથી, તે અમૂઢદૃષ્ટિ દર્શનાચાર કહેવાય છે. આ ચાર પ્રકારનો દર્શનાચાર ગુ-
ણપ્રધાન છે. હવે બાકીનો ચાર પ્રકારનો દર્શનાચાર ગુણપ્રધાન છે, તે કહે છે.

૫ ઉપવૃંહણ એટલે સાધર્મી બંધુઓના સદ્ગુણની પ્રશંસા કરી તેની
વૃદ્ધિ કરવી તે ઉપવૃંહણ દર્શનાચાર કહેવાય છે.

૬ સ્થિરીકરણ એટલે ધર્મથી સીદ્ધતા—ધર્મભ્રષ્ટ થતા એવા પુરૂષોને
ધર્મમાં સ્થાપિત કરવા તે સ્થિરીકરણ દર્શનાચાર કહેવાય છે.

૭ વાત્સલ્ય એટલે સાધર્મી બંધુઓનો ઉપકાર કરવો તે વાત્સલ્ય
દર્શનાચાર કહેવાય છે.

૮ પ્રભાવના એટલે ધર્મ કથા વગેરેથી તીર્થની વિખ્યાતિ કરવી તે
પ્રભાવના દર્શનાચાર કહેવાય છે.

અહીં જે ગુણપ્રધાન નિર્દેશ કરેલો છે તે ગુણ અને ગુણીનો ટાઈ
પ્રકારે અલેદ જણાવે છે. જે એકાંતે અલેદ જણાવે તો ગુણની નિવૃત્તિ થઈ
જાય અને જ્યારે ગુણની નિવૃત્તિ થાય ત્યારે ગુણીની પણ નિવૃત્તિ થઈ જાય,
એટલે શૂન્યપણની પ્રાપ્તિ થાય.

ચારિત્રાચારોઽષ્ટધા ।' પંચસમિતિત્રિગુપ્તિભેદાત્ । સમિતિગુપ્તિસ્વરૂપં
ચ પ્રતીતમેવ । તપઆચારસ્તુ દ્વાદશવિધઃ બાહ્યાભ્યંતરતપઃપટ્ટકદ્વયભેદાત્ ।
તત્ર અનશનં, ઊનોદરતા, વૃત્તેઃ સંક્ષેપણમ્, રસત્યાગઃ, કાયક્લેશઃ, સંલીનતા
इति बाह्यतपः प्रोक्तं । प्रायश्चित्तध्याने, वैयावृत्यविनयावथोत्सर्गः, स्वाध्याय
इति तपः पट्टप्रकारमाभ्यन्तरं भवति । वीर्याचारः पुनः अनिहुतबाह्याभ्यन्त-
रसामर्थ्यस्य सतः अनंतरोक्तषट्त्रिंशद्विधे ज्ञानदर्शनाद्याचारे यथाशक्ति प्र-
तिपत्तिलक्षणं पराक्रमणं प्रतिपत्तौ च यथाबलं पालनेति ॥ १४ ॥

तथा—निरीहशक्यपालनेति ॥ १५ ॥

નિરીહેણ એહિકપારલૌકિકફલેષુ રાજદેવત્વાદિલક્ષણેષુ વ્યાવૃત્તાભિ-
લાપેણ શક્યસ્ય જ્ઞાનાચારાદેર્વિહિતમિદમિતિ બુદ્ધ્યા પાલના કાર્યેતિ ચ
કથ્યતે ઇતિ ॥ ૧૫ ॥

ત્રીજો ચારિત્રાચાર પાંચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિથી આઠ પ્રકારનો
છે. સમિતિ અને ગુપ્તિનું સ્વરૂપ પ્રસિદ્ધ છે.

ચોથો તપ આચાર છ પ્રકારનું બાહ્ય તપ અને છ પ્રકારનું આભ્યં-
તર તપ મલી બાર પ્રકારનો છે. અનશન, ઊનોદરતા, વૃત્તિનો સંક્ષેપ, રસનો
ત્યાગ, કાયક્લેશ, સંલીનતા—એ છ પ્રકારનું બાહ્ય તપ કહેવાય છે. પ્રાય-
શ્ચિત્ત, ધ્યાન, વૈયાવૃત્ત, વિનય, કાયોત્સર્ગ, સ્વાધ્યાય—એ છ પ્રકારનું આભ્યં-
તર તપ કહેવાય છે.

પાંચમા વીર્યાચારનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે છે—બહાર તથા અંદરનું
સામર્થ્ય ગોપન્યા વગર ઉપર કહેલા જ્ઞાન દર્શનાદિકના છત્રીશ આચારમાં
યથાશક્તિ અંગીકાર કરવાનું પરાક્રમ ફેરવે અને અંગીકાર કર્યા પછી શક્તિ
અનુસારે તેનું પાલન કરે તે વીર્યાચાર કહેવાય છે. ૧૪

મૂલાર્થ—આલોક અને પરલોકની વાંછા રાખ્યા વગર કરી
શકાય તેવા જ્ઞાનાચાર વગેરેનું પાલન કરવું. ૧૫

ટીકાર્થ—નિરીહ એટલે આલોક અને પરલોકના ફલરૂપ જે રાખ્ય
પામવું અથવા દેવપણું મેલવવું, તેમાં અભિલાષને છોડી, કરી શકાય તેવા
જ્ઞાનાચાર વગેરેનું પાલન કરવું. 'સિદ્ધાંતમાં આ પ્રમાણે કહ્યું છે' એવી
બુદ્ધિવડે તેમાં પ્રવર્તન કરવું, તે પાલન કર્યું કહેવાય છે. ૧૫

તથા—અશક્યે જ્ઞાવપ્રતિપત્તિરિતિ ॥ ૧૬ ॥

અશક્યે જ્ઞાનાચારાદિવિશેષ એવ કર્તુમપાર્યમાણે કુતોડપિ ધૃતિસંહ-
નનકાલબલાદિવૈકલ્યાદ્જ્ઞાવપ્રતિપત્તિઃ ભાવેન અંતઃકરણેન પ્રતિપત્તિરનુબંધઃ
ન પુનસ્તત્ર પ્રવૃત્તિરપિ અકાલૌત્સુક્યસ્ય તત્ત્વત આર્ત્તધ્યાનત્વાદિતિ ॥ ૧૬ ॥

તથા—પાલનોપાયોપદેશ ઇતિ ॥ ૧૭ ॥

એતસ્મિન્ જ્ઞાનાદ્યાચારે પ્રતિપન્ને સતિ પાલનાય ઉપાયસ્ય અધિકગુ-
ણતુલ્યગુણલોકમધ્યસંવાસલક્ષણસ્ય નિજગુણસ્થાનકોચિતક્રિયાપરિપાલના-
નુસરણસ્વભાવસ્ય ચોપદેશો દાતવ્ય ઇતિ ॥ ૧૭ ॥

તથા—ફલપ્રરૂપણેતિ ॥ ૧૮ ॥

અસ્યાચારસ્ય સમ્યક્પરિપાલિતસ્ય સતઃ ફલં, ઇહૈવ તાવદુપપ્લવ-

મૂલાર્થ—જ્ઞાનાચાર વગેરે પાલી શકાય તેમ ન હોય તો ભાવથી
તેનો અંગીકાર કરવો. ૧૬

ટીકાર્થ—ધીરજ, સંહનન (સંધયણ), કાલ અને બલ વગેરેની ન્યૂન-
તાથી તે જ્ઞાનાચારાદિ પાલી શકાય તેમ ન હોય તો માત્ર ભાવથી એટલે
અંતઃકરણથી તેનો અંગીકાર કરવો, તેમાં પ્રવૃત્તિ કરવી નહીં; કારણકે અકાલે
શક્તિ વિના તે પાલવાનો ઉત્સાહ કરવો તે તત્ત્વતઃ આર્ત્તધ્યાન કહેવાય છે. ૧૬

મૂલાર્થ—અંગીકાર કરેલ જ્ઞાનાદિ આચારને પાલવાના ઉપા-
યનો ઉપદેશ કરવો. ૧૭

ટીકાર્થ—એ જ્ઞાનાદિ આચાર અંગીકાર કર્યા પછી તેને પાલવાનો
ઉપાય—જેમકે “પોતાથી અધિક ગુણવાલા અથવા તુલ્ય ગુણવાલા લોકોમાં
વસવું, પોતાના ગુણસ્થાનકને યોગ્ય એવી ક્રિયાનું પાલન કરવું અને તેનું
સ્મરણ કરવું” તેવા ઉપાયનો ઉપદેશ આપવો. ૧૭

મૂલાર્થ—જ્ઞાનાદિ આચાર પાલવાથી જે ફલ થાય તેની પ્રરૂ-
પણા કરવી. ૧૮

ટીકાર્થ—એ જ્ઞાનાદિ આચાર સારી રીતે પાલવાથી તેનું ફલ—જેમકે

હાસો ભાવૈશ્વર્યવૃદ્ધિર્જનપ્રિયત્વં ચ પરત્ર ચ સુગતિજન્મોત્તમસ્થાનલાભઃ પરં-
પરયા નિર્વાણાવાપ્તિશ્ચેતિ યત્કાર્યં તસ્ય પ્રરૂપણા પ્રજ્ઞાપના વિધેયેતિ ॥ ૧૮ ॥

અત્રૈવ વિશેષમાહ ।

દેવર્ચિવર્ણનમિતિ ॥ ૧૯ ॥

દેવાનાં વૈમાનિકાનાં ઋદ્ધેઃ વિભૂતેઃ રૂપાદિલક્ષણાયા વર્ણનં પ્રકા-
શનં । યથા । તત્રોત્તમા રૂપસંપત્ સત્તિથિતિપ્રભાવસુખદ્યુતિલેશ્યાયોગઃ વિશુ-
દ્ધેન્દ્રિયાવધિત્વં પ્રકૃષ્ટાનિ ભોગસાધનાનિ દિવ્યો વિમાનનિવહઃ इत्यादि
વક્ષ્યમાણમેવ ॥ ૧૯ ॥

તથા—સુકુલાગમનોક્તિરિતિ ॥ ૨૦ ॥

દેવસ્થાનાચ્યુતાવપિ વિશિષ્ટે દેશે વિશિષ્ટે કુલે નિષ્કલંકે અન્વયે ઉ-

આલોકે ઉપદ્રવનો નાશ, ભાવરૂપ ઐશ્વર્યની વૃદ્ધિ તથા લોકની પ્રીતિ અને
પરલોકે સદ્ગતિમાં જન્મ, ઉત્તમ સ્થાનનો લાભ અને પરંપરાએ મોક્ષપ્રાપ્તિ
એરૂપ ફલની પ્રરૂપણા કરવી, એટલે તેવું ફલ થવાની વિશિષ્ટિ કરવી. ૧૮

અહીં તે વિષે વિશેષ બાબત જણાવે છે.

મૂલાર્થ—દેવતાની સમૃદ્ધિનું વર્ણન કરવું. ૧૯

ટીકાર્થ—વૈમાનિક દેવતાની રૂપ વગેરે સમૃદ્ધિનું વર્ણન કરવું. જેમકે—
દેવતાઓની રૂપ સંપત્તિ ઉત્તમ હોય છે. સારી સ્થિતિ, પ્રભાવ, સુખ, કાંતિ અને
લેશ્યાનો યોગ તેમને પ્રાપ્ત થાય છે. શુદ્ધ ઇન્દ્રિયો, અવધિજ્ઞાન, ભોગનાં ઉત્કૃષ્ટ
સાધનો અને દિવ્ય વિમાનનો સમૂહ તેઓ મેલવે છે—ઇત્યાદિ દેવ સમૃદ્ધિનું
વર્ણન જે આગલ કહેવામાં આવશે તે ઉપદેશકે શ્રોતાની આગલ પ્રકાશ કરવું. ૧૯

મૂલાર્થ—સારા કુલમાં જન્મ થવા વિષે કહેવું. ૨૦

ટીકાર્થ—દેવતાના સ્થાનથી અન્યથા પછી પણ સારા દેશમાં, સારા કુલમાં
એટલે નિષ્કલંક અને સદાચારથી વિખ્યાત એવા પુરુષોવાલા વંશમાં અનેક

દગ્રે સદાચારેનારૂપાધિકાપુરુષયુક્તે અનેકમનોરથાવપૂરકં અત્યંતનિરવદ્યં જ-
ન્મેત્યાદિર્વક્ષ્યમાણલક્ષણૈવોક્તિઃ । ॥ ૨૦ ॥

તથા—કલ્યાણપરંપરાઆનમિતિ ॥ ૨૧ ॥

તતઃ સુકુલાગમનાદનંતરં કલ્યાણપરંપરાયાઃ તત્ર સુંદરં રૂપં, આલયો
લક્ષણાનાં, રહિતં આમયેન, ઇત્યાદિરૂપાયાઃ । અત્રૈવ ધર્મફલાધ્યાયે વ-
ક્ષ્યમાણાયાઃ આઆનં નિવેદનં કાર્યમિતિ । ॥ ૨૧ ॥

તથા—અસદાચારગર્હેતિ ॥ ૨૨ ॥

અસદાચારઃ સદાચારવિલક્ષણો હિંસાનૃતાદિદશવિધપાપહેતુભેદ-
રૂપઃ । યથોક્તં ।

હિંસાનૃતાદયઃ પંચ તત્ત્વાશ્રદ્ધાનમેવ ચ ।

ક્રોધાદયશ્ચ ચત્ત્વાર ઇતિ પાપસ્ય હેતવઃ ॥

તસ્ય ગર્હા અસદાચારગર્હા । યથા ।

ન મિથ્યાત્વસમઃ શત્રુર્ન મિથ્યાત્વસમં વિષમ્ ।

ન મિથ્યાત્વસમો રોગો ન મિથ્યાત્વસમં તમઃ ॥

મનોરથ પૂરા થાય તેવો નિર્દોષ જન્મ પ્રાપ્ત થાય છે ઇત્યાદિ કથન કરવું,
જેને માટે આગલ કહેવામાં આવશે. ૨૦

મૂલાર્થ—કલ્યાણની પરંપરા જણાવવી. ૨૧

ટીકાર્થ—સારા કુલમાં જન્મ મળ્યા પછી કલ્યાણની પરંપરા જેમકે
સુંદર રૂપ અને લક્ષણોના સ્થાનરૂપ તથા રોગથી રહિત એવું શરીર—ઇત્યાદિ
કલ્યાણની પરંપરા જે આ ગ્રંથના ધર્મ ફલાધ્યાયમાં કહેવામાં આવશે, તેનું
આખ્યાન એટલે નિવેદન કરવું. ૨૧

મૂલાર્થ—નઠારા આચારની નિંદા કરવી. ૨૨

ટીકાર્થ—અસત્ આચાર એટલે હિંસા, અનૃત વગેરે દશ પ્રકારના
પાપના હેતુરૂપ નઠારો આચાર તે આ પ્રમાણે—“હિંસા, અસત્ય વગેરે પાંચ, તત્ત્વ
ઉપર અશ્રદ્ધા અને ક્રોધાદિ ચાર—એ મલી દશ પાપના હેતુઓ છે.”તેવા નઠારા
આચારની નિંદા કરવી. જેમકે—“મિથ્યાત્વ સમાનઠોઘ શત્રુ નથી, મિથ્યાત્વના

દ્વિષદ્વિષતમોરોગૈર્દુઃખમેકત્ર દીયતે ।
મિથ્યાત્વેન દુરંતેન જંતોર્જન્મનિ જન્મનિ ॥
વરં જ્વાલાકુલે ક્ષિપ્તો દેહિનાત્મા હુતાશને ।
ન તુ મિથ્યાત્વસંયુક્તં જીવિતવ્યં કદાચન ॥

इति तत्त्वाश्रद्धानगर्हा, एवं हिंसादिष्वपि गर्हायोजना कार्या ॥ २२ ॥

तथा—तत्स्वरूपकथनमिति ॥ २३ ॥

તસ્ય અસદાચારસ્ય હિંસાદેઃ સ્વરૂપકથનં । યથા । પ્રમત્તયોગાત્ પ્રાણિ-
વ્યપરોપણં હિંસા, અસદભિધાનં મૃષા, અદત્તાદાનં સ્તેયં, મૈથુનમવ્રજ, મૂર્છા
પરિગ્રહ इत्यादि ॥ २३ ॥

तथा—स्वयं परिहार इति ॥ २४ ॥

જેવું કોઈ વિષ નથી, મિથ્યાત્વના જેવો કોઈ રોગ નથી અને મિથ્યાત્વના
જેવું કોઈ અજ્ઞાન-અંધકાર નથી. શત્રુ, વિષ, અજ્ઞાનરૂપ અંધકાર અને રોગ
પ્રાણીને એક વાર દુઃખ આપે છે, અને દુરંત એવું મિથ્યાત્વ તો જન્મે જન્મ
દુઃખ આપે છે. પ્રાણીએ જ્વાલાથી આકુલ વ્યાકુલ એવા અગ્નિમાં પોતાના
આત્માને ઝંપલાવવો સારો છે, પણ મિથ્યાત્વ સાથે જીવવું તે કદિ પણ સારું
નથી.” આ માત્ર તત્ત્વની અશ્રદ્ધાની નિંદા કહેલી છે. એવી રીતે હિંસા
વગેરેમાં પણ નિંદાની યોજના કરી લેવી. ૨૨

મૂલાર્થ—તે નઠારા આચારનું સ્વરૂપ કહી બતાવવું. ૨૩

ટીકાર્થ—તે હિંસા વગેરે દશ પ્રકારના પાપના હેતુરૂપ અસત્
આચારનું સ્વરૂપ ઉપદેશકે શ્રોતાની પાસે કહી બતાવવું. જેમકે—પ્રમાદના
યોગથી પ્રાણીનો નાશ કરવો તે હિંસા કહેવાય, અસત્ય બોલવું તે મૃષા ક-
હેવાય, અદત્ત-આપ્યા વગર ગ્રહણ કરવું તે સ્તેય (ચોરી) કહેવાય, મૈથુન
(વ્યભિચાર) કરવું તે અવ્રજાર્ય કહેવાય અને કોઈ વસ્તુ ઉપર મૂર્છા રા-
ખવી તે પરિગ્રહ કહેવાય ઇત્યાદિ. ૨૩

મૂલાર્થ—ઉપદેશકે પોતે અસત્ આચારનો ત્યાગ કરવો. ૨૪

સ્વયમાચારકથકેન પરિહારઃ અસદાચારસ્ય સંપાદનીયઃ । યતઃ ।
સ્વયમસદાચારમપરિહરતો ધર્મકથનં નટવૈરાગ્યકથનમિવાનાદેયમેવ સ્યાત્
ન તુ સાધ્યસિદ્ધિકરમિતિ ॥ ૨૪ ॥

તથા—ઋજુજ્ઞાવાસેવનમિતિ ॥ ૨૫ ॥

ઋજુભાવસ્ય કૌટિલ્યત્યાગરૂપસ્ય આસેવનમનુષ્ઠાનં દેશકેનૈવ કાર્યં ।
એવં હિ તસ્મિન્નવિપ્રતારણકારિણિ સંભાવિતે સતિ શિષ્યસ્તદુપદેશાન્ન કુતો-
ઽપિ દૂરવર્તી સ્યાદિતિ ॥ ૨૫ ॥

તથા—અપાયહેતુત્વદેશનેતિ ॥ ૨૬ ॥

અપાયનાં અનર્થનાં ઇહલોકપરલોકગોચરાણાં હેતુત્વં પ્રસ્તાવાદસ
દાચારસ્ય યો હેતુભાવઃ તસ્ય દેશના વિધેયા । યથા ।

યન્ન પ્રયાંતિ પુરુષાઃ સ્વર્ગં યચ્ચ પ્રયાંતિ વિનિપાતમ્ ।

તત્ર નિમિત્તમનાર્યઃ પ્રમાદ્ ઇતિ નિશ્ચિતમિદં મે ॥ ૨૬ ॥

પ્રમાદશ્ચાસદાચારઃ ઇતિ ।

ટીકાર્થ—સ્વયં એટલે પોતે—આચારના ઉપદેશ કરનારે તે અસત્
આચારનો ત્યાગ કરવો, કારણકે ઉપદેશક પોતે અસત્ આચાર છોડે નહીં
અને ધર્મોપદેશ કરે, તો તેનું ધર્મકથન વેષધારી નટના વૈરાગ્ય જેવું અશ્રાદ્ધ
થાય છે, તે સાધ્યની સિદ્ધિને કરનાર થતું નથી. ૨૪

મૂલાર્થ—ઉપદેશકે હિંમેશાં સરલ ભાવ રાખવો. ૨૫

ટીકાર્થ—ઉપદેશકે કુટિલતાનો ત્યાગ કરવારૂપ સરલ ભાવ રાખવો,
એથી તે ઉપદેશક પ્રતારણા (ઠગાઈ) કરનાર નથી એમ સંભાવના થતાં શિષ્ય
તેના ઠાઈ પણ ઉપદેશથી દૂર રહેતો નથી. ૨૫

મૂલાર્થ—અનર્થના કારણની દેશના આપવી. ૨૬

ટીકાર્થ—આલોક અને પરલોક સંબંધી અનર્થના હેતુ અર્થાત્ પ્રસ્તુત
વિષયમાં અસત્ આચારના હેતુની દેશના આપવી. જેમકે “જે પુરૂષો સ્વર્ગે
જતા નથી અને જે પુરૂષોનો નિપાત થાય છે, તેનું નિમિત્ત—કારણ અનાર્થ
પ્રમાદજ છે, એવો અમારો નિશ્ચય છે.” ૨૬

અહીં પ્રમાદ એટલે અસત્ આચાર લેવો.

અપાયાનેવ વ્યક્તીકુર્વન્નાહ ।

નારકદુઃખોપવર્ણનમિતિ ॥ ૨૭ ॥

નરકે ભવા નારકાઃ તેષાં ઉપલક્ષણત્વાત્તિર્યગાદીનાં ચ દુઃખાનિ અશર્માણિ તેષામુપવર્ણનં વિધેયં । યથા ।

તીક્ષ્ણૈરસિમિદીપ્તૈઃ કુંતૈર્વિષમૈઃ પરશ્વઘૈશ્ચક્રૈઃ ।
પરશુત્રિશૂલતોમરમુદ્ગરવાસીભુશુંડીભિઃ ॥
સંભિન્નતાલુશિરસશ્લિન્નશુજાશ્લિન્નકર્ણનાસૌષ્ઠાઃ ।
ભિન્નહૃદયોદરાંત્રા ભિન્નાક્ષિપુટાઃ સુદુઃખાર્તાઃ ॥
નિપતંત ઉત્પતંતો વિચેષ્ટમાના મહીતલે દીનાઃ ।
નેક્ષંતે ત્રાતારં નૈરયિકાઃ કર્મપટલાંધાઃ ॥
હુત્તૃદ્દહિમાત્યુષ્ણભયાર્દિતાનાં પરાભિયોગવ્યસનાતુરાણામ્ ।
અહોતિરશ્વામભિદુઃખિતાનાં સુખાનુષંગઃ કિલ વાર્ત્તમેતત્ ॥

તે ઉપદ્રવેને પ્રગટ કરે છે—

મૂલાર્થ—ઉપદેશકે શ્રોતાની આગલ નારકીનાં દુઃખનું વર્ણન કરવું. ૨૭

ટીકાર્થ—નરકમાં થયેલા તે નારકી કહેવાય, ઉપલક્ષણથી તિર્યચ વ-
ગેરે, તેમનાં દુઃખ—વ્યથા તેનું વર્ણન કરવું. જેમકે “તીક્ષ્ણ તરવારોથી,
દેદીપ્યમાન ભાલાંઓથી, વિષમ કુવાડા, ચક્ર, ફરસી, ત્રિશૂલ, તોમર, મુદ્ગર,
વાંસલો અને ભુશુંડીઓથી જેમના તાલુ તથા શિર ભેદાય છે, ભુજાઓ છેદાય
છે, કર્ણ, નાસિકા અને હોઠ કપાય છે, હૃદય, ઉદર તથા આંતરડાં ભેદાય છે
અને આંખનાં પડલ ફેડાય છે, તેથી કરીને એ નારકી પ્રાણીઓ દુઃખપીડિત
થઈ પડે છે, ઉછળે છે અને પૃથ્વી ઉપર દીન થઈ તરફડે છે, તેમજ કર્મના
પટલથી અંધ થયેલા તે પ્રાણીઓ પોતાના ત્રાતા—રક્ષકને જોઈ શકતા નથી.”

“ધુધા, તૃષા, હિમ, અતિ ઉષ્ણતા અને ભયથી પીડિત, પરાધીનતાના
વ્યસનથી આતુર એવા દુઃખી તિર્યચને પણ સુખનો પ્રસંગ, એ અતિ તુચ્છ
અને કહેવા માત્ર છે, પરંતુ વસ્તુતાએ દેવલ દુઃખજ છે.”

સ્વયમાચારકથકેન પરિહારઃ અસદાચારસ્ય સંપાદનીયઃ । યતઃ ।
સ્વયમસદાચારમપરિહરતો ધર્મકથનં નટવૈરાગ્યકથનમિવાનાદેયમેવ સ્યાત્
ન તુ સાધ્યસિદ્ધિકરમિતિ ॥ ૨૪ ॥

તથા—ઋજુજ્ઞાવાસેવનમિતિ ॥ ૨૫ ॥

ઋજુભાવસ્ય કૌટિલ્યત્યાગરૂપસ્ય આસેવનમનુષ્ટાનં દેશકેનૈવ કાર્યં ।
એવં હિ તસ્મિન્નવિપ્રતારણકારિણિ સંભાવિતે સતિ શિષ્યસ્તદુપદેશાન્ન કુતો-
ઽપિ દૂરવર્તી સ્યાદિતિ ॥ ૨૫ ॥

તથા—અપાયહેતુત્વદેશનેતિ ॥ ૨૬ ॥

અપાયનાં અનર્થનાં હહલોકપરલોકગોચરાણાં હેતુત્વં પ્રસ્તાવાદસ
દાચારસ્ય યો હેતુભાવઃ તસ્ય દેશના વિધેયા । યથા ।

યન્ન પ્રયાંતિ પુરુષાઃ સ્વર્ગં યચ્ચ પ્રયાંતિ વિનિપાતમ્ ।

તત્ર નિમિત્તમનાર્યઃ પ્રમાદ્ ઇતિ નિશ્ચિતમિદં મે ॥ ૨૬ ॥

પ્રમાદશ્ચાસદાચારઃ ઇતિ ।

ટીકાર્થ—સ્વયં એટલે પોતે—આચારના ઉપદેશ કરનારે તે અસત્
આચારનો લાગ કરવો, કારણકે ઉપદેશક પોતે અસત્ આચાર છોડે નહીં
અને ધર્મોપદેશ કરે, તો તેનું ધર્મકથન વેષધારી નટના વૈરાગ્ય જેવું અગ્રાહ્ય
થાય છે, તે સાધ્યની સિદ્ધિને કરનાર થતું નથી. ૨૪

મૂલાર્થ—ઉપદેશકે હમેશાં સરલ ભાવ રાખવો. ૨૫

ટીકાર્થ—ઉપદેશકે કુટિલતાનો લાગ કરવારૂપ સરલ ભાવ રાખવો,
એથી તે ઉપદેશક પ્રતારણા (ઠગાઈ) કરનાર નથી એમ સંભાવના થતાં શિષ્ય
તેના ઠાઈ પણ ઉપદેશથી દૂર રહેતો નથી. ૨૫

મૂલાર્થ—અનર્થના કારણની દેશના આપવી. ૨૬

ટીકાર્થ—આલોક અને પરલોક સંબંધી અનર્થના હેતુ અર્થાત્ પ્રસ્તુત
વિષયમાં અસત્ આચારના હેતુની દેશના આપવી. જેમકે “જે પુરૂષો સ્વર્ગે
જતા નથી અને જે પુરૂષોનો નિપાત થાય છે, તેનું નિમિત્ત—કારણ અનાર્ય
પ્રમાદજ છે, એવો અમારો નિશ્ચય છે.” ૨૬

અહીં પ્રમાદ એટલે અસત્ આચાર લેવો.

સુંદરવર્ણરસગંધસ્પર્શશરીરભાજાં તેષાં દુઃખનિરાકરણનિવંધનસ્ય ધર્મસ્ય સ્વ-
મેડ્વ્યનુપલંભાત્ હિંસાનૃતસ્તેયાશુદ્ધકર્મકરણપ્રવણાનાં નરકાદિફલપાપકર્મો-
પચય એવ સંપદ્યતે । તદભિભૂતાનામિહ પરત્ર ચાવ્યવચ્છિન્નાનુવંધા દુઃખપરં-
પરા પ્રસૂયતે । યદુચ્યતે ।

તૈઃ કર્મભિઃ સ જીવો વિવશઃ સંસારચક્રમુપયાતિ ।

દ્રવ્યક્ષેત્રાઽદ્વાભાવભિન્નમાવર્તતે बहुशः ॥ ૨૯ ॥

તથા—ઉપાયતો મોહનિંદેતિ ॥ ૩૦ ॥

ઉપાયતઃ ઉપાયેન અનર્થપ્રધાનાનાં મૂઢપુરુષલક્ષણાનાં પ્રપંચરૂપેણ
મોહસ્ય મૂઢતાયા નિંદા અનાદરણીયતારૂયાપનેતિ । યથા ।

અમિત્રં કુરુતે મિત્રં મિત્રં દ્વેષ્ટિ હિનસ્તિ ચ ।

કર્મ ચારમતે દુષ્ટં તમાહુર્મૂઢચેતસમ્ ॥

ઉત્પન્ન થાય છે. તે નઠારા કુલમાં પ્રાણીઓને વર્ણ, રસ, ગંધ, સ્પર્શ અને શ-
રીર ખરાબ મલે છે, તેથી દુઃખને નિરાકરણ કરવાના કારણરૂપ ધર્મ તેમને
સ્વભામાં પણ પ્રાપ્ત થતો નથી, પણ હિંસા, અસત્ય અને સ્તેયરૂપ અશુદ્ધ
કર્મ કરવામાં પ્રવીણ હોવાથી ઉલટી નરકાદિનું ફલ આપનાર પાપકર્મની વૃ-
દ્ધિ થાય છે. તેથી પરાભવ પામેલા પ્રાણીઓને આલોક અને પરલોકમાં અ-
નુબંધ રહિત દુઃખની પરંપરા ઉત્પન્ન થાય છે. કહ્યું છે કે “કર્મને વશ થયેલો
જીવ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ અને ભાવથી જુદા જુદા ભેદને પ્રાપ્ત થયેલા આ
સંસારચક્રમાં વારંવાર પરાવર્તન કર્યા કરે છે, એટલે દ્રવ્યપુદ્ગલ પરાવર્તન,
ક્ષેત્રપુદ્ગલ પરાવર્તન, કાલપુદ્ગલ પરાવર્તન અને ભાવપુદ્ગલ પરાવર્તન
બહુવાર કર્યા કરે છે.” ૨૯

મૂલાર્થ—ઉપાયથી મોહની નિંદા કરવી. ૩૦

ટીકાર્થ—ઉપાયથી એટલે અનર્થ પ્રધાન મૂઢ પુરુષનાં લક્ષણોને વિ-
સ્તારથી જણાવવારૂપ—ઉપાયથી મોહ—મૂઢપણાની નિંદા કરવી, અર્થાત્ તે
અનાદર કરવા યોગ્ય છે એમ જણાવવું. જેમકે “જે અમિત્રને મિત્ર માને,
મિત્ર હોય તેનો દ્વેષ કરે, વા તેને મારી નાખે અને દુષ્ટ કર્મ આરભે તેને
મૂઢ ચિત્તવાલો પુરુષ કહે છે.”

માનુષ્યકેપિ દારિદ્યરોગદૌર્ભાગ્યશોકમૌર્ખ્યાણિ ।

જાતિકુલાવયવાદિન્યૂનત્વં ચાશ્રુતે પ્રાણી ॥

દેવેષુ ચ્યવનવિયોગદુઃસ્થિતેષુ ક્રોધેષ્યામદમદનાતિતાપિતેષુ ।

આર્યા નસ્તદિહ વિચાર્ય સંવદંતુ યત્સૌખ્યં કિમપિ નિવેદનીય-
મસ્તિ ॥ ૨૭ ॥ ઇતિ ॥

તથા—દુઃકુલજન્મપ્રશસ્તિરિતિ ॥ ૨૮ ॥

દુઃકુલેષુ શક્યવનશબરવર્બરાદિસંબંધિષુ યજ્જન્મ અસદાચારાણાં પ્રા-
ણિનાં પ્રાદુર્ભાવઃ તસ્ય પ્રશસ્તિઃ પ્રજ્ઞાપના કાર્યા ॥ ૨૮ ॥

તત્ર ચોત્પન્નાનાં કિમિત્યાહ—

દુઃસ્વપરંપરાનિવેદનમિતિ ॥ ૨૯ ॥

દુઃસ્વાનાં શારીરમાનસાશર્મલક્ષણાનાં યા પરંપરા પ્રવાહઃ તસ્યા નિવે-
દનં પ્રરૂપણં । યથા । અસદાચારપારવશ્યાત્ જીવા દુઃકુલેષૂત્પદ્યંતે । તત્ર ચા-

“મનુષ્યભવમાં પણ પ્રાણી દારિદ્ય, રોગ, દુર્ભાગ્ય, શોક, મૂર્ખતા તેમજ
જાતિ, કુલ તથા શરીરના અવયવની ન્યૂનતા પ્રાપ્ત કરે છે.”

“દેવતાના ભવમાં પણ અવવાનું તથા વિયોગનું દુઃખ હોય છે અને
ક્રોધ, ઈર્ષ્યા, મદ તથા મદનથી તેઓ પરિતાપ પામે છે—હે આર્યો, વિચારીને
કહો, તે દેવતાઓને નિવેદન કરવા જેવું શું સુખ છે ? ૨૭

મૂલાર્થ—‘નહારા કુલમાં ક્યારે જન્મ થાય ?’ એ વિષે સમ-
જૂતી આપવી. ૨૮

ટીકાર્થ—શક, યવન, શબર તથા ખર્બર વગેરે નહારા કુલમાં સદાચાર
રહિત એવા પ્રાણીઓનો જન્મ થાય છે, તે વિષે સમજૂતી આપવી. ૨૮

નહારા કુલમાં ઉત્પન્ન થએલા પ્રાણીઓને શું કહેવું તે કહે છે.

મૂલાર્થ—નહારા કુલમાં ઉત્પન્ન થએલા પ્રાણીઓને દુઃખોની
પરંપરા થાય છે તેનું નિવેદન કરવું. ૨૯

ટીકાર્થ—શરીર તથા મન સંબંધી દુઃખોની પરંપરા ઉપદેશકે નિવે-
દન કરવી. જેમકે—અસત્ આચારના પરવશપણથી જીવ નહારા કુલમાં

સુંદરવર્ણરસગંધસ્પર્શશરીરભાજાં તેષાં દુઃખનિરાકરણનિવંધનસ્ય ધર્મસ્ય સ્વ-
મેઽપ્યનુપલંભાત્ હિંસાનૃતસ્તેયાશુદ્ધકર્મકરણપ્રવણાનાં નરકાદિફલપાપકર્મો-
પચય એવ સંપદ્યતે । તદભિભૂતાનામિહ પરત્ર ચાવ્યવચ્છિન્નાનુચંધા દુઃખપરં-
પરા પ્રસૂયતે । યદુચ્યતે ।

તૈઃ કર્મભિઃ સ જીવો વિવશઃ સંસારચક્રમુપયાતિ ।

દ્રવ્યક્ષેત્રાઽદ્વાભાવભિન્નમાવર્તતે बहुशः ॥ ૨૯ ॥

તથા—ઉપાયતો મોહનિંદેતિ ॥ ૩૦ ॥

ઉપાયતઃ ઉપાયેન અનર્થપ્રધાનાનાં મૂઢપુરુષલક્ષણાનાં પ્રપંચરૂપેણ
મોહસ્ય મૂઢતાયા નિંદા અનાદરણીયતાખ્યાપનેતિ । યથા ।

અમિત્રં કુરુતે મિત્રં મિત્રં દ્વેષ્ટિ હિનસ્તિ ચ ।

કર્મ ચારમતે દુષ્ટં તમાહુર્મૂઢચેતસમ્ ॥

ઉત્પન્ન થાય છે. તે નઠારા કુલમાં પ્રાણીઓને વર્ણ, રસ, ગંધ, સ્પર્શ અને શ-
રીર ખરાબ મલે છે, તેથી દુઃખને નિરાકરણ કરવાના કારણરૂપ ધર્મ તેમને
સ્વભામાં પણ પ્રાપ્ત થતો નથી, પણ હિંસા, અસત્ય અને સ્તેયરૂપ અશુદ્ધ
કર્મ કરવામાં પ્રવીણ હોવાથી ઉલટી નરકાદિનું ક્ષણ આપનાર પાપકર્મની વૃ-
દ્ધિ જ થાય છે. તેથી પરાભવ પામેલા પ્રાણીઓને આલોક અને પરલોકમાં અ-
નુબંધ રહિત દુઃખની પરંપરા ઉત્પન્ન થાય છે. કહ્યું છે કે “કર્મને વશ થયેલો
જીવ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ અને ભાવથી જુદા જુદા લેહને પ્રાપ્ત થયેલા આ
સંસારચક્રમાં વારંવાર પરાવર્તન કર્યા કરે છે, એટલે દ્રવ્યપુદ્ગલ પરાવર્તન,
ક્ષેત્રપુદ્ગલ પરાવર્તન, કાલપુદ્ગલ પરાવર્તન અને ભાવપુદ્ગલ પરાવર્તન
બહુવાર કર્યા કરે છે.” ૨૯

મૂલાર્થ—ઉપાયથી મોહની નિંદા કરવી. ૩૦

ટીકાર્થ—ઉપાયથી એટલે અનર્થ પ્રધાન મૂઢ પુરુષનાં લક્ષણોને વિ-
સ્તારથી જણાવવારૂપ—ઉપાયથી મોહ—મૂઢપણાની નિંદા કરવી, અર્થાત્ તે
અનાદર કરવા યોગ્ય છે એમ જણાવવું. જેમકે “જે અમિત્રને મિત્ર માને
મિત્ર હોય તેનો દ્વેષ કરે, વા તેને મારી નાખે અને દુષ્ટ કર્મ આરંભે
મૂઢ ચિત્તવાલો પુરુષ કહે છે.”

અર્થવંત્યુપપન્નાનિ વાક્યાનિ ગુણવંતિ ચ ।
 નૈવ મૂઢો વિજાનાતિ મુમૂર્ષુરિવ મેષજમ્ ॥
 સંપ્રાપ્તઃ પંડિતઃ કૃચ્છ્રં પ્રજ્ઞયા પ્રતિબુદ્ધયતે ।
 મૂઢસ્તુ કૃચ્છ્રમાસાઘ શિલેવાંમસિ મજ્જતિ ॥
 અથવોપાયતો મોહફલોપદર્શનદ્વારલક્ષણાન્મોહનિંદા કાર્યેતિ ॥
 જન્મમૃત્યુજરાવ્યાધિરોગશોકાદ્યુપદ્રુતમ્ ।
 વીક્ષ્યમાણા અપિ ભવં નોદ્વિજંત્યપિ મોહતઃ ॥
 ધર્મવીજં પરં પ્રાપ્ય માનુષ્યં કર્મભૂમિષુ ।
 ન સત્કર્મકૃષાવસ્ય પ્રયતંતેઽલ્પમેધસઃ ॥
 વડિશામિષવત્તુચ્છે કુસુખે દારુણોદયે ।
 સક્તાસ્ત્યજંતિ સચ્ચેષ્ટાં ધિગહો દારુણં તમઃ ॥ ૩૦ ॥ ઇતિ

૧ इदं श्लोकत्रयं योगदृष्टिसमुच्चयाद् गृहीतं । २ अस्येति धर्मबीजस्य.

“મરવાની ઈચ્છાવાલો પુરૂષ જેમ ઔષધ-ઉપાયને માનતો નથી, તેમ મૂઢ પુરૂષ અર્થવાલાં અને ગુણવાલાં વાક્યોને માનતો નથી.”

“પંડિત પુરૂષ કદિ કષ્ટ પામ્યો હોય તો તે પ્રજ્ઞાથી પ્રતિબોધ પામે છે અને મૂઢ પુરૂષ કષ્ટને પામ્યો હોય તો જલમાં પથ્થરની જેમ ડુબી જાય છે.”

અથવા મોહનું ક્ષણ દર્શાવવારૂપ-ઉપાયથી મોહની નિંદા કરવી. જેમકે “જન્મ, મૃત્યુ, જરા, વ્યાધિ, રોગ અને શોક વગેરેથી ઉપદ્રવ પામેલા આ સંસારને જોતાં છતાં પણ મનુષ્યો મોહને લીધે તેનાથી ઉદ્વેગ પામતા નથી.”

“આ કર્મભૂમિ (ક્ષેત્ર) ને વિષે માનુષ્ય ભવરૂપ ઉત્કૃષ્ટ ધર્મબીજ પ્રાપ્ત કરી તેની સત્કર્મરૂપ કૃષિ-ખેતી કરવાને અલ્પબુદ્ધિવાલા પુરૂષો (મોહથી) ચત્ત કરતા નથી.”

“સત્સ્ય પકડવાના કાંટાની અંદર રહેલા માંસની જેમ તુચ્છ અને ભયંકર ઉદ્ભવવાલા નઠારા વિષયસુખમાં આસક્ત થયેલા મનુષ્યો જને લીધે સત્ક્રિયાનો ત્યાગ કરે છે, એવા દારૂ-ભયંકર મોહરૂપ અંધકારને ધિ-ક્ષાર છે.” ૩૦

તથા—સજ્ઞાનપ્રશંસનમિતિ ॥ ૩૧ ॥

સદ્ અવિપર્યસ્તં જ્ઞાનં યસ્ય સ સજ્ઞાનઃ પંડિતો જનઃ તસ્ય સતો વા જ્ઞાનસ્ય વિવેચનલક્ષણસ્ય પ્રશંસનં પુરસ્કાર ઇતિ । યથા ।

તન્નેત્રૈશ્વિભિરીક્ષતે ન ગિરિશો નો પદ્મજન્માષ્ટભિઃ
સ્કંદો દ્વાદશભિર્ન વા ન મઘવા ચક્ષુઃસહસ્રેણ ચ ।
સંભૂયાપિ જગત્ત્રયસ્ય નયનૈસ્તદ્વસ્તુ નો વીક્ષ્યતે
પ્રત્યાહૃત્ય દશઃ સમાહિતધિયઃ પશ્યંતિ યત્પંડિતાઃ ॥

તથા ।

નાપ્રાપ્યમભિવાંછંતિ નષ્ટં નેચ્છંતિ શોચિતુમ્ ।
આપત્સુ ચ ન મુહ્યંતિ નરાઃ પંડિતબુદ્ધયઃ ॥
ન હૃષ્યત્યાત્મનો માને નાપમાને ચ રુષ્યતિ ।
ગાંગો હૃદ ઇવાક્ષોભ્યો યઃ સ પંડિત ઉચ્યતે ॥ ૩૧ ॥

તથા—પુરુષકારસત્કથેતિ ॥ ૩૨ ॥

મૂલાર્થ—સત્ જ્ઞાનની પ્રશંસા કરવી. ૩૧

ટીકાર્થ—સત્-સમ્યક્ જ્ઞાનવાલા પંડિત જનની અથવા સત્-વિવેચન સહિત જ્ઞાનની પ્રશંસા કરવી. જેમકે “સમાધિવાલી બુદ્ધિને ધારણ કરનારા પંડિતો અંતર દૃષ્ટિથી જે વસ્તુ જેઈ શકે છે, તે વસ્તુને શંકર ત્રણ નેત્રોથી, બ્રહ્મા આઠ નેત્રોથી, કાર્તિકસ્વામી બાર નેત્રોથી અને ઇંદ્ર હજાર નેત્રોથી પણ જેઈ શકતો નથી એટલુંજ નહીં પણ ત્રણ જગતનાં નેત્રો એકઠાં થઈ તે વસ્તુ જેઈ શકતા નથી.”

“પંડિત પુરૂષો જે વસ્તુ અપ્રાપ્ય હોય તેની ઇચ્છા કરતા નથી, જે વસ્તુ નષ્ટ થઈ હોય તેનો શોક કરતા નથી અને આપત્તિઓમાં મુંઝાતા નથી.”

“જે પોતાનું માન થાય તો હર્ષ પામતો નથી અને અપમાન થાય તો શેષ કરતો નથી, એટલે કે ગંગા નદીના હૃદની જેમ કદિ ક્ષોભ પામતો નથી તે પંડિત કહેવાય છે.” ૩૧

મૂલાર્થ—પુરૂષાર્થ-ઉદ્યોગનું માહાત્મ્ય કહેવું. ૩૨

પુરુષકારસ્ય ઉત્સાહલક્ષણસ્ય સત્કથા માહાત્મ્યપ્રશંસનં । યથા ।
 દુર્ગા તાવદિયં સમુદ્રપરિચ્છા તાવન્નિરાલંબનં
 વ્યોમૈતન્નનુ તાવદેવ વિષમઃ પાતાલયાત્રાગમઃ ।
 દત્ત્વા મૂર્ઘ્નિ પાદમુઘમભિદો દૈવસ્ય કીર્તિપ્રિયૈઃ
 વીરૈર્યાવદહો ન સાહસતુલામારોપ્યતે જીવિતમ્ ॥

તથા ।

વિહાય પૌરુષં કર્મ યો દૈવમનુવર્ત્તે ।
 તદ્વિ શામ્યતિ તં પ્રાપ્ય ક્લીબં પતિમિવાંગના ॥ ૩૨ ॥

તથા—વીર્યર્ઙ્ગવર્ણનમિતિ ॥ ૩૩ ॥

વીર્યર્ઙ્ગેઃ પ્રકર્ષરૂપાયાઃ શુદ્ધાચારબલલભ્યાયાઃ તીર્થકરવીર્યપર્યવસા-
 નાયાઃ વર્ણનમિતિ । યથા ।

મેરું દંડં ધરાં છત્રં યત્કેચિત્કર્તુમીશતે ।
 તત્સદાચારકલ્પદ્રુફલમાહુર્મહર્ષયઃ ॥ ૩૩ ॥

ટીકાર્થ—ઉત્સાહરૂપ પુરુષાર્થના માહાત્મ્યની પ્રશંસા કરવી. જેમકે -
 “કીર્તિની પ્રીતિવાલા વીર પુરુષો ઉઘમને તોડનારા દૈવ (ભાગ્ય)ના મસ્તકપર
 પગ મૂકી પોતાના જીવિતને જ્યાંસુધી સાહસ (હિંમત)ની તુલા ઉપર ચડાવે
 નહીં, ત્યાંસુધીજ તેમને આ સમુદ્રની ખાઈ દુર્ગમ છે, ત્યાંસુધીજ આકાશ
 નિરાલંબ છે અને ત્યાંસુધીજ પાતાલની યાત્રા વિષમ છે. અર્થાત્ જો તેઓ
 હિંમત કરે તો સમુદ્ર, આકાશ અને પાતાલમાં પણ જઈ શકે છે.”

“જો પુરુષાર્થને છોડી દૈવને અનુસરે છે, તેનું દૈવ નપુંસક પતિને
 પ્રાપ્ત કરી સ્ત્રીની જેમ તેવા પુરુષને પ્રાપ્ત કરી પોતાની મેલે શમી જાય છે.
 અર્થાત્ પુરુષાર્થ વિના દૈવ નિષ્ફલ થઈ જાય છે.” ૩૨

મૂલાર્થ—વીર્યની સમૃદ્ધિનું વર્ણન કરવું. ૩૩

ટીકાર્થ—શુદ્ધ આચારના બલથી લભ્ય અને ઉત્કર્ષરૂપ એવી વીર્યની
 સમૃદ્ધિ છે જે અવસાને તીર્થકરના વીર્ય સુધી પહોંચે છે, તેનું વર્ણન કરવું. જે-
 મકે “જો કોઈ મેરૂનો દંડ અને પૃથ્વીનું છત્ર કરવા સમર્થ થાય છે, તે સદા-
 ચારરૂપ કલ્પવૃક્ષનું ફલ છે એમ મહર્ષિઓ કહે છે.” ૩૩

તથા-પરિણતે ગંભીરદેશનાયોગ ઇતિ ॥ ૩૪ ॥

અસિન્પૂર્વમુદિષ્ટે ઉપદેશજાલે શ્રદ્ધાનજ્ઞાનાનુષ્ઠાનવત્તયા પરિણતે સાત્મીભાવમુપગતે સતિ ઉપદેશાર્હસ્ય જંતોઃ ગંભીરાયાઃ પૂર્વદેશનાપેક્ષયા અત્યંતસૂક્ષ્માયા આત્માસ્તિત્વતદ્બંધમોક્ષાદિકાર્યા દેશનાયાઃ યોગઃ વ્યાપારઃ કાર્યઃ । इदमुक्तं भवति । यः पूर्वं साधारणगुणप्रशंसादिः अनेकधोष-
देशः प्रोक्त आस्ते, स यदा तदावारककर्महासातिशयादंगंगीभावल-
क्षणं परिणाममुपागतो भवति, तदा जीर्णभोजनमिव गंभीरदેશનાયામસૌ
દેશનાર્હોઽવતાર્યતે ઇતિ ॥ ૩૪ ॥

અયં ચ ગંભીરદેશનાયોગો ન શ્રુતધર્મકથનમંતરેણોપપદ્યતે ઇત્યાહ ।

શ્રુતધર્મકથનમિતિ ॥ ૩૫ ॥

મૂલાર્થ—ઉપર કહેલો સર્વ ઉપદેશ શ્રોતાના મનમાં 'પરિણમે
તો તે પછી સૂક્ષ્મ દેશનાનો વ્યાપાર કરવો. ૩૪

ટીકાર્થ—ઉપર કહેલો ઉપદેશનો સમૂહ શ્રદ્ધા, જ્ઞાન તથા અનુષ્ઠાન
સાથે પરિણમે એટલે સાત્મીભાવ પામે અર્થાત્ તેનો આત્મા સાથે એકીભાવ
થાય તો પછી ઉપદેશને યોગ્ય એવા જંતુને ગંભીર એટલે પૂર્વદેશનાની અં-
પેક્ષાએ અતિસૂક્ષ્મ એવી દેશના કે જેમાં આત્માનું અસ્તિત્વ, આત્માનો બંધ
તથા મોક્ષ વગેરે દર્શાવાય છે તેનો યોગ એટલે વ્યાપાર કરવો. કહેવાની મત-
લબ્ધ એવી છે કે સાધારણ ગુણની પ્રશંસાદિ કરવારૂપ અનેક પ્રકારનો ઉપદેશ
જે પૂર્વે કહેલો છે, તે તેના આવરણ કરનાર કર્મનો અતિશે હાસ થવાથી
અંગાંગીભાવરૂપ પરિણામને પામે એટલે પછી દેશનાને યોગ્ય એવા તેને
જીર્ણ ભોજનની જેમ ગંભીર સૂક્ષ્મ દેશનામાં ઉતારવો. ૩૪

એ સૂક્ષ્મ દેશનાનો યોગ સિદ્ધાંત ધર્મના કહેવા વિના પ્રાપ્ત થતો નથી.
તે કહે છે—

મૂલાર્થ—શ્રુત-સિદ્ધાંત ધર્મનું કથન કરવું. ૩૫

૧ નાહી કોઈ પ્રશ્ન કરે કે શ્રોતાના હૃદયમાં ઉપદેશ પ્રવૃત્ત્યો છે, એ શી રીતે
જાણાય ? તેના ઉત્તરમાં કહેવાનું કે ઉપર કહેલી યોતાની શક્તિને અનુસારે પ્રવૃત્તિ કર-
વાથી તે જાણવામાં આવે છે.

શ્રુતધર્મસ્ય વાચનાપૃચ્છનાપરાવર્તનાનુપ્રેક્ષાધર્મકથનલક્ષણસ્ય સકલ-
કુશલકલાપકલ્પદ્રુમવિપુલાલવાલકલ્પસ્ય કથનં । યથા ।

ચક્ષુષ્મંતસ્ત એવેહ યે શ્રુતજ્ઞાનચક્ષુષા ।

સમ્યક્ સદૈવ પશ્યંતિ ભાવાન્ હેયેતરાન્નરાઃ ॥ ૩૫ ॥

અર્થ ચ શ્રુતધર્મઃ પ્રતિદર્શનમન્યથાઽન્યથા પ્રવૃત્ત ઇતિ નાસાવદ્યાપિ
તત્સમ્યગ્ભાવં વિવેચયિતુમલમિત્યાહ ।

બહુત્વાત્પરીક્ષાવતાર ઇતિ ॥ ૩૬ ॥

તસ્ય હિ બહુત્વાચ્છ્રુતધર્માણાં, શ્રુતધર્મ ઇતિ શબ્દસમાનતયા વિપ્રલ-
બ્ધબુદ્ધેઃ પરીક્ષાયાં ત્રિકોટિપરિશુદ્ધિલક્ષણાયાં શ્રુતધર્મસંબંધિન્યામવતારઃ
કાર્યઃ । અન્યત્રાપ્યવાચિ ।

તં શબ્દમાત્રેણ વદંતિ ધર્મં વિશ્વેઽપિ લોકા ન વિચારયંતિ ।

સ શબ્દસામ્યેઽપિ વિચિત્રભેદૈર્વિભિદ્યતે ક્ષીરમિવાર્ચનીયઃ ।

ટીકાર્થ—વાચના, પૃચ્છના, પરાવર્તના, અનુપ્રેક્ષા તથા ધર્મકથન-
૩૫ શ્રુતધર્મ કે જે સર્વ કુશલના સમૂહરૂપ કલ્પવૃક્ષના વિશાલ ક્યારારૂપ છે,
તેનું કથન કરવું. જેમકે “ આલોકના હેય—ત્યાગ કરવા યોગ્ય અને ઈતર-
અહણ કરવા યોગ્ય પદાર્થોને જે શ્રુતજ્ઞાનરૂપ નેત્રથી હમેશાં જુવે છે, તેજ
ખરેખરા નેત્રવાલા છે. ” ૩૫

આ શ્રુત-સિદ્ધાંતધર્મ પ્રત્યેક દર્શનમાં જુદી જુદી રીતે પ્રવર્તેલો છે,
તેથી ૫૮ દર્શનના બધા ધર્મ શ્રુતધર્મ કહેવાય છે, તો તેમાં સમ્યક્ પ્રકારના
ધર્મનું વિવેચન થઈ શકે તેમ નથી તો તેનું શી રીતે કરવું ? તે કહે છે—

મૂલાર્થ—શ્રુતધર્મ ધણા છે, તેથી ઉત્તમ શ્રુતધર્મની પરીક્ષા
કરવામાં પ્રવર્તવું. ૩૬

ટીકાર્થ—તે શ્રુતધર્મ ધણા છે તેથી બધે લાગુ પડતા શ્રુતધર્મ એવા
સરખા શબ્દ ઉપરથી પુરૂષની બુદ્ધિ છેતરાય, માટે ત્રણ કોટીથી શુદ્ધિ કરવા-
રૂપ શ્રુતધર્મની પરીક્ષા કરવા ઉતરી પડવું. તે વિષે બીજે પણ કહ્યું છે કે
“ સર્વ લોકો શબ્દ માત્રથી સર્વને સરખો ધર્મ કહે છે, પણ તેઓ તેનો વિચાર

લક્ષ્મીં વિધાતું સકલાં સમર્થં સુદુર્લભં વિશ્વજનીનમેનમ્ ।

પરીક્ષ્ય ગૃહ્ણંતિ વિચારદક્ષાઃ સુવર્ણવદ્વંચનમીતચિત્તાઃ ॥ ૩૬ ॥ इति
પરીક્ષોપાયમેવાહ ।

कषादिप्ररूपणेति ॥ ३७ ॥

યથા સુવર્ણમાત્રસામ્યેન તથાવિધમુગ્ધલોકેષ્વવિચારેણૈવ શુદ્ધાશુદ્ધરૂ-
પસ્ય સુવર્ણસ્ય પ્રવૃત્તૌ કપચ્છેદતાપાઃ પરીક્ષણાય વિચક્ષણૈરાદ્રિયંતે । તથા-
ત્રાપિ શ્રુતધર્મે પરીક્ષણીયે કપાદીનાં પ્રરૂપણેતિ । ॥ ૩૭ ॥

कषादीनेवाह—

विधिप्रतिषेधौ कष इति ॥ ३८ ॥

વિધિઃ અવિરુદ્ધકર્તવ્યાર્થોપદેશકં વાક્યં । યથા સ્વર્ગકેવલાદિના

કરતા નથી. તે ધર્મ શબ્દની સમાનતા છતાં પણ વિચિત્ર ભેદથી ભેદવાલો
છે, માટે ચોખ્ખા દૂધની જેમ તેને પરીક્ષા કરી માન્ય કરવો. ”

“વિચાર કરવામાં ડાહ્યા અને મનમાં છેતરવાનો ભય રાખનારા પુરૂષો
સમય લક્ષ્મીને પ્રાપ્ત કરવા સમર્થ અને સર્વ જગતને હિતકારી એ દુર્લભ
ધર્મને સુવર્ણની જેમ બરાબર પરીક્ષા કરી ગ્રહણ કરે છે. ” ૩૬

તે પરીક્ષાનો ઉપાય કહે છે:—

મૂલાર્થ—ધર્મની પરીક્ષા કરવામાં કસોટી, છેદ તથા તાપની
પ્રરૂપણા કરવી. ૩૭

ટીકાર્થ—માત્ર સુવર્ણની સમાનતાથી અજ્ઞ લોકોમાં વિચાર વગર શુદ્ધ
અશુદ્ધ સુવર્ણ ઉપર પ્રવૃત્તિ થાય છે, માટે તે સુવર્ણની પરીક્ષા કરવાને વિ-
ચક્ષણ પુરૂષો કસોટી, છેદ અને તાપ કરવામાં આદર કરે છે, તેમ અર્જુન
પરીક્ષા કરવાને ચોખ્ખો એવા શ્રુતધર્મમાં કસોટી વગેરેની પ્રરૂપણા કરવી. ૩૬

તે કસોટી વગેરે કરે છે —

મૂલાર્થ—વિધિ અને નિષેધ એ ધર્મની કસોટી છે. ૩૮

ટીકાર્થ—વિરોધ વગર કર્તવ્ય અર્થને ઉપદેશ કરનાર વાક્ય તે વિધિ

તપોધ્યાનાદિ કર્તવ્યં સમિતિશુષિશુદ્ધા ક્રિયા इत्यादि । प्रतिषेधः पुनः, न हिंस्यात्सर्वभूतानि, नानृतं वदेत् इत्यादि । ततो विधिश्च प्रतिषेधश्च विधिप्रतिषेधौ । किमित्याह । कषः सुवर्णपरीक्षायामिव कपपट्टके रेखा । इदमुक्तं भवति, यत्र धर्मे उक्तलक्षणो विधिः प्रतिषेधश्च पदे पदे सुपुष्कल उपलभ्यते स धर्मः कषशुद्धः न पुनः ।

अन्यधर्मस्थिताः सत्त्वा असुरा इव विष्णुना ।

उच्छेदनीयास्तेषां हि वधे दोषो न विद्यते ॥

इत्यादिवाक्यगर्भ इति ॥ ॥ ३८ ॥

છેદમાહ ।

तत्संज्ञवपालनाचेष्टोक्तिश्चेद इति ॥ ३९ ॥

તયોર્વિધિપ્રતિષેધયોઃ અનાવિર્ભૂતયોઃ સંભવઃ પ્રાદુર્ભાવઃ । પ્રાદુર્ભૂતયોશ્ચ

કહેવાય છે. જેમકે સ્વર્ગ અને દેવલજ્ઞાનના અર્થો એવા પુરૂષે તપ ધ્યાન વગેરે કરવા અને પાંચ સમિતિ તથા ત્રણ શુષ્કિથી શુદ્ધ એવી ક્રિયા કરવી. ઇત્યાદિ વિધિ વાક્ય કહેવાય છે. નિષેધ કરનાર વાક્ય તે પ્રતિષેધ કહેવાય છે. જેમકે “સર્વ પ્રાણી માત્રની હિસા કરવી નહીં” “અસત્ય બોલવું નહીં” ઇત્યાદિ પ્રતિષેધ વાક્ય કહેવાય છે. એ વિધિ અને પ્રતિષેધ શું છે તે કહે છે. તે સુવર્ણ પરીક્ષાની જેમ ધર્મની પરીક્ષામાં કસોટીરૂપ છે. તે ઉપરથી કહેવાની મતલબ એવી છે કે ઉપર કહેલા લક્ષણવાલો વિધિ અને પ્રતિષેધ, જે ધર્મમાં પદે પદે પુષ્કલ જેવામાં આવે તે કસોટીથી શુદ્ધ થયેલો ધર્મ છે. “વિષ્ણુ જેમ અસુરનો ઉચ્છેદ કરે તેમ બીજા ધર્મમાં રહેલા પ્રાણીઓનો ઉચ્છેદ કરવો—તેમનો વધ કરવામાં બીલકુલ દોષ નથી.” આવા વાક્યો જેમાં હોય તે કસોટીશુદ્ધ ધર્મ ન કહેવાય. ૩૮

છેદનું સ્વરૂપ કહે છે:-

મૂલાર્થ—તે વિધિ નિષેધની ઉત્પત્તિ, ઉત્પન્ન થયા પછી તેનું પાલન અને તે ઉત્પત્તિ અને પાલવાની એટલા કહેવી તે ધર્મપરીક્ષામાં છેદને ઠેકાણે છે. ૩૯

ટીકાર્થ—તે વિધિ નિષેધ ઉત્પન્ન થયા ન હોય તો તેને ઉત્પન્ન કરવા.

પાલના રક્ષારૂપા તતઃ તત્સંભવપાલનાર્થં યા ચેષ્ટા ભિક્ષાટનાદિબાહ્યક્રિયા-
રૂપા તસ્યાઃ ઉક્તિઃ છેદઃ । યથા કષશુદ્ધાવપ્યંતરામશુદ્ધિમાશંકમાનાઃ
સૌવર્ણિકાઃ સુવર્ણગોલિકાદેઃ છેદમાદ્રિયંતે । તથા કષશુદ્ધાવપિ ધર્મસ્ય છેદ-
મપેક્ષંતે । સ ચ છેદો વિશુદ્ધબાહ્યચેષ્ટારૂપઃ, વિશુદ્ધા ચ ચેષ્ટા સા, યત્રાસંતાવપિ
વિધિપ્રતિપેધાવબાધિતરૂપૌ સ્વાત્માનં લભેતે । લબ્ધાત્માનૌ ચાતીચારલક્ષ-
ણાપચારવિરહિતૌ ઉત્તરોત્તરં વૃદ્ધિમનુભવતઃ, સા યત્ર ધર્મે ચેષ્ટા સપ્રપંચા
પ્રોચ્યતે સ ધર્મશ્છેદશુદ્ધ ઇતિ ॥ ૩૯ ॥

યથા કષછેદશુદ્ધમપિ સુવર્ણં તાપમસહમાનં કાલિકોન્મીલનદોષાન્ન
સુવર્ણભાવમશ્રુતે । એવં ધર્મોઽપિ સત્યામપિ કષછેદશુદ્ધૌ તાપપરીક્ષામનિર્વ-
હમાણો ન સ્વભાવમાસાદયત્યતઃ તાપં પ્રજ્ઞાપયન્નાહ ।

ઉત્તયનિબંધનજાવવાદસ્તાપ ઇતિ ॥ ૪૦ ॥

ઉત્પન્ન યથા પછી તેનું પાલન કરવું. તે ઉત્પત્તિ તથા પાલન કરવાને માટે
ભિક્ષાટન વગેરે જે બાહ્યક્રિયારૂપ ચેષ્ટા, તેનું કહેવું તે છેદ કહેવાય છે. જેમ
સુવર્ણકારે કસોટીથી સોનાની શુદ્ધિ કરી હોય તો પણુ જો તેને અંદરની શુદ્ધિ-
માં શકે રહ્યો હોય તો તે સુવર્ણના પાશાનો છેદ કરે છે, તેમ ધર્મની શુદ્ધિમાં
પણુ વિધિ-નિષેધરૂપ કસોટીની શુદ્ધિ કરી હોય તથાપિ તેમાં છેદની અપેક્ષા
રહે છે. તે છેદ શુદ્ધ એવી બાહ્યચેષ્ટારૂપ બાણુવો. જેમાં વિધિ-પ્રતિષેધ ન હોય,
છતાં અબાધિતરૂપે પોતાના આત્માને પ્રાપ્ત કરે અને પ્રાપ્ત કર્યા પછી અતિ-
ચારરૂપ અપચાર વગર ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિનો અનુભવ કરે, તેવી ચેષ્ટા તે શુદ્ધ
ચેષ્ટા કહેવાય છે. એવી શુદ્ધ ચેષ્ટા જે ધર્મમાં સવિસ્તર કહેવામાં આવે તે ધર્મ
છેદપરીક્ષાથી શુદ્ધ કહેવાય છે. ૩૯

જેમ સોનું કસોટી અને છેદની પરીક્ષાથી શુદ્ધ લાગતું હોય પણ જો
તાપને સહન કરી શકે તેવું ન હોય તો તે ખરેખર સુવર્ણ કહેવાય નહીં,
તેમ ધર્મ પણ કસોટી અને છેદની પરીક્ષાથી શુદ્ધ થયો હોય પણ જ્યાંસુ-
ધી તાપની પરીક્ષામાં પ્રસાર થયો નથી, ત્યાંસુધી તે સ્વાભાવિક રીતે શુદ્ધ
ગણાતો નથી, તેથી ધર્મની પરીક્ષામાં તાપ શું છે તે કહે છે.—

મૂલાર્થ—કસોટી અને છેદના પરિણામી કારણરૂપ જીવાદિ
ભાવની પ્રરૂપણા કરવી, તે તાપ કહેવાય છે. ૪૦

ઉભયોઃ કષ્છેદયોઃ અનંતરમેવોક્તરૂપયોઃ નિવંધનં પરિણામિરૂપં
કારણં યો ભાવો જીવાદિલક્ષણઃ તસ્ય વાદઃ પ્રરૂપણા । કિમિત્યાહ ।
તાપોઽત્ર શ્રુતધર્મપરીક્ષાધિકારે । इदमुक्तंभवति, यत्र शास्त्रे द्रव्यरूपतया
અપ્રચ્યુતાનુત્પન્નઃ, પર્યાયાત્મકતયા ચ પ્રતિક્ષણમપરાપરસ્વભાવાસ્કંદનેન
અનિત્યસ્વભાવો જીવાદિરવસ્થાપ્યતે સ્યાત્તત્ર તાપશુદ્ધિઃ, યતઃ પરિણા-
મિન્યેવાત્માદૌ તથાવિધાશુદ્ધપર્યાયનિરોધેન ધ્યાનાધ્યયનાદ્યપરશુદ્ધપર્યાય-
પ્રાદુર્ભાવાદુક્તલક્ષણઃ કષો, બાહ્યચેષ્ટાશુદ્ધિલક્ષણશ્ચ છેદ ઉપપદ્યતે, ન પુ-
નરન્યથેતિ ॥ ॥ ૪૦ ॥

एतेषां मध्यात्को बलीयान् इतरो वा इति प्रश्ने यत्कर्तव्यं तदाह
अमीषामंतरदर्शनमिति ॥ ४१ ॥

अमीषां त्रयाणां परीक्षाप्रकाराणां परस्परमंतरस्य विशेषस्य समर्थास-
मर्थत्वरूपस्य दर्शनं कार्यमुपदेशकेन ॥ ॥ ४१ ॥

ટીકાર્થ—કસોટી અને છેદ કે જેનું સ્વરૂપ ઉપર કહેલું છે, તેનો પ-
રિણામીરૂપ કારણ જે જીવાદિ લક્ષણભાવ, તેની પ્રરૂપણા કરવી, તે આ શ્રુત-
ધર્મની પરીક્ષાના અધિકારમાં તાપ કહેવાય છે. કહેવાની મતલબ એવી છે
કે દ્રવ્યરૂપે (દ્રવ્યાર્થિકનય વડે) અથવા નહીં અને ઉત્પન્ન પણ ન થાય અર્થાત્
તેવાને તેવો રહે અને પર્યાયરૂપે (પર્યાયાર્થિકનય વડે) ક્ષણે ક્ષણે અપર અ-
પર સ્વભાવને પામી એટલે નવીન સ્વભાવ પ્રાપ્ત કરી અનિત્ય સ્વભાવવાલો
જીવાદિ જે શાસ્ત્રમાં પ્રતિપાદન કરે, તે શાસ્ત્રની તાપશુદ્ધિ જાણવી. પરિણામી
આત્મા પ્રમુખમાં તેવા અશુદ્ધ પર્યાયનો નિરોધ કરી ધ્યાન, અધ્યયન વગેરે
બીજા શુદ્ધ પર્યાયના પ્રગટ થવાથી જેનું લક્ષણ કહેવામાં આવ્યું છે તેવી ક-
સોટી અને બાહ્યચેષ્ટાની શુદ્ધિરૂપ છેદ તે બરાબર ધટે છે, એટલે તાપશુદ્ધિ થ-
વાથી કસોટીની શુદ્ધિ અને છેદની શુદ્ધિ ધટે છે, અન્યથા ધટતી નથી. ૪૦

એ કસોટી, છેદ અને તાપ—એ ત્રણેમાંથી બલવાન કાણ છે? અથવા
એમાંથી કાણ અબલવાન છે? એવા પ્રશ્નનો ઉત્તર આપે છે.

મૂલાર્થ—એ પરીક્ષાના ત્રણ પ્રકારનો તક્ષવત બતાવવો. ૪૧

ટીકાર્થ—એ પરીક્ષાના ત્રણ પ્રકારનો પરસ્પર જે અંતર એટલે કાણ તેઓ-
માં સમર્થ છે અને કાણ અસમર્થ છે, એવો તક્ષવત તે ઉપદેશકે દર્શાવવો. ૪૧

તદેવ દર્શયતિ ।

કષચ્છેદયોરયત્ન इति ॥ ૪૨ ॥

કષચ્છેદયોઃ પરીક્ષાક્ષમત્વેન આદરણીયતાયામયત્નઃ અતાત્પર્યં મતિ-
મતાં इति ॥ ॥ ૪૧ ॥

કુત इत्याह ।

તદ્ગ્નાવેऽપિ તાપાગ્નાવેઽગ્નાવ इति ॥ ૪૨ ॥

તયોઃ કષચ્છેદયોઃ ભાવઃ સત્તા તદ્ગ્નાવઃ તસ્મિન્, કિં પુનરતદ્ભાવ
इत्यपिशब्दार्थः । કિમિત્યાહ । તાપાભાવે ઉક્તલક્ષણતાપવિરહે અભાવઃ પર-
માર્થતઃ અસત્તૈવ પરીક્ષણીયસ્ય ન હિ તાપે વિઘટમાનં હેમકષચ્છેદયોઃ સતો-
રપિ સ્વં સ્વરૂપં પ્રતિપત્તુમલં જાતિસુવર્ણત્વાત્તસ્ય । ॥ ૪૩ ॥

તે પરીક્ષાના ત્રણ પ્રકારનો તદ્ગ્નાવત દર્શાવે છે:—

મૂલાર્થ—કસોટી અને છેદ એ કેવલ એ પ્રકારની પરીક્ષામાં
પ્રયત્ન કરવો નહીં. ૪૨

ટીકાર્થ—કસોટી અને છેદ એ કેવલ એ પ્રકાર પરીક્ષા કરવામાં અ-
સમર્થ છે, તેથી તેનો આદર કરવામાં બુદ્ધિમાન્ પુરૂષોએ પ્રયત્ન કરવો નહીં,
કારણકે તેમાં કંઈ તાત્પર્ય નથી. ૪૨

કેવલ કસોટી અને છેદ પરીક્ષાને વિષે પ્રયત્ન ન કરવો, તેનું શું કા-
રણ? તે કહે છે:—

મૂલાર્થ—કસોટી અને છેદની પરીક્ષા કરી હોય પણ જે તાપ-
ની પરીક્ષાનો અભાવ હોય તો તે બંને પરીક્ષાનો અભાવ જા-
ણવો. ૪૩

ટીકાર્થ—કસોટી અને છેદની પરીક્ષા કરી હોય પણ જે જોનાં લક્ષણો
કહેલાં છે એવા તાપની પરીક્ષાનો અભાવ હોય તો તે બંનેનો અભાવ થાય, એ-
ટલે પરમાર્થે પરીક્ષા કરવા યોગ્ય વસ્તુની સત્તા રહે નહીં. તાપની અંદર નહીં
મૂંઢેલું સુવર્ણ કસોટી અને છેદ મૂંઢે તોપણ પોતાનું ખરૂં સ્વરૂપ પ્રાપ્ત કર-
વાને સમર્થ થતું નથી, કારણકે તે જાતવાલું (કહેવા માત્રજ) સુવર્ણ છે. ૪૩

एतदपि कथमित्याह ।

तच्छुद्धौ हि तत्साफल्यमिति ॥ ४४ ॥

તત્ત્વશુદ્ધૌ તાપશુદ્ધૌ હિર્યસાત્તત્સાફલ્યં તયોઃ કષ્ણદયોઃ સફલ-
ભાવઃ । તથાહિ । ધ્યાનાધ્યયનાદિકોઽર્થો વિધીયમાનઃ પ્રાગુપાત્તકર્મનિર્જ-
રણફલઃ, હિંસાદિકશ્ચ પ્રતિષિધ્યમાનો નવકર્મોપાદાનનિરોધફલઃ । બાહ્યચે-
દ્યાશુદ્ધિશ્ચાનયોરેવાનાવિર્ભૂતયોઃ આવિર્ભવનેનાવિર્ભૂતયોશ્ચ પરિપાલનેન ફલ-
વતી સ્યાત્ । ન ચાપરિણામિન્યાત્મન્યુક્તલક્ષણૌ કષ્ણદૌ સ્વકાર્યં કર્તુ
પ્રભવિષ્ણુ સ્યાતામિતિ । તયોઃ તાપશુદ્ધાવેવ સફલત્વમુપપદ્યતે ન-પુનર-
ન્યથેતિ । ॥ ૪૪ ॥

નनु फलविकलांवपि तौ भविष्यत इत्याह ।

फलवंतौ च तौ ताविति ॥ ४५ ॥

તાપની શુદ્ધિ ન થાય તો તે કસોટી તથા છેદની શુદ્ધિ ન થઈ કહે-
વાય, તે શી રીતે? તે કહે-છે:-

મૂલાર્થ—તાપની શુદ્ધિ થવાથી તે કસોટી અને છેદની શુદ્ધિ
સફલ થાય છે. ૪૪

ટીકાર્થ—તે તાપની શુદ્ધિ થવાથી તે કસોટી અને છેદની શુદ્ધિ નિશ્ચે
સફલ થાય છે. તે આ પ્રમાણે—ધ્યાન એટલે સૂત્રના અર્થનું ચિંતવન અને
અધ્યયન એટલે લાણુનું ઇલાદિ જે અર્થ તે પૂર્વે બાંધેલાં કર્મની નિર્જરારૂપ
ફલવાલો છે અને નિષેધ કરેલો હિંસા પ્રમુખ અર્થ નવાં કર્મને બાંધવાનો
નિરોધ કરવારૂપ ફલવાલો છે અને તે કસોટી અને છેદને સ્થાને છે. તેથી જો
તે બંને ઉત્પન્ન થયા ન હોય તો તેમને ઉત્પન્ન કરવાથી અને ઉત્પન્ન થયા
હોય તો તેમનું પાલન કરવાથી બાહ્યચેદ્યાની શુદ્ધિ ફલવાલો થાય છે. જો
આત્મા અપરિણામી હોય તો તેમાં પૂર્વે કહેલાં લક્ષણવાલા કસોટી અને
છેદ પોતાનું કાર્ય કરવાને સમર્થ થતા નથી, તેથી તે બંને તાપની શુદ્ધિ થ-
વાથીજ સફલ થાય છે. અન્યથા રીતે થાયજ નહીં. ૪૪

ઠાઈ શંકા કરે કે ચારે તે બંને (કસોટી અને છેદ) નિષ્ફલ થશે,
તેના ઉત્તરમાં કહે છે:-

મૂલાર્થ—તે બંને સત્યરીતે સફલ છે. ૪૫

2. ~~_____~~

विषये चर्चा—

अन्यथा च विचार्यते ।

अन्यथा कर्मविचारः ॥ तत्र ॥
तत्कर्मद्वन्द्वं वचते इति ॥
तच्च तन्मद्वन्द्वं च अद्वयं इति ॥
द्वयलंकारफलं । निम्नं ॥
कथंचिन्निर्वहणामात्रे ॥
प्राप्तिं परकीयन्तान् ॥

ટીકાર્થ—એના સ્વરૂપને જોઈને એના સ્વરૂપને જોઈને
 સ્તવિત થાય છે, કારણકે એના સ્વરૂપને જોઈને એના સ્વરૂપને જોઈને
 તે વસ્તુનું પરમાર્થ સ્વરૂપને જોઈને એના સ્વરૂપને જોઈને
 ઉપર હજી સેથી સ્વરૂપને જોઈને એના સ્વરૂપને જોઈને
 મુસાર્થ—એને એના સ્વરૂપને જોઈને એના સ્વરૂપને જોઈને
 સાવેલા આમૃતપણનો એના સ્વરૂપને જોઈને એના સ્વરૂપને જોઈને
 ટીકાર્થ—એના સ્વરૂપને જોઈને એના સ્વરૂપને જોઈને એના સ્વરૂપને જોઈને
 નિમ્નશ એના સ્વરૂપને જોઈને એના સ્વરૂપને જોઈને એના સ્વરૂપને જોઈને
 આમૃતપણ એના છે, એના સ્વરૂપને જોઈને એના સ્વરૂપને જોઈને
 સાવેલું આમૃતપણ એના છે, એના સ્વરૂપને જોઈને એના સ્વરૂપને જોઈને
 હવે નાશ એના છે, એના સ્વરૂપને જોઈને એના સ્વરૂપને જોઈને
 એના સ્વરૂપને જોઈને એના સ્વરૂપને જોઈને એના સ્વરૂપને જોઈને
 સાદી અવસ્થાને “વાચિતક મંદન” કહેવાય.

નના મુખને ક્યપત કરનારી શરીરને શોભા આપે તે પહેલું ફલ છે, અને માન
રીને નિર્વાહ થાય તેમ ન હોય ત્યારે તે અલંકાર વેચી નિર્વાહ કરવા તે બીજું
ફલ છે. આ બંને પ્રકારનાં ફલ માગી લાવેલા આશ્વપાજુથી
પહે તે પારકું છે. તેથી તે બંને માગી લાવેલા આશ્વપાજુ ઠીક નથી.

ભવતિ, દ્રવ્યપર્યાયોભયસ્વભાવે जीवे कषच्छेदौ निरुपचरितया स्थाप्यमानौ स्वफलं प्रत्यबंध्यसामर्थ्यावेव स्यातां । नित्याद्येकांतवादे तु स्ववादशोभार्थं तद्वादिभिः कल्प्यमानावप्येतौ याचितकमंडनाकारौ प्रतिभासेत, न पुनः स्वकार्यकराविति । ॥ ४६ ॥

આહ । અવગતં यथा । कषच्छेदतापशुद्धः श्रुतधर्मो ग्राह्यः, परं किंप्रणेत-
कोऽसौ प्रमाणमिति व्यतिरेकतः साधयन्नाह ।

નાતત્ત્વવેદિવાદઃ સમ્યગ્વાદ ઇતિ ॥ ૪૭ ॥

न नैव अतत्त्ववेदिनः साक्षादेव वस्तुतत्त्वमज्ञातुं शीलस्य पुरुषविशेषस्य अर्वागदर्शिन इत्यर्थः वादः वस्तुप्रणयनं अतत्त्ववेदिवादः, किमित्याह । सम्यग्वादो यथावस्थितार्थवादः, साक्षादवीक्ष्यमाणेन हि प्रमात्रा प्रोक्तं जात्यंधचित्रकरनरालिखितचित्रकर्मवद्यथावस्थितरूपविसंवादेन असमंजस-

પરથી કહેવાની મતલબ એવી છે કે દ્રવ્ય અને પર્યાય એ બે સ્વભાવવાલા જીવમાં કસોટી અને છેદ ઉપચાર વિના સ્થાપન કરવાથી તે બંને પોતાના ફલ પ્રત્યે સફલ સામર્થ્યવાલાજ થાય છે અને નિત્ય વગેરે એકાંતવાદમાં તો તે વાદીઓ જ પોતાના વાદની શોભા માટે તે કસોટી અને છેદની ક-
દપના કરે છે તે માગી લાવેલા આભૂષણના જેવાજ નિષ્ફલ જણાય છે. તે પોતાના કાર્યને કરે તેવા રહેતા નથી. ૪૬

અહીં કહે છે કે ઉપર પ્રમાણે જોતાં એમ નિશ્ચય થયો કે કસોટી, છેદ અને તાપથી શુદ્ધ એવો શ્રુતધર્મ ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે, પણ તે શ્રુત-
ધર્મ જ્ઞાનો રચેલો પ્રમાણ ગણાય? તે વ્યતિરેકથી (ઉલટાવીને) કહે છે:—

મૂલાર્થ—જે તત્ત્વવેદતા ન હોય, તેનો વાદ સમ્યગ્વાદ ન કહેવાય. ૪૭

ટીકાર્થ—જે અતત્ત્વવેદી એટલે સાક્ષાત્ વસ્તુતત્ત્વને જાણનાર ન હોય અર્થાત્ અર્વાગદૃષ્ટિ છદ્મસ્થ પુરૂષ હોય તેનો વાદ તે એટલે યથાર્થ વ-
સ્તુનું કથન, તે સમ્યગ્વાદ એટલે યથાર્થ અર્થનો વાદ ન કહેવાય. સાક્ષાત્ યથાર્થ વસ્તુને નહીં જોનારા પ્રમાતાએ (અંધકારે) કહેલું શાસ્ત્ર જાતિઅંધ

મેવ શાસ્ત્રં સ્યાદિતિ, કથં તદ્ભાષિતં વસ્તુ અવિપરીતરૂપતાં પ્રતિપત્તુમ્સ-
હતે ઇતિ ॥ ૪૭ ॥

સમ્યગ્વાદતાયા એવોપાયમાહ ।

વંધમોક્ષોપપત્તિતસ્તચ્છુદ્ધિરિતિ ॥ ૪૮ ॥

વંધો મિથ્યાત્વાદિहेतुभ्यो जीवस्य कर्मपुद्गलानां च बह्वययःपिंडयो-
रिव क्षीरनीरयोरिव वा परस्परमविभागपरिणामेनावस्थानं । मोक्षः पुनः स-
म्यग्दर्शनज्ञानचारित्र्येभ्यः कर्मणामत्यंतोच्छेदः । ततो बंधश्च मोक्षश्च बंधमोक्षौ
तयोः उपपत्तिर्घटना तस्याः सकाशात्तच्छुद्धिर्वस्तुवादनिर्मलता चितनीया ।
इदमुक्तं भवति । यस्मिन् सिद्धांते बंधमोक्षयोग्य आत्मा तैस्तैर्विशेषैर्निरूप्यते,
स सर्ववेदिपुरुषप्रतिपादित इति कोविदैर्निश्चीयते इति ॥ ४८ ॥

इयमपि बंधमोक्षोपपत्तिर्यथा युज्यते तथाह ।

इयं बध्यमानबंधनजाव इति ॥ ૪૯ ॥

ચિત્રકારે આલેખેલા ચિત્રની જેમ યથાર્થ રૂપના વિપરીતપણાથી અધટિત
થાય છે, તે તેણે કહેલી વસ્તુ અવિપરીત શી રીતે હોય. ૪૯

સમ્યગ્વાદનો ઉપાય કહે છે—

મૂલાર્થ—બંધ તથા મોક્ષની સિદ્ધિ ઘટાવી વસ્તુવાદ (આત્મા)
ની શુદ્ધિ વિચારવી. ૪૮

ટીકાર્થ—મિથ્યાત્વાદિ કારણોથી અગ્નિ અને તપાવેલા લોઢાના ગો-
લાની જેમ અથવા દૂધ અને જલની જેમ જીવ અને કર્મનાં પુદ્ગલોતું પર-
સ્પર (વિભાગ પરિણામ વગર) રહેવું તે બંધ કહેવાય છે. સમ્યગ્દર્શન, જ્ઞાન
અને ચારિત્રથી કર્મનો અત્યંત ઉચ્છેદ તે મોક્ષ કહેવાય છે. તે બંધ તથા
મોક્ષની ઘટના કરવાથી તેની શુદ્ધિ એટલે વસ્તુવાદની નિર્મલતા ચિતવવી.
કહેવાની મતલબ એવી છે કે જે સિદ્ધાંતમાં તે તે વિશેષ-વિશેષણોથી બંધ
અને મોક્ષને યોગ્ય એવો આત્મા નિરૂપણ કરવામાં આવે, તે આત્મા સર્વજ
પુરૂષોએ પ્રતિપાદન કરેલો છે એમ વિદ્વાનોએ નિશ્ચય કરેલો છે. ૪૮

એ બંધમોક્ષની સિદ્ધિ જેમ ઘટે તેમ કહે છે—

મૂલાર્થ—એ બંધમોક્ષની યુક્તિ બંધાતા એવા જીવ અને તેના
બંધનપણામાં હોય છે. ૪૯

ઇયં બંધમોક્ષોપપત્તિઃ બદ્ધમાનસ્ય બંધનસ્ય ચ વર્ક્ષ્યમાણસ્ય ભાવે સદ્-
ભાવે સતિ ભવતિ ॥ ૪૯ ॥

કુત ઇત્યાહ ।

કલ્પનામાત્રમન્યથેતિ ॥ ૫૦ ॥

યસ્યાત્કારણાદિયં કલ્પનૈવ કેવલા વિતતાર્થપ્રતિભાસરૂપા ન પુન-
સ્તત્ર પ્રતિભાસમાનોઽર્થોઽપીતિ, કલ્પનામાત્રમન્યથા મુખ્યબદ્ધમાનબંધનયો-
રભાવે વર્તેતે ઇતિ ॥ ૫૦ ॥

બદ્ધમાનબંધન એવ વ્યાચષ્ટે—

બદ્ધમાન આત્મા બંધનં વસ્તુસત્કર્મેતિ ૫૧ ॥

તત્ર બદ્ધમાનઃ સ્વસામર્થ્યતિરોધાનેન પારવશ્યમાનીયમાનઃ ક ઇ-
ત્યાહ, આત્મા, ચતુર્દશભૂતગ્રામભેદભિન્નો જીવઃ પ્રતિપાદ્યતે । તથા બદ્ધયતે

ટીકાર્થ—એ બંધમોક્ષની યુક્તિ બંધાતા એવા જીવના અને આગલ
કહેવામાં આવશે એવા તે બંધનના સફલાવમાં હોય છે. - ૪૯

ઉપર કહ્યું તેનો શો હેતુ છે ? તે કહે છે—

મૂલાર્થ—એમ જો ન કહીએ તો કલ્પના માત્રજ કહેવાય. ૫૦

ટીકાર્થ—જે કારણ માટે અસલ અર્થના પ્રતિભાસરૂપ આ કેવલ કલ્પનાજ છે, તેમાં અર્થનો પણ પ્રતિભાસ થતો નથી. તેથી તે કલ્પના માત્રજ છે. અન્યથા એટલે મુખ્ય કર્મ બાંધનાર જીવ અને બાંધવાનું કર્મ—એ બંનેનો અભાવ થાય તો પછી તે (બંધ અને મોક્ષની યુક્તિ) પણ કલ્પના માત્રજ થાય. ૫૦

બંધન પામનાર તે જાણ અને બંધન તે શું, તે કહે છે—

મૂલાર્થ—બંધન પામનાર આત્મા અને પરમાર્થથી વિવર્ધમાન કર્મ તે બંધન છે. ૫૧

ટીકાર્થ—બંધન પામનાર એટલે પોતાનું સામર્થ્ય શુભાવી પરવશ-

મિથ્યાત્વાદિભિર્હેતુભિરાત્મા અનેનેતિ વંધનં, કિમિત્યાહ, વસ્તુસત્, પરમાર્થતો વિદ્યમાનં, કર્મ જ્ઞાનાવરણાદિ, અનંતાનંતપરમાણુપ્રચયસ્વભાવમત એવ મૂર્ત્યપ્રકૃતીતિ । અત્રાત્મગ્રહણેન સાંખ્યમતનિરાસમાહ ।

યતસ્તત્રોચ્યતે । આત્મા ન વધ્યતે નાપિ મુચ્યતે નાપિ સંસરતિ કથિત્સંસરતિ વધ્યતે મુચ્યતે ચ નાનાશ્રયા પ્રકૃતિઃ । વસ્તુસદ્ગ્રહણેન તુ સાંગતમતસ્ય । યતસ્તત્રાપિ પઠ્યતે ।

ચિત્તમેવ હિ સંસારો રાગાદિક્લેશવાસિતમ્ ।

તદેવ તૈર્વિનિર્મુક્તં ભવાંત ઇતિ કથ્યતે ॥

રાગાદિક્લેશવાસિતમિતિ રાગાદિક્લેશૈઃ સર્વથા ચિત્તાદવ્યતિરિક્તૈર્વાસિતં સંસ્કૃતં, એવં હિ વધ્યમાનાન્ન ભિન્નં, વસ્તુસત્કર્મેત્યભ્યુપગતં ભવતિ । તત્ર પ્રકૃતેરેવ, વંધમોક્ષાભ્યુપગમે આત્મનઃ સંસારાપવર્ગાવસ્થયોરભિન્નૈકસ્વભાવત્વેન યોગિનાં યમનિયમાદ્યનુષ્ઠાનં મુક્તિફલતયોક્તં યદ્યોગશાસ્ત્રેષુ તદ્ વ્યર્થમેવ

પણાને પ્રાપ્ત થનાર તે કોણ ? આત્મા જે ચૌદ^૧ પ્રકારના લેહવાળો હવ કહેવાય છે. બંધન એટલે જેવડે મિથ્યાત્વાદિ હેતુઓથી આત્મા બંધાય તે થું । પરમાર્થે વિદ્યમાન એવું જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મ, જે અનંતાનંત પરમાણુઓના સમૂહરૂપ સ્વભાવવાળું છે, તેથીજ તે મૂર્તિપ્રકૃતિ-એટલે મૂર્તિમાન છે.

ઉપરના સૂત્રમાં આત્મ શબ્દનું ગ્રહણ કરેલું છે, તેથી તે પ્રસંગને યથા સાંખ્યમતનું ખંડન કરે છે:—

સાંખ્યમતમાં કહ્યું છે કે કોઈ આત્મા બંધાતો નથી, તેમ મૂકાતો પણ નથી અને સંસારમાં ભ્રમણ પણ કરતો નથી. જે વિવિધ પ્રકારના આશ્રયવાળી પ્રકૃતિ છે, તેજ સંસારમાં ભ્રમણ કરે છે, બંધાય છે અને મૂકાય છે.

મૂલમાં ‘વસ્તુસત્’ એ પદનું ગ્રહણ કરેલું છે, તેથી જૌદ્ધમતનું ખંડન કરેલું છે. જૌદ્ધમતમાં કહ્યું છે કે “રાગાદિ ક્લેશોથી અંસ્કાર પામેલું ચિત્તજ સંસાર છે, જ્યારે ચિત્ત તે રાગાદિ ક્લેશોથી મુક્ત થયું, ત્યારે ભવ-સંસારનો અંત-મોક્ષ થયો એમ જાણવું.”

૧-૨ એકેન્દ્રિય મૂલમ તથા બાહર, ૩ દેહિન્દ્રિ, ૪ નેત્રિન્દ્રિ, ૫ ચક્ષુન્દ્રિ, ૬ શ્રોત્રિન્દ્રિ, ૭ ગર્ભજપચેન્દ્રિ-એ સાત પદ્યાર્થ અને સાત અપદ્યાર્થ-એ મનમાનસ પ્ર-તિ-ચક્ષુરદ્ય વાવહારનયની અપેક્ષાએ ચૌદ લેહ કાય છે. ૨ અર્થાત્ સત્ત્વ છે, કલ્પના નામ નથી.

સ્યાત્ । બૌદ્ધસ્યાપિ ચિત્તાદવ્યતિરિક્તકર્મવાદિનોઽવસ્તુસત્ત્વમેવ કર્મણઃ સ્યા-
ત્, યતો યદ્યતોઽવ્યતિરિક્તસ્વરૂપં તત્તદેવ ભવતિ, ન ચ લોકે તદેવ તેનૈવ
વધ્યતે इति પ્રતીતિરસ્તિ । વધ્યમાનબંધનયોઃ પુરુષનિગડાદિરૂપયોઃ ભિન્નસ્વ-
ભાવયોરેવ લોકે વ્યવહિયમાણત્વાત્ । કિંચ ચિત્તમાત્રત્વે કર્મણોઽભ્યુપગમ્ય-
માને સંસારાપવર્ગયોર્ભેદો ન પ્રાપ્નોતિ ચિત્તમાત્રસ્યોભયત્રાપ્યવિશેષાત્ ॥૫૧॥
વંધમોક્ષહેતૂનેવાહ ।

હિંસાદયસ્તદ્યોગહેતવસ્તદિતરે તદિતરસ્યેતિ ॥ ૫૨ ॥

રાગાદિ ક્લેશ જે હુમેશાં ચિત્તથી જુદા નથી તેવડે સંસ્કાર પામેલું,
તેથી બંધન પામનાર આત્માથી જુદું નહીં એવું ચિત્ત એ સંસાર છે એમ
જે માને છે, તે 'વસ્તુસત્કર્મ' એ વાક્યથી ઉડી જાય છે. તેમ વલી જે સાંખ્ય-
વાલા પ્રકૃતિને બંધમોક્ષ માને છે તેા તેથી સંસારાવસ્થા તથા મોક્ષાવસ્થામાં આ-
ત્માના અભિન્ન-એક સ્વભાવને લીધે યોગી પુરૂષને જે યોગશાસ્ત્રોમાં યમ નિય-
માદિ અનુષ્ઠાન મુક્તિદ્વલ આપનારું કહેલું છે તે વ્યર્થ થવાનું. વલી 'ચિત્તથી
કર્મ જુદું નથી' એમ માનનારા બૌદ્ધના પક્ષમાં તેા કર્મનું વસ્તુપણું રહેતું
નથી, કારણકે જે વસ્તુ જેનાથી જુદી નથી તે વસ્તુ તેરૂપજ કહેવાય છે.
વલી લોકમાં તે તેનાથી-અવસ્તુથી બંધાય છે, એવી પ્રતીતિ થતી નથી. જેમ
પુરૂષ અને બેડી-તે જુદા જુદા સ્વભાવના છે, તેમાં પુરૂષ બંધ પામનાર અને
બેડી બંધનરૂપ છે, તે છતાં લોકમાં "પુરૂષ બેડીમાં પડ્યો" એવા વ્યવહારથી
બોલાય છે (તેમ અહીં આત્માએ કર્મ બાંધ્યાં એમ કહેવાય, કર્મરૂપ આ-
ત્માએ કરી આત્મા બંધાયો એમ કહેવાતું નથી).

બૌદ્ધ મત પ્રમાણે કર્મ અને ચિત્ત બે જુદા નથી એમ માનીએ તેા
સંસાર અને મોક્ષનો ભેદ પણ નહીં થાય, કારણકે માત્ર ચિત્તનું બંને ઠેકાણે
વિશેષપણું નથી અર્થાત્ સરખાપણું છે. ૫૧

બંધ અને મોક્ષના હેતુ કહે છે:—

મૂલાર્થ—બંધના યોગનું કારણ હિંસાદિ છે અને મોક્ષના યો-
ગનું કારણ અહિંસાદિ છે. ૫૨

૧ એટલે સંસાર તથા મોક્ષની અવસ્થામાં ચિત્ત આવ્યું, એટલે કોઈ પ્રકારનું વિશે-
ષપણું રહ્યું નથી, અર્થાત્ ચિત્ત અને કર્મ એ બે વસ્તુ જુદીજ છે.

શત્ત્વં ક્રિયમાણત્વં ક્રિયાકારણનિષ્ણાકારણયોગે નિશ્ચયનયાજિપ્રાયોણજેદાદેવમુપન્ય-
સ્યં અન્યથા વર્તમાનતાકલ્પં ક્રિયમાણત્વમિન્યુપન્યમિતું યુક્તં મ્યાત્ । ૫૪ ।

યાદૃશિ ચાન્યનિ પ્રાગુપન્યસ્તા વંધદેતવઃ હપ્પયંતે, તમન્વયઞ્ચતિગ્ગેકાન્યામાહ-
પરિણામિન્યાત્મનિ હિંસાદયો જિન્નાજિન્ને ચ દેહાદિતિ ॥ ૫૫ ॥

પરિણમને પરિણામઃ દ્રવ્યસ્પતયાવસ્થિતમ્યેવ વસ્તુનઃ પર્યાયાંતરપ્રતિપત્તિઃ ।
યથોક્તમ્—

“ પરિણામો ઘર્થાંતરગમનં ન ચ સર્વથા વ્યવસ્થાનમ્ ।

ન ચ સર્વથા વિનાશઃ પરિણામમ્નહિદામિષ્ટઃ ” ॥ ૧ ॥

પરિણામો નિત્યમસ્યામ્નીતિ પરિણામી તત્ર આત્મનિ જીવહિંસાદયઃ પ્રાગ્

અભિપ્રાયથી અભેદપાતુ છે, એમ ન્યાપિત કરવામાં આવ્યું છે તે એમ ન
હોય તેા વર્તમાનપાત્રા જેવું કરવાપાત્રું—ન્યાપન કરવું યુક્ત હોય પાત્રું કરે-
લાને કરવા માંડવું, એમ કરેવાતું નથી. ૫૪

જેવા આત્માને વિષે પ્રથમ કરેલા બંધના હેતુએા થઈ છે, તેવા આત્મા-
ને અન્વય એને વ્યતિરેકથી કરે છે—

મૂલાર્થ—દેહથી ભિન્ન એને અભિન્ન એવા પરિણામી આ-
ત્માને વિષે હિંસાદિક બંધના હેતુ થઈ છે. ૫૫

ટીકાર્થ—પરિણમવુ, તે પરિણામ કરેવાય છે, એટલે દ્રવ્યસ્પતયો
કરીને એકરૂપે રહેલી વસ્તુનું બીજા “પર્યાય પ્રત્યે । પર્યાયાતર થવું” । પાન-
૫ અર્થાત્ રૂપાતઃ થવું તે તેને નાદે શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે—

અન્નૈવાર્થે ઉપચયમાહ—

કૃતકત્વેऽપ્યતીતકાલવદુપપત્તિરિતિ ॥ ૫૩ ॥

કૃતકત્વેऽપિ સ્વહેતુજિર્નિષ્પાદિતત્ત્વેऽપિ બંધસ્યાતીતકાલસ્યેવોપપત્તિર્ઘટના
અનાદિમત્ત્વસ્ય વક્તવ્યા, કિમુક્તં જવતિ, પ્રતિક્ષણં ક્રિયમાણોऽપિ બંધઃ પ્રવાહા-
પેક્ષ્યાઽતીતકાલવદનાદિમાનેવ । ૫૩ ।

અથ યતોઽજ્ઞાદનયોર્દૃષ્ટાંતદાર્ઢીતિકજ્ઞાવોઽભૂતં સાક્ષાદેવ દર્શયન્નાહ—
વર્તમાનતાકલ્પં કૃતકત્વમિતિ ॥ ૫૪ ॥

યાદૃશી અતીતકાલસમયાનાં વર્તમાનતા સાંપ્રતરૂપતા તાદૃશં બંધસ્ય કૃત-

તે વિષે વધારે કહે છે—

મૂલાર્થ—કર્મનો બંધ કરાયેલો છે, તે છતાં પણ અતીત-
કાલની પેઠે તેની ઘટના કરવી. ૫૩

ટીકાર્થ—બંધ પોતાના હેતુઓથી નિષ્પન્ન છે, તે છતાં પણ તે બંધ-
ની ઘટના અતીત-ભૂતકાલની જેમ કરવી, એટલે બંધનુ અનાદિપણું કહેવું.
અહીં કહેવાનું તાત્પર્ય એવું છે કે, કર્મનો બંધ પ્રત્યેક ક્ષણે કરવામાં આવે
છે, તોપણ પ્રવાહની અપેક્ષાએ સતતિભાવે કરીને તે અતીતકાલની જેમ
અનાદિજ છે. ૫૩

જે અંશથી ભૂત અને વર્તમાનકાલનો દૃષ્ટાંત અને દાર્ઢીતિક ભાવ-
અર્થાત્ ભૂતકાલનું દૃષ્ટાંત કરવું, અને તેને વર્તમાનકાલમાં ઘટાડવું, તેને પ્ર-
ત્યક્ષ બતાવવાને કહે છે—

મૂલાર્થ—વર્તમાનપણા જેવું કરેલાપણું છે. ૫૪

ટીકાર્થ—અતીતકાલના સમયનું જેવું વર્તમાનપણું છે, તેવું બંધનું
કરેલાપણું છે. અર્થાત્ કરવાપણું છે. કારણકે ક્રિયાકાલ—કરવાનો કાલ
અને નિષ્ઠાકાલ—ભૂતકાલ—સમાપ્તિનો કાલ—એ બંને કાલનુ નિશ્ચયનયના

૧ સાત પ્રકારનાં નયમાં નિશ્ચય અને વ્યવહાર એ બે નય મુખ્ય ગણેલા છે. કેટલાક
પદાર્થ તત્કાલ થયા હોય અને કેટલાક થતા હોય તે બંનેને ‘થાય છે’ એમ કહેવું, તે વ્યવહારનય-
ની અપેક્ષાએ જાણવું અને જે કરવા માંડેલું હોય, તેને ‘કર્યું’ એમ કહેવું એ નિશ્ચયનયની અપે-
ક્ષાએ જાણવું અહીં કરવા માડ્યો એવો જે કર્મનો બંધ તેને ‘કર્યો છે’ એમ કહ્યું તે નિશ્ચયનય-
ની અપેક્ષાએ સમજવું.

ક્ત્વં ક્રિયમાણન્વં ક્રિયાકાલ્પનિષ્ઠાકાલ્પયોથ નિશ્ચયનયાજિમાયેણાજેદાદેવમુપન્ય-
ન્નં અન્યથા વર્તમાનતાકલ્પં ક્રિયમાણન્વમિત્યુપન્યમિતું યુક્તં ન્યાત । ૫૪ ।

યાદશિ ચાન્યનિ પ્રાગુપન્યમ્તા વંધેદેતવઃ હપપયંતે, તમન્વયઞ્ચતિરંગાન્યામાહ-
પરિણામિન્યાત્મનિ હિંસાદયો જિહ્વાજિન્ને ચ દેહાદિતિ ॥ ૫૫ ॥

પરિણમનં પરિણામઃ દ્રવ્યમ્પતયાવસ્થિતમ્યેવ વસ્તુનઃ પર્યાયાંતરપ્રતિપત્તિઃ ।
યથોક્તમ્—

“ પરિણામો ઈર્થાંતરગમનં ન ચ સર્વથા વ્યવસ્થાનમ્ ।

ન ચ સર્વથા વિનાશઃ પરિણામમ્નહિદામિષ્ટઃ ” ॥ ૧ ॥

પરિણામો નિત્યમમ્યામ્નીતિ પરિણામી તત્ર આત્મનિ જીવહિંસાદયઃ પ્રાગ્

અભિપ્રાયથી અભેદપાત્ર છે, એમ સ્થાપિત કરવામાં આવ્યું છે. તે એમ ન
હોય તેા વર્તમાનપાત્રા જેવું કરવાપાત્ર—સ્થાપન કરવું યુક્ત હોય. પણ કહે-
લાને કન્યા માંડવું, એમ કહેવાતું નથી. ૫૪

તેવા આત્માને વિષે પ્રથમ કહેલા બંધના હેતુએ ઘટે છે, તેવા આત્મા-
ને અન્યથા અને વ્યતિરેકથી કહે છે—

મૂલાર્થ—દેહથી ભિન્ન અને અભિન્ન એવા પરિણામી આ-
ત્માને વિષે હિંસાદિક બંધના હેતુ ઘટે છે. ૫૫

દીકાર્થ—પરિણમવત્. તે પરિણામ કહેવાય છે. એટલે દ્રવ્યરૂપપદ્મ
કરીને એકરૂપ રહેલી વસ્તુનું બીજા પર્યાય પ્રત્યે । પર્યાયાત્મ યત્ । પામ
ય. અર્થાત્ રૂપાંતર યત્ તે. તેને માટે શાસ્ત્રમા કહ્યું છે કે—

અત્રૈવાર્થે ઉપચયમાહ—

કૃતકત્વેऽપ્યતીતકાલવદુપપત્તિરિતિ ॥ ૫૩ ॥

કૃતકત્વેऽપિ સ્વહેતુજિર્નિષ્પાદિતત્ત્વેऽપિ બંધસ્યાતીતકાલસ્યેવોપપત્તિર્ઘટના
અનાદિમત્ત્વસ્ય વક્તવ્યા, કિમુક્તં જવતિ, પ્રતિક્ષણં ક્રિયમાણોऽપિ બંધઃ પ્રવાહા-
પેક્ષ્યાઽતીતકાલવદનાદિમાનેવ । ૫૩ ।

અથ યતોઽશાદનયોર્દષ્ટાંતદાર્ઘીતિકજાવોઽભૂતં સાક્ષાદેવ દર્શયન્માહ—

વર્તમાનતાકલ્પં કૃતકત્વમિતિ ॥ ૫૪ ॥

યાદૃશી અતીતકાલસમયાનાં વર્તમાનતા સાંપ્રતરૂપતા તાદૃશં બંધસ્ય કૃત-

તે વિષે વધારે કહે છે—

મૂલાર્થ—કર્મનો બંધ કરાએલો છે, તે છતાં પણ અતીત-
કાલની પેઠે તેની ઘટના કરવી. ૫૩

ટીકાર્થ—બંધ પોતાના હેતુઓથી નિષ્પન્ન છે, તે છતાં પણ તે બંધ-
ની ઘટના અતીત-ભૂતકાલની જેમ કરવી, એટલે બંધનું અનાદિપણું કહેવું.
અહીં કહેવાનું તાત્પર્ય એવું છે કે, કર્મનો બંધ પ્રત્યેક ક્ષણે કરવામાં આવે
છે, તોપણ પ્રવાહની અપેક્ષાએ સતતિભાવે કરીને તે અતીતકાલની જેમ
અનાદિજ છે. ૫૩

જે અશથી ભૂત અને વર્તમાનકાલનો દષ્ટાંત અને દાર્ઘીતિક ભાવ-
અર્થાત્ ભૂતકાલનું દષ્ટાંત કરવું, અને તેને વર્તમાનકાલમાં ઘટાડવું, તેને પ્ર-
ત્યક્ષ બતાવવાને કહે છે—

મૂલાર્થ—વર્તમાનપણા જેવું કરેલાપણું છે. ૫૪

ટીકાર્થ—અતીતકાલના સમયનું જેવું વર્તમાનપણું છે, તેવું બંધનું
કરેલાપણું છે. અર્થાત્ કરવાપણું છે. કારણકે ક્રિયાકાલ-કરવાનો કાલ
અને નિષ્ઠાકાલ-ભૂતકાલ-સમાપ્તિનો કાલ—એ બંને કાલનું નિશ્ચયનયના

૧ સાત પ્રકારનાં નયમાં નિશ્ચય અને વ્યવહાર એ બે નય મુખ્ય ગણેલા છે. કેટલાક-
ર્ષ તત્કાલ થયા હોય અને કેટલાક થતા હોય તે બંનેને ‘થાય છે’ એમ કહેવું, તે વ્યવહારનય-
અપેક્ષાએ જાણવું અને જે કરવા માંડેલું હોય, તેને ‘કર્યું’ એમ કહેવું એ નિશ્ચયનયની અપે-
ક્ષાએ જાણવું. અહીં કરવા માડ્યો એવો જે કર્મનો બંધ તેને ‘કર્યો છે’ એમ કહ્યું તે નિશ્ચયનય-
ની અપેક્ષાએ સમજવું.

કત્વં ક્રિયમાણત્વં ક્રિયાકાલનિષ્ઠાકાલયોશ્ચ નિશ્ચયનયાજિપ્રાયેણજેદાદેવમુપન્ય-
સ્તં અન્યથા વર્તમાનતાકલ્પં ક્રિયમાણત્વમિત્યુપન્યસિતું યુક્તં સ્યાત્ । ૫૪ ॥

યાદૃશિ ચાત્મનિ પ્રાગુપન્યસ્તા બંધહેતવઃ ઉપપદ્યંતે, તમન્વયવ્યતિરેકાન્યામાહ-
પરિણામિન્યાત્મનિ હિંસાદયો જિન્નાજિન્ને ચ દેહાદિતિ ॥ ૫૫ ॥

પરિણમનં પરિણામઃ દ્રવ્યરૂપતયાવસ્થિતસ્યૈવ વસ્તુનઃ પર્યાયાંતરપ્રતિપત્તિઃ ।
યથોક્તમ્—

“ પરિણામો હ્યર્થાંતરગમનં ન ચ સર્વથા વ્યવસ્થાનમ્ ।

ન ચ સર્વથા વિનાશઃ પરિણામસ્તદ્વિદામિષ્ટઃ ” ॥ ૧ ॥

પરિણામો નિત્યમસ્યાસ્તીતિ પરિણામી તત્ર આત્મનિ જીવહિંસાદયઃ પ્રાગ્

અભિપ્રાયથી અભેદપણું છે, એમ સ્થાપિત કરવામાં આવ્યું છે. જો એમ ન
હોય તો વર્તમાનપણા જેવું કરવાપણું—સ્થાપન કરવું યુક્ત હોય, પણ કરે-
લાને કરવા માંડ્યું, એમ કહેવાતું નથી. ૫૪

જેવા આત્માને વિષે પ્રથમ કહેલા બંધના હેતુઓ ઘટે છે, તેવા આત્મા-
ને અન્વય અને વ્યતિરેકથી કહે છે—

મૂલાર્થ—દેહથી ભિન્ન અને અભિન્ન એવા પરિણામી આ-
ત્માને વિષે હિંસાદિક બંધના હેતુ ઘટે છે. ૫૫

ટીકાર્થ—પરિણમવું, તે પરિણામ કહેવાય છે, એટલે દ્રવ્યરૂપપણે
કરીને એકરૂપે રહેલી વસ્તુનું બીજા *પર્યાય પ્રત્યે (પર્યાયાંતર થવું) પામ-
વું અર્થાત્ રૂપાંતર થવું તે. તેને માટે શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે—

“ અર્થાંતર એટલે એક અર્થને મુકી બીજા અર્થને પામવું, સર્વદા એ-
કરૂપે ન રહેવું તેમજ સર્વથા વિનાશ ન થવો તેને વિદ્વાનો પરિણામ
કહે છે ”

એવો પરિણામ જોને છે, તે પરિણામી કહેવાય. એવા તે પરિણામી આ-
ત્માને વિષે પ્રથમ કહેલા જીવહિંસા વગેરે દોષ ઘટે છે. વળી તે આત્મા કેવો
છે ? ભિન્ન એટલે જુદા રૂપવાળો અને અભિન્ન એટલે તેનાથી વિપરીત—એક

આત્મા દેવપણાને કે મનુષ્યપણાને પામે છે, એવા જે પર્યાય તે પરિણામ કહેવાય છે

નિરૂપિતા ઝપપયંતે । તથા જિન્ને પૃથગ્રૂપે અજિન્ને ચ તદ્વિપરીતે ચકારો વિ-
શેષણસમુચ્ચયે । કસ્માદિત્યાહ, દેહાત્ શરીરાત્ । ૫૫ ।

અત્રૈવાર્થે વિપદ્ધે બાધકમાહ—

અન્યથા તદયોગ ઇતિ ॥ ૫૬ ॥ .

યદિ હિ પરિણામી આત્મા જિન્નાજિન્નશ્ચ દેહાન્નેષ્યતે તદા તેષાં હિંસા
દીનાં બંધહેતુતયોપન્યસ્તાનામયોગોઽઘટના । ૫૬ ।

કથમિત્યાહ—

નિત્ય એવાધિકારતોઽસંજવાદિતિ ॥ ૫૭ ॥

નિત્ય એવ અપ્રચ્યુતાનુત્પન્નસ્થિરૈકસ્વજ્ઞાવે આત્મનિ ન તુ પર્યાયતયાવલંબને-
નાનિત્યરૂપેપીત્યેવકારાર્થોઽચ્યુપગમ્યમાને ઇવ્યાસ્તિકનયાવષ્ટંજતઃ અધિકારતઃ

રૂપવાળો છે. અહીં ચ શબ્દનો અર્થ વિશેષણ સમુચ્ચય અર્થમાં છે. તે આ-
ત્મા ભિન્ન અને અભિન્ન કોનાથી છે? દેહથી છે—એટલે તે પરિણામી આ-
ત્મા દેહથી ભિન્ન છે અને અભિન્ન પણ છે. અર્થાત્ આત્મા અને દેહ એક
પણ છે અને જુદા પણ છે. ૫૫

ઉપર કહેલા અર્થથી ઉલટી રીતે લેવાથી જ બાધક આવે છે, તે કહે છે—

મૂલાર્થ—જો પરિણામી આત્મા દેહથી ભિન્ન તથા અભિન્ન
ન કહીએ તો તે હિંસાદિક દોષનો તેની સાથે યોગ ન થાય. ૫૬

ટીકાર્થ—જો પરિણામી આત્મા દેહથી ભિન્ન તથા અભિન્ન ન માની-
એ તો તે હિંસાદિક બંધના હેતુ તરીકે જણાવેલા તે હિંસાદિક દોષ તેને ધટનહીં. ૫૬

કેમ ન ધટે? તે કહે છે—

નિત્ય એવા આત્માને વિષે અધિકારથી હિંસાદિકનો સંભવ
નથી, તે માટે. ૫૭

નિત્ય એવો આત્મા—એટલે કોઈ દિવસ અવધુ નહીં, ઉત્પન્ન થવું
નહીં અને નિરંતર સ્થિર રહેવું—એવા સ્વભાવવાળા આત્માને વિષે જ હિંસાદિક
દોષ સંભવતો નથી. પર્યાયપણે અવલંબન કરવાથી અનિત્ય એવો જ આત્મા
તેના વિષે નહીં, એમ એવ કારનો અર્થ છે. એ રીતે એકાંત નિત્ય આત્મા

તિલ્લતુષત્રિજાગમાત્રમપિ- પૂર્વસ્વરૂપાદપ્રચ્યવમાનત્વેનાસંજવાદઘટનાત્ હિંસાયાઃ ।
યતો વિવક્ષિતહિંસા વિવક્ષિતપર્યાયવિનાશિસ્વજાવા શાસ્ત્રેષુ ગીયતે । યથોક્તં—

“ તત્પર્યાયવિનાશો દુઃસ્વોત્પાદસ્તથા ચ સંક્લેશઃ ।

एष वथो जिनजणितो वर्यजितव्यः प्रयत्नेन ” ॥ ૧ ॥ ૫૭ ॥

तथा—अनित्ये चापराहिंसनेनेति ॥ ૫૮ ॥

અનિત્યે ચ સર્વથા પ્રતિક્ષણજંગુરે પુનરાત્મનિ અચ્યુપગમ્યમાને સતિ, અપ-
રેણ કેનચિત્ લુબ્ધકાદિના અહિંસનેન અવ્યાપાદનેન કસ્યચિચ્ચૂકરાદેહિંસાઝં-
નવઃ । પ્રતિક્ષણં જંગુરત્વાચ્યુપગમે હિ સર્વેષ્વાત્મસુ સ્વતઃ એવ સ્વજન્મદ્વાજનકક્ષણા-

માનતા, દ્રવ્યાસ્તિક નયના આલંબનથી એટલે અધિકારથી એકાંતિક દ્રવ્યા-
ર્થિક નય મતે કરી તલના છોડાના ત્રીજા ભાગ પ્રમાણે અર્થાત્ અતિ સૂક્ષ્મ
એવા પણ પૂર્વના સ્વરૂપનો નાશ ન પામવાથી હિંસાનો અસંભવ છે, એટલે
ઘટવાપણું નથી—અર્થાત્ એકાંત દ્રવ્યાર્થિક નયને મતે આત્મા નિત્ય માત્રવા-
થી તેને હિંસા કરવાનું ઘટતું નથી. કારણકે જે કહેવાને ઇચ્છેલી હિંસા છે,
તે કહેવાને ઇચ્છેલા એવા પર્યાયને નાશ કરવારૂપ સ્વભાવવાળી શાસ્ત્રમાં કહે-
વાય છે, એટલે પર્યાયનો વિનાશ કરવો તે હિંસા—એમ શાસ્ત્રમાં કહેલું
છે. જેમકે—

“ આત્માના પર્યાયનો નાશ કરવો, તથા તેને દુઃખનું ઉત્પન્ન કરવું,
અને ક્લિષ્ટ અધ્યવસાય કરવો—એ ભગવતે હિંસા કહેલી છે, તે હિંસાનો
પ્રયત્નવડે ભાગ કરવો. ” ૧

મૂલાર્થ—વળી જે આત્માને સર્વથા અનિત્ય કહીએ, તો બી-
જે કોઈ તેને હણી શકતો નથી તેથી હિંસાનો અસંભવ થશે. ૫૮

ટીકાર્થ—સર્વથા અનિત્ય એટલે પ્રતિ ક્ષણે નાશ પામનારો આત્મા
છે, એમ માનવાથી બીજા કોઈ શીકારી વગેરેથી કોઈ કુક્કર વગેરે પ્રાણીની
હિંસાનો અસંભવ થાય. કારણકે આત્માનો ક્ષણે ક્ષણે નાશ થવાનું અંગી-
કાર કરવાથી સર્વ આત્માઓ પોતાની મેલેજ પોતાના જન્મનો લાભ થયા
પછી સર્વથા નિવૃત્ત થવાથી—એટલે પોતાની મેલે જન્મ થયો અને તરતજ
નાશ થયો—એમ હોવાથી કોણ કોનો મારનારો થાય અને કોણ કોનાથી મ-

નંતરં સર્વથા નિવર્તમાનેષુ કઃ કસ્ય હિંસકઃ કો વા કસ્ય હિંસનીય ઇતિ । ૫૭ ।

તથા—જિન્ન એવ દેહાન્ન સ્પૃષ્ટવેદનમિતિ ॥ ૫૯ ॥

યદિ હિ જિન્ન એવ વિલક્ષણ એવ સર્વથા દેહાદાત્મા તદા ન નૈવ સ્પૃષ્ટસ્ય યોષિચ્છરીરશયનાસનાદેઃ કંટકજ્વલનજ્વાલાદેશ્ચ ઇષ્ટાનિષ્ટરૂપસ્ય સ્પર્શનેન્દ્રિયવિષય-
સ્ય દેહેન સ્પૃશ્યમાનસ્ય વેદનમનુજવનં પ્રાપ્નોતિ જોગિનઃ પુરુષસ્ય । ન હિ દેવદત્તે
શયનાદીનિ જોગાંગાનિ સ્પૃશતિ વિષ્ણુમિત્રસ્યાનુજવપ્રતીતિરસ્તીતિ । ૫૯ ।

તથા—નિરર્થકશ્ચાનુગ્રહ ઇતિ ॥ ૬૦ ॥

નિરર્થકઃ પુરુષસંતોષલક્ષણફલવિકલ્પઃ । ચઃ સમુચ્ચયે । અનુગ્રહઃ સ્વક્ષંદ-

રવા યોગ્ય થાય—અર્થાત્ જો આત્મા ક્ષણે ક્ષણે પોતાની મેલે ઉત્પન્ન થાય છે
અને પોતાની મેલે નાશ પામે છે—એમ માનીએ તો પછી કોણ કોને મારે
અને કોને કોણ મારવાનું રહે, એટલે એકાંત આત્માને અનિત્ય માનવાથી હિં-
સાનો અસંભવરૂપ દોષ લાગે. ૫૮

મૂલાર્થ—વળી જો આત્મા દેહથી સર્વથા ભિન્ન હોય તો સ્પ-
ર્શ કરેલા વિષયનો અનુભવ ન થાય. ૫૯

ટીકાર્થ—જો દેહથી સર્વથા આત્મા ભિન્ન એટલે વિલક્ષણ હોય, તો
સ્ત્રીનું શરીર, શય્યા અને આસન વગેરે ઇષ્ટ વસ્તુનો અને કાંટા, અગ્નિની
જ્વાલા વગેરે અનિષ્ટ વસ્તુનો દેહવડે સ્પર્શ કરેલો. સ્પર્શેન્દ્રિયનો વિષય,
તેનો અનુભવ ભોગી પુરૂષને નહીં થાય. કેમકે દેવદત્ત નામનો માણસ શય્યા
વગેરે ભોગના અંગનો સ્પર્શ કરે અને તેના અનુભવની પ્રતીતિ વિષ્ણુમિત્ર
નામના બીજા માણસને ન થાય. અર્થાત્ જમ ભોગ બીજો કરે અને તેનો અ-
નુભવ બીજાને થતો નથી, તેમ દેહ અને આત્મા સર્વથા જુદા હોય તો દેહ
ભોગવેલાનો અનુભવ આત્માને ન થાય, માટે જ્યાંસુધી આત્મા કર્મસહિત
છે, ત્યાંસુધી તે સર્વથા દેહથી જુદો ન કહેવાય. ૫૯

મૂલાર્થ—વળી જો અનુગ્રહ તે નિષ્કુળ થાય છે. ૬૦

ટીકાર્થ—આત્મા દેહથી સર્વથા ભિન્ન છે, એમ માનવાથી દેહને જો
અનુગ્રહ એટલે પુષ્પમાલા, ચંદન, સ્ત્રી, વસ્ત્ર વગેરે જો ભોગના અંગોથી

નાંગનાવસનાદિભિર્ભોગૈરુપદંત્રો જવેદેહસ્ય દેહાદાત્મનોઽત્યંતજિન્નત્વાત્ ।
નિગ્રહસ્યાપ્યુપલક્ષણમેતત્ । ૬૦ ।

एवं जेदपक्षं निराकृत्याजेदपक्षनिराकरणायाह—

अजिन्न एवामरणं वैकલ્યાयोगादिति ॥ ६१ ॥

અજિન્ન એવ દેહાત્સર્વથા નાનાત્વમનાદ્વંબમાને આત્મનિ સતિ ચૈતન્યવિ-
શિષ્ટઃ કાયઃ પુરુષ ઇતિ મતાવદ્વંબિનાં સુરગુરુશિષ્યાણામન્યુપગમેન । કિમિત્યાહ ।
અમરણં મૃત્યોરજ્ઞાવઃ આપદ્યત આત્મનઃ । કુત ઇત્યાહ । વૈકલ્યસ્યાયોગાદઘટનાત્ ।
યતો મૃતેઽપિ દેહે ન કિંચિત્પૃથિવ્યાદિચૂતાનાં દેહારંજકાણાં વૈકલ્યમુપલબ્ધ્યતે ।
વાયોસ્તત્ર વૈકલ્યમિતિ ચેન્ન, વાયુમંતરેણ ઉચ્છૂનજાવાયોગાત્ । તર્હિ તેજસઃ તત્ર
વૈકલ્યમસ્તીતિ ચેન્ન । તેજસો વ્યતિરેકેણ કુથિતજાવાપ્રતિપત્તેરિતિ કથં દેહા-

સહાયપણુ છે, તે નિર્રથક થાય છે, એટલે પુરુષને સતોષ રૂપ ફલથી સહિત
થાય છે. કારણકે દેહથી આત્માનું અત્યંત ભિન્નપણું છે. અહીં ઉપલક્ષણથી
નિમ્લનું પણ નિર્રથકપણું જણવું. એટલે કહેવાનું તાત્પર્ય એવું છે કે,
જેમ સ્ત્રી વગેરે ઇષ્ટ પદાર્થવડે આત્માને સુખ જણાય છે તે નિષ્કળ થાય છે,
તેમ અગ્નિના દાહ વગેરેથી જે આત્માને દુઃખ થાય છે, તે પણ નિષ્કળ થાય
છે, માટે સર્વથા દેહ અને આત્મા જુદા નથી. ૬૦

એવી રીતે એકાંત ભેદપક્ષનું ખંડન કરી હવે અભેદપક્ષનું ખંડન
કરવાને કહે છે—

મૂલાર્થ—દેહ અને આત્માનો સર્વથા અભેદજ માનીએ તો
મરણજ ઘટે નહીં. કારણકે વિકલપણાનો અયોગ છે. ૬૧

ટીકાર્થ—દેહથી આત્મા સર્વથા અભિન્નજ છે—એટલે આત્મા નાના
પ્રકારને પામતો નથી—એમ માનવાથી—આત્મા અને દેહ એકજ થયા, સારે
'ચૈતન્ય સહિત એવું શરીર તે આત્મા છે' એવા મતને અવલખન કરનારા
બૃહસ્પતિના શિષ્યોનો મત અગીકાર કરવો પડશે, અને તેમ કરવાથી શુ થ-

૧ કહેવાનો ભાવાર્થ એવો છે કે, જે આત્માને સર્વથા દેહરૂપજ માનીએ તો પછી તેનું
મરણજ કેમ સંભવે ? શરીર તો જેવું છે, તેવુંજ દેખાય છે. તેમા કાંઈ આણું થયેલું
દેખાતું નથી

જિજ્ઞાસાવાદિનાં મરણમુપપન્નં જવેદિતિ । ૬૧ ।

પ્રાક્તનાવસ્થયોર્વાયુતેજસોસ્ત્રાજ્ઞાવાન્મરણમુપપદ્યતે इति चेच्छ्रुच्यते—

મરણે પરલોકાજ્ઞાવે इति ॥ ૬૨ ॥

મરણે અન્યુપગમ્યમાને પરલોકસ્યાજ્ઞાવઃ પ્રસજ્યતે, ન હિ દેહાદજિન્ન
 એવાત્મન્યન્યુપગમ્યમાને કશ્ચિત્પરલોકયાયી સિદ્ધ્યતિ, દેહસ્યાત્રૈવ તાવત્ પાતદર્શનાત્
 તદ્વ્યતિરિક્તસ્ય ચાત્મનોઽનન્યુપગમાત્ । ન ચ વક્તવ્યં પરલોક એવ તર્હિ નાસ્તિ,

શે કે, આત્માને મૃત્યુનો અભાવ^૧ પ્રાપ્ત થશે, કારણકે વિકલપણનો અયો-
 ગથી એટલે નહીં ધટવાથી—એટલે દેહ જવો છે, તેવોજ દેખાય છે, તેમાંથી
 કાંઈ આછું થયેલું દેખાતું નથી, તેથી આત્માનું મરણ ધટતું નથી. જથી દેહ
 મરણ પામેતાં પણ તે દેહના આરંભક એવા પૃથિવી વગેરે પાંચ ભૂતમાંથી
 કાંઈ પણ કાંઈ વિકલ થયેલું જણાતું નથી. અહીં નાસ્તિક શંકા કરે છે કે
 ‘ મરણ પામેલા દેહમાં વાયુ જણાતો નથી. ’ તેની શકાને દૂર કરવા સિદ્ધાંતી
 કહે છે કે, તે મૃત શરીરમાં વાયુ રહેલો છે. જો વાયુ ન હોય તો તે શરીરનું
 પ્રકુલ્લિતપણું ક્યાંથી હોય ? નાસ્તિક એવી શંકા કરે છે કે ‘ મરણ પામેલા
 દેહમાં તેજ જણાતું નથી, ’ તો એ શંકા દૂર કરવાને સિદ્ધાંતી કહે છે કે, જો
 તેજ ન હોય તો દેહને કુથિતભાવ એટલે કાઢવાપણું ન થવું જોઈએ, પણ
 તે તો દેખાય છે, માટે દેહથી આત્માને અભિન્ન માનનારાને મતે મરણ શી
 રીતે ધટે ? નજ ધટે. ૬૧

પ્રથમની અવસ્થાવાળા એટલે પહેલા હતા તેવા વાયુ અને તેજનો આ-
 ત્મામાં અભાવ થવાથી મરણ માનીએ છીએ, એમ જો કહો, તો તે પણ નહીં
 ધટે તે કહે છે—

મૂલાર્થ—આત્માને મરણ માનવાથી પરલોકનો અભાવ
 થશે. ૬૨

જો આત્માને મરણનો અંગીકાર કરશે તો પરલોકના અભાવનો પ્રસંગ
 થશે, કારણકે તેમ માનવાથી એટલે દેહથી અભિન્ન—જુદો નહીં એવો આત્મા

૧ જગતમાં એવું કહેવાય છે કે ‘ અમુક આત્મા મૃત્યુ પામ્યો, ’ જ્યારે આત્માને દેહરૂપ
 માનીએ તો એ મરણ શી રીતે સંભવે ? કારણકે દેહમાંથી કાંઈ ગયું નથી.

તસ્ય સર્વવિશિષ્ટૈઃ પ્રમાણોપષ્ટંજોપપન્નત્વેનાજીવ્યત્વાત્ । પ્રમાણં ચેદં યો યોઽજિ-
લાષઃ સ સોઽજિલાષાંતરપૂર્વકો દૃષ્ટઃ યથા યૌવનકાલાજિલાષો વાલકાલીનાજિ-
લાષપૂર્વકઃ અજિલાષશ્ચ વાલસ્ય તદહર્જાતસ્ય પ્રસારિતલોચનસ્ય માતુઃ સ્તનૌ
નિજાલયતઃ સ્તન્યસ્પૃહારૂપઃ યચ્ચ તદજિલાષાંતરં તન્નિયમાદ્ધવાંતરજાવીતિ । ૬૨।

તથા દેહકૃતસ્યાત્મનાઽનુપજોગ ઇતિ ॥૬૩॥

एकांतजेदे देहात्मनोरन्युपगते सांख्येन, देहेन कृतस्य परेषां तामनतर्जन-
हिंसनादिना देवतानमनस्तवनादिना चोपायेनोपात्तस्य शुभाशुभरूपस्य कर्मणः
आत्मना अनुपजोगः सुखदुःखानुभवद्वारेणावेदनमापद्यते । न हि कश्चिदन्यकृतं

માનવાથી પછી કોઈ પણ પરલોકમાં જનાર રહ્યો નહીં. કેમકે દેહ તો અહીંજ
પડતો દેખાય છે અને દેહથી જુદા આત્માનો અંગીકાર થતો નથી. કદી કહે-
શો કે પરલોકજ નથી, તો એ તમારે કહેવુંજ નહીં, કારણકે સર્વ વિશિષ્ટ પુ-
રુષોએ પ્રમાણના બળનું આલંબન કરીને તે પરલોકનો અંગીકાર કર્યો છે.
તે પ્રમાણ આ પ્રમાણે છે. જે જે અભિલાષ ઉત્પન્ન થાય છે, તે તે અભિલાષ
પ્રથમ બીજા ઉત્પન્ન થયેલા અભિલાષપૂર્વક દેખાય છે. જેમકે યૌવન અવ-
સ્થાનો અભિલાષ બાલકાળમાં થયેલા અભિલાષપૂર્વક છે, તે અભિલાષ એ-
કજ દિવસના જન્મેલા અને નેત્ર ઉઘાડી માતાના સ્તનને જોતા એવા બાળકને
સ્તનપાન કરવાની સ્પૃહારૂપ છે, તે અભિલાષ પૂર્વ જન્મમાં થયેલા અભિલાષ-
પૂર્વક છે—અર્થાત્ જે બાળકને અભિલાષ થાય છે, તે નિશ્ચે પૂર્વ ભવમાં થયેલો
છે, તેથી પરલોક છે એ વાત સિદ્ધ થાય છે. ૬૨

મૂલાર્થ—જે એકાંતે દેહ અને આત્માનો ભેદ અંગીકાર કર-
વામાં આવે તો દેહ કરેલા કર્મનો આત્માને ઉપભોગ ન થવો
જોઈએ. ૬૩

ટીકાર્થ—સાંખ્ય મત પ્રમાણે જે દેહ અને આત્માનો એકાંતે ભેદ
અંગીકાર કરીએ તો દેહવડે કરેલાં બીજાને તાડન, તર્જન, હિંસા વગેરે અ-
શુભ કર્મ અને દેવતાને નમન અને સ્તવન વિગેરે શુભ કર્મ જે ઉપાયવડે અ-
હણ કરેલાં છે, તે શુભાશુભ કર્મનો આત્માએ કરીને ઉપભોગ નહીં થાય, અ-

જે સાંખ્ય મતવાળા દેહ અને આત્મા સર્વથા પ્રકારે જુદા છે એમ એકાંતે માને છે.

શુનમશુનં વા વેદયિતુમર્હતિ । કૃતનાશાકૃતાચ્યાગમદોષપ્રસંગાદિતિ ॥ ૬૩ ॥

તથા આત્મકૃતસ્ય દેહેનેતિ ॥ ૬૪ ॥

યદિ ચ દેહાદન્નિન્ન એવ આત્મેત્યચ્ચુપગમઃ તદા આત્મકૃતસ્ય કુશલાદકુશલાઘાત્નુષ્ઠાનાદાત્મસમુપાર્જિતસ્ય શુનસ્યાશુનસ્ય ચ કર્મણ ફહામુત્ર ચ દેહેન કર્ત્રાન્નુપજોગઃ અવેદનં પ્રસજ્યતે । અન્યકૃતત્વાત્ । ૬૪ ।

યદિ નામૈવમાપચ્ચતે તથાપિ કો દોષ ઇત્યાહ—

દૃષ્ટેષ્ટવાધેતિ ॥ ૬૫ ॥

ચાત્ સુખ દુઃખના અનુભવદ્વારા તેનું વેદન નહીં થાય, એટલે શુભાશુભ કર્મથી ઉત્પન્ન થયેલું જે સુખ દુઃખ તેને આત્મા નહીં ભોગવે, કેમકે બીજાએ કરેલા શુભ અશુભ કર્મને કોઈ બીજા વેદવાને (ભોગવવાને) યોગ્ય નહીં થાય અહિં કરેલા કર્મનો નાશ અને ન કરેલા કર્મનો આગમ-પ્રાપ્તિ એ રૂપ દોષનો પ્રસંગ આવે. ૬૩

મૂલાર્થ—વળી આત્માએ કરેલા કર્મને દેહે કરી અવેદવાનો પ્રસંગ આવે. ૬૪

ટીકાર્થ—જે આત્મા દેહથી લિપ્તજ છે, એમ એકાંતે અંગીકાર કરવામાં આવે તો આત્માએ કરેલા કુશલ-અકુશલ એટલે શુભાશુભ અનુષ્ઠાન-કર્મનો આ લોક તથા પરલોકને વિષે દેહે કરી અનુપભોગ અવેદવાનો પ્રસંગ આવે—અર્થાત્ આત્માનું કરેલું કર્મ દેહ ન ભોગવે એમ થાય; કારણકે અન્ય જે આત્મા તેનું કરેલું કર્મ અન્ય જે દેહ તેને ભોગવવામાં નહીં આવે. ૬૪

અહીં પર મતવાદી કહે છે કે, જે એમ માનીએ તોપણ તેમાં શો દોષ છે ? તેનો ઉત્તર આપે છે—

મૂલાર્થ—જેણેલા અને શાસ્ત્રથી સિદ્ધ કરેલા એ બંનેને છુપાવા જેવું થાય. ૬૫

જો વિશેષ ખૂલાસો—આત્મા અને દેહ એકાંત જુદા માનીએ તો દેહનું કરેલું પાપ પુણ્ય આત્માને શી રીતે લાગે ? અને દેહનું કરેલું આત્મા સાક્ષાત્ ભોગવે છે. માટે જ્યાંસુધી કર્મ સહિત આત્મા છે તેમજ દેહમાં તે અહંબુદ્ધિએ રહેલો છે, ત્યાંસુધી સર્વથા જુદો કહેવાય નહીં, એ વ્યવહારનયની અપેક્ષાએ જાણવું. વળી તે શ્રી ભગવતી સૂત્રમાં પણ બતાવેલું છે.

દૃષ્ટસ્ય સર્વલોકપ્રતીતસ્ય દેહકૃતસ્યાત્મના, આત્મકૃતસ્ય ચ દેહેન યઃ
સુખદુઃખાનુજવઃ તસ્ય, ઇષ્ટસ્ય ચ શાસ્ત્રસિદ્ધસ્ય વાધા અપહ્નવઃ પ્રાપ્નોતિ ।
તથાહિ । દૃશ્યત એવાત્મા દેહકૃતાચૌર્યપારદાર્યાઘનાર્યકાર્યાચારકાદૌ ચિરં શોક-
વિષાદાદીનિ દુઃખાનિ સમુપલ્લજમાનઃ, શરીરં ચ તથાવિધમનઃસંજ્ઞોજાદાપન્ન-
જ્વરાદિજનિતવ્યથામનુજવતિ । ન ચ દૃષ્ટેષ્ટાપદ્માપિતા યુક્તા સતાં નાસ્તિકલ-
ક્ષણત્વાત્તસ્યાઃ । ૬૫ ।

ઈત્થં સર્વથા નિત્યમનિત્યં ચ, તથા દેહાદ્જિન્નમજિન્નં ચાત્માનમંગીકૃત્ય
હિંસાદીનામસંજવમાપાઘોપસંહરન્નાહ—

અતોઽન્યથૈતત્સિદ્ધિરિતિ તત્ત્વવાદ ઇતિ ॥ ૬૬ ॥

ટીકાર્થ—જેયેલો એટલે સર્વ લોકને પ્રત્યક્ષ જણાતો દેહે કરેલો સુખ દુઃખનો
અનુભવ આત્માને થાય છે. અર્થાત્ દેહે કરેલા સુખ દુઃખને આત્મા ભોગવે
છે, અને આત્માએ કરેલા સુખ દુઃખને દેહ ભોગવે છે, એ સર્વ લોક દેખે
છે. શાસ્ત્રસિદ્ધ એટલે શાસ્ત્રમાં સિદ્ધ એવા મોક્ષાદિકના અનુષ્ઠાનને બાધા
એટલે છુપાવવું થાય છે, તે આ પ્રમાણે—દેહે કરેલા ચોરી, વ્યભિચાર વિગેરે
અનાર્ય કામોથી બંદીખાના વગેરે સ્થળને વિષે ધણો વખત શોક—ખેદ પ્રમુખ
દુઃખોનો અનુભવ કરતો એવો આત્મા પ્રત્યક્ષ દેખાય છે, તેમ તેવી જાતના
મનના ક્ષોભથી પ્રાપ્ત થયેલા તાવ પ્રમુખ વ્યાધિઓથી ઉત્પન્ન થયેલી વ્યથાને
અનુભવે છે, એટલે તેવા વ્યાધિઓને અનુભવ કરતો દેહ પ્રત્યક્ષ દેખાય છે,
માટે સત્પુરુષોને દૃષ્ટ—જેયેલાને અને ઇષ્ટ—શાસ્ત્રસિદ્ધને છુપાવવા—ઓળવવા યુ-
ક્ત નથી. કારણ કે તેમ કરવું તે નાસ્તિકપણાનું લક્ષણ છે.^૧ ૬૫

એવી રીતે આત્માને સર્વથા નિત્ય, અનિત્ય તથા સર્વથા દેહથી ભિન્ન
અને સર્વથા દેહથી અભિન્ન માનવાથી તેને હિંસાદિકનો અસભવ થશે, એમ
પ્રતિપાદન કરી અર્થાત્ એકાંતવાદનું ખડન કરી હવે અંતકાર તેની સમાપ્તિ
કરે છે—

મૂલાર્થ—એ એકાંતવાદથી બીજી રીતે આત્માને માનવાથી
હિંસાદિકની સિદ્ધિ થાય—એવો તત્ત્વવાદ છે. ૬૬

૧ અર્થાત નાસ્તિક હોય તે દૃષ્ટ અને ઇષ્ટ તે બંનેને ઓળવે (છુપાવે) છે.

અતઃ એકાંતવાદાદન્યથા નિત્યાનિત્યાદિસ્વરૂપે આત્મનિ સમચ્ચુપગમ્યમાને
 એતત્સિદ્ધિઃ હિંસાદિસિદ્ધિઃ તત્સિદ્ધૌ ચ તન્નિબંધના બંધમોક્તસિદ્ધિઃ ઇતિ એષ
 તત્ત્વવાદઃ પ્રતિક્ષાયતે યોઽતત્ત્વવાદિના પુરુષેણ લેદિતું ન પાર્યતે ઇતિ । ૬૬ ।

એવં તત્ત્વવાદે નિરૂપિતે કિં કાર્યમિત્યાહ—

પરિણામપરીક્ષેતિ ॥ ૬૭ ॥

પરિણામસ્ય તત્ત્વવાદવિષયજ્ઞાનશ્રદ્ધાનલક્ષણસ્ય પરીક્ષા એકાંતવાદારુચિસ્ત-
 વનવચનસંજ્ઞાષણાદિનોપાયેન નિર્ણયનં વિધેયં । ૬૭ ।

તતોઽપિ કિં કાર્યમિત્યાહ—

શુદ્ધે બંધન્નેદકથનમિતિ ॥ ૬૮ ॥

શુદ્ધે પરમાં શુદ્ધિમાગતે પરિણામે બંધન્નેદકથનં બંધન્નેદસ્ય મૂલપ્રકૃતિબંધરૂ-

ટીકાર્થ—એ એકાંતવાદથી બીજી રીતે કહેતાં નિત્યાનિત્યાદિ સ્વભાવ-
 વાળો આત્મા અંગીકાર કરવામાં આવે તો એ હિંસાદિકની સિદ્ધિ થાય છે,
 અને જ્યારે તેની સિદ્ધિ પ્રતિપાદિત થાય, એટલે આત્માને બંધ તથા મોક્ષની
 સિદ્ધિ થાય. અર્થાત્ જ્યારે જીવને હિંસાદિક લાગે એટલે બંધ તથા મોક્ષ
 સાચા ઠરે છે. એજ તત્ત્વવાદ છે, એમ સમજાય છે. જે તત્ત્વવાદ અતત્ત્વવાદી
 પુરુષથી બાણી શકાતો નથી. ૬૬

એવી રીતે તત્ત્વવાદ નિરૂપણ કરતાં પછી શું કરવા યોગ્ય છે ? તે
 હવે કહે છે—

મૂલાર્થ—જેને તત્ત્વવાદ પ્રણમ્યો હોય, તેની પરીક્ષા કરવી. ૬૭

ટીકાર્થ—પરિણામ એટલે તત્ત્વવાદ સબંધી જ્ઞાન તથા શ્રદ્ધા, તેની
 પરીક્ષા કરવી એટલે એકાંતવાદમાં અર્જુન, અને તત્ત્વવાદની સ્તુતિના વચ-
 નનું ભાષણ વગેરે ઉપાયથી તેનો નિર્ણય કરવો, અર્થાત્ એ રીતે કરવાથી
 શ્રોતાના પરિણામની પરીક્ષા થાય છે. ૬૭

તે પછી શું કરવા યોગ્ય છે, તે કહે છે—

મૂલાર્થ—પરિણામ શુદ્ધ થતાં બંધભેદનું કથન કરવું. ૬૮

ટીકાર્થ—પરિણામ જ્યારે શુદ્ધ થાય-ઉત્કૃષ્ટ શુદ્ધિને પામે, ત્યારે તેને બંધભેદનું

પસ્યાદૃવિધસ્ય ઉત્તરપ્રકૃતિવંધસ્વજાવસ્ય ચ સપ્તનવતિપ્રમાણસ્ય કથનં પ્રજ્ઞાપનં
કાર્યં વંધશતકાદિગ્રંથાનુસારેણેતિ । ૬૭ ।

તથા વરબોધિદ્વાજનપ્રરૂપણેતિ ॥ ૬૮ ॥

વરસ્ય તીર્થકરલક્ષણફલકારણતયા શેષબોધિદ્વાજનેજ્યોઽતિશાયિનો બો-
ધિદ્વાજનસ્ય પ્રરૂપણા પ્રજ્ઞાપના । અથવા વરસ્ય હવ્યબોધિદ્વાજનવ્યતિરેકિણઃ
પારમાર્થિકસ્ય બોધિદ્વાજનસ્ય પ્રરૂપણા હેતુતઃ સ્વરૂપતઃ ફલતથ્ચેતિ । ૬૮ ।

તત્ર હેતુતસ્તાવદાહ—

તથાજનવ્યત્વાદિતોઽસાવિતિ ॥ ૭૦ ॥

જન્યત્વં નામ સિદ્ધિગમનયોગ્યત્વમનાદિપારિણામિકો જાવઃ, આત્મસતત્ત્વ-

કથન કરવું, એટલે શ્રોતા જ્યારે શુદ્ધ પરિણામવાળો થાય, ત્યારે આઠ પ્ર-
કારનો મૂળ પ્રકૃતિબધરૂપ ભેદ તથા સત્તાણું પ્રકારનો ઉત્તર પ્રકૃતિબધનો
સ્વભાવ તેને જણાવવો, એટલે બધ શતક વગેરે થયોને અનુસારે તેની
આગળ તે વિષે કહેવું. ૬૮

મૂલાર્થ—વળી શ્રેષ્ઠ એવા બોધિલાભની પ્રરૂપણા કરવી. ૬૯

ટીકાર્થ—વર એટલે તીર્થકરપણું પ્રાપ્ત થવારૂપ લક્ષણવાળા કૃણના કારણપણા-
ને લઈને બીજા સર્વ બોધિલાભથી અતિશય શ્રેષ્ઠ એવા બોધિલાભની પ્રરૂપણા—
પ્રજ્ઞાપના કરવી, એટલે તીર્થકરગોત્રને ઉપાર્જવાના કારણરૂપ એવા બોધિલા-
ભ—સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ સર્વ બોધિલાભથી શ્રેષ્ઠ છે એમ પ્રરૂપણા કરવી, અથ-
વા વર એટલે દ્રવ્ય બોધિલાભ—સમ્યક્ત્વથી જુદા એવા પારમાર્થિક બોધિલા-
ભ એટલે ભાવ્ય સમ્યક્ત્વની પ્રરૂપણા હેતુથી, સ્વરૂપથી અને કૃણથી કરવી. ૬૯

હેતુવડે વર બોધિલાભની પ્રરૂપણા કેવી રીતે કરવી ? તે પ્રથમ કહે છે.

મૂલાર્થ—તેવા પ્રકારના ભવ્યત્વાદિકથી એ સમકિતની
પ્રાપ્તિ થાય છે. ૭૦

ટીકાર્થ—ભવ્યત્વ—ભવ્યપણું એટલે સિદ્ધિમાં જવાની યોગ્યતા—અનાદિકાળ-

૧ કર્મ બાધવાની મૂળ પ્રકૃતિ આઠ કર્મરૂપ છે અને ઉત્તર પ્રકૃતિ સત્તાણું પ્રકારની છે.
તે વિસ્તાર કર્મબંધમાંથી જાણી લેવી.

મેવ, તથાજવ્યત્વં તુ જવ્યત્વમેવ કાલ્યાદિજેદેનાત્મનાં વીજસિષ્ઠિજ્ઞાવાન્નાનારૂપ-
તામાપન્નં આદિશબ્દાત્કાલનિયતિકર્મપુરુષપરિગ્રહઃ તત્ર કાલો વિશિષ્ટપુદ્ગલપરા-
વર્તોત્સર્પિણ્યાદિઃ તથાજવ્યત્વસ્ય ફલદાનાજિમુખ્યકારી વસંતાદિવદ્નસ્પતિવિ-
શેષસ્ય । કાલસદ્ભાવેઽપિ ન્યૂનાધિકવ્યપોદેન નિયતકાર્યકારિણી નિયતિઃ । અપચી-
યમાનસંક્લેશં નાનાશુજ્ઞાશયસંવેદનહેતુઃ કુશલાનુબંધિકર્મ સમુચિતપુણ્યસંજારો મ-
હાકલ્યાણાશયઃ પ્રધાનપરિજ્ઞાનવાન્ પ્રરૂપ્યમાણાર્થપરિજ્ઞાનકુશલઃ પુરુષઃ । તત-

નો પરિણમી રહેલો ભાવ. તે ભવ્યપણું આત્માનું સતત્ત્વ એટલે આત્માનું મૂળત-
ત્ત્વ છે. વળી ભવ્યપણું કાળાદિકના ભેદે કરી આત્માની જે બીજસિદ્ધિ તેના ભાવથી
નાના પ્રકારને પામેલું એવું ભવ્યપણું, તેજ તથાભવ્યપણું છે, એટલે કહે-
વાનું તાત્પર્ય એ છે કે, તથાભવ્યપણું એકરૂપે નથી હોતું, પણ કાળાદિ
ભેદે કરીને તેના અનેક ભેદ થાય છે. આદિ શબ્દથી કાળ, નિયતિ,
કર્મ અને પુરુષ-એમનું પરિગ્રહણ કરવું. વિશિષ્ટ એટલે સૂક્ષ્મ એવો પુદ્ગ-
લપરાવર્ત જેમાં રહેલ છે એવા ઉત્સર્પિણી વિગેરે તે કાળ કહેવાય છે. તે
કાળજેમ વનસ્પતિવિશેષને વસંતાદિક (ઋતુ) કાળકળ દેવાને સન્મુખ-
કારી થાય છે, તેમ તથાભવ્યપણાને તેના કળનું દાન આપવાને તે સન્મુખ
કરનાર છે, એટલે ઉત્સર્પિણી વગેરે કાળ ભવ્યપણાને મોક્ષે જવારૂપ કળ
આપવાને સમર્થ કરે છે, એટલે ભવ્યપણું હોય પણ મોક્ષ જવાનો કાળ ન
આવ્યો હોય, તો મોક્ષે જઈ શકાતું નથી, માટે મોક્ષે જવાનો અધ્યવસાય
કરાવનાર કાળ તેનું કારણ છે. કાળ છતાં પણ ન્યૂનાધિકને દૂર કરીને નિશ્ચિત
કાર્યને કરનારી નિયતિ કહેવાય છે. એટલે કાળ બરાબર આવ્યો હોય,
પણ જે ભાવી ભાવ ન હોય તો તે કાર્ય બનતું નથી, માટે તેમાં નિયતિની
જરૂર છે. જેનાથી ક્લેશ નાશ પામે છે અને જે નાના પ્રકારના શુભ આશય-
ને અનુભવવાનું કારણરૂપ છે, તે કુશલાનુબંધી એટલે પુણ્યાનુબંધી કર્મ
કહેવાય છે. નિયતિ હોય, કાળ હોય તોપણ પુણ્યકર્મનો ઉદય થયા વિના
સદ્ગતિએ જવાય નહીં, માટે તેમાં પુણ્યકર્મની જરૂર છે.

જેણે પુણ્યનો સમૂહ એકઠો કરેલો છે, જેનો આશય મોટો કલ્યાણકારી
છે, જેનામાં પ્રધાન જ્ઞાન છે અને પ્રરૂપેલા અર્થને જાણવામાં જે કુશળ છે, તે
(મોક્ષાધિકારી) પુરુષ કહેવાય છે, એટલે સારાં કર્મનો અધિકારી પુરુષ હો-

સ્તથાજ્ઞવ્યત્વમાદૌ યેષાં તે તથા તેજ્યઃ અસૌ વરવોધિદ્વાજઃ પ્રાપ્તુરસ્તિ । સ્વરૂપં
ચ જીવાદિપદાર્થશ્રદ્ધાનમસ્ય । ૭૦ ।

અથ ફલત એનેવાહ—

ગ્રંથિન્નેદે નાત્યંતસંક્લેશ ઇતિ ॥ ૭૧ ॥

ફહ ગ્રંથિરિવ ગ્રંથિઃ દ્વદ્વો રાગદ્વેષપરિણામઃ તસ્ય ગ્રંથેઃ નેદે અપૂર્વકરણવ-
જ્ઞસૂચ્યા વિદારણે સતિ દ્વલ્લભશુદ્ધતત્ત્વશ્રદ્ધાનસામર્થ્યાન્નાત્યંતં ન પ્રાગિવાતિનિ-
વિરુતયા સંક્લેશો રાગદ્વેષપરિણામઃ પ્રવર્ત્તેતે । ન હિ દ્વલ્લભવેષપરિણામો મણિઃ કથં-
ચિન્મલાપૂસ્તિરંધ્રોઽપિ પ્રાગવસ્થાં પ્રતિપદ્યત ઇતિ । ૭૧ ।

એતદપિ કુત ઇત્યાહ—

ન જૂયસ્તદ્વંધનમિતિ ॥ ૭૨ ॥

વો જોઈએ. કાળ, નિયતિ અને કર્મ—એ ત્રણે અધિકારી પુરૂષમાંજ ઉપયો-
ગી થાય છે, તેથી તે તથાલબ્યત્વ છે આદિ જેમને તે તથાલબ્યત્વાદિ કહે
વાય, તે થકી એટલે કાળ, નિયતિ, કર્મ અને લબ્યપાત્રું પામવાથી પુરૂષને
શ્રેષ્ઠ સમ્યક્ત્વનો લાભ થાય છે. જીવાદિ પદાર્થ ઉપર શ્રદ્ધા કરવી, એ સ-
મ્યક્ત્વ પામવાનું સ્વરૂપ છે. ૭૦

હવે ફળથી વર જોધિલાભને કહે છે—

મૂલાર્થ—ગ્રંથિનો ભેદ થવાથી અતિશય સંકલેશ થતો નથી. ૭૧

ટીકાર્થ—અહીં ગ્રંથિ—ગાંઠના જેવો હોવાથી ગ્રંથિ કહેવાય છે, એટલે
દૃઢ એવો જે રાગદ્વેષનો પરિણામ તે ગ્રંથિ, તેને ભેદવાથી એટલે અપૂર્વ કરણ-
રૂપી વજની સોયવડે વિદારણ કરવાથી પ્રાપ્ત થયેલ શુદ્ધ તત્ત્વની શ્રદ્ધાના
સામર્થ્યવડે પૂર્વની જેમ અતિશય આકરો રાગદ્વેષનો પરિણામ ન હોય. જેમ
વિધાએલો મણિ ઘાઘ પ્રકારે તેનું છિદ્ર મલથી પૂરાએલું હોય તોપણ તે
પૂર્વની અવસ્થાને પામતો નથી—એટલે પ્રથમના જેવો છિદ્ર રહિત થતો
નથી. ૭૧

કદી વાદી કહે કે, એ તમે શાથી કહો છો ૨ તેનો ઉત્તર આપે છે—

મૂલાર્થ—ફરીથી તે ગ્રંથિનું બંધન થતું નથી, એ હેતુ માટે. ૭૨

યતો ન જૂયઃ પુનરપિ તસ્ય ગ્રંથેર્બધનં નિષ્પાદનં જેદે સતિ સંપદ્યતે ઇતિ ।
કિમુક્તં જવતિ । યાવતી ગ્રંથિજેદકાલે સર્વકર્મણામાયુર્વર્જાનાં સ્થિતિરંતઃસાગરો-
પમકોટાકોટિલક્ષણાઽવશિષ્યતિ । તાવત્પ્રમાણમેવાસૌ સમ્યગુપલ્લબ્ધસમ્યગ્દર્શનો
જીવઃ કથંચિત્ સમ્યક્ત્વાપગમાત્તીવ્રાયામપિ તથાવિધસંક્લેશપ્રાપ્તૌ બધ્નાતિ ન પુન-
સ્તં વંધેનાતિક્રામતીતિ । ૭૨ ।

તથા અસત્યપાયે ન દુર્ગતિરિતિ ॥ ૭૩ ॥

અસત્યવિદ્યમાને અપાયે વિનાશો સમ્યગ્દર્શનસ્ય પરિશુદ્ધજવ્યત્વપરિપાક-
સામર્થ્યાન્મતિજેદાદિકારણાનવાપ્તૌ, ન નૈવ દુર્ગતિઃ કુદેવત્વકુમાનુષત્વતિર્યક્ત્વ-

ટીકાર્થ—જેથી કરીને અંથિલેદ થતાં તે અંથિનું બંધન થતું નથી.
એથી શું કહ્યું કે, અંથિલેદને અવસરે જટલી આયુઃકર્મ સિવાય બાકીના
સાત કર્મની દેશે જાણા એક કોટા કોટી સાગરોપમની સ્થિતિ રહે છે—અ-
ર્થાત્ જ્ઞાનાવરણીય કર્મની ત્રીશ સાગરોપમની ઉત્કૃષ્ઠ સ્થિતિમાંથી ઓગણત્રી-
શની બપાવે અને દેશે જાણા એક કોટાકોટી સાગરોપમની સ્થિતિ રાખે છે. એ
રીતે જાણે સારી રીતે સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત કરેલું છે એવો જીવ કોઈ પ્રકારે સમ્ય-
ક્ત્વનો નાશ થવાથી—મિથ્યાત્વભાવને પામવાથી તીવ્ર એવી પણ તેવા કલેશની
પ્રાપ્તિ છતાં પણ તેટલા પ્રમાણના કર્મનો બંધ કરે છે, એટલે પૂર્વે સમકિત પા-
મવાને અવસરે જટલી સ્થિતિ રાખી છે, તેટલોજ નવીન કર્મબંધ કરે છે.
પરંતુ તે પ્રમાણને બધવડે ઉલ્લંઘન કરતો નથી—અર્થાત્ તે બંધના કરતાં
અધિક બંધ કરતો નથી. ૭૨

મૂલાર્થ—વળી અપાય ન થતાં દુર્ગતિ ન થાય. ૭૩

ટીકાર્થ—સમકિત દર્શનનો વિનાશ ન થતાં એટલે મિથ્યાત્વભાવને
ન પામતાં શુદ્ધ સવ્યપણાના પરિપાકના સામર્થ્યથી એટલે સમસ્ત પ્રકારે શુ-
દ્ધ એવા સવ્યપણાના સમર્થપણા થકી મતિલેદ વગેરે કારણની પ્રાપ્તિ ન
થતાં અર્થાત્ બુદ્ધિને લેદ કરનાર કારણ ન પ્રાપ્ત થતાં કુદેવપણું, કુમાનુષપણું,
તિર્યચપણું અને નારકીપણાની પ્રાપ્તિરૂપ દુર્ગતિ ન થાય, પરંતુ તેને કુદેવ-
પણું અને કુમાનુષપણું તે જોજ થાય, આ વાત પૂર્વ આયુષ બાંધ્યું હોય,

નારકત્વપ્રાપ્તિઃ સંપદ્યતે કિંતુ સુદેવત્વસુમાનુષત્વે એવ સ્યાતામ્, અન્યત્ર પૂર્વવક્ષ્યાયુ-
જ્ઞેન્ય ઇતિ । ૭૩ ।

તથા વિશુદ્ધેશ્ચારિત્રમિતિ ॥ ૭૪ ॥

વિશુદ્ધેઃ પરિશુદ્ધનિઃશંકિતત્વાદિદર્શનાચારવારિપૂરપ્રજ્ઞાલિતશંકાદિપં-
કતયા પ્રકર્ષપ્રાપ્તિલક્ષણાયાઃ સમ્યગ્દર્શનસત્કાયાઃ સકાશાત્કિમિત્યાહ—ચારિત્રં
સર્વસાવધયોગપરિહારનિરવધયોગસમાચારરૂપં સંપદ્યતે । શુદ્ધસમ્યક્ત્વસ્યૈવ ચારિ-
ત્રરૂપત્વાત્ ।

તથાચાચારસૂત્રમ્—

“ જં મોહંતિ પાસહા તં સંમંતિ પાસહા ।

જં સંમંતિ પાસહા તં મોહંતિ પાસહત્તિ ॥ ૧ ॥

તે વિના જાણવી એટલે પ્રથમ જેને દુર્ગતિનું આયુષ્ય બધાંય ગયું છે, તેને
મુકીને, જેમણે આયુષ્ય બાંધ્યું ન હોય તે આશ્રીને જાણવી. ૭૩

મૂલાર્થ—તેવી રીતે સમકિતની વિશુદ્ધિથી ચારિત્રની પ્રાપ્તિ
થાય છે. ૭૪

ટીકાર્થ—વિશુદ્ધિ એટલે શુદ્ધ એવા નિઃશંકિતપણા વિગેરે આઠ દર્શ-
નાચાર, તે રૂપ જળના પૂરથી ઘોયેલા શંકાદિક કાઢવને લીધે ઉત્કર્ષની પ્રાપ્તિ-
રૂપ જેનું લક્ષણ છે, એવી સમ્યગ્ સબધી પરિશુદ્ધિથી સર્વ સાવધ યોગનો
પરિહાર અને નિરવધ—નિર્દોષ યોગનો આચાર—આચરણરૂપ ચારિત્ર પ્રાપ્ત
થાય છે, એટલે સમકિતની શુદ્ધિથી ચારિત્ર પ્રગટ થાય છે, કારણકે શુદ્ધ
સમ્યક્ત્વજ ચારિત્રરૂપ છે.

તેને માટે આચારાંગ સૂત્રમાં કહેલું છે—

“ જે આ મુનિપણને જુવો, તેજ આ સમ્યગ્જ્ઞાન અથવા નિશ્ચય સ-
મકિતને જુવો, અને જે આ સમ્યગ્જ્ઞાનને જુવો તે મુનિપણને જુવો. ” ક-
હેવાનો આશય એવો છે કે, જે સમકિતભાવ છે તે મુનિભાવ છે, અને જે
મુનિભાવ છે તે સમકિતભાવ છે, કારણકે જ્ઞાનનું પ્રણ વિરતિ છે અને સમ-
કિતથી ચારિત્રને પ્રગટ કરવાપણું છે. અહીં કારણને વિષે કાર્યનો ઉપચાર
કરી કહ્યું છે. ૭૪

જાવનાતો રાગાદિક્ષય ઇતિ ॥ ૭૫ ॥

જાવ્યંતે મુમુક્ષુઃજિરજ્યસ્યન્તે નિરંતરમેતા ઇતિ જાવનાઃ તાશ્ચાનિત્યત્વાશર-
ણાદયો દ્વાદશ । યથોક્તમ્—

“ જાવયિતવ્યમનિત્ય^૧ત્વમશર^૨ણત્વં તથૈ^૩કતાન્ય^૪ત્વે ।

અશુચિ^૫ત્વં^૬ સંસારઃ કર્માશ્ર^૭વસંવર^૮વિધિશ્ચ ॥ ૧ ॥

નિર્જ^૯રણલોકવિ^{૧૦}સ્તરધર્મસ્વાસ્થ્યાતતત્ત્વચિંતા^{૧૧}શ્ચ ।

બોધેઃ સુદુ^{૧૨}ર્લજત્વં ચ જાવના દ્વાદશ વિશુદ્ધાઃ ॥ ૨ ॥

તાજ્યો રાગાદિક્ષયઃ રાગદ્વેષમોહમલપ્રલયઃ સંજાયતે । સમ્યક્ચિકિત્સાયા
ઇવ વાતપિત્તાદિરોગાપગમઃ પ્રચંરુપવનાદા યથા મેઘમંરુલ્લવિઘટનં રાગાદિપ્રતિપક્ષ-
નૂતત્વાદજાવનાનામિતિ । ૭૫ ।

મૂલાર્થ—ભાવનાથી રાગાદિકનો ક્ષય થાય છે. ૭૫

ટીકાર્થ—મુમુક્ષુ પુરૂષો નિરંતર જેમનો અભ્યાસ કરે, તે ભાવના ક-
હેવાય છે. તે અનિત્યત્વ ભાવના, અશરણ ભાવના ઇત્યાદિ બાર પ્રકારની
છે. તેને માટે કહ્યું છે કે —

સંસારના સર્વ પદાર્થોનું અનિત્ય ચિંતવણું, તે પહેલી અનિત્ય ભાવના,
'મરણાદિકના ભય પ્રાપ્ત થયે સતે કોઈ બીજું શરણ કરવા યોગ્ય નથી' ઇત્યાદિ
જે ચિંતવણું, તે બીજી અશરણ ભાવના, જીવ એકલો જન્મ મરણ પામે છે
તેમજ એકલો કર્મ ઉપાર્જન કરે છે અને એકલો ભોગવે છે એ ત્રીજી એક-
ત્વ ભાવના, ચોથી અન્યત્વ^૧ ભાવના, પાંચમી અશુચિ ભાવના, છઠી સંસા-
ર ભાવના, સાતમી આશ્રવ ભાવના, આઠમી સંવર ભાવના, નવમી નિર્જરા
ભાવના, દશમી લોકવિસ્તર ભાવના, અગીયારમી ધર્મસાધક ભાવના અને
બારમી બોધિદુર્લભ ભાવના. એ બાર શુદ્ધ ભાવના કહેવાય છે.

તે ભાવનાઓથી રાગાદિક એટલે રાગ, દ્વેષ, મોહરૂપ મળનો ક્ષય—પ્રલય
થાય છે. જેમ ઉત્તમ પ્રકારની ચિકિત્સાથી વાતપિત્તાદિ રોગનો નાશ થાય
અને પ્રચંડ પવનથી જેમ મેઘમંડળનો નાશ થાય તેમ ભાવનાથી રાગા-
દિકનો નાશ થાય છે. કારણકે ભાવનાઓ રાગાદિકની પ્રતિપક્ષરૂપ છે—શ-
નુરૂપ છે. ૭૫

તતોઽપિ કિમિત્યાહ—

તજ્ઞાવેઽપવર્ગ ઇતિ ॥ ૭૬ ॥

તસ્ય રાગાદિક્ષયસ્ય જ્ઞાવે સકલલોકાલોકવિલોકનશાસ્ત્રિનોઃ કેવલજ્ઞાન-
દર્શનયોઃ લઘ્વૌ સત્યાં નિસ્તીર્ણજવાર્ણવસ્ય સતો જંતોરપવર્ગ ઉક્તનિરુક્ત ઉદ્જન-
વતીતિ । ૭૬ ।

કિંલક્ષણ ઇત્યાહ—

સ આત્યંતિકો દુઃખવિગમ ઇતિ ॥ ૭૭ ॥

સોઽપવર્ગઃ અત્યંતં સકલદુઃખશક્તિનિર્મૂલનેન જવતીતિ આત્યંતિકો
દુઃખવિગમઃ સર્વશારીરમાનસાશર્મવિરહઃ સર્વજીવલોકાસાધારણાનંદાનુજવશ્ચેતિ ૭૭
ઇત્યં દેશનાવિધિં પ્રપંચ્યોપસંહરન્નાહ—

રાગાદિક્કનો નાશ થતાં શું થાય છે ? તે કહે છે—

મૂલાર્થ—તે રાગાદિક્કનો ક્ષય થતાં મોક્ષ થાય છે. ૭૬

તે રાગાદિક્ ક્ષયનો ભાવ થતાં એટલે સર્વ લોકાલોકને જોવામાં ઉપયોગી
એવા કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શનની પ્રાપ્તિ થતાં આ સંસારરૂપ સમુદ્રને તરી
જનારા પ્રાણીને મોક્ષ ઉત્પન્ન થાય છે. જે મોક્ષનું સ્વરૂપ હમણાં કહેવામાં
આવેલું છે. ૭૬

તે મોક્ષનું શું લક્ષણ છે ? તે કહે છે—

મૂલાર્થ—અત્યંતપણે સર્વ દુઃખનો નાશ થવો તે મોક્ષ ક-
હેવાય છે. ૭૭

તે અપવર્ગ—મોક્ષ અત્યંત (સમસ્ત) સર્વ દુઃખોની શક્તિનું
નિર્મૂલન કરવાથી થાય છે અત્યંત દુઃખનો નાશ એટલે સર્વ શરીર તથા
મન સખધી દુઃખનો વિરહ, તેમજ સર્વ જીવલોકના આનંદ જોવા નથી માટે
અસાધારણ આનંદના અનુભવરૂપ છે. એટલે સિદ્ધ જીવનો અને સંસારી
જીવનો સરખો આનંદ ન હોય માટે અસાધારણ આનંદ સિદ્ધનોજ કહે-
વાય છે. ૭૭

એવી રીતે દેશનાવિધિનો વિસ્તાર કરી હવે તેનો ઉપસંહાર કરતાં
કહે છે—

एवं संवेगकृद्धर्म आख्येयो मुनिना परः ।

यथाबोधं हि शुश्रूषोर्नावितेन महात्मना ॥ ७८ ॥

एवमुक्तन्यायेन संवेगकृत् संवेगकारी देशनार्हप्राणिनः संवेगवद्ग्राह्यं चेदम्—

शास्त्रिणीवृत्तम् ।

“ तथ्ये धર્मे ध्वस्तहिंसाપ્રબંધે

દેવે રાગદ્વેષમોહાદિમુક્તે ।

સાધૌ સર્વગ્રંથસંદર્જનીને

સંવેગોઽસૌ નિશ્ચલો યોઽનુરાગઃ ” ॥ ૧ ॥

ધર્મ ઉક્તવદ્ગ્રાહ્ય આખ્યેયઃ પ્રજ્ઞાપનીયો મુનિના ગીતાર્થેન સાધુના અન્ય-
સ્ય ધર્મમુપદેષ્ટુમનધિકારિત્વાત્ । યથોક્તં નિશીથે—

“ संसारदुःखमहणो विबोहणो नवियपुंरूरीयाणं ।

धम्मो जिणपन्नत्तो पक्कपजङ्गा कहेयव्वो ” ॥ ૧ ॥

એ પ્રકારે ધર્મની વાસનાથી ભાવિત એવા મહાત્મા મુનિએ સાંભળવાની ઇચ્છાવાળા એવા પુરૂષને સંવેગને કરનારો તે શ્રેષ્ઠ ધર્મ તે પોતાના બોધ પ્રમાણે નિશ્ચે કહેવો. ૭૮

ટીકા—એવી રીતે એટલે કહેલા ન્યાયથી સંવેગને કરનારો એવો ધર્મ તે, દેશનાને યોગ્ય એવા પ્રાણી પ્રત્યે કહેવો. તે સંવેગનું લક્ષણ આ પ્રમાણે છે—

“ હિંસાદિકના પ્રબંધને નાશ કરનારા એવા સત્ય ધર્મને વિષે રાગ, દ્વેષ તથા મોહાદિકથી મુક્ત અઢાર દોષ રહિત એવા દેવને વિષે, અને સર્વ તથા સંદર્ભ એટલે દ્રવ્ય તથા ભાવ એ બંને પ્રકારના પરિગ્રહથી રહિત એવા સાધુને વિષે જે નિશ્ચળ અનુરાગ કરવો તે સંવેગ કહેવાય છે ” ૧

જેનું લક્ષણ આગળ કહેવામાં આવ્યું છે, એવા ધર્મને મુનિ એટલે ગીતાર્થ સાધુએ કહેવા યોગ્ય છે, કારણકે સાધુ સિવાય બીજાને ધર્મનો ઉપદેશ કરવાનો અધિકાર નથી. તેને માટે નિશીથ સૂત્રમાં કહ્યું છે કે—

“ संसारना दुःखने नाश करनारो, लविजनइपी पुंडरीक—कमणने वि-
कस्वर करनारो—प्रतिबोध करनारो અને શ્રી જિનભગવંતે પ્રજ્ઞેલા ધર્મ નિશી-
થાધ્યયનને ભણેલા એવા મુનિએ કહેવા યોગ્ય છે. ” ૧

પ્રકટ્વપ્યતિના ઇતિ અધીતનિશીથાધ્યયનેતિ । પરઃ શેષતીર્થોતરીયધર્મા-
તિશાયિતયા પ્રકૃષ્ટઃ । કથમાખ્યેય ઇત્યાહ । યથાવોધં હીતિ યથાવવોધમેવ । અ-
નવવોધે ધર્માખ્યાનસ્યોન્માર્ગદેશનારૂપત્વેન પ્રત્યુતાનર્થસંજ્ઞવાત્ । પઞ્ચિતં ચ—ન
હંધેનાંધઃ સમાકૃપ્યમાણઃ સમ્યગધ્વાનં પ્રતિપદ્યત ઇતિ । કીદૃશસ્ય સત ઇત્યાહ ।
શુશ્રૂષોઃ શ્રોતુમુપસ્થિતસ્ય । કીદૃશેન મુનિનેત્યાહ । જ્ઞાવિતેન આખ્યાયમાનધ-
ર્મપ્રતિવદ્ધવાસનાવાસિતેન જ્ઞાવાદ્જ્ઞાવપ્રસૂતિરિતિ વચનાત્ જ્ઞાવિતાખ્યાનસ્ય શ્રો-
તુઃ તથાવિધશ્રદ્ધાનાદિનિવંધનત્વાત્ । પુનરપિ કીદૃશેનેત્યાહ—મહાત્મના તદનુ-
ગ્રહેકપરાયણતયા મહાન્ પ્રશસ્ય આત્મા યસ્ય સઃ તેનેત્યાહ । ૭૭ ।

મૂળમાં જે પ્રકટ્વપ્યતિ શબ્દ કહેલો છે, તેનો અર્થ ‘નિશીથાધ્યયનને ભણેલો’ એવો થાય છે.

તે ધર્મપર એટલે બાકીના અન્ય મતિઓના ધર્મને ઉલ્લંઘન કરીને ઉ-
ત્કૃષ્ટ છે. ‘તે ધર્મ કૃવી રીતે કહેવા યોગ્ય છે’ તે કહે છે—પોતાના બોધ
પ્રમાણે. કારણકે જે ધર્માખ્યાનનો યથાર્થ બોધ ન હોય તો ઉન્માર્ગ-વિપ-
રીત માર્ગની પ્રશ્નણ થવાથી ઉલટો અનર્થ થવાનો સભવ છે. તે ઉપર કહ્યું
છે કે, “આંધળા માણસે દારેલો આંધળો પુરૂષ સારા માર્ગને પ્રાપ્ત કરી શક-
તો નથી.” હવે કૃવા માણસને ધર્મ કહેવો ? તે કહે છે—જે માણસ ધર્મ
સાંભળવાની ઇચ્છાથી આવેલો હોય, તેને ધર્મ કહેવો યોગ્ય છે. તે ધર્મ કૃવા
મુનિએ કહેવો જોઈએ ? તે કહે છે—કહેવા માટેલા ધર્મને વિષે બ-
ધાએલી વાસનાથી જે મુનિનું હૃદય વાસિત થયેલું હોય, તેવા મુનિએ ધર્મ કહેવો
જોઈએ. કારણકે ‘ભાવમાંથી ભાવની ઉત્પત્તિ થાય છે’ એવું શાસ્ત્રનું વ-
ચન છે. વળી ગીતાર્થનું કહેલું આખ્યાન શ્રોતા પુરૂષને તેવા શ્રદ્ધા વગેરે
ગુણોનું કારણરૂપ થાય છે. કહેવાનો આશય એવો છે કે પ્રથમ તાને
સાંભળવાની ઇચ્છારૂપ ભાવ થાય, પછી ગીતાર્થ ગુરૂની પાસે આવી વીતરા-
ગનો ધર્મ સાંભળવાની રૂચિ થતાં, તે સાંભળી હૃદયમાં શ્રદ્ધાદિક ભાવ પ્રગટ
થાય છે. વળી તે કૃવા મુનિએ કહેવો જોઈએ ? શ્રોતા પુરૂષોનો અનુગ્રહ કરવા-
માંજ માત્ર તત્પર હોવાથી જેનો મહાન—પ્રશસવા યોગ્ય આત્મા છે, તેવા
મુનિએ ધર્મ કહેવો. ૭૮

ધર્માર્થ્યાનેડપિ યદિ તથાવિધકર્મદોષાન્નાવબોધઃ શ્રોતુરુત્પદ્યતે તદા કિં ફલં
ધર્માર્થ્યાનમિત્યાહ—

અવોધેડપિ ફલં પ્રોક્તં શ્રોતૃણાં મુનિસત્તમૈઃ ।

કથકસ્ય વિધાનેન નિયમાચ્છુચ્ચેતસઃ ॥ ૭૯ ॥

અવોધેડપિ અનવગમેડપિ સમ્યગ્ધર્મસ્ય ફલં ક્ષિપ્તકર્મનિર્જરાલક્ષણં પ્રોક્તં ।
કેષામનવબોધે ઇત્યાહ । શ્રોતૃણાં શ્રાવકાણાં કૈરુક્તમિત્યાહ । મુનિસત્તમૈર્જગવદ્ધિ-
રર્હેદ્ધિઃ કથકસ્ય ધર્મદેશકસ્ય સાધોર્વિધાનેન વાલમધ્યમબુદ્ધિબુધરૂપશ્રોતૃજનાપે-
ક્ષાલક્ષણેન નિયમાદવશ્યતયા કીદૃશસ્ય કથકસ્યેત્યાહ—શુદ્ધચેતસઃ પરાનુગ્રહપ-
વૃત્તિપરિણામસ્યેતિ । ૭૯ ।

આહ પ્રકારાંતરેણાપિ દેશનાફલસ્ય સંજ્ઞાવ્યમાનત્વાદલ્લમિહૈવ યત્નેનેત્યાશંક્યાહ—

ધર્મ કહેતાં પણ જો શ્રોતાને તેવી જાતના કોઈ કર્મના દોષથી બોધ ન
થાય તો પછી ધર્મ કહેવાનું શું ૫ળ છે ? એ શંકાનો ઉત્તર કહે છે—

મૂલાર્થ—શ્રોતા પુરૂષોને બોધ ઉત્પન્ન ન થાય તોપણ શુદ્ધ
ચિત્તવાળો ધર્મનો વક્તા જો વિધિ સહિત ધર્મદેશનારૂપ ક્રિયા
કરે છે, તો તેને નિશ્ચયે ૬ળ થાય છે, એમ મોટા મુનિઓએ ક-
હેલું છે. ૭૯

ટીકાર્થ—શ્રોતા પુરૂષોને સમ્યગ્ધર્મનો—યથાર્થ શુદ્ધ ધર્મનો બોધ ન
થાય તોપણ ધર્મદેશનાના કરનાર સાધુને ક્ષિપ્ત કર્મની નિર્જારરૂપ ૬ળ પ્રાપ્ત
થાય એમ અર્હંત ભગવાનોએ કહેલું છે. કોને યથાર્થ બોધ ન હોય ? તે શ્રોતા
એટલે શ્રાવકોને. એ ૫ળ કોણે કહેલું છે ? મુનિઓમાં ઉત્તમ એવા અર્હંત ભગ-
વંતોએ. ધર્મદેશના કરનાર કેવો છે ? તે સાધુ છે. તે વિધાન એટલે બાળક, મં-
ધ્યમ બુદ્ધિવાળા અને બુધ—પડિત એવા શ્રોતા પુરૂષની અપેક્ષા લક્ષણરૂપ
વિધાને કરીને. એ નિયમ એટલે અવશ્યપણે. તે ધર્મ ઉપદેશક કેવો છે ? શુદ્ધ
હૃદયવાળો. એટલે બીજાનો ઉપકાર કરવાના પરિણામવાળો. તેને જરૂર ૫ળ
થાય છે. ૭૯

અહીં વાદી શંકા કરે કે, જ્યારે બીજા પ્રકારે પણ દેશનાનું ૬ળ સં-

દ્વિતીયઃ અધ્યાયઃ ।

નોપકારો જગત્યસ્મિન્તાદૃશો વિદ્યતે કચિત્ ।

યાદૃશી દુઃખવિચ્છેદાદેહિનાં ધર્મદેશના ॥ ૬૦ ॥

ન નૈવોપકારોઽનુગ્રહો જગતિ જીવને અસ્મિન્નુપલબ્યમાને તાદૃશો વિદ્યતે સમસ્તિ, કચિત્કાલે ક્ષેત્રે વા યાદૃશી યાદૃગ્રૂપા દુઃખવિચ્છેદાત્ શારીરમાનસ-દુઃખાપનયનાત્ દેહિનાં દેશનાર્હાણાં ધર્મદેશનેતિ ધર્મદેશનાજનિતો માર્ગશ્રષ્ઠાના-દિર્ગુણઃ તસ્ય નિઃશેષક્લેશલેશાકલંકમોક્ષાક્ષેપં પ્રત્યવંધ્યકારણત્વાદિતિ । ૬૦ ।

इति श्रीमुनिचंद्रसूरिविरचितायां धर्मविंदुवृत्तौ
देशनावधिर्नाम द्वितीयोऽध्यायः ॥ ५ ॥

ભવે છે તો પછી એ પ્રકારનો બોધ કરવામાં યત્ન કરવાની શી જરૂર છે? તેના ઉત્તરમાં કહે છે—

મૂલાર્થ—પ્રાણીઓને દુઃખનો વિચ્છેદ કરવાથી ધર્મદેશના જેવો ઉપકાર કરે છે, તેવો બીજો ઉપકાર આ જગત્માં નથી. ૮૦

દેશનાને યોગ્ય એવા પ્રાણીઓને આ દેખાતાજગત્ને વિષે કાઠ કાળ અથવા ક્ષેત્રમાં શરીર તથા મનના દુઃખનો નાશ કરવાથી જેવી ધર્મદેશના ઉપકારી છે તેવો બીજો કોઈ ઉપકારી નથી. કારણ કે ધર્મદેશનાથી ઉત્પન્ન થયેલ માર્ગની શ્રદ્ધા વગેરે ગુણ છે કે જે ગુણ સર્વ ક્લેશના લેશ ભાગરૂપી કલંકથી રહિત એવા મોક્ષને ખેંચી લાવવામાં સફળ કારણરૂપ છે; એટલે ધર્મદેશના સાંભળવાથી માર્ગપર શ્રદ્ધા થાય છે અને તેથી મોક્ષ મળે છે. ૮૦

અર્થાત્ વક્તા પુરૂષે ધર્મદેશના કરવામાં આવસ્ય કરવું નહીં, અને ધર્મના ખપી પુરૂષે ધર્મદેશના સાંભળવામાં આવસ્ય કરવું નહીં: કારણકે તેનાથી હેય-ઉપાદેયની ખખર પડે છે, તેથી સર્વ ક્રિયાથી ધર્મદેશનાનું સાંભળવું તે મોટી ક્રિયા છે. માટે છતે યોગે અને છતી શક્તિએ ધર્મદેશના સાંભળવામાં પ્રમાદ ન કરવો એ ઉપદેશ છે

શ્રી મુનિસુદરસૂરિએ રચેલી ધર્મખિદુ અથવા વૃત્તિને વિષે દેશનાવિધિ નામે બીજો અધ્યાય સમાપ્ત થયો.

તૃતીયઃ અધ્યાયઃ

વ્યાખ્યાતો દ્વિતીયોઽધ્યાયઃ । અથ તૃતીય આરજ્યતેતસ્ય ચેદમાદિસૂત્રમ્—
સદ્ધર્મશ્રવણાદેવં નરો વિગતકલ્મષઃ । જ્ઞાતતત્ત્વો મહાસત્ત્વઃ
પરં સંવેગમાગતઃ ॥ ૧ ॥ ઇતિ

સદ્ધર્મશ્રવણાત્ પારમાર્થિકધર્માકર્ણનાત્ એવમુક્તરીત્યા નરઃ શ્રોતા પુમાન્
વિગતકલ્મષઃ વ્યાવૃત્તતત્ત્વપ્રતિપત્તિવાધકમિથ્યાત્વમોહાદિમાલિન્યઃ સન્નત એવ
જ્ઞાતતત્ત્વઃ કરકમલ્લતલ્લકલિતનિસ્તલ્લસ્થૂલ્લમલ્લમુક્તાફલ્લવચ્છાસ્ત્લોચનલ્લેનાલ્લો-

અધ્યાય ત્રીજો.

જ અધ્યાયની વ્યાખ્યા કહી અને ત્રીજા અધ્યાયનો આરંભ કરે છે—તેનું આ પહેલું સૂત્ર છે.

મૂલાર્થ—એ પ્રમાણે સદ્ધર્મના શ્રવણથી જેનું પાપ ગયેલું છે અને જેણે તત્ત્વને જાણેલું છે, અને જે મોટા પરાક્રમવાળો છે, એવો શ્રોતા પુરુષ ઉત્કૃષ્ટ સંવેગને પામેલો જે તે. ૧

ટીકાર્થ—સદ્ધર્મના શ્રવણથી એટલે પારમાર્થિક—સત્ય ધર્મના સાંભળવાથી. એવી રીતે ઉપર કહેલી રીતિએ શ્રોતા પુરુષ પાપરહિત એટલે તત્ત્વની પ્રાપ્તિને બાધ કરનાર મિથ્યાત્વ મોહાદિકની મલિનતાથી રહિત, તેથી કરીને જ્ઞાતતત્ત્વ એટલે હસ્તરૂપી કમલના તલ્લીયામાં રહેલ ગોળ મોટા મોતીની જેમ સર્વ ભ્રવાદિ વસ્તુવાદને શાસ્ત્રરૂપી નેત્રના બલથી જેણે અવલોકન કરે-

કિતસકલજીવાદિવસ્તુવાદઃ તથા મહચ્છુદ્ધશ્રદ્ધાનોન્મીલ્નનેન પ્રશસ્યં સત્ત્વં પરાક્રમો
યસ્ય સ તથા । પરં પ્રકૃષ્ટં સંવેગમુક્તલક્ષણમાગતોઽવતીર્ણઃ સન્ કિં કરોતીત્યાહ । ૧ ।

ધર્મોપાદેયતાં જ્ઞાત્વા સંજાતેચ્છોઽત્ર જ્ઞાવતઃ ।

દૃઢં સ્વશક્તિમાલ્ભોચ્ય ગ્રહણે સંપ્રવર્તતે ॥ ૨ ॥ ઇતિ

ધર્મોપાદેયતાં “ એક એવ મુહુર્ધ્ધર્મો મૃતમપ્યનુયાતિ યઃ । શરીરેણ સમં
નાશં સર્વમન્યત્તુ ગચ્છતિ, ” ઇત્યાદિવચનાત્ ધર્મોપાદેયતાં જ્ઞાત્વા અવગમ્ય સંજા-
તેચ્છઃ લઘ્વચિકીર્ણપરિણામઃ અત્ર ધર્મે દૃઢમતિસૂક્ષ્માન્ત્રોગેન સ્વશક્તિ સ્વસામર્થ્ય-
માલ્ભોચ્ય વિમૃચ્ય ગ્રહણે વજ્ર્યમાણયોગવંદનાદિશુદ્ધિવિધિના પ્રતિપત્તાવસ્યેવ
ધર્મસ્ય સંપ્રવર્તતે સમ્યક્પ્રવૃત્તિમાધત્તે । અદૃઢાલ્ભોચનેહિ અયથાશક્તિધર્મગ્રહણપ્રવૃત્તૌ
જંગસંજવેન પ્રત્યુતાનર્થજ્ઞાવ ઇતિ દૃઢગ્રહણં કૃતમિતિ । ૨ ।

૧ છે એવો, વલી મોટી શુદ્ધ શ્રદ્ધાના ઉદયથી પ્રશસા કરવા યોગ્ય છે પરાક્રમ
જેતું, તેમ વળી ઉત્કૃષ્ટ એવો સંવેગ કે જેતું લક્ષણ કહેવામાં આવેલુ છે તેને
પ્રાપ્ત થયેલા એવો શ્રોતા પુરૂષ શું કરે છે ? તે કહે છે. ૧

મહાર્થ—‘ધર્મ ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે’ એમ જાણીને એ
ધર્મને વિષે ભાવથી જેની ઈચ્છા થયેલ છે એવો તે પુરૂષ પો-
તાની શક્તિનો દૃઢ વિચાર કરીને ધર્મને ગ્રહણ કરવાને વિષે
પ્રવર્તે છે. ૨

ટીકાર્થ—‘ધર્મ ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે’ એમ જાણીને એટલે “આજગતમાં
ધર્મજ એક ખરો મુહુર્ છે કે જે મરેલાની પાછળ જીવની જોડે જાય છે. ધ-
ર્મ સિવાય બીજુ બધુ શરીરની સાથે નાશ પામી જાય છે ” ઇત્યાદિ વચ-
નોથી ધર્મ એજ ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે એવો ભાવ જાણીને જેને ઈચ્છા પ્રાપ્ત
થઈ છે, એટલે જેને ધર્મ કરવાની ઈચ્છાના પગલામ ઉપન્યા છે એવો પુરૂષ
એ ધર્મને વિષે દૃઢ રીતે એટલે અતિ અક્રમપણે કરી પોતાના સામર્થ્યના
વિચાર કરી એ ધર્મને સારી રીતે ગ્રહણ કરવામાં પ્રવર્તે છે એટલે આગળ
કહેવામાં આવશે એવા યોગ તથા વદન વગેરેની શુદ્ધિરૂપ વિધિએ કરીને એ
ધર્મને સારી રીતે અગીકાર કરવામાં પ્રવૃત્તિ કરે છે. જો દૃઢ રીતે વિચાર ન
કરવામાં આવે અને પોતાની શક્તિનુ ઉત્તર ન કરી ધર્મને ગ્રહણ કરવાની પ્ર-
વૃત્તિ કરવામાં આવે તો ધર્મનો ભગ થવા સભવ છે અને તેથી કરીને ઉલટા
અર્થ થાય છે. માટે અહીં દૃઢ ગમ્બીર ગ્રહણ કરેલું છે. ૨

નનુ કિમર્થમસ્યૈવ ધર્મગ્રહણપ્રવૃત્તિર્જન્યતે इत्याह—

योग્યો ह्येवंविधः प्रोक्तो जिनैः परहितोद्यतैः ।

फलसाधनज्ञावेन नातोऽन्यः परमार्थतः ॥ ૩ ॥

યોગ્યોઽર્હો જન્ય ઇતિ યોઽર્થઃ હિર્યસ્માદેવંવિધઃ સદ્ધર્મશ્રવણાદિત્યાદિગ્રં-
થોક્તવિશેષણયુક્તઃ પુમાન્ ધર્મપ્રતિપત્તેઃ પ્રોક્તઃ કૈસ્તિયાહ, જિનૈરર્હદ્વિઃ પરહિતો-
દ્યતૈઃ સકલ્લજીવલોકકુશલાધાનધનૈઃ । કેન કારણેનેત્યાહ । ફલસાધનજ્ઞાવેન યો-
ગ્યસ્યૈવ ધર્મગ્રહણફલં પ્રતિ સાધકજ્ઞાવોપપત્તેઃ । વ્યતિરેકમાહ । ન નૈવ અતઃ ધર્મ-
ગ્રહીતુઃ અન્યઃ પૂર્વશ્લોકદ્વયોક્તવિશેષણવિકલ્પઃ પરમાર્થતઃ તત્ત્વવૃત્ત્યા યોગ્ય
ઇતિ ૩

इति सद्धर्मग्रहणार्ह उक्तः । सांप्रतं तत्प्रदानविधि-
मनुवर्णयिष्याम इति ॥ ૪ ॥

અહીં કોઈ શંકા કરે કે, પૂર્વે કહેલા પુરૂષનીજ ધર્મને ગ્રહણ કરવામાં
સમ્યક્ પ્રવૃત્તિ થાય એમ કહ્યું, તેનું શુ કારણ ? તે શંકાનો ઉત્તર આપે છે—

મૂલાર્થ—ખીજના હિતમાં ઉદ્યમવંત એવા જિનેશ્વરોએ
ફળ સાધનના ભાવથી એવા પુરૂષનેજ યોગ્ય કહ્યો છે, તે સિવા-
યના ખીજ પુરૂષને પરમાર્થપણે યોગ્ય પુરૂષ કહ્યો નથી. ૩

ટીકાર્થ—યોગ્ય અર્હ અર્થાત્ ભવ્ય એવો એટલે સદ્ધર્મ સાંભળવાથી
ઇત્યાદિ ગ્રંથમાં કહેલા વિશેષણોવડે યુક્ત એવો પુરૂષ ધર્મને ગ્રહણ કરવામાં
યોગ્ય કહેલો છે, તે કોણે કહેલો છે ? ખીજના હિતમાં તત્પર એવા અને સ-
ર્વ જીવલોકના કલ્યાણને સ્થાપન કરવારૂપ ધનવાળા શ્રી અરિહંત પ્રભુએ
કહેલો છે. તે કયા કારણથી કહેલ છે, તે કહે છે. ફળ સાધનના ભાવથી એ-
ટલે યોગ્ય પુરૂષનેજ ધર્મના ગ્રહણના પ્રણ પ્રત્યે સાધકભાવ ધટે છે. હવે વ્ય-
તિરેક કહે છે—આ ધર્મને ગ્રહણ કરનારા પુરૂષથી ખીજે એટલે પ્રથમના જે
શ્લોકમાં કહેલા વિશેષણોથી રહિત એવો પુરૂષ પરમાર્થથી એટલે તત્ત્વવૃત્તિથી
યોગ્ય નથી. ૩

મૂલાર્થ—એવી રીતે સદ્ધર્મને ગ્રહણ કરવાને યોગ્ય એવો પુ-
રૂષ કહેલો છે. હવે તે ધર્મને આપવાના વિધિનું વર્ણન કરીશું. ૪

एतत्सुगममेव । ४ ।

નનુ ધર્મઃ સ્વચિત્તપરિશુદ્ધ્યધીનઃ તત્ક્રિમસ્યૈવં ગ્રહણેનેત્યાશંક્યાહ—

धर्मग्रहणं हि सत्प्रतिपत्तिमष्टिमलजावकारणमिति ॥५॥

ધર્મગ્રહણમુક્તલક્ષણં હિર્યસ્માત્ સત્પ્રતિપત્તિમત્ દૃઢશક્તિપર્યાલોચનાદિના શુદ્ધાન્યુપગમવત્ક્રિમિત્યાહ । વિમલજાવકારણં સ્વફલપ્રસાધનાવંધ્યપરિણામ-
નિમિત્તં સંપદ્યતે ઇત્યેવમસ્ય ગ્રહણવિધિર્વક્તુમુપક્રમ્યતે ઇતિ । ૫ ।

તદેવ કથં સંપદ્યતે ઇત્યાહ—

तच्च प्रायो जिनवचनतो विधिनेति ॥ ६ ॥

એનો અર્થ સુગમજ છે, તેથી ટીકા આપી નથી.

અહીં શંકા કરે છે કે, ધર્મ પોતાના ચિત્તની શુદ્ધિને આધીન છે, તો પછી તેને ગ્રહણ કરવાનું શું છે ? એટલે ધર્મ પોતાના ચિત્તની શુદ્ધિથી થાય છે, તો પછી તે ધર્મને વિધિથી ગ્રહણ કરવાની શી જરૂર છે ? એ શંકાના ઉ-
ત્તરમાં કહે છે—

મૂલાર્થ—ધર્મનું ગ્રહણ સારી પ્રતિપત્તિવાળું હોવાથી નિર્મ-
ળ ભાવનું કારણ છે. ૫

ટીકાર્થ—જેનુ લક્ષણ પ્રથમ કહેવામાં આવેલું છે, એવું ધર્મનું ગ્ર-
હણ સત્પ્રતિપત્તિવાળું એટલે પોતાની દૃઢ શક્તિનો વિચાર કરવો ઇત્યાદિક-
વડે શુદ્ધ અંગીકારવાળું છે. કેમકે તે વિમલ ભાવનું કારણ છે એટલે પોતાના
પ્રજ્ઞના ઉત્કૃષ્ટ સાધનના સપ્રજ્ઞ (સાચા) પરિણામનું કારણ છે, એટલે જે
ધર્મને પોતાની દૃઢ શક્તિ વગરેનો વિચાર કરી ગ્રહણ કરેલો હોય તો તેનું
ઉત્કૃષ્ટ ફળ મળ્યા વિના ગેરતુ નથી. એમ ધારીને એ ધર્મને ગ્રહણ કરવાના
વિધિને કહેવાનો ઉપદ્રવ કરીએ છીએ. ૫

તે ધર્મનું ગ્રહણ શી રીતે થાય તે કહે છે—

મૂલાર્થ—તે ધર્મનું ગ્રહણ પ્રાયે કરીને જિન પરમાન્માના વ-
ચનથી વિધિવડે થાય છે. ૬

તત્ત્વ તત્પુનઃ સત્પ્રતિપત્તિમર્મગ્રહણં પ્રાયો બાહુવ્યેન મરુદેવ્યાદૌ કચિદ-
ન્યથાપિ સંજવાત્ જિનવચનતો વીતરાગરાષ્ટાંતાત્ યો વિધિર્વિક્લપમાણઃ તેન સંપ-
દ્યતેતિ । ૬ ।

— એવં સતિ યત્સંજાયતે તદાહ—

इति प्रदानफलवत्तेति ॥ ७ ॥

इत्येवं सत्प्रतिपत्तिमतो विधिना धर्मग्रहणस्य विमलजावनिबंधनतायां स-
त्यां प्रदानस्य वितरणस्य धर्मगोचरस्य गुरुणा क्रियमाणस्य शिष्याय फलवत्ता
शिष्यानुग्रहरूपफलयुक्तत्वमुपपद्यते । अन्यथोपरवसुंधराबीजवपनमिव निष्फल-
मेव स्यादिति । ७ ।

પ્રાગવિશેષતો ધર્મો ગ્રાહ્યતયોક્તઃ તત્ર ચ પ્રાયોઽન્યસ્તશ્રાવકધર્મો યતિધર્મયો-
ગ્યો જવતીતિ ગૃહસ્થધર્મગ્રહણવિધિમેવાદૌ વિજ્ઞાણિષુરિદમાહ—

टीकार्थ—ते अटले सत्प्रतिपत्तिवाणु धर्मनु अहणु प्राये करीने जिन-
वचनथी अटले वीतरागना सिद्धांतथी जे विधि आगण कहेवामां आवशे, ते
विधिथी स पावन थाय छे. अही ‘प्राये करीने’ अे शब्दना अहणुथी भइहेवी^१
माता वगेरेनी जेम डाधवार जुही रीते पणु धर्मनु अहणु थवानो संभव छे
अेम जणान्युं छे. ६

એ પ્રકારે કરવાથી જે થાય છે તે કહે છે—

भूलार्थ—अे प्रकारे धर्मनुं दान सङ्ग थाय छे. ७

टीकार्थ—अे प्रकारे अटले सत्प्रतिपत्तिवाणा धर्मनु विधिवडे अहणु કરતાં તેથી
વિમલ ભાવનુ કારણ હોવાથી ગુરુએ શિષ્યને કરેલ ધર્મ સ બધી દાનની પ્ર-
લવતા અટલે શિષ્યના અનુગ્રહરૂપ (ઉપકાર કરવારૂપ) પ્રણથી યુક્તપણુ
ધટે છે. અર્થાત્ વિધિ સહિત શિષ્યને ધર્મ સમજાવી તેનો ઉપકાર કરવો એજ
ધર્મનુ ફળ છે. જે અન્યથા—બીજી રીતે વિધિ રહિત અયોગ્યને ધર્મ આપે
તો ખારી જમીનમાં વાવેલા બીજની જેમ તે નિષ્પ્રજા થાય છે. ૭

પ્રથમ વિશેષપણે ધર્મને અહણુ કરવા યોગ્ય કહેલો છે, તેમાં પ્રાયે કરીને
જેણે શ્રાવકધર્મ (ગૃહસ્થધર્મ) નો અભ્યાસ કર્યો હોય, (શ્રાવકનો ધર્મ
જેણે પાળ્યો હોય) તેવો પુરૂષ યતિધર્મને માટે યોગ્ય થાય છે, તેથી પ્રથમ
ગૃહસ્થધર્મને અહણુ કરવાનો વિધિ જણાવાની ઇચ્છાએ કહે છે—

સતિ સમ્યગ્દર્શને ન્યાય્યમણુવ્રતાદીનાં ગ્રહણં નાન્ય-
થેતિ ॥ ૬ ॥

સતિ વિચ્છિન્નમાને સમ્યગ્દર્શને સમ્યક્ત્વલક્ષણે ન્યાય્યં ઉપપન્નં આણુવ્રતાદીનાં
આણુવ્રતગુણવ્રતશિક્ષાવ્રતાનાં ગ્રહણં અચ્યુપગમઃ ન નૈવ ! અન્યથા સમ્યગ્દર્શને
અસતિ નિષ્ફલત્વપ્રસંગાત્ । યથોક્તં—

“ સસ્યાનીવોપરે ક્ષેત્રે નિક્ષિપ્તાનિ કદાચન ।
ન વ્રતાનિ પ્રગ્રહંતિ જીવે મિથ્યાત્વવાસિતે ॥ ૧ ॥
સંયમા નિયમાઃ સર્વે નાઝયંતેઽનેન પાવનાઃ ।
ક્રયકાલાનલ્લેનેવ પાદપાઃ ફલ્લશાલ્લિનઃ ॥ ૨ ॥

સમ્યગ્દર્શનમેવ યથાસ્યાત્તથાહ—

જિનવચનશ્રવણાદેઃ કર્મક્રયોપશમાદિતઃ સમ્યગ્દર્શ-

મૂલાર્થ—સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત થતાં આણુવ્રત વર્ગેરેનું ગ્રહણ
કરવું થતિ (ન્યાય) છે, પણ અન્યથા નહીં. ૮

ટીકાર્થ—સમ્યગ્દર્શન એટલે સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થતાં આણુવ્રત વર્ગેરેનું
એટલે પાંચ આણુવ્રત, ત્રણ ગુણુવ્રત અને ચાર શિક્ષાવ્રતનું ગ્રહણ કરવું થ-
તિ છે. અન્યથા એટલે જે સમ્યગ્દર્શન—સમકિત ન પ્રાપ્ત થયું હોય તો
તે આણુવ્રત વર્ગેરેનું ગ્રહણ ન કરવું, કારણકે તેને નિષ્ફળપણાનો પ્રસંગ આવે.
અર્થાત્ સમકિત વગર ગ્રહણ કરેલા આણુવ્રતાદિ નિષ્ફળ થાય છે. તેને માંડ
કહેલું છે કે—

“ જેમ ખારી જમીનના ક્ષેત્રમાં નાખેલા ખીજ કદિ પણ ઉગતા નથી,
તેમ મિથ્યાત્વથી વાસિત થયેલા જીવની અંદર આગેપિત કેંદ્રના વ્રતો ઉગતા
નથી—ઉદય થતા નથી એટલે કર્મ ક્રય કરવાનું નિમિત્ત થતા નથી. ૧

પ્રસવકાળના અશ્વિવરે જેમ જળવાળાં વૃક્ષો નાશ પામે છે, તેમ એ મિ-
થ્યાત્વવરે પવિત્ર એવા સર્વ સુયત્નો અને નિયત્નો નાશ પામે છે. ૨-૮

તેવી રીતે સમ્યગ્દર્શન થાય, તેવી રીતે કરે છે—

મૂલાર્થ—જિનવચનના શ્રવણાદિકથી અને કર્મના કથોપશ-

નમિત્તિ ॥ એ ॥

જિનવચનશ્રવણં પ્રતીતિરૂપમેવ આદિશબ્દાત્તથાજવ્યત્વપરિપાકાપાદિત-
જીવવીર્યવિશેષલક્ષણો નિસર્ગો ગૃહ્યતે । તતો જિનવચનશ્રવણોદેઃ સકાશાત્ યઃ
કર્મક્ષયોપશમાદિઃ કર્મણઃ જ્ઞાનાવરણદર્શનાવરણમિથ્યાત્વમોહાદેઃ ક્ષયોપશમોપશ-
મક્ષયલક્ષણો ગુણઃ તસ્માત્ સમ્યગ્દર્શનં તત્ત્વશ્રદ્ધાનલક્ષણં વિપર્યયવ્યાવૃત્તિકારિ
અસદ્જિનિવેશશૂન્યં શુદ્ધવસ્તુપ્રકાપનાનુગતં નિવૃત્તતીવ્રસંક્લેશં ઉત્કૃષ્ટબંધાન્નાવ-
કૃત્ શુજ્ઞાત્મપરિણામરૂપં સમુજ્જૃંજતે । કર્મક્ષયાદિરૂપં ચેત્યમવસેયં—

“ સ્ત્રીણો નિવ્વાયહુઝ્રાસણો વ્વ,
ઝારપિહિય વ્વ ઝવસંતા ।
દરવિજ્ઞાયવિહામિય,
જલ્લણોવમ્મા સ્વઝ્રોવસમા ॥ ૧ ॥

વિઘાટિત ઇતિ ઇતસ્તતો વિપ્રકીર્ણ ઇતિ । એ ।

મ વગેરેથી સમ્યગ્દર્શન થાય છે. ૯

ટીકાર્થ—જિનવચનનું શ્રવણ પ્રતીતિરૂપ છે, એટલે જિનવચન-
ને શ્રદ્ધાથી સાંભળવું. આદિ શબ્દથી તે પ્રકારના ભવ્યપણાના પરિપાકાદિ-
કથી ઉત્પન્ન થયેલા જીવનું એક જાતનું વીર્ય—શક્તિ તેરૂપ સ્વભાવનું
અહણ કરવું, તે જિનવચનના શ્રવણ વગેરે કરવાથી કર્મ એટલે જ્ઞાનાવરણીય,
દર્શનાવરણીય, અને મિથ્યાત્વ મોહાદિ કર્મનો ક્ષયોપશમ, ઉપશમ અને ક્ષયરૂપ
જે ગુણ તેનાથી સમ્યગ્દર્શન ઉદય પામે છે. જે સમ્યગ્દર્શન છે તે તત્ત્વ ઉપર
શ્રદ્ધા રાખવારૂપ વિપર્યાસ—વિપરીતપણાને નાશ કરનાર, ખોટા કદાચહથી ર-
હિત, શુદ્ધ વસ્તુને જણાવનાર, તીવ્ર ક્લેશથી વર્જિત, ઉત્કૃષ્ટ એવા બધના અ-
ભાવને કરનાર અને આત્માના શુભ પરિણામરૂપ છે. (અહીં નિસર્ગ અને
અધિગમ બંને ભેદ બતાવ્યા છે) કર્મના ક્ષય વિગેરેનું સ્વરૂપ શાસ્ત્રમાં આ
પ્રમાણે કહેલું છે—

“ ક્ષાયિક્ષ્ણાવ યુઝ્ઞાધ ગયેલા અગ્નિના જેવો છે, ઉપશમ ભાવ
રાખોડીથી ઢકાઈ ગયેલા અગ્નિના જેવો છે, અને ક્ષયોપશમ ભાવ તે થોડા
યુઝ્ઞાએલા અને થોડા આમ તેમ વેરાધ ગયેલા અગ્નિના જેવો છે. ૧-૯

કીદૃશમિત્યાહ—

પ્રશમસંવેગનિર્વેદાનુકંપાસ્તિક્યાન્નિવ્યક્તિલક્ષણં ત-
દિતિ ॥ ૧૦ ॥

પ્રશમઃ સ્વજાતૈર્વત એવ ક્રોધાદિકૃરકપાયવિપવિકારકટુફદ્વાવત્રોકનેન વા
તન્નિરોધઃ । સંવેગો નિર્વાણાન્નિલાપઃ । નિર્વેદો જવાપુષ્પેજનં । અનુકંપા હુઃસ્વિ-
તસત્ત્વવિષયા કૃપા । આસ્તિક્યં તદેવ સત્યં નિઃશંકં યજ્ઞિનૈઃ પ્રવેદિતમિતિ પ્રતિપ-
ત્તિલક્ષણં તતઃ પ્રશમસંવેગનિર્વેદાનુકંપાસ્તિક્યાનામન્નિવ્યક્તિરુન્મીલનં લક્ષણં સ્વ-
રૂપસત્તાગ્યાપકં યસ્ય તત્તથા તદિતિ સમ્યગ્દર્શનમ્ । ૧૦ ।

एवं सम्यग्दर्शनशुद्धौ यद् गुरुणा विधेयं तदाह—

उत्तमधर्मप्रतिपत्त्यसहिष्णोस्तत्कथनपूर्वमुपस्थितस्य

તે સમ્યગ્દર્શન કેવું છે ? તે કહે છે—

મૂલાર્થ—પ્રશમ, સંવેગ, નિર્વેદ, અનુકંપા અને આસ્તિક્ય
તેણે કરીને પ્રગટ થવારૂપ છે લક્ષણ જેનું તે સમ્યગ્દર્શન છે. ૧૦

ટીકાર્થ—સ્વભાવથીજ ક્રોધાદિ કૃર કપાયરૂપ જે વિપ તેના વિકારના
કટુ ઝળને જેવાથી તે ક્રોધાદિકનો નિરોધ કરવો તે પ્રશમ કહેવાય છે. નિર્વા-
ણુ-મોક્ષની અભિલાષા તે સંવેગ કહેવાય છે. આ સ સારથી હિંદ્રેગ પામવો
એ નિર્વેદ કહેવાય છે. હુ બી પ્રાણી ઉપર દ્રવ્યથી તેમજ ભાવથી દયા કરવી
તે અનુકંપા કહેવાય છે, અને જે જિનભગવાને કહ્યું તેજ સત્ય છે. એ નિ-
શંક સત્ય છે એમ અગીકાર કરવું. તે આસ્તિક્ય કહેવાય છે. તે પ્રશમ,
સંવેગ, નિર્વેદ, અનુકંપા અને આસ્તિક્યની સ્પષ્ટતારૂપ લક્ષણ એટલે સ્વ-
રૂપની સત્તાને જણાવવારૂપ લક્ષણ છે જેનું તે સમ્યગ્દર્શન કહેવાય છે ૧૦

એવી રીતે સમ્યગ્દર્શનની શુદ્ધિ થયા પછી ગુરૂંએ જે કંઈ બોલ્યું હોય
તે કહે છે—

મૂલાર્થ—ઉત્તમધર્મ-યતિધર્મને ગ્રહણ કરવાને અસમર્થ
અને પોતાની પાસે આવેલા એવા પુરૂષને તે અણુવ્રતના સ્વરૂપને

વિધિનાણુવ્રતાદિદાનમિતિ ॥ ૧૧ ॥

इह ज्ञव्यस्य जवज्जीरोर्धर्मग्रहणोद्यममव्रतं वप्रानस्य गुरुणा प्रथमं क्षमामार्द-
वादिर्यतिधर्मः सप्रपंचमुपवर्ण्य प्रदातुमुपस्थापनीयः तस्यैव सर्वकर्मरोगविरेचकत्वा-
द्यदा चासावद्यापि विषयसुखपिपासादिजिह्रुत्तमस्य क्षमामार्दवादिर्यतिधर्मस्य प्रति-
पत्तिः अच्युपगमः तस्यामसहिष्णुः अक्षमः तदा तस्य तत्कथनपूर्वं स्वरूपज्ञेदा-
दिजिह्रुत्तमस्य अणुव्रतादीनां कथनं प्रकाशनं पूर्वं प्रथमं यत्र तत्तथा क्रियाविशेषणमे-
तत् । उपस्थितस्य गृहीतुमच्युद्यतस्य किमित्याह । त्रिधिना बद्ध्यमाणेनाणुव्रता-
दिदानं कर्त्तव्यमिति । ११ ।

अन्यथा प्रदाने दोषमाह—

सहिष्णोः प्रयोगेऽन्तराय इति ॥ १२ ॥

સહિષ્ણોઃ ઉત્તમધર્મપ્રતિપત્તિસમર્થસ્ય પ્રયોગે અણુવ્રતાદિપ્રદાનવ્યાપારણે

સમજાવી વિધિવડે તે અણુવ્રત વગેરેનું દાન^૧ કરવું ૧૧

ટીકાર્થ—અહીં સ સારથી ભય પામેલા અને ધર્મને ગ્રહણ કરવાના ઉદ્યમનું અ-
વલખન કરતા એવા ભવ્ય પ્રાણીની આગળ પ્રથમ ગુરૂએ ક્ષમા—કોમળતા
વગેરે યતિધર્મનું સવિસ્તર વર્ણન કરી બતાવી પછી તેને તે યતિધર્મ આ-
પવાને યોગ્ય કરવો, કારણકે તે યતિધર્મજી સર્વ કર્મરૂપી રોગને નાશ કરનારો
છે. જ્યારે એ પ્રાણી હજુ પણ વિષયસુખની તૃષ્ણા વગેરેને લઈને ઉત્તમ
એવા તે ક્ષમા, માર્દવતા વગેરે યતિધર્મને અંગીકાર કરવાને જો સમર્થ ન
હોય, તો તે પુરૂષને તે અણુવ્રત વગેરેના સ્વરૂપ તથા લેદાદિકને પ્રકાશ કરવા-
પૂર્વક (એ ક્રિયાવિશેષણ છે) તેને ગ્રહણ કરવાને પાસે આવેલા તે પુરૂષને
શું કરવું ? તે કહે છે—તેને વિધિ કે જે આગળ કહેવામાં આવશે, તે વડે તે
અણુવ્રત વગેરેનું દાન કરવું. ૧૧

પૂર્વે કહ્યાથી ખીજી રીતે આપવાથી દોષ થાય છે, તે કહે છે—

મૂલાર્થ—સમર્થને અણુવ્રતાદિ આપવાનો પ્રયોગ કરવાથી
યતિધર્મમાં અંતરાય કર્યો એમ જાણવું. ૧૨

ટીકાર્થ—સહિષ્ણુ એટલે ઉત્તમ ધર્મ—યતિધર્મને અંગીકાર કરવાને
સમર્થ એવા પુરૂષને અણુવ્રતાદિક આપવાનો વ્યાપાર કરવાથી ચારિત્રધર્મને

અંતરાયઃ ચારિત્રપ્રતિષ્ઠેઃ કૃતો ગુરુણા જીવતિ । સ ચ જીવાંતરે આત્મનશ્ચારિત્રદુર્લભત્વનિમિત્તમિતિ ॥ ૧૨ ॥

અર્થેવાપચયમાહ—

અનુમતિશ્ચેતરત્રેતિ ॥ ૧૩ ॥

અનુમતિઃ અનુજ્ઞાદોષઃ ચકારો દૂષણાંતરસમુચ્ચયે । ઇતરત્ર આણુવ્રતાદિપ્રતિષ્ઠો પ્રત્યાખ્યાતસાવચાંશાત્ યોગ્યઃ અપ્રત્યાખ્યાતઃસાવચાંગઃ તત્રાપચયતે । તથા ચ યાવજ્જીવં સર્વથા સાવચપરિહારપ્રતિજ્ઞાયા મનાગ્ માલિન્યં સ્યાદિતિ તત્કથનપૂર્વકમિત્યુક્તમ્ ॥ ૧૩ ॥

અંગીકાર કરવાનો અતરાય ગુરુએ કરેલો થાય છે. તે અતરાય આવના બને વિષે તે અતરાયના કરનારને ચારિત્રના દુર્લભપણાંતુ નિમિત્ત થાય છે. અર્થાત્ જે જેને યોગ્ય હોય, તે તેને આપવું, એટલે જે મુનિધર્મને યોગ્ય હોય તેને મુનિધર્મ, અને શ્રાવકધર્મને યોગ્ય હોય તેને શ્રાવકધર્મ આપવો. પણ તેમાં ફેરફાર કરવાથી અતરાય કર્મ બધાય છે ૧૨

અહીં તે ઉપર કહેલ બાબતને વિશેષપણે કહે છે

મૂલાર્થ—શ્રાવક ધર્મને વિષે રહેલા સાવચ અંશની અનુમોદના કરવાનો દોષ આવે. ૧૩

અનુમતિ એટલે અનુજ્ઞા દોષ મૂળમાં એ શબ્દ મુક્યો છે, તે ખીજા દૂષણના સમુચ્ચય અર્થમાં છે. ઈતર એટલે આધુના ત્રતથી બુદ્ધ શ્રાવકના આણુવ્રત વિગેરે અંગીકાર કરવાથી અનુમોદના દોષ આવે છે. જેમ કે, પચ્ચખાણુ કરેલો એવો જે સાવચનો અંશ, એટલે દેશથી સાવચનો પરિહાર કર્યો છે અને તે વિના નહીં પચ્ચખાણુ કરેલો એવો જે સાવચનો અંશ, એટલે દેશ ધરી સાવચનો ત્યાગ ન કરેલો તેને વિષે. અનુમોદનાદૃષ્ટ દોષ ઉત્પન્ન થાય છે વળી શ્રાવકને ત્રત ઉત્સાહનાગ મુનિને યાવજ્જીવિન (જાવજીવ મધી) સર્વ પ્રકારે સાવચ વ્યાપાન્ની પ્રતિજ્ઞા—નિયમનુ કાંદક મલિનપણુ થાય છે એ કામનાથીજ તત્કથન પૂર્વક દત્તિ જેમ કરેલામાં આજ્ય છે. એટલે મુનિનો ધર્મ પ્રથમ રહેતા તે અંગીકાર કરવાને તે મનર્થ ન રાખે તેને શ્રાવક ધર્મનું સ્વરૂપ સ્વચ્છ નહીં વળી શ્રાવકનાં ત્રત આપવા ૧૩

અથૈતદ્વ્યતિરેકે દોષમાહ—

અકથન ઉચ્ચાફલ્લ આજ્ઞાજંગ ઇતિ ॥ ૧૪ ॥

યદિ ઉત્તમધર્મપ્રતિપત્ત્યસહિષ્ણોઃ અણુવ્રતાદિલક્ષણં ધર્મં ન કથયતિ ગુરુઃ તદા અકથને ઉચ્ચં યતિશ્રાદ્ધધર્મલક્ષણં ન ફલં યસ્યાસૌ ઉચ્ચાફલ્લઃ આજ્ઞા જંગઃ જગવચ્છાસનવિનાશનમત્યંતંદુરંતં જાયત ઇતિ ।

જગવદાજ્ઞા ચેયં—

“શ્રમમવિચિંત્યાત્મગતં, તસ્માન્ન્રેયઃ સદોપદેષ્ટવ્યમ્ ।

આત્માનં ચ પરં ચ હિ, હિતોપદેષ્ટાનુગૃહ્ણતિ ॥ ૧ ॥ ઇતિ । ૧૪

નનુ સર્વસાવધયોગપ્રત્યાખ્યાનાક્લમસ્યાણુવ્રતાદિપ્રતિપત્તૌ સાવધ્યાંશપ્રત્યા-

ઉપર કહેલાથી જુદી રીતે કહેવામાં દોષ આવે છે, તે કહે છે.

મૂલાર્થ—ન કહેવાથી બંને ધર્મના ફળથી રહિત એવો

આજ્ઞાનો ભંગ થાય છે. ૧૪

જે ગુરુ ઉત્તમ ધર્મ—ચારિત્ર ધર્મને અંગીકાર કરવાને અસમર્થ એવા પુરુષને આણુવ્રત વગેરે લક્ષણવાળા ધર્મને કહેતા નથી, ત્યારે તે શ્રાવકધર્મને ન કહેવાથી ઉભય એટલે યતિધર્મ તથા શ્રાવકધર્મરૂપ જેનું ફળ નથી એવો આજ્ઞાભંગ એટલે દુષ્ટ અંતવાળો ભગવાનના શાસનનો નાશરૂપ આ જ્ઞાભંગ દોષ થાય.

તે ભગવાનની આજ્ઞા આ પ્રમાણે છે—

“ઉપદેષ્ટા ગુરુએ પોતાને ઉપદેશ કરતાં શ્રમ પડશે એવો વિચાર કર્યા વગર સદા કલ્યાણનો ઉપદેશ કરવો. હિતનો ઉપદેશ કરનાર ગુરુ પોતાનો અ ને બીજાનો અનુગ્રહ કરે છે. ” ૧ ૧૪

અહિ કોઈ શંકા કરે કે, સર્વ સાવધ યોગ એટલે પાપસહિત વ્યાપારનો ત્યાગ કરવાને અસમર્થ એવા પુરુષને આણુવ્રતાદિ અંગીકાર કરાવતાં એટલે દેશથી સાવધ વ્યાપારનો ત્યાગ કરાવતાં બીજો સાવધના અંશરહેતા એ-

અધ્યાનપ્રદાને કથમિતરત્રાંગે નાનુમતિદોષપ્રસંગો ગુરોઃ ઇત્યાશંક્યાહ—

ભગવદ્વચનપ્રામાણ્યાદુપસ્થિતદોષે દોષાભાવ ઇતિ ॥ ૧૫ ॥

ઉપાસકદશાર્દો હિ જગવતા સ્વયમેવાનંદાદિશ્રમણોપાસકાનામાણુવ્રતાદિ-
પ્રદાનમનુષ્ઠિતમિતિ શ્રૂયતે નચ જગવતોઽપિ તત્રાનુમતિપ્રસંગ ઇતિ ક્લેયં જગવદનુષ્ઠાન
સ્ય સર્વાગમુંદરત્વેનૈકાંતતો દોષવિકલત્વાત્ ઇતિ જગવતો વચનસ્ય પ્રામાણ્યા દુપ-
સ્થિતસ્ય ગુહીતુમુદ્યતસ્ય જંતોરણુવ્રતાદિપ્રદાને સાક્ષિમાત્રજાવમવદ્વંચમાનસ્ય સાવચાં-
શાનિરોધેઽપિ નાનુમતિપ્રસંગો ગુરોઃ પ્રાગેવ તસ્ય સ્વયમેવ તત્ર પ્રવૃત્તત્વાદિતિ । ૧૫

કુત એતદિતિ ચેદુચ્યતે—

ગૃહપતિપુત્રમોક્ષજાતાદિતિ ॥ ૧૬ ॥

ટલે દેશથી પાપનો વ્યાપાર રહેતાં તેને વિષે ગુરૂને અનુમોદનારૂપ દોષનો પ્ર-
સંગ કેમ ન આવે ? આ શંકાનો ઉત્તર આપે છે.

મૂલાર્થ—ભગવાનના વચનના પ્રમાણથી અણુવ્રત લેવા પ્રાપ્ત
થયેલા પ્રાણીને તે અણુવ્રત આપવાથી દોષ લાગતો નથી. ૧૫

ટીકાર્થ—ઉપાસક દશા વગેરે સત્રોને વિષે આનંદ પ્રમુખ શ્રાવકોને
ભગવાને પોતેજ અણુવ્રતાદિ આપેલ છે, એમ સાબળવામા આવ્યું છે. કદિ
અહિ એમ કહેવામાં આવે કે, તેમાં ભગવાનને પણ અનુમોદના દોષનો પ્ર-
સંગ આવે પણ એમ જાણવું નહીં કારણકે, ભગવાનનું આચરણ સર્વ અં-
ગે સુદૃઢ હોવાથી એકાંતે દોષથી ગદિત છે. વળી ભગવાનના વચનની પ્રમા-
ણિકતાથી અણુવ્રત લેવા ઉજમાલ થયેલા પ્રાણીને અણુવ્રતાદિ આપવામાં
માત્ર સાક્ષીપણાને આવડ્યો ન હોવા એવા ગુરૂને આવચનો અશ ન ઠેકવાથી
પણ અનુમોદનાનો પ્રસંગ નહીં આવે કારણકે, પ્રથમથીજ વ્રતને ચલાવું કન-
નાનું પુરૂષને પોતાની મેળેજ તે દેશ સાવચને વિષે પ્રવર્તવાપણું છે. ૧૫

અણુવ્રત આપ્યા છતાં પણ દેશથી સાવચના અગત્ય અનુમોદન દુર-
ને નથી આવતું, એ તર્ક આ ઉપરથી કહે છે. તેના ઉત્તર આપે છે—

મૂલાર્થ—ગૃહપતિના પુત્રને મુકાવવાના દૃષ્ટાંત ઉપરથી તે
જાણી લેવું. ૧૬

ગૃહપતેઃ વદ્યમાણકથાનકાન્નિધાસ્યમાનનામધેયસ્ય શ્રેષ્ઠિનઃ રાજગ્રહાઘઃ પુ-
ત્રાણાં મોક્ષો વિમોચનં તદેવ જ્ઞાતં દૃષ્ટાંતઃ તસ્માત્ । જ્ઞાવાર્થશ્ચ કથાનકગમ્યઃ તત્ત્વેદં

કથા

સમસ્તિ સકલસુરસુંદરીમનોહરવિલાસોપહાસપ્રદાનપ્રવણસીમંતિનીજનકટાક્ષ-
ચ્છટાક્ષેપોપત્ન્યમાણનિશ્ચિત્તરામણીયકપ્રદેશો દેશો મગધાન્નિધાનઃ તત્ત્વ ચ તુષાર-
ગિરિશિખરધવલપ્રાસાદમાલ્યાવિમલકૂટકોટિજિરકાલ્લેડપિ શરદ્વ્રજીલાં કુર્વાણમિવ
વન્નૂવ વસંતપુરં નામ નગરં તસ્ય ચ પાલયિતા સેવાવસરરજસપ્રણતનિશ્ચિત્તનૂપાલ્લવિમ-
લમૌલિમુકુટકોટીવિલગ્નમાણિક્યમયૂસ્વત્રાતાન્નિરંજિતક્રમકમલયુગઃ ચંદ્રદોર્દેશ્યા-
પારિતમંદ્વાગ્રચંદ્રિતારાતિમત્તમાતંગકુંજસ્થલગલ્લિતમુક્તાફલપ્રકરપ્રસાધિતાશ્લેષ-
સંગ્રામમહીમંરુદ્ધઃ સમજાયત જિતશત્રુનામા નૃપતિઃ ।

તસ્ય ચ સકલજનનયનમનોહારિણી પૂર્વજવપરંપરોપાર્જિતપુણ્યપ્રાગ્જ્ઞારનિ-

ટીકાર્થ—હવે કહેવામાં આવશે એવા કથાનકમાં ગૃહપતિ એવા ના-
મના ગૃહસ્થના પુત્રાને રાજાના આગ્રહથી જે મુકાવવા, એ દૃષ્ટાંતથી તે જાણી લે-
વું. તેનો ભાવાર્થ કથા ઉપરથી સમજાય તેવો છે. તે કથા આ પ્રમાણે છે—

કથા.

સર્વ દેવીઓના મનોહર વિલાસનુ હાસ્ય કરવામાં તત્પર એવી સ્ત્રી-
ઓના કટાક્ષના દ્રેકવાથી જેની સર્વ રમણીયતાનો પ્રદેશ ઓળખાય છે, એવો
મગધ નામે દેશ છે. તેની અંદર હિમાલય પર્વતના શિખરના જેવા ધોળા
મેહેલોની શ્રેણીઓના શિખરના અથ ભાગથી અકાલે પણ શરદ્ઋતુના વાદળા
નો દેખાવ આપતું વસંતપુર નામે નગર હતું. તે નગરનો પાલનાર જિત-
શત્રુ નામે રાજાહતો. સેવાને વખતે વેગ સહિત નમતા એવા સર્વ રાજાઓના
નિર્મળ મસ્તકના મુગટોના અથ ભાગમાં રહેલ માણેકના કિરણોના સમૂહથી
તે રાજાના બંને ચરણકમલ રંગાએલાં હતાં. પ્રચંડ ભુજથી વાપરેલ ઉચ્ચ
જાતની તરવારોથી ધાયલ કરેલા શત્રુઓના ઉન્મત્ત હાથિઓના કુલસ્થલમાંથી
પડતા મુક્તા ક્ષ (મોતી)ના સમૂહથી તેણે સંત્રામની ભૂમિના બધાં મંડળ-
ને શણગાર્યાં હતાં. તે રાજા જિતશત્રુને ધારિણી નામે પ્રિયા હતી. તેણી સર્વ
લોકોના નેત્ર તથા મનને હરણ કરનારી હતી. પૂર્વ ભવની પર પરાથી ઉપા-

માપિતફલમંવંથાનુકારિણી વિવૃધવધ્રવિદ્યામાવલ્લેપાપહારિણી વચ્ચૃવ પ્રેયસી
ધારિણી ।

તથા ચ માર્ઘ્મસૌ મહીપતિઃ પ્રણનાગોપક્રિતિપતિઃ દૂરતો નિરાકૃતનિકૃ-
તિર્મનોદરપંચપ્રકારજ્ઞોગાન્ જુજાનો મહાંતમનેદાસમનેપીન્ ।

ઇતથ તૈવ પુરં પ્રચુરતરઠ્ઠિપદચતુષ્પદાપદહિરાયમુર્ણધનધાન્યશંખશિ-
દ્વામુક્તાપ્રવાહપદ્મરાગવૈદ્યચંદ્રકાંતેન્દ્રનીદ્રમહાનીદ્રરાજપદપ્રભૃતિપ્રવરપદાર્થસાર્થપ-
રિપૂર્ણસમૃદ્ધિસમુપહસિતશ્રીકંઠસમ્બદ્ધપોંડેકો દીનાનાથાંધપંગુપ્રમુગ્ધપ્રાણિપ્રાણ-
શિતાશેષગોકઃ સમજનિ સમુદ્દત્તાજિધાનો નિશ્ચિદ્ધવણિર્ગર્ગપ્રધાનો ગુણગણ
ગરિષ્ઠઃ શ્રેષ્ઠી ।

જન કહેલા યુવુચના સંબંધવટે નિર્માણ થયેલ કળના સંબંધને તે અનુસરના-
રી હતી અને તે દેવતાઓની સ્ત્રીઓના ગર્વને હરનારી હતી.

સર્વ રાજ્યો જેને નમેલા છે અને દુરથી જેણે દૃષ્ટિએ નાશ કરેલાં
છે એવો તે જિતશત્રુ રાજ તે ગાળીની સાથે પાંચ પ્રકારના ભોગ ભોગવેના
ધોળાકાળ નિર્ગમન કરતો હતો.

એ અન્યામાં તેજ નગરમાં સમુદ્દત્ત નામે એક એક રહેતો હતો
રાજા એવકા, પમુઓ, વાહનો, આભરણો, સુવર્ણ, ધન, ધાન્ય, શંખ, શિલા,
ઓતી, પચ્ચાળાં, પદ્મરાગ (પાપગર) વૈદુર્ય, ચંદ્રકાન્ત, દંડનીલ, મહાનીલ,
મજપદ વગેરે ઉત્તમ પ્રકારના પદાર્થોના સમુદાયથી પરિપૂર્ણ એવી સમૃદ્ધિવટે
તે કુમેરના અનિશ્ચય ગર્વને પાળી દર્શી કાઢતો હતો દીન, અનાથ, અંધ અને
પાંગળા વિગેરે અપંગ પ્રાણીઓના શોકનો તેણે નાશ કર્યો હતો. તે સર્વ
વ્યાપારી વર્ગમાં પ્રધાન હતો અને ગુણોના ગાળથી મહાન હતો તે સેહને
લાવવુચના ગુણોનું જાણે આશ્ચર્ય લેવા નર્વ એવ વસ્તુઓનું ઉદાહરણ લેવા,
યુવુચનેતો એકા બરા લેવા, પોતાની કુળ મનનિનુ આનુયાયી લેવા અને
કામવતાદ્વી વનની લતાનુ વૃક્ષ લેવા તેવી મુખગત્તા નામે અદ્યતનક્રિયા
ચલી હતી તે સર્વને વિષે જેને નાદ અનુમન બધવેલો છે એવો તે સેહ
જીવેલાકનો હવેલ એવો નેકા વિષય સુખના સમુદાય, મજ પદ, વગેરે ન
નિર્ગમન કરતો હતો.

તસ્ય ચાશ્રય ઇવ દ્વાવણ્યગુણાનાં, ઉદાહરણમિવ સર્વશ્રેયોવસ્તૂનાં, મહા-
નિધાનમિવ પુણ્યરત્નાનાં, નૃષણમિવ સ્વકુલસંતતેઃ, પાદપ ઇવ સૌકુમાર્યવનદ્વ-
તાયાઃ, સમન્નવત્સુમંગલાન્નિધાના સધર્મચારિણી । તસ્યામસૌ નિર્બિરુવચ્છાનુરા-
ગો જીવદ્વોકોદ્ભવપ્રાજ્યવૈષયિકશર્મસાગરોદરમધ્યમગ્નોઽનલ્પં કાલમતિવાહ્યાંચકાર
। પ્રસ્તાવે ચ સમજનિષત તયોર્વિંશદસમાચારસમાચરણપવિત્રાઃ પુત્રાઃ ક્રમેણ પ્રિયંક-
ર-ક્ષેમંકર-ધનદેવ-સોમદેવ-પૂર્ણભદ્ર-માણિજ્ઞનામાનઃ ષડ્ । તે ચ નિર્સર્ગતઃ
એવ ગુરુજનવિનયપરાયણાઃ પરમકલ્યાણપ્રદાનપ્રવણપરિશુદ્ધત્રિવર્ગવચ્છાનુરાગાઃ
અનુરાગજરસમાકૃષ્યમાણકીર્ત્તિકામિનીબાઢોપગૂઢાઃ સકલસજ્જનમનઃસંતોષકાતુ-
ચ્છસમુચ્છદ્વદયાદાક્ષિણ્યપ્રાયપ્રાજ્યગુણાલંકૃતશરીરાઃ શરીરસૌંદર્યોત્કર્ષતિરસ્કૃતમ-
કરકેતનદ્વાવણ્યદર્પાતિરેકાઃ વણિજ્ઞનોચિતવ્યવહારસારતયા પિતરમતિદૂરમતિકાં-
તકુટુંબચિંતાનારમકાર્ષુઃ । અન્યદા ધારિણી દેવી અંતઃપુરાંતઃ નરપતૌ પટુપટહ-
પ્રવાદનપ્રવૃત્તે અનેકકરણજંગમસુંદરં રાજહૃદયાનંદાતિરેકદાયકં નૃત્યવિધિં વ્યધાત્
। તતઃ સંતોષજરતરલ્લિતમનાઃ મહીપતિઃ પ્રિયાયૈ વરં પ્રાયચ્છત્ । સા ચોવાચ
અઘ્યાપિ તવાન્તિક એવ વરસ્તિષ્ઠતુ પ્રસ્તાવે યાચિષ્યત ઇતિ । એવં ચ ગચ્છતિ

સમય પ્રાપ્ત થતાં તે સમુદ્રદત્ત અને સુમંગલા ને તેમના ઉજ્જવળ આ-
ચારને આચરવાથી પવિત્ર એવા પ્રિયંકર, ક્ષેમંકર, ધનદેવ, સોમદેવ,
પૂર્ણભદ્ર અને માણિભદ્ર—એવા નામના છ પુત્રો અનુક્રમે ઉત્પન્ન થયા.
તેઓ સ્વભાવેજ ગુરુ જનનો વિનય કરવામાં તત્પર હતા. પરમ કલ્યાણને
આપવામાં ઉદાર એવા શુદ્ધ ત્રિવર્ગ—ધર્મ, અર્થ અને કામને વિષે તેની
પ્રીતિ બંધાણી હતી. પ્રેમનો સમૂહથી ખેંચાએલી કીર્ત્તિરૂપી કામિનીએ
તેમને ગાઢ આલિંગન કરેલું હતું. સર્વ સજ્જનોના મનને સંતોષ આપનારી
અને મોટી એવી દયા તથા દાક્ષિણ્યતા વગેરે ઉત્તમ ગુણોથી તેમના શરીર
અલંકૃત હતાં. પોતાના શરીરના સૌંદર્યના ઉત્કર્ષથી તેમણે કામદેવના લાવ-
ણ્યના અધિક ગર્વનો તિરસ્કાર કર્યો હતો. એવા તે છ પુત્રોએ વણિક જનને
યોગ્ય એવા શ્રેષ્ઠ વ્યવહારને લઈને પોતાના પિતાને કુટુંબની ચિંતાના બોજથી
અતિશય મુક્ત કર્યો હતો,

એક વખત અંતપુરની અદર રાજા સુદર વાઘ વગાડવામાં પ્રવર્તેલો
તે વખતે ધારિણી દેવીએ અનેક અવયવોના હાવભાવથી સુંદર અને રાજાના

એતે વ્રજામ એતે વ્રજામ ઇતિ નિવિમ્બઘ્નાજિસંઘયોઽપિ સંધ્યાસમયં યાવદાપણ
 એવ તસ્યુઃ । ઇતશ્ચાસ્તાચલચૂમામલંચકાર સહસ્રકરઃ । તે ચ ત્વરાપરિગતા યાવ-
 દાયાંતિ ગોપુરસમીપે તાવત્તજ્જીવિતાશયેવ સહોજયકપાટપુટસંઘટ્ટનેન નિરુઘ્નાનિ
 પ્રતોલ્લીઘારાણિ । તદનુ ચકિતચકિતાઃ કેનાપ્યલ્લઘ્યમાણાસ્તે પ્રત્યાવૃત્ય હૃદ્યાંત-
 ગતગુપ્તનૂમિગૃહૈકદેશે નિર્લિંઘિયરે । ધારિણ્યપિ રાત્રૌ કૃતોદારશ્રૃંગારાંતઃપુરેણ સહ
 નિર્ગતનરે નગરે યથાજિપ્રાયમજિરેમે । સંજાતે ચ પ્રાતઃ સમયે સમુત્થિતે કમલચં-
 રુપબોધપ્રદાનપ્રવણે કિંજુકકુસુમસમચ્છાયાતુચ્છોચ્છલઘ્નાગરંજિતદિગ્મંરુલ્લે જગદે-
 કનેત્રે મિત્રે નગરાજ્યંતરમપ્રવિષ્ટેષ્વેવ પુરુષેષુ । મહીપાલો નગરાસકાનાદિદેશ ।
 યથા નિજાલયત નગરં મા કશ્ચિદસ્મદાઙ્ગાનંગકારી માનવઃ સમજનીતિ ।
 સમ્યગ્ગવેષયદ્વિશ્ચ તૈઃ કૃતાંતદૂતૈરિવ પ્રાપિરે શ્રેષ્ઠિનંદનાઃ નિવેદિતાશ્ચ તત્સમયમેવ

તે છએ પણ શેઠના પુત્રો લેખા કરવામાં વ્યથ હતા, તેથી ‘ આપણે
 હુમણું જઈએ, ’ ‘ આપણે હુમણું જઈએ ’ એમ કરતાં સંધ્યાકાળ સુધી
 પોતાની દુકાનમાં રહ્યા હતા.

આ તરફ સૂર્ય અસ્તાચળ પર્વતના શિખરને શોભાવ્યુ એટલે સૂર્ય
 અસ્ત થઈ ગયો. પછી તેઓ ઉતાવળા જેવામાં નગરના દરવાજાની પાસે
 આવી, તેવામાં તેમના જીવવાની આશાની સાથેજ હોય તેમ બંને કમાડના
 સંઘટનથી તે દોઢીના દ્વાર અટકાઈ ગયાં, એટલે દરવાજાના કમાડ બંધ થયાં
 અને તેમના જીવવાની આશા પણ બંધ થઈ. તે પછી તેઓ અતિશય લય
 પામી, કોઈ ન જાણખી શકે તેવી રીતે પાછા પ્રરીને સુંદર અંદર રહેલા ગુપ્ત
 ભૂમિના એક ભાગમાં સંતાઈ ગયા. રાણી ધારિણી પણ જેણે શ્રેષ્ઠ શ્રૃંગાર
 ધારણ કરેલો છે એવા અંતઃપુરની સાથે જમાંથી પુરૂષો નીકળી ગયેલા છે,
 એવા નગરમાં પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે રમવા લાગી, જ્યારે પ્રાતઃકાળ થયો,
 કમળના ખંડને વિકાશ આપવામાં પ્રવીણ અને કેશુંડાના પુષ્પના જેવી કાંતિ-
 વાળા મોટા ઉછળતા રંગથી દિશાઓના મંડળને રંગનાર જગત્ના એક નેત્ર-
 રૂપ સૂર્ય ઉદય પામતાં. હજી પુરૂષો તો નગરની અંદર પેઠાજ નથી. તે વખતે
 રાજાએ નગરના રક્ષકોને આજ્ઞા કરી કે, તમે નગરમાં તપાસ કરો. “કોઈ મારી
 આજ્ઞાને ભંગ કરનારો મનુષ્ય થયો છે કે નહીં ? ” પછી તેઓ નગરમાં
 તપાસ કરવા લાગ્યા, તેવામાં જાણે યમરાજના દૂતો હોય, તેવા તેઓએ પેલા
 શેઠના છ પુત્રોને પકડ્યા અને તેજ વખતે તેમણે રાજાને તેમની વાત નિવે-

राज्ञः । ततोऽर्थां कुपितकृतांतर्ज्जीपाणभृकुट्टिजंगमंगिन्नत्वात्पृथ्वाशय तच्छेष्टिपु-
त्रवथाय तान व्यापार्याचकार । अत्रांतरे समाकार्याकामे एव मुद्रगरायनपातम-
दृशमेतं वृत्तांतं श्रेष्ठी ज्ञांत एव ज्ञांत एव पीमित एव कस्मिन्ननिकरकगम्फा-
वनसमुच्चलद्वहलकहोलाकुलितमहाजलनिधिपथ्यमंजिन्नयानपात्रांतर्जायमानमा-
नव एव किंकर्तव्यतामृदः द्वाणं कामप्यवस्थां दाम्णामन्वच्छ । तदनु निगकृत्य
कातरनरवित्तसितं अपास्य स्त्रीजनोचितं शोकावेगं समाद्वंज्य धीरनरोचितं धैर्यं
अवगाणय्य दीनजावं नगरप्रधानद्वोकमहायः प्रवररत्नभृतपाणिः सहस्रैव राज्ञो-
विज्ञापनायोपतस्थौ । विज्ञप्तवांश्च यथा न कुतोऽपि चित्तद्रोपादमी मत्पुत्रा नगर-
दनिर्गमत्ताजो बभूवुः किंतु तद्याविधद्वेगव्यकव्यग्रतया निर्गंतुमपारयतामादिव्याम्न-
समय समयागमे च प्रचलितानामप्यमीपां प्रतोद्वीछारपिधानवशेन निर्गमो नाक्षत ।

हन करी. ते पछी छाप पाभेला यमगजना जेवी लय हउ प्रभुप्रीना ल गवाशु
ललाट करी गजतंज ते शेरना छ पुत्रांना वध उन्वाने तेभने आता आपी.
आ अरसाभां मुद्रगजने रा पटवा समान ऐ वृत्तांत अकरमान सावणी ते
शेर जेणे शान लाय, आन लाय अने पीरित लाय अने दाथी जेवा आटा
मयना समुद्रना लायना अथरावाथी उल्लगता धावा मान्तंगावटे आदुग-व्या-
दुग ऐवा आटा नमुद्रना मध्य भागे भागी गयेला वद्वान्नी अरु अरुला
मनुष्यनी नेम 'शु उन्नु' ऐवी चिनाभां मुद्र थर गये. अने दानवान्
तो ते छेछ हाडुन अवस्थाने अतभववा लाग्यो. ते पछी छायः पृथ्वना जेवा
नेष्टितने छारी दर्द, स्त्रीजनने भाग्य ऐवा नोकना आयेगने हउ करी. धीः
पृथ्वने ईट तेवु धैर्य पावन करी अने गीत लावनी व्यवना नना करी तेभन
नगरना मुण्ड जेठानी सजाय दर्द अने लायनां हनम जलना गेला पाग !

અતઃ કમ્યતામેકોઽપરાધઃ ક્રિયતાં પ્રિયપુત્રજીવિતવ્યપ્રદાનેન પ્રસાદઃ એવં ચ પુનઃ પુનઃ જાણમાનોપિ રાજા અવંધ્યકોપમાત્માનં મન્યમાનો યદા ન મોક્તુમુત્સહતે તદા તત્કોપનિર્યાપણાયૈકપુત્રોપેક્ષાણેન પંચ મોચયિતુમારબ્ધાઃ યદા તાનપિ ન મું-ચતિ તદા દ્વયોરુપેક્ષાણૈવ ચત્વારઃ એવં તદમોચનેઽપિ ત્રયો દ્વૌ યાવઞ્છેષોપેક્ષાણેન ઇકો જ્યેષ્ઠ ઇતિ । તતઃ સંનિહિતામાત્યપુરોહિતાદ્યત્યંતાજ્યયર્થનેન નિર્મૂલ્લકુલોચ્છેદો મહતે પાપાયેતિ પર્યાલોચનેન ચ મનાગ્મંદીન્નૂતકોપોદ્ગેકો મહીપતિર્જ્યેષ્ઠપુત્રમેકં મુમોચેતિ ।

અયમત્રાર્થોપનયઃ । યથા તદ્વસંતપુરં તથા સંસાર યથા રાજા તથા શ્રાવકઃ યથા શ્રેષ્ઠી તથા ગુરુઃ યથા ચ ષડ્ પુત્રાસ્તથા ષડ્ જીવનિકયાઃ યથા ચ તસ્ય પિતુઃ શેષપુત્રોપેક્ષાણૈકં પુત્રં મોચયતોઽપિ ન શેષપુત્રવધાનુમતિઃ એવં ગુરુર્નિજપુત્રપ્રાયાન્ ષરુપિ જીવનિકાયાંસ્તૈસ્તૈઃ પ્રવ્રજ્યોત્સાહનોપાયૈર્ગૃહસ્થતયા તદ્વધપ્રવૃત્તાત્ શ્રાવકા-

ત્યારે તેના કોપને શમાવવાને એક પુત્રની ઉપેક્ષા કરી બાકીના પાંચ પુત્રોને છોડાવાનો આરંભ કર્યો. રાજાએ તેઓને ન છોડ્યા એટલે બે પુત્રોની ઉપેક્ષા કરી ચારને છોડાવા માંડ્યા. તેટલાને પણ છોડ્યા નહીં એટલે ત્રણ અને છેવટે બે પુત્રોને બચાવા માંડ્યા. તેમ પણ ન થઈ શક્યું એટલે પાંચ પુત્રો સોંપી બાકીના એક જ્યેષ્ઠ પુત્રને બચાવા માંડ્યો. તે પછી પાસે રહેલ મૈત્રી અને પુરોહિતની અતિ પ્રાર્થનાથી અને ‘ નિર્મૂલ કુળનો ઉચ્છેદ કરવથી મહા પાપ લાગે છે, ’ એવા વિચારથી જેના કોપનો વધારો જરા મદ થયેલો છે એવા રાજાએ તે શેઠના જ્યેષ્ઠ પુત્રને છોડી મુક્યો હતો.

આ કહેલ દૃષ્ટાંત—કથાનો ઊપનય આ પ્રમાણે છે—જે વસંતપુર નગર તે આ આ સંસાર છે. જે રાજા તે શ્રાવક છે, જે શેઠ તે ગુરુ છે અને જે શેઠના છ પુત્રો તે છ જીવનિકાય છે. જે તે પિતા શેઠ બાકીના પુત્રોની ઉપેક્ષા કરી એક પુત્રને છોડાવે છે, તથાપિ બાકીના પુત્રોનો વધ થવામાં તેની અનુ-મતિ નથી, તેમ ગુરુ પોતાના પુત્ર જેવા છ જીવનિકાયોને દીક્ષા લેવાનો ઉત્સાહ થાય એવા તેને ઉપાયોથી ગૃહસ્થપણાને લઈને તે છ જીવનિકાયનો વધ કર-વાને પ્રવર્તેલા શ્રાવક પાસેથી છોડાવે છે. જ્યારે તે શ્રાવક અધાપિ તે છ

મોચયતિ । યદા ચાર્યો નાચાપિ નાન મોક્તુમુન્યદ્દતે તદાજ્યેષ્ઠપુત્રપ્રાયં વ્રતકાર્યં
શેષોપક્રામેણ મોચયતોઽપિ ગુરોર્ન શેષકાર્યક્રાનુમતિદોષ ઇતિ ॥ ૪ ॥

વિધિનાણુવ્રતાદિપ્રદાનમિત્યુક્તં પ્રાગતસ્મપેવદર્જયતિ—

યોગવંદનનિમિત્તદિગાકારશુદ્ધિવિધિરિતિ ॥ ૫ ॥

ઇદં શુદ્ધિશબ્દઃ પ્રત્યેકમન્નિર્મલ્યત્વે । તત્તો યોગશુદ્ધિવંદનશુદ્ધિનિમિત્ત-
શુદ્ધિર્દિકશુદ્ધિગાકારશુદ્ધિર્ચ વિધિઃ આણુવ્રતાદિપ્રતિપત્તૌ જયતિ । તત્ત યોગાઃ
કાર્યત્વાદમનોવ્યાપારલક્ષણાઃ તેષાં શુદ્ધિઃ મોષયોગાન્વરગમનનિરવચ્ચાપણશુદ્ધિ-
ચિંતનાદિરુપા । વંદનશુદ્ધિઃ અભ્યવહિતામિહિતપ્રણિપાતાદિદંભકમ્મુજાગણામં-
દ્રાંતકાર્યોન્મર્ગક્રમલક્ષણા । નિમિત્તશુદ્ધિઃ તત્કાલોચ્ચલિતશંખપણવાદિનિના-

જીવનિકાયેન ઝાડવા ઉત્પાદિત થતો નથી, એટલે જ્યેષ્ઠ પુત્ર સમાન વચકાર્ય
જીવનં ખાદીના નિકાયોની ઉપેક્ષા કરી ઝાડાવતા એવા ગુરૂને તે ખાદીના
નિકાયનો વધ કન્વાની અનુમતિનો દોષ જાગતો નથી કાલોદે. ગુરૂનો
અભિપ્રાય દિવ્યા માત્રને ઝાડાવવાનો છે. ૪

પથમ કલ્પુ છે કે, વિધિ અદિત આણુવ્રતાદિ આપવા—તેજ વિધિને કરે છે—

સૂત્રાર્થ—યોગશુદ્ધિ, વંદનશુદ્ધિ, નિમિત્તશુદ્ધિ, દિક્શુદ્ધિ અને
આકાર [આગાર] શુદ્ધિ—એ સર્વ શુદ્ધિ કરવી તે આણુવ્રતાદિકની
પ્રાપ્તિને માટે વિધિ છે. ૫

દશ્રવણપૂર્ણકુંજશૃંગારચત્રધ્વજચામરાદ્યવલોકનશુભગંધાગ્રાણાદિસ્વજ્ઞાવા । દિક્-
શુદ્ધિઃ પ્રાચ્યુદીચીજિનજિનચૈત્યાદ્યધિષ્ટિતાશાસમાશ્રયણસ્વરૂપા । આકારશુ-
દ્ધિસ્તુ રાજાદ્યનિયોગાદિપ્રત્યાખ્યાનાપવાદમુક્તીકરણાત્મિકેતિ ॥ ૫ ॥

તથા ઉચિતોપચારશ્ચેતિ ॥ ૬ ॥

ઉચિતો દેવગુરુસાધર્મિકસ્વજનદીનાનાથાદીનામુપચારાર્હાણાં યો યસ્ય
યોગ્ય ઉપચારો ધૂપપુષ્પવસ્ત્રવિલેપનાસનદાનાદિગૌરવાત્મકઃ સચ વિધિરિત્યુનુવ-
ર્તેતિ ॥ ૬ ॥

અથાણુવ્રતાદીન્યેવ ક્રમેણ દર્શયન્નાહ—

સ્થૂલપ્રાણાતિપાતાદિચ્ચો વિરતિરણુવ્રતાનિ પંચેતિ ॥૭॥

इह प्राणातिपातः प्रमत्तयोगात् प्राणिव्यवरोपणरूपः स च स्थूलः सूक्ष्म-

શંખ તથા નોખત વગેરેનો શબ્દ સાંભળવો, પૂર્ણકુંભ, ઝારી, છત્ર, ધ્વજ
અને ચામર વગેરેનું અવલોકન કરવું, શુભ ગંધનુ આગ્રાણુ વગેરે કરવું તે
નિમિત્તશુદ્ધિ કહેવાય છે. દિક્શુદ્ધિ એટલે પૂર્વ ઉત્તર દિશાનો અને જિન તથા
જિનચૈત્ય જેમાં રહેલ હોય એવી દિશાનો આશ્રય કરવો. આકારશુદ્ધિ એટલે
રાજા વગેરેના અભિયોગથી પરચ્છાણને અપવાદમાં મુકવા તે રૂપ આગારની
શુદ્ધિ કહેવાય છે.

મૂલાર્થ—વળી દેવગુરુ વગેરેને ધટે તેવો ઉપચાર કરવો. ૬

ટીકાર્થ—ઉચિત એટલે દેવ, ગુરુ, સાધર્મી, સ્વજન, દીન અને અ-
નાથ જેઓ ઉપચાર કરવાને યોગ્ય છે, તેમને જેને ધટે તેવો ઉપચાર કરવો,
એટલે ધૂપ, પુષ્પ, વસ્ત્ર, વિલેપન અને આસન આપવા વગેરેથી ગૌરવ
કરવું—બહુમાન કરવું, તે ઉપચાર તે વિધિ જાણવો. ૬

હવે અનુક્રમે અણુવ્રત વગેરે દર્શાવે છે—

મૂલાર્થ—સ્થૂલ હિંસા વગેરેથી વિરામ પામવું, તે પાંચ
અણુવ્રત કહેવાય છે. ૭

ટીકાર્થ—અહિ પ્રાણાતિપાત એટલે પ્રમત્તપણાના યોગથી પ્રાણીનો
નાશ કરવો તે છે. તે પ્રાણાતિપાત સ્થૂલ અને સૂક્ષ્મ એમ બે પ્રકારનો છે, તેમાં

अथ तत्र सृष्टयः पृथिव्यादिविषयः सृष्ट्यश्च ईडियादिजगत्तन्त्रः सृष्ट्यश्चासौ प्रा-
णानिषानश्चेति सृष्ट्यप्राणानिषानः आदिजगत्तन्त्रः सृष्ट्यमृषावादादनादानात्राप-
ग्निराः पृथिव्यां ते न च प्रायः प्रतीतस्या एव तन्त्रेण्यः सृष्ट्यप्राणानिषानादि-
न्यः पंचक्यो मद्रापातकेन्यो विरतिविष्माणं । किमित्याह । मायुत्रेण्यः सक-
ज्ञान आणनि द्रवृनि व्रतानि नियमस्याणि आणुव्रतानि । कियंतीत्याह । पंचे-
नि पंचमंन्यानि पंचाणुव्रतानि बहुवचननिर्देशेऽपि यद्विरतिग्न्येकवचननिर्देशः
न सर्वत्र विरतिगामान्यापेक्षयेति ॥ ७ ॥

अथ दिग्ब्रतज्ञोपभोगमानानर्थदंडविरतयस्त्रीणि गुण-
व्रतानीति ॥ ८ ॥

दिग्गो लनेकप्रकाराः शस्त्रं वर्णिताः तत्र सृष्ट्योपलक्षिता पूर्वा जेपाश्च पूर्व-
दक्षिणादिकाः सप्त तथा ऊर्ध्वपश्च ई एवं दक्षमु दिक्षु विषये गमनपृग्माग-
करणलक्षणं व्रतं नियमो दिग्ब्रतं । भुज्यते समुदेवामेव्यं यदज्ञानादि तद्भोगः

પુનઃપુનર્જ્યયતે વસનવનિતાદિ યત્તદુપજોગઃ જોગશ્ચોપજોગશ્ચ જોગોપજોગૌ તયોર્માનં પરિમાણં જોગોપજોગમાનં । અર્થઃ પ્રયોજનં ધર્મસ્વજનૈન્દ્રિયગતશુદ્ધોપકાર-સ્વરૂપં તસ્મૈ અર્થાય । દંરુઃ સાવચ્છાનુષ્ઠાનરૂપસ્તત્પ્રતિષેધાદનર્થદંરુઃ । સ ચ ચતુર્ષ્ઠા અપધ્યાનાચરિતિ પ્રમાદાચરિતિહિંસ્રપ્રદાનપાપકર્મોપદેશજ્ઞેદાત્ તસ્ય વિરતિ-રનર્થદંરુવિરતિઃ તતઃ દિગ્વ્રતં ચ જોગોપજોગમાનં ચાનર્થદંરુવિરતિશ્ચેતિ સમાસઃ । કિમિત્યાહ । ત્રીણિ ત્રિસંખ્યાનિ ગુણવ્રતાનિ ગુણાય ઉપકારાય વ્રતાનિ જવંતિ ગુણવ્રતપ્રતિપત્તિમંતેરેણાણુવ્રતાનાં તથાવિધશુદ્ધ્યજ્ઞાવાદિતિ ॥ ૬ ॥

મૂલ—તથા સામાયિકદેશાવકાસિકપોષધોપવાસાતિથિ-

દિશા—એવી રીતે દશે દિશાઓમાં ગમન—જવાનુ પરિમાણ કરવું, એવો જ નિયમ તે દિગ્વ્રત કહેવાય છે, જે એકજ વાર ભોગવાય તે ભોગ કહેવાય છે. તે ભોજનાદિ ગણાય છે, અને જે વારંવાર ભોગવાય, તે ઉપભોગ કહેવાય છે, તેમાં વસ્ત્ર વનિતા વગેરે ગણાય છે. તે ભોગ તથા ઉપભોગનું પરિમાણ કરવું, તે ભોગોપભોગવ્રત કહેવાય છે. અર્થ કહેતા પ્રયોજન એટલે ધર્મ, સ્વ-જન તથા ઈંદ્રિયો સંબંધી શુદ્ધ ઉપકારરૂપ પ્રયોજન તેને અર્થદંડ એટલે સાવધ અનુષ્ઠાન કરવારૂપ તે અર્થ દંડ કહીએ, તેનો નિષેધ એટલે અર્થદંડ ન કરવો તે અનર્થદંડ કહેવાય છે. તે *અનર્થદંડ ૧ અપધ્યાનાચરિત, ૨ પ્રમાદાચરિત, ૩ હિંસાપ્રદાન અને ૪ પાપકર્મોપદેશ—એમ ચાર પ્રકારનો છે. તે અનર્થદંડની વિરતિ—વિગમ પામવું, તે અનર્થદંડવિરતિ કહેવાય. દિગ્વ્રત, ભોગોપભોગમાન અને અનર્થદંડ વિરતિ—એ પદનો દ્વંદ્વ સમાસ થાય છે. તે વ્રતો કેટલા છે ? તે કહે છે. તે ગુણુવ્રત ત્રણ પ્રકારના છે. ગુણુ એટલે ઉપકારને અર્થે જે વ્રત તે ગુણુવ્રત કહેવાય છે, કારણ કે, ગુણુવ્રતની પ્રાપ્તિ વિના અણુવ્રતની શુદ્ધિ જેવી જોઈએ તેવી થતી નથી. ૮

મૂલાર્થ—૧ સામાયિક, ૨ દેશાવકાશિક, ૩ પોષધ અને

* નહાઈ ધ્યાન કરવું તે અપધ્યાનાચરિત, પ્રમાદ કરવો તે પ્રમાદાચરિત, હથીઆર વગેરે હિંસાના સાધનો આપવા તે હિંસાપ્રદાન અને પાપ કર્મનો ઉપદેશ કરવો તે પાપકર્મોપદેશ.

संविज्ञागाश्रत्वारि जिज्ञापदानीति ॥ ए ॥

समानां भोक्तृनाथनं प्रति सदृशनामर्ष्यानां सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्रिणा-
मायां ज्ञातः समायः । वा समस्य गगडेपांतगद्वचिंतया मयम्यस्य सतः आयः
सम्यग्दर्शनाद्विज्ञाणः समायः । साम्नां वा सर्वजीवमैत्रीजावद्विज्ञानस्य आयः
समायः सर्वत्र न्याथिकेनमन्ययोपादानान् समायिकं सावययोगपट्टिगतिम्वययो-
गानुष्ठानम्पां जीवपरिणामः । देशे विज्ञाणे प्राकप्रतिप्रत्तद्विग्रनस्य योजनशता-
द्विपरिमाणम्पस्य अवकाशां गांचगे यस्य प्रतिदिनं मन्यान्वयेतया तत्तथा । पां-
पं भजे पापयः अपृष्ठाचतुर्दश्यादिः पर्वद्विग्रमः उपैति सह अपवृत्तदोपस्य सतो
गुणैर्गदागपट्टिगतिम्वययोः उपवासः । यद्योक्तम्—

४ अनिधिसंविभाग. ओ चार शिक्षावन छे. ६

પુનઃપુનર્જ્યયતે વસનવનિતાદિ યત્તદુપજોગઃ જોગશ્ચોપજોગશ્ચ જોગોપજોગૌ તયોર્માનં પરિમાણં જોગોપજોગમાનં । અર્થઃ પ્રયોજનં ધર્મસ્વજનૈન્દ્રિયગતશુદ્ધોપકાર-સ્વરૂપં તસ્મૈ અર્થાય । દંરુઃ સાવધ્યાનુષ્ઠાનરૂપસ્તત્પ્રતિષેધાદનર્થદંરુઃ । સ ચ ચતુર્ષ્ઠા અપધ્યાનાચરિતિ પ્રમાદાચરિતિહિંસ્રપ્રદાનપાપકર્મોપદેશજ્ઞેદાત્ તસ્ય વિરતિ-રનર્થદંરુવિરતિઃ તતઃ દિગ્વ્રતં ચ જોગોપજોગમાનં ચાનર્થદંરુવિરતિશ્ચેતિ સમાસઃ । કિમિત્યાહ । ત્રીણિ ત્રિસંખ્યાનિ ગુણવ્રતાનિ ગુણાય ઉપકારાય વ્રતાનિ જવંતિ ગુણવ્રતપ્રતિપત્તિમંતેરેણાણુવ્રતાનાં તથાવિધશુષ્કજ્ઞાવાદિતિ ॥ ૬ ॥

મૂલ—તથા સામાયિકદેશાવકાસિકપોષધોપવાસાતિથિ-

દિશા—એવી રીતે દશે દિશાઓમાં ગમન—જવાનુ પરિમાણ કરવું, એવો જ નિયમ તે દિગ્વ્રત કહેવાય છે, જે એકજ વાર ભોગવાય તે ભોગ કહેવાય છે. તે ભોજનાદિ ગણાય છે, અને જે વારંવાર ભોગવાય, તે ઉપભોગ કહેવાય છે, તેમાં વસ્ત્ર વનિતા વગેરે ગણાય છે. તે ભોગ તથા ઉપભોગનું પરિમાણ કરવું, તે ભોગોપભોગવ્રત કહેવાય છે. અર્થ કહેતા પ્રયોજન એટલે ધર્મ, સ્વ-જન તથા ઈંદ્રિયો સંબંધી શુદ્ધ ઉપકારરૂપ પ્રયોજન તેને અર્થદંડ એટલે સાવધ અનુષ્ઠાન કરવારૂપ તે અર્થ દંડ કહીએ, તેનો નિષેધ એટલે અર્થદંડ ન કરવો તે અનર્થદંડ કહેવાય છે. તે *અનર્થદંડ ૧ અપધ્યાનાચરિત, ૨ પ્રમાદાચરિત, ૩ હિંસાપ્રદાન અને ૪ પાપકર્મોપદેશ—એમ ચાર પ્રકારનો છે. તે અનર્થદંડની વિરતિ—વિગમ પામવું, તે અનર્થદંડવિરતિ કહેવાય. દિગ્વ્રત, ભોગોપભોગમાન અને અનર્થદંડ વિરતિ—એ પદનો દ્વંદ્વ સમાસ થાય છે. તે વ્રતો કેટલા છે ? તે કહે છે. તે ગુણુવ્રત ત્રણ પ્રકારના છે. ગુણુ એટલે ઉપકારને અર્થે જે વ્રત તે ગુણુવ્રત કહેવાય છે, કારણ કે, ગુણુવ્રતની પ્રાપ્તિ વિના અણુવ્રતની શુદ્ધિ જવી જોઈએ તેવી થતી નથી. ૮

મૂલાર્થ—૧ સામાયિક, ૨ દેશાવકાશિક, ૩ પોષધ અને

* નકાર્થ ધ્યાન કરવું તે અપધ્યાનાચરિત, પ્રમાદ કરવો તે પ્રમાદાચરિત, હથીઆર વગેરે હિંસાના સાધનો આપવા તે હિંસાપ્રદાન અને પાપ કર્મનો ઉપદેશ કરવો તે પાપકર્મોપદેશ.

સંવિજ્ઞાગાશ્ચત્વારિ શિક્ષાપદાનીતિ ॥ ૯ ॥

સમાનાં મોક્ષસાધનં પ્રતિ સદૃશસામર્થ્યાનાં સમ્યગ્દર્શનજ્ઞાનચારિત્રિણા-
માયો લાજ્ઞઃ સમાયઃ । વા સમસ્ય રાગદ્વેષાંતરાત્તવર્તિતયા મધ્યસ્થસ્ય સતઃ આયઃ
સમ્યગ્દર્શનાદિત્વક્ષણઃ સમાયઃ । સામ્નો વા સર્વજીવમૈત્રીજાવત્ત્વક્ષણસ્ય આયઃ
સમાયઃ સર્વત્ર સ્વાર્થિકેકપ્રત્યયોપાદાનાત્ સમાયિકં સાવધયોગપરિહારનિરવધયો-
ગાનુષ્ઠાનરૂપો જીવપરિણામઃ । દેશે વિજ્ઞાગે પ્રાક્પ્રતિપન્નદિગ્વ્રતસ્ય યોજનજ્ઞતા-
દિપરિમાણરૂપસ્ય અવકાશો ગોચરો यस્ય પ્રતિદિનં પ્રત્યાખ્યેયતયા તત્તથા । પો-
ષં ધત્તે પોષધઃ અષ્ટમીચતુર્દશ્યાદિઃ પર્વદિવસઃ જપૈતિ સહ અપવૃત્તદોષસ્ય સતો
ગુણૈરાહારપરિહારાદિરૂપૈર્વાસઃ જપવાસઃ । યથોક્તમ્—

૪ અતિથિસંવિભાગ, એ ચાર શિક્ષામ્ત છે. ૯

ટીકાર્થ—સમ એટલે મોક્ષના સાધન પ્રત્યે સમાન શક્તિવાળા સમ્ય-
ગ્દર્શન, જ્ઞાન અને ચારિત્રનો આય એટલે લાભ તે સમાય કહેવાય છે. અથવા
સમ એટલે મધ્યસ્થ અર્થાત્ રાગદ્વેષના મધ્યમાં વર્તનાર, તેને સમ્યગ્ દર્શ-
નાદિનો આય એટલે લાભ તે સમાય કહેવાય છે. અથવા સામ એટલે
સર્વ જીવોની સાથે મૈત્રીભાવ, તેનો આય એટલે લાભ તે સામાય કહેવાય. તે
પછી સર્વને સ્વાર્થમાં ફક્ત પ્રત્યય લાગવાથી ‘સામાયિક’ એવું રૂપ સિદ્ધ
થાય છે. એટલે સાવધ યોગનો ત્યાગ અને નિરવધ યોગનું આચરણ કરવા-
રૂપ જીવનો પરિણામ, તે સામાયિક કહેવાય છે

દેશ એટલે વિભાગમાં પ્રથમ ગ્રહણ કરેલ જે દિગ્વ્રત, તેની અંદર
સો યોજન વગેરેનું પરિમાણ કરવારૂપ અવકાશ તે દેશાવકાશિક વ્રત કહેવાય
છે. તે વ્રતમાં પ્રતિદિન પચ્ચખાણ કરવા કે ‘આજ ભારે આટલા યોજન
સુધી જવાય બાકીનું પચ્ચખાણ’ એમ નિયમ લેવામાં આવે છે.

પોષ એટલે ગુણની પુષ્ટિ તેને ઘ કહેતા ધાગણ કરે તે પોષધ કહેવાય
છે. અર્થાત્ આહમ, ચૌદશ વગેરે પર્વના દિવસો, તેને વિષે જપ એટલે સાથે
નિવૃત્તિ પામ્યા છે દોષ જેના અંવા પુરૂષને આહારનો ત્યાગ કરવા વગેરે
ગુણોની સાથે નિવાસ કરવો તે ઉપવાસ કહેવાય છે.

તેને માટે શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે—

“ અપવૃત્તસ્ય દોષેષ્યઃ સમ્યગ્વાસો ગુણૈઃ સહ ।

ઉપવાસઃ સ વિઙ્ઘેયો ન શરીરવિશેષણમ્ ” ॥ ૧ ॥

તતઃ પોષધેપૂપવાસઃ પોષધોપવાસઃ । અતિથયો વીતરાગધર્મસ્થાઃ સાધવઃ સાધ્વ્યઃ શ્રાવકાઃ શ્રાવિકાશ્ચ તેષાં ન્યાયાગતકલ્પનીયાદિવિશેષણાનામન્નપાનાદીનાં સંગતવૃત્ત્યા વિજ્ઞજનં વિતરણં અતિથિસંવિજ્ઞાગઃ । તથાચ ઉમાસ્વાતિવાચકવિર-
ચિતશ્રાવકપ્રજ્ઞતિસૂત્રં યથા અતિથિસંવિજ્ઞાગો નામ અતિથયઃ સાધવઃ સાધ્વ્યઃ શ્રાવકાઃ શ્રાવિકાશ્ચ એતેષુ ગૃહમુપાગતેષુ જન્મચાન્ન્યુત્થાનાસનદાનપાદપ્રમાર્જનન-
મસ્કારાદિજિર્ચયિત્વા યથાવિજ્ઞવશક્તિ અન્નપાનવસ્ત્રૌપધાલયાદિપ્રદાનેન સંવિ-
જ્ઞાગઃ કાર્ય ઇતિ । તતઃ સામાયિકં ચ દેકાવકાશં ચ પોષધોપવાશ્ચાતિથિસંવિજ્ઞા-
ગથ્થેતિ સમાસઃ । ચત્વારિ ચતુઃસંખ્યાનિ કિમિત્પાહ—શિક્ષાપદાનિ શિક્ષા સાધુધર્માન્યાસઃ તસ્ય પદાનિ સ્થાનાનિ જંવંતિ ॥ ૯ ॥

“ દોષથી નિવૃત્ત થઈ ગુણોની સાથે સારી રીતે રહેવું, તે ઉપવાસ કહે-
વાય છે, કાંઈ ગુણ વિના કેવળ શરીરને શોષવું, તે ઉપવાસ કહેવાતો નથી.”

તે પોષધમાં જે ઉપવાસ તે પોષધોપવાસ કહેવાય છે.

શ્રી વીતરાગના ધર્મને વિષે રહેલા સાધુઓ, સાધ્વીઓ, શ્રાવકો અને શ્રાવિકાઓ—એ અતિથિ કહેવાય છે. તેઓને ન્યાયથી મેળવેલ અને ^૧કલ્પ-
નીય વગેરે વિશેષણવાળું અન્નપાનાદિક જેમ જેને ધટે તેમ તેને આપવું, તે અતિથિસંવિભાગ વ્રત કહેવાય છે. તે વિષે ઉમાસ્વાતિવાચકના રચેલા શ્રાવક પ્રજ્ઞતિ સૂત્રમાં આ પ્રમાણે લખેલું છે—“ અતિથિસંવિભાગ એટલે અતિથિ જે સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક અને શ્રાવિકા ઘેર આવે ત્યારે ભક્તિથી તેમથી સામે ઊભા થવું, આસન આપવું, પગ ધોવા, અને નમસ્કાર કરવો વગેરેથી તેમની પૂજા કરી, પોતાની સમૃદ્ધિની શક્તિ પ્રમાણે અન્ન, પાન, વસ્ત્ર, ઔષધ અને સ્થાન વગેરે આપી તે સંવિભાગ કરવો. સામાયિક, દેશાવકાશિક, પોષ-
ધોપવાસ અને અતિથિસંવિભાગ એ ચાર શિક્ષાપદ છે. શિક્ષા એટલે સાધુના ધર્મનો અભ્યાસ, તેના પદો એટલે સ્થાનો છે. ૯

તતશ્ચ દત્તદારોપણં દાનં

યથાર્હં સાકલ્યવૈકલ્યાજ્યામિતિ ॥ ૧૦ ॥

દહેતેષામણુવ્રતાદીનાં પ્રાગુક્તલક્ષણે ધર્માર્હે પ્રાણિનિ યદારોપણં ઉક્તવિ-
ધિર્નૈવ નિક્ષેપણં તત્કિમિત્યાહ દાનં પ્રાગુપન્યસ્તમવિધીયતે । કથમિત્યાહ સાક-
લ્યવૈકલ્યાજ્યાં સાકલ્યેન સમસ્તાણુવ્રતગુણવ્રતશિક્ષાપદાધ્યારોપલક્ષણેન વૈકલ્યેન
વા આણુવ્રતાદીનામન્યત્તમારોપણેનેતિ ॥ ૧૦ ॥

एवं सम्यक्कमूढकेष्वणुव्रतादिषु समारोपितेषु यत्करणीयं तदाह—

गृहीतेष्वनतिचारपादनमिति ॥ ११ ॥

गृहीतेषु प्रतिपन्नेषु सम्यग्दर्शनादिषु गुणेषु किमित्याह निरतिचारपा-

મુલાર્થ—તે માટે જેમ ઘટે તેમ સકલપણે અને વિકલપણે
એટલે સર્વ આણુવ્રત અથવા એક બે વ્રત—એમ આપી જે વ્રતનું
આરોપણ કરવું તે વ્રતદાન કહેવાય છે. ૧૦

ટીકાર્થ—અહીં પ્રથમ જેનું લક્ષણ કહેલ છે એવા ધર્મને યોગ્ય
પ્રાણીને વિષે અનુવ્રત વગેરેનું આરોપણ કરવું એટલે પ્રથમ કહેલા વિધિ-
શ્રી સ્થાપન કરવું, તે વ્રતદાન કહેવાય છે તે વ્રતદાન કેવીરીતે કરાય છે ?
સકલપણે એટલે બધા આણુવ્રત, ગુણુવ્રત અને શિક્ષાપદના આરોપણ કર-
વાથી અને વિકલપણે એટલે આણુવ્રત વગેરેમાથી કોઈએ જે વ્રતના આરો-
પણ કરવાથી. ૧૦

એવીરીતે સમકિત છે મૂલ જેમનું એવા આણુવ્રતાદિનું આરોપણ ક-
ર્તા પછી શું કરવું ? તે કહે છે—

મુલાર્થ—તે વ્રત ગ્રહણ કરીને અનતિચારનું પાલન કરવું એ
ટલે અતિચાર ન લાગવા દેવા. ૧૧

ટીકા—સમ્યગ્ દર્શનાદિ ગુણો ગ્રહણ કરીને શું કરવું, તે કહે છે.
નિરતિચારનું પાલન કરવું, અતિચાર કહેા, વિરાધના કહેા, અથવા દેશભગ

૧ વ્રતનું આરોપણ જે પ્રવર્તે નાય છે, એક સમ્યક્ને આરોપણ થાય અને ખીલું વિદ્ય
નારે આરોપણ થાય

ત્વનમિતિ અતિચારો વિરાધના દેશજંગ્મ્ હત્યેકોઽયઃ અવિચ્ચમાનોઽતિચારો યેષુ
તાનિ અનતિચારાણિ તેષાં અનુપાલ્લનં ધરણં કાર્યં । અતિચારદોષોપવાતેન હિ
કુવાતોપહતસસ્થાનામિવ સ્વફલપ્રસાધનં પ્રત્યમમર્થત્વાદમીપામિતિ અનતિચાર-
પાલનમિત્યુક્તમ્ ॥ ૧૧ ॥

અથાતિચારાનેવાહ—

શંકાકાંક્ષાવિચિકિત્સાઽન્યદૃષ્ટિપ્રશં—

સાસંસ્તવાઃ સમ્યગ્દૃષ્ટેરતિચારા ઇતિ ॥ ૧૨ ॥

ફહ શંકા કાંક્ષા વિચિકિત્સા ચ જ્ઞાનાદ્યાચારકથનમિતિ સૂત્રવ્યાખ્યા-
નોક્તવદ્વક્ષ્યા એવ । અન્યદૃષ્ટીનાં સર્વજ્ઞપ્રણીતદર્શનવ્યતિરિક્તાનાં શાક્યકપિલ-
કણાદાક્ષપાદાદિમતવર્તિનાં પાપંમિનાં પ્રશંસાસંસ્તવૌ । તત્ત્વ ‘ પુણ્યજ્ઞાજ એતે ’
‘ મુલ્લબ્ધમેષાં જન્મ ’ ‘ દયાલ્લવ એતે ’ ઇત્યાદિકા પ્રશંસા । સંસ્તવશ્ચેહ સંવાસ-

કહેા તે એકજ અર્થ છે, જેમાં અતિચાર નથી તે અનતિચાર કહેવાય છે, તે-
મનું પાલન એટલે ધારણ કરવું. જેમ નહારા વાયુના ઉપધાતથી ધાન્યો પોતાના
ફલને સાધવાને—નીપજવવાને સમર્થ થતા નથી. તેમ અતિચાર દોષના
ઉપધાતથી વ્રતપણ પોતાનું ફલ આપવાને સમર્થ થતાં નથી, તેથી અનતિ-
ચારનું પાલન કરવું એમ કહેલું છે. ૧૧

હવે તે અતિચારનેજ કહે છે—

મૂલાર્થ—શંકા, કાંક્ષા, વિચિકિત્સા, અન્ય દૃષ્ટિની પ્રશંસા
કરવી, તેમનો પરિચય કરવો—એ સમ્યગ્ દૃષ્ટિવાળા પુરૂષને
અતિચાર છે. ૧૨.

ટીકાર્થ—અહિં શંકા, કાંક્ષા અને વિચિકિત્સા તેમના ‘ જ્ઞાનાદ્યાચાર
કથન ’ એ સૂત્રની વ્યાખ્યામાં લક્ષણો કહેલાં છે. અન્ય દૃષ્ટિ એટલે સર્વજ્ઞ
પ્રણીત દર્શન શિવાયના બૌદ્ધ, કપિલ, કણાદ, અક્ષપાદ ઇત્યાદિ આચાર્યોના
મતમાં વર્તનારા પાખંડીઓની પ્રશંસા કરવી અને તેમનો પરિચય રાખવો. ‘ આ
પુણ્યવંત છે ’ એમનું જન્મ ભિત્તમ છે ’ એ દયાલુ છે ’ ઇત્યાદિ કહેવું, તે
પ્રશંસા કહેવાય છે. સસ્તવ એટલે સહવાસથી થયેલો પરિચય. તે પરિચય

જનિતઃ પરિચયઃ વસનજોજનદાનાઢાપાદિલક્ષણઃ પરિગૃહ્યતે ન સ્તવરૂપઃ । ન-
યાચ લોકે પ્રતીત એવ સંપૂર્વઃ સ્તૌતિઃ પરિચયે । અસંસ્તુતેષુ પ્રસન્નં નયેષ્વિત્યા-
દાવિવેતિ । તતઃ શંકા ચ કાંક્ષા ચ વિચિકિત્સા ચ અન્યદદૃષ્ટિપ્રશંસાસંસ્તવૌ
ચેતિ સમાસઃ । કિમિત્યાહ । સમ્યગ્દૃષ્ટેઃ સમ્યગ્દર્શનમ્ય અતિચારા વિરાધના-
પ્રકારાઃ સંપન્નંતે શુદ્ધતત્ત્વશ્રદ્ધાનવાધાવિધાયિત્વાદિતિ ॥ ૧૨ ॥

તથા વ્રતશીલેષુ પંચ પંચ યથા ક્રમમિતિ ॥ ૧૩ ॥

વ્રતેષ્વાણુવ્રતેષુ શીલેષુ ચ ગુણવ્રતશિક્ષાપદલક્ષણેષુ પંચ પંચ યથાક્રમં
યથાપરિપાટિ અતિચારા નવંતીતિ સર્વત્રાનુવર્તતે ઇતિ ॥ ૧૩ ॥

તત્ર પ્રથમાણુવ્રતે—

બંધવધચ્છેદવિચ્છેદાતિચારારોપણાન્નપાનનિરોધા ઇતિ ॥ ૧૪ ॥

વસ્ત્ર, ભોજન દાન આલાપ કરવા વિગેરે લક્ષણવાલો સમજવો. સ્તુતિ કરવા
રૂપ સમજવો નહીં. તેમ વળી લોકમાં પણ પ્રખ્યાત છે કે, સમ્ ઉપસર્ગ પૂર્વક
સ્તુ ધાતુ પરિચય અર્થમાં પ્રવર્તે છે. તેને માટે ‘ અસંસ્તુતેષુ પ્રસન્નં મયેષુ ’
એ શ્લોકનું ઉદાહરણ છે. તેમાં અસંસ્તુત એટલે અપરિચિત એવો અર્થ
થાય છે. તે પછી શંકા, કાંક્ષા, વિચિકિત્સા, અન્યદદૃષ્ટિ પ્રશંસા અને અન્ય
દૃષ્ટિ પરિચય એ સર્વનો સમાસ કરવો. તે શુ છે / તે કહે છે. તે સમ્યગ્-
દૃષ્ટિ એટલે સમ્યગ્ દર્શનના અતિચાર છે—વિરાધનાના પ્રકાર છે. કારણ કે,
તેઓ શુદ્ધતત્ત્વની શ્રદ્ધાને બાધ કરનારા છે. ૧૨.

મૂલાર્થ—વળી આણુવ્રત તથા શીલવ્રતને વિષે પાંચ પાંચ
અતિચાર હોય છે. ૧૩

ટીકાર્થ—વ્રત એટલે આણુવ્રત અને શીલ એટલે ગુણવ્રત તથા શિક્ષા-
પદને વિષે અનુક્રમે પાંચ પાંચ અતિચાર હોય છે.

તેમાં પેહેલા આણુવ્રતને વિષે—અતિચાર કહે છે—

મૂલાર્થ—૧ બાંધવું. ૨ તારન કરવું. ૩ શરીરને છેદવું.
૪ અતિ ભાર ભરવો અને, ૫ અન્ન પાનનો અટકાવ કરવો—એ
પાંચ અતિચાર પેહેલા આણુવ્રતને વિષે બાળવા. ૧૪

સ્થૂલપ્રાણાતિપાતવિરતિલક્ષણસ્યાણુવ્રતસ્ય વંધો વધઃ ઠવિચ્છેદોઽતિજ્ઞા-
રારોપણમન્નપાનનિરોધશ્ચેત્યતિચારાઃ તત્ર વંધો રજ્જુદામનકાદિના સંયમનં વધઃ
કળાદિર્નિર્હનનં ઠવિઃ ત્વક્ તદ્યોગાચ્છરીરમપિ ઠવિઃ તસ્ય ભેદઃ અસિપુત્રિકા-
દિજ્ઞિઃ પાટનં તથાઽતીવ જ્ઞારોઽતિમારઃ પ્રજ્ઞતસ્ય પૂર્ણફલ્લાદેર્ગવાદિપૃષ્ઠાદાવાંરોપણં
તથાન્નપાનયોર્જ્ઞોજનોદકયોર્નિરોધઃ વ્યવચ્છેદઃ અન્નપાનનિરોધઃ । એતે ચ ક્રોધદ્વો-
ન્નાદિકપાયમલ્લલ્લકલ્લંકિતાંતઃકરણમ્યપ્રાણિપ્રાણપ્રહ્લાણનિરપેક્ષસ્ય સતો જંતોરતિ-
ચારા જવંતિ સાપેક્ષસ્ય તુ વંધાદિકરણે ઽપિ સાપેક્ષત્વાન્નાતિચારત્વમેવામિતિ અત્ર
ચાયમાવગ્યકચૂર્ણાચુક્તો વિધિઃ —વંધો દ્વિપદાનાં ચતુષ્પદાનાં વા સ્યાત્ સોઽપ્ય-
ર્થાયાનર્થાય વા તત્રાનર્થાય તાવન્નાસૌ વિદ્યાતું યુજ્યતે । અર્થાય પુનરસૌ દ્વિવિધઃ

ટીકાર્થ—સ્થૂલ પ્રાણાતિપાતથી વિરામ પામવા રૂપ લક્ષણવાલા આણુ-
વ્રતના બંધ, વધ, છબિચ્છેદ, અતિભારારોપણ અને અન્નપાનનો નિરોધ—
એ પાંચ અતિચાર છે. તેમાં બંધ એટલે દેરી, ગસી વગેરેનું બાંધવું. વધ
એટલે આખુંબ વિગેરેથી મારવું. છબિ એટલે ત્વચા. તેના યોગથી શરીર પણ
થાય. તેનો છેદ એટલે છુરી વગેરેથી તેને કાપવું. અતિભારારોપણ એટલે
સોપારી વગેરેનો ઘણો બોજો બેસ વગેરેના પૃષ્ઠ ઉપર આરોપવો. અન્નપાન
એટલે અન્ન તથા જલનો નિરોધ એટલે વિચ્છેદ કરવો. ક્રોધ તથા લોભાદિ
કપાય મલથી જેનું અતઃકરણ કલકિત થયેલું છે અને પ્રાણીઓના પ્રાણને
નાશ કરવામાં જે અપેક્ષા રહિત છે, તેને આ અતિચાર લાગે છે. પણ જે
બંધ વગેરે કરવામાં અપેક્ષા સહિત છે, તેને સાપેક્ષપણને લઈને અતિચાર
લાગતા નથી. આ વિષે આવશ્યક ચૂર્ણી વગેરેમાં જે વિધિ કહેલો છે, તે આ
પ્રમાણે છે—બંધ એ મનુષ્યોને (જે પગ વાલાઓને) અથવા પશુઓને
(ચોપગાઓને) થાય છે. તે બંધ બે પ્રકારનો છે, તેમાં એક અર્થને માટે
છે અને બીજો અનર્થને માટે છે. તેમાં જે અનર્થને માટે છે, તે કરવો યુક્ત
નથી. અને જે અર્થ માટે છે, તે બે પ્રકારનો છે. ૧ સાપેક્ષ અને નિરપેક્ષઃ
જે નિશ્ચલપણે અતિશય બાંધવામાં આવે તે નિરપેક્ષ કહેવાય છે. અને જે
દેરીની ગાંઠવડે બાંધવામાં આવે પણ અગ્નિની દહાય લાગવાનું કારણ અને તો
તે બંધ છોડી શકાય અથવા છેદી શકાય, તે સાપેક્ષ બંધ કહેવાય છે. એવી
રીતે ચોપગા પ્રાણીઓના બંધવિષે કહ્યું. હવે બે પગા--મનુષ્યના બંધને માટે

સ્યાત્ સાપેક્ષો નિરપેક્ષઃ, તત્ર નિરપેક્ષો નામયન્નિશ્ચયમત્યર્થં વધ્યતે સાપેક્ષઃ પુન-
ર્યદ્વામગ્રંથિના યશ્ચ વદ્ધઃ સન્ શક્યતે પ્રદીપનકાદિષુ વિમોર્ચયંતુ વા ઢેતું વા
એવં તાવચ્ચતુષ્પદાનાં વંધઃ । દ્વિપદાનાં પુનરેવં દાસો વા દાસી વા ચૌરો વા પા-
ઠાદિપ્રમત્તપુત્રો વા યદિ વધ્યતે તદા સ વિક્રમેણૈવ વંધનીયો રક્ષણીયશ્ચ તથા યથા-
ગ્નિજ્ઞયાદિષુ નવિનઙ્ગયતિ । તથા તે કિલ્લ દ્વિપદચતુષ્પદાઃ શ્રાવકેણ સંપ્રૃહીત-
વ્યાઃ યે અવદ્ધા એવાસત ઇતિ । વધોઽપિ તથૈવ નવરં નિરપેક્ષવધો નિર્દયતારુના
સાપેક્ષવધઃ પુનરેવમાદિત એવ દ્વીતપર્પદા શ્રાવકેણ જ્ઞવિતવ્યં યદિ પુનર્ન કરોતિ
કોપિ વિનયં તદા તં મર્માણિ મુક્ત્વા લતયા દવરકેણ વા સક્રુદ્ દ્વિર્વા તાડયેદિ-
તિ ઇવિચ્છેદોપિ તથૈવ નવરં નિરપેક્ષો હસ્તપાદકર્ણનાસિકાદિ યન્નિર્દયં છિનત્તિ

આ પ્રમાણે છે. દાસ, અથવા દાસી, અથવા ચૌર વા ભણવામાં પ્રમાદી
થયેલા પુત્રને જે બાંધવામાં આવે તો તે હાલી ચાલી શકે એવી રીતે બાંધવા
ચોગ્ય અને ગ્નણ કરવા ચોગ્ય છે કે, તે અગ્નિના ભય વગેરેમાં નાશ ન પામી
જાય. વલી શ્રાવકે તે જે પગા અને ચોપગાં તેવા પ્રાણીઓનો સંગ્રહ કરવો
કે જે બાંધ્યાન હોય તો પણ રહી શકે વધ પણ તેવી રીતેજ જાણવો. તેમાં
એટલો વિશેષ છે કે, જે નિર્દય રીતે મારવું, તે નિરપેક્ષવધ છે, તેનો સર્વથા
ત્યાગજ છે અને જે સાપેક્ષવધ છે, તે આ પ્રમાણે છે—પ્રથમ તો શ્રાવક
એવા થવું કે, જેનાથી બધી પર્પદા ભય પામી જાય. તેમ છતાં જે કોઈ વિ-
નય ન કરે તો તેને મર્મસ્થલની જગ્યા છોડીને બીજી જગ્યાએ લાતથી અ-
થવા દોરીથી એકવાર અથવા જે વાગ નાટન કરવું છવિચ્છેદ પણ તેવીજ
રીતેજ સમજવો. તેમાં વિશેષ એટલો કે, જે હાથ, પગ, કાન અને નાભિકા
વગેરેને નિર્દયનાથી કાપી નાખે. તે નિરપેક્ષ અને જે ગર ગુમર, વ્રત સધિને
છેદે અથવા ડામ કે તે સાપેક્ષ છવિચ્છેદ કહેવાય છે. તેમ અતિ ભાગ આશ-
પણ કરવો નહીં. પ્રથમ તો જે દ્વિપદ વગેરે વાહનવડે જે આહુવિકા હોય તે
શ્રાવકે છોડી દેવી એઈએ જે તે શિવાય બીજી આહુવિકા મળે તેમ ન હોય
તો આ જે પગા પ્રાણી જેટલો ભાગ પાતાની મેલે ઉપારે અને ઉનાડે તેટલો
ભાર તેની પામે ઉપરાવવો. ચોપગા પ્રાણીને જેટલો ભાગ થઈ તેનાથી આંછા
કરવો. અને હળ, ગાર વગેરેમાં તેમને એટલાં હોય તો જગ્યાએ ચોગ્ય વેલા
ધાય ત્યારે તેમને છોડી દેવા

સાપેક્ષઃ પુનર્યજ્ઞમં વારુવા ઊંચાઝા દહેષ્ટેતિ । તથાતિજારો નારોપયિતવ્યઃ
 પૂર્વમેવ હિ યા ચ દ્વિપદાદિવાહનેન જીવિકા સા શ્રાષ્ટેન મોક્તવ્યા અથાન્યા-
 સૌ ન જ્ઞવેત્તદા દ્વિપદોઽયં જારં સ્વયમુદ્વિપત્યવતારયતિ ચ તં વાહ્યતે ચતુષ્પ-
 દસ્ય તુ યથોચિતજારાદસૌ કિંચિદૂનઃ ક્રિયતે હલ્લશકટાદિષુ પુનરુચિતેવદ્વા-
 યામસૌ મુચ્યતેતિ । તથા જ્ઞક્તપાનવ્યવચ્છેદો ન કસ્યાપિ કર્તવ્યઃ તીક્ષ્ણબુ-
 જ્ઞુક્ષો હ્યન્યથા મ્રિયતે । સોઽપ્યર્થાનર્થાદિજ્ઞેદો વંધવત્ દૃષ્ટવ્યઃ નવરં સાપેક્ષો રો-
 ગચિકિત્સાર્યં સ્યાત્ અપરાધકારિણિ ચ વાચૈવ વેદત્ યદ્યતે ન દાસ્યતે જો-
 જનાદિ શાંતિનિમિત્તં ચોપવાસં કારયેત્કિંવહુના યથા મૂલ્લગુણસ્ય પ્રાણાતિ-
 પાતવિરમણસ્યાતિચારો ન જ્ઞવતિ તથા સર્વત્ર યતનયા યતિતવ્યમિતિ । નતુ પ્રા-
 ãાતિપાત એવ વ્રતિના પ્રત્યાખ્યાતઃ તતો વંધાદિકરણેઽપિ ન દોષો વિરતેરસ્વં-
 મિતત્વાત્ । અથવંધાદયોઽપિ પ્રત્યાખ્યાતાસ્તદા તત્કરણે વ્રતજંગ એવ વિરતિ-

કોઈપણ પ્રાણીને ભોજન અને પાનનો વિચ્છેદ ન કરવો, નહીંતો તીવ્ર-
 ક્ષુધાવાળો પ્રાણી મૃત્યુ પામી જાય છે. તે અર્થ તથા અનર્થ વગેરેના ભેદ પણ
 બંધની પેઠે જાણવા. પણ તેમાં એટલો વિશેષ છે, કે જે સાપેક્ષ નિરોધ છે, તે
 રોગની ચિકિત્સાને માટે થાય છે, પણ અપરાધ કરનાર મનુષ્યને તો વાણીથી
 જ અન્નપાનનો નિષેધ કહેવો. પણ વસ્તુથી કરવો નહીં. જેમકે, ‘આજે તને અન્ન
 પાન આપવામાં નહીં આવે.’ એમ ભય બતાવવો. અને રોગની શાંતિ નિમિત્તે
 ઉપવાસ કરાવવો. અહિં વધારે શું કહેવું, પણ જેવી રીતે મૂળગુણ જે
 પ્રાણાતિપાત વિરમણ તેનો અતિચાર ન થાય તેવી રીતે સર્વ સ્થળે યતનાથી
 વર્તવું.

અહિ કોઈ શકા કરે કે, વ્રત અગીકાર કરનાર પુરૂષે પ્રાણાતિપાતનું
 પરચ્ચખ્ખાણ કર્યું, તેથી બંધાદિક કરવાથી પણ તેને દોષ નહીં લાગે, કારણ
 કે, વિરતિનું અખડિતપણુ છે. હવે બંધાદિકનું પણ પરચ્ચખ્ખાણ કરતાં વ્રત-
 નો ભગજ થાય, કારણકે, તેથી વિરતિનું ખંડનજ થયું છે. તેમ વળી બંધા-
 દિકનું પરચ્ચખ્ખાણ કર્યું છે, એમ કહેશે તો બંધાદિકનું પરચ્ચખ્ખાણ કર્યું છતે
 ઉચ્ચારણ કરેલું જે વ્રત તે આટલુંજ છે, એવા પ્રમાણનો નાશ થશે, કેમકે
 દરેક વ્રતે પાંચ પાંચ અતિચાર (મૂલમાં જુવો.) વ્રતથી અધિકપણુ આવશે,
 આ પ્રમાણે બંધાદિકને અતિચારપણુ ધટતું નથી.

સ્વંરનાત્ । કિંચ વંધાદીનાં પ્રત્યાગ્ચ્યત્વે વિવક્ષિતવ્રતેયત્તા વિગ્રીયેન પ્રતિવ્રતં
પંચાનામતિચારવ્રતાનામાધિક્યાદિત્યંવં ન વંધાદીનામતિચારગ્નેનિ । અત્રાંચ્યતે
સત્યં પ્રાણાતિપાત એવ પ્રત્યાગ્ચ્યાતો ન વંધાદયઃ કેવલં તત્પ્રત્યાગ્ચ્યાનેઽર્થતસ્તેઽપિ
પ્રત્યાગ્ચ્યાના ઇવ ઇષ્ટવ્યાઃતદુપાયચ્ચાત્તેષાં । નચ વંધાદિકરણેઽપિ વ્રતજંગઃ કિ
ત્વતિચાર એવ । કથમિહ દ્વિવિધં વ્રતં અંતર્ઘ્ટિયા વહિર્ઘ્ટિયા ચ તત્ર મારયामीતિ
વિકલ્પાન્નાવેન યદા કોપાદ્યાવેશાત્પ્રપ્રાણપ્રહાણમવગણયન્ વંધાદો પ્રવર્તેતે નચ
પ્રાણઘાતો જવતિ તદા દયાવર્જિતતયા વિરત્યનપેક્ષપ્રવૃત્તેનાંતર્ઘ્ટિયા વ્રતસ્ય જંગઃ
પ્રાણિઘાતાપ્રાણિઘાતાન્નાવાચ્ચ વહિર્ઘ્ટિયા પાલનમિતિ દેશસ્ય જંજનાદેશમ્યંવ ચ
પાલનાદતિચારવ્યપદેશઃ પ્રવર્તેતે । તદુક્તં—

“ ન મારયामीતિ કૃતવ્રતસ્ય

વિનૈવ મૃત્યું ક ઇહાતિચારઃ ।

તે શકાના સમાધાનમાં કહે છે કે, તમે જે કંદા છો, તે સત્ય છે, પ્રા
ણાતિપાતનું જ પરચ્છાણ કર્યું છે, કાંઈ બંધાદિકનું પરચ્છાણ કર્યું નથી.
પરંતુ કેવળ પ્રાણાતિપાતનું પરચ્છાણ કરતાં અર્થથી તે બંધનું પરચ્છા
ણ કર્યું હોય, એમ જાણવું, કારણકે તે બંધાદિક પ્રાણાતિપાતના ઉપાય છે.
અર્થાત્ તે બંધાદિક પણ પરચ્છાણમાં આવી જાય છે. માટે એમ ન બોલ-
વું કે બંધાદિક કરતાં પણ વ્રતનો ભંગ થાય છે, પરંતુ બંધાદિક કરવામાં
પણ વ્રતનો ભંગ થતો નથી કિંતુ અતિચારજ સામે કેમકે દેશથી વ્રતનો ભંગ
થાય છે તેનું નામ અતિચાર છે કેમકે અહિં અનવૃત્તિથી અને બહિર્વૃત્તિથી
એમ બે પ્રકારે વ્રત જાણવું. તેમાં (હું માઈ) એમ વિકલ્પના અભાવે જ્યારે
કાપના આવેશથી બીજાના પ્રાણની હાનિને નહીં ગણકારતાં બંધાદિક કરવા
માં પ્રવર્તે છે, તેમાં પ્રાણનો વાત થતો નથી. પણ દયા રહિત પણ વિરતિની
અપેક્ષા રાખ્યા વગર પ્રવૃત્તિ થવાથી અનવૃત્તિ વડે વ્રતનો ભંગ થયો અને પ્રા
ણીના વાતનો અભાવ છે, તેથી બહિર્વૃત્તિવડે વ્રતનું પાલન થયું. માટે દેશથી
ભાંગવું અને દેશથી પાલવું એ અતિચારના નામથી આગળાય છે તેને માટે
આગમમાં કહ્યું છે.—

“ હું પ્રાણીને નહીં માઈ ” એવું વ્રત કરનાર પુરુષને મૃત્યુ થવા વિના અતિ-
ચાર કરવાથી હાલ અર્થાત્ ન હોય તેવું કહેનારને એટલાજ ઉપર આપવાના

નિગદ્યતે યઃ કુપિતો વધ્રાદીન્
 કરોત્યસૌ સ્યાન્નિયમાનપેક્ષઃ ॥ ૧ ॥
 મૃત્યોરન્નાવાન્નિયમોઽસ્તિ તસ્ય
 કોપાદ્યાહીનતયા તુ જનઃ ।
 દેશસ્ય જંગાદતુપાલનાન્
 પૂજ્યા અતીચારમુદાહરંતિ ॥ ૨ ॥

યચ્ચોક્તં વ્રતેયત્તા વિશીર્યેત ઇતિ તદયુક્તં વિશુદ્ધાહિંસાદિવિરતિસદ્જાવ
 હિ વંધાદીનામભાવ એવેતિ તદેવં વંધાદયોઽતિચારા એવેતિ વંધાદિગ્રહણસ્ય ચોપ-
 લ્લક્ષણત્વાન્મંત્રતંત્રપ્રયોગાદયોઽપ્યેઽપ્યેવમત્રાતિચારસ્યતયા દૃશ્યા ઇતિ ॥ ૧૪ ॥

અથ દ્વિતીયસ્ય—

મિથ્યોપદેશરહસ્યાભ્યાખ્યાનકૂટલેખક્રિ—

યાન્યાસાપહારસ્વદારમંત્રજ્ઞેદા ઇતિ ॥ ૧૫ ॥

છે કે) જે કાપે કરી વધ વગેરે કરે છે, અને નિયમની અપેક્ષા રાખતો નથી,
 તે અતિચાર કહેવાય છે. ” ૧

કેમકે પ્રાણીનું મૃત્યુ થયું નથી એટલે તે પુરૂષનો નિયમ રહ્યો છે. અને
 કાપને લઈને નિર્દયપણું થયું, તેથી અંતરના પરિણામને આશ્રીને તે નિયમ
 ભાંગ્યો પણ ખરો, માટે દેશથી ભાંગવું અને દેશથી પાળવું, એ બે નિયમમાં
 આવી શકે છે, તેથી પૂજ્ય પુરૂષો તેને અતિચારનું નામ આપે છે. ૨

વધી તમોએ કહ્યું કે, પ્રાણાતિપાતમાં બંધાદિકનો નિયમ આવી જતો
 હોય તો પ્રાણાતિપાત આટલું જ છે, એવા પ્રમાણનો નાશ થાય, પણ એ ક-
 હેવું અયુક્ત છે, કારણકે, વિશુદ્ધ હિંસાદિકથી જે વિરતિ છે, તેમાં બંધાદિકનો
 (અભાવ) નિષેધજ આવી જાય છે, તેથી આ પ્રકારે બંધાદિક છે તે અતિ-
 ચારજ છે. બંધાદિકના ગ્રહણનું ઉપલક્ષણપણું છે, તેથી બીજા પણ મંત્ર,
 તંત્રના પ્રયોગ વગેરે અતિચારપણે જાણવા. ૧૪

હવે મૃષાવાદ વિરમણ નામે બીજા વ્રતના અતિચાર કહે છે—

મૂલાર્થ—૧ મિથ્યા ઉપદેશ. ૨ રહસ્ય કહેવું. ૩ ખોટા લેખ
 કરવા. ૪ થાપણ ઓળવવી અને, ૫ ખોટાની સ્ત્રીના ગુપ્તવિચારને
 બાહ્યે પ્રકાશવા, એ પાંચ અતિચાર છે. ૧૫

મિથ્યોપદેશશ્ચ રહસ્યાન્યાખ્યાનં ચ કૂટલેખક્રિયા ચ ન્યાસાપહારશ્ચ સ્વ-
દારમંત્રજેદશ્ચેતિ સમાસઃ । તત્ર મિથ્યોપદેશો નામ અલીકવાદવિષય ઉપદેશ इ-
દમેवं चैवंच ब्रूहीत्यादिकमसत्यानिधानशिक्षणं ? રહસ્યાન્યાખ્યાનં રહુ ઇકાં-
તસ્તત્ર જવં રહસ્યં રહોનિમિત્તં તત્ત્વ તદન્યાખ્યાનં ચેતિ સમાસઃ । ઇત્યુક્તં જ-
વતિ રહસિ મંત્રયમાણાનવલોક્યાનિધત્તે ‘ ઇતે હિ इदं चेदंच राजादिविरुषं
मंत्रयंते इति १ કૂટલેખસ્ય અસદ્જૂતાર્થસૂચકાક્ષરલેખનસ્ય કરણં કૂટલેખક્રિ-
યા ૩ ન્યાસાપહાર ઇતિ ન્યાસઃ પરગૃહે રૂપકાદેર્નિક્ષેપઃ તસ્ય અપહારોઽપહારઃ
૪ સ્વદારમંત્રજેદ ઇતિ સ્વદારાણાં ઉપલક્ષણાર્થત્વાન્મિત્રાદીનાં ચ મંત્રસ્ય ગુપ્ત-
જાપિતસ્ય જેદો વહિઃ પ્રકાશનં ઇતિ ૫ અત્ર ચ મિથ્યોપદેશો યદ્યપિ મૃષા ન
વાદયામીત્યત્ર વા નવદામિ નવાદયામીત્યત્ર વ્રતેજંગ એવ ન વદામીતિ વ્રતાંતરે તુ
ન કિંચન તથાપિ સહસાત્કારાનાજોગાન્યામતિક્રમવ્યતિક્રમાતિચારૈર્વા મૃષાવાદે
પરમર્ત્તનં વ્રતસ્યાતિચારોઽયં અથવા વ્રતસંરક્ષણબુદ્ધ્યા પરવ્રતાંતકથનધારેણ મૃષોપદેશં

ટીકાર્થ—મિથ્યોપદેશ વગેરે શબ્દોનો દ્વંદ્વ સમાસ થાય છે. તેમાં
મિથ્યોપદેશ એટલે અસત્યવાદ સખંધી ઉપદેશ કરવો જેમકે, ‘ આ આમજ
છે અને આમજ કહે ’ ઇત્યાદિ અસત્ય કહેવાને શીખડાવવું. બીજુ રહસ્યા-
ભ્યાખ્યાન રહુ એટલે એકાંત તેમાં થયેલુ તે રહસ્ય કહેવાય. એકાંતે થયેલાને
અભ્યાખ્યાન કહેતાં કહેવુ તે રહસ્યાભ્યાખ્યાન કહેવાય છે. તે આવીરીતે કે, ‘ દા-
ઇ લોકાને એકાંતે મશણત કરતાં જોઈને કહે કે, ‘ આ લોકા આ આવી
રીતે રાજાદિકની વિરુદ્ધ મશણત કરે છે ’ આનું નામ રહસ્યાભ્યાખ્યાન
કહેવાય છે. ૨ કૂટ લેખ એટલે ખોટા અર્થને સૂચવનારા અક્ષરોના લેખ ક-
રવા તે કૂટલેખ ક્રિયા કહેવાય છે. ન્યાસાપહાર ન્યાસ એટલે પારકે ઘેર રૂપી-
આ વગેરેની મુકેલી થાપણ, તેનો અપહાર કરવો એટલે તેને આગવવી—તે
ન્યાસાપહાર કહેવાય છે, ૪ સ્વદાર મંત્રબેદ, સ્વદાર એટલે પોતાની સ્ત્રી ઉ-
પર લક્ષણથી પોતાના મિત્રો વગેરેનો મત્ર એટલે ગુપ્ત બાપણ તેનો બેદ કર-
વો એટલે તેને બાહેર ખુલ્લુ કરવું તે અહિં મિથ્યોપદેશમાં ‘ દુ’ મૃષા નહીં
બોલાવું. ’ એ પ્રકારના વ્રતને વિષે અથવા મૃષા ન બોલું ન બોલાવું એ પ્ર-
કારના વ્રતને વિષે ભંગજ છે અને મિથ્યા નહિ બોલું ’ એ પ્રકારના વ્રતને
વિષે ભંગ નથી. તથાપિ સહસાત્કાર અને અનાભોગ એ એ વડે અતિક્રમ અ

યચ્છતોઽતિચારોઽયં વ્રતસવ્યપેક્ષત્વાન્મૃષાવાદે પરપ્રવર્તનાચ્ચ જન્નામયરૂપત્વાદ્ વ્રત-
સ્યેતિ । નનુ રહસ્યાચ્ચાખ્યાનમસદ્દોષાન્નિધાનરૂપત્વેન પ્રત્યાખ્યાતત્વાદ્જંગ એવ ।
નત્વતિચાર ઇતિ । સત્યં કિંતું યદા પરોપધાતકમનાભોગાદિનાન્નિધત્તે તદા સંક્લે-
શાન્નાવેન વ્રતાનપેક્ષત્વાન્નાવાન્ન વ્રતસ્ય જંગઃ પરોપધાતહેતુત્વાચ્ચ જંગ ઇતિ જંગાજંગ-
રૂપોઽતિચારઃ યદા પુનસ્તીવ્રસંક્લેશાદચ્ચારવ્યાતિ તદા જંગો વ્રતનિરપેક્ષત્વાત્ ।

આહ ચ—“ સહસા જરકાણાઈ, જાણંતો જડ કરેડ તો જંગો । જડ
પુણાજાગાઈહિંતો તો હોઈ અણ્યારો ॥ ૧ ॥

થવા વ્યતિક્રમ અથવા અતિચાર—એ ત્રણ વડે મૃષાવાદને વિષે ખીજ માણ
સને પ્રવર્ત્તાવેવો એ આ વ્રતને! અતિચાર કહેવાય છે. અથવા વ્રતને રક્ષણ
કરવાની બુદ્ધિવડે પરને વૃત્તાંત કહેવો તે દ્વારા મિથ્યા ઉપદેશને આપનારા-પુ-
રુષને એ અતિચાર લાગે છે; કારણકે, તેને વ્રતની અપેક્ષા છે અને વળી મિ-
થ્યા ભાષણમાં પરને પ્રવર્ત્તાવવાપણું છે. એ હેતુ માટે, એ વ્રત ભાંગ્યું પણ
ગણાય અને વ્રત ન ભાંગ્યું પણ ગણાય; એટલે દેશથી વ્રત ભાંગ્યું અને દેશ
થી ન ભાંગ્યું માટે તે અતિચાર કહેવાય છે.

અહિં કાઠ શંકા કરે છે કે, રહસ્યને નિમિત્તે કૂડઆલરૂપ વાર્તાને પ્ર-
કાશ કરવા વિષે જે કહેવામાં આવ્યું છે, તે અસત્ દોષને કહેવાપણું છે. તે-
થી તેના પરચ્ચખાણ કરવામાં આવ્યા છે, એટલે વ્રતનો ભંગ થયો કહેવા-
તે અતિચાર ન કહેવાય.

તેનો ઉત્તર આપે છે—તમારી શંકા સત્ય છે, પરંતુ જ્યારે પરના ઉ-
પધાત કરનાર વાક્યને અજાણપણું વગેરેથી કહેવામાં આવે ત્યારે સંકલેશને
અભાવે કરી વ્રતની અપેક્ષા કરે છે, તેથી વ્રતનો ભંગ થયો ન કહેવાય અને
તે પરના ઉપધાતનું કારણ થયું તેથી વ્રતનો ભંગ થયો, પણ કહેવાય—એવી
રીતે દેશથી વ્રતનો ભંગ અને અભંગ અને અભંગ થતાં અતિચાર થયો અ-
ને જે તીવ્ર સંકલેશથી કહે તો વ્રત ભાંગ્યું કહેવાય કારણકે, તેમાં વ્રતની
અપેક્ષા રાખી નથી.

તે વિષે શાસ્ત્રમાં લખે છે કે, “ જે જાણી જોઈને સહસાત્કારે અભ્યા-
ખ્યાન—કહેવા વગેરે કરે તો વ્રતનો ભંગ થાય અને અજાણે કહેવાઈ જવા-
ય તો અતિચાર લાગે છે. ” ૧

કૂટલેશ્વરકરણં તુ યદ્યપિ કાયેન મૃપાવાદં ન કરોમીત્યસ્ય ન કરોમિ ન
કારયામીત્યસ્ય વા વ્રતસ્ય જંગ એવ વ્રતાંતરે તુ ન કિંચન તથાપિ સહસાકારા-
દિનાતિક્રમાદિના વાતિચારઃ । અથવા મૃપાવાદ ઇતિ મૃપાજ્ઞાનં મયા પ્રત્યા-
રુચ્યાતમિદં ન પુનર્લેખનમિતિ જ્ઞાવનયા મુગ્ધવુદ્ધેર્વ્રતસવ્યપેક્ષસ્યાતિચાર ઇતિ
। ન્યાસાપહારે પુનરદત્તાદાનં સાક્ષાદેવ ભવતિ મૃપાવાદવ્રતાતિચારત્વં ચાસ્ય ન
ત્વદીયં મમ સમીપે કિંચિદપીત્યનાજોગાદિનાઽપદ્માવાનસ્ય સ્યાદિતિ । સ્વદાર-
મંત્રજ્ઞેદઃ પુનરનુવાદરૂપત્વેન રાત્યત્વાત્ યદ્યપિ નાતિચારો વ્યટતે તથાપિ મંત્રિતા-
ર્થપ્રકાશનજનિતવ્રજ્ઞાદિતઃ સ્વદારાદેર્મરણાદિસંજ્ઞેન પરમાર્થતસ્તસ્યાસત્યત્વાત્ક-
થંચિદજંગરૂપત્વાદતિચાર એવેતિ ॥ ૧૫ ॥

અથ તૃતીયસ્ય—

ખોટા લેખ કરવા, એ પણ જો કે ‘હું’ શરીર વડે મૃપાવાદ ન કરું,
અથવા નહીં કરું અને નહીં કરાવું એવા વ્રતનો ભગ જ થયો અને ખીજા પ્ર-
કારના વ્રતને વિષે કાંઈપણ ભગ કે અતિચાર ન થયો, તથાપિ સહસાકારા-
દિ વડે અથવા અતિક્રમાદિવડે અતિચાર થાય છે. અથવા ‘મૃપાવાદ કહેવા-
ના મે’ પરચ્છાણ કર્યા છે, પણ કાંઈ ખોટા લેખ લખવાના પરચ્છાણ કર્યા
નથી, એવી ભાવના વડે ભોળી બુદ્ધિવાળા પુરૂષને વ્રતની અપેક્ષા છે, માટે
એ અતિચાર કહેવાય, વ્રતનો ભગ ન કહેવાય. હવે થાપણ ઓળવવામાં અ-
દત્તાદાન પ્રત્યક્ષ છે, પણ મૃપાવાદ વ્રતનું અતિચારપણું તો ત્યારે કહેવાય કે
જ્યારે ‘તારી થાપણ માટે ત્યાં નથી’ એમ જોલે. અને એવું કાંઈપણ અ-
ણવિચાર્યું ઓળવવા સંબધી વચન કહેવાય ત્યારેજ અતિચાર કહેવાય છે.

સ્વદારમત્ર ભેદ એટલે પોતાની સ્ત્રી તથા મિત્રાદિકની સાથે કંઈકા
શુભ વિચારને પ્રકાશ કરવો તે જો કે તે અનુવાદ રૂપે સત્ય છે, તો અનિચાર
વ્યટતો નથી: તોપણ વિચાર કરેલા મહત્ત્વ અર્થનો પ્રકાશ કરવાથી ઉત્પન્ન થ-
યેલ લજ્જા વગેરેથી પોતાની સ્ત્રી વગેરેને મનહાદિક થવાનો સંભવ છે. તેથી
પરમાર્થ—ખરીરીતે વિચાર કરનાં તે અસત્ય છે. તેથી કાંઈ પ્રકારે તેમાં વ્રત
નો ભંગ આવે છે. માટે તે અનિચારજ છે ભગ નથી. ૧૫

હવે રીજા અદત્તાદાન—ચોરી ન કરવાના વ્રતના પાંચ અનિચાર
કહે છે—

સ્તેન પ્રયોગ—તદાહતાદાન—વિરુદ્ધરાજ્યાતિક્રમ—હી
નાધિકમાનોન્માન—પ્રતિરૂપકવ્યવહારા ઇતિ ॥ ૧૬ ॥

સ્તેનપ્રયોગશ્ચ તદાહતાદાનં ચ વિરુદ્ધરાજ્યાતિક્રમશ્ચ હીનાધિકમાનોન્મા-
નાનિ ચ પ્રતિરૂપકવ્યવહારશ્ચેતિ સમાસઃ । તત્ર સ્તેનાઃ ચૌરાસ્તેષાં પ્રયોગો વ્યા-
પારણં હરત યૂયં ઇત્યતુઙ્ગાપ્રદાનં ૧ તથા તૈરાહતસ્ય કુંકુમાદિઙ્ગવ્યસ્યાદાનં સં-
ગ્રહઃ ૨ વિરુદ્ધઃ સ્વકીયસ્ય રાઙ્ગઃ પ્રતિપંથી તસ્ય રાજ્યં કટકંદેશો વા તત્રાતિક્રમઃ
સ્વરાજન્નૂમિસીમાતિલંઘનેન ક્રમણં પ્રવેશઃ વિરુદ્ધરાજ્યાતિક્રમઃ ૩-૧ હીને સ્વ-
ન્નાવોપેક્ષાયાન્યૂનેઽધિકે વા માનોન્માને કુરુવાદિતુલ્યારૂપે જવતો હીનાધિકમા-
નોન્માને ૪ । શુદ્ધેન બ્રીહાદિના ઘૃતાદિના વા પ્રતિરૂપકં સદૃશં પદ્મજ્વ્યાદિ

મૂલાર્થ—૧ ચોરને મદદ આપવી, ૨ ચોરેલી વસ્તુને સંધ-
રવી, ૩ પોતાના રાજના વિરોધી-શત્રુના રાજ્યમાં અતિક્રમણ
કરવું, ૪ વધારે ઓછા લેવા દેવાને માટે ઓટા માપ રાખવા, ૫
હલકી વસ્તુ આપી તેના જેવી દેખાતી ભારે વસ્તુ લઈ લેવા ૩૫
વેપાર કરવો.

ટીકાર્થ—સ્તેન પ્રયોગ વગેરે પદોનો દ્વંદ્વ સમાસ થાય છે. તેમાં સ્તેન
એટલે ચોર લોકો, તેમનો પ્રયોગ એટલે વ્યાપાર. અર્થાત 'તમે આ જગ્યા-
એથી ધનની ચોરી કરો' એમ અનુજા આપવી. એટલે ચોરી કરનારને મદદ
આપવી. ૨ ચોરી કરીને લાવેલા કેશર પ્રમુખ દ્રવ્યને સંધરવું. ૩ વિરુદ્ધ એટ-
લે પોતાના રાજની સાથે શત્રુવટ કરનાર રાજના રાજ્યનો, લશ્કરનો, અથવા
દેશનો અતિક્રમ કરવો એટલે પોતાના રાજના રાજ્યના સીમાડાનું ઉલ્લંઘન
કરી બીજાના રાજ્યમાં પ્રવેશ કરવો. તે વિરુદ્ધરાજ્યાતિક્રમ કહેવાય છે.
૪ હીન એટલે સ્વભાવની અપેક્ષાએ ન્યુન અથવા અધિક એવા માન-ઉ-
ન્માન એટલે જોખવાના કાટલા અને દાણા ભરવાની પાલી વગેરે, તે ઓછા
રાખવા અથવા અધિક રાખવા. ૫ શુદ્ધ એવી ડાંગર અથવા ધી પ્રમુખ વસ્તુ
ની કીંમત લઈને તેની બરોબર જેમાં દાણા ન હોય તેવા પોચા (ફેતરા) મે-
ળવીને ડાંગર આપવી, અને ચર્ખી વગેરે મેળવીને ધી આપવું—અર્થાત ભારે વસ્તુ

વસાદિ વા ડવ્યં તેન વ્યવહારો વિક્રયરૂપઃ સ પ્રતિરૂપકવ્યવહાર ઇતિ ૫ ।

ઇહ સ્તેનપ્રયોગો યદ્યપિ ચૌર્યં ન કરોમિ ન કારયામીત્યેવં પ્રતિપન્નવ્રતસ્ય જંગ એવ તૈથાપિ કિમધુના યૂયં નિર્વ્યાપારાસ્તિષ્ઠથ? યદિ વો જક્તકાદિ નાસ્તિ તદાહંદદાન્નિ જવદાનીતમોપસ્ય ચ યદિ વિક્રાયકો ન વિદ્યતે તદાહં વિક્રેપ્યામિ ઇત્યેવંવિધવચનૈશ્ચૌરાન્ વ્યાપારયતઃ સ્વકલ્પનયા તદ્વ્યાપારણં પરિહરતો વ્રતસાપે-
ક્કસ્યાસાવતિચારઃ । તથા સ્તેનાહતં ક્રાણક્રયેણ લોજદોષાત્ પ્રછન્નં ગૃહંશ્ચૌરો જવ-
તિ । યદાહ—

“ ચૌરશ્ચૌરાપકો મંત્રી જેદફ્ઃ ક્રાણકઃક્રયી । અન્નદઃ સ્થાનદશ્ચૈવ ચૌરઃ
સપ્તવિધઃ સ્મૃતઃ ॥ ૧ ॥

લઈ દગો કરી હલકી વસ્તુ જે તેના સરખી જણાતી હોય તે આપવી—વે-
ચવી—એવો વ્યાપાર કરવો તે પ્રતિરૂપક વ્યવહાર કહેવાય છે. ૫

અહિ સ્તેન પ્રયોગ—એટલે ચોરીનો વ્યાપાર કરવામાં જે કે ‘હું’
ચોરી નહીં કરૂં અને નહીં કરાવું, એ પ્રકારે વ્રત અંગીકાર કરનારને
વ્રતનો ભંગજ છે, તો પણ પોતાની કલ્પનાવડે ચોરીના વ્યાપારનો ત્યાગ કર-
નારને વ્રતની અપેક્ષાએ અતિચાર છે, પણ ભંગ નથી, કારણકે, તે પુરૂષ ચો-
ર લોહાને એમ કહે છે કે, ‘તમે હમણા વ્યાપાર વિના (નિરૂપી) કેમ
બેશી રહ્યા છો? જે તમારે ખાવા પીવા વગેરે ન હોય તો હું આપું અને ત-
મારી ચોરીના માલને જે કાંઈ વેચનાર ન હોય તો હું વેચી આપીશ’ આવા વ-
ચનોથી ચોરને પ્રેરણા કરતાં અને પોતાની કલ્પના એ ચોરીના વ્યાપારને
છોડી દે તો એવા તે વ્રતની અપેક્ષાવાળો છે, માટે તે પુરૂષને એ અતિચાર છે.

વળી તે ચોર લોહાએ ચોગેલા દ્રવ્યને લોભના દોષથી છાની રીતે વેચા-
તું લેનારો પુરૂષ પણ ચોર કહેવાય છે. તેને માટે નીતિ શાસ્ત્રમાં લખ્યું છે કે,

૧ “ચોર, ૨ ચોરી કરાવનાર, ૩ ચોરીનો વિચાર કરી ગાંધણ કરના
૪ ચોરીના ભેદને જાણી તેને મદદ આપનાર. ૫ ચોરેલી વસ્તુને વેચનાર
તથા લેનાર, ૬ ચોરને અન્ન આપનાર અને ૭ ચોરને સ્થાન આપનાર—એ
સાત પ્રકારના ચોર કહેલા છે. ૧

તતશ્ચૌર્યકરણાદ્ વ્રતજંગઃ વાણિજ્યવેવ મયા વિધીયતે ન ચૌરિકેત્યધ્યવ-
સાયેન ચ વ્રતનપેક્ત્વાન્નાવાદ્ જંગ ઇતિ જંગાજંગરૂપોઽતિચારઃ ।

વિરુદ્ધરાજ્યાતિક્રમસ્તુ યદ્યપિ સ્વસ્વામિનોઽનનુક્રાતસ્ય પરકટકાદિપ્રવેશ-
સ્ય “ સામીજીવાદત્તં તિત્થયરેણં તહેવ ય ગુરુહિં ” ઇત્યદત્તાદાનલક્ષણયોગેન
વિરુદ્ધરાજ્યાતિક્રમકારિણાં ચ ચૌર્યદંડયોગેનાદત્તાદાનરૂપત્વાદ્ જંગ એવ તથા-
પિ વિરુદ્ધરાજ્યાતિક્રમં કુર્વતા મયા વાણિજ્યમેવ કૃતં ન ચૌર્યમિતિ જ્ઞાવનયા
વ્રતસાપેક્ત્વાત્ લોકે ચ ચૌરોઽયમિતિ વ્યપદેશાન્નાવાદતિચારોઽયમિતિ ।

તથા હીનાધિકમાનોન્માનવ્યવહારઃ પ્રતિરૂપકવ્યવહારશ્ચ પરવ્યંસનેન પર-
ધનગ્રહણરૂપત્વાદ્ જંગ એવ કેવલં ક્ષાત્રસ્વનનાદિકમેવ ચૌર્ય કૂટતુલાદિવ્યવહાર-
તત્પ્રતિરૂપકવ્યવહારૌ તુ બાણિકલ્પેવેતિ સ્વકીયકલ્પનયા વ્રતરક્ષણોદયતતયાતિ-

તેથી ચોરી કરવાથી વ્રતનો ભંગ થયો, ‘મારે વેપાર કરવો છે, પણ
ચોરી કરવી નથી, એવા અધ્યવસાયને લઈને વ્રતની અપેક્ષા રાખે છે, માટે
વ્રતનો ભંગ ન કહેવાય. એક દેશથી વ્રતનો ભંગ અને એક દેશથી અભંગ
માટે એ અતિચાર કહેવાય છે.

વિરોધી—શત્રુના રાજ્યના અતિક્રમને માટે તો એમ છે કે જે પોતા
ના સ્વામીની આજ્ઞા વિના શત્રુના લશ્કર વગેરેમાં ગુપ્ત રીતે પેશવું તે પાક્ષિ-
કસૂત્ર (પાખીસૂત્ર) માં કહ્યું છે કે, “સ્વામી અદત્ત, જીવ અદત્ત તથા તીર્થંકર
તથા ગુરુએ આજ્ઞા ન આપેલો” એ અદત્તાદાનના લક્ષણવાળો યોગ છે. તે
વડે વિરૂદ્ધ રાજ્યમાં અતિક્રમ કરનારાઓને ચોરના જેવા દંડ યોગ વડે
અદત્તાદાનપણું છે, માટે વ્રતનો ભંગ છે, તથાપિ “ વિરૂદ્ધ રાજ્યમાં અતિ-
ક્રમ કરનારા એવા મેં વેપારજ કર્યો છે, કંઈ ચોરી કરી નથી ” એવી ભાવ-
નાથી તેને વ્રત કરવાની અપેક્ષા છે, તેથી, તેમજ ‘આ ચોર છે’ એવી લોક-
માં પ્રસિદ્ધિ નથી. માટે તે અતિચાર કહેવાય છે. વ્રત ભંગ નહીં.

આજીવું અથવા વધારેજોખવું માપવું, એવો જે વ્યવહાર તથા ભારે અને
હલકી વસ્તુની પરસ્પર લેવડ દેવડ કરવાનો જે વ્યવહાર—તે વ્યવહારમાં
બીજાને-છેતરી પારકા ધનને ગ્રહણ કરવાપણું છે, માટે વ્રતનો ભંગ છે.
વળી ક્ષવળ ખાતર પાડવું, એજ ચોરી છે. પરંતુ કપટથી જોખી લેવું અને

ચાર ઇતિ અથવા સ્તેનપ્રયોગાદયઃ પંચાપ્યમી વ્યક્તચૌર્યરૂપા एव केवलं सहसा-
कारादिना अतिक्रमव्यतिक्रमादिना वा प्रकारेण विधीयमाना अतिचारतया व्य-
पदिष्यन्ते इति ।

‘न चेते राजसेवकादीनां न संजवंति, तथाद्याद्ययोः स्पष्ट एव तेषां संभवः,
विरुद्धराज्यातिक्रमस्तु, यदा सामंतादिः स्वस्वामिनो वृत्तिमुपजीवति तद्विरुद्धस्य
च सहायी भवति तदा तस्यातिचारो भवति कूटनुद्धादयस्तु यदा जांभगारक्ष-
व्याणां विनिमयं कारयति तदा राज्ञोऽप्यतिचाराः स्युरिति ॥ ૧૬ ॥

अथ चतुर्थाण्व्रतस्य स्वदारसंतोषवृत्तणस्य परदारपरिहारस्य चातीचाराः।

परविवाहकरणे त्वरपरिगृहीतापरिगृहीतागमनानंग-

સારી વસ્તુ જેવી હલકી વસ્તુ આપી ભારે વસ્તુની કીમત લઈ લેવી. એ
ખનેવ્યવહાર તો વાણીયાની કલાજ છે. એમ પોતાની કદપના કરી વ્રતના
રક્ષણ માટે ઉદ્ધમવંત થવું, એ અતિચાર છે, પણ વ્રતભંગ નથી. અથવા
સ્તેન પ્રયોગ વગેરેએ પાંચ સ્પષ્ટ રીતે ચોરી રૂપજ છે, પરંતુ કેવળ સહસાતકા-
ર વગેરેથી અથવા અતિક્રમ-વ્યતિક્રમ વગેરે પ્રકારથી કબ્જામા આવે છે. તે-
થી તે અતિચારને નામે કહેવાય છે.

એ ગજના સેવક વગેરેને સંભવે નહીં, એમ ન સમજવું. તેમને પણ
એ અતિચાર સંભવે છે. તે આ પ્રમાણે. તે પાંચ અનિચારમાં પહેલાં એ અ-
તિચારનો સંભવ સ્પષ્ટ છે. અને જે વિરુદ્ધ ગજ્યાતિક્રમ નામે અનિચાર છે, તે
તો જ્યારે સામંતાદિક પોતાના સ્વામીની આજ્ઞાવિરુદ્ધ ખાતા હાય અને તે સ્વા-
મીની વિરુદ્ધ એવા ખીજા ગજને સહાય કરે ત્યારે તેને અનિચાર કહે છે.
અને ખોટા તોલ વગેરે તે તો જ્યારે ભરાવના દ્રવ્યની કિંમત દેવડામાં તે ગજ
હલકપાલક કબજે તો તે ગજને પણ અતિચાર કહે છે. ૧૮.

હવે સ્વદાર સંતોષ અને પરસ્ત્રી લાગરૂપ ચોરા આણવ્રતના અનિચાર
કહે છે.

મૂલાર્થ—પારકા છોકરાનો વિવાહ કરી આપવો. તથા પેસા
આપી રાખેલી વેશ્યા તથા અન્ય સ્ત્રી સાથે સંભોગ કરવો. સિંગ
તથા થેનિ સિવાય ખીજા અંગનો સંભોગ કરવો. મનુનની ત્રીજી

ક્રીમાતીવ્રકામાજિલાષા ઇતિ ॥ ૧૭ ॥

ઈત્વરપરિગૃહીતા ચાપરિગૃહીતા ચ ઇત્વરપરિગૃહીતાપરિગૃહીતે તયોર્ગમને ઇત્વરપરિગૃહીતાપરિગૃહીતાગમને તતઃ પરવિવાહકરણં ચ ઇત્વરપરિગૃહીતાપરિગૃહીતાગમને ચાનંગક્રીમા ચ તીવ્રકામાજિલાષશ્ચેતિ સમાસઃ । ઇહ પેરેષાં સ્વાપત્ય-વ્યતિરિક્તાનાં જનાનાં વિવાહકરણં કન્યાફલ્લદિપ્તયા સ્નેહસંબંધાદિના વા પરિણયવિધાનં ઇહ ચ સ્વાપત્યેષ્વપિ સંખ્યાજિગ્રહો ન્યાયઃ । તથા ઇત્વરી અયન-શીલા જાટીપ્રદાનેન સ્તોકકાલં પરિગૃહીતા ઇત્વરપરિગૃહીતા વેશ્યા તથા અપરિગૃહીતા વેશ્યૈવાગૃહીતાન્યસત્કજાટિઃ કુલ્લાંગના ચાનાથેતિ તયોર્ગમનં આસેવનં ઇત્વરપરિગૃહીતાપરિગૃહીતાગમનં તથા અંગં દેહાવયવોઽપિ મૈથુનાપેક્ષયા યોનિર્મે-હનં તદ્વ્યતિરિક્તાનિ અનંગાનિ કુચકક્ષોરુવદનાદીનિ તેષુ ક્રીમા રમણં અનંગક્રી-મા અથવા અનંગ કામઃ તસ્ય તેન વા ક્રીમા અનંગક્રીમા સ્વલિંગેનાનિષ્પન્નપ્રયોજ-

અભિલાષા—એ પાંચ અતિચાર કહેલા છે. ૧૭

ટીકાર્થ—ઈત્વર પરિગૃહીતા, અને અપરિગૃહીતા તે બંનેનું જે ગમન તે ઇત્વર પરિગૃહીતા પરિગૃહીતાગમન કહેવાય છે. તે પછી પરવિવાહકરણ, ઇત્વર પરિગૃહીતા, અપરિગૃહીતાગમન, અનંગ ક્રીડા અને તીવ્ર કામાભિલાષ—એ સર્વનો સમાસ થાય છે. અહિં પર એટલે પોતાના છોકરા શિવાય બીજાના છોકરાનો વિવાહ કરી આપવો; કન્યાદાનના ફલની ઇચ્છાથી અથવા સ્નેહ સંબંધને લ-ધને જે પરણાવવું, તે અતિચાર કહેવાય છે. અહિં પોતાના છોકરા પરણાવવા તેને માટે પણ ‘આટલાજ છોકરા પરણાવવા એથી વિશેષ ન પરણાવવા એ-વી સંખ્યાનો અભિગ્રહ કરવો તે ન્યાય છે. જે ભાડુ પૈસા આપીને થોડા કા-ળસુધી ભોગવાય, તેવી સ્ત્રી (ઇત્વરી) એટલે રાખેલી વેશ્યા કહેવાય છે. તથા અન્ય પુરૂષ સંબંધી ભાડુ ન ખાતી હોય, એવી સ્ત્રી એ પણ વેશ્યા બાણવી. તેને ભોગવવી તે. અથવા જેને માથે ધણી નથી એવી કુલીન સ્ત્રીને ભોગવવી તે બે પ્રકારે અતિચાર લાગે છે. વળી અંગ એટલે દેહનો અવયવ, પણ મૈ-થુનની અપેક્ષાએ તેનો અર્થ યોનિ અને લિંગ—એ બે થાય. તે શિવાયના

નસ્પાદ્યૈશ્વર્યાદિવિટિનપ્રજનનૈયૌપિદવાચ્યદેશાસેવનમિત્યર્થઃ । તથા કામે કામો-
દયજન્યે મૈથુને અથવા સૂચનાત્સૂત્રમિતિ ન્યાયાત્ કામણુ કામજોગેષુ તત્ર કાર્મ
શબ્દરૂપે જોગા ગંધરસસ્પર્શાઃ તેષુ તીવ્રાન્નિલોપોઽત્યંતનદ્યવસાયિત્વં યતો વા-
જીકરણાદિનાઽનવરતસુરતમુસ્વાર્થ મદનમુદીપયતિ એતાન્સમાચરન્નતિચરતિ ચતુ-
ર્થાણુવ્રતમિતિ ।

હહ ચ દ્વિતીયતૃતીયાતિચારો સ્વદારસંતોષિણ એવ નેતરસ્ય શેષાસ્તુ છ-
યોરપીતિ એતદેવ ચ સૂત્રાણુપાતિ । યદાહ—“ સદારમંતોસસ્ત ઇમે પંચ અધ્યા-
રા ” ઇત્યાદિ । જાવના ચેયમત્ર જાદીપ્રદાનેનેત્વરકાલસ્વીકારેણ સ્વકલ્પત્રીકૃત્ય
વેળ્યાં જુજાનસ્ય સ્વકીયકલ્પનયા સ્વદારત્વેન વ્રતસાપેક્ષચિત્તત્વાન્ન વ્રતજંગઃ અ-

સ્તન, સાથળ, મુખ વગેરે સધળા અનંગ કહેવાય છે, તેમાં કીટા કરવી તે અ-
તિચાર કહેવાય છે. અથવા અનંગ એટલે કામ તેની અથવા તે વડે કીટા તે
અનંગ કીટા કહેવાય છે. એટલે પોતાના લિંગે કરી જેનું પ્રયોજન સિદ્ધ થ-
યું નથી એવા પુરૂષે કાઈ પ્રકારની બનાવટના ચામડા પ્રમુખ વસ્તુવડે લિંગ
ઉત્પન્ન કરી તે વડે સ્ત્રીના ગુણસ્થાનનું સેવન કરવું. તે અનંગ કીટા નામે
અતિચાર કહેવાય છે.

તથા કામ એટલે કામના ઉદયથી જન્ય એવા મૈથુનમાં અથવા ‘માત્ર
સૂચના કરે તેને માત્ર કહેવાય’ એ ન્યાયથી કામ એટલે કામભોગ તેમાં શબ્દ
તથા રૂપ—એ એ કામ અને ગંધ, રસ અને સ્પર્શ—એ ભોગ તેઓને વિષે તી-
વ્ર અભિલાષ એટલે અત્યંત તેમાં અધ્યવસાય ગમ્યવાયાનું અર્થાત નિગંતર
વિષય નુબ્ધને ભોગવવાને વાઙક્રમનું વગેરે ઉપચાર કરી કામોદીપન કરે—એ
માથા આપદનના અતિચાર છે.

અહિં બીજો દૃશ્ય પશ્ચિમીતા અને ત્રીજો અપશ્ચિમીતા સ્ત્રીનાગમન
રૂપ છે અતિચાર છે. તે સ્વદાર મનોર્થ એટલે પોતાની સ્ત્રીનાં સુનોષ ગમ્ય
નાં પદ્ધતિનું હોય છે. બીજાને તેના નથી. અને જે બાદીના ચાલુ અતિચાર
ગયા. તે તે બંનેનું પાપ લાગે છે એ વાત સુચના કહેલી છે. તે કહે છે—‘ગે-
નારી સ્ત્રીમાં મનોપવાદના પુરૂષને આ પાપ અતિચાર કહે છે’ દૃશ્ય અ-
સ્ત્રી આ પદાગતી બાવના છે. જાણે આવી જોડા કામ સ્ત્રીકે કરી પેનાની

દ્વપકાદ્વપરિગ્રહાચ્ચ વસ્તુતોઽસ્વકલ્પત્વાદ્વગ્નિરિતિ જંગાજંગરૂપોઽતિચારઃ । અપરિગ્રહીતાગમનં ત્વનાજોગાદિનાઽતિક્રમાદિના વાતિચારઃ । પરદારવર્જિનો નૈતાવતિચારાક્તિવરકાદ્વપરિગ્રહીતાપરિગ્રહીતયોર્વેશ્યાત્વેનાનાથકુદ્વાંગનાયાસ્ત્વનાથતયૈવાપરદારત્વાદિતિ ॥

અપરે ત્વાહુઃ, સ્ત્વરપરિગ્રહીતાગમનં સ્વદારસંતોષવતોઽતિચારઃ અપરિગ્રહીતાગમનં તુ પરદારવર્જિનસ્તત્ર પ્રથમજાવના પૂર્વત્ । દ્વિતીયજાવના ત્વેવં-અપરીગ્રહીતાનામેવ વેશ્યાનાં યદા ગ્રહીતાન્યસત્કજાટિકામજિગ્ચ્છતિ તદા પરદારગમનજન્યદોષસંભવાત્કથંચિત્ પરદારત્વાચ્ચ જંગો વેશ્યાત્વાચ્ચાજંગો જંગાજંગ

સ્ત્રી રૂપ કરેલી વેશ્યાને ભોગવતા એવા પુરૂષને પોતાની કલ્પનાએ પોતાની સ્ત્રી છે એવે રૂપે ભોગવતા તેનું ચિત્ત વ્રતની અપેક્ષાવાળું હોવાથી તેના વ્રતનો ભંગ ન કરેવાય અને અલ્પ કાળસુધી તેનો પરિગ્રહ છે, તેથી વસ્તુતાએ તે પોતાની સ્ત્રી નથી માટે વ્રતનો ભંગ થયો પણ કરેવાય એવી રીતે વ્રતનો ભંગ અને અભંગ એ રૂપ અતિચાર બાણવો.

ન રાખેલી એવી જે વેશ્યા તેની સાથે સંભોગ કરે. તે તો અનાભોગાદિ—અવિચારે કરીને અથવા વ્રતનું ઉલ્લંઘન કરવું તે વડે કરીને અતિચાર થાય છે. અને જે પુરૂષ પરસ્ત્રીને વર્જનાર છે, તેને તે બે અતિચાર થતા નથી કારણ કે, થોડો કાલ ગ્રહણ કરેલી અને ન કરેલી—એ બે પ્રકારની વેશ્યા છે. તેમજ અનાથ એવી કુલીને સ્ત્રીને પણ અનાથપણાએ કરીને અપરસ્ત્રીપણું છે. તેથી એ બે પ્રકારના અતિચાર નથી લાગતા. અહિં બીજા આચાર્યો આ પ્રકારે કહે છે. રાખેલી વેશ્યાની સાથે ભોગ કરે તો પોતાની સ્ત્રીથી સંતોષ પામનારા પુરૂષને એ અતિચાર લાગે છે. અને કોઈએ રાખેલી ન હોય તેવી વેશ્યાની સાથે ગમન કરે તો પરસ્ત્રીને વર્જનારા પુરૂષને અતિચાર લાગે છે. તેમાં પ્રથમ અતિચારની તેવી ભાવના બાણવી. અને બીજા અતિચારની ભાવના તો આ પ્રકારે છે. કોઈએ ન રાખેલી વેશ્યાઓની અદર જણીએ બીજાનું ભાડું ગ્રહણ કરેલું છે, એવી વેશ્યાની સાથે જો સંભોગ કરે તો તેને કોઈક રીતે પરસ્ત્રીપણું આવવાથી વ્રતભંગ થયો અને વેશ્યાપણાને લઈને ફ્ર-તભંગ ન પણ થયો—એટલે દેશથી ભંગ અને દેશથી અભંગ—એ બે થયા

ઇત્યનિવારઃ

અન્યે પુનરન્યથા પ્રાહુઃ—

“ પરદારવજ્જિણો પંચ હાંન્તિ તિન્નિઠ સદારમંતુદ્દે ।

ઇત્થીણ તિન્નિ પંચ વ જંગવિગણ્ણેહિ નાયન્ના ” ॥ ૧ ॥

ઇદ્ધ જાવના—પરેણ ઇત્વરકાલં યા પરિગૃહીતા વેડયા તદ્ગમનમતિવારઃ પ-
રદારવર્જિનઃ કયંચિત્તમ્યાઃ પરદારત્વાત્ । તથા અપરિગૃહીતાયાઃ અનાથકુલાગ-
નાયા એવ યદ્ગમનં તદપિ તસ્યેવાનિવારો લોકે પરદારત્વેન તસ્યા ન્દદન્વાત્ ।
તત્કામુક્કલ્પનયા ચ પરસ્ય નર્ત્રાદેરજાવેનાપરદારત્વાત્ । શેપાસ્તજયોરપિ સ્યુઃ ।
તથાહિ । સ્વદારસંતોષિણઃ સ્વકલ્પત્રેડપિ તદિતરમ્ય તુ વેડયામ્વકલ્પત્રયોરપિ યદ-
તેથી અતિવાર જાણવો.

અહિ ખીજા આચાર્યો વળી બુદ્ધી રીતે કહે છે.—

“ પરસ્ત્રી વર્જનાર પુરૂષને પાંચ અતિવાર હોય છે, સ્વદાર સતોષી પુ-
રૂષને ત્રણ અતિવાર હોય છે. એવી રીતે સ્ત્રીને પણ ભાંગાના વિદેશે કંડીને
ત્રણ તથા પાંચ અતિવારના ભેદ (ભાંગા) જાણવા. ૧ ”

નંગરતં તત્સાક્ષાદપ્રત્યાખ્યાતમપિ ન વિધેયં યતોઽસાવત્યંતપાપજીરુતયા બ્રહ્મચર્યં
ચિકીર્ષુરપિ યદા વેદોદયાસહિષ્ણુતયા તદ્વિધાતું ન શક્રોતિ તદા યાપનામાત્રાર્થ
સ્વદારસંતોષાદિ પ્રતિપદ્યતે મૈથુનમાત્રેણૈવ ચ યાપનાયાઃ સંજવાદનંગરતમર્થતઃ પ્રત્યા-
ખ્યાતમેવ એવં પરવિવાહતીવ્રકામાન્નિદ્વાષાવપીત્યતઃ કથંચિત્ પ્રત્યાખ્યાતેષુ પ્રવૃ-
ત્તેરતિચારતા તેષાં ।

અન્યે ત્વનંગક્રીમામેવં જ્ઞાવયંતિ । સ હિ નિધુવનમેવ વ્રતવિષય ઇતિ સ્વ-
કૌયકલ્પનયા તત્પરિહરન્ સ્વદારસંતોષી વેશ્યાદૌ પરદારવર્જકસ્તુ પરદારેષ્વાલિ-
ંગનાદિરૂપામનંગક્રીમાં કુર્વન્ કથંચિદેવાતિચરતિ વ્રતં વ્રતમાપેક્ષત્વાદિતિ । તથા
સ્વદારસંતોષવતા સ્વકલ્પત્રાદિતરેણ ચ સ્વકલ્પત્રેવશ્યાજ્યામન્યત્ર મનોવાક્કાયૈર્મૈથુનં
ન કાર્યં ન ચ કારણીયમિત્યેવં યદા પ્રતિપદ્યન્ વ્રતં જ્ઞવતિ તદા પરવિવાહકરણતઃ

જ્યારે પુરૂષવેદના ઉદ્દયતું સહન કરવાપણું ન થાય, તેથી તે બ્રહ્મચર્યને પાળવા
સમર્થ ન થાય, ત્યારે કેવળ નિર્વાહને માટે પોતાની સ્ત્રીમાં સંતોષ વગેરે અં-
ગીકાર કરે છે, કારણકે, માત્ર મૈથુનવડેજ કામના નિર્વાહનો સભવ છે. અનંગ
રતનું તો પચ્ચખ્ખાણુ આવીજ ગયું. એવીરીતે પરવિવાહ તથા તીવ્રકામા-
ભિલાષ—એ બંનેને માટે પણ જાણી લેવું તેઓના પણ ડાઘ પ્રકારે પચ્ચ-
ખ્ખાણુ કરતાં છતાં પણ પ્રવૃત્તિ થાય છે. માટે તેમને અતિચારપણુ આવેછે.

અહિં બીજા આચાર્યો અનંગ ક્રીડાને માટે આ પ્રકારે ભાવના કરેછે.
વ્રત ગ્રહણ કરનારો પુરૂષ મૈથુનનેજ વ્રતનો વિષય માને છે, એટલે ‘મે સા-
ક્ષાત્ મૈથુન કરવાનો નિયમ લીધો છે, પરંતુ આલિંગન વગેરેનો નિયમ લીધો
નથી’ આ પ્રમાણે પોતાની કલ્પનાએ કરી તે મૈથુનનો ત્યાગ કરી અને વે-
શ્યાદિકને પોતાની સ્ત્રી કરી સંતોષ પામે છે. તેવો પુરૂષ અને પરસ્ત્રીનો ત્યા-
ગી આલિંગન વગેરે કામ ક્રીડાને કરતો ડાઘ પ્રકારે વ્રતનું અતિક્રમ કરે છે.
કારણકે, તેને, વ્રતની અપેક્ષા છે. તેમ પોતાની સ્ત્રીમાં સંતોષવાળાએ પોતાની
સ્ત્રીથી અન્ય સ્ત્રી વિષે અને પરસ્ત્રીવર્જક પોતાની પરણેલી સ્ત્રી અને વેશ્યા
એ બેથી બીજી સ્ત્રીને વિષે મન વચન અને કાયાએ કરી મૈથુન ન કરવું ત-
થા ન કરાવવું એવું જ્યારે વ્રત અંગીકાર કર્યું છે ત્યારે પરવિવાહ કરવાથી

तत्कारणमर्थतोऽनुष्ठितं जवति तदग्रती च मन्यते विवाह एवायं मया विधीयते न
मैथुनमिति ततो व्रतसापेक्षान्वादतिचार इति ।

ननु परविवाहकरणे कन्यापक्षद्विष्याकारणमुक्तं तत्र किं सम्यगदृष्टिर्नो
व्रती मिथ्यादृष्टिर्वा यदि सम्यगदृष्टिस्तदा तस्य न वा संजवति सम्यगदृष्टिर्वादेव
अथ मिथ्यादृष्टिस्तदा मिथ्यादृष्टेर्व्रतानि जवंत्येति कथं सा परविवाहकरणद्व-
ष्टाणातिचारव्यागमिति । सत्य केवलमप्युन्मत्ताश्चम्याया नापि संजवति । किंच
यथा ज्ञेयस्य मिथ्यादृष्टोऽपि सन्मार्गप्रवेजनायान्निग्रहमात्रं ददत्यपि गीतार्थाः ।
यथा आर्यगृहस्ती संकस्य सर्वविरतिं दत्तवान् इदं च परविवाहवर्जनं स्वापन्यज्य-

अर्थात् मैथुनं करव्युं गगनाय. परंतु ते मैथुनं त्यागना व्रतवागे आश्रय भाने
ते 'मैतो आ विवाहं कर्यो छे, कां मैथुनं करव्युं नथी,' तो तेमां व्रत-
नी अपेक्षा छे नेथी ते अतिचार छे, व्रतवग नथी.

તિરિક્તેષ્વેવ ન્યાય્યમન્યથાઽપરિણીતા કન્યા સ્વચ્છન્દચારિણી સ્યાત્તતઃ શાસનો-
પઘાતઃ સ્યાદ્વિહિતવિવાહા તુ કૃતવ્રતબંધત્વેન ન તથા સ્યાદિતિ । યજ્ઞોક્તં સ્વાપ-
ત્યેષ્વપિ સંખ્યાજિગ્રહો ન્યાય્યઃ તર્ક્ષિતકાંતરસદ્જાવે સુતસંખ્યાપૂર્તૌ વાઽપત્યાંતરો-
ત્પત્તિપરિહારોપાયત ઇતિ । અપરે પુનરાહુઃ પરોઽન્યો યો વિવાહઃ આત્મન એવ
વિશિષ્ટસંતોષાજાવાત્ યોષિદંતરાણિ પ્રતિ વિવાહાંતરકરણં તત્પરવિવાહકરણમયં
ચ સ્વદારસંતોષિણ ઇતિ સ્ત્રિયાસ્તુ સ્વપુરુષસંતોષપરપુરુષવર્જનયોર્ન જેદઃ સ્વપુરુષ-
વ્યતિરેકેણાન્યેષાં સર્વેષાં પરપુરુષત્વાત્ । તતઃ પરવિવાહકરણાનંગક્રીમાતીવ્રકામા-
જિહ્વાષાઃ સ્વદારસંતોષિણ ઇવ સ્વપુરુષવિષયે સ્યુઃ । દ્વિતીયસ્તુ યદા સ્વકીયપતિઃ
સપત્ન્યા વારકદિને પરિગૃહીતો જવતિ તદા સપત્નીવારકમતિક્રમ્ય તં પરિજ્ઞા-

ન્યાય છે. જો એમ ન કરે તો પરણ્યા વિનાની કન્યા સ્વચ્છન્દચારિણી થાય
છે અને તેથી શાસનનો પણ ઉપધાત થાય—અર્થાત્ જૈન શાસનની નિંદા થાય.
અને જો કન્યાને વિવાહિત કરેલી હોય તો તે વ્રતબંધ—વિવાહને લઈને સ્વ-
ચ્છન્દ ચારિણી ન થાય. વળી તે વાત શાસ્ત્રમાં કહી છે કે, “ પોતાનાં છોકરાં
પરણાવવાં તેને વિષે પણ સંખ્યાનો અભિગ્રહ કરવો. જેમકે, ‘ મારે આટલાં
છોકરાં પરણાવવાં તે ઉપરાંતનો નિયમ છે. ’ તે અભિગ્રહ પણ એવો કરવો કે,
કોઈ બીજો માણસ તે વિવાહ વગેરેની ચિંતા રાખનાર હોવો જોઈએ. તોજ તે
અભિગ્રહ ન્યાય યુક્ત ગણાય છે. અથવા ધટે તેટલાં છોકરાંની ઉત્પત્તિ થતાં
બીજા છોકરાં ઉત્પન્ન કરશું તો તેને પરણાવવા પડશે જેથી નિયમ ભાંગશે એ
પ્રકારના દોષ દેખવાથી નિવૃત્તિ પામે તો સંખ્યાનો નિયમ કરવો યુક્ત છે.

વળી અહીં બીજા આચાર્યો એમ કહે છે કે, પરવિવાહ કહેતાં પોતાનો
બીજો વિવાહ કરવો તે જણવો. સારો સતોષ ન થવાથી બીજા સ્ત્રીઓની સાથે
વિવાહ કરવો તે પરવિવાહ કરણ કહેવાય છે. એ અતિચાર સ્વદાર સંતોષી
પુરુષને લાગે છે. અને સ્ત્રીને તો પોતાના પુરુષમાં સતોષ અને પરપુરુષનો ત્યા-
ગ—એ બેમાં ભેદ નથી, કારણકે તેણીને પોતાના પુરુષ વિના બીજા સર્વ પુરુષો
પરપુરુષજ છે. તેથી એમ સિદ્ધ થયું કે, જેમ સ્વદાર સતોષી પુરુષને ૧ પર-
વિવાહ કરણ, ૨ અનગ ક્રીડા અને ૩ તીવ્ર કામાભિલાષ એ ત્રણ અતિચાર
છે; તેમ સ્ત્રીને પણ પોતાના પુરુષ સંબંધી હોય છે. જ્યારે પોતાનો પતિ શો-

નાયા અનિચારઃ । તૃતીયમ્વતિક્રમાદિના પરપુન્યમજ્જિનરંત્યાઃ સમવતેયઃ વ્રાપ્તચા-
રિણમ્વતિક્રમાદિનાનિચાર ઇતિ ॥ ૧૭ ॥

અથ પંચમાણુવ્રતન્ય—

કેત્રવાસ્તુ—હિરણ્યમુવર્ણ—ધનધાન્ય—દાસીદાસ—કુપ્ય—
પ્રમાણાતિક્રમા ઇતિ ॥ ૧૮ ॥

કેત્રવાસ્તુનોઃ ૧ હિરણ્યમુવર્ણયોઃ ૨ ધનધાન્યયોઃ ૩ દાસીદાસયોઃ ૪
કુપ્યસ્ય ૫ ચ પ્રમાણાતિક્રમાઃ ઇતિ સમાયઃ । તત્ર કેત્રં સસ્યોત્યત્તિષ્ઠિઃ તત્ર
સેતુસેતજયજેદાતુ ત્રિવિધં તત્ર સેતુકેત્રં અરચદ્રાદિસેવયં કેતુકેત્રં ત્વાકાજાદકનિ-
પ્પાદ્યં હજયકેત્રં તુ તહુજયનિપ્પાદ્યં વાસ્તુ પુનરગારં વ્રાપ્તનગમદિ ચ તત્રાગારં
ત્રિવિધં સ્વાતમુચ્છિતં સ્વાતોચ્છિતં ચ તત્ર સ્વાતં ઋષિગૃહાદિ ઉચ્છિતં ઉચ્છ્રયેણ

કથના વાગને દિવસે પ્રણામ કર્યો હોય, ત્યારે શોકકથના વાગના અનિદમાન કર-
વાથી તે પતિને ભોગવતી સ્ત્રીને પીઠે અનિચાર લાગે છે. અનિદમ વર્ગને કરી
પરપૃષ્ઠ પ્રત્યે ગમન કરતી સ્ત્રીને પીઠે અનિચાર લાગે છે. અને તે
પ્રત્યચારી છે. તેને તે અનિદમ વિગેરેથી અનિચાર લાગે છે. ૧૭

તથે પાંચના આનુવ્રતના અનિચાર કહે છે—

મુક્તાથે—ખતર ધર. રૂપ સેતુ, ધન ધાન્ય, દાસી દાસ, અને
આસન શબ્દો વર્ગરેતુ જે પ્રમાણ કર્યું હોય, તેનું અનિદમાન કર-
વું—એ પાંચ અનિચાર પાંચમા આનુવ્રતને વિષે લેવાયા. ૧૮

કૃતં જન્યં જૂમિગૃહસ્યોપરિ પ્રાસાદઃ एतयोश्च क्षेत्रवास्तुनोः प्रमाणस्य क्षेत्रांतरा-
दिमीक्षनेन अतिक्रमोऽतिचारो जवति । तथाहि । किंलैकमेव क्षेत्रं वास्तु वेत्य-
न्निग्रहवतोऽधिकतरतद्विज्ञापे सति व्रतजंगजयात्प्राक्तनक्षेत्रादि प्रत्यासन्नं तद्
गृहीत्वा पूर्वेण सह तस्यैकत्वकरणार्थं वृत्त्याद्यपनयनेन तत्तत्र प्रयोजयतो व्रतसापे-
ક્ત્વાત્કયંચિદ્ધિરતિવાધનાच्चातिचार इति । तथा हिरण्यं रजतं सुवर्णं हेमैतत्प-
रिमाणस्य अन्यवितरणेनातिक्रमोऽतिचारो जवति । यथा केनापि चतुर्मासाद्यव-
धिना हिरण्यादिपरिज्ञाणं विहितं तत्र च तेन तुष्टराजादेः सकाशात्तदधिकं त-
द्व्यं तच्चान्यस्मै व्रतजंगजयात् प्रददाति पूर्णेऽवधौ गृहीष्यामीति जावनयेति व-
्रतसापेक्त्वात्कयंચિદ્ધિરતિવાધનાच्चातिचार इति ।

અને ખાતોગ્રિહૃત તેમાં જે ભોંયરા વગેરેનાં ધર, તે ખાત કહેવાય છે. જે ભૂમિ ઉપર ઉંચા કરેલાં ધર તે ઉગ્રિહૃત ગૃહ અને ભોંયરા ઉપર કરાવેલાં ઉંચાં ધર તે ખાતોગ્રિહૃત કહેવાય છે. એ પ્રમાણે ક્ષેત્ર તથા વાસ્તુ એ બન્નેનું પ્રમાણ કરી તેને બીજા ક્ષેત્રાદિકની સાથે મેળવવાથી અતિચાર થાય ‘એકજ ક્ષેત્ર અથવા એકજ ધર’ એવો અભિપ્રાય ધારણ કરનારને તેથી વિશેષ અધિક અભિલાષ ઉત્પન્ન થતાં વ્રતના ભગ થવાના ભયથી જુનાં ક્ષેત્ર વગેરેની નજીક બીજું ક્ષેત્ર ગ્રહણ કરી, પૂર્વના ક્ષેત્રની સાથે તેને એકમેક કરવાને માટે વાંચ્ય પ્રમુખ કાહાડી નાખી જૂના સાથે મેળવનારને વ્રતની અપેક્ષા રહી છે, અને કાંઈ પ્રકારે વિરતિને બાધ લાગવાથી અતિચાર હોય છે.

જે સોનું તથા રૂપું છે, તેનું પરિમાણ કરતાર પુરૂષને કાંઈ બીજા પુરૂષને અધિક આપે તેણે કરીને અતિક્રમરૂપ અતિચાર થાય છે, જેમ કાંઈ માણસે ચોમાસામાં સોના રૂપા વગેરેનું પરિમાણ કરી રાખ્યું હોય તે માણસને સંતુષ્ટ થયેલા રાજા પ્રમુખ તરફથી સોના રૂપાની અધિક પ્રાપ્તિ થતાં તે મળેલા સોના રૂપાને વ્રતના ભગ થવાના ભયથી કાંઈ બીજા માણસને આપી મુકે, અને તેની સાથે ઠરાવ કરે કે, “આ ચોમાસા આદિક મારા વ્રતનો અવધિ પૂર્ણ થશે, એટલે હું તમારી પાસેથી લઈશ.” આવી ભાવનાથી વ્રતની અપેક્ષા રાખે છે અને કાંઈ રીતે વિરતિનો બાધ પણ આવે છે, તેથી અતિચાર લાગે છે.

तथा 'यत्नं' गणिमश्मिमेयगस्मिन्नेष्टेदाञ्जुविंशं नत्र गणिम पुनस्तदादि
धर्मिणं गुमादि येय वृत्तादि पस्मिन्नेष्ट मणिमयादि 'यान्यं' व्रीणादि एतन्ममाण-
स्य बंधनतोऽनिक्रमोऽनिचारे जयति ।

यथा हि किल कत'यनादिपग्मिणम्य कोपि ब्रह्मयमन्यडा 'यनादि' ददा-
ति तथ्य व्रतजंगजयाद्यानुर्मास्यादिपन्तो गृहगतयनादिविक्रये वा कते गृहीत्या-
पीति ज्ञावनया बंधनेन नियंत्रणेन गृह्वादिनयमनेन सत्यंकागदानादिस्मरणेन
वा न्यीकृत्य तज्जह एव म्यापयतीत्यतोऽनिचारः ।

तथा दामीदामप्रमाणानिक्रम इति सर्वद्विषदचतुषदोपलङ्घाणमेतत् नत्र
द्विषदं पुत्रकलत्रदामीदामकर्मरुज्जुकम्याग्निकादि चतुषदं गयोप्रादि तेषां सन्पग्मि-
माणं तस्य गजार्थान विधापनेनानिक्रमोऽनिचारे जयति यथा किल केनापि

સંવત્સરાઘ્રવધિના દ્વિપદચતુષ્પદાનાં પરિમાણં કૃતં તેષાં ચ સંવત્સરમધ્ય એવ પ્રસવે અધિકદ્વિપદાદિજ્ઞાવાદ્ વ્રતજંગઃ સ્યાદિતિ તદ્જ્ઞયાત્ કિયત્યપિ કાલે ગતે ગર્જગ્રહણં કારયતો ગર્મસ્થદ્વિપદાદિજ્ઞાવેન બર્હિર્ગતતદ્જ્ઞાવેન ચ કથચિદ્વ્રતજંગાદતિચારઃ ।

તથા કુપ્યમાસનશયનાદિગૃહોપસ્કરઃ તસ્ય યન્માનં તસ્ય પર્યાયાંતરારોપણેનાતિક્રમોઽતિચારો જ્ઞવતિ । યથા કિલ્લ કેનાપિ દશ કરોટકાનીતિ કુપ્યસ્ય પરિમાણં કૃતં તતસ્તેષાં કથંચિદ્ દ્વિગુણત્વે જૂતે સતિ વ્રતજંગજ્ઞયાત્તેષાં ઘ્યેન ઘ્યેન એકૈકં મહત્તરં કારયતઃ પર્યાયાંતરકરણેન સંખ્યાપૂરણાત્સ્વાજ્ઞાવિકસંખ્યાવાધનાચ્ચાતિચારઃ ।

અન્યે ત્વાહુઃ તદર્થિત્વેન વિવક્ષિતકાલાવધેઃ પરતોઽહમેતત્કરોટકાદિ

વા ચોપગા પ્રાણીઓનું પરિમાણ કયું, પછી તે પ્રાણીઓમાં કોઈને વર્ષની અંદરજ પ્રસવકાલ થતાં તે પ્રાણીઓ પરિમાણ ઉપરાંત વધી જવાથી વ્રતનો ભંગ થાય, એવા ભયથી કેટલોક કાળ ગયા પછી ગર્ભાધાન કરાવતા એવા પુરૂષને ગર્ભમાં પ્રાણીઓ રહેલા છે. પણ બાહર જણાતા નથી, તેથી કોઈ રીતે વ્રતનો ભંગ થયો ગણાય અને કોઈ પ્રકારે ન થયો ગણાય, તેથી અતિ ચાર લાગે છે.

વળી કુપ્ય એટલે આસન, શયન વગેરે ધરનો ઉપકરણ તેનું જે માન—પરિમાણ કયું હોય, તેને બીજા પર્યાય રૂપે આરોપણ કરવાથી અતિક્રમ રૂપ અતિચાર લાગે છે. જેમ ત્રાંબા—પીતળના દશ પાત્રનું કોઈએ પરિમાણ કયું. તે પછી તે પાત્ર કોઈ પ્રકારે ખમણાં થતાં વ્રતના ભંગના ભયથી તે જે જે પાત્રનું એક એક અતિ મોટું પાત્ર કરાવી તેનું બીજું નામ કરાવી પોતાની ધારેલી સંખ્યાને પુરી કરે, પણ પોતે જેટલી સખ્યા રાખી હતી તેનો બાધ આવવાથી અતિચાર લાગે છે.

અહિ બીજા આચાર્યો આ પ્રમાણે કહે છે—તે પાત્રાદિકનું ગ્રહણ કરવાનું અવશ્ય રહેલું છે, તેથી પોતે પરિમાણ કરી રાખેલા કાળનો અવધિ થઈ રહ્યા પછી ‘હું આ પાત્રાદિકને ગ્રહણ કરીશ, માટે એ બીજાને ન આપવાં’ એવી વ્યવસ્થા કરનારા પુરૂષને અતિચાર કહે છે. વળી યથાશ્રુતપણે કરીને એટલે ક્ષેત્ર વાસ્તુ પ્રમુખનું જેટલું પરિમાણ કયું છે, તેટલા પરિમા-

कृष्यं गृहीष्याम्यतो नान्यस्यै देयमिति पगप्रदेयतया लब्ध्यापयत इति यदाशु-
नन्वेन चेषामप्युपगमे जंगानिचार्योर्न विज्ञेयः स्यादिति तद्विज्ञेयोपदर्शितार्थे धी-
जनविश्रम्भादिना ज्ञातना दर्शनेति ।

यत्र द्वेष्टाद्विषग्रिहस्य नवविष्यन्ते नवसंगव्यातिचार्यप्राप्ते पंचसंगव्यन्यमुक्तं
नन्वजातीयत्वेन ज्ञेयत्वेदानीमवज्ञानं नान्नान्न ज्ञेयद्वितन्वेन च प्रायः सत्यमगतेति-
वद्वितन्वान् पंचसंगव्ययैवातिचार्यगणनं अतः द्वेष्टाभ्यादिसंगव्यातिचार्य-
णामगणनमुपपन्नमिति ॥ १८ ॥

अथ प्रत्यणुणव्रतस्य—

ऊर्ध्वाधस्तिर्यग्व्यतिक्रमद्वेष्टवृद्धिस्मृत्यंतर्धानानीति

॥ १९ ॥

ઝઘ્ઘાધસ્તિર્યગ્વ્યતિક્રમાશ્ચ ક્ષેત્રવૃદ્ધિશ્ચ સ્મૃત્યંતર્યાનં ચેતિ સમાસઃ તત્ર ઝઘ્ઘાધસ્તિર્યગ્ક્ષેત્રવ્યતિક્રમલક્ષણાસ્ત્રયોઽતિચારાઃ । એતે ચ આનયને વિવક્ષિત-ક્ષેત્રાત્પરતઃ સ્થિતસ્ય વસ્તુનઃ પરહસ્તેન સ્વક્ષેત્રપ્રાપ્તે પ્રેષણે વા તતઃ પરેણ ઝઞ્ઞયે વા આનયનપ્રેષણલક્ષણે સતિ સંપદ્યંતે । અયં આનયનાદાવતિક્રમો ન કારયामीત્વેવં વિહિતદિગ્વ્રતસ્યૈવ સંજવતિ ।

તદન્યસ્ય તુ આનયનાદાવનતિક્રમ એવ તથાવિધપ્રત્યારવ્યાનાન્નાવાદિતિ । તથા ક્ષેત્રસ્ય

પૂર્વાદિદેશસ્ય દિગ્વ્રતવિષયસ્ય હ્રસ્વસ્ય સતો વૃદ્ધિર્વર્દનં પશ્ચિમાદિ-ક્ષેત્રાંતરપરિમાણપ્રક્ષેપેણ દીર્ઘીકરણં ક્ષેત્રવૃદ્ધિઃ । કિલ્લ કેનાપિ પુર્વાપરદિશોઃ પ્રત્યેકં યોજનશતં ગમનપરિમાણં કૃતં સ ચોત્પન્નપ્રયોજન એકસ્યાં દિશિ નવતિ

ઝઘ્ઘ વગેરે પદોનો સમાસ થાય છે. ઝઞ્ઞા ક્ષેત્રને, નીચા ક્ષેત્રને, અને તિરછા ક્ષેત્રને ઝલ્લધન કરવાં એ ત્રણ અતિચાર લાગે છે. પરિમાણ કરી રાખેલા ક્ષેત્રથી આગળ રહેલી વસ્તુને પારકે હાથે પોતાના ક્ષેત્રમાં લાવે, તથા પોતે મોકલે અથવા ખીજની પ્રાપ્તિ મંગાવે અને મોકલે તેમાં એ અતિચાર લાગે છે.

જ્યા દુર દેશથી વસ્તુ મંગાવવામાં અતિક્રમ રૂપ અતિચાર કહેયો. તે ‘હું નહીં કરાવું.’ એવા દિગ્વ્રતને લેનારા પુરૂષનેજ સંભવે છે, તે શિવાય ખીજને તો મંગાવવાને વિષે અતિક્રમ રૂપ અતિચાર લાગતો નથી, કારણ કે તેને તેવું પરચ્છાણ છેજ નહીં.

ક્ષેત્ર એટલે પૂર્વ વગેરે દિશાને આશ્રીને રહેલાં પૂર્વ દેશના ઓછા પરિમાણને વધારવું તે ક્ષેત્ર વૃદ્ધિ કહેવાય છે. અર્થાત્ પૂર્વ દિશામાં પશ્ચિમાદિ ક્ષેત્રને આશ્રીને રહેલા પરિમાણમાંથી થોડું ઘણું લહી તેમાં નાખી વધારવું; તે ક્ષેત્ર વૃદ્ધિ રૂપ અતિચાર હોય છે. જમકે, કોઈ પુરૂષે પૂર્વ અને પશ્ચિમ દિશા પ્રત્યે સો સો યોજન જવાનું પરિમાણ કયું. પછી તેને તેનાથી વધારે જવાનું પ્રયોજન ઉત્પન્ન થયું, તો પછી એક દિશામાં નેવું યોજનની વ્યવસ્થા કરે અને ખીજ દિશાને વિષે એકસો દશ યોજન કરે—એવી રીતે બે પ્રકારે પણ બસો યોજનના પરિમાણને બાધ આવતો નથી, માટે એક સ્થાને ક્ષેત્રને

અવસ્થાભ્યાન્યભ્યાં તુ દશોક્તં યોજનશતં રજેતિ ઉત્તારણપિ તન્નાગત્યં યો-
જનશતદયમ્પથ્ય પરિમાણભ્યાગ્યાદ્યતન્નાદિભ્યેએવચ એતં વર્તયનો વ્રતમાપેજ-
ન્વાદતિચારઃ ।

તથા કથંચિદતિચ્યાકુલ્લન્વપ્રમાદિભ્યમભ્યાગ્યાદિના સ્મૃતેઃ સ્મરણમ્પ યો-
જનશતાદિસ્પદિક્ષ્પન્નિમાણચિપયમ્યાંતરણં શ્રંઙઃ સ્મૃત્યંતરણંમિતિ ।

અહ વૃદ્ધ્યંપ્રદાયઃ કાર્થ્ય યન્પ્રમાણં ગૃહીતં તમ્યોપરિ પરતશિત્તઃ શ્રદ્ધે ચા
પર્કટઃ પદ્મી વા ચમ્પમાત્તરણં ચા ગૃહીન્વા વ્રજેત તત્ર તમ્ય ન મ્પત્તે મંતું યદા તુ
તત્પતિમન્યેન ચાનીતં તદા કલ્પતે ગૃહીતું ણત્તપુનઃપ્રાપદોક્તયંનાદિપુ તત્તેત ।

પરપરઃકૃપાદિપુ ચિત્તાપા । તથા ચત્તિર્યપ્રમાણં ગૃહીતં તપિચિરેન
કરણેન નાતિક્રમિતવ્યં શ્રેયઃવૃદ્ધિશ્ચ ન કર્તવ્યશ્ચ કચમર્ગો પવેત્ત યાંમં ગૃહીન્વા

વધાન્ના એવા પૃથ્થ ને વ્રતની અપેક્ષા છે તેથી અતિચાર લાગે છે. યથી શ્રદ્ધે
રીતે ને પૃથ્થને ચિપે અતિ વ્યાકુળતા. પ્રમાદ અને ગુહિતા આતુર્ગતો અ-
ભાવ વગેરે દોષોને લદને પોતે લીધેલા આ યોગ્ય વગેરેના દિદ પરિમાણનું
ચિન્મનનું થઈ જાય. ત્યાં સ્મૃતિનો નાશ થવારૂપ અતિચાર લાગે છે.

આ સ્થળે પૃથ્થ પૃથ્થોથી પન્ પન્એ આદેશ આવેતો એવા સંપ્રદાય
છે. હાને નેટલુ પ્રમાણ કૃતુ દાય, તેની વગેરે ન આ પર્યંત દુષ્પ અથવા
પૃથ્થ દુષ્પ નકટ અથવા પદ્મી વન્દ ન આતુર્ગતુ લદ જાય, તે તેને ત્તો
તત્તું ન કલ્પે અને ત્યાં ને લદ નયેદી વન્તુ નીચે પંદ અથવા શ્રદ્ધે ચાવી
આપે ત્યાં ને વન્ત દેવી કલ્પે છે. આવા અભાવ અપ્રમાણ તથા દેવતાભ્ય
(ગિન્ના) વગેરે અવતોનાં અને છે. એવી રીતે નીચે કૃપા ને ને નેદિયા ને
પાત વિદલ્પે નરનાદી.

ગતો યાવત્પરિમાણં તતઃ પરતો જ્ઞાનમર્થ લક્ષ્યતે इति કૃત્વા અપરેણ યાનિ યોજ-
નાનિ તાનિ પૂર્વદિક્પરિમાણે ક્ષિપતિ । યદિ ચ સ્મૃત્યંતર્યાનાત્પરિમાણમતિક્રાંતો
જીવેત્તદા જ્ઞાતે નિવર્તિતવ્યં પરતશ્ચ ન ગંતવ્યં । અન્યોપિ ન વિસર્જનીયઃ

અથવાઙ્ગ્યા કોપિ ગતો જીવેત્તદા યત્તેન લબ્ધં સ્વયં વિસ્મૃત્ય ગતેન
વા તન્ન ગૃહ્યતે इति ॥ ૧૯ ॥

અથ દ્વિતીયસ્ય ।

સચિત્ત-સંબદ્ધ-સંમિશ્રા-જિષ્ણવ-દુઃપઠ્કાહારા इति

॥ ૨૦ ॥

સચિત્તં ચ સંબદ્ધં ચ સંમિશ્રં ચ અજિષ્ણવશ્ચ દુઃપઠ્કાહારશ્ચેતિ સમાસઃ
इह च सचित्तादौ निवृत्तिविषयीकृतेऽपि प्रवृत्तावतिचारान्निधानं व्रतसापेक्षस्या-

જ્યારે જાણવામાં આવે ત્યારે પાછો વળે અને આગળ ન ચાલે તેમ બીજાને
પણ ન મોકલે, અથવા કોઈ આજ્ઞાથી પ્રથમથીજ લેવા ગયો હોય, અને જે
લાગ્યો હોય તેને પોતે ગ્રહણ ન કરે તથા પોતે વિસ્મૃતિ પામીને ગયો હોય,
અને જે સ્મૃતિ આવે તો પાછો વળે પણ તે વસ્તુને ગ્રહણ કરે નહીં. ૧૯

હવે બીજા ભોગોપભોગ ગુણવ્રતના અતિચાર કહે છે—

મૂલાર્થ—૧ સચિત્ત, ૨ સચિત્ત સાથે બંધાયેલું, ૩ સચિ-
ત્ત સાથે મિશ્રણ થયેલું, ૪ મદિરાના સંધાન વગેરેની સાથે મળેલું
અને ૫ અડધું કાચુ અને અડધું પાકું—એ પાંચ પ્રકારના અતિ-
ચાર જાણવા.

ટીકાર્થ—સચિત્ત વગેરે પદોનો સમાસ કરવો. અહિં સચિત્ત વગેરેની નિવૃત્તિ
કરેલી છે, છતાં તેમાં પ્રવૃત્તિ કરવી એ અતિચાર કહેવાય છે, પણ તે અતિચાર
વ્રતની અપેક્ષાવાળાને અજાણ્યે—અવિચારે અતિક્રમાદિ કારણ ઉત્પન્ન થતાં લાગે છે,
એમ સમજવાનું છે, જે એમ ન હોય તો વ્રતનો ભંગ થયો કહેવાય. તેમાં કંઈ
મૂળ તથા પ્રણ વગેરે સચિત્ત કહેવાય છે. સચિત્ત એવા વૃક્ષને વિષે ગુદર
પ્રમુખ અથવા પાકેલા પ્રણ પ્રમુખ બંધાયેલ હોય તે સબંધ કહેવાય છે.
તેનું ભક્ષણ કરવાથી સાવધ આહારનું પરચ્ચખાણ કરનારને સાવધ આહારમાં

નાભોગાતિક્રમાદિનિબંધનપ્રવૃત્ત્યા હૃદયમ્ અન્યથા જંગ એવ સ્યાત્ । તત્ર સચિત્તં કંદમૂલફલાદિ તથા સંવર્જં પ્રતિવદ્ધં સચિત્તવૃદ્ધેષુ ગુંદાદિ પક્કફલાદિ-વા તદ્-જઙ્ગણં હિ સાવધ્યાહારવર્જકસ્ય સાવધ્યાહારપ્રવૃત્તિરૂપત્વાદનાજોગાદિનાતિચારઃ અથવાસ્થિકં ત્યદ્વાયમિ તસ્યૈવ સચેતનત્વાત્કટાહં તુ જઙ્ગયિષ્યામિ તસ્યાચેતન-ત્વાદિતિ । તથા સંમિશ્રમર્ષ્પરિણતજઙ્ગાદિ સઘ્વઃપિષ્ટકણિકાદિ વા । અન્નિષ-વઃ સુરાસંધાનાદિ । દુઃપક્વાહારશ્ચાર્ષ્સ્વિન્નપૃથુકાદિ । એતેઽપિ

અતિચારા અનાજોગાદતિક્રમાદિના વા સન્મિશ્રાદ્યુપંજીવનપ્રવૃત્તસ્ય જવંતિ । અન્યથા પુનર્જંગ એવેતિ ।

इह जोगोपजोगमानवद्वहणं गुणव्रतमन्यत्र जोजनतो गुणव्रतं यदुच्य-
ते तदपेक्षयैवातिचारा उपन्यस्ताः । शेषव्रतपंचपंचातिचारसाधर्म्यादन्यथान्य-

પ્રવૃત્તિ થઈ, તેથી અણુવિચાર પ્રમુખ કારણને લઈને અતિચાર લાગ્યો, એમ સમજવું. અથવા પ્રાણ વગેરેમાં અદ્વર રહેલા ઠણીઆ પ્રમુખ બીજનો ત્યાગ કરીશ. કારણ કે તે સચિત્ત છે. અને જ ઉપર આચ્છાદન કરી રહેલો ભાગ છે, તેનું ભક્ષણ કરીશ, કારણ કે, તે અચેત છે તેનું ભક્ષણ કરનારને સચિ-ત્ત સંબંધ નામે અતિચાર લાગે છે. સમિશ્ર એટલે અડધું પરિણામ પામેલ અર્થાત કાંઈક સચિત્ત અને કાંઈક અચિત્ત એવું જલાદિક અથવા તત્કાલ દળેલા લોટમાં રહેલ કણિક વગેરે તે સમિશ્ર કહેવાય છે. તેને ભક્ષણ કરના-રને સચિત્ત સમિશ્ર નામે અતિચાર લાગે છે.

અભિષવ એટલે અનેક દ્રવ્યના સંધાનથી નીપજેલ સુરા મધ વગેરે નરમ દ્રવ્ય અથવા સુરા અને સંધાન કહેતા કાલાતિક્રમ થયેલું અથાણું ઇ-ત્યાદિ વસ્તુ ખાનારને પણ તે સાવધ આહારનો વર્જક હોવાથી અનાભોગ તથા અતિક્રમ ઇત્યાદિકથી અતિચાર લાગે છે. તથા દુઃપક્વાહાર એટલે અડધા કાચા તથા અડધા પાકા થએલા પૃથુક (પોંક)નું ભક્ષણ કરનાર એવા સાવધ વર્જકને તે અતિચાર લાગે છે એ અતિચાર પણ અણુવિચાર-વાથી અથવા અતિક્રમ વગેરેથી સચિત્તમિશ્ર પ્રમુખ ઊપજીવિકામાં પ્રવર્તેલા પુરૂષને થાય છે, જે એમ ન હોય તો વ્રતનો ભંગ થાય એમ જાણવું.

અહિ ભોગોપભોગ પરિમાણવાળું ગુણવ્રત ભોજનથી બીજી જગ્યાએ

ત્રાવશ્યકનિર્યુત્કયાદૌ કર્મતોઽપીદમજિધીયતે તત્ર કર્મ જીવિકાર્થમારંજસ્તદાશ્રિત્ય
સ્વરકર્માદીનાં નિસ્તિશજનોચિતકઠોરાંજાણાં કોટ્ટપાલ્લગુપ્તિપાલત્વાદીનાં વર્જ-
નપરિમાણં કાર્યમિતિ ।

અત્ર ચાંગારકર્માદયઃ પંચદશાતિચારા જવંતિ । તદુક્તં—

ફંગાલી ૧ વણ ૨ સામી ૩

જામી ૪ ફોમીસુ ૫ વજ્જણ કમ્મં વાણિજ્જં ચેવ ય દંત ૬ દ્વરક ૭
રસ ૮ કેસ ૯ વિસવિસયં ૧૦ ॥ ૧ ॥

એવં સુ જંતપીલ્લણકમ્મં ૧૧ નિલ્લંછણં ૧૨ ચ દવદાણં ૧૩ સરદહ-
તલાયસોસં ૧૪

અસરૂપોસં ચ ૧૫ વજ્જિજ્જા ॥ ૨ ॥

જે ગુણુવ્રત કહેવાય છે, તે અપેક્ષાએજ અતિચાર સ્થાપન કરેલા છે, પાકીના
વ્રતના પાંચ પાંચ અતિચારના સાધર્મ પણાથીજ છે, કેમકે આવશ્યક નિર્યુક્તિ
વગેરેને વિષે તો એ કર્મથી પણ કહ્યું છે. તેમાં કર્મ એટલે આજીવિકાને
માટે આરંભ તેને આશ્રીને જેમના તીવ્ર કર્મ છે, એવા અને નિર્દયજનને
ચોખ્ખે એવા કઠોર કર્મના આરંભ કરનારા કોટવાલ તથા ચોકીદાર અથવા
ખંદીખાનાના ઊપરી પુરૂષોના કર્મને ત્યાગ કરવાપણાનું પરિણામ કરવું
અહિ અંગાર કર્મ વગેરે પંદર અતિચાર થાય છે. તેને માટે કહેલું છે.

૧ અંગાર કર્મ—અંગારા કોયલા કરીને વેચવા, ૨ વનકર્મ વનને
વેચાતું રાખી તેને કાપી કાપીને વેચવું. ૩ શકટીકર્મ ગાડા પ્રમુખ વાહન
રાખી તેનો ધંધો કરવો. ૪ ભાટી કર્મ પોતે ભાડા કરવા, અથવા કરાવવાં.
૫ સ્કેટીકર્મ ટાંકવું, ફેડવું, હળથી જમીન ઉખેડવી. ૬ દંતવાણિજ્ય હાથી
દાંતનો ધંધો કરવો. ૭ લાક્ષાવાણિજ્ય લાખનો વેપાર કરવો. ૮ રસવાણિ-
જ્ય મહિરા વગેરે રસનો વેપાર કરવો. ૯ કેશવાણિજ્ય, ચમરના વાળ વગે-
રેનો વેપાર. ૧૦ વિષવાણિજ્ય ઝેર વેચવું. એવી રીતે ૧૧ યંત્ર પીલન કર્મ
ધાણી પ્રમુખ પીલવાના યંત્રો કરવા. ૧૨ નિર્લેષન કર્મ પશુઓને ડામ
દઈ આંકવા અંડછેદન વિગેરે કરવું. ૧૩ દવદાનકર્મ વનમાં દાવ સળગા-
વવો. ૧૪ સરતઢાકશોષકર્મ સરોવર કુવા વગેરે સુકવવા. અને ૧૫ અ-
સતીપોષણ કર્મ.

જાવાર્થસ્તુ વૃદ્ધસંપ્રદાયાદવસેયઃ સ ચાયં । અંગારકમેતિ અંગારાન્ કૃત્વા
વિક્રીણીતે તત્ત્વ ષણ્ણાં જીવનિકાયાનાં વધઃ સ્યાત્તતસ્તન્ન કદ્યપતે ? । વનકર્મ,
યદ્વનંક્રીણાતિ તતસ્તચ્છિત્વા વિક્રીય મૂલ્યેન જીવતિ । એવં પત્તાદીન્યપિ પ્રતિ-
ષિદ્ધાનિ જનંતિ ૨ । શકટીકર્મ યચ્છાકટિકત્વેન જીવતિ તન્ન ગવાદીનાં
વધવંધાદ્યોદોષાઃ સ્યુઃ ૩ । જાટીકર્મ યદ્જાટકમાદાય સ્વકીયેન શકટાદિના
પરજાઠં વહત્યન્યેષાં વા શકટબલ્લીવર્દાદીનર્પયતીતિ ૪ । સ્ફોટીકર્મ હસ્તુત્વં
યદ્દા હલ્લેન ભૂમેઃ સ્ફોટનં ૫ દંતવાણિજ્યં યત્પૂર્વમેવ પુલ્લિંછાણાં મૂલ્યં દદાતિ દંતાન્મે
યૂયં દદ્યોતેતિ તતસ્તે હસ્તિનો ઇંત્યચિરાદસૌ વાણિજક ઇષ્યતીતિ કૃત્વા એવં

તે ગાથાનો ભાવાર્થ વૃદ્ધ પુરુષોની પરંપરાના સંપ્રદાયથી જાણવો, તે
આ પ્રમાણે છે. ૧ અંગાર કર્મ એટલે અંગારા-કાચલા કરીને વેચે, તેમાં છ
કાંચ જીવોનો વધ થાય છે, તેથી તે કરવું કદ્યપે નહીં.

૨ વનકર્મ, જે વન ખરીદ કરે, અને તે પછી તેને કાપી કાપીને વેચી
તેના મૂલ્યથી આજીવિકા ચલાવે, એમ વનના પાત્રા વગેરે પણ પ્રતિષેધ કરે-
લા છે, એમ જાણવું.

૩ શકટી કર્મ-જે ગાડા વગેરે વાહનો રાખીને આજીવિકા કરે, તેમાં
ખસદ વગેરેનો વધ તથા ખંધન વગેરે દોષો રહેલા છે.

૪ ભાટી કર્મ-જે ભાડુ લઈ પોતાના ગાડા વગેરેથી પારકા માલ વહન
કરે છે, અથવા ખીજને ગાડું ખસદ વગેરે ભાડે આપે.

૫ સ્ફોટીકર્મ-ટાંકવું, ફેડવું અથવા હલવડે જમીન ઉખેડવી તે.

૬ દંતવાણિજ્ય-વનના ભીલ જાતિના લોકોને પ્રથમથી પૈસા આપી
રાખે, અને કહે કે, 'તમે અમોને હાથીદાંત લાવી આપજો.' તે પછી તે
લોકો 'હવે થોડા વખતમાં વેપારી જલદી લેવા આવશે.' એવું ધારી હાથી-

કર્મકરાણાં શંખમૂલ્યં દદાતિ પૂર્વાનીતાંસ્તુ કીણાતિ ૬ । લાક્ષાવાણિજ્યમપ્યેવ-
મેવ દોષસ્તુ તત્ર કુમયો જવતિ ૭ । રસવાણિજ્યં કલ્પપાલત્વં તત્ર સુરાદાવનેકે
દોષાઃ મારણાક્રોશવધાદયઃ ૮ । કેશવાણિજ્યં યદાસ્યાદીન્ ગૃહીત્વાન્યત્ર । વિક્રી-
ણીતે અગ્રાપ્યનેકે દોષાઃ પરવશિત્વાદયઃ ૯ । વિષવાણિજ્યં વિષવિક્રયઃ સં ચ
ન કલ્પતે યતસ્તેન વહૂનાં જીવાનાં વિરાધના સ્યાત્ ૧૦ । યંત્રપીઠનકર્મેતિ તિલ્લ-
કુયંગાદિનાં તિલાદિપીઠનં ૧૧ । નિર્લાઘનકર્મ ગવાદીનાં વર્દિતકકરણં ૧૨ ।
દવદાનકર્મ યદ્વનદવં દદાતિ ક્ષેત્રરક્ષણનિમિત્તં યથોત્તરાપથે દગ્ધે હિ તત્ર તરુણં
તૃણમુત્તિષ્ટેતે । તત્ર ચ સત્વશતસહસ્રાણાં વધઃ સ્યાત્ ૧૩ । સરોહદત્તાગપરિશો-

ને મારી હિતાવળ કરે છે, તેમ વળી તેવું કામ કરનારા લોકોને શંખ લાવવા માટે
મૂલ્ય આપે છે. અને જો તેઓ લાવેલા હોય તો તે ખરીદ કરે છે.

૭ લાક્ષાવાણિજ્ય—એમાં પણ એવોજ દોષ જાણવો; કારણ કે, તેમાં
જીવ પડે છે, તેથી હિંસા થાય છે.

૮ રસવાણિજ્ય—તેમાં કલ્પપાલ એટલે લક્ષીધાલી મદિરા કાઢનાર,
તે સંબંધી વેપાર કરવામાં સુરાદિક રસને વિષે ધણા દોષો રહેલા છે જમકે
મારવું, ગાળો આપવી અને હિંસા કરવી વગેરે અનેક દોષો રહેલા છે.

૯ કેશવાણિજ્ય—દાસી પ્રમુખને ગ્રહણ કરી ખીજી જગ્યાએ વેચે,
તેમાં ખીજને વશ રહેવા વગેરે અનેક દોષો રહેલા છે.

૧૦ વિષવાણિજ્ય—ઝેર વેચવું, તે વેપાર ધટિત નથી, કારણ કે, તેથી
ધણાં જીવોની વિરોધના થાય છે.

૧૧ યંત્રપીઠનકર્મ—તલ તથા શેલડી પ્રમુખ વસ્તુને પીલવાના યંત્રદિ-
કવડે તલ તથા શેલડી પ્રમુખને પીલવા તે.

૧૨ નિર્લાઘનકર્મ—આખલા વગેરે પશુઓને ખાસી કરવા તે.

૧૩ દવદાનકર્મ—વનને બાલવાણ્ય કર્મ, તે કર્મ એતરની રક્ષાણ્ય હો-

ષણ્ણં યત્ સરઃ ભૃતીનિ શાષયતિ ૧૪ । અસતીપોષણં યદ્વોનિપોષકા દાસીઃ પોષયંતિ તત્સંબંધિનીં ચ જાટીં મૃક્ષંતિ ૧૫ । યથા ગોદ્વિષય ઇતિ । દિઙ્માત્રદર્શનં ચૈતત્ બહુસાવચાનાં કર્મણામેવંજાતીયાનાં ન પુનઃ પરિગણનમિતિ ।

इह चैवं विंशतिसंख्यातिचाराजिधानमन्यात्रापि पंचातिचारसंख्यया तज्जातीयानां व्रतपरिणामकालुष्यनिबंधनविधानामपरेषां संग्रहो द्रष्टव्य इति ज्ञापनार्थं तेन स्मृत्यंतर्धानादगो यथासंजवं सर्वव्रतेष्वतिचारा दृश्या इति । नन्वंगारकर्मादयः कस्मिन् व्रतेऽतिचाराः स्वरकर्मव्रत इति चेत्तर्हि व्रतविषयस्यातिचाराणां च कः परस्परं विशेषः स्वरकर्मरूपत्वादंगारकर्मादीनां ।

ય.છે. ઉત્તરાપથ દેશમાં એવી રીત છે કે, ખેતરમાં અગ્નિ સળગાવવાથી ત્યાં મોટા ધાસ ઉત્પન્ન થાય છે, તેમાં હજારો લાખો જીવોનો નાશ થઈ જાય છે.

૧૪ સરોહદતડાગ પરિશોષણકર્મ—જે સરોવર વગેરે શોષાવે છે તે.

૧૫ અસતીપોષણ—યોનિનું પોષણ કરનારી દાસીઓનું પોષણ કરાવે છે, અને તે સંબંધી ભાડુ લે છે, તેવી પ્રવૃત્તિ ગોક્ષદેશમાં ચાલે છે.

આવી જાતના ધણાં સાવધ કર્મો છે, અહિં તેનું માત્ર દિગ્દર્શન કરાવેલ છે, કાંઈ બધાની ગણના કરી નથી.

એવી રીતે વીશ સંખ્યાવાલા અતિચારના નામ કહ્યાં છે, ખીજ સ્થલે પાંચ અતિચારની સંખ્યાવડે વ્રતના પરિણામને મલિન કરવાના કારણરૂપ એવા તે જાતના ખીજ અતિચારોનો સંગ્રહ કરવો, એમ જણાવાને વ્રતનું વિસ્મરણ થવારૂપ વિગેરે અતિચારો જમ ધટે તેમ સર્વ વ્રતોને વિષે જાણવા. અહિં શંકા કરે કે, અંગાર કર્મો વગેરે અતિચારો કયા વ્રતને વિષે કહો છો ? જો તમે એમ કહો કે, તે ખરકર્મ કૂરકર્મ તે વ્રતને વિષે અતિચારજ છે, તો એટલું પુછવાનું કે, વ્રતના વિષયનો અને અતિચારનો પરસ્પર શો વિષય છે ? કારણ કે, અંગાર કર્મોદિક કૂરકર્મરૂપજ છે, માટે તેને વ્રતભંગ કહો. અતિચાર કેમ કહો છો ?

અગ્રોચ્યતે સ્વરકર્માદય એવૈતેસ્તઃ સ્વરકર્માદિવ્રતિના પરિહાર્યાઃ। યદા પુનરે-
તેષ્વેવાનાજોગાદિના પ્રવર્તતે તદા સ્વરકર્મવ્રતાતિવારા જવંતિ। યદા ત્વાકુટ્યા તદા
જંગા એવેતિ ॥ ૧૯ ॥

અથ તૃતીયસ્ય—

કંદર્પકૌકુચ્ય—મૌર્ખ્યા—સમીક્ષ્યાધિકરણોપજોગાધિ-
કત્વાનીતિ ॥ ૨૦ ॥

કંદર્પશ્ચ કૌકુચ્યં ચ મૌર્ખ્યં ચાસમીક્ષ્યાધિકરણં ચૌપજોગાધિકત્વં ચેતિ સમાસઃ।
તત્ર કંદર્પઃ કામઃ તચ્ચેતુર્વિશિષ્ટો વાક્પ્રયોગોઽપિ કંદર્પ એવ મોહોદીપકં વાક્યમેતિજા

આ શંકાનો ઉત્તર આપે છે—જે કૂર કર્માદિકના વ્રતવાલા છે, તેમણે
તો કૂર કર્મ વિગેરે વર્જવા યોગ્ય છે, અને જ્યારે એ વ્રતને વિષે અવિચારે
પ્રવર્તે ત્યારે કૂર કર્મ વ્રતના અતિચાર કહેવાય છે, અને જ્યારે તેમાં જાણી
જોઈને પ્રવર્તે ત્યારે વ્રતભંગજ કહેવાય છે. ૧૯

હવે અનર્થદંડ નામના ત્રીજા ગુણ વ્રતના અતિચાર કહે છે.

મૂલાર્થ—૧ કામને ઉદીપન કરવો, ૨ નેત્રાદિકની વિડંબન
ક્રિયા, ૩ વાચાલપણું, ૪ અવિચારે અધિકરણ અને ૫ ઉપભો-
ગમાં અધિકપણું એ પાંચ અતિચાર જાણવા. ૨૦

ટીકાર્થ—કંદર્પ વગેરે શબ્દોનો સમાસ કરવો, તેમાં કંદર્પ એટલે
કામ અથવા તેનો હેતુરૂપ કાંઈ વાણીનો પ્રયોગ—એ પણ કંદર્પજ કહેવાય છે.
અથવા મોહને ઉદીપન કરનાર વચન કર્મ, પણ કંદર્પ કહેવાય છે. આ
સ્થલે આવી સમાચારી છે કે, શ્રાવકને અદ્રાદ્રહાસ—અતિશય હસવું ધટે નહીં.
કદિ જો હસવું પડે તો તે થોડુંજ હસે છે.

વઃ । ઇહ ચ સામાચારી શ્રાવકસ્યાદ્દાદ્દાસો ન કલ્પતે કર્તુઃ । યદિ નામ હસિ-
તવ્યં તદેષદેવેતિ । તથા કુકુચઃ કુત્સિતસંકોચનાદિક્રિયાયુક્તઃ તદ્ભાવઃ કૌકુ-
ચ્યં અનેકપ્રકારમુખનયનાદિવિકારપૂર્વિકા પરિહાસાદિજનિતા જંઘાનામિવ
વિક્રબનક્રિયેત્યર્થઃ । અત્ર ચ સામાચારી । તાદૃશાનિ જાણિતું ન કલ્પતે યાદૃશૈ-
ર્લોકસ્ય હાસ્યમુત્પદ્યતે । એવં ગત્યા ગંતું સ્થાનેન વા સ્થાતુમિતિ । એતૌ ચ કં-
ર્ષકૌકુચ્યાસ્પ્રાવતિષ્ઠારૌ પ્રમાદાચરિતવ્રતસ્યાવસેયૌ પ્રમાદરૂપત્વાત્તયોઃ ।

તથા મુખમસ્યાસ્તીતિ મુખરસ્તદ્ભવઃ કર્મ વ્રેતિ મોર્ચ્યે ધાટ્યર્થપ્રાયમસન્ન્યાઽ
સત્યાઽસંપદ્વપ્ત્વાપિત્વમ્ અયં ચ પાપોપદેશવ્રતસ્યાવિચારો મૌર્ચ્યે સતિ પાપોપદેશ
સંજ્ઞાત્ ।

નિહિત એવી નેત્રના સંક્રાંત્ય વગેરેની ક્રિયાવાલો ભાવ તે કૌકુચ્ય કહે-
વાય છે, એટલે પોતાની હલકાઈને જણાવનાર મુખ તથા નેત્ર વગેરેના વિકાર
પૂર્વક હાસ્યને ઉત્પન્ન કરનારી ભાંડ ભવૈયાના જેવી વિડંબન ક્રિયા એવો
અર્થ થાય છે.

અહિં એવી સમાચારી છે કે, જથી લોકોને હાસ્ય ઉત્પન્ન થાય, તેવું
ચેષ્ઠા સહિત બોલવું, તેવી ગતિએ ચાલવું, અને તેવે સ્થાને બેસવું, એ શ્રાવ-
કને કલ્પે નહીં. આ પ્રકારે કંદર્પ અને કૌકુચ્ય—એ બે અતિચાર જે પ્રમાદ
કરી વ્રતનું આચરણ કરે છે, તેને જાણવા; કારણ કે, તે બંને પ્રમાદરૂપ છે.

જેને મુખ હોય તે મુખર કહેવાય, તેનો જે ભાવ તે મૌર્ચ્ય નિલંબ-
તાથી અસહ્ય, અસહ્ય અને અસંખંઘ એવું બહુ બોલવું, તે મૌર્ચ્ય કહે-
વાય છે, તે પાપોપદેશ વ્રતનો અતિચાર છે; કારણ કે, એવું મુખરપણું રાખ-
વાથી પાપોપદેશનો સંભવ છે.

સર્વાણિ જાટયિત્વા તંડાગાદીનાં તટે નિવિષ્ટોઽ બલ્લિન્નિઃ સ્નાતિ । તથા યેષુ
પુષ્પાદિષુ કુંઘ્વાદયઃ સંતિ તાનિ પરિહરતીતિ । અયં ચ પ્રમાદાચરિત્વતઃ એવ
વિષયાત્મકત્વાદસ્યાપધ્યાનાચરિત્વતઃ ત્વનાજોગાદિના અપધ્યાને પ્રવૃત્તિરનાચાર
ઇતિ સ્વયમન્યૂહમ્ । કંદર્પાદય આકુટયા ક્રિયમાણા જંગા એવાવસેયા ઇતિ ॥૨૦॥

અથ પ્રથમશિક્ષાપદસ્ય । -

અહિં ઠાઈ શંકા કરે કે, તેલ, આંમળા, તાંબુલ વગેરેને ગ્રહણ કરવા,
એ ગૃહસ્થને નહીં કલ્પે અને જો કલ્પે છે, તો તેવી જાતના ઉપભોગને વિષે
કેવો વિધિ કરવો ? તે શંકાના ઉત્તરમાં કહે છે કે, જો તેવા પ્રકારનું સ્નાન
કરવું હોય તો ગૃહસ્થે ઘેરજ સ્નાન કરવું, જો કદિ ઘરની આંદર સ્નાત કરવા
ની સામગ્રી ન હોય તો તેલ તથા આંમળાવડે મસ્તકને ધસી, તે પછી તેને
સારી રીતે ઝાટકી નાખી તળાવ પ્રમુખ જલાશયના તટ ઉપર બેસી અંજલિ
વડે સ્નાન કરવું, તથા જે પુષ્પ વગેરેમાં કુંઘવા પ્રમુખ જીવ છે, તેનો પરિહાર
કરવો એ અતિચારને વિષયાત્મકપણું છે, માટે આ અતિચાર પ્રમાદથી આ-
ચરેલા વ્રતને વિષે જાણવા, અને અણવિચારથી એ પુરૂષે અપધ્યાનને વિષે પ્રવૃત્તિ-
કરી માટે અપધ્યાન પ્રવૃત્તિરૂપ અતિચાર લાગે છે, એમ પોતાની મેળે અતિચારની
કલ્પના કરી લેવી. જે પ્રથમ કંદર્પ વિગેરે અતિચાર કહેલા છે, તે જો નિઃશૂક-
નિર્દયપણે કરવામાં આવેલા હોય તો વ્રતભંગજાળ જાણવો, અતિચાર ન જાણવો. ૨૦

હવે પ્રથમ શિક્ષાવ્રત (સામાયિક) ના અતિચાર કહે છે.

યોગદુઃપ્રણિધાનાનાદરસ્મૃત્યનુપસ્થાપનાનીતિ ॥ ૨૧ ॥

યોગદુઃપ્રણિધાનાનિ ચ અનાદરશ્ચ સ્મૃત્યનુપસ્થાપનં ચેતિ સમાસઃ તત્ર યો-
ગાઃ મનોવચનકાયાઃ તેષાં દુઃપ્રણિધાનાનિ સાવધે પ્રવર્તનસ્રક્ષણાનિ યોગદુઃપ્ર-
ણિધાનાનિ-એતે ત્રયોઽતિચારા અનાદરઃપુનઃ પ્રવક્ત્રપ્રમાદાદિદોષાદ્યાકચંચિક્ષ-
રણં કૃત્વા વાઽકૃતસામાયિકકાર્યસ્યૈવ તત્ક્રુણમેવ પારણમિતિ સ્મૃત્યનુપસ્થાપનં
પુનઃ સ્મૃતેઃ સામાયિકકરણાવસરવિષયાયાઃ કૃતસ્વ વા સામાયિકસ્ય પ્રવક્ત્રપ્રમાદ-
દોષાદનુપસ્થાપનમનવતારણં એતદુક્તં જ્ઞવતિ કદા મયા સામાયિકં કર્તવ્યં કૃતં-
મયા સામાયિકં ન વેતિ એવંરૂપસ્ય સ્મરણ

મૂલાર્થ—મન, વચન અને કાયાના યોગનું પાપમાર્ગે પ્રવ-
ર્તવું, તે દુઃપ્રણિધાન ૩ અનાદર ૪ અને સ્મૃતિ-સ્મરણનો નાશ
એ-પાંચ પેહેલા શિક્ષાપ્રત(સામાયિક) ના અતિચાર બાબત. ૨૧

યોગ દુઃપ્રણિધાન વગેરે શબ્દોનો સમાસ કરવો. તેમાં યોગ એટલે
મન, વચન, કાયાના યોગ તેમના દુઃપ્રણિધાન એટલે સાવધમાં પ્રવર્તન. યોગ
દુઃપ્રણિધાન—એમાં ત્રણ અતિચાર એટલે ૧ મનોદુઃપ્રણિધાન, ૨ વચન દુઃ
પ્રણિધાન, ૩ કાય દુઃપ્રણિધાન—એ ત્રણ અતિચાર સમજવા. અનાદર એ-
ટલે પ્રખળ પ્રમાદ વગેરેના દોષથી જેમ તેમ કરવું. તેમજ કરવાનો આરંભ
કરી સામાયિક પૂર્ણ કર્યા વિના તેજ વખતે પારી લેવું. સ્મૃતિ—સ્મરણનું
અનુપસ્થાપન એટલે નાશ એટલે સામાયિક કરવાના અવસરની સ્મૃતિનો
નાશ થાય એટલે ‘મારે ક્યારે સામાયિક કરવું?’ તથા મેં સામાયિક કર્યું
છે કે નહીં? એ સ્મૃતિનો નાશ થાય તે સ્મૃત્યનુપસ્થાપન નામે અતિચાર
કહેવાય છે.

સ્ય ઝ્રંશા ઇતિ ।

નનુ મનોદુઃપ્રણિધાનાદિષુ સામાયિકસ્ય નિરર્થકત્વાદજ્ઞાવ એવ પ્રતિપાદિતો જ્ઞવતિ અતિચારશ્ચ માલિન્યરૂપો જ્ઞવતીતિ કથં સામાયિકાજ્ઞાવેત્તો જંગા એવેતે નાતિચારાઃ । સત્યં કિંત્વનાજોગતોઽતિચારત્વમિતિ । નનુ દ્વિવિધં ત્રિવિધેન સાંવ-
દ્યપ્રત્યાખ્યાનં સામાયિકં તત્ર ચ મનોદુઃપ્રણિધાનાદૌ પ્રત્યાખ્યાનજંગાત્સામાયિકા-
જ્ઞાવ એવ । તદ્જંગજનિતં પ્રાયશ્ચિત્તં ચ સ્યાત્ મનોદુઃપ્રણિધાનં ચ દુઃપરિહાર્યં
મનસોઽનવસ્થિતત્વાદતઃ સામાયિકપ્રતિપત્તેઃ સકાશાત્તદપ્રતિપત્તિરેવ શ્રેયસીતિ ।

અહિં કોઈ શંકા કરે કે, જ્યારે મનનું દુઃપ્રણિધાન વગેરેમાં સામાયિક નિરર્થક છે, તે કારણથી તેનો અભાવજ પ્રતિપાદિત કર્યો, તો પછી વ્રતના મલિનપણાશ્ચ અતિચાર કેમ સંભવે ?

માટે સામાયિકના અભાવથી વ્રતભંગજ છે. અતિચાર નથી.

તેનો ઉત્તર આપે છે, એ વાત સત્ય છે, પરંતુ એને વિષે અનાભોગથી અતિચારપણું *આવે છે.

અહિં કોઈ શંકા કરે કે, “ન કરવું અને ન કરાવવું” — એ બે પ્રકારે ત્રિવિધ એટલે ત્રણ પ્રકારે મન, વચન અને કાયાએ કરીને જે સાવધતું, પરચ ખાણ કરવું, તે સામાયિક કહેવાય છે, તેની અંદર મનનું જે દુઃપ્રણિધાન — એટલે સાવધ ચિત્તવન વગેરે થવાથી પરચખાણનો ભગ થતાં સામાયિકનો અભાવજ છે, અને તે સામાયિકના ભંગથી પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાનું પ્રાપ્ત થાય છે. અને મનનું દુઃપ્રણિધાન છોડી શકાય તેવું નથી, કારણકે, મનનું સ્થિરપણું રહેતું નથી, તે ઉપરથી સિદ્ધ થયું કે, સામાયિક લેવું તે કરતાં તે ન લેવું વધારે સારું છે.

આ શંકાના ઉત્તરમાં કહે છે કે, એવી શંકા કરતી યોગ્ય નથી, કારણકે, ‘ન કરવું અને ન કરાવવું’ એ બે પ્રકારના સામાયિકને મન, વચન અને કાયાએ ત્રણ પ્રકારે અંગીકાર કરેલ છે. તેમાં ‘હું મનવડે સાવધને કરીશ નહીં’ ઇત્યાદિ છ પ્રત્યાખ્યાન થાય છે, તેમાં એકનો ભગ થાય તો પણ બીજા પાંચ પરચખાણ વિદ્યમાન છે, તેથી સામાયિકનો અત્યંતાભાવ પ્રાપ્ત થયો.

* જાણી જોઈને એ પુરૂષ દુઃપ્રણિધાન કરતો નથી પણ અજાણના દુઃપ્રણિધાન થઈ જાય છે તેથી તે અતિચાર છે.

નૈવં યતઃ સામાયિકં દ્વિવિધં ત્રિવિધેન પ્રતિપન્નં તત્ર મનસા સાવધં ન કરોમીત્યા-
દીનિષદ્ પ્રત્યાખ્યાનાનિ ઇત્યન્યતરજંગેઽપિ શેષસદ્ધાવાન્ન સામાયિકસ્યાત્યંતાન્નાવો
મિથ્યાહુઃકૃતેન મનોહુઃપ્રણિધાનમાત્રશુદ્ધિશ્ચ સર્વવિરતિસામાયિકેઽપિ તથાન્યુપગ-
તત્વાત્ યતો ગુપ્તિજંગે મિથ્યાહુઃકૃતં પ્રાયશ્ચિત્તમુક્તં । યદાહ—“*વીઞ્ઞોઞ અ-
સમિત્તમિત્તિ કીસ સહસા અગુત્તો વા ” । દ્વિતીયોઽતિચારઃ સમિત્યાદિજંગરૂ-
પોઽનુતાપેન શુદ્ધ્યતીત્યર્થઃ । ઇતિ ન પ્રતિપત્તેરપ્રતિપત્તિર્ગરીયસીતિ । કિંચ સા-
તિચારાનુષ્ઠાનાદપ્યન્યાસતઃ કાલેન નિરતિચારમનુષ્ઠાનં જવતીતિ । સૂરયો યદાહુઃ—

“ અન્યાસોઽપિ પ્રાયઃ પ્રત્યૂતજન્માનુગો જવતિ શુદ્ધઃ ” ૨૧

અથ દ્વિતીયસ્પ ।

ન ગણાય; કારણકે મનના હુઃપ્રણિધાનની શુદ્ધિ માત્ર મિથ્યા હુઃકૃત આપવા-
થી થઈ જાય છે. વળી સર્વવિરતિ સામાયિકને વિષે પણ તેમજ પ્રતિપાદન
કરવામાં આવ્યું છે. ગુપ્તિનો ભંગ થાય તો તેને મિથ્યાહુઃકૃતરૂપ પ્રાયશ્ચિત્ત
કહેલું છે. તેને માટે શાસ્ત્રમાં આ પ્રમાણે લખે છે—“ બીજો જે અતિચાર
એટલે સમિતિગુપ્તિનો ભંગરૂપ જે અતિચાર તેની શુદ્ધિ તો “અરે હું સહસા
અસમિત થયો ! ! ! અથવા અગુપ્ત કેમ થયો ! ! ” એ પ્રકારનો પશ્ચાત્તાપ
કરવાથી થાય છે (શુદ્ધ થવાય છે.) અર્થાત્ સમિતિ પ્રમુખના ભંગરૂપ સર્વ
વિરતિ સામાયિકવાળાનો જે બીજો અતિચાર છે, તે પશ્ચાત્તાપ કરવાવડે શુદ્ધ
થાય છે. આ હેતુથી તમે કહો છો કે, “ સામાયિક અંગીકાર કર્યા કરતાં ન
અંગીકાર કરવું એ અતિ શ્રેષ્ઠ છે, ” એ ન્યાય તે પ્રકારે નથી. તેતો અભ્યા-
સે કરી મનને વશ કરી સામાયિક કરવું, તે અતિ શ્રેષ્ઠ છે, એમ જણાવે છે.
વળી અતિચારસહિત અનુષ્ઠાન કરવાથી પણ અભ્યાસવડે કાલે કરીને
અતિચારરહિત અનુષ્ઠાન થાય છે. તેને માટે સૂરિઓ આ પ્રમાણે કહે
છે—“ ધણું જન્મથી ચાલ્યો આવતો અભ્યાસ પ્રાપ્ત કરીને શુદ્ધ થાય છે. ”
તેથી એવો અભ્યાસ કરવો કે જેથી મન વશ થવાથી નિરતિચાર સામાયિકની
શુદ્ધિ થાય. ૨૧

હવે બીજા દેશાવકાશિક નામના શિક્ષાવ્રતના અતિચાર કહેછે—

આનયન-પ્રેષ્યપ્રયોગ-શબ્દ-રૂપાનુપાત-પુદ્ગલક્ષેપા

इति ॥ ३३ ॥

આનયનં ચ પ્રેષ્યશ્ચ આનયનપ્રેષ્યૌ તયોઃ પ્રયોગાવાનયનપ્રેષ્યપ્રયોગૌ । તથા શબ્દરૂપયોરનુપાતૌ શબ્દરૂપાનુપાતૌ આનયનપ્રેષ્યપ્રયોગૌ ચ શબ્દરૂપાનુપાતૌ ચ પુદ્ગલક્ષેપશ્ચેતિ સમાસઃ । તત્રાનયને વિવક્ષિતક્ષેત્રાદ્વિવર્તમાનસ્ય સચેતનાદિઃ-વ્યસ્ય વિવક્ષિતક્ષેત્રપ્રાપ્તે પ્રયોગઃ । સ્વયં ગમને વ્રતજંગજયાદન્યસ્ય સ્વયમેવ વા ગચ્છતઃ સંદેશાદિના વ્યાપારણમાનયનપ્રયોગઃ । તથા પ્રેષ્યસ્યાદેશ્યસ્ય પ્રયોગો વિવક્ષિતક્ષેત્રાદ્વિઃ પ્રયોજનાય સ્વયંગમને વ્રતજંગજયાદન્યસ્ય વ્યાપારણં પ્રેષ્યપ્રયોગઃ । તથા શબ્દસ્ય કાસિતાદિરૂપસ્ય રૂપસ્ય સ્વશરીરાકારસ્ય વિવક્ષિતક્ષેત્રાદ્વિઃ

મૂલાર્થ—૧ પોતે નિયમિત કરેલા ક્ષેત્રની બાહર રહેલા ક્ષેત્ર-થી મંગાવવું. ૨ તેવી રીતના ક્ષેત્રમાં સેવકને મોકલવો, ૩ શબ્દ સંભળાવવો, ૪ રૂપ દેખાડવું, ૫ કાંકરા પ્રમુખ પુદ્ગલ નાંખી સ-મજીતી આપવી—એ પાંચ અતિચાર બાબત. ૨૨

ટીકાર્થ—આનયન અને પ્રેષ્યના જે પ્રયોગ તથા શબ્દ અને રૂપના અનુપાત અને પુદ્ગલનો ક્ષેપ—એ સર્વનો સમાસ છે. ૧ તેમાં પોતે પરિભ્ર-મણ કરી રાખેલા ક્ષેત્રની બાહર રહેલા ક્ષેત્રને વિષે રહેલ સચેતનાદિ વસ્તુને પોતાના રાખેલા ક્ષેત્રમાં લાવવાને પ્રયોગ કરવો—અર્થાત્ કાંઈની પાસે મંગા-વી લેવું, કારણ કે, જે પોતે લેવા બંધ થાય તે વ્રતજંગ થાય. તે વ્રતજંગના ભ-યથી કાંઈ બીજા પોતાની મેળે જતો હોય તેની સાથે સંદેશો કહેવો વગેરેથી જે વસ્તુને મંગાવવાનો પ્રયોગ કરવો તે આનયન નામે પ્રયોગ કહેવાય છે. ૨ પ્રેષ્ય એટલે આજ્ઞા કરવા યોગ્ય સેવક તેનો પ્રયોગ એટલે પોતે નિયત કરેલા ક્ષેત્રની બાહર કાંઈ પ્રયોજન આવી પડે તો તેને માટિ પોતાને જવામાં વ્રતનો ભંગ થાય, તેવા ભયથી બીજા સેવકને મોકલવો, તે પ્રેષ્ય પ્રયોગ ક-હેવાય છે. ૩ શબ્દ એટલે ખાંસી, ખોંખારા વગેરે શબ્દો પોતે નિયમિત કરેલા ક્ષેત્રની બાહર રહેલા પુદ્ગલના કાનમાં પાડી તેને બોલાવવાની બાબત કર-વી તે શબ્દાનુપાત કહેવાય છે. ૪ રૂપ એટલે પોતાના શરીરની આકૃતિ પોતે

વસ્થિતસ્યાદ્વાનીયસ્યાદ્વાનાય શ્રોત્રે દૃષ્ટૌ વાનુપાતોઽવતારણમિતિ યોઽર્થઃ । અયમ-
ત્રજાવઃ । વિવક્ષિતક્ષેત્રાદ્દહિર્વર્ત્તમાનં કંચન નરં વ્રતજંગનયાદાઘ્વાતુમશક્તુવન્
યદા કાશિતાદિશબ્દશ્રાવણસ્વકીયરૂપસંદર્શનઘાતેણ તમાકારયતિ તદા વ્રતસાપે-
ક્ત્વાચ્છેદ્વાનુપાતરૂપાનુપાતાવતિચારાવિતિ । તથા પુદ્ગલસ્ય શર્કરાદેર્નિયમિત-
ક્ષેત્રાદ્દહિર્વર્ત્તિનો જનસ્ય વોધનાય તદન્નિમુખં પ્રક્ષેપઃ પુદ્ગલપ્રક્ષેપઃ । દેશાવકા-
શિક્રવ્રતં હિ ગૃહ્યતે માનૂદગમનાગમનાદિવ્યાપારજનિતઃ પ્રાણ્યુપમર્દે इत्यન્નિપ્રાયેણ-
સ ચ સ્વયંકૃતોઽન્યેન વા કારિત્વે इति ન કશ્ચિત્ફલે વિશેષઃ પ્રત્યુત્ત ગુણઃ સ્વયં-
ગમને ઈર્યાપથવિશુદ્ધેઃ પરસ્ય પુનરન્નિપુણત્વાત્તદશુદ્ધિરિતિ । इह चाद्यद्यમव्यु-
ત્પન્નबुद्धित्वेन सहसाकारादिना वान्त्यत्रयं तु व्याजपरस्यातिचारतां यातीति ।

નિયમિત કરેલા ક્ષેત્રની બાહર રહેલા પુરૂષને બોલાવાને તેની નજરે પાડવી તે રૂપાનુપાત નામે ચોથો અતિચાર બનેલો.

આ કહેવાનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે છે—પોતે નિયમિત કરેલા ક્ષેત્રની બાહર રહેલા કોઈ પુરૂષને વ્રતજંગના ભયથી બોલાવવાને અસમર્થ હોવાથી તેને ખાંસી, ખોંખારો વગેરે શબ્દો સંભળાવી અને પોતાનું રૂપ દેખાડી તે દ્વારા તેને બોલાવે, ત્યારે વ્રતની અપેક્ષા હોવાથી શબ્દાનુપાત અને રૂપાનુપાત નામે અતિચાર થાય છે.

તેમ વળી પુદ્ગલ પ્રક્ષેપ એટલે પોતે નિયમિત કરેલા ક્ષેત્રની બાહર રહેલા માણસને બોલુ કરવાને કાંકરા વગેરે પુદ્ગલો તેની સામે ફેંકવા, તે પુદ્ગલ પ્રક્ષેપ કહેવાય છે; જેથી કરીને જવા આવવાના વ્યાપારથી પ્રાણીનો નાશ ન થાય એવા અભિપ્રાયથી દેશાવકાશિક્રવ્રત ગ્રહણ કરાય છે. તે પ્રાણિ ધાત કે જે પોતે કરેલો અથવા બીજા પાસે કરાવ્યો, તેના રૂપમાં કોઈ વિશેષ નથી, પણ ઉલટું પોતે ગમન કરતાં ઈર્યાપથની વિશુદ્ધિ કરવાથી ગુણ થાય છે. અને બીજાને તો અબોલપણથી ઈર્યાપથની શુદ્ધિ ન કરવાથી જીવ ધાત થવારૂપ દોષ પ્રાપ્ત થાય છે. તેમાં પ્રથમના બે અતિચાર તો કાચીબુદ્ધિ વડે અથવા સહસાકાર વગેરેથી થાય છે અને જે છેલ્લા ત્રણ અતિચારો છે, તે તો કોઈ મિષથી અભિપ્રાય બોલાવનારને ઉત્પન્ન થાય છે. આ સ્થળે વૃદ્ધ

ફહાહુર્દ્ધાઃ—“દિગ્વ્રતસંક્ષેપકરણમણુવ્રતાદિસંક્ષેપકરણસ્યાપ્યુપલક્ષણં દૃષ્ટવ્યમ્ ।
તેષામપિ સંક્ષેપસ્યાવશ્યં કર્તવ્યત્વાત્ । પ્રતિવ્રતં ચ સંક્ષેપકરણસ્ય જિન્નવ્રતત્વેન
ઘાદશવ્રતાનીતિ સંખ્યાવિરોધઃ સ્યાદિતિ । અન્ન કેચિદાહુઃ । દિગ્વ્રતસંક્ષેપ એવ
દેશાવકાશિકં તદતિચારાણાં દિગ્વ્રતાનુસારિતયૈવોપલંઞાદત્રોચ્યતે યથોપલક્ષણ-
તયા શેષવ્રતસંક્ષેપકરણમપિ દેશાવકાશિકમુચ્યતે । તથોપલક્ષણતયૈવ તદતિચારા
અપિ તદનુસારિણાં દૃષ્ટવ્યાઃ । અથવા પ્રાણાતિપાતાદિસંક્ષેપકરણેષુ બંધાદય એ-
વાતિચારા ઘટંતે । દિગ્વ્રતસંક્ષેપે તુ સંક્ષિપ્તત્વાત્કેત્રસ્ય શબ્દાનુપાતાદયોઽપિ સ્યુ-
રિતિ નેદેન દર્શિતાઃ । ન ચ સર્વેષુ વ્રતનેદેષુ વિશેષતોઽતિચારા દર્શનીયાઃ રાત્રિ-
જોજનાદિવ્રતનેદેષુ તેષામદર્શિતત્વાદિતિ । ૨૨ ।

અથ તૃતીયસ્ય ।

પુરૂષો આ પ્રમાણે કહે છે—“આ દેશાવકાશિકવ્રતમાં દિગ્વ્રતનું સંક્ષેપ
કરવું તે આણુવ્રત વગેરેના સંક્ષેપ કરવાનું ઉપલક્ષણ છે, એમ જાણવું. કા-
રણકે, આણુવ્રત વગેરેના સંક્ષેપનું અવશ્ય કરવાપણું છે. અને દરેક વ્રતે સં-
ક્ષેપ કરવાથી ભિન્ન વ્રતપણાને લઈને ખારવ્રતની સંખ્યામાં વિશેષ પ્રાપ્ત થાય છે.

અહિં કેટલાએક આ પ્રમાણે કહે છે—દિગ્વ્રતનો સંક્ષેપ કરવો એજ
દેશાવકાશિકવ્રત છે, કારણ કે, દેશાવકાશિકવ્રતનો અતિચાર દિગ્વ્રતના અ-
તિચારને અનુસારે કરીનેજ જાણાય છે.

આ શકાના સમાધાનમાં કહેવાનું કે, જેમ ઉપલક્ષણપણાથી ખાંડીના
વ્રતનું સંક્ષેપકરણું પણ દેશાવકાશિક કહેવાય છે, તેમ ઉપલક્ષણપણાથી તે-
ના જે અતિચાર તે પણ તેને અનુસરીને જોવા અથવા પ્રાણાતિપાત વગેરેનું
જ સંક્ષેપ કરવું, તેને વિષે બધાદિકજ અતિચાર સંભવે છે. અને દિગ્વ્રતના
સંક્ષેપને વિષે ક્ષેત્રના સંક્ષિપ્તપણાને લઈને શબ્દાનુપાત વગેરે પણ અતિચાર
હોય, એમ ભેદ કરીને બતાવ્યા છે. કદિ અહિં શકા કરે કે, સર્વવ્રતના ભેદ
ને વિષે અતિચારો વિશેષપણે જોવા યોગ્ય છે. તેના ઉત્તરમાં કહે છે કે, તે અ-
તિચારો જોવા યોગ્ય નથી, કારણ કે, રાત્રિભોજન વગેરે વ્રતોના ભેદને વિષે
અતિચારોનું દેખાડવાપણું રહેતુંજ નથી. ૨૨

હવે ત્રીજી શિક્ષા વ્રતના અતિચાર કહે છે.

અપ્રત્યુપેક્ષિતાપ્રમાર્જિતોત્સર્ગાદાનનિક્ષેપસંસ્તારોપક્ર-
મણાનાદરસ્મૃત્યનુપસ્થાપનાનીતિ ॥ ૨૩ ॥

ફહ પદેઽપિ પદસમુદાયોપચારાદપ્રત્યુપેક્ષિતપદેનાપ્રત્યુપેક્ષિતદુઃપ્રત્યુપેક્ષિત-
સ્થંઙિલાદિભૂમિદેશઃ પરિગૃહ્યતે । અપ્રમાર્જિતપદેન તુ સ એવાપ્રમાર્જિતદુઃપ્રમાર્જિત
ઇતિ તથા ઉત્સર્ગશ્ચાદાનનિક્ષેપૌ ચેતિ ઉત્સર્ગાદાનનિક્ષેપાઃ તતોઽપ્રત્યુપેક્ષિતાપ્રમા-
ર્જિતે સ્થંઙિલાદાવુત્સર્ગાદાનનિક્ષેપાઃ અપ્રત્યુપેક્ષિતાપ્રમાર્જિતોત્સર્ગાદાનનિક્ષેપાઃ
તતસ્તે ચ સંસ્તારોપક્રમણં ચાનાદરશ્ચ સ્મૃત્યુપસ્થાપનં ચેતિ સમાસઃ । તત્રાપ્રત્યુપે-
ક્ષિતે પ્રથમત એવ લોચનાચ્યામનિરીક્ષિતે દુઃપ્રત્યુપેક્ષિતે તુ પ્રમાદાદ્ ગ્રાંતલોચન
વ્યાપારેણ ન સમ્યગ્નિરીક્ષિતે તથા અપ્રમાર્જિતે મૂલત એવ વસ્ત્રાંચલાદિના અપ-
રામૃષ્ટે દુઃપ્રમાર્જિતે ત્વર્દ્ધપ્રમાર્જિતે સ્થંઙિલાદૌ યથાર્હમુત્સર્ગો મૂત્રપુરીષાદીનામુજ્જ-

મૂલાર્થ—૧ ન જોયેલા તથા ન પ્રમાર્જેલા સ્થાનને વિષે મલ-
મૂત્રાદિ પરઠવવા, ૨ તેવા સ્થાનમાં ધર્મના ઉપકરણ લેવા તથા
મૂકવા. ૩ સંથારાને જોયા વિના તથા પ્રમાર્જ્યા વિના તેનો ઉપયો-
ગ કરવો. ૪ પૌષધ ઉપવાસનો અનાદર કરવો અને ૫ સ્મૃતિ—
સ્મરણનું અનુસંધાન ન રાખવું. એ પાંચ ત્રીજી શિક્ષાવ્રતના અ-
તિચાર કહેવાય છે. ૨૩

ટીકાર્થ—અહિ એક પદને વિષે પદસમુદાયનો ઉપચાર છે, તેથી
અપ્રત્યુપેક્ષિતપદવડે અપ્રત્યુપેક્ષિત અને દુઃપ્રત્યુપેક્ષિત એવા સ્થંઙિલાદિ ભૂ-
મિનો દેશ ગ્રહણ કરવો. અપ્રમાર્જિત પદે કરીને અપ્રમાર્જિત અને દુઃપ્રમાર્જિત
એવા સ્થંઙિલાદિ ભૂમિના દેશનું ગ્રહણ કરવું. ઉત્સર્ગ, આદાન અને
નિક્ષેપ તે પછી અપ્રત્યુપેક્ષિત તથા અપ્રમાર્જિત એવા સ્થંઙિલાદિને વિષે
ઉત્સર્ગ, આદાન અને નિક્ષેપ તે પછી સંસ્તારોપક્રમણ, અનાદર અને સ્મૃત્યુ-
પસ્થાપન—એમ દ્વંદ્વ સમાસ થાય છે. અપ્રત્યુપેક્ષિત એટલે પ્રથમથીજ
નેત્રા વડે નહિ જોએલા અને દુઃપ્રત્યુપેક્ષિત એટલે પ્રમાદથી ભ્રમેલા
નેત્રાના વ્યાપારને લઇને સારી રીતે નહીં જોએલા એવા સ્થંઙિલ વગેરેમાં
તથા અપ્રમાર્જિત એટલે મૂળથીજ વસ્ત્રના છેડા વગેરેથી નહીં પૂંજેલા અને
દુઃપ્રમાર્જિત એટલે અર્ધા પૂંજેલા એવા સ્થંઙિલ વગેરેમાં ત્યાગ કરવા યોગ્ય
મલમૂત્ર વગેરેને યથાયોગ્ય રીતે પરઠવવા. એ પ્રથમ અતિચાર જાણવો.

નીયાનામાદાનનિક્ષેપૌ ચ પૌષધોપવાસોપયોગિનો ધર્મોપકરણસ્ય પીઠફલ્લકાદેર્હા-
વતિચારૌ સ્યાતામેતાવિતિ । ૧-૨ ।

इह संस्तारोपक्रमणमिति संस्तारकशब्दः शय्योपलक्षणं तत्र शय्या शयनं
सर्वांगीणं वसतिर्वा । संस्तारकोऽर्द्धतृतीयहस्तपरिमाणः ततः संस्तारकस्य प्रस्ता-
वादप्रत्युपेक्षितस्याप्रमार्जितस्य चोपक्रमः उपज्ञोगः अतिचारोऽयं तृतीयः । ३ ।
अनादरस्मृत्यनुपस्थापने पुनर्हौ चतुर्थपंचमावतिचारौ । ४-५ । सामायिकाति-
चाराविव ज्ञावनीयाविति । इह संस्तारोपक्रमे इयं वृद्धसमाचारी कृतपौषधोपवासो
नाप्रत्युपेक्षितां शय्यामारोहति संस्तारकं वा पौषधशाळां वा सेवते दर्जवस्त्रं वा
शुद्धवस्त्रं वा चूम्यां संस्तृणाति कायिकाचूमेश्चागतः पुनरपि संस्तारकं प्रत्युपेक्ष-
तेऽन्वयातिचारः स्यात् एवं पीठादिष्वपि विज्ञापेति ॥ २३ ॥

તેવા પ્રકારના સ્થાંડિલ વગેરેમાં પૌષધ ઉપવાસને ઉપયોગી એવા જે
પીઠ ફલક (પાટ પાટીયું) વગેરે ધર્મના ઉપકરણને લેવા અને મુકવા—
એ બીજો અતિચાર બાળવો. એવી રીતે બેને અતિચાર કહેલા છે. ૧-૨

અહિં સંસ્તાર એટલે સંથારો ઉપલક્ષણથી શય્યા બાળવી. શય્યા એટલે
સર્વ અંગે શયન કરવું અથવા વસતિ-વસવું. જેનું પરિમાણ અઢી હાથનું
છે, તે સંથારો કહેવાય છે. તે સંથારને બેયા વિના તથા પૂજ્યા વિના ઉ-
પભોગ કરવો, એ ત્રીજો અતિચાર બાળવો. અનાદર એટલે પૌષધોપવાસનું
જેમ તેમ કરવું, તે ચોથો અતિચાર અને તેનું અનુસંધાન ન રાખવું, તે
પાંચમો અતિચાર—એ બે અતિચારની સામાયિકના અતિચારની પેઠે
ભાવના કરવી. ૩-૪-૫

અહિં સંથારાના ઉપભોગને વિષે વૃદ્ધસમાચારી આ પ્રમાણે છે—
પૌષધોપવાસ જણે કરેલો છે એવો પુરૂષ પડિલેહણ કર્યા વિનાની શય્યા
અથવા સંથારા ઉપર જશે નહીં અથવા પડિલેહણ કર્યા વિનાની પૌષધશા-
ળાને સેવે નહીં તેમજ દર્ભવસ્ત્રને વા શુદ્ધ વસ્ત્રને પડિલેહણ કર્યા વિનાની
ભૂમિ ઉપર ન પાથરે. કાયિકાભૂમિ એટલે મૂત્રાદિક કરવાની ભૂમિ, તેમાંથી
મૂત્રાદિક કરી આવ્યા પછી પ્રરીવાર સંથારાની પડિલેહણ કરે—જે તે ન
કરે તો અતિચાર લાગે છે. એવી રીતે બાબેઠ, પાટીયા વગેરે વસ્તુને વિષે
પણ બાળી લેવું. ૨૩

અથ ચતુર્થસ્ય —

સચિત્તનિક્ષેપ-પિધાન-પરવ્યપદેશમાત્સર્ય-કાલાતિ-
ક્રમા ઇતિ ॥ ૨૪ ॥

સચિત્તનિક્ષેપપિધાને ચ પરવ્યપદેશશ્ચ માત્સર્ય ચ કાલાતિક્રમશ્ચેતિ સમાસઃ । તત્ર સચિત્તે સચેતને પૃથિવ્યાદૌ નિક્ષેપઃ સાધુદેયજક્તાદેઃ સ્થાપનં સચિત્તનિક્ષેપઃ તથા સચિત્તેનૈવ વીજપૂરાદિના પિધાનં સાધુદેયજક્તાદેરેવ સ્થગનં સચિત્તપિધાનં તથા પરસ્યાત્મવ્યતિરિક્તસ્ય વ્યપદેશઃ પરવ્યપદેશઃ પરકીયમિદમન્નાદિકમિત્યેવમ-
દિત્સાવતઃ સાધુસમઢ્ઠં જાણનં પરવ્યપદેશઃ । તથા મત્સરોઽસહનં સાધુજિર્યાજિ-
તસ્ય ક્રોધકરણં ' તેન રંકેન યાચિતેન દત્તમહં તુ કિં તતોઽપિ હીન ઇત્યાદિવિ-

હવે ચોથા શિક્ષાવ્રતના અતિચાર કહે છે—

મૂલાર્થ—૧ સાધુને આપવા યોગ્ય વસ્તુને સચિત્ત ઉપર મૂકવી. ૨ તેને સચિત્ત વસ્તુવડે ઢાંકવી. ૩ પોતાની વસ્તુને પારકી વસ્તુ કહેવી ૪ મત્સરભાવ રાખવો અને ૫ કાલનો અતિક્રમ કરવો. એ પાંચ અતિચાર છે. ૨૪

ટીકાર્થ—સચિત્ત નિક્ષેપ, પિધાન, પરવ્યપદેશ, માત્સર્ય અને કાલાતિક્રમ—એ સર્વનો દ્વંદ્વ સમાસ થાય છે. ૧ તેમાં સચિત્ત એટલે પૃથ્વી-કાય વગેરે સચેતન વસ્તુને વિષે સાધુને આપવા યોગ્ય એવી અત્રાદિક વસ્તુનું સ્થાપન કરવું, તે સચિત્ત નિક્ષેપ નામે પેહેલો અતિચાર છે. ૨ તે સાધુને આપવા યોગ્ય વસ્તુને ખીજેરા વિગેરે સચેતન વસ્તુવડે ઢાંકવી તે સચિત્ત-પિધાન નામે ખીજે અતિચાર છે. ૩ પર એટલે પોતાથી જુદા એવા માણસ-નો વ્યપદેશ કરવો. અર્થાત્ સાધુને ન આપવાની ઈચ્છાથી 'આ અત્રાદિક વસ્તુ પારકી છે, મારી નથી' એમ સાધુની સમક્ષ કહેવું, તે પરવ્યપદેશ નામે ત્રીજે અતિચાર છે. ૪ મત્સર એટલે અસહનપણું સાધુએ કોઈ પુરૂષ પાસે કોઈ વસ્તુ માગી લાગે તેની ઉપર ક્રોધ કરવો. અથવા 'હું' 'શું' તે રંક પુરૂષ કરતાં જાણે છું કે, તેણે દીધી' ઇત્યાદિ વિકલ્પ કરવા તે પણું મત્સર કહેવાય છે. એવો મત્સર જેનામાં હોય તે મત્સરી કહેવાય અને તેનો જે ભાવ તે માત્સર્ય નામે ચોથો અતિચાર છે. ૫ કાલ એટલે સાધુને

કલ્પો વા સોઽસ્યાસ્તીતિ મત્સરી તદ્ભાવો માત્સર્યં તથા કાલસ્ય સાધૂચિત્તજિજ્ઞા-
સમયસ્યાતિક્રમોઽદિત્સયાનાગતજોજનપશ્ચાદ્જોજનદ્વારેણોદ્વંધનં કાલાતિક્રમોઽતિ-
ચાર ઇતિ । જાવના પુનરેવં યદાનાજોગાદિનાતિક્રમાદિના વા એતાનાચરતિ તદા-
તિચારોઽન્યદા તુ જંગ ઇતિ ॥ ૨૪ ॥

एनमणुव्रतगुणव्रतशिक्षापदानि तदतिचारांश्चाजिधाय प्रस्तुते योजयन्नाह ।-

एतद्रहिताणुव्रतादिपादनं विशेषतो गृहस्थधर्म
इति ॥ २५ ॥

एतैरतिचारैरहितानामणुव्रतादीनामुपलक्षणत्वात् सम्यक्त्वस्य च पादनं ।
किमित्याह । विशेषतो गृहस्थधर्मो जवति यः शास्त्रादौ प्राक् सूचित
आसीदिति ॥ २५ ॥

आहोक्तविधिना प्रतिपन्नेषु सम्यक्काणुव्रतादिष्वतिचाराणामसंज्ञव एव

યોગ્ય એવા ભિક્ષાનો સમય-તેનો અતિક્રમ એટલે સાધુને ન દેવાની ઈચ્છાથી
તે સમયને અનાગત ભોજન અથવા પશ્ચાત્ ભોજનદ્વારા ઉદ્વંધન કરવો,
તે કાલાતિક્રમ નામે પાંચમો અતિચાર છે. આ સ્થળે આવી ભાવનાછે કે,
જ્યારે અનાભોગાદિ અથવા અતિક્રમાદિવડે પૂર્વે કહેલા અતિચારને આચરે
સારેજ અતિચાર કહેવાય, નહીં તો વ્રતનો ભંગ કહેવાય છે. ૨૪

એવી રીતે આણુવ્રત, ગુણુવ્રત, અને શિક્ષાપદના અતિચારો કહીને તે
વાતને ચાલતા પ્રકરણ સાથે જોડી દેવા કહે છે—

મૂલાર્થ—એ અતિચારરહિત આણુવ્રત વગેરેને પાળવા
તે ગૃહસ્થનો વિશેષ ધર્મ જાણવો. ૨૫

ટીકાર્થ—એ અતિચારોથી રહિત એવા આણુવ્રત વગેરેનું જે પાલનું,
ઉપલક્ષણથી સમ્યક્ત્વનું પણ પાલનું, તે ગૃહસ્થનો વિશેષ ધર્મ કહેવાય
છે; જે ધર્મ શાસ્ત્રાદિકને વિષે પ્રથમ સૂચવેલા હતો. ૨૫

કોઈ શંકા કરે કે, પ્રથમ કહેલા વિધિવડે અંગીકાર કરેલા સમકિત
સહિત આણુવ્રતાદિને વિષે અતિચાર થવાનો સંભવ નથી, તે છતાં ‘અતિ-

તત્કથમુક્તમેતદ્વિહિતાણુવ્રતાદિપાત્તનમિત્યાશંક્યાહ ।

ક્ષિપ્તકર્મોદયાદતિચારા ઇતિ ॥ ૨૬ ॥

ક્ષિપ્તસ્ય સમ્યક્કાદિપ્રતિપત્તિકાલોત્પન્નશુદ્ધિગુણાદપિ સર્વથાઽવ્યવચ્છિન્ના-
નુબંધસ્ય કર્મણો મિથ્યાત્વાદેરુદયાદિપાકાત્સકાશાદતિચારાઃ શંકાદયો વધબંધા-
દયશ્ચ સંપદ્યંતે इदમુક્તં જવતિ યદા જવ્યત્વપરિશુદ્ધિવશાદત્યંતમનનુબંધીજૂતેષુ
મિથ્યાત્વાદિષુ સમ્યક્કાદિ પ્રતિપદ્યતે તદાતિચારાણામસંજવે એવ । અન્યથા પ્ર-
તિપત્તૌ તુ સ્યુરપ્યતિચારા ઇતિ ॥ ૨૬ ॥

તર્હિ કથમેષાં નિવારણમિત્યાશંક્યાહ ।

વિહિતાનુષ્ઠાનવીર્યતસ્તજ્જય ઇતિ ॥ ૨૭ ॥

વિહિતાનુષ્ઠાનં પ્રતિપન્નસમ્યક્કાદેર્નિત્યાનુસ્મરણાદિલક્ષણં તદેવ વીર્યં જી-

ચાર રહિત અણુવ્રત વગેરેનું પાલન કરવું' એમ શામાટે કહ્યું ? એ શંકાનો
અંતકાર ઉત્તર આપે છે:—

મૂલાર્થ—કિલ્ષ્ટ કર્મના ઉદયથી અતિચાર થાય છે. ૨૬

ટીકાર્થ—કિલ્ષ્ટ એટલે સમકિત પ્રમુખને અંગીકાર કરવાને સમયે
ઉત્પન્ન થયેલા શુદ્ધિ ગુણથી પણ જોનો અનુબંધ (પરસ્પર સંલગ્નપણું)
સર્વથા નાશ પામ્યો નથી એવા મિથ્યાત્વાદિ કર્મના ઉદયથી—વિપાકથી શંકા-
દિક અને વધ બંધ વગેરે અતિચાર ઉત્પન્ન થાય છે. અહિં કહેવાનું તાત્પર્ય
એ છે કે, જ્યારે લવ્યપણાની શુદ્ધિને લઈને મિથ્યાત્વાદિક કર્મ અતિ અનુબં-
ધરૂપ ન થવાથી સમ્યક્ત્વાદિ પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યારે અતિચાર થવાનો સંભવ
નથી, અને જો એમ ન હોય તો સમ્યક્ત્વ વગેરેનો અંગીકાર કરવામાં પણ
અતિચાર લાગે છે. ૨૬

ત્યારે એ અતિચારોનું નિવારણ કેમ થાય ? એવી શંકાનો ઉત્તર કહે છે—

મૂલાર્થ—અંગીકાર કરેલા સમ્યક્ત્વ વગેરેના આચરણથી
(સામર્થ્યથી) તે અતિચારનો જય થાય છે. ૨૭

ટીકાર્થ—વિહિત એટલે અંગીકાર કરેલા સમ્યક્ત્વ વગેરે તેનું અનુ-
ષ્ઠાન એટલે નિત્ય સ્મરણાદિ લક્ષણવાલું આચરણ તે રૂપ વીર્ય એટલે જીવનું

વસામર્થ્યં તસ્માત્કિમિત્યાહ । તજ્જયઃ તેષામતિચારાણાં જયોઽન્નિજવઃ સંપદ્યતે ।
યતો વિહિતાનુષ્ઠાનં સર્વાપરાધવ્યાધિવિરેચનૌષધં મહદિતિ ॥ ૨૭ ॥

एतद्विषयमेवोपदेशमाह— ।

अत एव तस्मिन् यत्न इति ॥ २८ ॥

અત એવ વિહિતાનુષ્ઠાનવીર્યસ્યાતિચારજયહેતુત્વાદેવ તસ્મિન્ વિહિતાનુષ્ઠાને
યત્નઃ સર્વોપાધિશુદ્ધ ઉદ્યમઃ કાર્યં ઇતિ ।

अन्यत्राप्युक्तम् ।

तम्हा निच्चसर्दए, बहुमाणेणं च अहिगयगुणंमि ।

पन्निवरककुगुंभाए, परिणइ आद्वोयणेणं च ॥ १ ॥

સામર્થ્ય, તેનાથી તે અતિચારોનો જય એટલે પરાક્ષવ થાય છે, કારણ કે,
વિહિતાનુષ્ઠાન એટલે તે શાસ્ત્રોક્ત આચરણુ સર્વ અપરાધરૂપ વ્યાધિને વિનાશ
કરવામાં મોટા ઔષધરૂપ છે. ૨૭

હવે એ વિષયનો ઉપદેશ કહે છે—

મૂલાર્થ—એજ કારણુ માટે તે અનુષ્ઠાનને વિષે પ્રયત્ન
કરવો. ૨૮

ટીકાર્થ—અંગીકાર કરેલા સમકિત વગેરેના અનુષ્ઠાનનું વીર્ય
અતિચારને જીતવાનું કારણુ છે, એ હેતુ માટે શાસ્ત્રોક્ત અનુષ્ઠાનને વિષે
સર્વ ઉપાધિથી શુદ્ધ એવો ઉદ્યમ કરવો.

તે વિષે બીજા સ્થલે (પચાશકમાં) પણ કહ્યું છે—

તે કારણુ માટે અસત્—અછતો એવો પણ વિરતિનો પરિણામ પ્રયત્ન
થી થાય છે, પ્રયત્ન વિના અથવા અકુશલ એવા કર્મના ઉદયથી છતો એવો
પણ વિરતિનો પરિણામ પડે છે, માટે અંગીકાર કરેલા સમકિત વગેરે ગુણોને
વિષે પ્રયત્ન કરવો. બહુમાન એટલે ભાવના પ્રબંધે કરીને તથા મિથ્યાત્વ અને
પ્રાણિવધાદિક સંબંધી ઉદ્વેગ લાવીને અને પરિણતિ એટલે સમકિતાદિ ગુ-
ણના શત્રુરૂપ એવા મિથ્યાત્વાદિ નઠારા ફલવાળા છે અને સમકિત—અણુવ્રતાદિ
ગુણ મોક્ષના હેતુ રૂપ છે, એવા પરિણામનો વિચાર કરીને યત્ન કરવો. ૧

તિર્થંકરજત્તીંસુસાહુજણપજ્જુવાસણાંયા ।
 ઉત્તરગુણસઘ્ઘાંણાંસયાહોઽજઙ્ગવં ॥ ૨ ॥

એવમસંતો વિ ઇમો જાયઽ જાત્રો ય ણ પમ્મઽ કયાવિ ।
 તાંણંબુદ્ધિમયા અપમાત્રો હોઽ કાયવ્વોત્તિ ॥ ૩ ॥ ૨૭

સાંપ્રતં-સમ્યક્કાદિગુણેષ્વલ્લભ્યઞ્ઞાનાય લલ્લભ્યપરિપાલ્લનાય ચ વિશેષતઃ
 શિક્ષામાહ— ।

સામાન્યચર્યાસ્યેતિ ॥ ૨૯ ॥

સામાન્યાનાં પ્રતિપન્નસમ્યક્કાદિગુણાનાં સર્વેષાં પ્રાણિનાં સાધારણાં ચાસૌ
 ચર્યાં ચેષ્ટાં ચ સામાન્યચર્યાં અસ્મિન્ પ્રતિપન્નવિશેષગૃહસ્થધર્મસ્ય જંતોરિતિ ॥ ૨૯ ॥

કીદૃશીત્યાહ—

તીર્થંકરની ભક્તિ વડે, સાધુ જનની સેવા વડે, ઉત્તર- ગુણુ-પ્રધાન ગુ-
 ણની અભિલાષા વડે અર્થાત્ સમકિત છતાં આશુવ્રતની અને આશુવ્રત છતાં
 મહાવ્રતની અભિલાષા વડે સર્વદા પ્રયત્ન કરવો. ૨

એવી રીતે આ નિત્ય સ્મૃતિ ન્યાય વડે એટલે યત્ન વડે અવિધમાન
 એવો પણ સમકિતનો તથા વિરતિનો પરિણામ થાય છે અને ઉત્પન્ન થયેલો
 પરિણામ તે ક્યારે પણ પડતો નથી, માટે બુદ્ધિમાન પુરૂષે એ નિત્ય સ્મરણાદિ
 પ્રયત્નને વિષે અપ્રમાદ કરવો. ૩-૨૮

સમકિત પ્રમુખ ગુણોને વિષે નહીં મળેલા એવા ગુણના લાભને માટે
 અને જે ગુણો મળેલા છે, તેનું પરિપાલન કરવાને માટે હવે વિશેષ
 શિક્ષા કહે છે.

**મૂલાર્થ—પૂર્વે કહેલાં ગૃહસ્થ પુરૂષની સામાન્ય ચેષ્ટા,
 જાણવી, ૨૯**

સામાન્ય એટલે અંગીકાર કર્યા છે સમ્યક્કર્ત્ત્વાદિ ગુણો જેમણે એવા
 સર્વ પ્રાણીઓની સાધારણ એવી ચર્યા-ચેષ્ટા અર્થાત્ પ્રવૃત્તિ તે ગૃહસ્થના
 વિશેષ ધર્મને અંગીકાર કરનારા પુરૂષને હોય છે. ૨૯

તે ચેષ્ટા કેવી જોઈએ? તે કહે છે—

સમાનધાર્મિકમધ્યે વાસઃ ઇતિ ॥ ૩૦ ॥

સમાનાઃ તુલ્યસમાચારતયા સદૃશાઃ ઉપલક્ષણત્વાદધિકાશ્ચ તે ધાર્મિકાશ્चेति
સમાસઃ । તેષાં મધ્યે વાસોઽવસ્થાનં તત્ર ચાયં ગુણઃ યદિ કશ્ચિત્તથાવિધર્શનમો-
હોદયાષ્ઠર્જાઙ્યવતે તતસ્તં સ્થિરીકરોતિ સ્વયં વા પ્રચવ્યમાનઃ તૈઃ સ્થિરીક્રિયતે
પઠ્યતે ચ ।

“યદ્યપિ નિર્ગતજાવસ્તથાપ્યસૌ રદ્ધયતે સદ્ધિરન્યૈઃ ।

વેણુર્વિલૂનમૂલોઽપિ વંશગહને મહીં નૈતિ” ॥ ૧ ॥ ૩૦

તથા વાત્સલ્યમેતેજ્વિતિ ॥ ૩૧ ॥

વાત્સલ્યમન્નપાનતાત્રૂલાદિપ્રદાનગ્લાનાવસ્થાપ્રતિજાગરણાદિના સત્કરણં પ-
તેષુ સાધર્મિકેષુ કાર્યં તસ્ય પ્રવચનસારત્વાત્ । ઉચ્યતે ચ ।

મૂલાર્થ—સરખા ધર્મ વાળા પુરૂષોની વચ્ચે નિવાસ કરે. ૩૦

સમાન એટલે તુલ્ય આચારને લઈને સરખા અને ઉપલક્ષણથી અધિક
એવા જે ધર્મી જનો તેઓની વચ્ચે વાસ કરવો. તેમાં આ પ્રમાણે ગુણ રહેલો
છે—જે કોઈ તેવી જાતના દર્શન મોહનીય કર્મના ઉદયને લીધે ધર્મથી પતિત
થાય તો તેને તે ધર્મમાં સ્થિર કરે છે અથવા પોતે ધર્મથી પતિત થાય તો
તેઓ તેને સ્થિર કરે છે, તે વિષે કહ્યું છે કે,—

જે કે મનુષ્ય ભાવ રહિત થયો હોય, તોપણ ખીજ પુરૂષો તેની રક્ષા
કરે છે. વાંસના સમૂહમાં રહેલો વાંસ તેનું મૂળ છેદાય તો પણ પૃથ્વી ઉપર
પડી જતો નથી. ૧-૩૦

મૂલાર્થ—વળી એ સાધર્મીજ જનો ઉપર વાત્સલ્ય
રાખવું. ૩૧

ટીકાર્થ—વાત્સલ્ય એટલે અન્ન, પાન, અને તાંપૂલ વગેરે આપીને
તથા ગ્લાનાવસ્થાને વિષે પ્રતિજાગરણ વડે વૈયાવચ્ચ કરવા વગેરેથી સત્કાર
કરવો. તે સત્કાર સાધર્મી જનોનો કરવો, કારણકે, તે પ્રવચન એટલે જિન-
શાસન તેનો સાર રૂપ છે તેને માટે, કહ્યું છે કે,—

“ જિનશાસનસ્ય સારો જીવદયા નિગ્રહઃ કષાયાણામ્ ।

સાધર્મિકવાત્સલ્યં ચક્તિશ્ચ તથા જિનેન્દ્રાણામ્ ” ॥ ૧ ॥ ૩૧

તથા ધર્મચિંતયા સ્વપનમિતિ ॥ ૩૨ ॥

ધર્મચિંતયા—

“ ધન્યાસ્તે વંદનીયાસ્તે તૈસ્તૈલોક્યં પવિત્રિતમ્ ।

યૈરેષ જીવનક્લેશી કામમદ્ધો વિનિર્જિતઃ ” ॥ ૧ ॥

ઈત્યાદિ શુભજાવનારૂપયા સ્વપનં નિદ્રાંગીકારઃ શુભજાવનાસુપ્તો હિ તાવંતં કાલ મવસ્થિતશુભપરિણામ એવ લક્ષ્યત ઇતિ ॥ ૩૨ ॥

તથા નમસ્કારેણાવબોધ ઇતિ ॥ ૩૩ ॥

નમસ્કારેણ સકલકલ્યાણપુરપરમશ્રેષ્ઠિજિઃ પરમેષ્ઠિજિરધિષ્ઠિતેન નમો અરિહંતાણમિત્યાદિપ્રતીતરૂપેણાવબોધો નિદ્રાપરિહારઃ પરમેષ્ઠિનમસ્કારસ્ય મહા-ગુણત્વાત્ । પઠ્યતે ચ ।

“ જીવદયા, કષાયોનો નિગ્રહ, સાધર્મિકોના વાત્સલ્ય અને જિનેન્દ્રોની ભક્તિ—એ જિન શાસનનો સાર છે. ” ૧

મૂલાર્થ—ધર્મની ચિંતા વડે શયન કરવું. ૩૨

ટીકાર્થ—ધર્મની ચિંતા વડે એટલે “જમણે જીવનને ક્લેશ આપનારો કામદેવ રૂપી મદ્ધને જીત્યો છે, તેઓ ધન્ય છે, તેઓ વંદના કરવા યોગ્ય છે અને તેમણે આ ત્રણ લોકને પવિત્ર કરેલા છે. ” ૧

ઈત્યાદિ શુભ ભાવના ભાવીને સ્વપન એટલે નિદ્રાનો અંગીકાર કરવો. શુભ ભાવના ભાવીને સુતેલો પુરૂષ તેટલો કાળ શુભ પરિણામ વાળો રહે છે. ૩૨

મૂલાર્થ—નમસ્કાર (નવકાર) મંત્ર કહેતાં કહેતાં જગવું. ૩૩

નમસ્કાર એટલે સર્વ કલ્યાણ રૂપ નગરના પરમશ્રેષ્ઠિ [નગર શેઠ] રૂપ એવા પંચપરમેષ્ઠિ એ અધિષ્ઠાન કરેલ ‘ નમો અરિહંતાણં ’ ઈત્યાદિ પ્રખ્યાત રૂપ વાલો નવકાર મંત્ર તે વડે અવબોધ એટલે નિદ્રાનો ત્યાગ કરવો—જગવું.^૧ કારણકે, પરમેષ્ઠિ નમસ્કારનો મોટો ગુણ છે. તેને આટલું છે કે,—

एष पंच नमस्कारः सर्वपापप्रणाशनः ।

મંગલનાં ચ સર્વેષાં પ્રથમં જવતિ મંગલમ્ ॥ ૧ ॥ ૩૩

तथा—प्रयत्नकृतावश्यकस्य विधिना चैत्यादिवंदन-
मिति ॥ ३४ ॥

પ્રયત્નેન પ્રયત્નવતા કૃતાન્યાવગ્યકાનિ મૂત્રપુરીષોત્સર્ગાગ્રપ્રક્ષાલનશુદ્ધવસ્ત્ર-
પ્રહણાદીનિ યેન સ તસ્ય વિધિના પુષ્પાદિપૂજાસંપાદનમુદ્ધાન્યસનાદિના પ્રસિ-
ષ્ઠેન ચૈત્યવંદનં પ્રસિદ્ધરૂપમેવાદિશદ્ધાન્માતાપિત્રાદિગુરુવંદનં ચ યથોક્તમ્—

“ चैत्यवंदनतः सम्यक् शुचो जावः प्रजायते ।

તસ્માત્કર્મક્રયઃ સર્વઃ તતઃ કલ્યાણમશ્નુતે ॥ ૧ ॥

इत्यादीनि ॥ ३४ ॥

तथा सम्यक्प्रत्याख्यानक्रियेति ॥ ३५ ॥

સમ્યગિતિ ક્રિયાવિશેષણં । તતઃ સમ્યગ્ યથા જવતિ તથા માનક્રોધાના-

“ આ પંચ નમસ્કાર સર્વ પાપોને નાશ કરનાર છે અને સર્વ મંગ-
ળોમાં મુખ્ય મંગળ રૂપ છે. ” ૧

મૂલાર્થ—પ્રયત્ન વડે કર્યું છે આવશ્યક જોણે એવા પુરૂષે
વિધિ વડે ચૈત્યાદિકનું વંદન કરવું. ૩૪

ટીકાર્થ—પ્રયત્નવાન્ થઈ કરેલા છે, આવશ્યક એટલે મળ મૂત્રનો
લાગ, અંગનું પ્રક્ષાલન અને શુદ્ધ વસ્ત્રનું ગ્રહણ વગેરે જોણે એવા પુરૂષે
વિધિ એટલે પુષ્પાદિક વડે પૂજા, મુદ્રા અને ન્યાસ ઇત્યાદિ પ્રસિદ્ધ વિધિ વડે
ચૈત્યવંદન જે પ્રસિદ્ધ છે તે, તેમજ આદિ શબ્દથી માતા પિતા વગેરે વડિલોને
વંદન કરવું. તેને માટે કહ્યું છે કે,—

“ चैत्यवंदन करवाथी सम्यक् प्रकारे शुभ लाव थाय छे અને तेनाथी
सर्व कर्मनो क्षय थाय छे અને तेथी सर्व कल्याणने प्राप्त करे छे. ” १

ઇત્યાદિ વંદનનું રૂળ જાણવું. ૩૪

મૂલાર્થ—વળી સમ્યક્ પ્રકારે પરચખાણની ક્રિયા કરવી. ૩૫

સમ્યક્ એ ક્રિયા વિશેષણ છે. તે ઉપરથી એવો અર્થ થાય કે, સમ્યક્

જોગાદિદોષપરિહારવશાત્પ્રત્યાખ્યાનસ્ય મૂલગુણગોચરસ્યોત્તરગુણગોચરસ્ય ચ ક્રિયા
ગ્રહણરૂપા પરિમિતસાવધ્યાસેવનેऽપિ અપરિમિતપરિહારેણ પ્રત્યાખ્યાનસ્ય મહા-
ગુણત્વાત્ । યથોક્તમ્ ।

પરિમિતમુપજ્ઞાનો હ્યપરિમિતમનંતકં પરિહરંશ્ચ ।

પ્રાપ્નોતિ ચ પરલોકે હ્યપરિમિતમનંતકં સૌખ્યમ્ ॥ ૧ ॥

इति । ॥ ૩૫ ॥

તથા—યથોચિતં ચૈત્યગૃહગમનમિતિ ॥ ૩૬ ॥

યથોચિતં યથાયોગ્યં ચૈત્યગૃહગમનં ચૈત્યગૃહે જિનજવનલક્ષણે અર્હદ્વિવંદ-
નાય પ્રત્યાખ્યાનક્રિયાનંતરમેવ ગમનમિતિ । इह द्विविधः श्रावको ज्ञवति समृद्धि-
मांस्तदितरश्च तत्रर्द्धिमान् राजादिरूपः स सर्वस्वपरिवारसमुदायेन व्रजति एवं

પ્રકારે જેમ હોય તેમ એટલે માન, ક્રોધ, અનાભોગ વગેરે દોષોનો ત્યાગ કરીને
પ્રત્યાખ્યાન એટલે મૂળ ગુણ તથા ઉત્તર ગુણ આશ્રીને રહેલ પરચખાણ, તેની
ક્રિયા કરવી. કારણકે, પરિમાણ કરેલા સાવધનુ સેવન કર્યે છતે અપરિમાણ
કરેલા સાવધનો ત્યાગ કરવો, તેણે કરીને મોટા ગુણોએ પરચખાણમાં રહેલા છે.
તેને માટે કહ્યું છે કે,—

“ પરિમાણ કરેલ સાવધને ભોગવતો અને અપરિમાણ કરેલ અનંત
સાવધનો ત્યાગ કરતો પુરૂષ પરલોકને વિષે નિશ્ચે અપરિમિત અનંત સુખ
પામે છે. ” ૧

મૂલાર્થ—જેમ ઘટે તેમ ચૈત્યગૃહમાં ગમન કરવું. ૩૬

ટીકાર્થ—પ્રત્યાખ્યાન ક્રિયા કર્યા પછી જેને જેમ ઉચિત હોય તેમ તેણે

અર્હત્ પિંખને વંદના કરવા માટે ચૈત્યગૃહમાં ગમન કરવું.

અહીં શ્રાવક બે પ્રકારના છે. એક સમૃદ્ધિમાન અને બીજો સમૃદ્ધિ
રહિત. તેમાં રાજ પ્રમુખ તે સમૃદ્ધિમાન શ્રાવક છે, તે પોતાના સર્વ પરિવારના
સમુદાયથી ચૈત્ય પ્રત્યે જાય છે, એમ કરવાથી શાસનની પ્રભાવેનાં કરેલી કહે-
વાય છે. તેનાથી બીજો સમૃદ્ધિ વગરનો શ્રાવક છે, તે પોતાના કુટુંબની સાથે

હિ તેન પ્રવચનપ્રજાવના કૃતા જવતિ । તદિતરોઽપિ સ્વકુટુંબસંયોગેનૈતિ સમુદાય-
કૃતાનાં કર્મણાં જવાંતરે સમુદાયેનૈવોપયોગાત્ ॥ ૩૬ ॥

તથા વિધિનાનુપ્રવેશ इति ॥ ૩૭ ॥

વિધિના વિધાનેન ચૈત્યગૃહે પ્રવેશઃ કાર્યઃ । અનુપ્રવેશવિધિશ્ચાયમ્ ।

“ સચ્ચિત્તાણં દન્વાણં વિજસ્સરણયાણ અચિત્તાણં દન્વાણં અવિજસ્સરણ-
યાણ એગસામિણં ઉત્તરાસંગેણં ચરકુપાસે ંજલિપગ્ગહેણં માણસો કગત્તીકરણે-
ણંતિ ॥ ૩૭ ॥

તત્ર ચ—ઉચિતોપચારકરણમિતિ ॥ ૩૮ ॥

ઉચિતસ્યાર્હદ્ધિવાનાં યોગ્યસ્ય ઉપચારસ્ય પુષ્પધૂપાદ્યર્ચનલક્ષણસ્ય કરણં
વિધાનમ્ ॥ ૩૮ ॥

ચૈત્ય પ્રત્યે જાય છે. કારણકે, સમુદાય મલીને કરેલા કર્મો ખીજ લવમાં સમુ-
દાય સાથે ભોગવવામાં આવે છે. ૩૬

મૂલાર્થ—વિધિવડે ચૈત્યગૃહમાં પ્રવેશ કરવો. ૩૭

ટીકાર્થ—વિધિ વડે ચૈત્યગૃહમાં પ્રવેશ કરવો. તે પ્રવેશ કરવાનો વિધિ
આ પ્રમાણે છે—

“ પોતાના અગને આશ્રીને રહેલા પુષ્પાદિ સચિત્ત દ્રવ્યનો ત્યાગ ક-
રવો અને અચિત્ત દ્રવ્ય જે આભૂષણ પ્રમુખ તેનો ત્યાગ ન કરવો. એક સા-
ટક એટલે ખેસ પ્રમુખ ઓઢવાના વસ્ત્રનું ઉત્તરાસંગ કરવું. (અહિં એક
શબ્દનું ગ્રહણ કરેલ છે, તેથી ઓઢવાના વસ્ત્રનું ઉત્તરાસંગ કરવું, પેહેરવા-
ના વસ્ત્રનું ઉત્તરાસંગ કરવું નહીં.) જિન પરમાત્માને દેખતાંજ અજલિ
જોડવો અને મનને એકાગ્ર કરવું ઇત્યાદિ વિધિસહિત ચૈત્યગૃહમાં પ્રવેશ
કરવો. *૩૭

મૂલાર્થ—વળી તે ચૈત્યને વિષે ઉચિત એવો ઉપચાર કરવો. ૩૮

ટીકાર્થ—ઉચિત એટલે અર્હતના ખિબને યોગ્ય એવો પુષ્પ, ધૂપાદિ
પૂજનો ઉપચાર તેનું કરણ એટલે વિધાન કરવું. ૩૮

કુઅદિ પાંચ પ્રકારના અભિગમ જાણી લેવા, અથવા પાંચ પ્રકારના ગજચિન્દ છે. તેને
ત્યાગ કરવો. ૧ વાહન, (પગખા વગેરે) ૨ મુકુટ ૩ તન્વાગ, ૪ વસ્ત્ર અને ૫ આમર એ પાંચનો
ત્યાગ કરવો.

તતો જાવતસ્તવપાઠ ઇતિ ॥ ૩૯ ॥

દરિદ્રિનિધિજ્ઞામાદિસંતોષોપમાનોપમેયાદ જાવતો જાવાત્સંતોષવ્રક્ષણાત્ સ્ત-
વાનાં સદ્નૂતગુણોદ્જાવનાપ્રધાનાનાં નમસ્કારસ્તવવ્રક્ષણાનાં પાઠઃ સમુચિતેન ધ્વ-
નિના સમુચારણમ્ ॥ ૩૯ ॥

તતશ્ચૈત્યસાધુવંદનમિતિ ॥ ૪૦ ॥

ચૈત્યાનામર્હદ્ધિવાનામન્યેષામપિ જાવાર્હત્પ્રજૃતીનાં સાધૂનાં ચ વ્યાખ્યાનાઘ-
ર્થમાગતાનાં વંદનીયાનાં વંદનમન્નિષ્ટવનં પ્રણિપાતદંરુકાદિપાઠક્રમેણ દ્વાદશાવર્તવં-
દનાદિના ચ પ્રસિદ્ધરૂપેણૈવેતિ ॥ ૪૦ ॥

તતઃ ગુરુસમીપે પ્રત્યાખ્યાનાન્નિવ્યક્તિરિતિ ॥ ૪૧ ॥

તથાવિધશુદ્ધસમાચારસાધુસમીપે પ્રાગેવ ગૃહાદૌ ગૃહીતસ્ય પ્રત્યાખ્યાનસ્ય
અભિવ્યક્તિઃ ગુરોઃ સાક્ષિજાવસંપાદનાય પ્રત્યુચારણમ્ ॥ ૪૧ ॥

મૂલાર્થ—તે પછી ભાવથી સ્તવનનો પાઠ કરવો. ૩૯.

ટીકાર્થ—દરિદ્રી પુરૂષને જ મ નિધિનો લાભ વગેરે થાય, અને તેથી જ સં-
તોષ થાય તે સંતોષની ઉપમાથી ઉપમેય એવા સંતોષરૂપ ભાવથી સ્તવ એટલે
વિધમાન ગુણોને (સદ્ભૂતગુણોને) પ્રગટ કરવારૂપ નમસ્કાર સ્તવનોનો પાઠ
એટલે યોગ્ય ધ્વનિથી ઉચ્ચાર કરવો. ૩૯

મૂલાર્થ—તે પછી ચૈત્ય—અરિહંતના ખિંબને તથા સાધુને વં-
દના કરવી. ૪૦

ટીકાર્થ—ચૈત્ય એટલે અરિહંતના ખિંબો તથા ખીજ પાણુ ભાવ અ-
રિહંતો અને સાધુ એટલે વ્યાખ્યાન વગેરેને માટે આવેલા વંદનીય મુનિઓ
તેમને વંદના કરવી એટલે સ્તવન અથવા પ્રણિપાત, ૬ ડક વગેરેના પાઠક્રમ-
થી અને દ્વાદશાવર્ત પ્રસિદ્ધ વંદનાદિક વડે વાંદવું. ૪૦

મૂલાર્થ—તે પછી ઉત્તમ ગુરૂની સમીપે પરચ્ચખાણની સ્પષ્ટતા
કરે—ઉચ્ચરે. ૪૧

ટીકાર્થ—તેવા શુદ્ધ સમાચારીવાલા સાધુ—ગુરૂની સમીપે પેહેલેથીજ
ધર પ્રમુખમાં ગ્રહણ કરેલા પરચ્ચખાણની સ્પષ્ટતા કરે એટલે ગુરૂની સાક્ષી
રાખવાને તેનું પ્રત્યુચ્ચારણ કરે. ૪૧

તતો જિનવચનશ્રવણે નિયોગ ઇતિ ॥ ૪૨ ॥

સંપ્રાપ્તસમ્યગ્દર્શનાદિઃ પ્રતિદિનં સાધુજનાત્સમાચારીં શૃણોતીતિ શ્રાવક
ઇત્યન્યર્યસંપાદનાય જિનવચનશ્રવણે નિયોગો નિયમઃ કાર્યઃ ॥ ૪૨ ॥

તતઃ સમ્યક્કૂનદર્શાલ્લોચનમિતિ ॥ ૪૩ ॥

સમ્યક્ સંદેહવિપર્યયાનધ્યવસાયપરિહારેણ તદર્થસ્ય વચનાન્નિધેયસ્ય પુનઃ
પુનર્ધર્મર્શનં અન્યથા ‘ વૃથાશ્રુતમાચિતિત’મિતિવચનાત્ ન કિંચિચ્છ્રવણગુણઃ
સ્યાદિતિ ॥ ૪૩ ॥

તતઃ આગમૈકપરતેતિ ॥ ૪૪ ॥

આગમો જિનસિદ્ધાંતઃ સ એવંકો ન પુનરન્યઃ કશ્ચિત્સર્વક્રિયાસુ પરઃ પ્ર-
ધાનો યસ્ય સ તથા તસ્ય જ્ઞાવઃ આગમૈકપરતા સર્વક્રિયાસ્વાગમમેવંકં પુરસ્કૃત્ય પ્ર-
વૃત્તિરિતિ ઇતિ ॥ ૪૪ ॥

મૂલાર્થ—તે પછી જિન વચનને સાંભળવાનો નિયમ કરવો. ૪૨

ટીકાર્થ—સમ્યક્ દર્શન વગેરેને પ્રાપ્ત કરી પ્રતિદિવસ સાધુ પામેથી
સમાચારી સાંભળે, તે શ્રાવક કહેવાય એવા સાર્થક અર્થને સંપાદન કરવા-
નેમાટે જિન વચનને સાંભળવાનો નિયમ કરવો. ૪૨

મૂલાર્થ—તે પછી તે જિનવચનના અર્થનો સારીરીતે વિચાર
કરવો. ૪૩.

ટીકાર્થ—સમ્યક્ એટલે સંદેહ, વિપર્યય અને અનધ્યવસાયનો ત્યાગ
કરી તે જિનવચનના અર્થનો વારવાર વિચાર કરવો. કાગળ કે, “ ચિંતવન
કર્યા વગરનું શ્રવણ વૃથા છે ’ એવું વચન છે, એ હેતુ માટે, ચિંતવન કર્યા
શિવાય સાંભળવાનો કંઈ પણ ગુણ થતો નથી. ૪૩

મૂલાર્થ—તે પછી જિનાગમનું જ પ્રધાનપણું રાખવું. ૪૪

ટીકાર્થ—આગમ એટલે જિનસિદ્ધાંત, તે એક જ (ખીન્ને દોઢ નહીં)
સર્વ ક્રિયાઓમાં જેને પ્રધાન છે, તેનો ભાવ અર્થાત્ સર્વ ક્રિયાઓનાં આગ-
મનેજ મુખ્ય કરીને પ્રવૃત્તિ કરવી, એવો ભાવાર્થ છે. ૪૪

તતઃ શ્રુતશક્યપાલનમિતિ ॥ ૪૫ ॥

શ્રુતસ્યાગમાદુપલબ્ધસ્ય શક્યસ્યાનુષ્ઠાતું પાર્યમાણસ્ય પાલનમનુશીલનં
સામાયિકપૌષધાદેરિતિ ॥ ૪૫ ॥

તથા અશક્યે જાવપ્રતિબંધ ઇતિ ॥ ૪૬ ॥

અશક્યે પાલયિતુમપાર્યમાણે તથાવિધશક્તિસામગ્ર્યજાવાત્સાધુધર્માન્યાસા-
દૌ ભાવેનાંતઃકરણેન પ્રતિબંધઃ આત્મનિ નિયોજનં તસ્યાપિ તદનુષ્ઠાનફલત્વાત્ ।
યથોક્તમ્—

“ નાર્યાં યથાન્યસક્તાયાસ્તત્ર જાવે સદાસ્થિતે ।

તદ્યોગઃ પાપબંધાય તથા ધર્મેઽપિ દૃશ્યતામ્ ॥ ૧ ॥

તદ્યોગ ઇતિ અન્યપ્રસક્તનારીવ્યાપારઃ સ્વકુંડુવપરિપાલનાદિરૂપઇતિ ॥ ૪૬ ॥

મૂલાર્થ—આગમથી સાંભળેલા અને પોતાથી થઈ શકે એવા
અનુષ્ઠાનનું પાલન કરવું. ૪૫.

ટીકાર્થ—શ્રુત એટલે આગમથી સાંભળેલું, શક્ય એટલે કરી શકાય
તેવું, તેનું પાલન કરવું, એટલે સામાયિક, પૌષધ વગેરેથી પાલન કરવું ૪૫.

મૂલાર્થ—પોતાની શક્તિથી ન બની શકે એવા અનુષ્ઠાનને
વિષે ભાવ રાખવો. ૪૬

ટીકાર્થ—અશક્ય એટલે જે પાલી ન શકાય તેવું અનુષ્ઠાન, તેને
વિષે ભાવ રાખવો. એટલે તેવી જાતની શક્તિની સામગ્રીના અભાવને લીધે
સાધુધર્મનો અભ્યાસ કરવા વગેરે કરી શકાય તેવા ન હોય, તેનેવિષે અં-
તઃકરણનો ભાવ રાખવો—તેની આત્માને વિષે યોજના કરવી, કારણકે, અ-
શક્ય અનુષ્ઠાનને વિષે આત્માને જોડવાથી અનુષ્ઠાનનું ફલ મળે છે, તે વિષે
કહ્યું છે કે,

“ બીજા પુરૂષમાં આસક્ત થયેલી સ્ત્રીનો ભાવ તે પુરૂષમાં સદા રહે છે
પછી તે આસક્ત થયેલી સ્ત્રીનો કુંડુ બ પાલન કરવારૂપ વ્યાપાર
જેમ પાપબંધને અર્થે થાય છે, તેમ અશક્ય ધર્મના અનુષ્ઠાનનો ભાવ તે
અનુષ્ઠાનના ફલને અર્થે થાય છે. ૧ ૪૬

૧ તેનો યોગ એટલે અન્ય પુરૂષમાં આસક્ત એવી સ્ત્રીનો સ્વકુંડુ બને પાલન કરવા પ્રમુખ વ્યાપાર.

તથા તત્કર્તૃષુ પ્રશંસોપચારાવિતિ ॥ ૪૭ ॥

તત્કર્તૃષ્વાત્માનમપેક્ષ્યાશક્યાનુષ્ઠાનવિધાયિષુ પુરુષસિંહેષુ પ્રશંસોપચારૌ ।
પ્રશંસા મુહુર્મુહુર્ગુણોત્કીર્તનરૂપા ઉપચારશ્ચ તદ્વચિતાન્નપાનવસનાદિના સાહાય્ય-
કરણમિતિ ॥ ૪૭ ॥

તથા નિપુણજ્ઞાવર્ચિતનમિતિ ॥ ૪૮ ॥

નિપુણાનામતિનિપુણમતિસૂક્ષ્મજ્ઞાવગમ્યાનાં જ્ઞાવાનાં પદાર્થાનામુત્પાદવ્યય
ઔવ્યસ્વજ્ઞાવાનાં વંધમોક્ષાદીનાં ચાતુષ્પેદ્ધાણં યથા—

“ અનાદિનિધને દ્રવ્યે સ્વપર્યાયાઃ પ્રતિક્ષણમ્ ।

ઉન્મજ્જંતિ નિમજ્જંતિ જલ્લકલ્લોલ્લવજ્જલે ॥ ૧ ॥

સ્નેહાન્યક્તશરીરસ્ય રેણુના શ્લિષ્યતે યથા ગાત્રમ્ ।

મૂલાર્થ—તે અશક્ય અનુષ્ઠાનને કરનારા પુરૂષોની પ્રશંસા
કરવી અને તેમને સહાય આપવી. ૪૭

ટીકાર્થ—પોતાના આત્માની અપેક્ષાએ તે અશક્ય અનુષ્ઠાનને કર-
નારા એવા સિંહ સમાન પુરૂષોની પ્રશંસા કરવી એટલે વારંવાર તેમના
ગુણોનું કીર્તન કરવું. ઉપચાર એટલે તેમને યોગ્ય એવા અન્ન, પાન, વસ્ત્ર
વિગેરેથી તેમને સહાય કરવી. ૪૭

મૂલાર્થ—સૂક્ષ્મ બુદ્ધિવટે જાણવા યોગ્ય એવા પદાર્થોનું ચિ-
તવન કરવું. ૪૮

ટીકાર્થ—નિપુણ એટલે અતિસૂક્ષ્મ વિચારવાણને જાણવા યોગ્ય
એવા ભાવ (પદાર્થ) એટલે ઉત્પાદ, વ્યય અને દ્રુવસ્વભાવવાળા બધાં, ભોક્ષ
વગેરે પદાર્થોના વિચાર કરવો. જેમકે,

“ અનાદિ અને અનંત એવા દ્રવ્યનેવિષે પ્રતિક્ષણે જલ્લકમાં તેના
તરંગોની જેમ સ્વપર્યાય ઉત્પન્ન થાય છે અને નાશ પામે છે. ” ૧

જેમ તેલથી ચોતેલા શરીરવાળા જાણસના ગાત્ર ઉપર રત ચોટ છે,

રાગદ્વેષાક્લિન્નસ્ય કર્મવંધો જવત્યેવમ્ ॥ ૨ ॥

ઇત્યાદીનિ ॥ ૪૮ ॥

તથા ગુરુસમીપે પ્રશ્ન ઇતિ ॥ ૪૯ ॥

યદા પુનર્નિપુણં ચિંત્યમાનોઽપિ કશ્ચિદ્ભાવોઽતિગંજીરતયા સ્વયમેવ નિ-
શ્ચેતું ન પાર્યતે તદા ગુરોઃ સંવિગ્નસ્ય ગીતાર્થસ્ય ચ સમીપે પ્રશ્નો વિશુદ્ધવિનયપૂર્વ-
કં પર્યનુયોગઃ કાર્યઃ યથા જગવન્નવબુદ્ધોઽયમર્થોઽસ્માભિઃ કૃતયત્નૈરપિ તતોઽ-
સ્માન્વોદયિતુમર્હંતિ જગવંત ઇતિ ॥ ૪૯ ॥

તથાનિર્ણયાવધારણમિતિ ॥ ૫૦ ॥

નિર્ણયસ્ય નિશ્ચયકારિણો વચનસ્ય ગુરુણા નિરૂપિતસ્ય અવધારણં દ-
ત્તાવધાનતયા ગ્રહણમ્ ।

જણિતં ચાન્યત્રાપિ—

“ સમ્ભવિયારિયવ્વં અટ્ટપયં જાવણાપહાણેણ ।

તેમ રાગદ્વેષથી વ્યાપ્ત એવાં પુરુષને કર્મનો બંધ થાય છે. ૨ ઈત્યાદિ. ૪૮

મૂલાર્થ—ગુરુની સમીપે પ્રશ્ન પુછવા. ૪૯

ટીકાર્થ—જ્યારે નિપુણતાથી વિચાર કરેલો કોઈ ભાવ—પદાર્થ અતિ
ગંભીરપણાને લઈને પોતાની મેલે તેનો નિશ્ચય ન થઈ શકે ત્યારે સવેગી
અને ગીતાર્થ એવા ગુરુની સમીપે શુદ્ધ વિનય પૂર્વક પ્રશ્ન પુછવો.

જમકે “ હે ભગવન, અમોએ યત્ન કર્યો તોપણ આ અર્થ અમારા
સમજવામાં આવતો નથી, માટે આપ ભગવંત અમોને સમજાવવાને યોગ્ય
છો ” ૪૯

મૂલાર્થ—ગુરુએ નિર્ણય કરેલા અર્થનું અવધારણ કરવું. ૫૦

ટીકાર્થ—નિર્ણય એટલે ગુરુએ નિરૂપણ કરેલું નિશ્ચય કારક વચન તે
નું અવધારણ કરવું, એટલે અવધાન આપી એકાગ્ર ચિત્ત રાખી સાંભળી ગ્ર-
હણ કરવું.

તે વિષે ખીજે સ્થલે પણ કહેલું છે—

ભાવના છે પ્રધાન જેને એવા પુરુષે બહુશ્રુત ગુરુ પાસેથી સાંભળેલા

વિસર્ગ ય વાવિયિવં વહુમુયગુરુણો સયાસાત્રો ” ॥ ૧ ॥ ૫૦

તથા ગ્જાનાદિકાર્યાજિયોગ ઇતિ ॥ ૫૧ ॥

ગ્જાનાદીનાં ગ્જાનચાલ્લટ્ટાગમગ્રહણોચનપ્રાચ્છર્ણકાદિલક્ષણાનાં સાધુ-
સાધર્મિકાણાં યાનિ કર્માણિ પ્રતિજાગરણોપધાનપાનવસ્ત્રપ્રદાનપુસ્તકાદિસમર્પ-
ણોપાશ્રયનિરૂપણાદિલક્ષણાનિ તેષ્વજિયોગો દત્તાવધાનતા વિધેયેતિ ॥ ૫૧ ॥

તથા કૃતાકૃતપ્રત્યુપેક્ષેતિ ॥ ૫૨ ॥

કૃતાનાં અકૃતાનાં ચ ચૈત્યકાર્યાણાં ગ્જાનાદિકાર્યાણાં ચ પ્રત્યુપેક્ષા નિ-
પુણાજોગવિલોચનવ્યાપારેણ ગવેપણં તત્ર કૃતેષુ કરણાન્નાવાદકૃતકરણાયોદ્યમો
વિધેયઃ અન્યથા નિષ્ફલશક્તિક્ષયપ્રસંગાદિતિ ॥ ૫૨ ॥

તતશ્ચ ઉચિતવેલ્લયાગમનમિતિ ॥ ૫૩ ॥

અર્થપદનો વિચાર કરવો. અને એ અર્થપદના વિષયનો—સ્વરૂપનો પણ
વિચાર કરવો. ૫૦

મૂલાર્થ—ગ્જાનાદિકના કાર્યનેવિષે સાવધાનપણું રાખવું. ૫૧

ટીકાર્થ—ગ્જાનાદિ એટલે માદા માણસો, પાલકો, વૃદ્ધો અને શાસ્ત્રનેચક્રણ
કરવામાં બિદુકત થયેલાઓ અને અતિથિ—મીઠામાન થયેલા સાધુઓ તથા
સાધર્મિઓના જે કર્મ એટલે પ્રતિજાગરણ, આપધ, અન્ન, પાન, અને વસ્ત્ર-
ના દાન, પુસ્તકાદિ અર્પણ કરવા, અને ઉપાશ્રય આપવા વિગેરે કામ તેની
અદર સારી રીતે ધ્યાન આપવું. ૫૧

મૂલાર્થ—કરેલા કામની અને ન કરેલા કામની તજવીજ કરવી પર

ટીકાર્થ—ચૈત્ય સખધી તથા ગ્જાનાદિ સખધી કરેલા કાર્યો તથા
ન કરેલા એવા જે કાર્યો તેની પ્રત્યુપેક્ષા કરવી, એટલે નિપુણતાથી વિચાર ક-
રવારૂપ તેઓના વ્યાપાર કરી તેની ગવેપણા કરવી તેમાં જે કાર્ય કરેલા છે,
તેને ફરી કરવાનો અભાવ છે પણ જે કાર્ય નથી તે કવ્યાને ઉદ્યન કરવો. જે
એમ ન કરવામાં આવે તો પાનાની શક્તિનો ફેગટ નય કરવારૂપ પ્રસંગ
આવે. ૫૨

મૂલાર્થ—તે પછી યોગ્ય વેલાએ ઘેર આવવું. ૫૩

ઉચિતવેદ્યા ગૃહવ્યવહારરાજસેવાદિપ્રસ્તાવલક્ષણયા આગમનં ચૈત્યજ-
વનાદ્ગુરુસમીપાદ્યા ગૃહાદાવિતિ ॥ ૫૩ ॥

તતો ધર્મપ્રધાનો વ્યવહાર ઇતિ ॥ ૫૪ ॥

કુલક્રમાગતમિત્યાદિસૂત્રોક્તાનુષ્ઠાનરૂપો વ્યવહારઃ કાર્યઃ ॥ ૫૪ ॥

તથા દ્રવ્યે સંતોષપરતેતિ ॥ ૫૫ ॥

દ્રવ્યે ધનધાન્યાદૌ વિષયે સંતોષપ્રધાનતા પરિમિતેનૈવ નિર્વાહમાત્રહેતુના
દ્રવ્યેણ સંતોષવતા ધાર્મિકેણૈવ જ્ઞાતિવ્યમિપ્યર્થઃ । અસંતોષસ્યાસુખહેતુત્વાત્ ।
યદુચ્યતે—

અત્યુષ્ણાત્સઘૃતાદન્નાદચ્છિદ્રાત્સિતવાસસઃ । અપરપ્રેષ્યજ્ઞાવાન્ન શેષ-
મિચ્છન્પતત્યધઃ ॥ ૧ ॥ ઇતિ

તથા—

ટીકાર્થ—યોગ્યવેલાએ એટલે હાટનો વેપાર તથા રાજની નોકરી
વિગેરે કરવાને સમયે આગમન કરવું એટલે ચૈત્યભવનમાંથી અથવા ગુરૂની
પાસેથી ઘર વિગેરે તરફ આવવું. ૫૩

મૂલાર્થ—તે પછી ધર્મ જેમાં મુખ્યછે, એવો વ્યવહાર કરવો. ૫૪

ટીકાર્થ—વ્યવહાર એટલે ‘કુલક્રમાગત’ ઇત્યાદિ પેહેલા અધ્યાયના
છઠ્ઠાસૂત્રમાં કહેવા પ્રમાણે વ્યવહાર કરવો. ૫૪

મૂલાર્થ—દ્રવ્યને વિષે સંતોષ મુખ્ય રાખવો. ૫૫

ટીકાર્થ—દ્રવ્ય એટલે ધનધાન્ય વિગેરેમાં સંતોષને પ્રધાન રાખવો.
અર્થાત્ કહેવાનો આશય એવોછે કે ધાર્મિક પુરૂષે પરિમાણ કરેલા અને
જેટલાથી માત્ર નિર્વાહ થઈ શકે એટલા પરિમિત દ્રવ્યથી સંતોષ માનનાગ
થવું. સંતોષ ન રાખવો એ હુ ખતો હેતુ છે. તેને માટે કલ્પુછેકે,—

“ થોડા ધી સાથે ગરમ અન્ન મળે, પેહેરવા કાટયા વગરનું વસ્ત્ર મળે
અને પારડી નોકરી ન કરવી પડે તેટલાથી સંતોષ માનવો. તે સિવાય બીજી
જે ઇચ્છા કરે તે નીચે પડે છે, તેનો અધીપાન થાય છે. ” ૧

“ સંતોષામૃતવૃક્ષાનાં યત્મુખં ગ્રાંતચેતસામ્ ।

કૃતસ્તદ્ધનદ્રુવ્યાનામિતથેતથ્ચ ધાવતામ્ ” ॥ ૧ ॥ ૫૫

તથા ધર્મે ધનવૃદ્ધિરિતિ ॥ ૫૬ ॥

ધર્મે શ્રુતચારિત્વાત્મકે સકલાજિલાપિતાવિકલસિદ્ધિમૂલ્કે ધનવૃદ્ધિઃ મ-
તિમતાં ધર્મ એવ ધનમિતિ પરિણામરૂપા નિરંતરંનિવેશનીયેતિ ॥ ૫૬ ॥

તથા શાસનોદ્વતિકરણમિતિ ॥ ૫૭ ॥

શાસનસ્ય નિશ્ચિત્ત્વહંયોપાદેયજાવાવિર્જાવનજાસ્કરકલ્પસ્ય જિનનિરૂપિ-
તવચનરૂપસ્ય ઉદ્વતિરૂચ્ચર્જાવસ્તસ્યાઃ કરણં સમ્યગ્ન્યાયવ્યવહરણ—યથોચિત-
જનવિનયકરણ—દીનાનાયાજ્યુદ્ધરણ—સુવિહિતયતિપુરસ્કરણ—પરિશુદ્ધશી-
લપાલનજિનજવનવિધાપન—યાત્રાસ્નાત્રાદિનાનાવિધોત્સવસંપાદનાદિનિરૂપાયઃ
તસ્યાતિમહાગુણત્વાદિતિ । પઞ્ચતે ચ—

વળી કહ્યું છે કે, “ જેઓ સંતોષરૂપી અમૃતથી તૃપ્ત છે અને જેમનું
ચિત્ત શાંતિમાં રહે છે, તેવા પુરુષોને જે મુખ મલે છે તે મુખ ધનમાં લુપ્ત
ખની આમતેમ દોડાદોડ કરનારાઓને ક્યારી મલે ” ૧ ૫૫

મૂલાર્થ—ધર્મને વિષે ધનવૃદ્ધિ રાખવી. ૫૬

ટીકાર્થ—સર્વ વાંછિતની અસાધારણ સિદ્ધિનું મૂલરૂપ એવા શ્રુતચા-
રિતરૂપ ધર્મનેવિષે ધનની વૃદ્ધિ રાખવી એટલે ‘ વૃદ્ધિવાનાને ધર્મજ ધન છે’
એવા નિરંતર પરિણામ રાખવા. ૫૬

મૂલાર્થ—જિન શાસનની ઉદ્વતિ કરવી. ૫૭

ટીકાર્થ—શાસન એટલે સર્વ હેય(ત્યાગ કરવા યોગ્ય) અને ઉપાદેય
(પ્રહરણ કરવા યોગ્ય) એવા ભાવને પ્રગટ કરવામાં મૂલ્ય સન્માન એવા ત્રીજિન-
નિરૂપિત વચન રૂપ શાસન તેની ઉદ્વતિ કરવી એટલે સારી રીતે ન્યાય પ્ર-
માણે વ્યવહાર કરવો, યોગ્યતા પ્રમાણે જોડાનો વિનય કરવો, દીન અને અ-
નાથ જનનો દુઃખમાંથી ઉદ્ધાર કરવો, શુદ્ધ ચિન્મીનો પૂજન સત્કાર કરવો,
શુદ્ધ શીખન પાલન કરવું, જિન ચૈત્યો કમવવા, યાત્રા, સ્નાન વગેરે વિવિધ
ઉત્સવો કરવા, ઇત્યાદિ ઉપાયોથી જિન શાસનની ઉદ્વતિ કરવી; કાન્યકુ-
તેવી ઉદ્વતિ કરવાનાં મોટા ગુણ રહેલા છે. તેને માટે શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે,

“ કર્તવ્યા ચોન્નતિઃ સત્યાં શક્તાવિહ નિયોગતઃ ।
અવંધ્યં કારણં હેષા તીર્થકૃન્નામકર્મણઃ ” ॥ ૧ ॥

ઇતિ ૫૭

તથા વિજ્ઞવોચિતં વિધિના ક્ષેત્રદાનમિતિ ॥ ૫૮ ॥

વિજ્ઞવોચિતં સ્વવિજ્ઞવાનુસારેણ વિધિનાનંતરમેવ નિર્દેક્ષ્યમાણેન ક્ષેત્રેષ્યો
નિર્દેક્ષ્યમાણેષ્ય એવ દાનમન્નપાનૌષધવસ્ત્રપાત્રાદ્યુચિતવસ્તુવિતરણમ્ ॥ ૫૮ ॥

વિધિક્ષેત્રં ચ સ્વયમેવ નિર્દિશન્નાહ—

સત્કારાદિર્વિધિર્નિઃસંગતા ચેતિ ॥ ૫૯ ॥

સત્કરણં સત્કારઃ અચ્યુત્યાનાસનપ્રદાનવંદનરૂપો વિનયઃ સ આદિર્ય-
સ્ય દેશકાલારાધનવિશુદ્ધશ્રદ્ધાવિષ્કરણદાનક્રમાનુક્રમાદેઃ કુશલ્લાનુષ્ઠાનવિશે-

“આ લોકમાં પોતાની શક્તિ પ્રમાણે જિન શાસનની ઉન્નતિ કરવી, કારણકે,
એ ઉન્નતિ તીર્થકર નામ કર્મને ઉપાર્જન કરવાનું ખરું કારણ છે” ૫૭

મૂલાર્થ—પોતાના વૈભવ પ્રમાણે વિધિવડે ક્ષેત્રને દાન કરે ૫૮.

ટીકાર્થ—પોતાના વૈભવને અનુસારે એટલે આગળ કહેવામાં આવ-
શે એવા વિધિને અનુસારે આગળ કહેવામાં આવશે એવા ક્ષેત્રોમાંજ ઉચિત
વસ્તુનું દાન કરવું, એટલે અન્ન, પાન, ઔષધ, વસ્ત્ર અને પાત્ર વગેરે યોગ્ય
વસ્તુ આપવી. ૫૮

વિધિ અને ક્ષેત્રનું સ્વરૂપ અંતકાર પોતે દેખાડે છે—

મૂલાર્થ—સત્કાર વગેરે કરવા અને ભોક્ષ વિના બીજી ઈચ્છા
ન રાખવી તે વિધિ કહેવાય છે. ૫૯

ટીકાર્થ—સત્કાર એટલે બેઠા થઈ સામાજિક, આસન આપવું, અને
વંદના કરવી એ રૂપ વિનય તે છે આદિ મુખ્ય જોને અર્થાત્ જોમાં, દેશ કાળ-
નું આરાધન અને શુદ્ધ શ્રદ્ધાનું પ્રગટ કરવાપણું છે, એવા દાનની પરિપાટી
વાળા કુશળ આચરણ રૂપ વિનય તે વિધિ જાણવો.

નિઃસંગતા એટલે આ લોક તથા પરલોકના કૃત્રની અભિલાષાથી ર-

પસ્ય સ તથા । કિમિત્યાહ । વિધિર્વર્ત્તે । નિઃસંગતા એહિકપારદ્વૌકિકફદ્વા-
જિદ્વાપવિકલ્પતયા સકલક્રેશક્રેશાકલંકિતમુક્તિમાત્રાજિસંધિતા ચકારઃ સમુ-
ચ્ચયે ॥ ૫૯ ॥

વીતરાગધર્મસાધવઃ ક્ષેત્રમિતિ ॥ ૬૦ ॥

વીતરાગસ્ય જિનસ્ય ધર્મ ઉક્તનિરુક્તઃ તત્પ્રધાનાઃ સાધવો વીતરાગધર્મ-
સાધવઃ ક્ષેત્રં દાનાર્હં પાત્રમિતિ તસ્ય ચ વિશેષવ્રક્ષણમિદમ્—

“ ક્ષાંતો દાંતો મુક્તો જિતેન્દ્રિયઃ સત્યવાગજયદાતા ।

પ્રોક્તસ્ત્વિદંભવિરતો વિધિગૃહીતા જવતિ પાત્રમ્ ॥ ૧ ॥ ૬૦

તથા દુઃસ્વિતેષ્વનુકંપા યગ્રાશક્તિ ઇવ્યતો જાવત-

શ્ચેતિ ॥ ૬૧ ॥

દુઃસ્વિતેષુ જવાંતરોપાત્તપાપપાકોપહિતાતિતોવ્રક્ષેશાવેશેષુ દેહિવ્વનુકંપા
કૃપા કાર્ય । યગ્રાશક્તિ સ્વસ.મર્થ્યાનુરૂપં ઇવ્યતસ્તથાવિધગ્રાસાદેઃ શકાસાત્ ।

હિત અને સર્વ કલેશના લેશથી કલંકિત નહીં થયેલ મુક્તિની કેવળ ઇચ્છા.
અહિં ચ શબ્દ સમુચ્ચય અર્થમાં છે. ૫૯

મહાર્થ—વીતરાગના ધર્મથી યુક્ત એવા સાધુઓ તે ક્ષેત્ર
કહેવાય છે. ૬૦

ટીકાર્થ—વીતરાગ એટલે જિન ભગવાન તેનો ધર્મ (જેની વ્યુત્પત્તિ
આગળ કહેલ છે.) તે છે મુખ્ય જન્મે એવા સાધુઓ તે ક્ષેત્ર છે, એટલે
દાનને લાયક પાત્ર છે. તેનું વિશેષ લક્ષણ આ પ્રમાણે છે—

“ ક્ષમાવાન, ઈન્દ્રિયોને દમન કરનાર, મુક્ત, ઈન્દ્રિયોને જીતનાર, સત્ય
વચન બોલનાર, અભય આપનાર, મનોદૃઢ, વચનદૃઢ અને કાયદંડ એ ત્રણ
દંડથી ગહિત અને વિધિનુ અલ્પ કરનાર એવો પુરૂષ પાત્ર કહેવાય છે. ૧ ૬૦

મૂલાર્થ—દુઃખી પુરૂષોની ઉપર દ્રવ્યથી અને ભાવથી પોતા-
ની શક્તિ પ્રમાણે અનુકંપા કરવી. ૬૧

ટીકાર્થ—દુઃખી એટલે પૂર્વ જન્મે કરેલા પાપના પરિણામથી પ્રાપ્ત
થયેલ અતિ તીવ્ર કલેશથી પીડાતા પ્રાણીઓને વિશે અનુકંપા—કૃપા કરવી.
યગ્રાશક્તિ એટલે પોતાના માનદ્ય પ્રમાણે દ્રવ્યથી એટલે તેવી જાતના

જાવતો જીવણજવજ્રમણવૈરાગ્યસંપાદનાદિરૂપાત્ । ચઃ સમુચ્ચયે । દુઃખિતાનુ-
કંપા તદુપકારત્વેન ધર્મેકહેતુઃ । યથોક્તમ્—

“ અન્યોપકારકરણં ધર્માય મહીયસે ચ જવતીતિ ।

અધિગતપરમાર્થાનામવિવાદો વાદિનામત્ર ” ॥ ૧ ॥

इति ॥ ६१ ॥

तथा लोकापवादजीरुतेति ॥ ६२ ॥

લોકાપવાદાત્ સર્વજનાપરાગલ્લક્ષણાત્ જીરુતા અત્યંતજીતજાવઃ કિમુક્તં-
જવતિ નિપુણમત્યા વિચિંત્ય તથાતથોચિતવૃત્તિપ્રધાનતયા સતતમેવ પ્રવર્તિતવ્યં
યથાયથાસકલસમીહિતસિદ્ધિવિધાયિજનપ્રિયત્વમુજ્જૃજ્ઞતે । ન પુનઃ કથંચિદ-
પિ જનાપવાદઃ તસ્ય મરણાન્નિર્વિશિષ્યમાણત્વાત્ । તથા ચાવાચિ ।

वचनीयमेव मरणं जवति कुक्षीनस्य लोकमध्येऽस्मिन् ।

मरणं तु कालपरिणतिरियं च जगतोऽपि सामान्या ” ॥१॥

इति ६२.

અત્ર વગેરે આપવાથી અને ભાવથી એટલે ભયંકર એવા આ ભવબ્રમણ-
થી વૈરાગ્ય સંપાદન કરાવવાથી અહિં ચ શબ્દ સમુચ્ચય અર્થમાં છે. દુઃખી
જન ઉપર અનુકંપા કરવી તે તેના ઉપકારપણાને લઈને ધર્મનુજ્ઞ કરણરૂપ
થાય છે, તેને માટે કહેલું છે—“પરનો ઉપકાર કરવો, તે મોટા ધર્મને માટે
થાય છે. તે વિષે પરમાર્થને પ્રાપ્ત કરનારા એવા તત્ત્વજ્ઞાની પુરૂષોનો અને
વાદી પુરૂષોનો વિવાદ નથી, એટલે એ વાત સર્વને માન્ય છે.” ૧ ૬૧

મહાર્થ—લોકાપવાદથી ભય રાખવો. ૬૨

ટીકાર્થ—લોકાપવાદ એટલે સર્વ લોકોની જેમાં નામુશી હોય તે. તેવા
લોકાપવાદથી ભીરૂતા ગભવી—અત્યંત બહીક રાખવી, તે ઉપરથી એમ સિદ્ધ થાય
છે કે, સર્વ નિપુણ બુદ્ધિથી વિચારીને તેવી રીતે હમેશા યોગ્ય વૃત્તિથી પ્રવર્તવું કે,
જેથી સર્વ વાંચિત સિદ્ધિને કરનારી લોકપ્રિયતા વૃદ્ધિ પામે. પણ કાઈ જનનો
લોકાપવાદ ન થાય. કાળજી, લોકાપવાદ મરણથી પણ વિશેષ છે. તેને માટે
શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે.

“કુક્ષીન પુરૂષની આ લોકમાં નિહા થાય, તે તેને મરણ રૂપ છે અને
કાલના પરિણામ રૂપે જે મરણ થાય છે, તે તે સર્વ જગતને મામાન્ય છે.” ૧

તથા ગુરુદ્વાયવાપેક્ષણમિતિ ॥ ૬૩ ॥

સર્વપ્રયોજનેષુ ધર્માર્થકામરૂપેષુ તત્તત્કાદ્વાન્નિવદ્વાત્તોચનેન પ્રારબ્ધુમિષ્ટેષુ પ્ર-
યમત એવ મતિમતા ગુરોર્ન્યૂયસો ગુણદ્વાજ્ઞપક્કસ્ય દોષદ્વાજ્ઞપક્કસ્ય ચ દ્વયોશ્ચ તદિ-
તરરૂપસ્ય જ્ઞાવો ગુરુદ્વાયવં તમ્ય નિપુણતયા અપેક્ષણમાત્તોચનં કાર્યમિતિ ॥ ૬૩ ॥
તતઃ કિમિત્યાહ—

વહુગુણે પ્રવૃત્તિરિતિ ॥ ૬૪ ॥

પ્રાયેણ હિ પ્રયોજનાનિ ગુણદ્વાજ્ઞમિશ્રાણિ તતો વહુગુણે પ્રયોજને પ્રવૃ-
ત્તિર્વ્યાપારઃ તથા ચાર્પમ્—

“ અપ્પેણ વહુમેસેજ્ઞા એયં પંમિયત્તરુક્કણં ।

સવ્વામુ પમિસેવામુ એવં અટ્ટપયં વિજ્ઞ ” ॥ ૧ ॥ ૬૪

તથા ચૈત્યાદિપૂજાપુરઃસરં જોજનમિતિ ॥ ૬૫ ॥

મૂલાર્થ—સર્વેમાં ગુરુ લાઘવની અપેક્ષા રાખવી. ૬૩

ટીકાર્થ—ધર્મ, અર્થ અને કામ રૂપ સર્વ પ્રયોજનને વિષે તે તે
કાલ વગેરેના બળનો વિચાર કરી આરંભેલા હોય, તેમને વિષે પ્રથમથીજ
શુદ્ધિમાન પુરૂષે જેમાં ધણાં ગુણનો વા ધણાં દોષનો જાણ હોય એવો પક્ષ
અને જેમાં થોડા ગુણ, દોષ હોય એવો પક્ષ કે જે ગુરુલાઘવ કહેવાય છે,
તેનો નિપુણતાથી વિચાર કરવો. ૬૩

તે ગુરુલાઘવની અપેક્ષા કરી શુ કન્વુ / તે કહે છે—

મૂલાર્થ—જેમાં દોષ થોડા હોય અને ગુણ ઘણા હોય, તેમાં
પ્રવૃત્તિ કરવી. ૬૪

ટીકાર્થ—પ્રાયે કરીને પ્રયોજનો ગુણ જાણથી ભિન્નિત હોય છે. તેનાં
જે પ્રયોજન ધણાં ગુણવાત્તુ હોય તેમાં પ્રવૃત્તિ કન્વી. તે વિષે મહામુનિનુ
પ્રમાણ છે.

“અહ્ય દોષે કરીને ધણા ગુણના જાણની દ્રવ્યજા કન્વી એ પદિતનુ
લક્ષણ છે. નોંટે સર્વ એવા પ્રતિ નેવનાના કાર્ય એટલે અપવાદને વિષે એટ-
લુ અર્થ પદ છે, એટલે નોંટા પુરૂષો નેન કહે છે.” ૧ ૬૪

મૂલાર્થ—ચૈત્યાદિકની પૂજા કર્યા પછી નોજન કરવું. ૬૫

પ્રાપ્તે જોજનકાલે ચૈત્યાનામર્હદ્વિવલ્લક્ષણાનાં આદિશબ્દાત્સાધુસાધર્મિકા-
ણાં ચ પૂજા પુષ્પધૂપાદિભિરન્નપાનાધિજિશ્ચોપચરણં સા પુરઃસરા યત્ર તચૈત્યાદિપૂ-
જા પુરઃસરં ભોજનમન્નોપજીવનમ્ । યતોઽન્યત્રાપિ પઠ્યતે ।

“જિણપૂત્રોચ્ચિદાણં પરિણસંજાત્તણા ઉચિયકિચ્ચં ।

ઠાણુવેસો ય તહા પચ્ચક્કાણસ્સ સંભરણં ॥ ૧ ॥ ૬૫

તથા તદન્વેવ પ્રત્યાખ્યાનક્રિયેતિ ॥ ૬૬ ॥

તદન્વેવ જોજનાનંતરમેવ પ્રત્યાખ્યાનક્રિયા દ્વિવિધાદ્યાહારસંવરણરૂ-
પા ॥ ૬૬ ॥

તથા શરીરસ્થિતૌ પ્રયત્ન ઇતિ ॥ ૬૭ ॥

શરીરસ્થિતાવુચિતાન્યંગસંવાહનસ્નાનાદિલક્ષણાયાં યત્ન આદરઃ । તથા
ચ પઠ્યતે—

ટીકાર્થ—ભોજન કરવાનો સમય પ્રાપ્ત થતાં અરિહંતના ખિંબરૂપ છે
લક્ષણ જન્મવું એવા ચૈત્યની આદિ શબ્દથી સાધુ સાધવીઓ અને સાધર્મિ
ખંધુઓની પૂજા કરવી. એટલે ચૈત્યની પુષ્પધૂપ વગેરેથી અને સાધુ તથા
સાધર્મિ ખંધુઓની અન્નપાન વગેરેથી ઉપચારરૂપ પૂજા કરવી તે ચૈત્યાદિકની
પૂજા કરવા પૂર્વક ભોજન લેવું તેને માટે ળીજ સ્થળે પણ કહે છે.

“જિનપૂજા કરવી, નિશ્ચયે દાન આપવું, પોષણ કરવા યોગ્ય પરિજન-
ની સંભાળ લેવી, ઉચિત કામ કરવું, પોતાને ઘટે તેવા સ્થાનમાં રહેવું અને
પચ્ચખાણને સંભારવા એટલે તે કાર્યો ભોજન પહેલાં કરવા યોગ્ય છે, તે ક-
ર્મા પછી જન્મવું.” ૧ ૬૫

મૂલાર્થ—ભોજન કર્યા પછી પચ્ચખાણ ક્રિયા કરવી. ૬૬

ટીકાર્થ—ભોજન કર્યા પછી બે પ્રકારના આહારની સંવરણરૂપ પચ્ચ
ખાણની ક્રિયા કરવી. એટલે અશન, પાન, ખાદિમ અને સ્વાદિમ—એ ચાર
પ્રકારના આહારમાંથી કોઈ બે, કોઈ ત્રણ અને કોઈ ચાર પ્રકારના આહારનો
સાગ કરે (ચોવીહાર કરે) એમ શક્તિ પ્રમાણે પચ્ચખાણ ક્રિયા કરવી. ૬૬

મૂલાર્થ—શરીરની સ્થિતિને વિષે પ્રયત્ન કરવો. ૬૭

ટીકાર્થ—શરીરની સ્થિતિ એટલે યોગ્ય તૈલનું મર્દન, પગચાંપી અ-
ને સ્નાન વગેરે કરવારૂપ શરીરની સંભાળ તેમાં યત્ન-આદર કરવો. તેને માટે
કહ્યું છે કે,—

“ ધર્માર્થકામમોક્ષાણાં શરીરં કારણં યતઃ ।

તતો યત્નેન તદ્વદ્ધ્યં યથોક્તેરનુવર્ત્તનઃ ॥ ૧ ॥ ઇતિ ૬૭ ॥

તથા તદુત્તરકાર્યચિંતેતિ ॥ ૬૮ ॥

તસ્યાઃ શરીરસ્થિતેરુત્તરાણિ ઉત્તમકાલજાત્રાવીનિ યાનિકાર્યાણિ વ્યવહાર-
કરણાર્થાનિ તેષાં ચિંતા તક્ષિરૂપા કાર્યા ઇતિ ॥ ૬૮ ॥

તથા કુશલજાવનાયાં પ્રવંધ ઇતિ ॥ ૬૯ ॥

કુશલભાવનાયામ્—

“ સર્વેઽપિ સંતુ મુખિનઃ સર્વે સંતુ નિરામયાઃ ।

સર્વે જહ્યાણિ પશ્યંતુ મા કશ્ચિત્પાપમાચરેન્ ” ॥ ૧ ॥

ઇત્યાદિ શુભચિંતારૂપાયાં પ્રવંધઃ પ્રકર્ષવૃત્તિઃ ॥ ૬૯ ॥

તથા શિષ્ટચરિતશ્રવણમિતિ ॥ ૭૦ ॥

શિષ્ટચરિતાના શિષ્ટચરિતપ્રશંસેતિ પ્રથમાધ્યાયસૂત્રોક્તદ્વક્ષણાનાં શ્રવણં

“ ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષનું કારણ શરીર છે, જેથી તે શરીર
ની પૂર્વે કહેલા મુખકારી અનુવર્તનોથી યત્નવદે વ્રતા કરવી ” ૧ ૬૭

મૂલાર્થ—તે શરીરની સ્થિતિ માટે ઉત્તરકાળે કરવાના કાર્યો
ની ચિંતા કરવી. ૬૮

ટીકાર્થ—તે શરીરની સ્થિતિ માટે ઉત્તરકાળે જે વ્યવહાર કરવારૂપ
કાર્યો કરવાનાં હોય, તેની ચિંતા કરવી—એટલે પછવાડે શરીરનો નિર્વાહ
શી રીતે થશે તેનો વિચાર કરવો. ૬૮

મૂલાર્થ—સર્વની કુશળ ભાવનામાં અનિશય ચિત્તવૃત્તિ
કરવી. ૬૯

ટીકાર્થ—કુશળ ભાવના આ પ્રમાણે

“ નર્વ પ્રાણી મુખી થાવેલા, નર્વજન નિર્જેની ગંદા, અને નર્વ પ્રાણી
કહ્યાણુને ગુણે. કાઈપણ પાપને આચરે નહી ” ઇત્યાદિ સર્વનું મુખ ચિં-
તન કરવારૂપ કુશળ ભાવનાના અતિ ઉત્કર્ષની ચિત્તવૃત્તિ કરવી ૬૯

મૂલાર્થ—શિષ્ટ પુરુષોના ચરિત્રોનું શ્રવણ કરવું. ૭૦

ટીકાર્થ—શિષ્ટ પુરુષોના ચરિત્રોનું શ્રવણ કરવું એટલે “ શિષ્ટ ચ-

નિરંતરમાકર્ણનં તચ્ચૂવણે હિ તઙ્ગતાન્નિલાપજાવાન્ન કદાચિદ્વ્યગુણહાનિઃ સં-
પદ્યત ઇતિ ॥ ૭૦ ॥

તથા સાંધ્યવિધિપાલનેતિ ॥ ૭૧ ॥

સાંધ્યસ્ય સંધ્યાકાલજવસ્ય વિધેરનુષ્ઠાનવિશેષસ્ય દિનાષ્ટમજાગજોજના-
જ્યવહારસંકોચાદિલક્ષણસ્ય પાલનાનુસેવનમિતિ ॥ ૭૧ ॥

एनामेव विशेषत आह ।

यथोचितं तत्प्रतिपत्तिरिति ॥ ७२ ॥

यथोचितं यथासामर्थ्यं तत्प्रतिपत्तिः सांध्यप्रतिपत्तिरिति ॥ ७२ ॥

कीदृशीत्याह—

पूजापुरस्सरं चैत्यादिवंदनमिति ॥ ७३ ॥

રિત પ્રશંસા ” એ પેહેલા અધ્યાયના સૂત્રમાં કહેલ લક્ષણવાલા શિષ્ટપુરુષો-
ના ચરિત્રોનું નિરંતર શ્રવણ કરવું. તેમને સાંભળવાથી તે શિષ્ટપુરુષોના જેવું
આચરણ કરવાનો અભિલાષ ઉત્પન્ન થવાથી તેમને કદિ પણ પ્રાપ્ત થયેલા
ગુણોની હાનિ થતી નથી. ૭૦

મૂલાર્થ—સંધ્યાકાલના વિધિનું પાલન કરવું. ૭૧

ટીકાર્થ—સંધ્યાકાલે કરવા યોગ્ય એવો વિધિ એટલે અનુષ્ઠાન વિશે-
ષ. જેની અંદર દિવસના આઠમા ભાગને વિષે ભોજનાદિ વ્યવહારનો સંકાય
કરવા વગેરે થાય છે તે. તેનું પાલન કરવું.*૭૧

એ વિષે વિશેષ કહે છે.

મૂલાર્થ—યથાશક્તિ સંધ્યાકાલના વિધિનો અંગીકાર કરવો. ૭૨

ટીકાર્થ—પોતાના સામર્થ્ય પ્રમાણે તે સંધ્યાકાલના વિધિનો અંગી-
કાર કરવો. ૭૨

તે વિધિને કવી રીતે અંગીકાર કરવો? તે કહે છે—

મૂલાર્થ—સંધ્યાકાળ સંબંધી પૂજા કરવા પૂર્વક ચૈત્યાદિ-
કનું વંદન કરવું. ૭૩

જો ચરધડી દિવસ છતા ભોજનાદિ વ્યવહારનો સંકાય વગેરે કરી સંધ્યાકાલ સંબંધી વિધિ
પાળવાને યથાશક્તિ ઉદ્દેશ કરવો એ ભાવાર્થ છે.

તત્કાલોચિતપૂજાપૂર્વકં ચૈત્યવંદનં ગૃહચૈત્યચૈત્યજનનયોઃ આદિશબ્દાદિ-
વંદનં માતાપિતૃવંદનં ચ ॥ ૭૩ ॥

તથા—સાધુવિશ્રામણક્રિયેતિ ॥ ૭૪ ॥

સાધૂનાં નિર્વાણારાધનયોગસાધનપ્રવૃત્તાનાં પુરુષાણાં સ્વાધ્યાયધ્યાનાદ્યનુ-
ષ્ઠાનનિષ્ઠેષહિતશ્રમાણાં તથાવિશ્રિવિશ્રામકસાધ્વજાત્રે વિશ્રમણક્રિયા । વિશ્રામ્યતાં
વિશ્રામં લજ્જમામાનાં કરણં વિશ્રામણા સા ચાસૌ ક્રિયા ચેતિ સમાસઃ ॥ ૭૪ ॥

તથા યોગાધ્યાસ इति ॥ ૭૫ ॥

યોગસ્ય સાલંબનનિરાલંબનજેદજિન્નસ્યાધ્યાસઃ પુનઃપુનરનુશીલનમ્ ઝ-
ક્તં ચ—

“ સાલંબનો નિરાલંબનથ યોગઃ પરો દ્વિધા જ્ઞેયઃ ।

જિનરુપધ્યાનં સ્વદ્વાદ્યસ્તત્તત્ત્વગસ્ત્વપરઃ ” ॥ ૧ ॥

ટીકાર્થ—સંધ્યાકાળને ઉચિત એવી પૂજા કરવા પૂર્વક ચૈત્યવદન
કરવું એટલે ગૃહ ચૈત્ય તથા ચૈત્ય ભવનનું વદન કરવું આદિ શબ્દથી
યતિને તથા માતા પિતાને વદન કરવું. ૭૩

મૂલાર્થ—સાધુને વિશ્રામ આપવાની ક્રિયા કરવી. ૭૪

ટીકાર્થ—ભાક્ષના આરાધન રૂપ યોગના સાધનમાં પ્રવર્તેલા અને
સ્વાધ્યાય ધ્યાન વગેરેના આચરણની સ્થિતિને લઈ શ્રમને પામેલા એવા સા-
ધુઓ (મુનિરાજો)ને કાર્ય તેવો વિશ્રામ કરાવનાર સાધુ ન હોય તો તે સાધુ-
ઓને વિશ્રામ મળે તેવી ક્રિયા કરવી અર્થાત તેમની વૈયાવચ્ચ કરવી. ૭૪

મૂલાર્થ—યોગનો અભ્યાસ કરવો. ૭૫

ટીકાર્થ—સાલંબન અને નિરાલંબન એવા બે બેદ વાલા યોગનો
અભ્યાસ કરવો એટલે વારંવાર તેનું પરિશીલન કરવું. તેને માટે ઉપર છે '૬-

“સાલંબન અને નિરાલંબન એવા બે પ્રકારનો ઉલ્લેખ યોગ છે. તેમાં
જે જિનરૂપનું ધ્યાન કરવું એટલે સમવસ્તરણમાં ગેદલા જિનના રૂપનું તથા
પ્રતિમારૂપે ગેદલા જિનનું ધ્યાન કરવું, તે સાલંબન અને જિનતત્ત્વ એટલે
અપ્રવેશના નનુદરૂપે કેવળ જ્ઞાનદિ સ્વભાવવાલા જિનતત્ત્વમાં ગમન કર-
નારા મુક્ત જિનપદ્માત્માનું ધ્યાન કરવું, તે નિરાલંબન યોગ ગેદવ.વ છે.”

તત્તત્ત્વગ્નિરિતિ નિવૃત્તજિનસ્વરૂપપ્રતિવચ્છ્વરિતિ ॥ ૭૫ ॥

તથા નમસ્કારાદિચિંતનમિતિ ॥ ૭૬ ॥

નમસ્કારસ્થાદિશબ્દાત્તદન્યસ્વાધ્યાયસ્ય ચ ચિંતનં જ્ઞાવનમ્ ॥ ૭૬ ॥

તથા પ્રશસ્તજ્ઞાવક્રિયેતિ ॥ ૭૭ ॥

તથા તથા ક્રોધાદિદોષવિપાકપર્યાલોચનેન પ્રશસ્તસ્ય પ્રશંસનીયસ્ય જ્ઞાવ-
સ્થાંતઃકરણરૂપસ્ય ક્રિયા કરણં અન્યથા મહાદોષજ્ઞાવાત્ । યદુચ્યતે—

“ ચિત્તરત્નમસંક્લિષ્ટમાંતરં ધનમુચ્યતે ।

યસ્ય તન્મુષિતં દોષૈસ્તસ્ય શિષ્ટા વિપત્તયઃ ” ॥ ૧ ॥ ૭૭

તથા જ્ઞવસ્થિતિપ્રેક્ષણમિતિ ॥ ૭૮ ॥

જ્ઞવસ્થિતેઃ સંસારરૂપસ્ય પ્રેક્ષણમવલોકનમ્—

(મોક્ષમાં રહેલા એવા જિન પરમાત્માના સ્વરૂપ સાથે જોડાયેલા જે
યોગ તે નિરાલંબન યોગ કહેવાય છે.) ૭૫

મૂલાર્થ—નમસ્કાર પ્રમુખનું ચિંતન કરવું. ૭૬

ટીકાર્થ—નમસ્કાર આદિ શબ્દથી અન્ય સ્વાધ્યાયનું ચિંતન કરવું
ભાવવું. ૭૬

મૂલાર્થ—વખાણવા યોગ્ય (ભાવ) અંતઃકરણ કરવું. ૭૭

ટીકાર્થ—વખાણવા યોગ્ય એટલે તે તે ક્રોધાદિ દોષના વિપાકનો
વિચાર કરવાથી પ્રશંસનીય એવું ભાવ એટલે અંતઃકરણ કરવું. તેવું અંતઃ-
કરણ ન કરવાથી મોટા દોષ લાગે છે. તેને માટે શાસ્ત્રમાં કહેલું છે—

“ કલેશ રહિત એવું જે ચિત્તરૂપી રત્ન તે અંતરનું ધન છે. જે
પુરૂષનું તે ધન દોષોથી લુપ્તાયેલું છે, તે પુરૂષને સર્વ વિપત્તિઓ આવી
મળે છે. ૧ ” ૭૭

મૂલાર્થ—સંસારની સ્થિતિનો વિચાર કરવો. ૭૮

ટીકાર્થ—આ સંસારની સ્થિતિનો વિચાર કરવો—તેનું અવલોકન કરવું.

૧ ક્રોધ પ્રીતિનો, માન વિનયનો, માયા મિત્રતાનો અને લોભ સ્વર્વનો નાશ કરનાર છે.
એવા વિચાર કરવો.

યથા—

“ યૌવનં નગનદાસ્પદોષમં
શારદાંબુદવિલાસિ જીવિતમ્ ।
સ્વપ્નદ્વન્ધ્યનવિન્નમં ધનં
સ્થાવરં કિમપિ નાસ્તિ તત્ત્વતઃ ॥ ૧ ॥
વિગ્રહા ગદચ્ચુજંગમાદ્વયાઃ
સંગમા વિગમદોષદૂષિતાઃ ।
સંપદોપિ વિપદાકટાક્ષિતા
નાસ્તિ કિંચિદનુપહ્વં સ્ફુટમ્ ” ॥ ૨ ॥

ઇત્યાદીનિ ॥ ૭૮ ॥

તદનુ તન્નૈર્ગુણ્યજ્ઞાવનેતિ ॥ ૭૯ ॥

તસ્યા જવસ્થિતેઃ તન્નૈર્ગુણ્યજ્ઞાવના નિઃસારત્વચિંતનં । યથા ।

“ ફતઃ ક્રોધો મૃત્યુઃ પ્રકટયતિ પક્કં નિજમિતઃ
શૃંગાદ્ગી તુળ્ણેયં વિઘટતવદના ધાવતિ પુરઃ ” ।

ત્રમકે—

“ યૌવનવય પર્વતની નદીના જેવું અપણ છે. જીવિતશબ્દરુતુના વાદ-
ળાના વિલાસ જેવું અસ્થિર છે અને દ્રવ્ય સ્વભામાં મળેલાં યૌવનના વિલાસ
જેવું છે. તેથી વસ્તુતાએ કાંઈપણ સ્થિર રહેનારું નથી. ૧

શરીર રોગરૂપી અપેનિ રહેવાનું સ્થાન છે, ન ગમે વિયોગના દોષથી
ફૂટી જાય છે, અને સ પતિઆ પાનું વિપત્તિઆએ કટાક્ષ દૃષ્ટિથી જોએલી છે, તેથી
નફૂટ રીતે કાંઈ પાનું વસ્તુ ઉપદ્રવ મલિત નથી. ” ૨

ઇત્યાદિ ન સાગ્ના સ્વરૂપનો વિચાર કરવો. ૭૮

મૂલાર્થ—તે પછી આ ભવ સ્થિતિની અસારતાનું ચિંતન
કરવું. ૭૯

ટીકાર્થ—તે ભવસ્થિતિની અનાગતાનું ચિંતન કરવું. ૮૦

“ એક તરફ કાંઈક સી નીચપક્ષી પાતળી પાવને પેનાટ કરે છે, એક
તરફ રૂપરૂપી શીવાક્ષની સુત દાગને આગ ૧ આગના દોષના ફરે છે અને

હતઃ ક્રૂરઃ કામો વિચરતિ પિશાચશ્ચિરમહો

શ્મસાનં સંસારઃ ક ઇહ પતિતઃ સ્થાસ્યતિ સુખમ્ ॥ ૧ ॥

एतास्तावदसंशयं कुशदत्तप्रांतादविद्रूपमा

લઢ્મ્યો વંધુસમાગમોઽપિ ન ચિરસ્થાયી સ્વદ્વપ્રીતિવત્ ।

यच्चान्यत्किंच किंचिदस्ति निखित्वं तच्छारदांजोधर

ચ્છાયાવચ્ચદ્વતાં વિજર્તિં યદતઃ સ્વસ્મૈ હિતં ચિંત્યતામ્” ॥ ૨ ॥ ૭૬

તથા અપવર્ગાલ્લોચનમિતિ ॥ ૮૦ ॥

અપવર્ગસ્ય મુક્તેઃ આલ્લોચનં સર્વગુણમયત્વેનોપાદેયતયા પરિજ્ઞાવનમ્ ।

યથા—

“ પ્રાપ્તાઃ શ્રિયઃ સકલકામકુઘાસ્તતઃ કિં
દત્તં પદં શિરસિ વિદ્ધિષતાં તતઃ કિમ્ ।

એક તરફ કામદેવરૂપી ક્રૂર પિશાચ ચિરકાલ પ્રયા કરે છે એવા આ સંસાર-
રૂપી શ્મસાનમાં પડેલા કયો પુરૂષ સુખે રહેવાનો ? ૧

દાહના પત્રના છેડા ઉપર પડેલા જલના બિંદુના જેવી આ સંપત્તિઓ
છે, એ નિઃસદેહ છે અને બંધુઓને સમાગમ પણ દુર્જનની પ્રીતિની જેમ
ચિરસ્થાયી નથી અને તે શિવાય બીજું બધું જે કાંઈ છે, તે શરદ્દરતુના વાદ-
ળાની છાયાનીજેમ ચપલતાને ધારણ કરે છે, તેથી હે ભવ્ય પ્રાણિયો, પોતાના
હિતનું ચિંતવન કરો. ૨ ” ૭૬

મૂલાર્થ—મુક્તિની આલોચના કરવી. ૮૦

ટીકાર્થ—મુક્તિની આલોચના કરવી એટલે સર્વ ગુણો મુક્તિમાંજ
રહેલા છે, તેથી મુક્તિજ ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે, એવી ભાવના ભાવવી.
જેમકે,—

“ સર્વ કામને દાહન કરનારી લક્ષ્મીઓ પ્રાપ્ત થઈ, એથી શું થયું ?
શત્રુઓના મસ્તક ઉપર પગ મુક્યો, એથી શું થયું ? વૈભવોથી સ્નેહીઓને
પૂરી દીધા, એથી શું થયું ? અને પ્રાણીઓનું શરીર કદપાંત કાલ સુધી ધાર-

મંપ્રિતાઃ પ્રણયિનો વિજર્વસ્તતઃ કિં
કલ્પં જૃતં તનુજૃતાં તનુજિમ્તતઃ કિમ્ ॥ ૧ ॥
તસ્માદનંતમજરં પરમં પ્રકાશં
તચ્ચિત્તં ચિંતય કિમેજિરસદ્વિકલ્પઃ ।
યસ્યાનુપંગિણ ઇમે જીવનાધિપત્ય—
યોગાદયઃ કૃપણજંતુમતા જવંતિ ” ॥ ૨ ॥ ॥ ૮૦ ॥

તથા શ્રામણ્યાનુરાગ ઇતિ ॥ ૮૧ ॥

શ્રામણ્યે શુદ્ધસાધુજાતે અનુરાગો વિધેયઃ ।

યથા—

“ જનં મુનિવ્રતમશેષજ્ઞવાત્તર્ક્ય—
મંતાનતાનવકરં સ્વયમન્યુપેતઃ ।
કુર્યાં તત્તુત્તરતરં ચ તપઃ કદાહં
જોગેષુ નિઃસ્પૃહતયા પરિમુક્તસંગઃ ” ॥ ૧ ॥ ॥ ૮૧ ॥

જુ થઈને રહ્યું, એથી મુ થયું / હું ચિત્ત, તેથી અનન, અગર (જગન્નિત)
પરમ પ્રકાશરૂપ એવા ભાસ મુખનું ચિત્તવન કરે. ખોટા મંકરૂપ વિકલ્પો
કરવાથી મું વળવાનું છે / કારણકે, વિષય મુખની પ્રાપ્તિ માટે એક જ એવા પ્રા-
ણીઓને જીવનપતિ પાણાની પ્રાપ્તિ વગેરે જે મુખ્યા છે, તે તે ભાસ મુખની
પ્રાપ્તિના આનુષંગિક મુખ છે એટલે તેના પેટા મુખરૂપ છે. ૧-૨ ૮૦

મૂલાર્થ—નાધુપાણાને વિષે અનુરાગ કરવો. ૮૧

ટીકાર્થ—શુદ્ધ નાધુપાણામાં અનુરાગ કરવો. એટલે ‘ જનં શુદ્ધ
સાધુપણું કવાઈ પ્રાપ્ત થને ’ એવો વિચાર કરવો

સંકેત—

“ સર્વ જીવને વિષે કરેલા કર્મોના નવનુકૂળે નિષાધના જનનુનિતા
વતને રોગ-આથી પ્રાપ્ત થઈએ અને નાશને વિરોધિ નિશ્ચિતાથી નાશને ઓડના-
રા એવો હું અતિશય પ્રવાસ એવા તરને કહું આચરણ ” ૧ ૮

આ પંક્તિએ અનુરાગની વિચાર કરવો. ૮૧

તથા યથોચિતં ગુણવૃદ્ધિરિતિ ॥ ૮૨ ॥

યથોચિતં યો યદા વર્દયિતુમુચિતસ્તસ્ય સમ્યગ્દર્શનાદેર્ગુણસ્ય દર્શનપ્રતિમાવ્રતપ્રતિમાન્યાસદ્ધારણે વૃદ્ધિઃ પુષ્ટીકરણં કાર્યા ॥ ૮૨ ॥

તથા સત્વાદિષુ મૈત્ર્યાદિયોગ ઇતીતિ ॥ ૮૩ ॥

સત્ત્વેષુ સામાન્યતઃ સર્વજંતુષુ આદિશબ્દાદુઃસ્વિતસુખદોષદૂષિતેષુ મૈત્ર્યાદીનામાશયવિશેષાણાં યોગો વ્યાપારઃ કાર્યઃ । મૈત્ર્યાદિલક્ષણં ચેદમ્ ।

“ પરહિતચિંતા મૈત્રી પરદુઃસ્વવિનાશિની તથા કરુણા ।

પરસુખતુષ્ટિર્મુદિતા પરદોષોપેક્ષણમુપેક્ષા ” ॥ ૧ ॥

ઇતિઃ પરિસમાપ્તૌ ॥ ૮૩ ॥

સંપ્રત્યુપસંહરન્નાહ ।

મૂલાર્થ—જેમ ઘટે તેમ ગુણોની વૃદ્ધિ કરવી. ૮૨

ટીકાર્થ—યથોચિત એટલે જે સમ્યગ્દર્શન પ્રમુખ ગુણ જ્યારે વધારવાને ઉચિત હોય ત્યારે તે ગુણની દર્શન પ્રતિમા અને વ્રત પ્રતિમાના અભ્યાસદ્વારા વૃદ્ધિ—પુષ્ટિ કરવી. ૮૨

મૂલાર્થ—સર્વ જીવોને વિષે મૈત્રી વગેરે ચાર ભાવનાનો યોગ કરવો. ૮૩

ટીકાર્થ—સત્ત્વ એટલે સામાન્યપણે સર્વ પ્રાણીઓને વિષે આદિ શબ્દથી દુઃખી અને સુખરૂપ દોષથી દૂષિત થયેલા પ્રાણીઓને વિષે મૈત્રી પ્રમુખ ભાવનાનો યોગ—વ્યાપાર કરવો. મૈત્રી વગેરેના લક્ષણ આ પ્રમાણે છે.

ખીજના હિતની ચિંતા કરવી તે મૈત્રી, પારકા દુઃખનો નાશ કરનારી, એ કરુણા, ખીજનું સુખ દેખી સંતુષ્ટ થવું, એ મુદિતા અને ખીજના દોષની ઉપેક્ષા કરવી એ ઉપેક્ષા ૧.

ઈતિ શબ્દ સમાપ્તિ બતાવે છે, એટલે એ પ્રમાણે શુદ્ધસ્વધર્મની સમાપ્તિ થઈ. ૮૩

આવૃત્તાપ્રસંગને સમાપ્ત કરતાં કહે છે—

વિશેષતો ગૃહસ્થસ્ય ધર્મ ઉક્તો જિનોત્તમઃ ।

एवं सद्भावनासारः परं चारित्रकारणम् ॥ ૫૪ ॥

इति—

વિશેષતઃ સામાન્યગૃહસ્થધર્મર્વેલ્લક્ષણ્યેન ગૃહસ્થસ્ય ગૃહમેધિનો ધર્મ ઉક્તો નિરૂપિતો જિનોત્તમઃ અર્હદ્ભિઃ એવમુક્તરીત્યા સદ્ભાવનાસારઃ પરમપુરુષાર્થાનુ-
કૂલ્લભાવનાપ્રધાનઃ જાવશ્રાવકધર્મ ફલ્યર્થઃ । કીદૃશોઽસાવિન્યાહ ।

परमबंध्यमिह ज्ञवांतरे वा चारित्रकारणं सर्वविरतिहेतुः ॥ ૫૪ ॥

નનુ કયં પરં ચારિત્રકારણમસાવિન્યાશંમ્યાહ ।

पदंपदेन भेदात्ती यथारोहति पर्वतम् ।

सम्यक् तथैव नियमाद्धीरश्चारिपर्वतम् ॥ ૫૫ ॥

इति ।

મૂલાર્થ—શ્રી જિનભગવંતે શ્રેષ્ઠ ભાવનામાં પ્રધાન અને
ચારિત્ર પામવાના ઉત્કૃષ્ટ કારણરૂપ એવા ગૃહસ્થનો વિશેષ ધર્મ
આ પ્રમાણે કહે છે. ૮૪

ટીકાર્થ—વિશેષ એટલે ગૃહસ્થના સામાન્ય ધર્મથી વિલક્ષણ એવા
ગૃહસ્થનો ધર્મ અગિયત ભગવાનોએ એવા રીતે નિરૂપણ કરેલા છે. તે
ધર્મ સદ્ભાવના સારરૂપ છે એટલે જાણતે અનુકૂલ એવી ભાવના જેમાં પ્રધાન
છે એવા છે અર્થાત્ ભાવશ્રાવક ધર્મ છે વક્ષી તે ધર્મ કહે છે તે કહે છે.

આ ભાવના અથવા ભવાત્મનાં તે ચારિત્રનું અવધર નર્વચિત્તિરૂપ
કાન્તરૂપ છે એટલે નક્કી જાણ છે. ૮૪

અર્થ સંકેત કરે છે કે, ગૃહસ્થનો વિશેષ ધર્મ ચારિત્રનું જેન—ગૃહ
કાન્તરૂપી રીતે તેના કાન્તરૂપી કહે છે.

મૂલાર્થ—જેન કોઈ શુદ્ધિમાન પુરૂષ પચસે પચસે કરી સારી
રીતે પર્વત ઉપર ચઢી જાય છે. તેન ધીર પુરૂષ નિયમોએ કરી
ચારિત્રરૂપી પર્વત ઉપર ચઢી જાય છે. ૮૫

ફહ પદંપદિકોચ્યતે તતઃ પદેન પદેન યદારોહણં તન્નિપાતનાત્ પદંપદેને-
ત્યુચ્યતે । તતઃ પદંપદેન મેધાવી બુદ્ધિમાન્ યથેતિ દૃષ્ટાંતાર્થઃ આરોહતિ આક્રા-
મતિ પર્વતમુજ્જયંતાદિકમ્ । સમ્યક્ હસ્તપાદાદિશરીરાવયવજંગાજાવેન તથૈવ
તેનૈવ પ્રકારેણ નિયમાદવશ્યતયા ધીરો નિઃકલંકાનુપાલિતશ્રમણોપાસકસમાચારઃ।
ચારિત્રપર્વતં સર્વવિરતિમહાશૈલમિતિ ॥ ૮૫ ॥

નનુ એતદપિ કથમિત્થમિત્યાહ—

સ્તોકાન્ ગુણાન્સમારાધ્ય વહૂનામપિ જાયતે ।

યસ્માદારાધનાયોગ્યસ્તસ્માદાદાવયં મતઃ ॥ ૮૬ ॥

ઇતિ ।

સ્તોકાન્ તુચ્છાન્ ગુણાન્ શ્રમણોપાસકાવસ્થોચિતાન્ સમારાધ્ય પાલ-
યિત્વા વહૂનાં સુશ્રમણોચિતગુણાનાં સ્તોકાનામારાધનાયોગ્યો જાત એવેત્યપિશદ્ધાર્થઃ

ટીકાર્થ—અહિં પદંપદિકાનો અર્થ કહે છે. પગલે પગલે જે ચડી
જવું તે પદંપદેન એમ નિપાતથી સિદ્ધ થાય છે. જેમ બુદ્ધિમાન્ પુરૂષ રૈવતા-
ચલ વગેરે પર્વત ઉપર પગલે પગલે સારી રીતે એટલે હાથ પગ વગેરે
શરીરના અવયવ ન લાંગે તેવી રીતે ચડી જાય છે, તેજ પ્રકારે નિયમાએ
એટલે અવશ્યપણાથી ધીર પુરૂષ એટલે નિઃકલંકપણે શ્રાવક ધર્મને પાલનાર
ચારિત્રરૂપી પર્વત એટલે સર્વ વિરતિરૂપ મોટા પર્વત ઉપર ચડી જાય છે. ૮૫

અહિં શંકા કરે છે કે, એવી રીતે કેમ અને / એટલે ગૃહસ્થ ધર્મ
પાળવા પૂર્વકે સર્વ વિરતિરૂપ ચારિત્ર કેમ અને / તેના ઉત્તરમાં કહે છે.

મૂલાર્થ—થોડા ગુણોની આરાધના કરીને ઘણાં ગુણોની
આરાધના કરવાને યોગ્ય થાય છે, તે માટે પ્રથમ ગૃહસ્થનો વિશેષ
ધર્મ પાળવો એમ માન્યું છે—અર્થાત્ એજ કારણથી ગૃહસ્થનો
વિશેષ ધર્મ પ્રથમ કહ્યો છે. ૮૬

ટીકાર્થ—શ્રાવક અવસ્થાને યોગ્ય એવા તુચ્છ ગુણોને પાળીને ઉત્તમ
મુનિપણાને યોગ્ય એવા ઘણાં મોટા ગુણોની આરાધના કરવાને યોગ્ય થાય છે.

૧ પ્રથમ વિશેષ ગૃહસ્થ ધર્મનો આગધક હોય તે ચારિત્ર ધર્મની આરાધના કરવાને
યોગ્ય થાય છે.

જાયતે જયન્તિ યસ્માન્કારણાદારાધનાયોગ્યઃ પરિપાત્તનોચિતઃ અવિકલ્લાસ્યગુણ-
રાધનાવત્તપત્તીનવહુગુણજ્ઞાતવાધકર્મકર્ત્ત્વકલ્પેન તદ્ગુણજ્ઞાતમામર્થજ્ઞાવાત્ તસ્મા
ન્કારણાદારા પ્રથમતઃ એવમનંતરમેત્તો ગૃહસ્થધર્મો મતઃ સુધિયાં મંમત ઇતિ ।
પુરુષવિશેષોપેક્ષોઽયં ન્યાય્યઃ અન્યથા તદ્વાચિધ્યાવ્યવસાયમામર્થ્યાદિતણવાવત્તીજૂત-
ચારિત્રમોહાનાં સ્મૃત્તજ્ઞાદીનામેતન્ક્રમપંતરેણાપિ પરિગુપ્તસર્વવિરતિજ્ઞાતસ્ય
શાસ્ત્રેષુ શ્રુયમાણત્વાત્ ॥ ૮૪ ॥

ઇતિ શ્રીમુનિચંદ્રમૃગિવિરચિતાયાં ધર્મવિહુવૃત્તાં વિશેષતો ગૃહસ્થધર્મવિધિ-

સ્મૃતીયાંઽધ્યાયઃ સમાપ્તઃ ।

વ્યાખ્યાતસ્તૃતીયોઽધ્યાયઃ ।

અર્થિ, અપિ શબ્દેના અર્થ એવા છે કે, યોગ મુનિગુણની આગવનાને યોગ્ય
તો થયેલા છે.

તથા અવિકલ એવા અરુપ ગુણની આગવનાના બળથી બહુ ગુણના
જ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરનાર કર્મકૃષ્ણ કર્મકર્તા નામ પમાડવાને કીધું મુનિગુણના
જ્ઞાનનું નામધર્મ પ્રાપ્ત થાય છે, તે જ્ઞાનની પ્રથમજા આ અનનર કહેલો
ગૃહસ્થ ધર્મ નત્પરજ્ઞાને ન મત છે એવી રીતે પૃથ્વિ વિશેષની અપેક્ષાએ એ
ધર્મ પ્રથમ પાળેલા એ ન્યાય છે એમ કહેલું છે. તેના પૃથ્વિ વિશેષની અપે-
ક્ષા ન કરે એ તો તેવા અધ્યવનાયના આનંદથી રમનું નિષ્ક્રિયાદીનિય
કર્મ નિર્ણય થયેલ છે એવા સ્મૃત્તજ્ઞાન વગેરે મદા પુરૂષોને તો એ જન વિના
પણ ગૃહસ્થવા અર્થ વિનિ નાદિતેના જ્ઞાન થેલા છે, તેમ જાણના અવગણ છે.

ચતુર્થઃ અધ્યાયઃ

સાંપ્રતં ચતુર્થ આરમ્ભ્યતે । તસ્ય ચેદમાદિસૂત્રમ્ ।

એવં વિધિસમાયુક્તઃ સેવમાનો ગૃહાશ્રમમ્ ।

ચારિત્રમોહનીયેન મુચ્યતે પાપકર્મણા ॥ ૧ ॥

એવમુક્તરૂપેણ વિધિના સામાન્યતો વિશેષતશ્ચ ગૃહસ્થધર્મલક્ષણેન સમા-
યુક્તઃ સંપન્નઃ સેવમાનોઽનુશીલ્યન્ ગૃહાશ્રમં ગૃહવાસં કિમિત્યાહ । ચારિત્રમો-
હનીયેન પ્રતીતરૂપેણ મુચ્યતે પરિત્યજ્યતે પાપકર્મણા પાપકૃત્યાત્મકેન ॥૧॥

એતદપિ કથમિત્યાહ—

સદાજ્ઞારાધનાયોગાદ્ભાવશુદ્ધેર્નિયોગતઃ ।

અધ્યાય ચોથો.

વે ચોથા અધ્યાયનો આરંભ કરે છે. તે અધ્યાયનું પ્રથમ સૂત્ર આ નીચે પ્રમાણે છે—

મૂલાર્થ—આ પ્રમાણે વિધિએ સહિત ગૃહસ્થાશ્રમને સેવતો એવો પુરુષ ચારિત્ર મોહનીય રૂપ પાપ કર્મથી મુકાય છે. ૧

ટીકાર્થ—એવી રીતે જેનું સ્વરૂપ કહેલું છે એવા વિધિથી એટલે સામાન્ય તથા વિશેષથી ગૃહસ્થ ધર્મના વિધિથી યુક્ત એવો ગૃહાવાસને સેવતો પુરુષ જેનું રૂપ પ્રતીત છે એવા ચારિત્ર મોહનીય રૂપ પાપકર્મવડે મુકાય છે. ૧

એ ચારિત્ર મોહનીય કર્મથી કયે પ્રકારે મુકાય ? તે કહે છે.

મૂલાર્થ—સત્ એવા આજ્ઞાના આરાધનના યોગથી થયેલી નિયમાએ ભાવ શુદ્ધિ અને સમ્યક્ પ્રકારે ચારિત્રના રાગથી થયેલ

उपायसंप्रवृत्तेश्च सम्यक्चारित्ररागतः ॥२॥

मन अकलंकितो य आज्ञागमयोगो यतिधर्माभ्यामामहेनादौ श्रावक-
धर्मः अन्यमनीय इत्येवंब्रह्मणो जिनोपदेशसंबन्धः तस्माद्यस्मात् ज्ञानशुद्धिर्मनो-
निर्मलता तभ्याः नियोगतः अवग्यतया । तथा उपायसंप्रवृत्तेश्च उपायेन शुद्ध-
हेत्वंगीकृष्णरूपेण प्रवृत्तेः चेष्टनात् चक्रागे हेत्वन्तरममुच्यते । इयमपि कुत
इत्याह । सम्यक्चारित्ररागतः निर्व्याजचारित्राजिज्ञासात् इदमुक्तं जवति सदा-
ज्ञागमनायोगात् यस्मात् ज्ञानशुद्धिः या च सम्यक्चारित्ररागतः उपायसंप्रवृत्तिः
अणुव्रतादिपात्रनरूपा ताभ्यामुत्ताभ्यामपि हेतुभ्यां चारित्रमोहनीयेन मुच्यते
न पुनरन्यथेति ॥ २ ॥

आह इदमपि कथं सिद्धं यथेत्वं चारित्रमोहनीयेन मुच्यते ततः परिपु-
र्णप्रत्याख्यानज्ञानवर्तीत्याशंसयाह—

उपायने विपे इति प्रवृत्तिश्च वाची ते चारित्र मोहनीय कर्मधी
मुद्राय छे. २

टीका—सर्वे अटले कल कन्दित भवेत् आगानी आगमनानो योग
अटले 'यतिधर्मो' अन्वयात् कस्या अस्तिभये भवेत् प्रवृत्ते श्रावक
धर्मो अन्वयात् कस्या 'अ इत्येव जिन जगयतना उपदेशनो संबन्धे' तेनादौ
हे ज्ञानशुद्धि अटले मननी निनेयता तेनानियोगवी अटले तेना अयम् यथा-
पानाधी तेनानु उपाय अटले शुद्धहेतुने अनाकार क्वाडप प्रवृत्तिवी अटले चक्र-
प्रद पीज हेतुना अनुभवयनां छे. अ इती नीते ते कडे छे नन्वः चारित्रना
गमयी अटले निर्दोषाणु चारित्रना अनिज्ञापी शुद्ध हेतुने अनीकार कस्या
इय मे प्रवृत्ति करवी अर्थात् आगमनादिहेतु पावन कर्तुं ते हेतु नांटे, नडे
पानो आराय भवेत् छे इ नः आगाना आगमनना तेनानी हे श्रावकशुद्धि
अने नन्वः चारित्रना गमयी ते इत्येव जिन प्रवृत्ति—अ ते क. धी
प्रवृत्ति चारित्र मोहनीय कर्म ती मुद्राय छे. ते छि नः प्रवृत्ति कर्तुं मुद्रा नन्वः

વિશુદ્ધં સદનુષ્ઠાનં સ્તોકમપ્યર્હતાં મતમ્ ।

તત્ત્વેન તેન ચ પ્રત્યાખ્યાનં જ્ઞાત્વા સુવહ્નપિ ॥૩॥

ફતિ ।

વિશુદ્ધં નિરતિચારં અતएव સત્સુંદરં અનુષ્ઠાનં સ્ફૂટપ્રાણાતિપાતવિર-
મણાદિ સ્તોકમપ્યન્યતમૈકજંગકપ્રતિપત્ત્યા અદ્વં વહુ તાવન્મતમેવેત્યપિ શબ્દાર્થઃ ।
અર્હતાં પારગતાનાં મતમન્નીષ્ટં કથમિત્યાહ । તત્ત્વેન તાત્ત્વિકરૂપતયા ન પુનરતિચાર-
કાલુષ્યદૂષિતં વદ્ધ્વપ્યનુષ્ઠાનં સુંદરં મતં તેન ચ તેન પુનર્વિશુદ્ધેનાનુષ્ઠાનેન કરણજ્ઞતેન
સ્તોકેનાપિ કાલેન પ્રત્યાખ્યાનમાશ્રવદ્વારનિરોધદ્વક્ષણં જ્ઞાત્વા ગુરુમૂલે શ્રુતધર્મ-
તયા સમ્યગવબુદ્ધ્ય પ્રત્યાખ્યાનસ્ય ફલં હેતું ચ સુવહ્નપિ સર્વપાપસ્થાનવિષયતયા
જ્ઞયિષ્ઠમપિ કરોતીતિ ગમ્યતે સ્તોકં તાવદનુષ્ઠાનં સંપન્નમેવેત્યપિ શબ્દાર્થઃ । અય-
મન્નિપ્રાયઃ સ્તોકાદપ્યનુષ્ઠાનાદત્યંતવિશુદ્ધાત્સકાશાત્કાલેન પ્રત્યાખ્યાનસ્વરૂપા-

મૂલાર્થ—શુદ્ધ એવું સત્ અનુષ્ઠાન થોડું હોય તોપણ તે ત-
ત્ત્વે કરીને શુદ્ધ હોવાથી શ્રી અરિહંત પ્રભુને માન્ય છે. તે કારણથી
પ્રત્યાખ્યાનને ગુરૂની સમીપે જાણી ધણું પણ કરે છે. ૩

ટીકાર્થ—વિશુદ્ધ એટલે અતિચારરહિત એ કારણથી સત્-સુંદર
એવું સ્ફૂટ પ્રાણાતિપાત વિરમણ વગેરે અનુષ્ઠાન ગમે તે એક ભાંગાનો અં-
ગીકાર કરવાથી અર્થ છે, તોપણ તે અરિહંત પ્રભુને માન્ય છે 'વિશુદ્ધ એ
વું' બહુ અનુષ્ઠાન તો માન્યજ છે' એ અપિ શબ્દનો અર્થ છે.

શ્રી અરિહંત પ્રભુએ માનેલું અનુષ્ઠાન કેવું છે તેનો ઊત્તર આપે છે.
જે અનુષ્ઠાન તાત્ત્વિક રૂપપણાને લઈને અતિચાર રહિત હોવાથી થોડું હોય
તોપણ તે માન્ય છે. અને અતિચારવડે દૂષિત થયેલું ધણું હોય તોપણ તે
માન્ય નથી. તે વિશુદ્ધ અનુષ્ઠાન થોડું કરે તેનાથી થોડે કાળે પણ આશ્રવ
નિરોધ છેલ્લણ જેનું એવા પ્રત્યાખ્યાનને ગુરૂ સમીપે તેનું કળ—હેતુ સારી રીતે
જાણી ધણું પણ પરચખાણ કે જે સર્વ પાપસ્થાન પ્રત્યાખ્યાન રૂપ છે તે કરી
શકે છે અને થોડું તો તેણે કરેલું છે, એવો અપિ શબ્દનો અર્થ છે. આ
સર્વ કહેવાનો અભિપ્રાય એવો છે કે, અતિ શુદ્ધ એવો થોડા અનુષ્ઠાનથી
પણ જેને પ્રત્યાખ્યાનનું સ્વરૂપ, હેતુ અને કળનું જ્ઞાન છે, એવાપુરૂષને કાલે

दिक्षातुर्नृयिष्टमपि प्रत्याख्यानं मंथयत इति । ३

इति विशेषतो गृहस्थधर्म उक्तः सांप्रतं यतिधर्मावसर
इति यतिमनुवर्णयिष्याम इति ॥ ४ ॥

प्रतीतार्थमेव ॥ ४ ॥

यन्यनुवर्णनेषाद् ।

अर्हो अर्हसमीपे विधिप्रव्रजितो यतिरिति ॥ ५ ॥

अर्हः प्रव्रज्यार्हो वक्ष्यमाण एव अर्हस्य प्रव्रज्यादानयोग्यस्य वक्ष्यमाण-
गुणसंपन्न गुणः समीपे पार्श्वे विभिन्ना वक्ष्यमाणेनैव प्रव्रजितः गृहीतदीक्षुः
यतिः मुनिस्त्रिगुण्यते इति ॥ ५ ॥

ययोर्देशं निर्देश इति न्यायान्प्रव्रज्यार्हमेवातिथिन्मुगद् ।

अथ प्रव्रज्यार्हः आर्यदेशोत्पन्नः विशिष्टजातिकुला-

इतिनेपालु पालु पञ्चपञ्चान् निष्पन्न यावत् ३

भूतार्थ—येषां रीते गृहस्थेना विशेष धर्म इत्येव । एवं यति
धर्म इत्येवान्ता अवसर छे, भाटे, अथम यतिनु चर्चन इतिशु . ४

दीक्षार्थ—आ मुनो अर्य प्रनिदत् ३ . ४

यतिनु नवइय इति छे—

भूतार्थ—येते दीक्षा त्रैवान्ता याज्य द्वाय अने याज्य पुइपनी
समीपे विधिचरे दीक्षा लीधी द्वाय ने यति इत्येवाय छे . ५

ન્વિતઃ ક્ષીણપ્રાયકર્મમલઃ તત એવ વિમલ્લબુદ્ધિઃ હૃદ્વર્જનં
માનુષ્યં જન્મ મરણનિમિત્તં સંપદશ્ચપદ્માઃ વિષયા હુઃસ્વહે-
તવઃ સંયોગે વિયોગઃ પ્રતિક્ષણં મરણં દારુણો વિપાકઃ ક્લે-
શગતસંસારનૈર્ગુણ્યઃ તત એવ તદ્વિરક્તઃ પ્રતનુકષાયઃ અદ્ય-
દ્યાસ્યાદિઃ કૃતઙ્ગઃ વિનીતઃ પ્રાગપિ રાજામાત્યપૌરજનબહુ-
મતઃ અદ્રોહકારી કલ્યાણાંગઃ શ્રાદ્ધઃ સ્થિરઃ સમુપસંપન્ન-
શ્ચેતિ ॥ ૬ ॥

एतत्सर्वं सुगमं परं अयेत्यानंत्यर्थः प्रव्रजनं पापेभ्यः प्रकर्षेण शुद्धच-
रणयोगेषु व्रजनं गमनं प्रव्रज्या तस्या अर्हः योग्यः प्रव्रज्याहो जीवः । कीदृशः
इत्याह । आर्यदेशोत्पन्नः मगधाद्यर्द्धषड्विंशतिमंडलमध्यक्षब्धजन्मा तथा विशिष्ट-

કર્મમલ લગભગ ક્ષીણ થયેલા છે એવો, ૪ એથી કરીને નિર્મળ બુદ્ધિવાળો
૫ આ મનુષ્ય જન્મ હૃદ્વર્જન છે, જન્મ તે મરણનું નિમિત્ત છે, સંપત્તિઓ
ચપળ છે, વિષયો હુઃખના હેતુરૂપ છે, સંયોગમાં વિયોગ રહેલો છે, અને
ક્ષણે ક્ષણે મરણ થયાજ કરે છે, મરણનો વિપાક ધણો દારૂણ છે, આ પ્રમાણે
સંસારનું નિર્ગુણપણું જણે જાણેલું છે. ૬ તે કારણવડે સંસારથી વિરક્ત
થયેલો, ૭ ઓછા કષાયવાળો, ૮ થોડા હાસ્યાદિ કરનારો, ૯ કર્યા ગુણનો
જાણુ, ૧૦ વિનયવાંત, ૧૧ દીક્ષા લીધા પહેલા પણ રાજા, મંત્રી અને પૌર-
જનોએ ખહુ માન કરેલો, ૧૨ કોમનો દ્રોહ નહીં કરનાર, ૧૩ કલ્યાણકારી
અંગવાળો, ૧૪ શ્રદ્ધાળુ, ૧૫ સ્થિરતાવાળો અને ૧૬ આત્મસમર્પણ કરવા
ગુરૂની શરણે આવેલો આવા લક્ષણવાળો પુરૂષ દીક્ષા લેવાને યોગ્ય છે. ૬

टीकार्थ—आ भूण सूत्र सर्वं सुगमं छे. परतु अहिं अथ शब्दतो
अनंतर (पक्षी) एवो अर्थ छे. पापथी प्र एटले प्रकृष्टपणेशुद्ध एवा आरित
योगने व्रजन एटले गमन करवुं, ते प्रव्रज्या कहेवाय छे. ते प्रव्रज्याने योग्य

जातिहुल्लान्वितः विशुद्धैवायचतुर्वर्णान्तर्गतमानृषिपुत्रकृन्त्यजानिहुल्लसंयुतः ।
तथा क्रीणप्रायरूपमत्तः क्रीणप्रायः छन्मन्त्रप्रायः कर्ममत्तो ज्ञानावगणमोहनी-
यादिभ्यो यस्य सः तथा ततएव विमलवृद्धिः यत एव क्रीणप्रायरूपमत्तः
ततएव द्वेतेर्विमलवृद्धिः निर्मल्लीपममतिः । अतिरूपां मरणमिति ममयप्र-
मिच्छावीचिमरणापेक्षयेति । पश्यते च ।

“ यामेव गमि प्रयमामुपनि
गते वसन्त्य नरवीर द्रोणः ।
ततः प्रभृत्यस्त्वन्नितप्रयाणः
स प्रत्यहं मृन्मुसमर्मापमेति ” ॥ १ ॥

नरवीर इति व्यासेन युधिष्ठिरस्य संबोधनमिति । दारुणो विपाको मर-
णस्येति गम्यते सर्वज्ञारुणान्वात्तमेति । प्राणपि इति प्रकृत्यावन्तिपनिर्गु-
ण-

કાઢણેવેતિ । સ્થિર ઇતિ પ્રારબ્ધકાર્યસ્યાવાંતરાઢ એવ ન પરિત્યાગકારી । સમુપ-
સંપન્ન ઇતિ સમિતિ સમ્પ્રગ્વૃત્ત્યા સર્વથાત્મસમર્પણરૂપયા ઉપસંપન્નઃ સામીપ્યમાગત
ઇતિ ॥ ૬ ॥

ઇત્થં પ્રવ્રજ્યાર્હમન્નિધાય પ્રવ્રાજકમાહ ।

ગુરુપદાર્હ ઇત્યન્નૂતણવ વિધિપ્રતિપન્નપ્રવ્રજ્યઃ સમુપાસિત-
ગુરુકુન્નઃ અસ્થિલ્લિતશીન્નઃ સમ્યગધીતાગમઃ તત ણવ વિમલ્લ-
તરબોધાત્તત્ત્વવેદી ઉપશાંતઃ પ્રવચનવત્સલઃ સત્ત્વહિતરતઃ આ-
દેયઃ અનુવર્ત્તકઃ ગંઢીરઃ અવિષાદી ઉપશમલ્લબ્ધ્યાદિસંપન્નઃ
પ્રવચનાર્થવક્તા સ્વગુર્વનુજ્ઞાતગુરુપદશ્ચેતીતિ ॥ ૭ ॥

‘ગુરુપદાર્હઃ’ પ્રવાચકપદયોગ્યઃ તુ પૂર્વસ્માદ્વિશેષણાર્થઃ । ઇત્યન્નૂત ણવ

પણુ એટલે દીક્ષા લીધા પહેલા એમ સમજવું. સ્થિર એટલે આરંભેલા કાર્યને
વચમાં છોડી ન દેનાર. સમુપ સંપન્ન સમૂ એટલે સારી રીતે સર્વથા આત્મ
સમર્પણવડે ઉપસંપન્ન એટલે સમીપ આવેલો. ૬

એવી રીતે દીક્ષાને યોગ્ય એવા પુરૂષના લક્ષણો કહી હવે દીક્ષા આપ-
નાર ગુરૂનું સ્વરૂપ કહે છે—

મૂલાર્થ—ગુરૂપદને યોગ્ય એવો પુરૂષ આવો હોય તે કહે છે.

૧ વિધિએ કરી દીક્ષાને અંગીકાર કરેલી છે જેણે તેવો, ૨ ગુ-
રૂ કુળની સારી રીતે ઉપાસના કરનાર, ૩ અસ્ખલિતપણે શીળ પા-
ળનાર, ૪ સારી રીતે આગમનું અધ્યયન કરનાર, ૫ તેથીજ અતિ-
શય બોધથી તત્ત્વને જાણનાર, ૬ ઉપશાંત, ૭ સધનું હિત કરનાર,
૮ પ્રાણી માત્રના હિતમાં આસક્ત, ૯ જેનું વચન ગ્રહણ કરવા યો-
ગ્ય છે એવો ૧૦ ગુણી પુરૂષોને અનુસરનાર, ૧૧ ગંભીર, ૧૨ ખેદ
(વિખવાદ) રહિત; ૧૩ ઉપશમ લબ્ધિ વિગેરે ગુણોએ સહિત, ૧૪
પ્રવચનના અર્થનો વક્તા, ૧૪ પોતાના ગુરૂએ જેને ગુરૂ પદ આપેલું
છે એવો પુરૂષ ગુરૂપદને યોગ્ય છે. ૭

દીકાર્થ—ગુરૂપદને યોગ્ય એટલે પ્રવાચક પદને યોગ્ય અહિં તુ શબ્દ

પ્રવ્રજ્યાર્હગુણયુક્ત એવ સન્ ન પુનરન્યાદ્દશોઽપિ તસ્ય સ્વયંનિર્ગુણત્વેન પ્રવ્રાજ્યજી-
વગુણવીજનિક્ષેપકરણાયોગાત્ કિમિત્યાહ ‘વિધિપ્રતિપન્નપ્રવ્રજ્યઃ’ વક્તૃમાણ-
ક્રમાધિગતદીક્ષઃ । ‘સમુપાસિતગુરુકુલઃ’ વિધિવદારાધિતગુરુપરિવારજાવઃ
‘અસ્વદ્વિતશીલઃ’ પ્રવ્રજ્યાપ્રતિપત્તિપ્રભૃત્યેવાસ્વંક્રિતવ્રતઃ ‘સમ્યગધીતાગમઃ’
સૂત્રાર્યોન્નયજ્ઞાનક્રિયાદિગુણજાજો ગુરોરાસેવનેનાધિગતપારંગતગદિતાગમરહસ્યઃ
યતઃ પઠ્યતે ।

“તિત્યે સુત્તત્યાણં ગહણં વિહિણા જ તત્ય તિત્યમિદં । જન્નયન્નૂ
ચેવ ગુરુ વિહીજ વિણ્યાઙ્ગો ચિત્તો ॥ ૧ ॥

જન્નયન્નૂ વિય કિરિયાપરો દ્વઠં પવયણાણુરામી ય । સસમયરૂવગો પરિ-

પૂર્વથી વિશેષ કરવાને અર્થે છે. ઈત્યંભૂત એવ એટલે દીક્ષાને યોગ્ય એવા ગુ-
ણવાળોજ તે શિવાય બીજા જોવા નહી, કારણ કે, પોતે દીક્ષાનો આપનાર
નિર્ગુણ હોવાથી તેને શિષ્યને વિષે દીક્ષાને યોગ્ય એવા ગુણ રૂપ બીજાનું આરો-
પણ કરવું અયોગ્ય છે. તે દીક્ષા આપનાર ગુરુ કેવા જોઈએ? પોતે વિધિથી
દીક્ષા પ્રાપ્ત કરી હોય એટલે જોને માટે આગળ કહેવામાં આવશે એવા ક્રમથી
શુદ્ધ ગુરુપરંપરાએ દીક્ષા પામેલ હોવો જોઈએ. વળી સારી રીતે ગુરુકુળની
ઉપાસના કરનાર હોય. એટલે જોણે ગુરુનો પરિવાર વિધિથી આરાધ્યો હોય.
‘અરખલિત શીલ’ એટલે જે દિવસે દીક્ષા લીધી છે, ત્યારથી જોણે અખંડિત
પંચ મહાવ્રત રાખેલ છે. ‘સારી રીતે આગમને ભણેલ’ એટલે સૂત્ર અને તે-
ના અર્થનું જ્ઞાન અને ક્રિયા વગેરે ગુણોને ભજનારા ગુરુની આસેવના કર-
વાથી તીર્થકરે પ્રરૂપણા કરેલ આગમનું રહસ્ય જોણે પ્રાપ્ત કરેલું છે એવો
તેને માટે શાસ્ત્રમાં કહેલું છે.

“તીર્થને વિષે વિધિએ કરી સૂત્ર તથા અર્થનું ગ્રહણ થાય છે. તેમાં જે
આગળ કહેવાશે તે તીર્થ જાણવું, એટલે સૂત્રાર્થનો જાણનાર, જે ગુરુ તે
તીર્થ કહેવાય છે, અને વિધિ તો વિન્યાદિ છે, તે વિચિત્ર પ્રકારનો છે.” ૧

તે ગુરુ સૂત્રાર્થનો જાણ, ક્રિયાને વિષે તત્પર, દૃઢપણે પ્રવચનનો અનુ-
રાગી, જૈનાગમનો પ્રરૂપક, જૈનાગમને વિષે શ્રદ્ધા સહિત પગિપાકપણાને પા-

દૈન્યમુપયાતિ ‘ ઉપશમત્વદ્વિધિઃ સંપન્નઃ ’ ઉપશમત્વદ્વિધિઃ પરમુપશમયિતું સામર્થ્ય-
લક્ષણા આદિશબ્દાદુપકરણદ્વિધિઃ સ્થિરહસ્તદ્વિધિઃ ગૃહ્યેતે । તતસ્તાન્નિઃ
સંપન્નઃ સમન્વિતઃ

‘ પ્રવચનાર્થવક્તા ’ યથાવસ્થિતાગમાર્થપ્રજ્ઞાપકઃ ‘ સ્વગુર્વનુજ્ઞાતગુરુપદઃ ’ સ્વગુ-
રુણા સ્વગચ્છનાયકેનાનુજ્ઞાતગુરુપદઃ સમારોપિતાચાર્યપદવીકઃ ચકારો વિશેષણ-
સમુચ્ચયે ઇતિશબ્દો ગુરુગુણેયતાસૂચકઃ ।

અત્ર પોરુશ પ્રવ્રજ્યાર્હગુણાઃ પંચદશ પુનર્ગુસ્તુગુણાઃ નિરૂપિતા ઇતિ ઉત્સ-
ર્ગપદ્ધશ્ચાયમ્ ।

અથાત્રૈવાપવાદમાહ—

પાદાર્હગુણહીનો મધ્યમાઽવરાવિતિ ॥ ૮ ॥

પાદેન ચતુર્થજાગેન અર્ષ્દેન ચ પ્રતીતરૂપેણ પ્રસ્તુતગુણાનાં હીનો યૂનો
પ્રવ્રાજ્યપ્રવ્રાજકૌ મધ્યમાવરૌ મધ્યમજઘન્યૌ ક્રમેણ યોગ્યૌ સ્યાતામિતિ ॥ ૮ ॥

યથાર્થ અર્થનો કહેનાર. ‘સ્વગુરુએ જેને ગુરુ પદની અનુજ્ઞા કરી છે એવો’ એટલે ગ-
ચ્છ નાયક એવા સ્વગુરુએ જેને આચાર્ય પદ આપેલું છે એવો અહીં, ચ શ-
બ્દ વિશેષણ સમુચ્ચયના અર્થમાં છે, અને ઇતિ શબ્દ ગુરુના ગુણો આટલાજ
છે, એમ સૂચવે છે.’

અહીં દીક્ષા લેવાને લાયક એવા પુરૂષના સોળ ગુણો અને દીક્ષા આપ-
નાર ગુરુના પંચ ગુણો નિરૂપણ કરેલા છે, તેમાં આ ઉત્સર્ગપદ એટલે
ઉત્સર્ગમાર્ગ છે.

હવે આસ્થાને અપવાદ કહે છે.

મૂલાર્થ—પૂર્વે જે ગુણ કહ્યા તેમાંથી ચોથા ભાગના ઓછા
હોય તો તે મધ્યમ અને અર્ધા ગુણ ઓછા હોય તો તે જઘન્ય
જાણવો. ૮

ટીકાર્થ—પાદ એટલે ચોથે ભાગે અને અર્ધ એટલે અર્ધ ભાગે
ઓછા એવા કહેલા ગુણોમાંથી ઓછા ગુણવાળો દીક્ષા લેનાર અને દીક્ષા
આપનાર હોય તો તે અનુક્રમે મધ્યમ અને જઘન્ય યોગ્ય જાણવા ૮

— અથૈતસ્મિન્નેવાર્થે પરતીર્થિકમતાનિ દશ સ્વમતં ચોપદર્શયિતુમિચ્છુર્નિયમ
 એવાયમિતિ વાયુરિત્યાદિકં જવંતિ અદ્વપા અપિ અસાધારણગુણાઃ કલ્યાણો-
 ત્કર્ષસાધકા इत्येतत्पर्यंतं सूत्रकदंबकमाह—

નિયમ એવાયમિતિ વાયુરિતિ ॥ ૯ ॥

નિયમ એવ અવશ્યજાવ એવ અયં યદ્વત પરિપૂર્ણગુણો યોગ્યો નાપરઃ પાદ-
 પ્રમાણાદિહીનગુણઃ સ્યાદિત્યેવં વાયુર્વાયુનામા પ્રવાદિવિશેષઃ । પ્રાદેતિ ક્રિયા
 ગમ્યતે ॥ ૯ ॥
 કુત ઇત્યાહ ।

સમગ્રગુણસાધ્યસ્ય તદર્છજાવેઽપિ તત્સિદ્ધ્યસંજવાદિ-
 તિ ॥ ૧૦ ॥

આ બાબતમાં દશ પ્રકારના પરતીર્થિક (અન્ય મતીઓ)ના મતને
 અને પોતાના મતને દેખાડવાને ઇચ્છતો એવો અંતકાર વાયુ મતથી આરંભી
 દશ અન્ય તીર્થીઓના મતનું નિરૂપણ કરી પોતાના મતને કહેવા સાથે
 ‘નિયમ એવાયં’ એ સૂત્રથી આરંભી ‘જવંતિ અદ્વપા અપિ અસાધારણગુણાઃ
 કલ્યાણોત્કર્ષસાધકાઃ’

એ સૂત્ર પર્યંતના સૂત્રોના સમૂહને કહે છે—

મૂલાર્થ—દીક્ષા લેનાર અને દીક્ષા આપનારને વિષે પૂર્વે ક-
 હેલા સમગ્ર ગુણો નિયમાએ હોવા જોઈએ એ વાયુ નામે પ્રવાદી
 પુરૂષનો મત છે. ૯

ટીકાર્થ—નિયમજ છે એટલે અવશ્ય ભાવ છે—નિશ્ચય છે. જે પરિ-
 પૂર્ણ ગુણવાળો હોય તેજ યોગ્ય કહેવાય. પણ બીજો ન કહેવાય. એટલે પા-
 દ પ્રમાણ આદિહીન ગુણવાળો યોગ્ય ન કહેવાય—એમ વાયુ નામે પ્રવાદી
 વિશેષ કહે છે.

શામાટે પરિપૂર્ણ ગુણવાળો હોય તેજ યોગ્ય કહેવાય ? તેના ઉત્તર-
 માં કહે છે—

મૂલાર્થ—કારણ કે, સમગ્ર ગુણવડે સાધવા યોગ્ય એવા ક-
 ર્યની સિદ્ધિનો અર્થ ગુણ છતાં અસંભવ છે. ૧૦

સમગ્રગુણસાધ્યસ્ય કારણરૂપસમસ્તગુણનિષ્પાદ્યસ્ય કાર્યસ્ય તદર્ચ્છજ્ઞાવેઽપિ તેષાં ગુણાનામર્ચ્છજ્ઞાવે ઉપલક્ષણત્વાત્ । પાદહીનજ્ઞાવે ચ તત્તિસ્રશ્ચસંજવાત્ । તસ્માદ્ગુણાર્દ્ધાત્ પાદોનગુણજ્ઞાવાદ્યા યા સિદ્ધિર્નિષ્પત્તિઃ તસ્યા અસંજવાદઘટનાત્ અન્યથા કાર્યકારણવ્યવસ્થોપરમઃ પ્રસજ્યતે ઇતિ ॥ ૧૦ ॥

નૈતદેવમિતિ વાદમીકિરિતિ ॥ ૧૧ ॥

ન નૈવ એતદ્વાયૂક્તમિત્યેતત્ પ્રાહ વાદમીકિઃ દદમીવોદ્ભવઃ ક્ષણિવિશેષઃ ॥ ૧૧ ॥

કુત્ત ઇત્યાહ ।

નિર્ગુણસ્ય કથંચિત્તદ્ગુણજ્ઞાવોપપત્તેરિતિ ॥ ૧૨ ॥

નિર્ગુણસ્ય સતો જીવસ્ય કથંચિત્કેન પ્રકારેણ સ્વગતયોગ્યતાવિશેષલક્ષણેન

ટીકાર્થ—સમગ્ર ગુણ સાધ્ય એટલે કારણરૂપ સમગ્ર ગુણવડે સાધવા યોગ્ય એવી વસ્તુનું સાધન તેનાથી અર્ધા ગુણ છતાં અને ઉપલક્ષણથી ચોથા ભાગના એાછા ગુણ છતાં સાધવું અસંભવિત છે.—એટલે સમગ્ર ગુણવડે સાધવા યોગ્ય કાર્યની સિદ્ધિ અર્ધા ગુણે કે ચોથા ભાગના ગુણે થઈ શકતી નથી. અર્ધ ગુણથી કે ચોથા ભાગના ગુણથી તેવા કાર્યની સિદ્ધિનો અસંભવ છે. જો એમ ન હોય તો કાર્ય તથા કારણની વ્યવસ્થા—મર્યાદાનો નાશ થવાનો પ્રસંગ આવે. ૧૦

મૂલાર્થ—જેમ વાયુએ કંઈ, તેમ નથી, એમ વાદમીકિ કહે છે. ૧૧

ટીકાર્થ—એ વાયુનો મત યુક્ત નથી, એમ વાદમીકિ રાક્ષામાંથી ઉત્પન્ન થયેલા કોઈ ઋષિ કહે છે. ૧૧

શામાટે વાયુનો મત યુક્ત નથી તેનો ઉત્તર આપે છે.

મૂલાર્થ—ગુણ રહિત એવા આત્માને કોઈ પ્રકારે તે ગુણ ભાવની પ્રાપ્તિ થાય છે. ૧૨

ટીકાર્થ—નિર્ગુણ એવા જીવને કોઈ પ્રકારે એટલે પોતાનાં રહેલી યો-

પ્રથમં તદ્ગુણજાવોપપરોઃ તેષાં સમગ્રાણાં પ્રવાજ્યગુણાનાં પ્રવાજકગુણાનાં વા
જાવોપપરોઃ ઘટનાસંજવાત્ । તથાહિ યયા નિર્ગુણોઽપિ સન્ જંતુર્વિશિષ્ટકાર્યહે-
તૂન્ પ્રથમં ગુણાન્ લક્ષ્યતે તયા યદિ તદ્ગુણજાવેઽપિકથંચિદ્વિશિષ્ટમેવ કાર્યં
લક્ષ્યતે તદા કો નામ વિરોધઃ સ્યાત્ દૃશ્યતે ચ દરિદ્રસ્યાપિ કસ્યચિદકસ્માદેવ
રાજ્યાદિવિજ્ઞૂતિજ્ઞાન્ન ઇતિ ॥ ૧૨ ॥

અકારણમેતદિતિ વ્યાસ ઇતિ ॥ ૧૩ ॥

અકારણમપ્રયોજકં નિષ્ફલમિત્યર્થઃ એતદ્વાદ્મીકિનિરૂપિતં વાક્યં ઇત્યેતદ્-
બ્રૂતે વ્યાસઃ કૃષ્ણદ્વૈપાયનઃ ॥ ૧૩ ॥

કુત ઇત્યાહ ।

ગુણમાત્રાસિદ્ધૌ ગુણાંતરજાવનિયમાજ્ઞાવાદિતિ ॥ ૧૪ ॥

ગ્યતાવડે પ્રથમ ગુણ ભાવની પ્રાપ્તિ થાય છે એટલે દીક્ષા ગ્રહણ કરનારને તથા
દીક્ષા આપનારને તેમના સમગ્ર ગુણો ઉત્પન્ન થવાની ઘટનાનો સંભવ છે. એ-
ટલે દીક્ષા લેનાર તથા દેનારમાં જટલા ગુણ જોઈએ તેટલા નથી તોપણ તેમાં
યોગ્યતા રૂપ વિશેષ ગુણ રહ્યો છે, માટે તેનામાં બીજા સમગ્ર ગુણ થવાનો સં-
ભવ છે. તે વાત કહે છે—જેમ જ તુ નિર્ગુણ હોય પણ વિશિષ્ટ કાર્યના હે-
તુભૂત એવા ગુણોને પ્રથમ પામે છે. તેમ જો વિશિષ્ટ કાર્યના હેતુભૂત
ગુણનો અભાવ છતાં પણ કોઈ રીતે વિશિષ્ટ કાર્યનેજ પામશે, ત્યારે
શો વિરોધ આવશે ? કોઈ પણ વિરોધ નહીં આવે, કારણકે, એ વાત પ્રત્યક્ષ
દેખાય છે. જેમ કોઈ દરિદ્રીને પણ અકસ્માત્ રાજ્યાદિ સમૃદ્ધિનો લાભ થઈ
જાય છે; તેમ ગુણ રૂપ વિશિષ્ટ કારણ વિના પણ કાર્યની ઊત્પત્તિ કોઈ વખત
થાય છે. (આ પ્રમાણે વાદ્મીકિ વાયુ મતને ખડન કરે છે.) ૧૨

મૂલાર્થ—“ વાદ્મીકિતુ કહેવું અકારણ (નિષ્ફલ) છે, એમ
વ્યાસ કહે છે. ૧૩

ટીકાર્થ—એ વાદ્મીકિએ કહેલું વાક્ય અકારણ છે—અપ્રયોજક છે
અર્થાત્ નિષ્ફલ છે, એમ કૃષ્ણ દ્વૈપાયન—વ્યાસ કહે છે. ૧૩

એ વાદ્મીકિતુ કહેવું શામાટે નિષ્ફલ છે, ? તેનો ઉત્તર આપે છે—

મૂલાર્થ—ગુણ માત્રની અસિદ્ધિ થતાં, બીજા વિશેષ ગુણની
ઉત્પત્તિનો નિયમાએ અભાવ છે. ૧૪.

ગુણમાત્રસ્ય સ્વાત્માવિકસ્ય તુચ્છસ્યાપિ ગુણસ્ય પ્રથમસિદ્ધૌ સત્યાં ગુણાં-
તરસ્યાન્યસ્ય ગુણવિશેષસ્ય જ્ઞાવ જત્પાદઃ ગુણાંતરભાવઃ તસ્ય નિયમાદવગ્ચંતયા
અજ્ઞાવાદસત્ત્વાત્સ્વાનુરૂપકારણપૂર્વકોપિ કાર્યવ્યવહારઃ । યતઃ પઞ્ચતે ।

નાકારણં જન્વેત્કાર્યં નાન્યકારણકારણમ્ । અન્યથા ન વ્યવસ્થા સ્યાત્કાર્ય-
કારણયોઃ કચિત્ ॥ ૧ ॥

નાન્યકારણકારણમિતિ ન નૈવ અન્યસ્યાત્મવ્યતિરિક્તસ્ય કારણમન્યકારણં
અન્યકારણં કારણં યસ્ય તત્ તથા પટાદેઃ કારણં સૂત્રપિંડાદિઘટાદેઃ કારણં ન
જવતિ ઇતિ જ્ઞાવઃ । ૧૪

નૈતદેવમિતિ સમ્રામિતિ ॥ ૧૫ ॥

નૈતદેવં પ્રાગ્વત્ સમ્રાટ્ રાજર્ષિવિશેષઃ પ્રાહ ॥ ૧૫ ॥

કુત ઇત્યાહ ।

ટીકાર્થ—ગુણ માત્ર એટલે સ્વાત્માવિક-તુચ્છ એવા ગુણની પ્રથમ
અસિદ્ધિ થતાં બીજા ગુણ વિશેષની ઉત્પત્તિનો અવશ્ય અભાવ હોય છે, માટે
પોતાને અનુરૂપ (યોગ્ય એવાં) એવા કારણ પૂર્વક પણ કાર્ય વ્યવહાર હોય
છે, તેને માટે કહેલું છે કે,—

“ કારણ વગરનું કાર્ય ન હોય અને અન્ય કારણ જેતું કારણ છે,
એવું કાર્ય ન હોય એટલે જેતું કારણ જે હોય તેજ તેનું કારણ કહેવાય, પણ
અન્યનું કારણ અન્ય ન થાય, જે એમ ન કહીએ તો કાર્ય અને કારણ એ
બેની વ્યવસ્થા કયારે પણ ન થાય. ” ૧

અન્ય કારણ કારણ એટલે પોતાથી જુદું જે કારણ તે અન્ય કારણ
કહેવાય, અને તે અન્ય કારણ છે કારણ જેતું એવું કાર્ય ન હોય. જેમ મુ-
ત્તનો પિંડ વગેરે વસ્ત્રાદિકના કારણ છે, તે ઘડા વગેરે કાર્યના કારણ ન કહે-
વાય—એ ભાવાર્થ છે. ૧૪

મૂલાર્થ—એ વ્યાસનું કહેવું અજ પ્રકારે છે, એમ નથી.
એમ સમ્રાટ નામે રાજર્ષિ કહે છે. ૧૫

શામાટે વ્યાસનું કહેવું યોગ્ય નથી તેનો ઉત્તર આપે છે. ૧૫

સંજ્ઞવાદેવ શ્રેયસ્ત્વસિદ્ધેરિતિ ॥ ૧૬ ॥

સંભવાદેવ યોગ્યવાદેવ ન પુનર્ગુણમાત્રાદેવ કેવદ્વાત્સંજ્ઞવવિકલ્પાચ્છેયસ્ત્વ-
સિદ્ધેઃ સર્વપ્રયોજનાનાં શ્રેયોજ્ઞાવનિષ્પત્તેઃ । इदमुक्तं ज्ञवति गुणमात्रे सत्यपि
यावदद्यापि प्रव्रज्यादिजीवोविवक्षितकार्यं प्रति योग्यतां न दृजते न तावत्तत्तेना-
रब्धमपि सिध्यति अनाधिकारित्वाचास्य । अनधिकारिणश्च सर्वत्रकार्ये प्रतिषिद्ध-
त्वात् अतो योग्यतैव सर्वकार्याणां श्रेयोજ્ઞાવસંપાદિકેતિ ॥ ૧૬ ॥

यत्किंचिदेतदिति नारद इति ॥ ૧૭ ॥

यत्किंचित् न किंचिदित्यर्थः एतत्सम्राकुतंइति नारदो वक्ति ॥ ૧૭ ॥

કુત ઇત્યાહ ।

गुणमात्राद्गुणांतरज्ञावेऽप्युत्कर्षायोगादिति ॥ ૧૮ ॥

મૂલાર્થ—યોગ્યપણાના સંભવથી શ્રેયપણાની સિદ્ધિ થાય છે. ૧૬

ટીકાર્થ—સંભવથીજ એટલે યોગ્યપણાથી સર્વ પ્રયોજનોના શ્રેયપ-
ણાની સિદ્ધિ થાય છે. પણ માત્ર ગુણથી એટલે કેવલ યોગ્યતાના અભાવથી
શ્રેયપણાની સિદ્ધિ થતી નથી. કહેવાનો આશય એ છે કે, ગુણ માત્ર છતાં
પણ અદ્યાપિ દીક્ષા લેવાને યોગ્ય અને દીક્ષા આપવાને યોગ્ય એવો જીવ
જ્યાંસુધી વિવક્ષિત કાર્ય પ્રત્યે યોગ્યતાને પામતો નથી, ત્યાંસુધી તેણે આરં-
ભેલું કાર્ય પણ સિદ્ધ થતું નથી, કારણકે, યોગ્યતા વિના તે પુરૂષનો તે કા-
ર્યમાં અધિકાર નથી. અને જ અધિકારી નથી, તેઓનો સર્વ કાર્યોમાં નિષે-
ધજ છે. એથી યોગ્યતાજ સર્વ કાર્યોના શ્રેયો ભાવને સંપાદન કરનારી છે. ૧૬

મૂલાર્થ—સમ્રાટ્ નામના રાજર્ષિનું કહેવું યોગ્ય નથી, એમ
નારદ કહે છે. ૧૭

ટીકાર્થ—સમ્રાટ્નું કહેવું કાંઈ પણ યોગ્ય નથી, એમ નારદ કહે છે. ૧૭

શામટિ સમ્રાટ્નું કહેવું યોગ્ય નથી : તેનો જિત્તર આપે છે.

મૂલાર્થ—યોગ્યતા માત્ર ગુણથી બીજા ગુણનો ભાવ થતાં
પણ ઉત્કર્ષનો યોગ ન થાય. ૧૮

(પા. ૨૪૮નો વધારો.)

ચતુર્થઃ અધ્યાયઃ ।

ગુણમાત્રાધોગ્યતામાત્રરૂપાત્ ગુણાન્તરસ્ય તથા વિવ્રસ્ય જાવેપ્યુત્કર્ષાયોગાત્
ઉત્કૃષ્ટાનાં ગુણાનામસંજ્ઞવાત્ અન્યથા યોગ્યતા માત્રસ્ય પ્રાયેણ સર્વ પ્રાણિનાં
સંભવાદુત્કૃષ્ટગુણપ્રસંગેન નકશ્વિત્ સામાન્યગુણઃસ્વાત્ અતો વિશિષ્ટૈવ યોગ્યતા
ગુણોત્કર્ષ સાધિકેતિ સિદ્ધમિતિ ॥ ૧૮ ॥

સોપ્યેવમેવ જવતીતિ વસુરિતિ ॥ ૧૯ ॥A

યોગ્યતારૂપ ગુણ માત્રથી તથાવિધ બીજા ગુણનો ભાવ સતે પણ ઉત્કર્ષ
ગુણોનો સંભવ થતો નથી એ હેતુ માટે, કેવલ યોગ્યતા માત્રથી સત્રણ કાર્ય
સિદ્ધ થતું નથી, જો એમ ન કહીએ તો યોગ્યતા માત્રનો બહુધા સર્વ પ્રાણી-
ઓનો સંભવ રહે છે. માટે ઉત્કૃષ્ટ ગુણના પ્રસંગે કરીને કોઈ પણ સામાન્ય
ગુણવાળો નહિં કહેવાય એ હેતુ માટે, વિશિષ્ટ એવીજ યોગ્યતા જે તે ગુણના
ઉત્કર્ષને સાધનારી છે એ વાત સિદ્ધ થઈ. ૧૮

તે ગુણોત્કર્ષ જે તે પણ એમને એમજ થાય છે, એ પ્રકારે
વસુ નામે રાજા જે તે કહે છે. ૧૯A

સોઽપિ ગુણોત્કર્ષઃ કિંપુનર્ગુણમાત્રાદ્ ગુણાન્તરસિદ્ધિરિત્યપિશબ્દાર્થઃ
 એવમેવ પૂર્વગુણાનામુચ્ચરોચરગુણારમ્જકત્વેન જવતિ નિષ્પદ્યતે । નિર્વીજસ્ય કસ્ય-
 ચિત્કાર્યસ્ય કદાચિદપ્યજાવાદિત્યેતદ્ વસુઃ સમયપ્રસિદ્ધો રાજવિશેષો નિગદતિ
 એવ ચ મનાર્ વ્યાસમતાનુસારીતિ ॥ ૧૮ ॥

અયુક્તં કાર્ષાપણધનસ્ય તદન્યવિટપનેઽપિ કોટિવ્યવહાર-
 રારોપણમિતિ ક્ષીરકદમ્બ ઇતિ ॥ ૧૯ ॥

અયુક્તં અઘટમાનકં કાર્ષાપણધનસ્યાતિજઘન્યરૂપકવિશેષસર્વસ્વસ્ય વ્યવહાર-
 ણિણાં લોકસ્ય તદન્યવિટપનેઽપિ તસ્માત્કાર્ષાપણાદન્યેષાં કાર્ષાપણાદીનાં વિટપ-
 ને ઉપાર્જને કિં પુનસ્તદન્યાવિટપને ઇત્યપિશબ્દાર્થઃ કોટિવ્યવહારારોપણં કોટિ-
 પ્રમાણનાં દીનારાદીનાં વ્યવહારે આત્મન આરોપણમિતિ યતોઽતિવહુકાલસા-

ટીકાર્થ—તે પણ ગુણોત્કર્ષ ગુણ માત્રથી ગુણાતરની સિદ્ધિ થાય એ-
 માં શુ કહેવું ? એ અપિ શબ્દનો અર્થ છે એમજ એટલે પૂર્વ પૂર્વ ગુણોને
 ઉત્તરોત્તર ગુણનું આરંભકપણું છે, તેથી કરીને ગુણોત્કર્ષ થાય છે. કોઈ નિ-
 ર્બીજ કાર્યનો ક્યારે પણ અભાવ છે, એટલે નિર્બીજ કાર્ય ક્યાં પળ થ-
 તુ નથી સર્વદા સખીજ કાર્યજ થાય છે, એ પ્રમાણે વસુ નામનો કોઈ સમય
 પ્રસિદ્ધ (સિદ્ધાંત પ્રખ્યાત) રાજ કહે છે તે રાજ જરા વ્યાસના મતને અનુ-
 સરતો લાગે છે. ૧૮

મૂલાર્થ—કાર્ષાપણ ધનવાળાને ખીજ વણ કાર્ષાપણ ધનની
 વૃદ્ધિ થાય, તોપણ તેનામાં કોટી ધ્વજના વ્યવહારનું આરોપણ કર-
 વું, તે અયુક્ત છે. એમ ક્ષીરકદમ્બ બક કહે છે. ૧૯

ટીકાર્થ—અતિ હલકા રૂપાના નાણાવાલા વ્યવહારી-વેપારીને ખીજનું
 તેવું હલકું રૂપા નાણું ઉપાર્જન થાય, ખીજ નાણાના ઉપાર્જનની તો શી
 વાત કરવી ? એ અપિ શબ્દનો અર્થ છે. તેવા હલકાવેપારીને વિષે કોટિધ્વજ
 મા વ્યવહારનું આરોપણ કરવું, એટલે તેવો હલકા વેપારી પોતાને કોટીધ્વજ
 માને, તે અયુક્ત છે—અઘટિત છે કારણકે, તે કોટીધ્વજ યવાનો વ્યવહાર
 પણા લાંબા કાળે સાધ્ય છે. અને તેટલા કાલનુધી વેપારીઆનું ઇવજ નાન-

ધ્યોડ્યં વ્યવહારો ન ચ તાવન્તં કાલં વ્યવહારિણાં જીવિતં સંજાવ્યતે । એવં ચ ક્ષીરકદમ્બનારદયોર્ન કશ્ચિન્મતન્નેદો યદિ પરં વચનકૃત એવેતિ ॥ ૧૯ ॥

ન દોષો યોગ્યતાયામિતિ વિશ્વ ઇતિ ॥ ૨૦ ॥

ન નૈવ દોષઃ અઘટનાલ્લક્ષણઃ કશ્ચિત્ યોગ્યતાયાં કાર્ષાપણધનસ્યાપિ તથા-
વિધજ્ઞાગ્યોદયાત્પ્રતિદિનં શતગુણસહસ્રગુણાદિકાર્ષાપણોપાર્જનેન કોટિવ્યવહારા-
રોપણોચિતત્ત્વલ્લક્ષણાયાં । શ્રૂયન્તે ચ કેચિત્પૂર્વં તુલ્યવ્યવહારા અપિ તથાવિધજ્ઞા-
ગ્યવશેન સ્વદેપેનૈવ કાલેન કોટિવ્યવહારમારૂઢા ઇત્યેતત્ વિશ્વો વિશ્વનામા પ્રવા-
દી પ્રાહેતિ । અયં ચ મનાક્ સમ્રાજ્ઞમતમનુસરતીતિ ॥ ૨૦ ॥

અન્યતરવૈકલ્પ્યેડપિ ગુણવાહુલ્યમેવ સા તત્ત્વત્ત્વ ઇતિ સુ-
રગુરુરિતિ ॥ ૨૧ ॥

વતું નથી. એવી રીતે ક્ષીરકદંબ અને નારદના મતમાં કાંઈ ભેદ નથી, એ
હોય તો માત્ર વચનમાં છે એટલે બોલવામાં ફેર છે અર્થમાં ફેર નથી. ૧૯

મૂલાર્થ—યોગ્યતાને વિષે દોષ નથી એમ વિશ્વ નામે પ્રવાદી
કહે છે. ૨૦

ટીકાર્થ—કાર્ષાપણ ધનવાલાને પણ તેવી જાતના ભાગ્યના ઉદયથી
પ્રતિદિવસ સોગણા, હજારગણા વગેરે કાર્ષાપણ દ્રવ્ય મેળવી કોટિધ્વજ બન-
વાના વ્યવહારનું આરોપણ થવાની યોગ્યતા પ્રાપ્ત થતાં તે ન ધટવારૂપ દોષ
રહેતો નથી.

તેને માટે શાસ્ત્રમાં સાંભળવામાં આવે છે કે, કેટલા એક પૂર્વે તુલ્ય
વ્યવહારવાલા હોય તોપણ તેવા કોઈ ભાગ્યના વશથી થોડાજ વખતમાં કોટિ-
ધ્વજ વ્યવહારને પામેલા છે. આ પ્રમાણે વિશ્વ નામનો પ્રવાદી કહે છે, આ
પ્રવાદી સમ્રાટના મતને જરા મળતો આવે છે. ૨૦

મૂલાર્થ—કોઈ ગુણનું વિકલપણું છતાં પણ ગુણોનું ઘણાંપણું
હોય, તેજ તત્ત્વથી યોગ્યતા છે, એમ સુર ગુરુ નામનો પ્રવાદી
કહે છે. ૨૧

અન્યતરસ્ય કસ્યચિદ્ગુણસ્ય વૈકલ્યેઽપિ કિં પુનરવૈકલ્યે ઇત્યપિ શબ્દાર્થઃ । ગુણવાહુલ્યમેવ ગુણજ્ઞયસ્ત્વમેવ સા પૂર્વસૂત્રસૂચિતા યોગ્યતા તત્ત્વતઃ પરમાર્થવૃત્ત્યા પ્રવર્ત્તે અતો ન પાદગુણહીનાદિચિન્તા કાર્યત્યેતત્સુરગુરુવૃહસ્પતિરુવાચેતિ ॥ ૨૧ ॥

સર્વમુપપન્નમિતિ સિદ્ધસેન ઇતિ ॥ ૨૨ ॥

સમસ્તેષ્વપિ ધર્માર્થકામમોક્ષવ્યવહારેષુ પુરુષપરાક્રમસાધ્યેષુ વિષયે યદ્ યદોપપન્નં ઘટમાનં નિમિત્તતયા બુદ્ધિમદ્ધરુત્પેક્ષયતે તત્ત્વમર્મસિદ્ધિં સેત્યનુવર્ત્તે ઉપપન્નત્વસ્ય યોગ્યતાયા અન્નિન્નત્વાદિતિ સિદ્ધસેનો નીતિકારઃ શાસ્ત્રકૃદ્વિશેષો-જગાદ ॥ ૨૨ ॥

ઈત્યં દશપરતૈર્થિકમતાન્યુપદર્શ્ય સ્વમતમુપદર્શયન્નાહ ।

જનન્તિ ત્વદ્વપા અપિ અસાધારણગુણાઃ કલ્યાણોત્કર્ષ-

ટીકાર્થ—કામ પાણુ બીજ ગુણતું વિકલપાણુ હોય—અર્થાત્ આજી-પાણુ હોય. વિકલપાણુ ન હોય તો શુ કહેવું, એ અપિ શબ્દનો અર્થ છે. ગુણોતું બહુપાણુ, એજ તન્વથી પૂર્વ સૂત્રમાં મૂલ્યવેદી યોગ્યતા છે, માટે પા-દગુણ હીન તે મધ્યમ યોગ્ય અને અર્થ ગુણહીન તે નીચન્ય યોગ્ય ઇત્યાદિ ચિન્તા ન કરવી, એમ મુરગુરુ-વૃહસ્પતિ કહે છે. ૨૧

મૂલાર્થ—સવળુ જે જેને ઘટે તે તેને યોગ્ય છે, એમ સિદ્ધ-સેન કહે છે. ૨૨

ટીકાર્થ—સમસ્ત અટલે પુરુષ પરાક્રમથી સાધ્ય એવા ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ રૂપ વ્યવહારે, તેને વિષે જે જે કાલે નિમિત્તપણે, યદતુ અયુ બુદ્ધિમાન પુરુષોએ ઉત્પેક્ષા કરેલું હોય, તે સવળું ઘટતું છે. અને તેજ યોગ્યતા કહેવાય છે; કામલોક, ઉપપન્ન—યદતુ અને યોગ્યતા—એ એ શબ્દોને પરસ્પર અભેદપાણુ છે. આ પ્રમાણે નીતિ શાસ્ત્રના કર્તાનિદ્દેશન કહે છે. ૨૨

અર્થી રીતે દશ અન્ય તીર્થીઆના નવો દર્શાવી લેવે ત્રયકાલ્યોનાનો મત જાનાવવા કહે છે.

મૂલાર્થ—અસાધારણ ગુણ અલ્પ હોય તો પણ કલ્યાણના

સાધકા इति ॥ ૨૩ ॥

જવન્તિ નન જવન્તિ તુઃ પૂર્વમતેજ્યોઽસ્ય વૈશિષ્ટ્યસ્થાપનાર્થઃ અદ્વપા અપિ પરિમિતા અપિ કિંપુનરનદ્વપા ઇત્યપિશબ્દાર્થઃ ગુણા આર્યદેશોત્પન્નતાદયઃ અસાધારણાઃ સામાન્યમાનવેષ્વસંજવન્તઃ કલ્યાણોત્કર્ષસાધકાઃ પ્રવ્રજ્યાદ્યુત્કૃષ્ટકલ્યાણનિષ્પાદકાઃ અસાધારણગુણાનાં નિયમાદિતરગુણાકર્ષણાવન્ધ્યકારણત્વાદિતિયુક્ત-મુક્તમાદૌ યદ્વત પાદાર્ષ્વગુણહીનો મધ્યમાવરૌ યોગ્યાવિતિ । અત્ર વાયુવાદ્મીકિ-વ્યાસસમ્રાટ્નારદવસુક્ષીરકદમ્ભમતાનાં કસ્યચિત્કેનાપિ સંવાદેઽપ્યન્યતરેણ નિરા-ક્રિયમાણત્વાદનાદરણીયતૈવ વિશ્વસુરગુરુસિદ્ધસેનમતેષુ ચ યદ્યસાધારણગુણાના-

ઉત્કર્ષને સાધનારા છે. ૨૩

ટીકાર્થ—તુ શબ્દ પુર્વે કહેલા દશ મતથી પોતાની વિશેષતા બતાવા-ને માટે છે અદ્વપ એટલે પરિમિત એવા પણ ધણાની વાત તો શી કરવી. એ અપિ શબ્દનો અર્થ છે ગુણ એટલે આર્યદેશમાં ઉત્પન્ન થવું વગેરે અસાધારણ એટલે સામાન્ય મનુષ્યોમાં ન સંભવે તેવા ગુણો કલ્યાણના ઉત્કર્ષને સાધનારા છે એટલે દીક્ષા લેવા વગેરે ઉચી જાતના કલ્યાણને ઉત્પન્ન કરનારા છે, કારણકે, અસાધારણ ગુણોનું નિયમાએ કરીને બીજા ગુણોને આકર્ષવામાં સફળ કારણપણું છે અર્થાત્ અસાધારણ ગુણો અવશ્ય બીજા ગુણોને ખેંચી લાવે છે, એથી કરીને ચોથા ભાગના ગુણવડે હીન હોય તથા અર્ધા ગુણવડે હીન હોય તે મધ્યમ યોગ્ય અને જઘન્ય યોગ્ય કહેવાય છે, એમ જ પ્રથમ કહ્યું, તે યુક્ત છે.

અહી વાયુ, વાદ્મીકિ, વ્યાસ, સમ્રાટ્, નારદ, વસુ, અને ક્ષીરકદબ—એ સર્વ મતોમાં ક્રોધને ક્રોધની સાથે સ વાદ હોવાથી ગમે તે મતવાલાએ પણ તેના મતનું નિરાકરણ કરવાપણું છે—અર્થાત્ ખંડન કરવાપણું છે, તેથી અમારે તે તરફ અનાદર છે. એટલે એક બીજાએ પરસ્પર તે મતોનું ખંડન કરેલું છે, તેથી તેમનું ખંડન કરવાનો અમારે આદર નથી. તેમાં વિશ્વ, સુર-ગુરુ અને સિદ્ધસેનના મતોની અદર અસાધારણ ગુણોનો અનાદર કરી યોગ્યતાનો અંગીકાર કર્યો છે, તે સાફ નથી. કારણકે, કેવળ યોગ્યતા પરિપૂર્ણ કાર્યને સાધનારી થતી નથી,

દરણેન યોગ્યતાઙ્ગીક્રિયતે તદા ન સમ્યક્ તસ્યાઃ પરિપૂર્ણકાર્યાસાધકત્વાત્
અથાન્યથા તદાસ્મન્મતાનુવાદ એવ તૈઃ શબ્દાન્તરેણ કૃતઃ સ્યાત્ ન પુનઃ સ્વમત-
સ્થાપનં કિઞ્ચિત્ ઇતિ ઇત્યુક્તૌ પ્રવ્રાજ્યપ્રવ્રાજકૌ ॥ ૨૩ ॥

અધુના પ્રવ્રજ્યાદાનવિધિમન્નિધિત્સુરાહ ।

उपस्थितस्य प्रश्नाचारकथनपरीक्षादिर्विधिरिति ॥ २४ ॥

उपस्थितस्य स्वयं प्रव्रज्यां ग्रहीतुं समीपमागतस्य प्रश्नश्च आचारकथनं च
परीक्षा च प्रश्नाचारकथनपरीक्षाः ता आदिर्यस्य स तथा। आदिशब्दात्कण्वतः
सामायिकादिसूत्रप्रदानतथाविधानुष्ठानाज्यासग्रहः विधिक्रमः प्रव्रज्याप्रदाने पूर्व-
सूचित एषः । इदमुक्तं जवति सधर्मकथाङ्गितया प्रव्रज्यान्निमुख्यमागतो
जव्यजन्तुः पृच्छनीयः यथा को वत्स त्वं किं निमित्तं वा प्रव्रजसि। ततो यद्यसौ

હવે કોઈ એમ કહે કે, તો મતોને વિષે કેવળ યોગ્યતાનુજ પ્રતિપાદન
નથી પણ અસાધારણ ગુણનું પ્રતિપાદન છે તો તેનો ઉત્તર આપે છે કે,
“ એ મતોવાલાએ બીજા શબ્દમાંજ અમાગ મતનો અનુવાદ કર્યો છે, કાંઈ
પોતાના મતનું સ્થાપન કર્યું નથી.

આ પ્રમાણે દીક્ષા લેનાર તથા દીક્ષા આપનાર પુરૂષો કહેવામાં
આવ્યા છે. ૨૩

હવે દીક્ષા આપવાના વિધિને કહેવાની ઈચ્છાથી કહે છે.

મૂલાર્થ— દીક્ષા લેવા આવેલા પુરૂષ સબંધી પ્રશ્ન તથા આ-
ચાર કહેવા અને પરીક્ષા કરવી વગેરે તેનો વિધિ છે. ૨૪

ટીકાર્થ— પોતે દીક્ષા લેવાને સમીપ આવેલા પુરૂષને પ્રશ્ન, આચાર
કથન અને પરીક્ષા વગેરે વિધિ છે આદિ (વિગેરે) શબ્દથી નામાયિક વિગેરે
ના સુત્રોને કહે શીખવવા, અને તેવી રીતના અનુષ્ઠાનના અભ્યાસનું શરૂઆત
કરવું દીક્ષા આપવાને પૂર્વે મનના કરેલા આજ્ઞા વિધિકન છે. કહેવાનું ના-
તપરે એ છે કે મદ્યને કયાવેડે જતું નહીં દીક્ષા લેવાને તત્પર થવું છે એવા
બાળ્ય પ્રાપ્તિને પ્રથમ પુછવું કે, હે વત્સ, તું કોણ છે ? અને શા નામે દીક્ષા
શરૂઆત કરે છે .

કુલપુત્રકઃ તગરાનગરાદિસુન્દરક્ષેત્રોત્પન્નઃ સર્વાશુજોદ્ધવજવવ્યાધિક્ષયનિમિત્તમેવાહં
જગવન્ પ્રવ્રજિતુમુચ્યત ઇત્યુત્તરં કુરુતે તદાસૌ પ્રશ્નશુષ્કઃ ।

તતોઽસ્ય પુરુષવરા પ્રવ્રજ્યા કાપુરુષાણાં આરમ્ભનિવૃત્તાનાં પુનરિહ પર-
જ્ઞે ચ પરમઃ કલ્યાણદ્વાજઃ । તથા યયૈવ જિનાનામાઙ્ગા સમ્યગારાધિતા
મોક્ષફલ્લા તથૈવ વિરાધિતા સંસારફલ્લપ્તુઃસ્વદાયિની તથા યથા કુષ્ટાદિવ્યાધિમાન્
ક્રિયાં પ્રાપ્તકાલ્પાં પ્રતિપદ્યાપથ્યમાસેવમાનો અપ્રવૃત્તાદધિકં શીઘ્રં ચ વિનાશમા
પ્રોતિ એવમેવ જાવક્રિયાં સંયમરૂપકર્મવ્યાધિક્ષયનિમિત્તં પ્રપદ્ય પશ્ચાદસંયમાપથ્ય-
સેવી અધિકં કર્મ સમુપાર્જયતીતિ । એવં તસ્ય સાધ્વાચારઃ કથનીય ઇતિ । એવં

આ પ્રમાણે પુછતાં જોતે દીક્ષાનો લેનાર એમ બોલે કે, “ હે ભગવન્
હું કુલપુત્રક છું (કુલીન છું) તગરાનગર ઇત્યાદિ સુંદર ક્ષેત્રમાં ઉત્પન્ન
હું થયો છું અને જ્યાં સર્વ અશુભ ઉત્પન્ન થાય છે, એવા ભવરૂપ સંસારરૂપ
વ્યાધિનો ક્ષય કરવા નિમિત્તે જ હું દીક્ષા લેવા ઉજમાલ થયો છું ” આ પ્રમાણે
ઉત્તર આપે તો તે પુરૂષ પ્રશ્ન શુદ્ધ થયો કહેવાય છે. તે પછી શિષ્યને એમ
કહેવું કે, કાચર પુરૂષોને દીક્ષા હું ખે તર્ક શકે તેમ છે. એટલે તેમનાથી પાકી
શકાતી નથી, દીક્ષા તો ધણું શૂરવીર પુરૂષોથીજ પાકી શકાય છે. માટે શૂર-
વીરતા રાખવી. વળી આરભથી નિવૃત્તિ પામેલા એવા પુરૂષોને આ ભવ તથા
પરભવને વિષે પરમ કલ્યાણનો લાભ થાય છે તેમ વળી જન્મ જિનરાજની
આજ્ઞા સમ્યક્ પ્રકારે આરાધન કરેલી હોય તો તે મોક્ષફલને આપે છે, અને
જો તે વિરાધેલી હોય તો સંસારના ફલરૂપ હું અને આપનારી થાય છે
જન્મ કોટ વગેરે વ્યાધિવાળો પુરૂષ અવસરે પ્રાપ્ત થયેલી ક્રિયાને પામી અપ-
થ્યને સેવે તો અપ્રવૃત્તથી અધિક એટલે ઔષધરૂપ ભાવ ક્રિયામાં પ્રવર્તતા
પેહેલા સત્વર વિનાશને પામે છે એવીજ રીતે સયમરૂપ ભાવક્રિયાને કર્મરૂપ
વ્યાધિના ક્ષય નિમિત્તે પામી પછી અસંયમરૂપ અપથ્યને સેવવાથી અધિક ક-
ર્મને ઉપાર્જી છે. એટલે દીક્ષા લીધા પેહેલા જ કર્મ ઉપાર્જન કરતો હતો, તે-
ની અપેક્ષાએ દીક્ષા લીધા પછી જ પુરૂષ અસયમનું સેવન કરે છે, તે ધણું
કર્મ ઉપાર્જન કરે છે. એવી રીતે તે પુરૂષને સાધુનો આચાર કહેવો. એમ
સાધુ આચાર સારીરીતે કહ્યા પછી પણ તે પુરૂષ પરીક્ષા કરવાને યોગ્ય છે. તે

કથિતેઽપિ સાધ્વાચારે નિપુણમસૌ પરીક્ષણીયઃ । યતઃ—

“ અસન્યાઃ સત્યસંકાશાઃ સત્યાશ્વાસત્યસંનિજ્ઞાઃ ।
દૃશ્યન્તે વિવિધા જ્ઞાવાસ્તસ્માદ્યુક્તં પરીક્ષણમ્” ॥ ૧ ॥
અતથ્યાન્યપિ તથ્યાનિ દર્શયન્ત્યતિકૌશલ્લાઃ ।
ચિત્રે નિમ્નોન્નતાનીવ ચિત્રકર્મવિદો.જનાઃ” ॥ ૨ ॥

પરીક્ષા ચ સમ્યક્ત્વજ્ઞાનચારિત્રપરિણતિવિષયા નૈસ્તૈરૂપાયૈર્વિધેયા । પરીક્ષા
કાલ્પશ્ચ પ્રાયઃ પાપમાસાઃ । તથાવિધપાત્રાપેક્ષયા તુ અદ્યપો વહુશ્ચ મ્યાન તથા
સામાયિકમૂત્રં અક્રુતોપધાનસ્યાપિ કાળઋતો વિતરણીયં અન્યદપિ મૂત્રં પાત્રતામ-
પેક્ષ્યાધ્યાપયિતવ્યમ્ ॥ ૨૪ ॥

તથા ગુરુજનાદ્યનુજ્ઞેતિ ॥ ૨૫ ॥

વિધે શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે—

“કેટલાક અસત્ય અપદાર્થી સત્ય જેવા દેખાય છે અને કેટલાક સ-
ત્ય પદાર્થી અસત્ય જેવા દેખાય છે, એમ વિવિધ પ્રકારના ભાવ દેખાય છે,
તેથી પરીક્ષા કરવી યોગ્ય છે. ૧

ચિત્રકર્મને જાણનારા પુરૂષો જેમ ચિત્રમાં નીચા અને ઉચા વ્યક્તિના
ભાવને બતાવે છે, તેમ અતિ કુશળ પુરૂષો અન્યને સત્ય જેવા બતાવે છે ૨”

સમ્યક્ત્વ, જ્ઞાન, અને આગ્નિની પશ્વિનિના વિષયના તે તે ઉપાયબદ્ધ
પરીક્ષા કરવી. પરીક્ષા કરવાનો સમય પ્રાપ્ત કરીને છ માસનો છે એટલે છ
માસ મુઠ્ઠી પરીક્ષા કર્યા પછી વડી દીકરા આપવી વળી તેવા પ્રકારે, કોઈ
સાફ પાત્ર એટલે સાંદ્રા પુરૂષ અથવા નરકો પુરૂષ નહીં તે તેની અપેક્ષાએ
અદ્ય કાળ પણ છે અને અવિકલાત્ર પણ છે. પરંતુ છ માસ મુઠ્ઠી પરીક્ષા
કરી એવો નિયમ નથી તેમ વડી ઉપવાસ જેવું વ્રત કરું નથી એવા કુટુંબ
પણે પણ કદી આનાયિક નૃત આપતું એટલે બાળપણે પાત્રપનાની અપેક્ષા
જાણે બીજું પણ નૃત બતાવતું ૨૬

અસાર્ય—માત્ર પિતા વગેરે ગુરુજનાની આજ્ઞા સેવી. ૨૫

ગુરુજનો માતાપિત્રાદિલક્ષણઃ આદિશબ્દાત્ જગિનીજાર્યાદિશેષસવન્ધિ-
લોરૂપરિગ્રહઃ તસ્ય અનુજ્ઞા પ્રવ્રજ ત્વમિત્યનુમતિરૂપા વિધિરિત્યનુવર્ત્તે ॥ ૨૫ ॥
યદા પુનરસૌ તત્તદુપાયતોઽનુજ્ઞાપિતોઽપિન મુશ્ચતિ તદા યદ્વિધેયં તદાહ—

તથા તથોપધાયોગ ઇતિ ॥ ૨૬ ॥

તથા તથા તેન તેન પ્રકારેણ સર્વથા પરેનુપલ્લઙ્ગ્યમાણેન ઉપધાયોગઃ
માયાયાઃ પ્રયોજનં ॥ ૨૬ ॥

કથમિત્યાહ—

દુઃસ્વપ્નાદિકથનમિતિ ॥ ૨૭ ॥

દુઃસ્વપ્નસ્ય સ્વરોષ્ઠ્મહિષાચારોહણાદિદર્શનરૂપસ્ય આદિશબ્દાન્માતૃમ-

ટીકાર્થ—ગુરુજન એટલે માતા પિતા વગેરે આદિ (વગેરે) શબ્દથી
બહેન, સ્ત્રી વગેરે બાકીના સંબંધી લોકોનોનુ ગ્રહણ કરવું તેની અનુજ્ઞા એ-
ટલે ‘તું દીક્ષા લે’ એવી સંમતિરૂપ આજ્ઞા તે વિધિ કહેવાય છે તે પાછળથી
સંબંધ મેલવવો. ૨૫

જ્યારે તે સંબંધી વર્ગ તે તે પ્રકારના ઉપાયોથી આજ્ઞા માગતા છતાં
પણ દીક્ષા લેવાની આજ્ઞા ન આપે તો પછી શું કરવું તે કહે છે.

મૂલાર્થ—તે તે પ્રકારે સંબંધી વર્ગ આજ્ઞા આપે એવી
યુક્તિ કરવી. ૨૬

ટીકાર્થ—તે તે પ્રકારે એટલે સર્વથા બીજાને માલુમ ન પડે એવા
પ્રકારે માયાનો પ્રયોગ કરવો. ૨૬

શી રીતે માયા—કપટની રચના કરવી / તે કહે છે.

મૂલાર્થ—નહારા સ્વપ્ના વગેરે કહેવા. ૨૭

ટીકાર્થ—દુઃસ્વપ્ન કહેવા એટલે ગધેડા, ઉટ, પાડા વગેરે અયોગ્ય
વાહન ઉપર બેસવું ઇત્યાદિ નજીક મૃત્યુને સુચવનારા સ્વપ્નો મેં દીઠા, માટે
મારું મૃત્યુ નજીક આવ્યું છે, તેથી મને દીક્ષા લેવાની આજ્ઞા આપો’ એમ ક-
હેવું આદિ શબ્દથી માતૃમંડળ—દેવીઓનું ટાણું વગેરે વિપરીત દેખાવ પ્રમુ-

ઘડાદિવિપરીતાલોકનાદિગ્રહઃ તસ્ય કથનં ગુર્વાદિનિવેદનમિતિ ॥ ૨૭ ॥

તથા વિપર્યયલ્લિङ્ગમેવેતિ ॥ ૨૮ ॥

વિપર્યયઃ પ્રકૃતિવિપરીતજ્ઞાવઃ સ एव મરણસૂચકત્વાત્ લિङ્ગં તસ્ય સેવા નિર્વણં કાર્યં યેન સ ગુર્વાદિજનઃ સંનિહિતમૃત્યુર્મ્યમિત્યવગૃહ્ય પ્રવ્રજ્યામનુજાનીતે ઇતિ ॥ ૨૮ ॥

વિપર્યયલ્લિङ્ગાનિ તેષુ સ્વયમેવાવગૃહ્યમાનેષુ કિં કૃત્યમિત્યાહ ।

દેવજૈસ્તથા તથા નિવેદનમિતિ ॥ ૨૯ ॥

દેવજૈર્નિમિત્તશાસ્ત્રપાત્રકૈઃ તથા તથા તેન તેન નિમિત્તશાસ્ત્રપાત્રાદિરુપેણો-
પાયેન નિવેદનં ગુર્વાદિજનસ્ય જ્ઞાપનં વિપર્યયલ્લિङ્ગાનામેવ કાર્યમિતિ ॥ ૨૯ ॥

અતુ યદણ કરવુ એ વાત માતા પિતા વગેરે વહિસને નિવેદન કરવી. જેથી
દિક્ષા લેવાની આજ્ઞા આપે એ હેતુ માટે ૨૭

મહાર્થ—વળી વિપરીત ચિન્હોને સેવવા એટલે મૃત્યુ સમીપ
આવેલા પુરૂષના જેવા ચિન્હ દેખાડવા. ૨૮

ટીકાર્થ—વિપર્યય એટલે પોતાની પ્રકૃતિથી વિપરીત બાવ. તે મૃત્યુ
ને સૂચવનાર છે, તેથી તે મળ્યુંતુ ચિન્હ છે તેનું એવન કરવું એટલેજા ॥
જેઈને પોતાના મળ્યુંચિન્હ બતાવવા જેથી માતા પિતા વગેરે વહિસજન આ-
તુ મૃત્યુ નજીક આવ્યું છે એમ જાણી દીક્ષા લેવાની આજ્ઞા આપે ૨૮

એ માતપિતાપ્રમુખ ગુરૂજન પોતાની પુરૂષી પોતાની મેળેજ તે ૧૫-
પરીત ચિન્હોને જાણી ન શકે તે પછી નુ કરવું તેનો ઉત્તર આપે છે—

મહાર્થ—જેપી લોકોની પાસે માતા પિતાદિકને તે તે પ્રકારે
કહેવરાવવું. ૨૯

ટીકાર્થ—દેવન એટલે નિમિત્ત નામ્વને જાણનારા જેવી લોકોની
પાસે તે તે નિમિત્ત શાસ્ત્રના પાત્રાદિક ઉપાયવડે તે માતા પિતાદિક ગુરૂ જ-
નને વિપરીત ચિન્હો બતાવવું. એટલે જેવીચિન્હો મૂળ ૧૧ માં નિમિત્ત
પ્રતીતિ તપવાને કહેવાયદું, એ ૧૧ નેજા દીક્ષા લેવાની આજ્ઞા આપે ૨૯

નન્વેવં માયાવિનઃ પ્રવ્રજ્યાપ્રતિપત્તાવપિ કો ગુણઃ સ્યાદિત્યાશંક્યાહ ।

ન ધર્મે માયેતિ ॥ ૩૦ ॥

ન નૈવ ધર્મે માયા ક્રિયમાણા માયા—વશ્ચના જવતિ પરમાર્થતોઽમાયાત્વાત્ત
સ્યાઃ ॥ ૩૦ ॥

એતદપિ કુત ઇત્યાહ—

જનયહિતમેતદિતિ ॥ ૩૧ ॥

જનયસ્ય સ્વસ્ય ગુર્વાદિજનસ્ય ચ હિતં શ્રેયોરૂપં એતદેવ પ્રવ્રજ્યાવિધો મા-
યાકરણં એતત્ફલજ્ઞતાયાઃ પ્રવ્રજ્યાયાઃ સ્વપરોપકારકત્વાત્ । પઠ્યંતે ચ ।

“અમાયોઽપિ હિ જાવેન માય્યેવ તુ જ્ઞેત્કચિત્ ।

પર્યેત્સ્વપરયોર્યત્ર સાનુવન્ધં હિતોદયમ્ ॥ ૧ ॥

ઇતિ ॥ ૩૧ ॥

એવી માયા કરનારને દીક્ષા આપવાથી શો ગુણ થાય? એવી શંકા કરે
તો તેનો ઉત્તર આપે છે.

મૂલાર્થ—ધર્મને વિષે માયા નથી. ૩૦

ટીકાર્થ—જે ક્રિયામાં ધર્મ સાધ્ય છે, તે ક્રિયા માયા—ઠગાઈ નથી.
પરમાર્થપણે એ અમાયાજ છે. ૩૦

એમ શાથી કહેા છે? તે કહે છે.

મૂલાર્થ—તે માયાનું કરવાપણું સ્વપરને હિતકારી છે. ૩૧

ટીકાર્થ—એ દીક્ષા વિધિમાં જે માયા—કપટ કરવી, તે પોતાનું
તથા માતાપિતા વગેરે વડિલ જનનું શ્રેયરૂપ હિત કરવાપણું છે, કારણ કે,
દીક્ષા લેવી તે પોતાને અને પરને ઉપકારકારી છે, તે વિષે શાસ્ત્રમાં પણ કહે-
લું છે—

“જ્યાં પોતાનો અને પરનો નિરતર હિતનો ઉદ્દય જોવામાં આવે ત્યાં
ભાવે કરીને માયા વગરનો પણ પુરૂષ ક્વચિત્ માયાવીજ હોય છે. એટલે
કેાઈ કાર્યને વિષે માયા પણ વસ્તુતાએ અમાયાજ કહેવાય છે. ૧ ” ૩૧

अथेत्यमपि कृते तं विना गुर्वादिजनो निर्वाहमवज्ञमानो न तं प्रव्रज्यार्थ-
मनुजानीते तदा किं विधेयमित्याशङ्क्याह ।

यथाशक्ति सौविहित्यापादनमिति ॥ ३२ ॥

यथाशक्ति यस्य यावती शक्तिः शतमहम्नादिप्रमाणनिर्वाहहेतुद्रव्यादि-
समर्पणरूपा तथा सौविहित्यस्य सौस्थ्यस्यापादनं विधानं येन प्रव्रजितेऽपि तस्मिन्-
सौ न सीदति तस्य निर्वाहोपायस्यकरणमिति ज्ञावः । एवं कृते कृतज्ञा कृता
जवति करुणा च मार्गप्रज्ञावनावीजं ततस्तेनानुज्ञातः प्रव्रजेदिति ॥ ३२ ॥

अथैवमपि न तं मोक्तुमसावुत्सहते तदा ।

पुर्वे कथ्यु, तेम करता छता पण जे माता पितादि गुड्जन तेना विना
निर्वाह करी शके तेना न होय अने तेथी करीते दीक्षा जेवानी आता आप-
ता न होय तो गु कर्तु / अथी श कानो उत्तर आपे छे

भूतार्थ—पोतानी शक्ति प्रमाणे मातापितादि गुड्जनता
भननुं समाधान करवु. ३२

टीकार्थ—जेनी जेटली शक्ति होय तेनेतेटली शक्ति प्रमाणे माता
पिता प्रमुख गुड्जनोना यित्तनु समाधान करवु अटके मा, द्जन वाने
प्रमाणवाला निर्वाहना कारणेद्रव्य द्रव्यादिक आपवाइय पोतानी शक्तिने अ-
नुसारे करी तेमनी आच्छविकानो अद्रव्यन्त करेया ते पछी दीक्षा जेवी,
अथी पछवाटे पोताना माता पितादि निर्वाहादिकना जान्नाथी तेमनगति न
जागये, अर्थात् तेमना निर्वाहोपाय करेया जेन करवाथी पोते कृतज्ञता
करेवी कहवाय छे. जान्नाथे, जेन नार्गनी प्रभावगतु पीछे उवाह—तदा
छे. तेथी माता पितादिने तेवी रीति पण गुड्जी करी तेमनी आता तेथी
दीक्षा जेवी. ३२

ગ્લાનૌષધાદિજ્ઞાતાત્યાગ ઇતિ ॥ ૩૩ ॥

ગ્લાનસ્ય તથાવિધવ્યાધિવાધાવશેન ગ્લાનિમાગતસ્ય ગુર્વાદેર્લોકસ્ય ઔષ-
ધાદિજ્ઞાતાદૌષધસ્ય આદિશબ્દાત્સ્વનિર્વાહસ્ય ચ ગ્રહઃ તસ્ય ગવેષણમપિ ઔષ-
દાદીત્યુચ્યતે । તતો ગ્લાનૌષધાદ્યેવ જ્ઞાતં દૃષ્ટાન્તઃ તસ્માત્યાગઃ કાર્યો ગુર્વાદેરિતિ
ઇદમુક્તં જવતિ ।

યથા કશ્ચિત્કુલપુત્રકઃ કથંચિદપારં કાન્તારં ગતો માતાપિત્રાદિસમેતઃ તત્પ્ર-
તિવચ્ચ તત્ર વ્રજેત્ । તસ્ય ચ ગુર્વાદેઃ તત્ર વ્રજતો નિયમઘાતી વૈદ્યૌષધાદિરહિત-
પુરુષમાત્રાસાધ્યઃ તથાવિધૌષધાદિપ્રયોગયોગ્યશ્ચ મહાનાતક્રુઃ સ્યાત્ । તત્ર ચાસૌ
તત્પ્રતિબન્ધાદેવમાલોચયતિ । યથા ન ભવતિ નિયમાદેવ ગુરુજનો નીરુગૌષધાદિ-
મન્તરેણ ઔષધાદિજ્ઞાવે ચ સંશયઃ કદાચિત્સ્યાત્ કદાચન્નેતિ કાલસહશ્ચાયં ।

મૂલાર્થ—વ્યાધિ પીડિત માતા પિતાદિક ગુરુજનનો ઔષધા-
દિકના દૃષ્ટાંતે કરી ત્યાગ કરવો. ૩૩

ટીકાથ—ગ્લાન એટલે તે પ્રકારના વ્યાધિની પીડાને લઇને ગ્લાનિ
પામેલા માતા પિતાદિ લોકને ઔષધાદિકના દૃષ્ટાંતે કરીને આદિ શબ્દથી પોતા-
ના નિર્વાહની ખોળ કરવી તે પણ ઔષધાદિ કહેવાય છે. તેથી ગ્લાનના
ઔષધાદિકના દૃષ્ટાંતે કરી તે માતા પિતા પ્રમુખનો ત્યાગ કરવો. તે દૃષ્ટાંત
આ પ્રમાણે છે.

કોઈ કુલીન પુત્ર પોતાના માતાપિતાદિ સાથે તેમની સેવામાં બંધાયે
ચાલતો હતો. તે એક વખતે કોઈ રીતે કોઈ અપાર જગલમાં આવી પહોં-
ચ્યો. તેમની સાથે ચાલતા તે માતાપિતાના નિયમને તોડનારો, અને વૈધના
ઔષધાદિ વિના માત્ર પુરૂષથી સાધ્ય ન થાય તેવો અને તેવી જાતના ઔષ-
ધાદિકના પ્રયોગને યોગ્ય એવો કોઈ મોટો રોગ માતાપિતાના શરીરમાં ઉત્પન્ન
થયો. તે વખતે તે કુલીન પુત્ર માતાપિતાના પ્રતિબંધથી આ પ્રમાણે વિચા-
રવા લાગ્યો—“આ માતા પિતા જરૂર ઔષધ વિના રોગ રહિત નહીં થાય
અને જો કદાપિ ઔષધ મળે તો રોગ મટે કે ન મટે એ સંશય છે. વળી
આ માતા પિતા કાલ સહન કરે તેમ છે, એટલે તત્કાળ મારા વિયોગથી અ-

ततः संस्थाप्य तथाविधचित्रवचनोपन्यासेन तं तदौपमादिनिमित्तं स्ववृत्तिहेतोश्च
त्यजन् सन्नसौ सायुग्मं जवति । एष हि त्यागोऽन्याग एव यः पुनस्त्यागः स
परमार्थतस्त्याग एव यतः फलमत्र प्रधानं धीगर्ध्वतद्गतिन एव जयन्ति । तत औ-
पधसंपादनेन तं जीवयेदपीति संज्ञवान सत्पुरुषोचिन्तमेतन् । एवं शुक्रपाक्षिणो म-
हापुरुषः संसारकान्तास्पतितो मातापित्रादिसंगतो धर्मप्रतिबद्धो विद्वहेन । तेषां च

थवा शैवश्री भगवत् पामे तेम नथी ” आ प्रमाणं चित्तधी ते भाता पिनादि-
कने विविध प्रकारना वचनोवटे औपधादिकना निमित्ते अने पोतानी वृत्तिने
भाट ते त्याग करे छे. ओ त्याग कइतो छतो पल ते मज्जन (साधु) कइ-
वाय छे. अटले के तेणे त्याग कथो ते टीकल त्याग कथो कइवाय. ओ प्रका-
ग्नो त्याग ते अत्यागल कइवाय छे. अने ओयो वणत आवता ते त्याग
न करे तो परमार्थधी ते त्यागल कथो कइवाय छे. कागजुड. आ न्यये ४-
लल प्रधान छे अने आवा धीर पुइयो प्रसनेल प्रधानपणे देणनाग दाय छे.
अटले धीर पुइयो केमा कग देणे छे, तेवाल कार्याने विपे प्रवर्ते छे तेयो
औपध स पादन करी ते भातापिताने ज्वाटे पल जने, इनडे तेयो नलय
छे. अने ओ प्रकारे करवु ते सत्पुइयाने योग्य छे.

તત્ર નિયમવિનાશકોઽપ્રાપ્તસમ્યક્ત્વવીજાદિના પુરુષમાત્રેણ સાધયિતુમશક્યઃ સંજ્ઞવ-
ત્ સમ્યક્ત્વાદ્યૌષધો દર્શનમોહાદ્યુદયદ્વક્ષણઃ કર્માતઙ્કઃ સ્યાત્ । તત્ર સ શુક્લપાક્તિ-
કઃ પુરુષો ધર્મપ્રતિબન્ધોદવં સમાદ્વોચયતિ । યદ્યુત વિનગ્ચન્ત્યેતાન્યવગ્ચં સમ્યક્ત્વા-
દ્યૌષધવિરહેણ તત્સંપાદને વિજ્ઞાષા કાલ્પસહાનિ ચેમાનિ વ્યવહારતસ્તતો યાવદ્-
ગૃહવાસં નિર્વાહાદિચિન્તયા તથા તથા સંસ્થાપ્ય તેપાં સમ્યક્ત્વાદ્યૌષધનિમિત્તં સ્વ-
ચારિત્રદ્વાજનિમિત્તં ચ સ્વકીયૌચિત્યકરણેન ત્યજન્ સન્નજીષ્ટસંયમસિધ્યા સાધુ-
રેવ એષ ત્યાગોઽત્યાગસ્તત્ત્વજ્ઞાવનાતઃ । અત્યાગ એવ ચ ત્યાગો મિથ્યાભાવનાતઃ
તત્ત્વફલમત્ર પ્રધાનં બુધાનાં । યતો ધીરા એતદર્શિન આસન્નજનવ્યાઃ એવં ચ તાનિ
સમ્યક્ત્વાદ્યૌષધસંપાદનેન જીવ્યેદાત્યન્તિકં અપુનર્મરણેનામરણાવન્ધ્યવીજયોગેન

વ્યવહારથી સર્વે કાલને સહન કરે તેવા છે, એટલે તત્કાળ નાશ પામે એવાં નથી, કારણકે જ્યાંસુધી ગૃહવાસ છે, ત્યાંસુધી નિર્વાહ વગેરેની ચિંતા છે,

માટે તે તે પ્રકારે સંસ્થાપન કરીને એટલે માતાપિતાદિ ગુરૂજનની જીવતાં સુધી પોહોંચે એવી આજીવિકાનો ખંદોખસ્ત કરીને તેમના સમકિ-
તાદિ ઔષધ નિમિત્તે, પોતાને ચારિત્રનો લાભ થાય, તે નિમિત્ત અને પોતાની યોગ્યતા પ્રમાણે કરી સર્વથા ઈષ્ટ એવા સયમની સિદ્ધિ નિમિત્તે એ ગુરૂજ-
નનો ત્યાગ કરનારો પુરૂષ ઉત્તમ કહેવાય છે કારણકે, સ સારરૂપ અટવીમાં-
થી કરાતો એ ત્યાગ તે તત્ત્વભાવનાથી અત્યાગજ છે. અને મિથ્યા ભાવના-
એ કરીને અત્યાગ એટલે તેમનો ત્યાગ ન કરવો તે ત્યાગ છે. કારણકે, આ સ્થલે પંડિત પુરૂષોને તત્ત્વશ્લુષ્ણુ પ્રધાનપણું છે, એટલે ઉત્તરોત્તર હિત કરનાર જે થાય તે તત્ત્વશ્લુ કહેવાય છે. અને એ તત્ત્વશ્લુને દેખનારા ધીર પુરૂષો આસન્ન ભવ્ય હોય છે. આ પ્રકારે તે માતાપિતાને સમકિતાદિ ઔષધનુ સંપાદન કરી અત્યંત જીવાડવાં, એટલે પ્રીતી મરણ ન થાય તેવી રીતે જીવાડવા—એ સત્પુરૂષને ઉચિત છે કારણકે, અમરણનુ અવધ્ય બીજ એટલે ખરૂં કારણ જે સમકિતાદિકનો યોગ, તે સંભવિત છે. અર્થાત્ સમકિતરૂપ બીજની પ્રાપ્તિ થયા પછીનું મરણ અમરણજ છે. એ કમ્બુ તે સત્પુરૂષને ઉચિત છે. કારણ માતા પિતા નિશ્ચયે દુષ્ટિકાર છે એટલે માતાપિતાએ એટલો બધો

મંથવાત્ મુપુરુષોચિતમેતદ્યતો છુપ્પતિકારો નિવમાન્માતાપિતરો મેપથ વયોચિતં વ્ય-
જનલોકઃ एष धर्मः सज्जनानां जगवानव ज्ञातं परिहरन्नकुशदानुवन्निमानावित्रा
दिशોકमिति ॥ ૩૩ ॥

તથા ગુરુનિવેદનમિતિ ॥ ૩૪ ॥

તથેતિ વિવ્યન્તરસમુચ્ચયાર્થઃ ગુરુનિવેદનં સર્વાન્મના ગુરોઃ પ્રત્રાજકચ્યાન્મસમ-
ર્પણં કાર્યમિતિ ॥ ૩૪ ॥

ઇત્યં પ્રત્રાજ્યગતં વિધિમભિપ્રાય પ્રત્રાજકગતમાહ—

અનુગ્રહધિયાજ્યુપગમ ઇતિ ॥ ૩૫ ॥

ઉપકાર કર્યો છે, કે તેમનો પ્રત્યુપકાર કર્યો હુ શક્ય છે, તેથી હુ ખ પાત્રીને
પણ તેઓ સમકિત પામે એવો ઉપાય કર્યો—અ બાવ છે માતાપિતા શિ
વાય આત્રીના જે સ્વજન હોક છે, તે તો જે જેને પર તેટલો ઉપકાર કર્યા-
ની યોગ્યતા છે, આ પ્રમાણે સત્યુપકારો થઈ છે. આ ઉકાળે અકુશવાનુષ રી
એવા માતાપિતાદિકના શોકનો પરિહાર કરી વિગ્રહેલા શ્રી મદાસી- ન્યાની
દર્શાવે છે. ૩૩

મહાર્થ—દીક્ષા લેનાર પુરૂષે ગુરૂને પોતાના આત્માનુ અ
ર્પણ કરવું. ૩૪

દીક્ષાર્થ—અર્થ તથા શબ્દ બીજા વિધિના નમુન્નય નયના જે
ગુરૂને નિવેદન કરવું એટલે દીક્ષા લેનાર પુરૂષ દીક્ષા માપનાર ગુરૂને નર્મ
પકારે આત્માનુ અર્પણ કરવું. ૩૪

એવી રીતે દીક્ષા લેનાર ન રી રી વિધિ કરી લેતે દીક્ષા માપનાર ગુરૂ
ને રી રી વિધિ કહેવાની દિગ્દર્શના કરે છે—

મહાર્થ—ગુરૂને અનુગ્રહ કરવાની શુદ્ધિથી નિમ્નતા અર્પી
કાર કરવો. ૩૫

ગુરુણા અનુગ્રહવિયા સમ્યક્ત્વાદિગુણારોપણબુદ્ધ્યા અચ્યુપગમઃ પ્રવાજની-
યસ્ત્વમેવંરૂપઃ કાર્યો ન પુનઃ સ્વપરિપત્પૂરણાદિબુદ્ધ્યેતિ ॥ ૩૫ ॥

તથા નિમિત્તપરીક્ષેતિ ॥ ૩૬ ॥

નિમિત્તાનાં ભાવિકાર્યસૂચકાનાં શકુનાદીનાં પરીક્ષા નિશ્ચયનં કાર્યં નિ-
મિત્તશુદ્ધેઃ પ્રધાનવિધિત્વાત્ ઇતિ ॥ ૩૬ ॥

તથા યચિતકાલાપેક્ષામિતિ ॥ ૩૭ ॥

યચિતસ્ય પ્રવ્રજ્યાદાનયોગ્યસ્ય કાલસ્ય વિશિષ્ટતિથિનક્ષત્રાદિયોગરૂપસ્ય
ગણિવિદ્યાનામપ્રકીર્ણકનિરૂપિતસ્યાપેક્ષામાદરણમિતિ । યતસ્તત્ર પઠ્યેતે—

“ તિહિં ઉત્તરાહિં તહ રોહિણીહિં
કુજ્જા ઉસેહ નિરકમણં ।

ટીકાર્થ—ગુરુએ શિષ્ય ઉપર અનુગ્રહ કરવાની બુદ્ધિથી એટલે સમ-
ક્ત વગેરે ગુણોનું આરોપણ કરવાની બુદ્ધિથી દીક્ષા આપવી. પોતાની પર્ષદા
(સંઘેડા) ની પૂર્તિ થશે તેવી બુદ્ધિથી આપવી નહીં. ૩૬

મૂલાર્થ—નિમિત્ત શાસ્ત્રવડે શિષ્યની પરીક્ષા કરવી. ૩૭

ટીકાર્થ—નિમિત્ત એટલે ભાવી અર્થને સૂચવનારા શકુનાદિકની
પરીક્ષા કરવી એટલે નિશ્ચય કરવો, કારણકે, નિમિત્તની શુદ્ધિનો વિધિ
પ્રધાન છે. ૩૭

મૂલાર્થ—દીક્ષા આપવાને યોગ્ય એવા વખતની અપેક્ષા
રાખવી. ૩૮

ટીકાર્થ—ઉચિત એટલે સારા તિથિ, નક્ષત્ર ઇત્યાદિકના યોગરૂપ
એવો દીક્ષા આપવાને યોગ્ય સમય જે ગણિવિદ્યાનામે પ્રકીર્ણક અં-
થમાં કહેલો છે, તેની અપેક્ષા કરવી—આદર કરવો. અર્થાત સારું મુહૂર્ત
જેવું. તેને માટે આ પ્રમાણે કહેલું છે—

ત્રણ ઉત્તરા નક્ષત્ર, એટલે ઉત્તરાષાઢા, ઉત્તરા ભાદ્રપદ, ઉત્તરા શ-
લ્લુની, તથા રોહિણી નક્ષત્ર—એટલા નક્ષત્રોને વિષે શિષ્યને નિષ્કમણ

गणिकायणं अणुना,

महव्ययानं च आसहण ॥ १ ॥

चतुर्दशीपद्मगमं वज्रज्जा अट्टमि च नवमि च ।

उट्टि च चतुर्विंश वागमि च द्वाण्डमि पञ्चमि ॥ २ ॥

इत्यादि ॥ ३० ॥

तथा उपायतः कायपादनमिति. ॥ ३१ ॥

उपायत उपायेन निग्वद्यानुष्ठानान्यामन्पेण कायानां पृथिव्यादीनां पा
दनं रक्षणं प्रवित्रजिपुः प्राणी कार्यत इति ॥ ३० ॥

तथा ज्ञाववृद्धिकरणमिति. ॥ ४० ॥

ज्ञावस्य प्रव्रज्याजिज्ञापद्मकणस्य वृद्धिः उत्कर्षः तम्याः तेम्यः प्रव्रज्याफ-
द्वप्ररूपणादिवृद्धिर्गैर्वचनः कृणं सम्पादनं तम्य ॥ ४० ॥

तथा—अनन्तरानुष्ठानोपदेश इति. ॥ ४१ ॥

અનન્તરાનુષ્ઠાનસ્ય પ્રવ્રજ્યાગ્રહણાનન્તરમેવ કરણીયસ્ય 'ગુર્વન્તેવાસિતા તદ્ધ-
ક્તિબહુમાનાદેરનન્તરાધ્યાયે એવ વદ્યમાણસ્યોપદેશઃ તસ્ય કાર્યઃ ॥ ૪૧ ॥

તથા શક્તિતસ્ત્યાગતપસીતિ ॥ ૪૨ ॥

શક્તિતઃ શક્તિમપેક્ષ્ય ત્યાગઃ ચાર્થવ્યયત્વક્રાણં દેવગુરુસદ્ગુણાદૌ વિષયે
તપશ્ચાનશનાદિ કારણીય સ ઇતિ ॥ ૪૨ ॥

તથા ક્ષેત્રાદિશુદ્ધૌ વન્દનાદિશુદ્ધ્યા શીલારોપણમિતિ
॥ ૪૩ ॥

ક્ષેત્રસ્ય ભૂમિનાગત્વક્રાણસ્ય આદિશદ્ધાદિશ્ચ શુદ્ધૌ સત્યાં વન્દનાદિશુદ્ધ્યા
ચૈત્યવન્દનકાયોત્સર્ગકારણસાધુનેપથ્યસમર્પણાદિસમાચારચારુતારૂપયા શીલસ્ય સા-
માયિકપરિણામરૂપસ્ય ' કરેમિ જંતે સામાયિકં ' ઇત્યાદિદાનકોચારણપૂર્વકમા-

ટીકાર્થ—અનંતર અનુષ્ઠાન એટલે દીક્ષા લીધા પછી કરવા યોગ્ય
અનુષ્ઠાન જે ગુરૂની પાસે રહેવું અને ગુરૂની ભક્તિ તથા બહુ માન વગેરે કર-
વા જે આગળ અધ્યાયમાં કહેવાશે તેનો ઉપદેશ કરવો. ૪૧

મૂલાર્થ—શિષ્યની શક્તિ પ્રમાણે ત્યાગ તથા તપ કરાવવો. ૪૨

ટીકાર્થ—શક્તિ પ્રમાણે એટલે ગળ પ્રમાણે ત્યાગ એટલે દેવ, ગુરૂ
તથા સધની પુજા વિગેરેમાં દ્રવ્યનો ખર્ચ કરાવવો એવું છે લક્ષણ જેનું
એવો ત્યાગ અને તપ એટલે અનશન વગેરે તે દીક્ષા લેનારની પાસે
કરાવવો. ૪૨

મૂલાર્થ—ક્ષેત્રાદિકની શુદ્ધિ કરતાં ચૈત્યવદનાદિકની શુદ્ધિ
વડે શીલ-આચારનું આરોપણ કરવું. ૪૩

ટીકાર્થ—ક્ષેત્ર એટલે ભુમિભાગ આદિ શબ્દથી દિશા તેની શુદ્ધિ
યતાં વદનાદિકની શુદ્ધિવડે એટલે ચૈત્યવદન, કાયોત્સર્ગ અને સાધુને વેપ
આપવા વગેરે સારા આચારની સુંદરતાવડે શીલ એટલે સામાયિકના પરિ-
ણામ રૂપ આચાર તેનું આરોપણ એટલે ' કરેમિ જંતે સામાયિકં ' ઇત્યાદિ
દંડકના ઉચ્ચારણ પુર્વક દીક્ષા લેવાને યોગ્ય એવા પુરૂષમાં સ્થાપન ગુરૂએ

रोषणं प्रव्रज्याहं न्यमनं गुग्गुला कायमिति । तत्र कुंजशुद्धिः उक्तुनादिन्या
यथोक्तम् ।

उत्तुवणे मात्रिवणे
पुनर्मणे कुम्भमिण वागमंसे ।
गंर्त्तगमागुणाण
पयाहिणजले जिणद्वे वा ॥ १ ॥

तथा—

पृथ्वाजिमुहो उत्तु-
मुहोच दिज्जाहवा पमिन्हेज्जा ।
जाण जिणद्वयो वा
दिमाण जिणवेज्जाहं वा ॥ ७ ॥ इति । ॥४३॥

शीघ्रमेव व्याचष्टे ।

असङ्गतया समशत्रुमित्रता शीघ्रमिति ॥ ४४ ॥

असंगतया कचिदपि अर्थे प्रतिवन्धनात्तरेण सपय मित्रता शीघ्रं मित्रं च
समानमनस्कता शीघ्रमुच्यते इति ॥ ४४ ॥

નનુ સ્વપારણામસાધ્યં શીલં તત્ક્રિમસ્ય ક્ષેત્રાદિશુદ્ધ્યારોપણેનેત્યાશઙ્કચાહ ।

અતોઽનુષ્ઠાનાત્તદ્ભાવસમ્જવ ઇતિ ॥ ૪૫ ॥

અતોઽસ્માદનુષ્ઠાનાહુક્તશીલારોપત્તદ્ભાવસ્ય શીલપરિણામત્તદ્ભાવસ્ય સમ્જવઃ સમુત્પાદઃ પ્રાગસતોઽપિ જાયતે સતશ્ચ સ્થિરીકરણમિતિ ॥ ૪૫ ॥

તથા તપોયોગકારણં ચેતીતિ ॥ ૪૬ ॥

સ એવં વિધિપ્રવ્રજિતઃ સન્ ગુરુપરમ્પરયાગતમાચામ્ત્રાદિતપોયોગઃ કાર્યત ઇતિ ॥ ૪૬ ॥

અથોપસંહારમાહ ।

एवं यः शुद्धयोगेन परित्यज्य गृहाश्रमम् ॥

संयमे रमते नित्यं स यतिः परिकीर्तितः ॥ ४७ ॥

અહીં કોઈ શકા કરે કે, શીલ તો પોતાના પરિણામથી સાધ્ય છે, તો પછી ક્ષેત્રાદિકની શુદ્ધિવડે તે શીલનું આરોપણ શામાટે કરવું જોઈએ ? તે શંકાના ઉત્તરમાં કહે છે.

મૂલાર્થ—એ અનુષ્ઠાનથી તે શીલપણના ભાવનો સંભવ છે. ૪૫

ટીકાર્થ—પૂર્વે કહેલ શીલના આરોપણરૂપ અનુષ્ઠાનથી તદ્ભાવ એટલે શીલના પરિણામરૂપ ભાવની ઉત્પત્તિ થાય છે. એટલે જને પ્રથમ તેવો ભાવ ન હોય તો તેને નવો ભાવ ઉત્પન્ન થાય છે અને જને પ્રથમ તેવો ભાવ હોય છે તેને તે ભાવનું સ્થિર કરવાપણુ થાય છે. ૪૫

મૂલાર્થ—વલી તે શિષ્યપાસે તપનો યોગ કરાવવો. ૪૬

ટીકાર્થ—એ પ્રમાણે વિધિવડે દ્વિક્ષિત થયેલો પુરૂષ ગુરુપરંપરાને પ્રાપ્ત થયેલ આંગેલ વગેરે તપના યોગને કરાવે ૪૬

હવે યતિ વિધિનો ઉપસહાર કરે છે.

મૂલાર્થ—એ પ્રમાણે જે શુદ્ધ યોગવડે ગૃહસ્થાશ્રમનો ત્યાગ કરી સયમને વિષે રમે તે યતિ કહેવાય છે. ૪૭

एवमुक्तप्रकारेण यो ज्ञव्यविशेषः शुद्धयोगेन सम्यगाचारविशेषेण परि-
त्यज्य द्वित्वा गृह्याश्रयं गृह्यस्यावस्थां संयमे द्विमादिविगमणन्त्ये गते आनक्ति-
मान जवति स एवगुणो यतिः उक्तनिरुक्तः पश्कीर्त्तित इति ॥ ४७ ॥

अत्रैवान्युच्यमाह ।

एतत्तु संभवत्यस्य नष्टपायप्रवृत्तिः ॥

अनुपायात्तु साध्यस्य सिद्धिं नेच्छन्ति पणिरुताः ॥४८॥

इति ॥

एतत्पुनर्यनित्यं संभवत्यस्य प्रवृत्तिरस्य सतः कुत इत्याह नष्टपायप्रवृत्तिः
सता मुन्दरेण उपायेन ' अहोऽहमपीषि ' इत्याशुक्तत्वेण प्रवृत्तेश्चेष्टनान् । अत्रैव
व्यतिरेकमाह अनुपायात्तपायविपर्ययान पुनः सिद्धिं सामान्येन सर्वस्य कार्यस्य

નિષ્પત્તિં નેચ્છન્તિ ન પ્રતિપદ્યન્તે પાપિનતાઃ કાર્યકારણવિજ્ઞાનકુશલાઃ યતઃ પઠન્તિ
નાકારણં નૈવેત્કાર્યમિત્યાદિ ॥ ૪૮ ॥

ઉક્તવિપર્યયે દોષમાહ ।

યસ્તુ નૈવંવિધો મોહાચ્છેદતે શાસ્ત્રવાધયા ।

સ તાદૃગ્દિગ્ધ્યુક્તોઽપિ ન ગૃહી ન યતિર્મતઃ ॥ ૪૯ ॥

ઇતિ ॥

યસ્તુ યઃ પુનરગ્રાપ્યતુચ્છીન્નૂતજવત્રમણશક્તિઃ નૈવંવિધઃ કિન્તૂક્તવિધિવિપરીતઃ
મોહાદઙ્જાનાચ્છેદતે પ્રવર્તતે શાસ્ત્રવાધયા શાસ્ત્રાર્થોદ્વિગ્ધનેન સ પ્રાણી તાદૃગ્દિગ્ધ્યુક્તોઽપિ

કાર્યની સિદ્ધિ થાય એમ પડિત પુરૂષોનો અભિપ્રાય નથી. શાસ્ત્રમાં પણ
કહ્યું છે કે, કારણ વિના કાર્ય ઉત્પન્ન ન થાય. ૪૮

પૂર્વે જે પ્રકારે યતિ કહેલ છે, તેથી બલદી રીતે વર્તવાથી દોષ
કહે છે.

મૂલાર્થ—જે પુરૂષ પૂર્વે કહ્યા પ્રમાણે શાસ્ત્રનીતિથી ચાલે
નહીં અને શાસ્ત્રને બાધ લાગે એવી ચેષ્ટા કરે છે, તે તેવા શુદ્ધ જૈન
લિંગ ધારી હોય તો પણ તે ગૃહસ્થ ન કહેવાય તેમ યતિ પણ ન
કહેવાય. એ ઉભય ભ્રષ્ટ છે. ૪૯

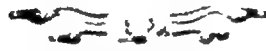
ટીકાર્થ—જેની સંસારમાં ભ્રમણ કરવાની શક્તિ અઘાપિં ઓછી
થઈ નથી, એવો જે પુરૂષ પૂર્વે કહેલા વિધિથી વિપરીતપણે ચાલતો થકો
અજ્ઞાનથી શાસ્ત્રના અર્થને ઉલ્લંઘન કરી પ્રવર્તે છે, તે મનુષ્ય શુદ્ધ યતિ
સમાન વેષધારી છે, તો પણ (બીજી રીતનો વેષધારી હોય તેની શી વાત ક-
રવી. એ અપિ શબ્દનો અર્થ છે) તો પણ તે ગૃહસ્થ પણ નથી કારણકે, તે

शृद्धयन्ति तु ह्यनपेक्ष्यमनायाऽपि किं पुनरन्यथा मृतनेपथ्ये अन्यपिनाद्वार्चः न गृही
गृहस्थाचारसहितत्वात् न यन्तिर्जावचाग्निस्त्रिहितत्वाद्गिति ॥ ४७ ॥

इति श्रीमुनिचन्द्रमृरिचिचिनायां यमविन्दुगुत्ता यनिविस्निम

चतुर्थोऽध्यायः समाप्तः ।

समाप्तश्चतुर्थोऽध्यायः.

નિષ્પત્તિં નેચ્છન્તિ ન પ્રતિપદ્યન્તે પામિતાઃ કાર્યકારણવિજ્ઞાનકુશલાઃ યતઃ પઠન્તિ
નાકારણં જવેત્કાર્યમિત્યાદિ ॥ ૪૮ ॥

ઉક્તવિપર્યયે દોષમાહ ।

યસ્તુ નૈવંવિધો મોહાચ્છેષ્ટતે શાસ્ત્રવાધયા ।

સ તાદૃગ્દિગ્જયુક્તોઽપિ ન ગૃહી ન યતિર્મતઃ ॥ ૪૯ ॥

ઇતિ ॥

યસ્તુ યઃ પુનરગ્રાપ્યતુચ્છીન્નૂતનવન્નમણશક્તિઃ નૈવંવિધઃ કિન્તૂક્તવિધિવિપરીતઃ
મોહાદજ્ઞાનાચ્છેષ્ટતે પ્રવર્ત્તતે શાસ્ત્રવાધયા શાસ્ત્રાર્થોદ્વિગ્ધનેન સ પ્રાણી તાદૃગ્દિગ્જયુક્તોઽપિ

કાર્યની સિદ્ધિ થાય એમ યદિત પુરૂષોનો અભિપ્રાય નથી. શાસ્ત્રમાં પણ
કહ્યું છે કે, કારણ વિના કાર્ય ઉત્પન્ન ન થાય. ૪૮

પૂર્વે જે પ્રકારે યતિ કહેલ છે, તેથી જલદી રીતે વર્તવાથી દોષ
કહે છે.

મૂલાર્થ—જે પુરૂષ પૂર્વે કહ્યા પ્રમાણે શાસ્ત્રનીતિથી ચાલે
નહીં અને શાસ્ત્રને બાધ લાગે એવી ચેષ્ટા કરે છે, તે તેવા શુદ્ધ જૈન
લિંગધારી હોય તો પણ તે ગૃહસ્થ ન કહેવાય તેમ યતિ પણ ન
કહેવાય. એ ઉભય બ્રષ્ટ છે. ૪૯

ટીકાર્થ—જેની સંસારમાં ભ્રમણ કરવાની શક્તિ અઘાપિ આછી
થઈ નથી, એવો જે પુરૂષ પૂર્વે કહેલા વિધિથી વિપરીતપણે ચાલતો થકો
અજ્ઞાનથી શાસ્ત્રના અર્થને ઉલ્લંઘન કરી પ્રવર્તે છે, તે મનુષ્ય શુદ્ધ યતિ
સમાન વેષધારી છે, તો પણ (ખીજી રીતનો વેષધારી હોય તેની શી વાત ક-
રવી. એ અપિ શબ્દનો અર્થ છે) તો પણ તે ગૃહસ્થ પણ નથી કારણકે, તે

शुद्धयतितुल्यनेपथ्यसनाथोऽपि किं पुनरन्यथाभूतनेपथ्य इत्यपिश्रद्धार्थः न गृही
गृहस्थाचाररहितत्वात् न यतिर्जावचारित्रिविरहितत्वादिति ॥ ४६ ॥

इति श्रीमुनिचन्द्रसूरिविरचितायां धर्मविन्दुवृत्तौ यतिविधिर्नाम

चतुर्थोऽध्यायः समाप्तः ।

समाप्तश्चतुर्थोऽध्यायः.

गृहस्थना आचारथी रहित छे. तेम ते यति पणु नथी, कारणके, तेनाभां
भाव आरित्रथी रहितपणुं छे. ४६

इति श्री मुनियंद्रसूरिअ रचेल धर्मविन्दु वृत्तिने विषे यतिविधि

नामे चौथो अध्याय समाप्त थये.

પઞ્ચમઃ અધ્યાયઃ ।

વ્યાખ્યાતશ્ચતુર્થોઽધ્યાયઃ અથ પશ્ચમો વ્યાખ્યાયતે । તસ્ય ચેદમાદિસૂત્રમ્ ।
 બાહુભ્યાં હસ્તરો યદ્વત્ક્રૂરનક્રો મહોદધિઃ ।
 યતિત્વં હૃષ્કરં તદ્વદિત્યાહુસ્તત્ત્વવેદિનઃ ॥ ૧ ॥

ઇતિ ।

બાહુજ્યાં જુજાજ્યાં હસ્તરઃ કૃચ્છ્રેણ તરીતુંશક્યઃ યદ્વદિતિ દૃષ્ટાન્તાર્થઃ
 ક્રૂરનક્રઃ ક્રૂરા જીષણા નક્રા જલજન્તુવિશેષા ઉપલક્ષણત્વાત્ મત્સ્યમકરસંસુમારા-

અધ્યાય પ મો.

થા અધ્યાયની વ્યાખ્યા કરી હવે પાંચમા અધ્યાયની વ્યાખ્યા કરે છે, તે અધ્યાયનું આ પ્રથમ સૂત્ર છે.

મૂલાર્થ—જેમાં કૂર ગુડ—મત્સ્યો છે, એવો મહા સમુદ્ર જેમ બે બાહુઓથી તરવો મુશ્કેલ છે, તેમ યતિપણુ પાળવું હૃષ્કર છે, એમ તત્ત્વવેત્તાઓ કહે છે. ૧

ટીકાર્થ—જેમ બે ભુજથી સમુદ્ર દુસ્તર છે, એટલે તરવાને અશક્ય છે. યદ્વત્ એ દૃષ્ટાંતનો અર્થ બતાવે છે. કૂર એટલે ભયંકર છે. નક્રગુડ જાતના મત્સ્યો જેમાં એવો સમુદ્ર ઉપલક્ષણથી મત્સ્ય, મધર અને સુંસુમાર

દયશ્ચ યત્ર સ તથા । મહોદધિર્મહાસમુદ્રઃ યતિત્વંશ્રામણ્યં હુષ્કરં દુરનુષ્ટેયં
તદ્વદિતિ દાષ્ટાન્તિકાર્યઃ । ઇત્યેતદાહુરુક્તવન્તઃ । ક ઇત્યાહ । તત્ત્વવેદિનઃ પ્રવ્રજ્યા-
પરમાર્થજ્ઞાતારઃ ઇતિ ॥ ૧ ॥

અસ્યૈવ હુષ્કરત્વે હેતુમાહ ।

અપવર્ગઃ ફલં યસ્ય જન્મમૃત્યાદિવર્જિતઃ ।

પરમાનન્દરૂપશ્ચ હુષ્કરં તન્ન ચાદ્નુતમ્ ॥ ૨ ॥

ઇતિ ।

અપવર્ગો મોક્ષઃ ફલં કાર્યં યસ્ય યતિત્વસ્ય જન્મમૃત્યાદિવર્જિતઃ જન્મમરણ-
જરાદિસંસારવિકારવિરહિતઃ તથા પરમાનન્દરૂપઃ સર્વોપમાતીતાનન્દસ્વચ્છાવઃ ચકારો
વિશેષણસમુચ્ચયે । હુષ્કરં કૃત્ત્રેણ કર્તું શક્યં તદ્વતિત્વં ન ચ નૈવાદ્નુતમાશ્ચર્યમેતત્
અત્યન્તમહેદયાનાં વિદ્યામન્ત્રૌષધાદિસાધનાનામિહૈવ હુષ્કરત્વોપલમ્બાત્ ઇતિ ॥૨॥

વગેરે ગ્રહણ કરવા. મહોદધિ એટલે મોટા સમુદ્ર જેમ તરવો હુષ્કર છે તેમ
યતિપણું એટલે શ્રમણપણું હુષ્કર છે. દુષ્ટે આચરવા યોગ્ય છે. તદ્વત્ એ
દૃષ્ટાંતનો અર્થ થયો. એવી રીતે કહે છે. કાણ કહે છે? તત્ત્વવેદીઓ એટલે
દીક્ષાના ખરા અર્થને જાણનારાઓ કહે છે. ૧

યતિપણું હુષ્કર છે. તેનું કારણ કહે છે.

મૂલાર્થ—જે યતિપણાનું ફલ જન્મ તથા મરણ વગેરેથી રહિત
અને પરમાનન્દરૂપ એવો મોક્ષ છે, તે યતિપણું હુષ્કર હોય
તેમાં શું આશ્ચર્ય છે? ૨

ટીકાર્થ—અપવર્ગ એટલે મોક્ષ છે, ૫૯—કાર્ય જેનું એવું યતિપણું
છે, જે મોક્ષ જન્મ, મરણ, અને જરા વગેરે સંસારના વિકારોથી રહિત છે,
તેમ વળી તે પરમાનન્દરૂપ છે, એટલે સર્વ ઉપમાઓથી અતીત અર્થાત્
નિરૂપમ એવા આનન્દ સ્વભાવવાળો છે અહિં ચ શબ્દ સમુચ્ચય અર્થમાં
છે, તે યતિપણું કષ્ટથી કરી શકાય તેવું હોય તેમાં આશ્ચર્ય નથી. કારણ કે,
અત્યંત મહોદયવાળા વિદ્યા, મંત્ર, અને ઔષધ વગેરે સાધનોનું આ લોકમાં
હુષ્કરપણું દેખવામાં આવે છે, તો મોક્ષને આપનારા યતિપણામાં હુષ્કરપણું
કેમ ન હોય? ૨

एवं तर्हि कथमिति दुष्करं यत्तत्त्वं कर्तुं शक्यं स्यादित्याशङ्क्याह ।

भवस्वरूपविज्ञानात्तद्वિરાगाच्च तत्त्वतः ।

अपवर्गानुरागाच्च स्यादेतन्नान्यथा कचित् ॥ ૩ ॥

इति ॥

જવસ્વરૂપસ્યેન્દ્રજાલમૃગતૃણિકાગન્ધર્વનગરસ્વમાદિકલ્પસ્ય વિજ્ઞાનાત્ સમ્યક્શ્રુતલોચનેન અવલોકનાત્ પ્રાક્ તદનુ તદ્વિરાગાત્ તપ્તલોહપદન્યાસોદ્વિજન-
ઃ ગાયેન જવસ્વરૂપોદ્દેગાત્ । ચકારો હેત્વન્તરસમુચ્ચયે । તત્ત્વતઃ નિર્વ્યાજિવૃત્ત્યા તથા
અપવર્ગાનુરાગાત્ પરમપદસ્પૃહાતિરેકાત્ ચ શબ્દઃ પ્રાગ્વત્ સ્યાદ્ભવેદેતદ્યતિત્વં નાન્યથા
નાન્યપ્રકારેણ કચિત્ક્ષેત્રે કાલેવા સમ્યગુપાયમન્તરેણોપેયસ્યકદાચિદજ્ઞાવાદિતિ ॥૩॥

ત્યારે, એવું દુષ્કર યતિપણું શી રીતે પાળી શકાય ? તે શંકાના સમા-
ધાનમાં કહે છે.

મૂલાર્થ—સંસારના સ્વરૂપનું જાણપણું થવાથી. તે સંસાર
ઉપર યથાર્થ વૈરાગ્ય થવાથી અને મોક્ષ તરફ અનુરાગ થવાથી એ
યતિપણું પાળી શકાય છે, તે શિવાય ક્યારે પણ પાળી શકાતું
નથી. ૩

ટીકાર્થ—સંસારનું સ્વરૂપ કે જે ઈંદ્રિજન, મૃગતૃણિકા (ઝાંઝવાના
જન) ગંધર્વનગર અને સ્વમાદિકના જેવું છે, તેના વિજ્ઞાનથી એટલે શાસ્ત્ર
રૂપલોચનવડે પ્રથમ જોવાથી તે પછી તેની તરફ વિરાગ કરવાથી એટલે
તપેલા લોહને વિષે પગ મુકવાથી જેવો ઉદ્દેગ થાય તે ન્યાયવડે સંસારના
સ્વરૂપને તત્ત્વથી એટલે નિષ્કપટ વૃત્તિથી જોઈ ઉત્પન્ન થયેલા વૈરાગ્યથી અહિં
ચ શબ્દ બીજા હેતુના સમુચ્ચય અર્થમાં છે. તેમ વળી, અપવર્ગ એટલે
પરમપદની સ્પૃહાની અધિકતાથી અહિં ચ શબ્દ પ્રથમના અર્થમાં છે. યતિ-
પણું પાળી શકાય છે, તે શિવાય બીજા પ્રકારે કોઈ ક્ષેત્રમાં કે કોઈ કાળમાં
યતિપણું પાળી શકાતું નથી; કારણ કે, સમ્યક્ ઉપાયવિના ઉપેયનો (જે યતિ-
પણું તેનો) કદાચિત્ અભાવ થઈ જાય છે. ૩

इत्युक्तो यतिरधुनास्य धर्ममनुवर्णयिष्यामः यतिधर्मो
द्विविधः सापेक्षयतिधर्मो निरपेक्षयतिधर्मश्चेति ॥ ४ ॥

પ્રતીતાર્થમેવ । પરં ગુરુગચ્છાદિસાહાય્યમપેક્ષમાણો યઃ પ્રવ્રજ્યાં પ્રતિપાલ-
યતિ સ સાપેક્ષઃ ઇતરસ્તુ નિરપેક્ષો યતિઃ તયોર્ધર્મોઽનુક્રમેણ ગચ્છવાસલક્ષણો જિ-
નકલ્પાદિલક્ષણશ્ચેતિ ॥ ૪ ॥

तत्र सापेक्षयतिधर्म इति ॥ ५ ॥

તત્ર તયોઃ સાપેક્ષનિરપેક્ષયતિધર્મયોર્મધ્યાત્સાપેક્ષયતિધર્મોઽયં જાણ્યતે ॥ ૫ ॥

यथा गुर्वन्तेवासितेति ॥ ६ ॥

ગુરોઃ પ્રવ્રાજકાચાર્યસ્ય અન્તેવાસિતા શિષ્યજ્ઞાવઃ યાવજ્જીવમનુષ્ટેયા તચ્છિ-
ષ્યજ્ઞાવસ્ય મહાફલત્વાત્ । પઠ્યતે ચ ।

મૂલાર્થ—એ પ્રકારે યતિનું સ્વરૂપ કહ્યું, હવે એ યતિના
ધર્મને કહીએ છીએ. યતિધર્મ એ પ્રકારનો છે. ૧ સાપેક્ષયતિ-
ધર્મ અને ૨ નિરપેક્ષયતિધર્મ. ૪

ટીકાર્થ—એ મૂલ સૂત્રનો અર્થ પ્રસિદ્ધ છે. પરંતુ જે ગુરૂ તથા ગચ્છવગે-
રેની સાહાયની અપેક્ષા રાખી દીક્ષા પાળે તે સાપેક્ષયતિ કહેવાય છે અને
જે તેની અપેક્ષા ન રાખે તે નિરપેક્ષયતિ કહેવાય છે, તેવા બંને યતિઓનો-
ધર્મ અનુક્રમે કરીને ગચ્છમાં નિવાસ કરવારૂપ અને જિનકલ્પાદિ લક્ષણ-
વાળો છે, એટલે ગચ્છવાસ એ સાપેક્ષ અને જિનકલ્પાદિ એ નિરપેક્ષ યતિધર્મ
કહેવાય છે. ૪

મૂલાર્થ—તેમાં સાપેક્ષ યતિધર્મ કહે છે.

ટીકાર્થ—તેમાં એટલે સાપેક્ષ અને નિરપેક્ષ એ બંને ધર્મમાં સાપેક્ષ-
યતિધર્મ કહે છે ૫

મૂલાર્થ—ગુરૂની પાસે શિષ્યભાવે યાવજ્જીવિત વર્તવું. ૬

ટીકાર્થ—ગુરૂ એટલે દીક્ષા આપનાર આચાર્યનો શિષ્યભાવ જીવતાં
સુધી રાખવો. કારણ કે, ગુરૂના શિષ્ય થઇને ગૃહેવામાં જોડું રૂંધ છે, તેને માટે
કહ્યું છે કે,—

નાણસ્સ હોફ જાગી થિરયરત્તો દંસણે ચરિત્તે ચ ॥

ધાણા આવકહાણ ગુરુકુલવાસં ન મુશ્ચન્તિ ॥ ૧ ॥

તથા તદ્ગત્તિબહુમાનાવિતિ ॥ ૭ ॥

તસ્મિન્ ગુરૌ જત્તિઃ સમુચિતાન્નપાનાદિનિવેદનેન પાદપ્રક્ષાલનાદિરૂપા ।
બહુમાનશ્ચ જાવપ્રતિબન્ધઃ ॥ ૭ ॥

તથા સદાજ્ઞાકરણમિતિ ॥ ૮ ॥

સદા સર્વકાલં અદ્વિ રાત્રૌ ચેત્યર્થઃ આજ્ઞાયા ગુરૂપદિષ્ઠાર્થસ્વરૂપાયાઃ
કરણમ્ ॥ ૮ ॥

તથા વિધિના પ્રવૃત્તિરિતિ ॥ ૯ ॥

વિધિના શાસ્ત્રોક્તેન પ્રવૃત્તિઃ પ્રત્યુપેક્ષણાપ્રમાર્જનાન્નિક્ષાચર્યાદિષુ સાધુસમા-
ચારેષુ વ્યાપારણમ્ ॥ ૯ ॥

“ જ પુરૂષો યાવજ્જીવિત ગુરુકુળમાં વાસને છોડતા નથી, તે ધન્ય પુરૂષો જ્ઞાનના ભાગી અને દર્શન તથા ચારિત્રને વિષે અત્યંત સ્થિર થાય છે. ૧

મૂલાર્થ—ગુરુને વિષે ભક્તિ તથા બહુમાન કરવું. ૬

ટીકાર્થ—તે ગુરુને વિષે ભક્તિ કરવી એટલે અન્નપાન વગેરે તેમને નિવેદન કરવા—લાવી આપવા. તેમજ પગ ધોવા વગેરેથી સેવા કરવી. તેમનું બહુમાન કરવું એટલે દ્વંદ્વથી તેમની ઉપર પ્રેમ રાખવો. ૭

મૂલાર્થ—નિરંતર ગુરુ મહારાજની આજ્ઞા પ્રમાણે કરવું. ૮

ટીકાર્થ—સદા એટલે સર્વકાળ રાત્રિ અને દિવસે ગુરુએ ઉપદેશ કરેલા અર્થની આજ્ઞા પાળવી. ૮

મૂલાર્થ—વિધિએ કરીને પ્રવર્તવું. ૯

ટીકાર્થ—વિધિ એટલે શાસ્ત્રોક્ત પ્રકાર તેવડે પ્રવૃત્તિ કરવી એટલે પડિલેહણા, પ્રમાર્જના, ગોચરી વગેરે સાધુના આચારમાં પ્રવર્તવું. ૯

તથા આત્માનુગ્રહચિન્તનમિતિ ॥ ૧૦ ॥

કચિદર્થે ગુર્વાજ્ઞાયાં આત્માનુગ્રહસ્યોપકારસ્ય ચિન્તનં વિમર્શનં યથા ।

“ ધન્યસ્યોપરિ નિપતત્યહિતસમાચરણધર્મનિર્વાપી ॥

ગુરુવદનમદ્વચનિસ્રુતો વચનરસશ્ચન્દનસ્પર્શઃ ॥ ૧ ॥

ઇતિ ॥ ૧૦

તથા વ્રતપરિણામરક્ષેતિ ॥ ૧૧ ॥

વ્રતપરિણામસ્ય ચારિત્રલક્ષણસ્ય તત્ત્વપ્રસર્ગપરીષદાદિષુ સ્વજ્ઞાવત એવ
વ્રતવાધાવિધાયિષુ સત્સુ રક્ષા ચિન્તામણિમહૌપધ્યાદિરક્ષણોદાહરણેન વિધેયા
॥ ૧૧ ॥

તથા આરમ્ભત્યાગ ઇતિ ॥ ૧૨ ॥

મૂલાર્થ—ગુરુ કોઈ કામની આજ્ઞા કરે તો પોતાના ઉપર અનુ-
ગ્રહ કર્યો, એમ ચિંતવવું.

ટીકાર્થ—કોઈ બાબત ગુરુ આજ્ઞા કરે તો ગુરુએ પોતાનો અનુગ્રહ
કર્યો ઉપકાર કર્યો, એમ ચિંતવવું. જેમકે,—

“ અહિત આચરણુ રૂપ (અશ્રેયકારી આચરણુ રૂપ) ધામને શાંત
કરનારો અને ગુરુના મુખ રૂપી મલય પર્વતમાંથી નીકળેલો વચનરસરૂપી ચ-
ન્દનો સ્પર્શ ધન્યપુરુષની ઉપરજ પડે છે, એમ ગુરુ મહારાજના ઉપકારનું
વિચારવું. ૧

મૂલાર્થ—વ્રતના પરિણામનું રક્ષણ કરવું. ૧૧

ટીકાર્થ—ચારિત્રરૂપ વ્રતના પરિણામનું રક્ષણ કરવું એટલે સ્વ-
ભાવથી વ્રતને બાધા કરનારા તે તે ઉપસર્ગ પરિપક્વ વગેરે આવતા
ચિંતામણિ, મોટી ઔપધી વગેરે રક્ષણ કરવાના દૃષ્ટાંતે કરી તે ચારિત્ર
પરિણામનું પાલન કરવું. ૧૧

મૂલાર્થ—આરંભનો ત્યાગ કરવો. ૧૨

આરમ્ભસ્ય ષટ્કાયોપમર્દરૂપસ્ય ત્યાગઃ ॥ ૧૨ ॥

एतदुपायमेवाह ।

पृथिव्याद्यसंघट्टनमिति ॥ ૧૩ ॥

પૃથિવ્યાદીનાં જીવનિકાયાનાં અસંઘટ્ટનં સંઘટ્ટનં સ્પર્શનં તત્પ્રતિષેધાદસં-
ઘટ્ટનં ઉપલક્ષણત્વાદગાઢગાઢપરિતાપનાઽપજ્ઞાવણાનાં ચ પરિહાર ઇતિ ॥ ૧૩ ॥

तथा त्रिधेर्याशुद्धिः ॥ ૧૪ ॥

ત્રિધા ઉર્ધ્વાધસ્તિર્યગ્દિગપેક્ષંયો ઈર્યાયાશ્ચંક્રમણસ્ય શુદ્ધિઃ યુગમાત્રા દ-
ષ્ટિનિવેશરૂપા ॥ ૧૪ ॥

तथा त्रिज्ञानोजनमिति ॥ ૧૫ ॥

ટીકાર્થ—આરંભ એટલે છજીવનિકાયનું ઉપમર્દન તેનો ત્યાગ કરવો. ૧૨

તે આરંભના ત્યાગનો ઉપાય કહે છે—

મૂલાર્થ—પૃથ્વીકાયાદિ જીવોનો સંઘટો ન કરવો. ૧૩

ટીકાર્થ—પૃથ્વી વગેરે છજીવનિકાયનો અસંઘટ્ટન એટલે અસ્પર્શ અર્થાત્ પૃથ્વીકાયાદિ જીવોનું મર્દન ન કરવું. ઉપલક્ષણથી તે પૃથ્વીકાયાદિ જીવોને અતિશય અથવા થોડો પરિતાપ, વિરાધના તથા નીચે નાંખવા ઈત્યાદિકનો પરિહાર કરવો. ૧૩

મૂલાર્થ—ત્રણ પ્રકારે ઈર્યાશુદ્ધિ કરવી. ૧૪

ટીકાર્થ—ત્રણ પ્રકારે એટલે ઉચે, નીચે અને તિરછું—એ ત્રણ દિશાઓની અપેક્ષાએ ત્રણ પ્રકારના ગમનની શુદ્ધિ કરવી એટલે યુગ (જીંસરા) પ્રમાણે લાંબીદષ્ટિ કરી ગમનકરવારૂપ ઈર્યાસમિતિ પાળવી. ૧૪

મૂલાર્થ—ભિક્ષા માગી ભોજન કરવું. ૧૫

इह त्रिधा जिज्ञा सर्वसंपत्करी पौरुषघ्नी वृत्तिजिज्ञाचेति तद्वक्त्रं चेदम् ।

“ यतिर्ध्यानादियुक्तो यो गुर्वाङ्गायां व्यवस्थितः ।

सदानारम्भिणस्तस्य सर्वसंपत्करी मता ॥ १ ॥

वृद्धाद्यर्थमसङ्गस्य त्रमરોપમयाऽरतः ।

गृहिदेहोपकाराय विहितेति शुचाशयात् ॥ २ ॥

प्रव्रज्यां प्रतिपन्नो यस्तद्विरोધेन वर्तते ।

असदारम्भिणस्तस्य पौरुषघ्नी प्रकीर्त्तिता ॥ ૩ ॥

निःस्वान्धપક્કવો યેતુ ન શક્તા વૈ ક્રિયાન્તરે ।

જિજ્ઞામદન્તિવૃત્ત્યર્થે વૃત્તિજિજ્ઞેયમુચ્યતે ॥ ૪ ॥

इति ।

ततो भिक्षया प्रस्तावात्सर्वसंपत्करीवक्त्राणया पिण्डमुत्पाद्य नोजनं विधेय-
मिति ॥ १९ ॥

ટીકાર્થ—અહિં ભિક્ષા ત્રણ પ્રકારની છે. ૧ સર્વસંપત્કરી, ૨ પૌરુષધ્ની, વૃત્તિભિક્ષા. તેના લક્ષણો નીચે પ્રમાણે—

“ જ યતિ ધ્યાનાદિકથી યુક્ત, ગુરૂની આજ્ઞામાં રહેનાર અને સદા આરંભ રહિત છે, તેને સર્વસંપત્કરી, નામે ભિક્ષા હોય છે. ૧

વૃદ્ધાદિકને માટે ભમરાની જેમ અસંગપણે અટનકરનાર સાધુને શુભ આશયથી ગૃહસ્થનો તથા દેહનો ઉપકાર કરવામાટે ભિક્ષા કરતાં એ સર્વસંપત્કરી ભિક્ષા કહેલી છે. ૨

જ પુરુષ દીક્ષાને પ્રાપ્ત થયો છે અને તે દીક્ષાર્થી વિરૂદ્ધ વર્તે છે, તેવા અસત્આરંભ કરનાર પુરુષને પૌરુષધ્ની નામની ભિક્ષા હોય છે. ૩

જ પુરુષો નિર્ધન, અંધ અને પાગળા હોવાથી ખીલ ક્રિયા કરવાને અશક્ત થતાં પોતાની આજીવિકાને અર્થે ભિક્ષા કરે છે, તે વૃત્તિ ભિક્ષા કહેવાય છે. ૪

આ ત્રણ પ્રકારની ભિક્ષાઓમાથી કેવી ભિક્ષા ગ્રહણ કરવી : તેમાં અહિ પ્રસ્તાવ ઉપરથી જણાય છે કે, સર્વસંપત્કરી ભિક્ષા કંઘી, તેવી ભિક્ષાએ કરી પિંડ ઉપાર્જન કરી ભોજન કરવું. ૧૫

તથા આઘાતાદ્યદષ્ટિરિતિ ॥ ૧૬ ॥

આઘાત્યન્તે હિંસ્યન્તે જીવા અસ્મિન્નિતિ આઘાતઃ શૂનાદિસ્થાનં આદિશ-
દ્ધાત્ ઘૂતસ્વદ્વાદ્યશેષપ્રમાદસ્થાનગ્રહઃ તતઃ આઘાતાદેરદષ્ટિઃ અનવલોકનં કાર્યં ત-
દવલોકને હિ અનાદિજવાન્યસ્તતયા પ્રમાદાનાં તત્કૌતુકાત્ કોપાદિદોષપ્ર-
સજ્ઞાત્ ઇતિ ॥ ૧૬ ॥

તથા તત્કથાઽશ્રવણમિતિ ॥ ૧૭ ॥

તેષાં આઘાતાદીનાં કથાયાઃ પરૈરપિ કથ્યમાનાયા અશ્રવણમનાકર્ણનં ત-
ચ્છ્રવણેઽપિ દોષઃ પ્રાગ્વત્ ॥ ૧૭ ॥

તથા અરક્તદ્વિષ્ટતેતિ ॥ ૧૮ ॥

સર્વત્ર પ્રિયકારિણ્યરક્તેન અરાગવતા તદિતરસ્મિંશ્ચાદ્વિષ્ટેનાદ્રેષવતા જા-
વ્યમ્ । યતઃ પઠ્યતે ।

મૂલાર્થ—જે સ્થાનમાં જીવહિંસા થતી હોય ઇત્યાદિક
સ્થાનને વિષે દષ્ટિ ન કરવી. ૧૬

ટીકાર્થ—જેમાં જીવનો આઘાત હિંસા થાય તે આઘાતસ્થાન-
એટલે કેસાધ વગેરેના સ્થાન આદિ શબ્દથી જુગારી લોકો તથા લુચ્ચા-
લોકો વગેરે બધા પ્રમાદસ્થાનોનું ગ્રહણ કરવું તે આઘાત વગેરે સ્થાનોનું
અવલોકન ન કરવું. કારણ કે, તેના અવલોકન કરવાથી અનાદિકાળથી
સંસારના અભ્યાસને લઈને પ્રમાદ વગેરેથી તેમાં કૌતુકથી ક્રોધાદિ દોષ
લાગવાનો પ્રસંગ આવે છે. ૧૬

મૂલાર્થ—તે આઘાત વગેરેના સ્થાનની વાત પણ ન
સાંભળવી. ૧૭

ટીકાર્થ—તે આઘાત વગેરેની કથા કોઈ બીજાએ કહેતા હોય
તે સાંભળવી નહીં. તે સાંભળવાથી પૂર્વની જેમ દોષ પ્રાપ્ત થાય છે. ૧૭

મૂલાર્થ—રાગ દ્વેષનો ત્યાગ કરવો. ૧૮

ટીકાર્થ—સર્વ ઠેકાણે એટલે પ્રિય કરનારની ઉપર રાગ રહિત અને
તેનાથી બીજા એટલે અપ્રિય કરનારની ઉપર દ્વેષ રહિત થવું, તેને માટે
કહ્યું છે કે,—

“ રાગદ્વેષો યદિ સ્યાતાં તપસા કિં પ્રયોજનમ્ ” ।

इति ॥ ૧૮ ॥

તથા ગ્લાનાદિપ્રતિપત્તિરિતિ ॥ ૧૯ ॥

ગ્લાનો જ્વરાદિરોગાતુર આદિશદ્ધાદ્વાલવૃષ્ણવહુશ્રુતપ્રાચૂર્ણકાદિગ્રહસ્તેષાં પ્રતિપત્તિઃ સમુચિતાન્નપાનાદિસંપાદનરૂપં વૈયાવૃચ્યં મહાફલત્વાત્તસ્ય પઠ્યતે ચ ।

“ પરિજ્ઞગ્સસ મયસ્સ વ નાસઃ ચરણં સુત્રં અગુણ્ણાણ ।
નો વૈયાવચ્ચકયં સુહોદયં નાસઃ કમ્મં ” ॥ ૧ ॥

તથા—

“ જહ જમરમહુઅરિગણા નિવયંતિ કુસુમિયમ્મિ વણસંને ।
ઇય હોઃ નિવડ્યવ્વં ગેલ્લણે કડ્યવજ્જેણ ॥ ૨ ॥ ૧૯

“ જો રાગ દ્વેષ હોય તો પછી તપ કરવાનું શુ પ્રયોજન છે ? ”* ૧૮

મૂલાર્થ—ગ્લાનાદિકની સેવા કરવી. ૧૯

ટીકાર્થ—ગ્લાન એટલે જ્વરાદિ રોગથી પીડિત આદિ શબ્દથી પાનક, વૃક્ષ બહુશ્રુત, મીઝમાન વગેરેનુ ગ્રહણ કરવુ, તેમની પ્રતિપત્તિ કરવી એટલે યોગ્ય અન્ન પાન વગેરે આપવા રૂપ વૈયાવચ્ચ કરવુ, કારણ કે, તેમ કરવાથી મોટું ફળ પ્રાપ્ત થાય છે, તેને માટે શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે,—

“ ચારિત્રના પરિણામથી શ્રદ્ધ થયેલા અને મૃત્યુ પામેલા પુરૂષનુ ચારિત્ર નાશ પામે છે, અને ગણ્યાવિનાનુ શાસ્ત્ર નાશ પામે છે, પણ શુભ ઉદયવાળું વૈયાવચ્ચ કરવાથી થયેલું શુભ કર્મ નાશ પામતુ નથી.” ૧

તેમ વળી—

જેમ ભમરા અને ભમરીઓનો સમૂહ પુષ્પવાળા વનના બહુ ઉપર આવી પડે છે, તેમ પુરૂષોએ ગ્લાન વગેરેનું નિષ્કપટ વૈયાવચ્ચ કરવાને આવી પડવું એટલે ગ્લાનાદિકનુ વૈયાવચ્ચ આદર સહિત કરવું. ૨ ૧૯

તથા—પરોઢેગાહેતુતેતિ ॥ ૨૦ ॥

પરેષામાત્મવ્યતિરિક્તાનાં સ્વપદ્મગતાનાં પરપદ્મગતાનાં ચ ગૃહસ્થપાષણિરૂ-
પાણામુઢેગસ્ય પ્રતીતરૂપસ્યાહેતુતાહેતુજાવઃ ।

યથોક્તમ્ ।

ધમ્મત્યમુજ્જણં સવ્વસાપત્તિયં ન કાયવ્વં ।

ઇય સંજમો વિ સેત્તો એત્થ ય જયવં જદાહરણં ॥ ૧ ॥

સો તાવસાસમાત્તો તેસિં અપ્પત્તિયં મુણેજ્જણ ।

પરમં અવોહિવંત્રં તત્તો ગત્તો હંતક્કાલેવિ ॥ ૨ ॥

ઇય અન્નેણવિ સમ્મં સક્કં અપ્પત્તિયં સઙ્ગ જણસ્સ ।

નિયમા પરિહરિયવ્વં ઇયરમ્મિ સતત્તચિંતાજ્જત્તિ ॥ ૩ ॥

મૂલાર્થ—પરને ઉઢેગ થવાનું કારણ ન થવું. ૨૦

ટીકાર્થ—પર એટલે પોતાથી બીજા, પોતાના પક્ષના તથા પર-
પક્ષના ગૃહસ્થ તથા પાખંડી લોકોને ઉઢેગ થવાનું કારણ ન થવું. ૨૦
તેને માટે શાસ્ત્રમાં કહેલું છે—

“ ધર્મને અર્થે ઉઘમવંત થયેલા પુરૂષે સર્વને અપ્રીતિ થાય તેવું
ન કરવું. એવી રીતે પરની અપ્રીતિના પરિહાર કરવાથી સંયમનું શ્રેય-
પણું જાણવું. એ વિષે શ્રી મહાવીર સ્વામીનું દૃષ્ટાંત છે ૧

જેમ મહાવીર સ્વામી કોઈ પાખંડી તાપસના આશ્રમથી તેમની અ-
પ્રીતિ જાણીને તેમનું પરમ અબોધિનું બીજ સમકિત દર્શનના અભાવનું
કારણ જાણીને સાધુને વિહાર કરવાના કાલવિના પણ એટલે વર્ષાકાલમાં પણ
તે તાપસના આશ્રમથી નિશ્ચય ચાલી નિકળ્યા હતા. ૨

એમ સંયમના અર્થે એવા સાધુએ પણ ભાવશુદ્ધિ થવાને કારણે લો-
કને અપ્રીતિ થવાનું કારણરૂપ અને જેનો ત્યાગ કરવા સમર્થ થઈ શકાય તે-
વા સ્થાનનો પરિહાર કરવો અને જે તે અપ્રીતિકારક સ્થાનનો પરિહાર અશ-
ક્ય હોય તો પોતાના અપરાધનો વિચાર કરવો. ૩

इतरस्मिन्नशक्यप्रतीकारेऽप्रीतिके स्वतत्त्वस्य स्वापराधरूपस्य चिन्ता कार्या ।
यथा ।

“ ममैवायं दोषो यदपरजवेनार्जितमहो
शुचं यस्माद्धोको जवति मयि कुप्रीतिहृदयः ।
अपापस्यैवं मे कथमपरथा मत्सरमयं
जनो याति स्वार्थं प्रतिविमुखतामेत्यसहसा ” ॥ १ ॥ २०

एतदेवाह ।

भावतः प्रयत्न इति ॥ २१ ॥

भावतश्चित्तपरिणामलक्षणात् प्रयत्नः परोक्षेगहेतुतायामुद्यमः कार्य इति ।

अयमत्र जावः यदि कथंचित्तथाविधप्रघट्टकवैपम्यात्कायतो वचनतो वा न
परोक्षेगहेतुजावः परिहर्तुं पार्यते तदा जावतो रुचिल्लक्षणात् परोक्षेगं परिहर्तुं य-

જ્યારે અશક્ય પ્રતીકારવાળું અપ્રીતિનું સ્થાન હોય ત્યારે પોતાના અ-
પરાધનો વિચાર કરવો. જેમકે—

“ અહો ! એ મારેજ દોષ છે કે મેં પરભવને વિષે પુણ્ય ઉપાર્જન
ન કર્યું, જેથી લોકોના હૃદયમાં મારે માટે અપ્રીતિ ઉત્પન્ન થાય છે. અન્યથા
જે હું અપાપી હોત તો એ લોકો પોતાના સ્વાર્થ પ્રત્યે વિમુખ થઈ એટલે
પોતાનું કામ મુકી સત્વર શા માટે મારી ઉપર મત્સર રાખે ? ૨૦

એજ વાત જણાવે છે—

મૂલાર્થ—ભાવથી પ્રયત્ન કરવો એટલે વચન અને કાયાથી
અપ્રીતિ થવાનું કારણ ન ટાળી શકાય તો મનથી ટાળવું. ૨૧

ટીકાર્થ—ચિત્તના પરિણામ રૂપ ભાવથી પ્રયત્ન કરવો એટલે બીજાને
ઉદ્દેગ—અપ્રીતિ થવાનું કારણ ન બનવામાં પ્રયત્ન—ઉદ્યમ કરવો.

અહીં કહેવાનો ભાવાર્થ એવો છે કે, કાઈ પ્રકારે તેવી વિષમ અડચણ
આવે તો કાયાથી અથવા વચનથી બીજાના ઉદ્દેગ—અપ્રીતિના કારણનો પરિ-
હાર ન થઈ શકે તો મનની રૂચિરૂપ ભાવથી બીજાના ઉદ્દેગનો ખુદ્દાર

ત્નઃ કાર્યઃ જાવસ્યૈવ ફલં પ્રતિ અવન્ધ્યહેતુત્વાત્ । ઉક્તં ચ ।

“ અન્નિસંધેઃ ફલં જિન્નમનુષ્ઠાને સમેઽપિ હિ ।

પરમોતઃ સ એવેહ વારીવ કૃષિકર્મણિ ” ॥ ૧ ॥ ૨૧

તથા અશક્યે બહિશ્ચાર ઇતિ ॥ ૨૨ ॥

અશક્યે કુતો વૈગુણ્યાત્સમાચરિતુમપાર્યમાણે તપોવિશેષાદૌ કચિદનુષ્ઠાને
બહિશ્ચારો બહિર્જાવદ્વક્ષણસ્તસ્માત્કાર્યઃ । અશક્યં નારબ્ધવ્યમિત્યર્થઃ । અશક્યા-
સ્મન્નસ્ય ક્લેશૈકફલત્વેન સાધ્યસિષ્ટેરનજ્ઞત્વાત્ ॥ ૨૨ ॥

તથા અસ્થાનાજ્ઞાપણમિતિ ॥ ૨૩ ॥

અસ્થાને જ્ઞાપિતોપયોગાયોગ્યત્વેનાપ્રસ્તાવે અજ્ઞાપણં કસ્યચિત્કાર્યસ્યાજ્ઞાપણં

કરવાને યત્ન કરવો. કારણકે, ભાવ એ ફલ પ્રત્યે સત્ય કારણરૂપ બને છે, એ-
ટલે શુભાશુભ ફલ થવું, એ ભાવને આધીન છે. તેને માટે શાસ્ત્રમાં કહેલું છે.

“સંસારી અથવા દેવસ્થાન ઇત્યાદિ સંબંધી આચરણ (અનુષ્ઠાન) સરખું
હોય છતાં આશય-ભાવને લઈને ફલ જુદું થાય છે એટલે જોવો ભાવ તેવું
ફલ થાય છે. જેમ ખેતીના કામમાં જલ લોકરૂઢિએ મુખ્ય કારણ છે, તેવીરીતે
હૃદયના ભાવથી સરખા આચરણમાં (અનુષ્ઠાનમાં) પણ ફલમાં ભેદ પડે છે.
જેથી ભાવ છે તે પ્રધાન કારણ છે.” ૧ ૨૧

મૂલાર્થ—અશક્ય અનુષ્ઠાનનો આરંભ કરવો નહિ. ૨૨

ટીકાર્થ—અશક્ય એટલે કોઈ વિગુણપણથી (દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ,
ભાવના પ્રતિફલપણથી) કોઈ જાતના તપ વગેરેનું આચરણ કરી શકાય,
તેવું ન લાગે તો તેનો આરંભ ન કરવો અર્થાત્ અશક્યનો આરંભ ન કરવો
કારણકે, અશક્યના આરંભનું ફલ કલેશરૂપજ થાય છે, તેથી તે સાધ્યની સિ-
દ્ધિનું અંગપણું નથી એટલે સાધ્યની સિદ્ધિનું કારણ નથી. ૨૨

મૂલાર્થ—ન બોલવાની જગ્યાએ બોલવું નહીં. ૨૩

ટીકાર્થ—અસ્થાન એટલે બોલવાના ઉપયોગના અયોગ્યપણથી અ-
પ્રસ્તાવ, અર્થાત્ ન બોલાય તેવા પ્રસંગમાં બોલવું નહીં. એટલે કોઈ કાર્ય

एवमेव साधोर्जापासमितत्त्वशुद्धिः स्यादिति ॥ २३ ॥

तथा स्वद्वितप्रतिपत्तिरिति ॥ २४ ॥

કુતોઽપિ તથાવિધપ્રમાદદોષાત્સ્વદ્વિતસ્ય કિંચિન્મૂલગુણાદાવાચારવિશેષે સ્વદ્વનસ્ય વિરાધનાલ્લક્ષણસ્ય જાતસ્ય પ્રતિપત્તિઃ સ્વતઃ પેરેણ વા પ્રેરિતસ્ય સ- તોઽન્યુપગમઃ તથોદિતપ્રાયશ્ચિત્તાઙ્ગીકારેણ કાર્યઃ સ્વદ્વિતકાલે દોષાદનન્તગુણત્વેન દારુણપરિણામત્વાત્તદપ્રતિપત્તેઃ । અત એવોક્તમ્ ।

“उष्पण्णा माया अणुमगत्रो निहंतव्वा

આલોઅણ નિંદણ ગરહણાઙ ન પુણો વિધીયંતિ ।

अणुगारं परं कम्म नेव गूहे न निहहवे ।

सुईसयावियरुजावे असंसत्ते जिइदिण ” ॥ १ ॥ २४

વિષે કહેવું નહીં, એવીરીતે થવાથી સાધુને ભાષાસમિતિપણની શુદ્ધિ થાય છે. ૨૩

મૂલાર્થ—સ્ખલના થઈ હોય તો તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું. ૨૪

ટીકાર્થ—કોઈપણ તેવા પ્રમાદના દોષથી સ્ખલના થઈ હોય, એટલે મૂલ ગુણાદિ કોઈ આચારમાં વિરાધનારૂપ ભુલ થઈ હોય તો તેને પોતાની મેળે અથવા કોઈની પ્રેરણાથી થયેલા દોષને કચુલ કરી શાસ્ત્રમાં કહેલા પ્રાયશ્ચિત્ત- નો અંગીકાર કરવો. કારણકે, સ્ખલના થાય તે કાલે જો દોષનું પ્રાયશ્ચિત્ત—આ લાયણ ન કરવામાં આવે તો તે દોષોનો અનંત અને દાણ પરિણામ આવે છે, તેને માટે શાસ્ત્રમાં કહેલું છે.

“ઉત્પન્ન થયેલ માયા એટલે પ્રમાદ દોષથી ઉત્પન્ન થયેલ મૂલગુણ- દિકની વિરાધનારૂપ સ્ખલના તેને આલોચણા નિદા, ગર્હણાએ કરીને દૂરી ને માયા ન કરવાથી એ માયાને તત્કાલ હણવી એટલે સ્ખલિતની તત્કાલ પ્રાયશ્ચિત્ત લઈ શુદ્ધિ કરવી.”

“જેની મલિન શુદ્ધિ નથી અને જેનો ભાવ મુદ્દ છે એવો અને વિપ- યાદિકને નહીં બંધાએલો અને જિતેદ્રિય એવો પુરૂષ અનાચાર—પાપકર્મને કદાચિત્ સેવીને શુદ્ધિપાસે તત્કાલ આલોચણા કરે. પરંતુ તે પાપને ગોપ્ય નહીં અને ઓળખે પણ નહીં.” ૧ ૨૪

તથા પારુષ્યપરિત્યાગ ઇતિ ॥ ૨૫ ॥

પારુષ્યસ્ય તીવ્રકોપકષાયોદયવિશેષાત્પરુષજ્ઞાવદ્વક્ષણસ્ય તથાવિધજ્ઞાપણાદેઃ
સ્વપક્ષપરપક્ષાન્યામસંબન્ધયોગ્યતાહેતોઃ પરિત્યાગઃ કાર્યઃ । અપારુષ્યરૂપવિશ્વાસમૂ-
લ્લત્વાત્સર્વસિદ્ધીનામ્ । યદુચ્યતે ।

“ સિદ્ધેર્વિશ્વાસિતામૂલં યદ્યૂથપતયો ગજાઃ ।

સિંહો મૃગાધિપત્યેઽપિ ન મૃગૈરનુગમ્યતે ” ॥ ૧ ॥

ઇતિ ॥ ૨૫

તથા સર્વત્રાપિશુનતેતિ ॥ ૨૬ ॥

સર્વત્ર સ્વપક્ષે પરપક્ષે ચ પરોક્ષં દોષાણામનાવિષ્કરણં પરદોષગ્રાહિતાયાં હિ
આત્મૈવ દોષવાન્ કૃતઃ સ્યાત્ ।

મૂલાર્થ—કઠોરપણાનો ત્યાગ કરવો. ૨૫

ટીકાર્થ—પારુષ્ય એટલે તીવ્ર ક્રોધ કષાયના ઉદય વિશેષથી થયો જે
કઠોર ભાવ તે છે લક્ષણ જેનું એવું જે તથા પ્રકારના ભાષણાદિક કહેતા પોતા-
ના અને બીજાના પક્ષ લઇ તે સાથે અયોગ્યતાના કારણરૂપ એવા તેવી
જાતના ભાષણ (આકરાશપણું) કરવા વગેરે તેનો ત્યાગ કરવો કારણકે, સર્વ
સિદ્ધિઓનું મૂલ અકઠોરતારૂપ વિશ્વાસ હોય છે. કહ્યું છે કે,

વિશ્વાસીપણું એ સિદ્ધિનું મૂલ છે જેમકે હાથીઓ યૂથપતિ થઇને ફરે
છે કારણકે, તેમની ઉપર મૃગાદિકનો વિશ્વાસ છે કે, એ મારશે નહીં. અને
સિંહને મૃગોનું અધિપતિપણું છે તે મૃગેંદ્રના નામથી ઓળખાય છે, તોપણ
મૃગલાઓ તેની પાછળ ફરતા નથી, કારણકે, તે કૂર હોવાથી તેઓ તેની પર
વિશ્વાસ રાખતા નથી. ૧ ૨૫

મૂલાર્થ—સ્વપક્ષ અને પરપક્ષને વિષે પિશુનતા ન કરવી. ૨૬.

ટીકાર્થ—સર્વત્ર એટલે સ્વપક્ષ અને પરપક્ષને વિષે પિશુનતા ન કર-
વી એટલે પરોક્ષપણે દોષને ગ્રહણ ન કરવા અર્થાત્ ચાડી-ચુગલી ન કરવી
કારણકે, પરદોષ ગ્રહણ કરવાથી પોતાનો આત્માજ દોષવાન્ થાય છે. તેને
માટે કહ્યું છે કે, “લોક પારકા દોષને પોતાને હાથે ગ્રહણ કરે તો તે પોતાને હાથે

પઠ્યતે ચ ।

“ લોઝો પરસ્સ દોસે હત્યાહત્યિં ગુણે ય ગિહંતો ।

અપ્પાણમપ્પણચ્ચિય કુણ્ણ સદોસં ચ સગુણં ચ ” ॥ ૧ ॥ ૨૬

તથા વિકથાવર્જનમિતિ ॥ ૨૭ ॥

વિકથાનાં સ્ત્રીજન્તદેશરાજગોચરાણાં સ્વજાવત એવાકુશદ્વાશયસમુન્મીલન-
નિવન્ધનાનાં વર્જનં । એતત્કથાકરણે હિ કૃષ્ણનીદ્વાદ્યુપાધિરિવ સ્ફટિકમણિરા-
ત્મા કથમાનઃ સ્વ્યાદિચેષ્ટાનામનુરૂપતાં પ્રતિપદ્યતે ॥ ૨૭ ॥

તથા ઉપયોગપ્રધાનતેતિ ॥ ૨૮ ॥

ઉપયોગઃ પ્રધાનં પુરસ્સરં સર્વકાર્યેષુ યસ્ય સ તથા તસ્ય જાવસ્તત્તા વિધેયા
નિરુપયોગાનુષ્ઠાનસ્ય દ્રવ્યાનુષ્ઠાનત્વાત્ અનુપયોગો દ્રવ્યમિતિ વચનાત્ ॥ ૨૮ ॥

તથા નિશ્ચિતહિતોક્તિરિતિ ॥ ૨૯ ॥

પોતાના આત્માને હાપવાણા કરે છે. અને પોતાની મેળે પોતાને હાંપે પારકા
ગુણ ગ્રહણ કરે તો તેપોતાના આત્માને ગુણવાણા કરે છે ” ૧ ૨૬

મૂલાર્થ—વિકથાનો ત્યાગ કરવો. ૨૭.

ટીકાર્થ—સ્ત્રી કથા, ભોજનકથા, દેશ કથા અને રાજકથા એ વિકથા
કહેવાય છે. જે સ્વભાવથીજ અકુશલ અત કરણને પ્રગટ થવાનું કારણરૂપ
છે, તેમનો ત્યાગ કરવો. એવી કથાઓ કરવાથી જેમ ઉન્નત સ્ફટિકમણિમાં
કાલા, લીલા, વગેરે રંગની ઉપાધિથી કાલાપાનું અને લીલાપાનું થાય છે, તેમ
આત્મા તેવી કથાઓ કહેતો સતો સ્ત્રી વગેરેની ચેષ્ટાઓની સદૃશતાને પામે છે,
એટલે સ્ત્રી આદિ ભાવમા તન્મયપાનું પામે છે. ૨૭

મૂલાર્થ—ઉપયોગની પ્રધાનતા કરવી. ૨૮

ટીકાર્થ—સર્વ કાર્યને વિષે ઉપયોગનીજ પ્રધાનતા કરવી. કારનુક,
ઉપયોગ રહિત અનુષ્ઠાનને દ્રવ્યનુ અનુષ્ઠાનપાનું છે અને ‘ અનુપયોગ દ્રવ્ય
છે ’ એવું અનુયોગકાર સૂત્રનું વચન છે. ૨૮

મૂલાર્થ—નિશ્ચય કરેલું હિતવચન ઓલવું. ૨૯

નિશ્ચિતસ્ય સંશયવિપર્યયાનધ્યવસાયબોધદોષપરિહારેણ નિર્ણીતસ્ય હિતસ્ય ચ પરિણામસુન્દરસ્યોક્તિર્નાષણમ્ । અતઃ એવ પઠ્યતે ।

“ કુદૃષ્ટં કુશ્રુતં ચૈવ કુજ્ઞાતં કુપરીક્ષિતમ્ । કુજ્ઞાવજનકં સન્તો જ્ઞાષન્તે ન કદાચન ” ॥ ૧ ॥ ૨૯

તથા પ્રતિપન્નાનુપેક્ષેતિ ॥ ૩૦ ॥

પ્રતિપન્નસ્યાચ્ચુપગતસ્ય ગુરુવિનયસ્વાધ્યાયાદેઃ સાધુસમાચારવિશેષસ્યાનુ-
પેક્ષાનવધીરણા । અવધીરિતો હિ સમાચારો જન્માતરેઽપિ દુર્વજ્ઞઃ સ્યાત્ ॥ ૩૦ ॥

તથા અસત્પ્રત્યાપાશ્રુતિરિતિ ॥ ૩૧ ॥

ટીકાર્થ—નિશ્ચય કરેલા એટલે ^૧સંશય, વિપર્યય અને અનધ્યવસાય એ પ્રકારના જ્ઞાનને બાધ કરનારા દોષોનો ત્યાગ કરી નિર્ણય કરેલા અને પરિણામે સુંદર એવા હિતવચનને કહેવું.
એથીજ તેને માટે કહ્યું છે.

“નિદ્ધિત જ્ઞેયેભુ, નિદ્ધિત સાભળેભુ, નિદ્ધિત જાણેભુ નિદ્ધિત પરીક્ષા કરેભુ”
અને નિદ્ધિત ભાવને ઉત્પન્ન કરનારું વચન સત્પુરૂષો કદિપણ બોલતા નથી. ૧ ૨૯

મૂલાર્થ—અંગીકાર કરેલા સદાચારની ઉપેક્ષા કરવી નહીં. ૩૦

ટીકાર્થ—અંગીકાર કરેલ ગુરૂનો વિનય તથા સ્વાધ્યાય વગેરે સાધુનો સદાચાર, તેની ઉપેક્ષા ન કરવી—અનાદર ન કરવો કારણકે, ઉપેક્ષા કરેલો સદાચાર જન્માંતરને વિષે પણ પામવો દુર્લભ છે. ૩૦

મૂલાર્થ—અસત્પુરૂષોના ભાષણો સાંભળવા નહીં. ૩૧

૧કોઈ પ્રકારનું નિશ્ચય કરાવનાર પ્રમાણ ન મળવાથી અનેક પ્રકારના જે તર્ક કરવા—જીહા-
પોહ કરવા જેમકે ઝાડના ફુંગાને છેટેથી દેખી ‘આ થાંભલો છે કે પુરૂષ છે,’ એવો વિચાર કરવો તે સંશયદોષ ૨ કોઈ વસ્તુ અન્યથા પ્રકારે—વપરીતપણે સ્થાપન કરવું જેમકે છીપને દેખી રૂપાની બ્રાંતિ કરવી તે વિપર્યયદોષ અને ૩ ‘આ કાંઈક છે, એવું’ અનિશ્ચિત જ્ઞાન તે અનધ્યવ-
સાય દોષ કહેવાય છે.

અસતાં સ્વપ્રકૃતીનાં પ્રજ્ઞાપા અનર્થકવચનરૂપા અસત્પ્રજ્ઞાપાઃ તેષામ-
શ્રુતિઃ અનવધારણં શ્રુતિકાર્યદ્રેષાકરણેન અનુગ્રહચિન્તનેન ચ । યથોક્તમ્ ।

“ નિરાકરિણ્યુર્યદિ નોપદ્વચ્યતે
ન વિપ્યતિ ક્ષાન્તિરનાશ્રયા કથમ્ ।
યદાશ્રયાત્ક્ષાન્તિફલ્લં મયાપ્યતે
સ સત્કૃતિં કર્મ ચ નામ નાર્હતિ ॥ ૧ ॥ ૩૧ ”

તથા અગ્નિનિવેશત્યાગ ઇતિ ॥ ૩૨ ॥

અગ્નિનિવેશસ્ય મિથ્યાગ્રહરૂપતયાઽપ્રજ્ઞાપનીયતામૃદ્ધવીજસ્ય સર્વકાર્યેયુ-

ટીકાર્થ—અસત્પુરૂષો એટલે બુદ્ધિ પુરૂષો (ખલપ્રકૃતિવાલા) તે-
મના નિર્રર્થક વચનરૂપ ભાષણો સાંભળવા નહીં એટલે સાંભળવારૂપ કારણતું
કાર્ય જે દ્રેષ તે ન કરતા ઉદ્ધટું તેની ઉપર અનુગ્રહતું ચિત્તવન કરતું તેને
માટે કહ્યું છે—

જે કોઈ પુરૂષ અપમાનનો કરનાર પ્રાપ્ત ન થાય તો આશ્રય વિનાની
ક્ષમા કેવી રીતે રાખવી ? ક્ષમા રાખવાની કોઈ પણ જગ્યાએ જોઈએ, માટે એ
પુરૂષે માફ અપમાન કર્યું, તે ઠીક થયું કે જેના આશ્રયથી મને ક્ષમા રાખ-
વાતું ફલ મલશે, અને તે અપમાન કરનાર પુરૂષ સત્કાર અને કર્મને યોગ્ય
નિશ્ચય નહીં થાય એટલે આલોકમાં એનો સત્કાર કોઈ નહીં કરે અને પર-
લોકમાં એનું સત્કર્મ પણ નહીં ગણાય માટે એની શી ગતિ થશે, એમ
વિચારી એની ઉપર અનુગ્રહ શુદ્ધિ કરવી. ૩૧

મૂલાર્થ—મિથ્યા આગ્રહનો ત્યાગ કરવો. ૩૨

ટીકાર્થ—મિથ્યા આગ્રહ એટલે કોઈ પ્રકારની પાતાની બુદ્ધિ કે શ્રી-
તાર્થ પુરૂષથી પણ ન સમજવી શકવાપણને કર્મને તેનું બૂલ ખીજ ખાંચી

ત્યાગં ઇતિ ॥ ૩૨ ॥

તથા અનુચિતાગ્રહણમિતિ ॥ ૩૩ ॥

અનુચિતસ્ય સાધુજનાચારવાધાવિધાયિતયાડ્યોગ્યસ્ય અશુદ્ધપિણ્ડશય્યાવ-
સ્થાદેર્ધર્મોપકરણસ્ય વાત્સવૃક્ષનપુંસકાદેશ્વાપત્રાજનીયસ્ય અગ્રહણમનુપાદાનં કાર્ય
મિતિ ।

યથોક્તં ।

પિંડં સિજ્ઞં ચ વત્થં ચ ચત્થં પાયમેવ ચ । અકપ્પિયં ન ઇચ્છિજ્ઞા પન્નિ-
ગાહિજ્ઞ કપ્પિયં ॥ ૧ ॥

અટ્ટારસપુરિસેસું વીસં ઇત્થીસુ દસ નપુંસેસુ । પન્નાવણા અણરિદ્ધા પ-

આગ્રહ તેનો સર્વ કર્મમાં ત્યાગ કરવો. ૩૨

મૂલાર્થ—અયોગ્યનું ગ્રહણ કરવું નહીં. ૩૩

ટીકાર્થ—અયોગ્ય એટલે સાધુજનના આચારને બાધ કરનાર હોવાથી
અનુચિત એવા અશુદ્ધ આહાર, શય્યા અને વસ્ત્રાદિક વગેરે ધર્મના ઉપકરણ
નો ત્યાગ કરવો. તેમજ દીક્ષા આપવાને યોગ્ય નહીં તેવા બાલ, વૃદ્ધ તથા
નપુંસક વગેરેને દીક્ષા આપવી નહીં. તેને માટે શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે.

“ પિંડ, શય્યા, વસ્ત્ર અને ચોથું પાત્ર એ સર્વ અકલ્પિત હોય તેને
ગ્રહણ ન કરે અને તે તે પોતાને કલ્પે તેવું હોય તો તે તેમાંથી જટલું ધરે
તેટલું ગ્રહણ કરે. ૧

પુરૂષને વિષે અઠાર પ્રકારના પુરૂષો દીક્ષાને યોગ્ય નથી, અને સ્ત્રીઓને
વિષે વીશ પ્રકારની સ્ત્રીઓ દીક્ષાને યોગ્ય નથી અને નપુંસકને વિષે દશ પ્રકાર

ત્રતા વીયરાગેહિં ॥ ૨ ॥

ચે ચામી—

વાલે ૧ વુઢે ૨ નપુંસે ૩ ય કીવે ૪ જઢે ૫ ય વાહિણ ૬ તેણે ૭ રા-
યાવગારી ૮ ય જમ્મત્તે ૯ ય અદંસણે ૧૦ ॥ ૭૯૭ ॥ ઠાસે ૧૧ હુઢે ૧૨
ય મૂઢે ૧૩ ય અણત્તે ૧૪ જુંગિણ ૧૫ ઇય । જવ્વદ્ધણ ૧૬ ય જયગે ૧૭ સેહ
નિષ્ફેરિણ્ણ ૧૮ ॥ ૭૯૮ ॥

રના નપુંસક દીક્ષાને યોગ્ય નથી—એમ વીતગગ પ્રભુએ કહેલું છે. ૨ ”

૧ બાલક, ૨ વૃદ્ધ, ૩ નપુંસક, ૪ ક્લીબ, ૫ જડ, ૬ ગર્ભી, ૭ ગ્રાસ, ૮ રાજનો અપકાર કરનાર, ૯ ઉન્મત્ત, ૧૦ આંધલો, ૧૧ ઠાસ, ૧૨ કુટ્ટી, ૧૩ મૂઢ, ૧૪ કરજદાર, ૧૫ અતિકર્મ અને શરીરથી દૂષિત, ૧૬ કાંઈ પણ સ્વાર્થથી બધાયેલો, ૧૭ અમુક દ્રવ્યના ઠરાવથી રાખેલો ચાકર અને ૧૮ માતાપિતાદિકની રજા વગર આવનાર—એ અદાર પ્રકારના પુરૂષો દીક્ષા આપવાને યોગ્ય નથી.

૧ બાલ—એટલે બાલક જન્મથી આઠ વર્ષ મુધી બાલક કહેવાય છે, તેવો બાલક દીક્ષા આપવાને યોગ્ય નથી. કારણકે, આઠ વર્ષની અન્ન વર્ત્તનાર પુરૂષ બાલસ્વભાવને લઈને દેશથી અથવા સર્વથી વિન્નિ પાનવાને અધિકારી નથી. તે વિષે પ્રવચન સારોદ્ધરમાં આ પ્રમાણે લખેલું છે—

“ एएसि वयपमाणं अट्टसमाउत्ति वीयरागेहिं । भणियं जहन्नगं नव्व”
इति ।

અર્થ—દીક્ષા લેનાર પુરૂષના વયનું પ્રમાણ આ વીતગગને કહેલું

જઘન્યપણે નિશ્ચય આઠ વર્ષનું કહેલું છે; પણ આઠ વર્ષની અંદરનો પુરૂષ દીક્ષા આપવાને યોગ્ય નથી.

નિશીથ ચૂર્ણિમાં પણ કહ્યું છે કે—

“ આદેસેણ વા ગબ્જદ્વમસ્સ દિરકત્તિ ” ॥

“ અથવા ગર્ભથી આઠમા વર્ષવાળાને માતાપિતાદિકની આજ્ઞાથી દીક્ષા આપવી પણ એથી ઓછા વર્ષવાળાને દીક્ષા ન આપવી.” અહીં કોઈ શંકા કરે કે, ભગવાન્ વજ્રસ્વામીને એવો નિયમ રહ્યો નથી. તેના ઉત્તરમાં કહેવાનું કે, ‘ ભગવાન્ વજ્રસ્વામી છ માસના હતા, ત્યારે તેમણે ભાવથી સર્વ સાવધ વિરતિનો અંગીકાર કર્યો હતો, એમ સાંભળવામાં આવે છે. તે સૂત્ર આ પ્રમાણે છે.

“ છમ્માસિયં છસુજયં જાઝ્ઞ સમન્નિયં વંદે ”

“ છ માસના અને છ જીવ નિકાયની રક્ષા કરતા અને માતાએ અર્પણ કરેલા અથવા માતાએ સહિત એવા વજ્રસ્વામીને હું વંદના કરું છું.”

આ વાત એવીજ રીતે સત્ય ઠરે છે. ભગવાન્ વજ્રસ્વામીને એવી રીતે ચારિત્રની પ્રાપ્તિ થઈ એ આશ્ચર્ય છે, અને એવી વાત કોઈ કાલેજ બને છે; એથી કરીને આ સ્થાને વ્યભિચારદોષ આબે, એમ જાણવું નહીં.

પંચવસ્તુ નામના ગ્રંથમાં તે વિષે કહેલું છે.

“ તદ્યો પરિહવલેત્તં ન ચરણજાવો વિ પાયમેણસિ
આહચ જાવકહગં સુત્તં પુણ હોઠ નાયવ્વં ” ॥ ૧ ॥

“ તે આઠ વર્ષની અંદર વર્તનાર મનુષ્ય પરાભવતુ ક્ષેત્ર થાય છે, એટલે લોક તેને બાળક જાણી તેનો પરાભવ કરે છે. તેમ વળી આઠ વર્ષની અંદરના માણસને ચારિત્રના પગિલામ હોઈ શકે નહીં અને વજ્રસ્વામીને માટે જે સૂત્ર છે, તે કાદાચિત્ક ભાવને જાણાવે છે. એટલે એવો બનાવ હોઈ વખતજ બને છે. સદાકાલ બનતો નથી એમ મૂલ્યવે છે.

તે ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે, આઠ વર્ષથી ઝોછી વયના બાળકને દીક્ષા આપવી યોગ્ય નથી. વળી તેવા બાળકને દીક્ષા આપવાથી સંયમની વિરામના થાય છે. બાળકને લોહાના ગોળાની ઉપમા આપેલી છે, જેમ લોહાનો ગોળો જ્યાં જ્યાં દડી જાય ત્યાં ત્યાં જાય છે, અને તેમાં તેનું અજ્ઞાનપાતું છે, તેથી તેનાવડે પડ્ જીવનિકાયનો વધ થઈ જાય છે. તેવી રીતે બાળસાધુ જ્યાં ત્યાં દ્વારાઈ જાય છે, અને તેથી તેનાવડે પડ્ જીવનિકાયનો વધ થઈ જાય છે. આથી લોકમાં પણ તેની નિંદા થાય છે. માટે બાળકને દીક્ષારૂપ બદીખાનામાં નાખવો નહીં. સ્વચ્છદ ગમનરૂપ બાળકના સુખનો નાશ કરનારી દીક્ષા આપવાથી લોકોમાં નિંદા પણ થાય છે, વળી માતા અને પાત્રીઓને કરવા કાયક એવી બાળકોની પરિચર્યા જે મુનિઓ કરવા માંડે તો તેમના સ્વાધ્યાયના અતરાય (અતિમંદપાતું) થાય. તેથી સર્વથા બાળક દીક્ષા આપવાને યોગ્ય નથી. ૧

૨ વૃદ્ધ—સીતેર વર્ષથી અધિક વયવાળો માણસ વૃદ્ધ કહેવાય છે. કેટલાએક સાઠ વર્ષ ઉપરની વયવાળાને વૃદ્ધ કહે છે, કાગણે નીચે વર્ષ પહેલા પણ ઇંદ્રિયોની હાનિ થતી દેખાય છે તેવા વૃદ્ધ વૃદ્ધને નવન પાડેલા મુશ્કેલ પડે છે. તેને માટે શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે.

“ જન્મામણં સમીહદ વિણયં ન શ્વેદ ગજમુવ્યદ્દદ ।

વૃદ્ધો ન દિશ્વિવ્યો જડ જાત્રો ચામુદેરણ ” ॥ ૨ ॥

“ જાયા આસન ઉપર બેસવાની ઈચ્છા કરે, વિનય કરે નહીં અને ગર્વને ધારણ કરે, તેથી કદિ વાસુદેવનો પુત્ર હોય તો પણ વૃદ્ધને દીક્ષા આપવી નહીં. ” ૧

આ વાત સો વર્ષના આયુષ્યને આશ્રીને કહેલી છે, અથવા જે કાળે જે ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય ગણાતું હોય તેના દશ ભાગ કરવા; તેમાં આઠમો, નવમો અને દશમો જે ભાગ છે, તેમાં રહેલાને વૃદ્ધ ગણાય છે. તેવા વૃદ્ધને દીક્ષા આપવી યોગ્ય નથી.

૩ નપુંસક—સ્ત્રી અને પુરુષ બંનેનો અભિલાષી અને પુરુષની આકૃતિ ધારણ કરનાર તે નપુંસક કહેવાય છે. તે બહુ દોષકારી હોવાથી દીક્ષા આપવાને અયોગ્ય છે.

કેટલાએક પુસ્તકમાં “ વાલે વુરુદે ય ઘેરે ય. ”

એવો પાઠ પણ છે. તેનો અર્થ એવો થાય છે કે, “ બાલ, વૃદ્ધ અને બીજા પણ દીક્ષાને અયોગ્ય છે. પરંતુ નિશીથ વગેરે સૂત્રોમાં તેવો પાઠ જોવામાં આવતો નથી. તેથી અમોએ એ પાઠની ઉપેક્ષા કરેલી છે. ૩

૪ કલીબ—એટલે સ્ત્રીઓની ભોગને માટે પ્રાર્થનાથી અથવા સ્ત્રીઓના અંગ—ઉપાંગ ઉઘાડા દેખી વા તેવી વિષયની વાર્તાઓ સાંભલી કામાતુર થનારો પુરુષ, અર્થાત્ દર્શન તથા શ્રવણથી વિકારને સહન કરવાને અસમર્થ એવો પુરુષાકૃતિ માણસ કલીબ કહેવાય છે. તેવો કલીબ પુરુષ અતિશય વેદનાએ કરી પુરુષવેદના ઉદ્યતી સ્ત્રીઓનું બલાત્કારે આલિંગનાદિ કરે છે. તેવા માણસને દીક્ષા આપવાથી શાસનનો ઉઝાડ થાય છે, માટે તે દીક્ષા આપવાને અયોગ્ય છે. ૪

૫ જડ—પુરૂષ ત્રણ પ્રકારનો છે, ૧ ભાષાજડ, ૨ શરીરજડ અને ૩ કરણજડ. તેમાં જે ભાષા જડ છે, તે ૧ જળમૂક, ૨ મન્મનમૂક અને ૩ એલમૂક એમ ત્રણ પ્રકારનો છે. જેમ જળમાં યુદ્ધો હોય તે માણસ યુદ્ધ યુદ્ધ એવા બોખડા અક્ષર બોલે, તેવી રીતે બોલનારો માણસ જલમૂક કહેવાય છે. જે માણસની જીભ બોલતાં ખેંચાય એટલે જે સ્પષ્ટતા પામતો બોલે તે મન્મનમૂક કહેવાય છે. જે ઘેટાની જેમ અવ્યક્ત અમત્ય નહીં તેવું બોલે તે એલમૂક કહેવાય છે. એ ત્રણે પ્રકારના ભાષાજડ સમજવા.

જે સ્થુલ શરીરને લઈને માર્ગમાં ભિક્ષાટન કરવા ચાલવાને તથા વંદનાદિક કરવાને અશક્ત થાય તે શરીરજડ કહેવાય છે, જે ક્રિયાને વિષે જડ એટલે પાંચ સમિતિ, ત્રણ ગુપ્તિ, પ્રતિકમણ, પડિચ્છેદણ ઇત્યાદિ સ યત્ન પાળવાની ક્રિયાઓનો વારંવાર ઉપદેશ કરતાં છતાં પણ જડપણાને લઈને જે શ્રદ્ધા કરવાને સમર્થ થતો નથી તે કરણજડ જાણવો. જે ભાષાજડ છે, તે જ્ઞાનને ધારણ કરવાને અશક્ત હોવાથી દીક્ષા આપવાને યોગ્ય નથી જે શરીરજડ છે તે માર્ગમાં વિહાર કરવાને તથા આહાર પ્રમુખ ક્રિયાવાને અસમર્થ છે, તેથી તે પણ દીક્ષાને કાયક નથી. વર્ગી અતિજડતા શરીરનાં અનેક જાતની ભક્તિતા થવાનો સંભવ છે. અને ભક્તિતાને લઈને નુકસાન પ્રાણીઓની હિંસા થવાનો પ્રસંગ આવ્યા કરે છે, તેથી સત્ત્વમતી વિગાંના અને લોક નિંદા થાય છે.

તથા કરણજડ પણ સમિતિ તથા ગુપ્તિ આદિક તેને શીખવ્યું હોય તોપણ તે ગ્રહણ ન કરી શકે માટે તે દીક્ષાને અયોગ્ય છે.

૬ વ્યાધિવાળો એટલે ભંગદર, અતિસાર, કોઢ, પથરીનો રોગ, ફેફસં અર્શ, ઉધરસ, તથા જવર રોગે કરીને જે અસ્ત થયો હોય તે દીક્ષાને યોગ્ય નથી. કારણ કે, તેની ચિકિત્સા કરતાં ષડ્ જીવ નિકાયની વિરાધના થવાનો સંભવ છે, તેમજ તેને સ્વાધ્યાયાદિકની હાનિ થાય છે. ૬

૭ સ્તેન—એટલે જે ચોર હોય અથવા લુટારો હોય તે અનર્થનું કારણ હોવાથી દીક્ષાને અયોગ્ય છે. ૭

૮ રાજપકારી—એટલે રાજના ભંડારને, અંતઃપુરને, શરીરને અને રાજકુંડુંબનો દ્રોહ કરનાર હોય તે રાજના અપકારને લઈને કારાગૃહ કે દેશનિકાલ જેવી શિક્ષાનો પાત્ર બને છે, તેથી તે દીક્ષા આપવાને અયોગ્ય છે. ૮

૯ ઉન્મત્ત એટલે ગાંડો અથવા પ્રબળ મોહના ઉદયે કરીને અથવા ભૂતપ્રેતાદિથી પરવશ થયેલો હોય તે દીક્ષાને અયોગ્ય છે. તેવાને દીક્ષા આપવાથી કષ્ટ થવાનો સંભવ છે. અને તેથી સ્વાધ્યાય, ધ્યાન અને સંયમને સાધવામાં મોટી હાનિ થાય છે. ૯

૧૦ અદર્શન—એટલે આંધળો આ સ્થળે થીણુદ્ધિ નિદ્રાવાળો ગ્રહણ કરવો અથવા અદર્શન એટલે સમક્ષિ દષ્ટિ વગરનો પણ લેવો. એવા પુરૂષને દીક્ષા આપવાથી દષ્ટિના વિકલપણને લઈને ષડ્ જીવ વિરાધના થવાનો સંભવ છે, તેમજ તે અંધપણથી કોઈ વિષમ સ્થાનમાં પડે તો તે આત્મ વિરાધના કરે છે, માટે તે દીક્ષાને યોગ્ય નથી. વળી તેનામાં થીણુદ્ધિ નિદ્રા હોય તો તે કોઈ વખતે તેના આવેશથી કોઈ શ્રાવક અથવા સાધુને મારણાદિક કરે તો તેથી ભારે વિંટબના થઈ આવે કારણ કે, થીણુદ્ધિ નિદ્રાના યોગથી

શરીરમાં વામુદેવથી અર્ધું બળ પ્રાપ્ત થાય છે, તેથી તે પોતાના સામર્થ્યથી જરા પણ સહન કરી શકતો નથી. માટે તે સર્વથા દીક્ષાને અયોગ્ય છે. ૧૦

૧૧ દાસ એટલે દાસીથી ઉત્પન્ન થયેલો, અથવા દુકાસ આદિ કાગળથી નિર્ધન થયેલા કાંઈ માણસ પાસેથી લેવાતો લીધેલો અથવા કરજથી ગ્રહણ કરેલો એટલે દહેણામાં લીધેલો તેવા દાસને દીક્ષા આપવી નહીં કારણકે, તેને તેનો સ્વામી દીક્ષા મુકાવી લઈ જાય વગેરે કેટલા એક ઉપદ્રવો વધવા સંભવ છે. ૧૧

૧૨ દુષ્ટ એટલે દૂષિત થયેલ. તે દુષ્ટ બે પ્રકારના છે. ૧ કપાય દુષ્ટ અને ૨ વિપયદુષ્ટ. જે અદ્ય કારણથી ઘણો કપાય કરે તે કપાયદુષ્ટ કહેવાય છે. શુદ્ધ સર્પપની ભાજી ગ્રહણ કરવાથી એક સાધુ રીસાએક હતો, એ નાવુ કપાયદુષ્ટ કહેવાય છે. જે પરસ્ત્રી વીગેરેમાં અતિ લુબ્ધ થાય છે તે વિપયદુષ્ટ કહેવાય છે, તે કપાયદુષ્ટ અને વિપયદુષ્ટ બંને સ ક્લેશવાળા અધ્યવસાયને લઈને દીક્ષા આપવાને અયોગ્ય છે. ૧૨

૧૩ મૂઠ એટલે સ્નેહ અથવા અજ્ઞાન વગેરેના પન્નંત્રણાથી વન્નુના જ્ઞાનથી શૂન્ય એવો મૂઠ પુરૂષ કાર્યાકાર્યના વિવેકથી મહિત હોવાથી દીક્ષા આપવાને અયોગ્ય છે. ૧૩

૧૪ રુણાર્ત એટલે ગાંઠ અથવા સાકુગાંઠો કમળાગ્રેને દીક્ષા આપવાથી વખતે ગાંઠ પ્રમુખ તેને પકડાવી કડ્યના કાંઠે નાંટી તેના પુરૂષ જ્ઞાનને અયોગ્ય છે. ૧૪

૧૫ તુલિત—એટલે તનિ, કર્મ અને શરીરની તનિત નેરો દરેક જાતનો પુરૂષ. સંતાન, ડાંગી, માસી, છાપા વગેરે તનિ તુલિત કહેવાય છે. મોગ, કુકડા પોપટ વગેરેને પોપટ કરી તેના નાકના નાકે દાસ, અને

દ્વાર ઉપર ચડી રમત કરી આજીવિકા કરનારા તેમજ શીકાર વગેરે નિંદિત કર્મ કરનારા વાધરી વગેરે કર્મજીગિત કહેવાય છે, અને જો કાને બુચા, ખંહેરા, લુલા, લંગડા, પાંગલા, કુખડા, કાણા અને ઠીંગણા પુરૂષો તે શરીર જીગિત કહેવાય છે. એ જાતિજીગિત, કર્મજીગિત અને શરીરજીગિત ત્રણે પ્રકારના પુરૂષો દીક્ષા આપવાને અયોગ્ય છે. કારણ કે, તેવાઓને દીક્ષા આપવાથી લોકોમાં નિંદા થાય છે. ૧૫

૧૬ અવબદ્ધ—એટલે પૈસો લેવા અથવા વિદ્યા ભણવા નિમિત્તે દીક્ષા લેવા આવનારો અથવા ‘હું અમુક દિવસ સુધી તમારો છું’ એવો કાંઈ જાતનો ઠરાવ કરી આત્માને પરાધીન કરનારો તેવો પુરૂષ દીક્ષા આપવાને યોગ્ય નથી. કારણ કે, તેમાં કલહ વગેરે દોષ ઉત્પન્ન થવાનો સંભવ છે. ૧૬

૧૭ ભૂતક—એટલે રૂપીઆ આપીને અમુક મુદત સુધી નોકરી કરવાના ઠરાવથી રાખેલો પુરૂષ અર્થાત્ ભાડે લીધેલો. જ્યાં સુધી તેની અવધિનો કાલ સમાપ્ત ન થાય, ત્યાં સુધી એ પુરૂષ દીક્ષા આપવાને યોગ્ય નથી. ૧૭

૧૮ નિષ્ક્રેટિકા—એટલે માતા પિતા કે કાંઈ વડિલે રજા આપી ન હોય તેવા પુરૂષને અપહરણ કરી દીક્ષા આપે તે નિષ્ક્રેટિકા નામે દોષ કહેવાય છે.

તેવા વડિલની રજા વગરના પુરૂષને દીક્ષા આપવી નહીં કારણ કે, તેવા પુરૂષને દીક્ષા આપવાથી તે માતા પિતાને કર્મના બંધનું કારણ થાય છે અને દીક્ષા આપનાર અદત્તાદાન પ્રમુખ દોષનું ભાજન બને છે.

આ પ્રમાણે અઠાર પ્રકારના પુરૂષો દીક્ષા આપવાને અયોગ્ય છે.

ગુવ્વિણી બાલવચ્છા ય પવ્વાવેનું ન કપ્પઈત્તિ ॥

સગર્ભા અને નાના છોકરાવાલી—એ બે પ્રકારની સ્ત્રી દીક્ષા આપવાને અયોગ્ય છે. કારણ કે, તેમાં પૂર્વની જન્મ દોષ થવાનો સંભવ છે.

એવા કામ કરવામાં પ્રીતિ રાખે છે. આવા સ્ત્રીના સ્વભાવને ધારણ કરનાર એ પંડક નપુંસકનું પ્રથમ લક્ષણ છે. ૨ તેના સ્વરમા ભેદ હોય છે, ૩ શરીર સંબંધી વર્ણ, ગંધ, રસ, અને સ્પર્શ તે સ્ત્રી પુરૂષની અપેક્ષાએ વિલક્ષણ હોય છે, ૪ પુરૂષ ચિન્હ મોટું હોય છે, ૫ વાણી સ્ત્રીના જેવી કામળ હોય છે, ૬ તેના મૂત્રમાં સ્ત્રીની જેમ ફીણ હોતું નથી અને મૂત્ર કરતી વખતે શબ્દ થાય છે—આ પ્રમાણે છ લક્ષણો પંડક નામના નપુંસકના છે.

૨ બીજો વાતિક નપુંસક છે, તે પોતાના અથવા ડાઈ બીજ નિમિત્તથી પુરૂષ ચિન્હ સ્તબ્ધ થતાં સ્ત્રીસેવા કર્યા વિના તે વેદને ધારણ કરવાને સમર્થ થતો નથી. ૨

૩ ત્રીજો કલીબ—નામનો નપુંસક છે. તેના ચાર પ્રકાર છે, ૧ દષ્ટિકલીબ, ૨ શબ્દકલીબ, ૩ આલિંગનકલીબ, અને ૪ નિમંત્રણકલીબ. જે સ્ત્રીને નમ્ર જોઈ ક્ષોભ પામે તે દષ્ટિકલીબ કહેવાય છે. સ્ત્રીના મુખના શબ્દો સાંભળી ક્ષોભ પામે તે શબ્દકલીબ કહેવાય છે. જે સ્ત્રીને આલિંગન કરી ક્ષોભ પામે તે આલિંગનકલીબ અને જે સ્ત્રીના નિમંત્રણથી કામાતુર થાય તે નિમંત્રણકલીબ કહેવાય છે.

૪ કુંભી—નામે ચોથો નપુંસક છે. જેનું પુરૂષ ચિન્હ મોહના ઉત્કટપણથી કુંભની પેઠે સ્તબ્ધ હોય અથવા વૃષણસ્તબ્ધ હોય તે કુંભી નપુંસક કહેવાય છે. અથવા ડાઈ પુસ્તકમાં કુંભી એટલે કુંભના જેવા સ્તનવાદો એવો પણ અર્થ કરેલો છે. અર્થાત્ જે પુરૂષના સ્તન કુંભના જેવા હોય તે કુંભી નપુંસક કહેવાય છે. ૪

૫ પાંચમો ઇર્ષ્યાલુ નામે નપુંસક છે. બીજા પુરૂષે સેવન કરેલી સ્ત્રીને જોઈ ઇર્ષ્યા ઉત્પન્ન કરનારો પુરૂષ ઇર્ષ્યાલુ નપુંસક કહેવાય છે. એટલે પોતાનામાં સ્ત્રી ભોગવવાની શક્તિ નથી, તેથી બીજો સ્ત્રી ભોગવે તે ઉપર ઇર્ષ્યા કરે છે. તે ઇર્ષ્યાલુ નપુંસક કહેવાય છે. ૫

૬ છઠો શકુનિ નામે નપુંસક છે. તે ચકલાની જેમ વેદના આવેશથી વારંવાર સ્ત્રીને સેવવામાં આસક્ત થયા કરે. ૬

૭ સાતમો તત્કર્મસેવી નામે નપુંસક છે. તે મૈત્રુન ચેવીને વેદના ઉત્તરપણાથી જિહ્વાવડે ચાટવા વગેરે નિર્વ કર્મ કરી પોતાને મુખ માને છે. ૭

૮ આઠમો પાક્ષિકાપાક્ષિક નામે નપુંસક છે. તેને ગુહ્યપક્ષમાં અનિશય મોહનો ઉદય થાય છે અને કૃષ્ણપક્ષમાં મોહ અદ્ય વાય છે તેથી પાક્ષિકા પાક્ષિક નપુંસક કહેવાય છે. ૮

૯ નવમો સૌગંધિક નપુંસક છે, તે પોતાના લિંગને શુભ ગંધવાતુ જાણી સુંધ્યા કરે છે. ૯

૧૦ દશમો આસકંત નામે નપુંસક છે. તે વીર્યપાત વથા પછી પત્ન સ્ત્રીનું આલિંગન કરી તેણીની કાળ તથા શુદ્ધસ્થિત પ્રમુખ અગમ પ્રવેશ કરી રહે છે. ૧૦

આ પાંચ વગેરે દશ પ્રકારના નપુંસકોની આક્રમણ તે પુરૂષથી અથવા તેમના મિત્રો વગેરેના કહેવાથી જાણવામાં આવે છે

અહિં કોઈ શંકા કંઈકે, પ્રથમ પુરૂષમાં નપુંસકો કદા અને અદિ પણ કદા ત્યારે તેમાં અને આ કદા, તેમાં અગ્રપદ મો વિરોધ છે. તેના ઉત્તરમાં કહે છે કે, “ પ્રથમ જે નપુંસકો કદા, તે પુરૂષાકૃતિ નપુંસક હતા અને જે અદિ કહેવામાં આવ્યા, તે નપુંસકાકૃતિ જાણતાં એટલે જે પુરૂષાકૃતિ નપુંસક હતા, તેને પુરૂષમાં ગણાવ્યા છે, અને સ્ત્રી આકૃતિ નપુંસક હતા, તેને સ્ત્રીમાં ગણ્યા છે.

“ ઇવાર્ણિ નપુંસયા દસ ને પુરિસેનુ ચેવ દયા નપુંસકોઃ કદ ને પુરિસેનુ રૂપા ને ચેવ રૂપિ તિ કદ્યો નેરોઃ ” એવં દા દિ પુરિમાર્ગ દ હ મદ્યં મેમયાણમ્બોગી । જં વીર્યપિ નચ્ચમ્ ॥ ”

“ તે પુરુષને વિષે દશ પ્રકારના નપુંસક કહ્યા છે, તે પુરુષને વિષે કહેલા ભેદ નપુંસક સ્ત્રીને વિષે જાણી લેવા. અને અહિં પણ તે ભેદ કહ્યા, એમાં શો ભેદ કે પુરુષાકૃતિનું અહિં નપુંસક ભેદમાં ગ્રહણ કરવું એમ શેષમાં પણ જાણવું એટલે સ્ત્રી આકૃતિમાં સ્ત્રી નપુંસક ભેદનું અને નપુંસક આકૃતિમાં નપુંસક ભેદનું ગ્રહણ કરવું.”

અહિં કોઈ શંકા કરે કે, શાસ્ત્રમાં સોલ પ્રકારના નપુંસકો કહ્યાં છે, તો અહિં દશ પ્રકારના કેમ કહ્યા ? તેના ઉત્તરમાં લખે છે કે, દશ પ્રકારના નપુંસક દીક્ષાને અયોગ્ય કહ્યા છે અને છ પ્રકારના નપુંસક દીક્ષાને યોગ્ય કહ્યા છે. તે વિષે શાસ્ત્રમાં નીચે પ્રમાણે કહેલું છે—

“ વિષ્ણુ ચિષ્ણુ ચેવ મંત્રોસહિત્રોવાહણ ।

इसिसत्तो देवसत्तो य पन्वावेज्ज नपुंसण ॥ ૧ ॥ ”

૧ વર્જિતક—અંતઃપુરની રક્ષા માટે રાજાએ ઈંદ્રિયનો છેદ કરી નાજર કરેલો પુરુષ.

૨ ચિષ્ણુત એટલે જન્મ થતાંજ આંગલીઓના મર્દનથી જેના વૃષણ ગળાવ્યા હોય તેવો પુરુષ.

એ બંનેને એમ કરવાથી નપુંસક વેદનો ઉદય થાય છે, અને કોઈને મંત્રની શક્તિથી અને કોઈને ઔષધની શક્તિથી પુરુષવેદ હણાઈ ગયો હોય તે ત્રીજા અને ચોથા પ્રકારના નપુંસકો સમજવા.

૩ મંત્રોપહત એટલે મંત્રથી જેનો પુરુષવેદ નાશ પામ્યો હોય તે.

૪ ઔષધ્યુપહત એટલે ઔષધથી જેનો પુરુષવેદ નાશ પામ્યો હોય તે.

૫ પાંચમો ઋષિશપ્ત એટલે કોઈ ઋષિના શાપથી જેનો પુરુષવેદ નાશ પામ્યો હોય તે.

૬ છઠો દેવશપ્ત એટલે કોઈ દેવનો શાપ થવાથી જેનો પુરુષવેદ નાશ પામ્યો હોય તે.

એ છ પ્રકારના નપુંસકોને નિશીથ સૂત્રમાં કહેલા વિશેષ લક્ષણોનો સંભવે છે. તેથી તેઓ દીક્ષા લેવાને યોગ્ય છે. તે વિષે વિશેષ સ્વરૂપ નિશીથ સૂત્રના અધ્યયનથી જાણી લેવું. ૩૩

तथा उचिते अनुज्ञापनेति ॥ ३४ ॥

उचितेऽनुचितविवक्षणे पिंदादौ अनुज्ञापना अनुज्ञानतोऽनुमन्यमानस्य स्वयमेव गुरोर्ऋष्यस्वामिनो वा प्रयोजनम् । यथा अनुजानीत ययं मम गृहीतुं-
तदिति । अन्यथा अदत्तादानप्रसंगात् ॥ ३४ ॥

तथा निमित्तोपयोग इति ॥ ३५ ॥

निमित्ते उचिताहारादेर्गृहीतुमन्निवृत्तस्य शुद्ध्यशुद्धिसूचकं शकुने सा-
धुजनप्रसिद्धे प्रवृत्ते सति गम्यते उपजोगः आजोगः कार्यः । अत्र च निमित्ताशुद्धौ
चैत्यवन्दनादिकुशलक्रियापूर्वकं निमित्तान्तरमन्वेपणीयं एवं यदि व्रीन् रागन नि-
मित्तशुद्धिर्न स्यात्तदा तद्धिने न तेन किञ्चिद् ग्राह्यम् यदिपरमन्यानीतं तंक्त-
व्यमिति ॥ ३५ ॥

निमित्तशुद्धावपि—

भूलार्थ—योग्य वस्तुने ग्रहणं करवानीप्ररणा करवी. ३४

टीकार्थ—अनुचिततथी विवक्षालु अवा योग्य पिंदादि वस्तुने नदः ।
करवाभां शुद्धी अथवा ते द्रव्यना रवानीनी आना नागती नेटरे
तेमनी आना भागवाइप प्रयोगन राणवु देनंदे, 'आ वस्तु नदः । करवानी
तमे मने आना आपो' ने अम न करे तो अदत्तादानेना प्रमन न आवे. ३५

भूलार्थ—शकुन प्रमुण निमित्तने विचार करवा. ३५

અયોગ્યેઽગ્રહણમિતિ ॥ ૩૬ ॥

અયોગ્યે ઉપકારાકારકત્વેનાનુચિતે પિણ્દાદાવગ્રહણમનુપાદાનં કાર્યમિતિ ॥ ૩૬ ॥

તથા અન્યયોગ્યસ્ય ગ્રહ ઇતિ ॥ ૩૭ ॥

અન્યસ્યાત્મવ્યતિરિક્તસ્ય ગુરુજ્ઞાનવાદાદેર્યયોગ્યમુપપ્દ્યન્નકત્વેનોચિતં તસ્ય ગ્રહો વિધેય ઇતિ ॥ ૩૭ ॥

એવં ચ ગૃહીતસ્ય કિં કાર્યમિત્યાહ ।

ગુરોર્નિવેદનમિતિ ॥ ૩૮ ॥

હસ્તશતાદ્વાહિર્ગૃહીતસ્યેર્યાપ્રતિક્રમણગમનાગમનાલોચનપૂર્વકં હસ્તશતમધ્યે તુ એવમેવ નિવેદનં ગુરોઃ દાયકહસ્તમાત્રવ્યાપારપ્રકાશનેન લબ્ધસ્ય જ્ઞાપનં સમર્પણં ચ કાર્યમિતિ ॥ ૩૮ ॥

મૂલાર્થ—અયોગ્ય વસ્તુનું ગ્રહણ ન કરવું. ૩૬

ટીકાર્થ—અયોગ્ય એટલે ઉપકારનું અકરવાપણે કરીને અનુચિત એવા પિંડાદિકનું ગ્રહણ ન કરવું. ૩૬

મૂલાર્થ—ખીજને યોગ્ય એવી વસ્તુ ગ્રહણ કરવી. ૩૭

ટીકાર્થ—પોતા વિના ખીજ જે ગુરુ, જ્ઞાન તથા ખાલાદિકને ઉપકાર કરવામાં યોગ્ય હોય તેનું ગ્રહણ કરવું. ૩૭

એમ ગ્રહણ કરેલ વસ્તુનું શું કરવું ? તે કહે છે.

મૂલાર્થ—ગ્રહણ કરેલી વસ્તુ ગુરુમહારાજને નિવેદન કરવી. ૩૮

ટીકાર્થ—સો હાથ ઉપરાંત જ્યાં ગ્રહણ કરેલા આહારાદિકનું પ્રથમ જવા આવવાનું આલોચણ કરી પછી ગુરુને તે નિવેદન કરવું. જે સો હાથની અંદરથી ગ્રહણ કરેલું હોય તો એમનું એમજ ગુરુને નિવેદન કરવું. આપનાર માણસના કેવળ હાથના વ્યાપારને પ્રકાશ કરી એટલે જેના હાથથી જે વસ્તુ લાવવામાં આવી હોય, તે હકીકત બહાર કરી ગુરુને અર્પણ કરવી. ૩૮

अत एव ।

स्वयमदानमिति ॥ ३९ ॥

स्वयमात्मनाऽदानं ब्रह्मस्यान्यस्मै अत्रितरणं गुरोयन्तीकृतत्वाच्च । ततो
यदि गुरुः स्वयमेव कस्मैचिन् वात्रादिकाय किञ्चिदयान्मुमुक्षुमेव अथ कुतोऽपि
व्यग्रतया न स्वयं ददाति किन्तु तेनैव दापयति तदा ॥ ३९ ॥

तदाज्ञया प्रवृत्तिरिति ॥ ४० ॥

तस्य गुरोराज्ञया निरोधेन प्रवृत्तिर्दाने कार्या ॥ ४० ॥

तत्र च ।

उचितच्छन्दनमिति ॥ ४१ ॥

उचितस्य समानसंज्ञोग्यवाद्वादेः साधोः न पुनन्यस्यस्य तं प्रति दानानि-
कारित्वारास्य उन्दनं उन्दस्याजिज्ञापस्य अन्नादिग्रहणं प्रत्युन्नाशनं तत्र ॥ ४१ ॥

गुश्ने निवेदनं कर्तुं, तेथी करीने.

भूतार्थ—गुश्नी आज्ञा विना पोतानी भेदे द्राष्टने आपवुं
नहीं. ३६

टीकार्थ—पोते प्राप्त करेडी वस्तु गी-दाने पोतानी भेदे द्राष्टने आपवुं
कारणुके, ते वस्तु गुश्ने स्वाधीन करेडी छे अत गुश्ने पोते द्राष्टने आपवुं
ने कांछ आपे तो साइ. अथवा गुश्ने द्राष्टपात्र ज्ञानपूर्वी अथवा भेदे द्राष्टने
न आभी शङ्के अने ते ज्ञापनारक्षित्यनी पाने आपवुं वस्तुने ३७

તતો દત્તાવશિષ્ટસ્યાન્નાદે :—

ધર્માયોપજોગ ઇતિ ॥ ૪૨ ॥

ધર્માય ધર્માધારશરીરસંધારણદ્વારેણ ધર્માર્થમેવ ચ ન પુનઃ શરીરવર્ણવદ્વા-
દ્યર્થમપિ ઉપજોગ ઉપજીવનમ્ । તથા ચાર્ષમ્ ।

“ વેણય ૧ વેયાવચ્ચે ૨ ઇરિયટ્ટાણ ૩ ય સંયમટ્ટાણ ૪ તહ પાણવત્તિયાણ
૫ ઢઠ્ઠં પુણ ધમ્મચિંતાણ ૬ ॥ ૧ ॥ ૪૨ ॥

તથા વિવિક્તવસતિસેવેતિ ॥ ૪૩ ॥

વિવિક્તાયાઃ સ્ત્રીપશુપંરુકવિવર્જિતાયાઃ

વસતેરાશ્રયસ્ય સેવા પરિજોગો વિધેયઃ । અવિવિક્તાયાં હિ વસતૌ વ્રતિનાં
બ્રહ્મચર્યવ્રતવિદ્વોપપ્રસંગ ઇતિ ॥ ૪૩ ॥

આપી રહ્યા પછી બાકી રહેલા અનનું શું કરવું ? તે કહે છે.

મૂલાર્થ—ધર્મને અર્થે ઉપભોગ કરવો. ૪૨

ટીકાર્થ—ધર્મને અર્થે એટલે ધર્મના આધારભૂત શરીરને ધારણુ ક-
રવારૂપ દ્વારે કરીને ધર્મસાધન કરવાને અર્થેજ અન્નાદિકનો ઉપભોગ કરવો.
પરંતુ શરીરની સારી આકૃતિ તથા બલ વગેરેને અર્થે ઉપભોગ ન કરવો.
તેને માટે શાસ્ત્રમાં લખેલું છે.

“ ક્ષુધાની વેદના શમાવાને માટે, વૈયાવચ્ચ કરવાને માટે, ધર્યા સન્નિતિ
શોધવાને માટે, સંયમ ધારણુ કરવાને માટે, પ્રાણુ ધારણુ કરવાને અર્થે અને
છઠું ધમ ચિંતવવાને અર્થે અન્નાદિકનો ઉપભોગ કરવો.” ૪૨

મૂલાર્થ—એકાંતસ્થલમાં નિવાસ કરવો. ૪૩

ટીકાર્થ—સ્ત્રી, પશુ અને નપુંસકથી સહિત એવા એકાંત સ્થાનનો
ઉપભોગ કરવો. સ્ત્રી વગેરેથી સહિત એવા સ્થાનને વિષે વસવાથી વ્રતધારી
પુરૂષોને બ્રહ્મચર્ય નાશ થવાનો પ્રસંગ આવે છે. ૪૩

અતएव ब्रह्मचर्यव्रतपरिपात्रनाय एतच्छेषगुप्तीरजिभानुं स्त्रीकथापरिहार इत्यादिविचूपापरिवर्जनमिति पर्यंतं सूत्राष्टकमाह ।

तत्र स्त्रीकथापरिहार इति ॥ ४४ ॥

સ્ત્રીણાં કથા સ્ત્રીકથા સા ચ ચતુર્થિયા જાતિ ? કુલ ૭ રૂપ ૩ નેપથ્ય-
જેદાત્ । તત્ર જાતિર્બ્રાહ્મણાદિકા તત્કથા યથા ।

“ ધિક્ બ્રાહ્મણીર્ધિવાજાવે યા જીવંતિ મૃતા ઇવ । ધન્યા ગૃહીર્જનર્માન્યા
પતિલક્ષ્ણેઽપ્યાનંદિતા” ॥ ૧ ॥

કુલં ચૌદુક્યવહુમાનાદિ તત્કથા ।

“ અહો ચૌદુક્યપુત્રીણાં સાહસં જગતોઽધિકમ્ । વિગંધ્યન્નો મૃતે પત્યા
યાઃ પ્રેમરહિતા અપિ” ॥ ૨ ॥

એ કારણથી બ્રહ્મચર્ય પાળવામાં બાધી ગૃહી ગુપ્તિઆને કહેવા માટે
'સ્ત્રી કથા પરિહાર' એ મૂત્રથી માંટી 'વિભાસા પરિવર્જન' ત્યાં મુત્રીના
આઠ સૂત્રો કહે છે—

મૂલાર્થ—તેઓમાં પ્રથમ સૂત્ર કહે છે કે, સ્ત્રી કથાનો
ત્યાગ કરવો. ૪૪

ટીકાર્થ—સ્ત્રીઆની કથા તે સ્ત્રી કથા. તે સ્ત્રી કથા ૧ કલિ,
૨ કુલ, ૩ રૂપ અને ૪ વેપના બેદની ચાર ખતની છે. તે જાતિ નેપથ્ય તત્ત્વ-
જાદિક જાતિ, તેની કથા. જેમકે,—

રૂપં શરીરાકારઃ તત્કથા ।

“અહો અંધપુરંધ્રીણાં રૂપં જગતિ વર્ણ્યતે । યત્ર યૂનાં દશો લગ્ના ન મન્યંતે પરિશ્રમમ્ ” ॥ ૩ ॥

નેપથ્યં વસ્ત્રાદિવેષગ્રહઃ તત્કથા ।

“ ધિગ્નારીરૌદીચ્યા વહુવસ્ત્રાચ્છાદિતાંગદ્વતિકત્વાત્ । તદ્યૌવનં ન યૂનાં ચક્ષુર્મોદાય ભવતિ સદા ” ॥ ૪ ॥

તસ્યાઃ સ્ત્રીકથાયાઃ પરિહારઃ ઇતિ ॥ ૪૪ ॥

નિષદ્યાનુપવેશનમિતિ ॥ ૪૫ ॥

નિષદ્યાયાં સ્ત્રીનિવેશસ્થાને પટ્ટપીઠાદૌ મુહૂર્તે યાવત્ સ્ત્રીષ્ઠિતિતાસ્વપિ

રૂપ એટલે શરીરનો આકાર, તેની કથા તે રૂપકથા કહેવાય છે.

“ આ જગત્માં અંધદેશ (દક્ષિણ હિંદુસ્તાન) ની સ્ત્રીઓનું રૂપ આશ્ચર્યપણે વર્ણનીય છે. જેમાં લગ્ન થયેલી યુવાન પુરુષોની દૃષ્ટિએ પોતાના પરિશ્રમને પણ જાણતી નથી.” ૩

નેપથ્ય એટલે વસ્ત્રાદિ વેષ તેની કથા તે નેપથ્યકથા કહેવાય છે. જેમકે,

ઉત્તર દિશાની સ્ત્રીઓને ધિક્કાર છે કે, જ્યાં ધણું વસ્ત્રોથી પોતાના અંગરૂપ લતાને આચ્છાદિત કરનારી હોવાથી તેમનું યૌવન હમેશાં યુવાન પુરુષોના નેત્રને આનંદને માટે થતું નથી, એટલે ધણું શરીર ઢાંકવાથી તેમની યૌવન અવસ્થા પુરુષના જોવાના ઉપયોગમાં આવતી નથી. ૪

તેવી સ્ત્રીકથાનો ત્યાગ કરવો. ૪૪

મૂલાર્થ—સ્ત્રીના આસન ઉપર બેસવું નહીં. ૪૫

ટીકાર્થ—પાટલા પ્રમુખ સ્ત્રીને બેસવાની વસ્તુને વિષે સ્ત્રી ઉઠી ગયા પછી બેઘડી સુધી સાધુએ બેસવું નહીં. કારણ કે, તત્કાલ સ્ત્રીના આસન

અનુપવેશનં કાર્યં । સઘ્ર એવ સ્ત્રીનિપત્રોપવેશને માધોસ્તચ્ચરીરસંયોગમંક્રાનોપ્સ-
સ્પર્શવશેન મનોવિશ્રોતસિકાદોષસંજવાન્ ॥ ૪૫ ॥

ઇન્દ્રિયાપ્રયોગ ઇતિ ॥ ૪૬ ॥

ઇન્દ્રિયાણાં ચક્ષુરાદીનાં કથંચિદ્વિપયજ્ઞાવાપન્નેષ્વપિ ગુણોલ્લવદનરૂપાન્ત-
નાદિષુ સ્ત્રીશરીરાવયવેષુ અપ્રયોગોઽવ્યાપારણં કાર્યં પુનસ્તન્નિરીક્ષણાયર્થં નયન્નઃ
કાર્યઃ ॥ ૪૬ ॥

કુડ્યાંતરદાંપત્યવર્જનમિતિ ॥ ૪૭ ॥

કુડ્યં જિત્તિસ્તદંતરં વ્યવધાનં યસ્ય તત્તથા દાંપત્યં દયિતાપતિજ્ઞાણ
યુગ્લં કુડ્યાંતરં ચ દાંપત્યં ચેતિ સમાસઃ । તસ્ય વર્જનં વસતૌ સ્વાધ્યાયધ્યાનાર્થં
ચ ન તત્ર સ્થાતવ્યં યત્ર કુડ્યાંતરં દાંપત્યં ભવતીતિ ॥ ૪૭ ॥

ઉપર બેસવાથી સ્ત્રીના શરીરના સ યોગથી ઉત્પન્ન થયેલા બાક (ગરમી) ના
સ્પર્શને લીધે સાધુના મનને વિશ્રોતસિકા (વિચ્છેદપેલા) નો દોષ લાગવાનો
સંભવ છે. ૪૫

મૂલાર્થ—સ્ત્રીના શરીરમાં ઈન્દ્રિયોનો પ્રવેશ ન કરવો. ૪૬

ટીકાર્થ—નેત્ર વગેરે ઈન્દ્રિયોને કાંઈ પ્રકારે વિષય ભાવને પામે તા નેત્ર
સ્ત્રીના શરીરના ગુદ્ય, સાધળ, મુખ, કાળ અને રત્ન વગેરે અવયવોના યોગના
વ્યાપાર ન કરવો એટલે તેને નીરખવાને માટે વાન ન કરવો. ૪૬

મૂલાર્થ—જેમાં એક ભીંતને આંતરે સ્ત્રીપુરુષનું સ્થાન હોય
એવા સ્થાનનો ત્યાગ કરવો. ૪૭

ટીકાર્થ—એક ભીંતને આંતરે રહેલા એવા સ્થાન કુડ્યાંતર ને કહેવાય નહીં.
કરવો. જે વસતિમાં ભીંતના આંતરમાં ઉપતિ વસ્તુ હોય તેમાં નેત્ર
સ્વાધ્યાય ધ્યાન વગેરે કરવાને સાધુને એક નહીં. ૪૭

રૂપં શરીરાકારઃ તત્કથા ।

“અહો અંધપુરંધ્રીણાં રૂપં જગતિ વર્ણ્યતે । યત્ર યૂનાં દશો લગ્ના ન મન્યંતે પરિશ્રમમ્ ” ॥ ૩ ॥

નેપથ્યં વસ્ત્રાદિવેષગ્રહઃ તત્કથા ।

“ ધિગ્નારીરૌદીચ્યા વહુવસ્ત્રાચ્છાદિતાંગલ્લતિકત્વાત્ । તદ્યૌવનં ન યૂનાં ચક્ષુર્મોદાય ભવતિ સદા ” ॥ ૪ ॥

તસ્યાઃ સ્ત્રીકથાયાઃ પરિહારઃ ઇતિ ॥ ૪૪ ॥

નિષદ્યાનુપવેશનમિતિ ॥ ૪૫ ॥

નિષદ્યાયાં સ્ત્રીનિવેશસ્થાને પટ્ટપીઠાદૌ મુહૂર્ત્તં યાવત્ સ્ત્રીષ્ઠિતિતાસ્વપિ

૩૫ એટલે શરીરનો આકાર, તેની કથા તે ૩૫કથા કહેવાય છે.

“ આ જગત્માં અંધદેશ (દક્ષિણ હિંદુસ્તાન) ની સ્ત્રીઓનું ૩૫ આશ્ચર્યપણું વર્ણનીય છે. જેમાં લગ્ન થયેલી યુવાન પુરુષોની દષ્ટિઓ પોતાના પરિશ્રમને પણ જાણતી નથી.” ૩

નેપથ્ય એટલે વસ્ત્રાદિ વેષ તેની કથા તે નેપથ્યકથા કહેવાય છે. જેમકે,

ઉત્તર દિશાની સ્ત્રીઓને ધિક્કાર છે કે, જેઓ ઘણાં વસ્ત્રોથી પોતાના અંગરૂપ લતાને આચ્છાદિત કરનારી હોવાથી તેમનું યૌવન હમેશાં યુવાન પુરુષોના નેત્રને આનંદને માટે થતું નથી, એટલે ઘણું શરીર ઢાંકવાથી તેમની યૌવન અવસ્થા પુરુષના જોવાના ઉપયોગમાં આવતી નથી. ૪

તેવી સ્ત્રીકથાનો ત્યાગ કરવો. ૪૪

મૂલાર્થ—સ્ત્રીના આસન ઉપર બેસવું નહીં. ૪૫

ટીકાર્થ—પાટલા પ્રમુખ સ્ત્રીને બેસવાની વસ્તુને વિષે સ્ત્રી ઉઠી ગયા પછી બેઘડી સુધી સાધુએ બેસવું નહીં. કારણ કે, તત્કાલ સ્ત્રીના આસન

અનુપવેશનં કાર્યં । સદ્ય એવ સ્ત્રીનિષ્ઠોપવેશને સાધોસ્તચ્છરીરસંયોગસંક્રાંતોષ્મ-
સ્પર્શવશેન મનોવિશ્રોતસિકાદોષસંજવાત્ ॥ ૪૫ ॥

ઇંદ્રિયાપ્રયોગ ઇતિ ॥ ૪૬ ॥

ઇંદ્રિયાણાં ચક્ષુરાદીનાં કથંચિદ્વિષયજ્ઞાવાપન્નેષ્વપિ ગુહ્યોરુવદનકક્ષાસ્ત-
નાદિષુ સ્ત્રીશરીરાવયવેષુ અપ્રયોગોઽવ્યાપારણં કાર્યં પુનસ્તન્નિરીક્ષણાદ્યર્થં નયત્નઃ
કાર્યઃ ॥ ૪૬ ॥

કુડ્યાંતરદાંપત્યવર્જનમિતિ ॥ ૪૭ ॥

કુડ્યં જિત્તિસ્તદંતરં વ્યવધાનં યસ્ય તત્તથા દાંપત્યં દયિતાપતિત્વક્ષણ
યુગલં કુડ્યાંતરં ચ દાંપત્યં ચેતિ સમાસઃ । તસ્ય વર્જનં વસતૌ સ્વાધ્યાયધ્યાનાદૌ
ચ ન તત્ર સ્થાતવ્યં યત્ર કુડ્યાંતરં દાંપત્યં ભવતીતિ ॥ ૪૭ ॥

ઉપર બેસવાથી સ્ત્રીના શરીરના સંયોગથી ઉત્પન્ન થયેલા બાફ (ગરમી) ના
સ્પર્શને લીધે સાધુના મનને વિશ્રોતસિકા (વિબુદ્ધપણ) નો દોષ લાગવાનો
સંભવ છે. ૪૫

મૂલાર્થ—સ્ત્રીના શરીરમાં ઇંદ્રિયોનો પ્રવેશ ન કરવો. ૪૬

ટીકાર્થ—નેત્ર વગેરે ઇંદ્રિયોને કોઈ પ્રકારે વિષય લાવને પામેલા એવા
સ્ત્રીના શરીરના ગુહ્ય, સાથળ, મુખ, કાખ અને સ્તન વગેરે અવયવો જોવામાં
વ્યાપાર ન કરવો એટલે તેને નીરખવાને માટે યત્ન ન કરવો. ૪૬

મૂલાર્થ—જેમાં એક ભીંતને આંતરે સ્ત્રીપુરુષનું જોડું હોય
એવા સ્થાનનો ત્યાગ કરવો. ૪૭

ટીકાર્થ—એક ભીંતને આંતરે રહેલા એવા સ્ત્રીપુરુષના જોડાનો ત્યાગ
કરવો. જે વસતિમાં ભીંતના આંતરમાં દંપતિ વસતા હોય તેવી વસતિમાં
સ્વાધ્યાય ધ્યાન વગેરે કરવાને સાધુએ રહેવું નહીં. ૪૭

પૂર્વક્રીન્નિતાસ્મૃતિરિતિ ॥ ૪૮ ॥

પૂર્વે પ્રવ્રજ્યાપ્રતિપત્તિકાલાત્પ્રાક્ ક્રીન્નિતાનાં પ્રૌઢપ્રમોદપ્રદપ્રમદાપ્રસંગ-
પ્રમૃતિવિલસિતાનામસ્મૃતિરસ્મરણં અયં ચ મુક્તજોગાન્ પ્રત્યુપદેશ ઇતિ ॥ ૪૮ ॥

પ્રણીતાજોજનમિતિ ॥ ૪૯ ॥

પ્રણીતસ્ય અતિસ્નિગ્ધસ્ય ગલ્લત્પસ્નેહવિંદુલક્ષણસ્યાહારસ્યાજોજનમનુષ-
જીવનમિતિ ॥ ૪૯ ॥

અતિમાત્રાભોગ ઇતિ ॥ ૫૦ ॥

અપ્રણીતસ્યાપ્યાહારસ્યાતિમાત્રસ્ય ઘાત્રિંશત્કવદ્વાદિશાસ્ત્રસિદ્ધપ્રમાણાતિ-
ક્રાંતસ્યાજોગોઽજોજનમ્ ॥ ૫૦ ॥

મૂલાર્થ—સ્ત્રી સાથે જે પ્રથમ કીડા કરી હોય તેનું સ્મરણ
ન કરવું. ૪૮

ટીકાર્થ—દીક્ષા લીધા પહેલા અતિશય પ્રમોદને આપનારા સ્ત્રી સાથે-
ના પ્રસંગ વગેરે વિલાસોનું સ્મરણ ન કરવું. સ્ત્રીનો ભોગ ભોગવ્યા પછી
સાધુ થયેલા પુરૂષો પ્રત્યે આ ઉપદેશ છે. ૪૮

મૂલાર્થ—અતિ સ્નિગ્ધ (ચીકણા) આહારનું ભોજન
ન કરવું. ૪૯

ટીકાર્થ—અતિ સ્નિગ્ધ એટલે ધી વગેરેના બિંદુ જેમાંથી ટપકે છે
એવા રસબસ આહારનો ત્યાગ કરવો. અર્થાત્ તેવા આહારથી પોતાનું ઉપ-
જીવન ન કરવું. ૪૯

મૂલાર્થ—અતિશય આહારનો ભોગ ન કરવો. ૫૦

ટીકાર્થ—અતિ સ્નિગ્ધ ન હોય તોપણ તે આહાર અતિશય ન કરવો.
બત્રીશ કોલીયા લેવા વગેરે જે શાસ્ત્રમાં આહાર કરવાનું પ્રમાણ છે, તેનાથી
અધિક આહાર ન કરવો. ૫૦

વિનૂષાપરિવર્જનમિતિ ॥ ૫૧ ॥

વિનૂષાયાઃ શરીરોપકરણયોઃ શૃંગારલક્ષણાયાઃ પરિવર્જનમિતિ । એતેષાં
ચ સ્ત્રીકથાદીનાં નવાનામપિ જાવાનાં મોહોદ્દેકહેતુત્વાન્નિષેધઃ કૃત ઇતિ ॥૫૧॥

તથા તત્ત્વાન્નિવેશ ઇતિ ॥ ૫૨ ॥

તત્ત્વે સમ્યક્ દર્શનજ્ઞાનચારિત્રાનુસારિણિ ક્રિયાકલાપે અન્નિવેશઃ શ-
ક્યકોટિમાગતે કર્તુમત્યંતાદરપરતા અન્યથા તુ મનઃપ્રતિવંધ એવ કાર્યઃ ॥ ૫૨ ॥

તથાયુક્તોપધિધારણેતિ ॥ ૫૩ ॥

યુક્તસ્ય શાસ્ત્રપ્રસિદ્ધપ્રમાણસમન્વિતસ્ય લોકપરિવાદાવિષયસ્ય સ્વપરયોરા-
ગાનુત્પાદકસ્ય ઉપધેર્વેલ્લપાત્રાદિલક્ષણસ્ય ધારણા ઉપજોગઃ ઉપલક્ષણત્વાત્પરિજ્ઞો-

મૂલાર્થ—શૃંગારનો ત્યાગ કરવો. ૫૧

ટીકાર્થ—વિભૂષા એટલે શરીર તથા ઉપકરણની શોભા, તેને ન કરવી.
એ પ્રથમ કહેલા સ્ત્રીકથા વગેરે નવ ભાવનો ત્યાગ કરવો. તે મોહના અતિ-
શયપણાનું કારણ હોવાથી તેમનો નિષેધ કરેલો છે. ૫૧

મૂલાર્થ—તત્ત્વને વિષે અતિ આદર કરવો. ૫૨

ટીકાર્થ—તત્ત્વ એટલે સમ્યક્ દર્શન, જ્ઞાન, અને ચારિત્રને અનુસર-
નારી ક્રિયાઓમાં અભિનિવેશ કરવો એટલે પોતાની શક્તિ પ્રમાણે થઈ શકે
એવા ક્રિયાકલાપને વિષે અતિ આદર રાખવો. અન્યથા ન કરી શકાય
એવા ક્રિયાના અનુષ્ઠાનમાં મનનો પ્રતિબંધ કરવો, ‘ એટલે અશક્ય અનુષ્ઠા-
નને હું ક્યારે કરીશ ’ એમ મનથી નિશ્ચય ભાવ ભાવવો. ૫૨

મૂલાર્થ—ઘટે તેવી ઉપધિ ધારણ કરવી. ૫૩

ટીકાર્થ—ઘટે તેવી એટલે શાસ્ત્રમાં પ્રસિદ્ધ એવા પ્રમાણવાદી અને
લોકાપવાદન લાગે તેવી અને પોતાને તથા પરને જેથી રાગ ઉત્પન્ન ન થાય
એવી વસ્ત્ર પાત્ર વગેરે ઉપધિને ધારણ કરવી. *ઉપલક્ષણથી તે ઉપધિનો

* ઉપજોગ કરવા યોગ્ય છતાં અધિક ગ્રહણ કરવાથી સયમને બાધા થતી હોય તે
તેનો ત્યાગ કરવો.

ગશ્ચ ગૃહ્યતે । યથોક્તમ્—

“ ધારણયા ડવજ્જોગો પરિહરણા હોઙ પરિજોગો ” ॥૫૩॥

તથા મૂર્ઘાત્યાગ ઇતિ ॥ ૫૪ ॥

મૂર્ઘાયા અજિષ્વંગસ્ય સર્વત્ર વાહ્યેઽર્થેઽન્યતરે ચ શરીરવત્તાદૌ વર્જનમ્ ॥૫૪॥

તથા અપ્રતિવદ્ધવિહરણમિતિ ॥ ૫૫ ॥

અપ્રતિવદ્ધેન દેશગ્રામકુલાદાવમૂર્ઘિતેન વિહરણં વિહારઃ કાર્યઃ ॥૫૫॥

તથા પરકૃતવિદ્વવાસ ઇતિ ॥ ૫૬ ॥

પરૈરાત્મવ્યતિરિક્તૈઃ કૃતે સ્વાર્થમેવ નિષ્પાદિતે વિદ્વ ઇવ વિદ્વે અસંસ્કર-
ણીયતયા ઉપાશ્રયે વાસઃ ॥ ૫૬ ॥

ત્યાગ પણ અહણ કરાય છે. તેને માટે કહ્યું છે કે,—

“ વસ્ત્ર પાત્રાદિકને ધારણ કરવાથી ઉપભોગ કહેવાય છે અને તેનો ત્યાગ કરવાથી પરિભોગ કહેવાય છે. ” ૫૩

મૂલાર્થ—મૂર્ઘાનો ત્યાગ કરવો. ૫૪

ટીકાર્થ—સર્વ બાહ્ય તથા આભ્યંતર એવા શરીરબલ વગેરેમાં મૂર્ઘાનો ત્યાગ કરવો. ૫૪

મૂલાર્થ—અપ્રતિબંધપણે વિહાર કરવો. ૫૫

ટીકાર્થ—દેશ, ગ્રામ તથા કુલ વગેરેમાં મૂર્ઘા રહિતપણે વિહાર કરવો. ૫૫

મૂલાર્થ—બીજા પુરૂષે પોતાને માટે કરેલા સ્થાનમાં નિવાસ કરવો. ૫૬

ટીકાર્થ—પોતાથી બીજા એટલે ગૃહસ્થોએ પોતાને માટે કરેલા (સાધુ નિમિત્ત કરેલ ન હોય તેવા) બિલ—સ્થાનમાં નિવાસ કરવો. બિલ એટલે સર્પને રહેવાનું દર, તેની જમ સંસ્કાર (સુધારો વધારો) કરવા યોગ્ય ન હોય તેવા ઉપાશ્રયમાં વાસ કરવો. ૫૬

તથા અવગ્રહશુદ્ધિરિતિ ॥ ૫૭ ॥

અવગ્રહાણાં દેવેન્દ્ર-રાજ-ગૃહપતિ-શય્યાતર-સાધર્મિકાજાવ્યનૂનાગત-
ક્ષણાનાં શુદ્ધિસ્તદનુક્રયા પરિજોગલક્ષણાં કાર્યાં । ૫૭

માસાદિકલ્પ इति ॥ ૫૮ ॥

મૂલાર્થ—સ્થાનનો અટકાવ મટાડીને નિવાસ કરવો. ૫૭

ટીકાર્થ—અવગ્રહ એટલે પોતાના તાબામાં કરેલી ભૂમિ, તેની શુદ્ધિ કરવી એટલે તે ભૂમિના ધણી પાસેથી તે માગી લેવી. તે અવગ્રહ પાંચ પ્રકારના છે.

૧ દેવેન્દ્રનો અવગ્રહ એટલે દક્ષિણ દિશાના પતિ સૌધર્મેન્દ્રની ભરતક્ષેત્રના મુનિએ આજ્ઞા લેવી. તે પછી તેમાં વાસ કરવો.

૨ રાજાનો અવગ્રહ એટલે ભરતક્ષેત્રના સ્વામી છ ખંડ નાયક ભરત-ચક્રવર્તી તેનો અવગ્રહ લેવો—તેની પાસેથી વસવાને માગી લેવું.

૩ ગૃહપતિનો અવગ્રહ એટલે દેશમંડલના નાયકના અવગ્રહને વિષે વસનારા સાધુએ તેની આજ્ઞા લેવી.

૪ શય્યાતર—ગૃહસ્થનો અવગ્રહ એટલે ગૃહસ્વામીની આજ્ઞા લઈ તેના ઘરમાં વાસ કરવો.

૫ સાધર્મિકનો અવગ્રહ એટલે સૂરિ—આચાર્ય ઉપલક્ષણથી ઉપાધ્યાય વગેરે જે નગર કે ગામમાં આતુર્માસ્ય રહ્યા હોય તેની આસપાસ પાંચ કાશ સુધીના ક્ષેત્રનો તેણે અવગ્રહ લીધો છે, તેથી ત્યાં વસવાને તેમની આજ્ઞા લેવી.

આ પ્રમાણે પાંચ અવગ્રહની શુદ્ધિ કરવી, એટલે ધણીઆતા સ્થાનમાં તેમના ધણી પાસેથી આજ્ઞા માગી તેનો પરિજોગ કરવો અર્થાત્ ત્યાં રહેવું. ૫૭

મૂલાર્થ—માસાદિ કલ્પ પ્રમાણે વિહાર કરવો. ૫૮

માસઃ પ્રતીતરૂપ એવ આદિશદ્ધાચતુર્માસી ગૃહ્યતે તતો માસકલ્પશ્ચતુર્માસી-
કલ્પશ્ચ કાર્યઃ ॥ ૫૮ ॥

યદા તુ દુર્નિક્ષક્રિતિપતિવિગ્રહજંઘાબલક્રયાદિજિનિમિત્તૈઃ ક્ષેત્રવિજાગેન
માસાદિકલ્પઃ કર્તુ ન પાર્યતે તદા કિં કર્તવ્યમિત્યાહ ।

एकत्रैव तत्क्रियेति ॥ ५९ ॥

एकस्मिन्नेव मासकल्पादियोग्यक्षेत्रे वसत्यन्तरविजागेन वीथ्यन्तरविजागेन
च सर्वथा निरवकाशतायां संस्कारकचूमिपरिवर्त्तेन तत्क्रिया मासादिकल्पक्रियेति ।
अत एव पठ्यते ।

ટીકાર્થ—માસ એ શબ્દનો અર્થ પ્રતીતજ છે, આદિ શબ્દથી ચાતુર્
માસીતુ ગ્રહણ કરવું, એટલે માસકલ્પ અને ચાતુર્માસીકલ્પ પ્રમાણે
વિહાર કરવો. ૫૮

જ્યારે દુકાલ પડ્યો હોય, રાજાઓને માંહેમાંહી યુદ્ધ ચાલતું
હોય અને જંઘાબલ એટલે પગે ચાલી વિહાર કરવાનું બલ ક્ષીણ થયું
હોય ઇત્યાદિ કારણોને લઈને ક્ષેત્ર વિભાગે કરી માસાદિકલ્પ કરવાને સમર્થ
ન થવાય ત્યારે શું કરવું ? તે કહે છે.

भूलाार्थ—એકજ ક્ષેત્રને વિષે માસ કલ્પાદિકની ક્રિયા કરવી. ૫૯

ટીકાર્થ—એકજ એટલે માસ કલ્પાદિ કરવા યોગ્ય એવા ક્ષેત્રને વિષે
જે સ્થાનમાં પોતે વસતા હોય તેનાથી બીજા સ્થાનમાં નિવાસ કરવા રૂપ
વિભાગે કરીને અથવા જે શેરીમાં રહેતા હોય તેથી બીજી શેરીમાં રહેવારૂપ
વિભાગે કરીને માસકલ્પાદિક ક્રિયા કરવી. સર્વથા એમ કરવાનો અવકાશ
ન મળે તો એક યોગ્ય સ્થાનને વિષે રહી સંથારા ભૂમિનું પરિવર્તન કરવું એ-
ટલે જે સંથારા ભૂમિમાં પોતે માસકલ્પ કર્યો હોય તે ભૂમિને છોડીને બીજી ભૂમિ
માં બીજો માસકલ્પ કરવો, એ પ્રમાણે માસાદિ કલ્પની ક્રિયા કરવી તેને
માટિ શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે,

“ સંચારપરાવત્તં અન્નિગ્ધં ચેવ ચિત્તરૂઢં તુ । એતો ચરિત્તિણો દ્વહ
વિહારપન્નિમાદ્ધસુ કરંતિ ” ॥ ૫૯ ॥

તત્ર ચ સર્વત્રામમત્વમિતિ ॥ ૬૦ ॥

સર્વત્ર પીઠફલ્લકાદૌ નિત્યવાસોપયોગિનિ અન્યસ્મિન્શ્વામમત્વમમમીકાર
ઈતિ ॥ ૬૦ ॥

તથા નિદાનપરિહાર ઇતિ ॥ ૬૧ ॥

નિતરાં દીયતે લૂયતે સમ્યગ્દર્શનપ્રપજ્જવહુલ્લમૂલ્લજાલો જ્ઞાનાદિવિપયવિ-
શુદ્ધવિનયવિધિસમુદ્ધરસ્કન્ધો વિહિતાવદાતદાનાદિજેદશાખોપશાખાચિતો નિ-

“આ જિન શાસનમાં રહેલા એવા ચારિત્રધારી મુનિ વિહાર તથા પડિ-
મા ધત્યાદિકને વિષે છેવટે સંચારાતું પરાવર્તન કરે છે અને નાના પ્રકારના
અભિગ્રહો કરે છે.” ૧ ૫૯

મૂલાર્થ—જ્યાં રહેવું ત્યાં સર્વ વસ્તુને વિષે મમત્વભાવ
ન રાખવો. ૬૦

ટીકાર્થ—સર્વત્ર એટલે વૃક્ષાવસ્થાદિ કારણને લઈને નિત્ય વાસ કરવો.
પડયો હોય તો તેને ઉપયોગી પીઠ, પાટીયુ વગેરે વસ્તુઓમાં તથા ગામ
નગર વગેરે બીજી વસ્તુઓમાં મમતા ન રાખવી, ‘ આ માફ છે ’ એવો ભાવ
ન રાખવો. ૬૦

મૂલાર્થ—નિયાણાનો ત્યાગ કરવો. ૬૧.

ટીકાર્થ—નિ એટલે હ મેશા દીયતે એટલે છેદાય ધર્મરૂપી વૃક્ષ જેના-
થી તે નિદાન કહેવાય છે. તે ધર્મરૂપી કલ્પવૃક્ષ સમ્યગ્ દર્શનના વિસ્તારરૂપી
મૂલીઆના જળવાણુ છે, જ્ઞાનાદિ વિપય અને વિશુદ્ધ વિનયવિધિરૂપ તેના
થડીઆ છે. શુદ્ધ દાનાદિકના ભેદ રૂપી તેની શાખા અને ઉપશાખા છે, દેવ
તથા મનુષ્યભવમાં ઉત્પન્ન થયેલ ઉત્કૃષ્ટ સપત્તિરૂપ પુત્રોથી તે વ્યાપ્ત છે,

રતિશયસુરનરજવપ્રજવસંપત્તિપ્રસૂનાકીર્ણોઽનજ્યજ્ઞર્ણીકૃતનિશ્ચિત્વવ્યસનવ્યાકુલ-
શિવાદ્યયર્શમફલોદ્વણો ધર્મકલ્પતરુરનેન સુરચ્છ્યાશંસનપરિણામપરશુનેતિ નિદાનં
તસ્ય પરિહારઃ અત્યન્તદારુણપરિણામત્ત્વાત્તસ્ય । યથોક્તમ્ ।

“ યઃ પાલયિત્વા ચરણં વિશુદ્ધં
કરોતિ જોગાદિનિદાનમજ્ઞઃ ।
હી વર્દયિત્વા ફલદાનદક્કં
સ નન્દનં જસ્મયતે વરાકઃ ” ॥ ૧ ॥ ૬૧

તર્હિ કિં કર્ત્તવ્યમિત્યાહ ।

વિહિતમિતિ પ્રવૃત્તિરિતિ ॥ ૬૨ ॥

વિહિતં કર્ત્તવ્યતયા જગવતા નિરૂપિતમેતદિતિ । एवं सर्वत्र धर्मकार्ये प्र-
वृत्तिः ॥ ૬૨ ॥

તથા વિધિના સ્વાધ્યાયયોગ ઇતિ ॥ ૬૩ ॥

અને જેની પાસે સર્વ દુઃખો આવતા નથી એવા મોક્ષસ્થાન સંબંધી સુખરૂપ
ફળથી વ્યાપ્ત છે. તે ધર્મરૂપી કલ્પવૃક્ષને દેવઋદ્ધિની ઇચ્છાના પરિણામ રૂપી
ફરશીથી નાશ કરે તે નિદાન (નિયાણું) કહેવાય છે. તે નિદાનનો ત્યાગ
કરવો, કારણકે, તેનું પરિણામ અત્યંત દારૂણ ફળવાળું છે. તેને માટે શાસ્ત્રમાં
આ પ્રમાણે કહેલું છે.

“જે અણપુરૂષ શુદ્ધ ચારિત્રને પાળી ભોગાદિકનું નિયાણું કરે છે, તે મંદ
પુરૂષ ફળદાન કરવામાં દક્ષ એવા નંદન વતને ઉછેરી તેને ભસ્મ કરે છે.” ૧-૬૧
ત્યારે શું કરવું ? તે કહે છે.

મૂલાર્થ—શાસ્ત્રમાં કહેલું છે, એમ ધારીને પ્રવૃત્તિ કરવી. ૬૨

ટીકાર્થ—‘ભગવાને કર્ત્તવ્યપણાથી આ નિરૂપણ કરેલું છે’ એમ
ધારી સર્વ ધર્મ કાર્યોમાં પ્રવૃત્તિ કરવી. ૬૨

મૂલાર્થ—વિધિવંરે સ્વાધ્યાયનો યોગ રાખવો. ૬૩.

વિધિના કાલ્પવિનયાદ્યારાધનરૂપેણ સ્વાધ્યાયસ્ય વાચનાદેયોગો વ્યાપારણ-
મિતિ ॥ ૬૩ ॥

તથાવશ્યકાપરિહાણિરિતિ ॥ ૬૪ ॥

આવશ્યકાનાં સ્વકાલે નિયમાત્કર્ત્તવ્યવિશેષાણાં પ્રત્યુપેક્ષણાદીનાં અપરિ-
હાણિરંત્રશઃ इदं च प्रधानं साधुद्विगं । तथा च दशवैकालिकनिर्युक्तिः ।

“ સંવેગો નિવ્વેત્રો વિષયવિવેગો સુસીલસંસર્ગી । આરાહણ તવો ના-
ણદંસણચરિત્તવિણત્રો ય ॥ ૧ ॥

સ્વંતીયમદ્વજ્જવ મુચ્ચાયા દીણયા તિતિસ્કા ય । અવસ્સગપરિશુષ્ઠી ય
નિરુક્કુલિંગાઈં ઇયાઈં ” ॥ ૨ ॥ ૬૪

ટીકાર્થ—વિધિ એટલે અમુક કાળે ભણવું, અમુક પ્રકારના વિનયથી વાચના લેવી ઇત્યાદિ આરાધના કરવાનો પ્રકાર તેનો યોગ કરવો. એટલે તેમાં પ્રવર્તવું. ૬૩

મૂલાર્થ—અવશ્ય કરવા યોગ્ય કાર્યની હાનિ ન કરવી. ૬૪

ટીકાર્થ—આવશ્યક એટલે પોતાને સમયે નિયમથી કરવા યોગ્ય એવા પડિલેહણ વગેરે કર્ત્તવ્યો તેમની હાનિ ન કરવી. આ આવશ્યકની અપરિહાનિ કરવી તે સાધુનું મુખ્ય લિંગ છે, તેને માટે દશવૈકાલિક સૂત્રની નિર્યુક્તિમાં આ પ્રમાણે લખ્યું છે.

“ સવેગ (એકાભિલાષ) કરવો, નિર્વેદ (સ સારથી વૈરાગ્ય) પામવો, હેય—ઉપાદેય વિષયનો વિભાગ કરવો, સારા શીલવંત સાધુનો સંસર્ગ કરવો, જ્ઞાનાદિ ગુણોની આરાધના કરવી, બાહ્ય અને આભ્યંતર એ બે પ્રકારનું તપ કરવું, જ્ઞાન, દર્શન તથા ચારિત્રનો વિનય કરવો, ક્ષમા રાખવી, માનનો ત્યાગ કરવો, આર્જવ—માયાનો ત્યાગ કરવો, લોભનો ત્યાગ કરવો દીનતા છોડવી, પરીષદો ઉપસર્ગાદિ સહેવા, અને આવશ્યક—અવશ્ય કરવા યોગ્ય ધર્માનુષ્ઠાનની શુદ્ધિ કરવી એ સાધુઓના લિંગ કહેવાય છે.” ૧-૨ ૬૪

તથા યથાશક્તિતપઃસેવનમિતિ ॥ ૬૫ ॥

યથાશક્તિ તપસોઽનશનાદેઃ સેવનમાચરણં । યથોક્તમ્ ।

કાયો ન કેવલમયં પરિતાપનીયો મિષ્ટૈરસૈર્વહુવિધૈર્ન ચ લાલનીયઃ । ચિ-
ત્તેન્દ્રિયાણિ ન ચરન્તિ યથોત્પથેન વગ્યાનિ યેન ચ તદાચરિતં જિનાનામ્
॥ ૧ ॥ ૬૫

તથા પરાનુગ્રહક્રિયેતિ ॥ ૬૬ ॥

પરેષાં સ્વપક્ષગતાનાં ચ જન્તૂનાં મહત્યા કરુણાપરાયણપરિણામિત્યા અનુ-
ગ્રહકરણં જ્ઞાનાદ્યુપકારસંપાદનમિતિ ॥ ૬૬ ॥

તથાગુણદોષનિરૂપણમિતિ ॥ ૬૭ ॥

સર્વત્ર વિહારાદૌ કર્તવ્યે ગુણદોષયોર્નિરૂપણં કાર્યમ્ ॥ ૬૭ ॥

તતો बहुगुणे प्रवृत्तिरिति ॥ ૬૮ ॥

મૂલાર્થ—પોતાની શક્તિ પ્રમાણે તપનું સેવન કરવું. ૬૫

ટીકાર્થ—પોતાની શક્તિ પ્રમાણે અનશન વગેરે તપનું આચરણ કર-
વું તેને માટે કહ્યું છે કે,

“ આ શરીર કેવલ તપવડે પરિતાપવાળું થાય એમ પણ ન કરવું, તેમ
વિવિધ જાતનાં મિષ્ટ રસોથી તેનું લાલન પણ ન કરવું, જ્યાં ચિત્ત અને ઈન્દ્રિયો
ઉન્માર્ગે ન ચાલે અને વશ થઈ રહે એવું શ્રી જિન પરમાત્માનું આચરણ
તપ છે તેથી તે પ્રમાણે જિન પરમાત્માએ તપ કરવાનું કહ્યું છે.” ૧ ૬૫

મૂલાર્થ—બીજાનો અનુગ્રહ થાય તેવી ક્રિયા કરવી. ૬૬

ટીકાર્થ—પોતાના અને પરના પક્ષના પ્રાણીઓને મોટી કષ્ટાના
પરિણામે કરીને અનુગ્રહ કરવો એટલે તેમનો જ્ઞાનાદિ વડે ઉપકાર કરવો. ૬૬

મૂલાર્થ—સર્વ ક્રિયાને વિષે ગુણદોષની ગવેષણા કરવી. ૬૭

ટીકાર્થ—વિહાર વગેરે સર્વ કર્તવ્યમાં ગુણદોષની ગવેષણા કરવી. ૬૭

મૂલાર્થ—જે બહુ ગુણવાલી ક્રિયા હોય તેમાં પ્રવૃત્તિ કરવી. ૬૮

યદ્વદ્ગુણં ઉપલક્ષણત્વાત્કેવદ્ગુણમયં વા કાર્યમાજ્ઞાસતે તત્ર પ્રવર્તિત-
વ્યમ્ ॥ ૬૮ ॥

તથા ક્ષાન્તિર્માર્દવમાર્જવમલ્લોચતેતિ ॥ ૬૯ ॥

એતે ક્ષાન્ત્યાદયશ્ચત્વારોઽપિ કષાયચતુષ્ટયપ્રતિપક્ષચૂતાઃ સાધુધર્મમૂલચૂમિ-
કાસ્વરૂપાઃ નિત્યં કાર્યા ઇતિ ॥ ૬૯ ॥

અતઃ એવમ્ ।

ક્રોધાદ્યનુનય ઇતિ ॥ ૭૦ ॥

ક્રોધાદીનાં ચતુર્ણાં કષાયાણામનુદયો મૂલતઃ એવાનુત્થાનમ્ ॥ ૭૦ ॥

તથા વૈફલ્યકરણમિતિ ॥ ૭૧ ॥

ટીકાર્થ—જે કાર્ય બહુ ગુણવાળું હોય ઉપલક્ષણથી કેવલ ગુણમય
હોય તેને વિષે પ્રવૃત્તિ કરવી, એટલે જેમાં દોષ ધણા હોય અને ગુણ થોડો
અથવા કેવલ દોષ જણાતા હોય તેવા કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ ન કરવી. ૬૮

મૂલાર્થ—ક્ષાન્તિ, માર્દવ, આર્જવ અને નિર્લોભતા રાખવી. ૬૯

ટીકાર્થ—એ ક્ષાન્તિ વગેરે ચાર, કષાયના શત્રુરૂપ છે. ક્રોધનો શત્રુ
ક્ષમા, માનનો શત્રુ માર્દવ, માયાનો શત્રુ આર્જવ (સરસતા) અને લોભનો શત્રુ
નિર્લોભતા તે ચારે સાધુ ધર્મની મૂલ ભૂમિકા—આધારરૂપ છે, માટે તેમને
નિરંતર રાખવા. ૬૯

એ ક્ષમાદિક નિત્ય રાખવા કહ્યા છે, તેથી—

મૂલાર્થ—ક્રોધાદિકનો ઉદય ન થાય તેવો યતન કરવો. ૭૦

ટીકાર્થ—ક્રોધાદિ ચાર કષાયોનો ઉદય ન થાય એટલે મૂલથી જે તે-
મનું ઉઠવાપણું ન થાય તેમ કરવું. ૭૦

મૂલાર્થ—ઉદય પામેલા ક્રોધાદિકને નિષ્ક્રિય કરવા. ૭૧

વૈફલ્યસ્ય વિફલજ્ઞાવસ્ય કથંચિદ્વિદ્યમાપ્તાનામપિ ક્રોધાદીનાં કરણં ક્રો-
ધાદીનામુદયે યચિંતિતં કાર્યં તસ્યાકરણેન ક્રોધાદ્યુદયો નિષ્ફલઃ કાર્યઃ ઇતિજ્ઞા-
વઃ । એવં ચ કૃતે પૂર્વોક્તાઃ જ્ઞાન્યાદય આસેવિતા જવન્તિ ॥ ૭૧ ॥

ક્રોધાદ્યનુદયાર્થિના ચ યત્કાર્યં તદાહ ।

વિપાકચિન્તેતિ ॥ ૭૨ ॥

વિપાકસ્ય ક્રોધાદિકષાયફલસ્ય ચિન્તા વિમર્શો વિધેયઃ । યથા ।

“ ક્રોધાત્પ્રીતિવિનાશં
માનાદ્વિનયોપવાતમામોતિ ।
શાઠ્યાત્પ્રત્યયહાનિં
સર્વગુણવિનાશનં લોભાત્ ” ॥ ૧ ॥

ઇતિ ॥ ૭૨ ॥

તથા ધર્મોત્તરો યોગ ઇતિ ॥ ૭૩ ॥

ટીકાર્થ—કોઈ પ્રકારે ઉદય પામેલાં ક્રોધાદિકને નિષ્ફલ કરવા એટલે
ક્રોધાદિ ઉત્પન્ન થતાં જે ધાર્યું હોય તે ન કરવાથી તેને નિષ્ફળ કરવો એવો
ભાવાર્થ છે. એમ કરવાથી પૂર્વે કહેલા ક્ષાંતિ વગેરે સેવન કહેલા કહેવાયછે. ૭૧

ક્રોધાદિકના ઉદયને નહીં ધમ્મનારા એવા પુરૂષે જે કરવા યોગ્ય છે તે
કહે છે—

મૂલાર્થ—ક્રોધાદિકના ફલનું ચિંતવન કરવું. ૭૨

ટીકાર્થ—વિપાક એટલે ક્રોધાદિ કષાયોનું ફળ તેની ચિંતા કરવી,
જેમકે,—“ક્રોધથી પ્રીતિનો નાશ થાય છે, માનથી વિનયનો ધાત થાય છે,
શાઠ્ય—માયાથી વિશ્વાસની હાનિ થાય છે અને લોભથી સર્વ ગુણોનો વિનાશ
થાય છે.” ૧. ૭૨

મૂલાર્થ—જેનું ફળ ધર્મ છે એવો મન વચન કાયાનો વ્યા-
પાર કરવો. ૭૩

યદા તુ કુતોઽપિ સંહનનાદિવૈગુણ્યાન્ન શક્યત ઇયાન્ સંલેખનાકાલઃ સા-
ધયિતું, તદા માસવર્ષપરિહાણ્યા જવન્યતોઽપિ ષામાસાન્ યાવત્સંલેખના કાર્યા,
અસંલિખિતશરીર—કપાયો હિ ત્રિહુરનશનમધિષ્ઠિતઃ સહસા ધાતુક્ષયે સમુપ-
સ્થિતે ન સુગતિફલં તથાવિધં સમાધિમારાધયિતું સાધીયાન્ સ્યાદિતિ ॥૮૭॥

તતો વિશુદ્ધં બ્રહ્મચર્યમિતિ ॥ ૮૮ ॥

વિશેષેણ અતિનિવિરુદ્ધબ્રહ્મચર્યગુપ્તિવિધાનરૂપેણ શુદ્ધં બ્રહ્મચર્યં પ્રતીતમેવ
વિધેયં । યદત્ર સંલેખનાધિકારે વિશુદ્ધબ્રહ્મચર્યોપદેશનં તદ્દોદયસ્ય ક્ષીણશરી-
રતાયામપિ અત્યંતદુર્ધરત્વખ્યાપનાર્થમિતિ ॥ ૮૮ ॥

અથ સંલેખનાનંતરં આશુઘાતકે વા વિપવિશૂચિકાદૌ દોષે સતિ યદ્દિ-
ધેયં તદાહ ।

જ્યારે ડાઘ રીતે સંહનન વગેરેનું વૈગુણ્ય હોય એટલે શરીરનું સ્વસ્થ-
પણું ન હોય, ઇત્યાદિ કારણોને લઈને એટલો બધો વખત સંલેખના કરવાને
સમર્થ ન થવાય તો પછી વર્ષની તથા માસની હોંનિ કરતાં કરતાં જથ્થા-
પણે છ માસની સંલેખના કરવી, કારણ કે, જેણે શરીર તથા કપાયની
સંલેખણા (આઠાપણું) કરેલ નથી, એવો મુનિ અનશન તત્ લેતા સહસા
ધાતુક્ષય પ્રાપ્ત થવાથી સદ્ગતિના ફલને આપનારા તેવી જાતના સમાધિને
સાધવાને સમર્થ થતો નથી, તેથી છ માસની સંલેખણા તો પ્રાપ્ત કરી અવશ્ય
કરવી જોઈએ. ૮૭

મૂલાર્થ—સંલેખના કર્યા પછી શુદ્ધ બ્રહ્મચર્ય પાલવું. ૮૮

ટીકાર્થ—વિશેષ એટલે અતિ ઘાટા બ્રહ્મચર્યની ગુપ્તિ કરવાવડે પ્ર-
સિદ્ધ શુદ્ધ એવું બ્રહ્મચર્ય પાલવું. જે આ સંલેખનાના અધિકારને વિષે શુદ્ધ
બ્રહ્મચર્યનો જે ઉપદેશ કર્યો, તે શરીર ક્ષીણ થતાં પણ તે વેદના ઉદયનું
અત્યંત દુર્ધરપણું છે, એમ જણાવાને માટે છે. ૮૮

સંલેખના કર્યા પછી શીઘ્ર નાશ કરનારા મૂર્છા—ડાલેરા વગેરે ડાઘ
રૂપ ઉત્પન્ન થઈ આવે તો શું કરવું ? તે કહે છે—

વિધિના દેહત્યાગ ઇતીતિ ॥ ૮૯ ॥

વિધિના આલોચનવ્રતોચારપરદ્વામણાનશનશુજ્જનાવનાપંચપરમેષ્ઠિસ્મરણદ્વાક્ર-
ણેન દેહસ્ય ત્યાગઃ પરિત્યજનં પંક્તિમરણારાધનમિત્યર્થઃ ઇતિશદ્ધઃ પરિસમાપ્તૌ
ઈત્યુક્તઃ સાપેક્ષયતિધર્મઃ ॥ ૮૯ ॥

અથ દ્વિતીયધર્મપ્રસ્તાવનાયાહ ।

નિરપેક્ષયતિધર્મસ્તિતિ ॥ ૯૦ ॥

નિરપેક્ષયતીનાં ધર્મઃ પુનરયં વદ્યમાણઃ ॥ ૯૦ ॥

તમેવાહ ।

વચનગુરુતેતિ ॥ ૯૧ ॥

વચનમેવાગમ એવ ગુરુઃ સર્વપ્રવૃત્તૌ નિવૃત્તૌ ચોપદેશકત્વેન યસ્ય સ તથા
તજ્ઞાવસ્ત્રા ॥ ૯૧ ॥

મૂલાર્થ—વિધિવડે દેહનો ત્યાગ કરવો. ૮૯

ટીકાર્થ—આલોચના, વ્રત ઉચરવાં, બીજને ખમાવવું, અનશન કરવું,
શુભ ભાવના ભાવવી અને પંચપરમેષ્ઠીનું સ્મરણ કરવું, એવા વિધિવડે દેહનો
ત્યાગ કરવો. અર્થાત્ પંક્તિમરણરૂપ આરાધના કરવી. અહિં ઇતિ શબ્દ
સમાપ્તિના અર્થમાં છે, એટલે સાપેક્ષ યતિ ધર્મ કહેા તે સંપૂર્ણ થાય છે. ૮૯

બીજે યતિ ધર્મ કહે નિરપેક્ષ યતિ ધર્મ છે તેની પ્રસ્તાવનાને અર્થે કહે છે.

મૂલાર્થ—હવે નિરપેક્ષયતિનો ધર્મ કહેવામાં આવશે. ૯૦

ટીકાર્થ—હવે નિરપેક્ષ યતિઓનો ધર્મ આગળ કહેવામાં આવશે. ૯૦

તે નિરપેક્ષયતિ ધર્મ કહે છે—

મૂલાર્થ—આગમનું ગુરૂપણું રાખવું. ૯૧

ટીકાર્થ—સર્વ પ્રવૃત્તિમાં અને નિવૃત્તિમાં ઉપદેશકપણાથી આગમન
જેને ગુરૂ છે એમ થવું, એટલે જેમ ગુરૂને પૂચ્છી પ્રવૃત્તિ તથા નિવૃત્તિ કરે તેમ
શાસ્ત્રના વચન પ્રમાણે પ્રવૃત્તિ અને નિવૃત્તિ કરવી. ૯૧

તથા અદ્યપોપધિત્વમિતિ ॥ ૯૨ ॥

અદ્યપઃ સ્થવિરાપેક્ષયા ઉપધિર્વસ્ત્રપાત્રાદિરૂપો यस્ય સ તથા તજ્ઞાવસ્તત્ત્વં
ઉપધિપ્રમાણં ચ વિશેષશાસ્ત્રાદવસેયમ્ ॥ ૯૨ ॥

તથા નિઃપ્રતિકર્મશરીરત્તેતિ ॥ ૯૩ ॥

નિઃપ્રતિકર્મ તથાવિધગ્ધાનાઘવસ્થાયામપિ પ્રતિકારવિરહિતં શરીરં यस્ય
સ તથા તજ્ઞાવસ્તત્ત્વમ્ ॥ ૯૩ ॥

અતઃ એવ ॥

અપવાદત્યાગ ઇતિ ॥ ૯૪ ॥

અપવાદસ્ય ઉત્તર્ગાપેક્ષયાપકૃષ્ટવાદસ્ય ત્યાગઃ કાર્યઃ નહિ નિરપેક્ષો યતિઃ
સાપેક્ષયતિરિવ ઉત્તર્ગાસિષ્ટાવપવાદમપિ સમાદાન્ય અદ્યપદોષં વહુગુણં ચ કાર્ય-

મૂલાર્થ—અદ્ય ઉપધિ રાખવી. ૯૨

ટીકાર્થ—સ્થવિર કદિપકની અપેક્ષાએ વસ્ત્રપાત્રાદિ અદ્ય છે, ઉપધિ
જને એવા થવું. ઉપધિનું પ્રમાણ બીજા વિશેષ શાસ્ત્રથી જાણી લેવું. ૯૨

મૂલાર્થ—ઉપધિ રહિતપણે શરીર રાખવું. ૯૩

ટીકાર્થ—ઉપધિ રહિત એટલે તેવી ગ્ધાનાદિ અવસ્થામાં પણ કાંઈ
પ્રતિકાર કર્યા વગરના શરીરે રહેવું. અર્થાત્ રોગાદિ કારણ પ્રાપ્ત થાય તો-
પણ તેનો ઉપાય ન કરવો. ૯૩

એ કારણથી—

મૂલાર્થ—અપવાદ માર્મનો ત્યાગ કરવો. ૯૪

અપવાદ એટલે ઉત્તર્ગની અપેક્ષાએ હીન એવો વાદ—કથન તેનો
ત્યાગ કરવો. નિરપેક્ષ યતિ સાપેક્ષ યતિની જમ ઉત્તર્ગની અસિદ્ધિ સ્તે અ-
પવાદનું પણ આલંબન કરી અદ્ય દોષવાસા અને બહુ ગુણવાસા કાર્યનો
આરંભ કરતો નથી, પરંતુ કેવલ ગુણમય એવા ઉત્તર્ગમાર્ગનું અવલંબન

મારજતે કિંતૂત્સર્ગપથપ્રાપ્તં કેવલગુણમયમેવેતિ ॥ ૬૪ ॥

તથા ગ્રામૈકરાત્રાદિવિહરણમિતિ ॥ ૬૫ ॥

ગ્રામે પ્રતીતરૂપે ઉપલક્ષણત્વાન્નગરાદૌ ચ એકા ચાસૌ રાત્રિશ્ચેત્યેકરાત્રઃ
આદિશબ્દાત્ દ્વિરાત્રસ્ય માસકલ્પસ્ય ચ ગ્રહઃ તેન વિહરણં, કિમુક્તં જવતિ ય-
દા પ્રતિમાકલ્પરૂપો નિરપેક્ષો યતિધર્મઃ પ્રતિપન્નો જવતિ તદા ઋતુબદ્ધે કાલે
ગ્રામે જ્ઞાતઃ સન્ સ એકરાત્રં દ્વિરાત્રં વા વસતિ । યથોક્તમ્ ।

“ નાણગરાયવાસી એકં ચ દ્યુગં ચ અન્નાય ” । જિનકલ્પિક યથાલંદક-
લ્પિકશુદ્ધપરિહારિકા જ્ઞાતા અજ્ઞાતાશ્ચ માસમિતિ ॥ ૬૫ ॥

તથા નિયતકાલચારિતેતિ ॥ ૬૬ ॥

નિયતે તૃતીયપૌરુષીલક્ષણે કાલે જિહ્વાર્થં સંચરણં । યથોક્તમ્ ।

કરનારે થાય છે. ૬૪

મૂલાર્થ—ગામને વિષે એક રાત્રિ રહેવા વગેરેના પ્રકારથી
વિહાર કરવો. ૬૫

ટીકાર્થ—ગામને વિષે ઉપલક્ષણથી નગર વગેરેમાં એક રાત્રિ રહે.
આદિ શબ્દથી બે રાત્રિ અને માસ કલ્પનું બહુ કરવું તે પ્રકારે વિહાર કર-
વો. તે ઉપરથી શું કહેવામાં આવ્યું ? તે કહે છે. જ્યારે પ્રતિમાકલ્પરૂપ
નિરપેક્ષ યતિધર્મ પ્રાપ્ત થયો હોય ત્યારે ઋતુબદ્ધ કાલ એટલે ચોમાસા વિનાના
કાલને વિષે ગામમાં જ્ઞાતપણે એક રાત્રિ રહે અને અજ્ઞાતપણે એક રાત્રિ
પણ રહે અથવા બે રાત્રિ પણ રહે તે વિષે શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે.

“ જ્ઞાતપણે એક રાત્રિ રહે અને અજ્ઞાતપણે એક રાત્રિ અથવા બે રાત્રિ
રહે. જિનકલ્પિક અને બહુધા તેના જેવા યથાલંદકલ્પિક તથા શુદ્ધપરિહારિક
એવા નિરપેક્ષ સાધુઓ જ્ઞાતપણે તથા અજ્ઞાતપણે માસકલ્પ પણ રહે. ૬૫.

મૂલાર્થ—નિયત કરેલા સમયમાં ભિક્ષાચરણ કરવું. ૬૬

ટીકાર્થ—નિયત કરેલો કાલ એટલે ત્રીજી પૌર્ણમી છે લક્ષણ જેનું
એવો કાલ તેને વિષે ભિક્ષાને માટે ગમન કરવું તે વિષે શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે.

જો આ તો પડિમાધર મુનિ ગામમાં આવ્યા છે, એવું ગામના લોકો જાણે તો ત્યાં એક
રાત્રિ રહે, તેમ ન જાણે તો એક અથવા બે રાત્રિ રહે, એમ સમજવું.

“ નિરકાપંથો ય તદ્યાદિ ” ॥ ૯૬ ॥

તથા પ્રાયઃ ऊर्ध्वस्थानमिति ॥ ૯૭ ॥

પ્રાયો વાહુદ્યેન ऊर्ध्वस्थानं કાયોત્સર્ગઃ ॥ ૯૭ ॥

તથા દેશનાયામપ્રવંધ इति ॥ ૯૮ ॥

દેશનાયાં ધર્મકથારૂપાયાં ધર્મે શ્રોતુમુપસ્થિતેષ્વપિ તથાવિધપ્રાણિષુ અપ્ર-
વંધોઽનૂસ્તિભાવઃ । ‘એગદયણં હુવયણં’ ચેતિ વચનપ્રામાણ્યાત્ ॥ ૯૮ ॥

તથા સદાપ્રમત્તતેતિ ॥ ૯૯ ॥

સદા દિવા રાત્રૌ ચાઽપ્રમત્તતા નિદ્રાદિપ્રમાદપરિહારઃ ॥ ૯૯ ॥

તથા ધ્યાનૈકતાનત્વમિતીતિ ॥ ૧૦૦ ॥

ધ્યાને ધર્મધ્યાનાદાવેક એવ તાનઃ ચિત્તપ્રસર્પણરૂપો યસ્ય સ તથા ત-

“ ભિક્ષા કરવાને ત્રીજી પોરસીમાં જવું. ” ૯૬

મૂલાર્થ—પ્રાયે કરીને (બહુધા)કાયોત્સર્ગ મુદ્રાએ રહેવું. ૯૭

ટીકાર્થ—પ્રાયે કરીને કાયોત્સર્ગ કરવો. ૯૭

મૂલાર્થ—દેશના દેવામાં બહુ ભાવ ન કરવો. ૯૮

ટીકાર્થધર્મ—કથારૂપ દેશનાને વિષે ધર્મ સાંભળવાને તેવી જાતના
પ્રાણીઓ આઠ્યા હોય તે છતાં તેમાં અતિશય ભાવ ન રાખવો. કારણકે, “ એક
વચન અથવા બે વચન સંભળાવવા એમ શાસ્ત્રના વચનનુ પ્રમાણ છે. ૯૮

મૂલાર્થ—નિરંતર પ્રમાદરહિત રહેવું ૯૯

ટીકાર્થ—સદા દિવસ અને રાત્રિનિદ્રાદિ પ્રમાદનો ત્યાગ કરવો. ૯૯

મૂલાર્થ—ધ્યાનને વિષે એકાગ્રતા રાખવી. ૧૦૦

ટીકાર્થ—ધર્મધ્યાન વગેરે ધ્યાનમાં ચિત્તને પ્રસર્ગવા રૂપ એક તાન

કે નિષ્પેક્ષ હુનિ પ્રાયઃ કાયોત્સર્ગના વર્ગ છે. કદાચ અતે કદાચ ધર્મ સાંભળવા અર્થે આ-
વેલ હોય તો તેને સારવૃત્ત સાધના એક બે વચન સંભળાવે, એ ભાવ છે.

દ્વજાવસ્તત્ત્વમ્ । ઇતિશબ્દઃ સમાપ્તૌ ॥ ૧૦૦ ॥

અથોપસંજિહિષ્ણુરાહ ।

સમ્યગ્યતિત્વમારાધ્ય મહાત્માનો યથોદિતમ્ ।

સંપ્રાપ્નુવંતિ કલ્યાણમિહ લોકે પરત્ર ચ ॥ ૧૦૧ ॥

ઇતિ ॥

સમ્યગ્ યતિત્વમુક્તરૂપમારાધ્ય સમાસેવ્ય મહાત્માનો જના યથોદિતં ય-
થાશાસ્ત્રે નિરૂપિતં કિમિત્યાહ સંપ્રાપ્નુવન્તિ લગ્નંતે કલ્યાણં જગ્મં કેત્યાહ
ઇહ લોકે પરત્ર ચેતિ પ્રતીતરૂપમેવ ॥ ૧૦૧ ॥

एतदेव विवरिषुराह ।

ક્ષીરાશ્રવાદિલબ્ધ્યોઘમાસાઘ્ય પરમાઘ્યમ્ ।

કુર્વંતિ જવ્યસત્વાનામુપકારમનુત્તમમ્ ॥ ૧૦૨ ॥

રાખવું. અહિ ઇતિ શબ્દ સમાપ્તિના અર્થમાં છે. ૧૦૦

હવે નિરપેક્ષ યતિધર્મની સમાપ્તિ કરવાની ઈચ્છાથી કહે છે.

મૂલાર્થ—મહાત્મા સાધુ પુરૂષો પૂર્વે કહેલા યતિપણાને દ્રવ્ય
અને ભાવ બે પ્રકારે સારી રીતે આરાધી આ લોક તથા પરલોકમાં
કલ્યાણને (મોક્ષને) પ્રાપ્ત કરે છે. ૧૦૧

ટીકાર્થ—સારી રીતે પૂર્વે કહેલા યતિપણાને શાસ્ત્ર પ્રમાણે આરાધી
મહાત્મા પુરૂષો કલ્યાણને પ્રાપ્ત કરે છે. તે ક્યાં પ્રાપ્ત કરે છે ? તે કહે છે.

આ લોક અને પરલોકમાં પ્રસિદ્ધ એવા કલ્યાણને પ્રાપ્ત કરે છે. ૧૦૧

એ કલ્યાણનું વિવરણ કરવાની ઈચ્છાથી કહે છે.

મૂલાર્થ—તે મોટા પુરૂષો ક્ષીરાશ્રવાદિ લબ્ધિના સમુહને પ્રા-
પ્ત કરી ઉત્કૃષ્ટ, અવિનાશી અને અતિશય ઉત્તમ એવા ભવ્ય પ્રા-
ણીઓનો ઉપકાર કરે છે. ૧૦૨

ઇતિ ॥

ક્ષીરં દુગ્ધં શ્રોતૃજનકર્ણપુરેષુ આશ્રવતિ ક્ષરતિ જાપમાણો યસ્માં દ્વર્ગો
સા ક્ષીરાશ્રવા આદિશદ્ધાન્મધ્વાશ્રયા સર્પિરાશ્રવા અમૃતાશ્રવા ચેત્યાદિકો યો
દ્વઘ્થોઘો દ્વઘ્વિસંઘાતઃ તં આસાદ્ય ઉપદ્વચ્ય પરમાકૃયં પરમં સર્વમુંદરં અકૃયં
ચ અનેકથા ઉપજીવ્યમાનમપિ અનુપરમસ્વજાવં કિમિત્યાહ કુર્વતિ વિદધતિ જ-
વ્યસત્વાનાં ઉપકર્તું યોગ્યાનાં ઉપકારં સમ્યક્કજ્ઞાનચારિત્રજ્ઞાનલક્ષણં અનુપમં નિ-
ર્વાણૈકફલત્વેન અન્યોપકારાતિશાયિનમિતિ ॥ ૧૦૨ ॥

મુચ્યંતે ચાશુસંસારાદત્યંતમસમંજસાત્ ।

જન્મમૃત્યુજરાવ્યાધિરોગશોકાદ્યુપદ્રુતાત્ ॥ ૧૦૩ ॥

ઇતિ ।

મુચ્યંતે પરિહ્રિયંતે ચઃસમુચ્યે આશુ શીઘ્રં સંસારાત્ જવાત્ કીટશાદિ-

ટીકાર્થ—જે લખ્ધિ પામવાથી જોણેજુ' વચન શ્રોતાજનના કર્ણરૂપ
પટીયાને વિષે દુધની માફક સ્ત્રવે એટલે દુધના જેવું મધુરલાગે તે ક્ષીરાશ્રવા
લખ્ધિ કહેવાય છે. આદિ શબ્દથી મધ, ધી અને અમૃતને શ્રવનારી લખ્ધિઓ
નો જે સમૂહ તેને પ્રાપ્ત કરી પરમ-સર્વ રીતે મુંદર અને અક્ષય એટલે
અનેક રીતે સહાયતા કરતાં છતાં પણ ક્ષય નહીં પામનારા સ્વભાવવાળા અને
અનુપમ એટલે મોક્ષરૂપ ફક્તે લઇને ખીજ ઉપકારથી શ્રેષ્ઠ સમ્યક્, જ્ઞાન,
દર્શન ચારિત્રના લાભ મળવારૂપ છે લક્ષણ જેતુ એવા ઉપકારને કરે છે.કાનો
ઉપકાર કરે છે તે કરે છે. ભગ્ય પ્રાણીઓનો એટલે ઉપકાર કરવાને યોગ્ય
એવા પ્રાણીઓનો. ૧૦૨

મૂલાર્થ—જન્મ, મૃત્યુ, જરા, વ્યાધિ, રોગ અને શોક વગે-
રેથી ઉપદ્રવવાળા અને તેને લીધે અત્યંત નડારા એવા સંસારથી
તત્કાલ મુક્ત થવાય છે. ૧૦૩

ટીકાર્થ—અત્યંત અયુક્ત જેતું સ્વરૂપ છે એવા સંસારથી તત્કાલ મુ-
ક્ત થવાય છે.તે સંસાર કેવો છે.જેતું સ્વરૂપ અયુક્ત છે.એથીજ કરીને જન્મ,

ત્યાહ અત્યંતમતીવ સંગતં યુક્તં ંજઃ સ્વરૂપં યસ્ય સ તથા તત્પ્રતિષેધાદસમંજસ-
સ્તસ્માત્ અતएव જન્મમૃત્યુજરાવ્યાધિરોગશોકાદ્યુપદ્રુતાત્ જન્મના પ્રાપ્તૈર્જીવેન મૃત્યુ-
ના મરણેન જરયા સ્થવિરજાવદ્વક્ષણયા વ્યાધિના કુષ્ઠાદિરૂપેણ શોકેન ઇષ્ટવિ-
યોગપ્રજવમનોદુઃસ્વવિશેષેણ આદિશબ્દાચ્છીતવાતાદિજિરુપદ્વૈરુપદ્રુતાત્ વિદ્વદ્વ-
તામાનીતાદિતિ ॥ ૧૦૩ ॥

इति श्रीमुनिचंद्रसूरिविरचितायां धर्मावतुर्वृत्तौ यतिधर्मविधिः
नाम पंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

મૃત્યુ, જરા, વ્યાધિ, રોગ શોક વગેરેથી ઉપદ્રવ કરનારો છે. જન્મ એટલે
પ્રગટ થવું, મૃત્યુ, મરણ, જરા-સ્થવિરપણું, વ્યાધિ, કાઠ વગેરે શોક, ઇષ્ટના
વિયોગથી થયેલ મનને દુઃખ વિશેષ. આદિ શબ્દથી તાઠ, વાયુ વગેરે ઉપદ્રવોથી
વિબુલપણને પ્રાપ્ત થયેલા. ૧૦૩

ઈતિ શ્રી મુનિચંદ્ર સૂરિએ રચેલ ધર્મવિન્દુ અંતની વૃત્તિમાં યતિધર્મ-
વિધિ નામે પાંચમો અધ્યાય સંપૂર્ણ થયો. ૫

समाप्तः पंचमोऽध्यायः ।

પઠઃ અધ્યાયઃ

વ્યાખ્યાતઃ પંચમોઽધ્યાયઃ અધુના પઠઃ વ્યાખ્યાયતે તસ્યેદમાદિસૂત્રમ્ ।

આશયાદ્યુચિતં જ્યાયોઽનુષ્ઠાનં સૂરયો વિદુઃ ।

સાધ્યસિધ્ધ્યંગમિત્યસ્માદ્યતિધર્મો દ્વિધા મતઃ ॥ ૧ ॥

આશયસ્ય ચિત્તવૃત્તિવ્રક્ષણસ્ય આદિશદ્દાત્ શ્રુતસંપત્તેઃ શરીરસંહનનમ્પરોપકારકરણાકરણશક્તેષ્વ યુચિતં યોગ્યં જ્યાયોઽતિપ્રશસ્યમનુષ્ઠાનં જિનધર્મસેવા-

અધ્યાય કુ ઠી

યમા અધ્યાયની વ્યાખ્યા કરવામાં આવી હવે છઠા અધ્યાયની વ્યાખ્યા કરે છે. તે અધ્યાયનુ આ પ્રથમ મૂત્ર છે.

મૂલાર્થ—અંતઃકરણ વગેરેને યોગ્ય એવા આચરણને આચાર્યો અતિ શ્રેષ્ઠ કહે છે; કારણકે તે આચરણ સાધવા યોગ્ય એવા મોક્ષની સિદ્ધિનું અંગ છે. એ કારણને લીધે યતિધર્મ સાપેક્ષ અને નિરપેક્ષ એવા બે પ્રકારે માન્યો છે. ૧

ટીકાર્થ—આશય એટલે ચિત્તવૃત્તિ છે કનણ જેનું તે, આદિ શબ્દથી શાસ્ત્રસંપત્તિ, શરીરની સંપેલ અને પરોપકાર કરવાની અવવા ન કરવાની શક્તિ, તેને યોગ્ય એવું અનુષ્ઠાન એટલે જનધર્મની સેવારૂપ આચરણ અત્યંત પ્રશંસવા યોગ્ય છે, તે સમય-સિદ્ધાંતને અનુસાર આચર્યો જાય છે. તે

લક્ષણં સૂર્યઃ સમયજ્ઞાઃ વિદ્યુર્જાનંતિ । કીદશમિત્યાહ । સાધ્યસિધ્ધ્યંગં સાધ્યસ્ય સકલક્લેશદાયલક્ષણસ્ય સિધ્ધ્યંગં નિષ્પત્તિકારણં હત્યસ્માત્કારણાદ્યતિધર્મો દ્વિધા મતઃ સાપેક્ષયતિધર્મતયા નિરપેક્ષયતિધર્મતયા ચેતિ ॥ ૧ ॥

સાધ્યસિધ્ધ્યંગત્વમેવ જાવયતિ ।

સમગ્રા યત્ર સામગ્રી તદક્ષેપેણ સિદ્ધાતિ ।

દવીયસાપિ કાલેન વૈકલ્યે તુ ન જાતુચિત્ ॥ ૨ ॥

સમગ્રા પરિપૂર્ણા યત્ર કાર્યે સામગ્રી સમગ્રસંયોગલક્ષણા જવતિ તત્કાર્યં અ-
ક્ષેપેણ અવિલંબેન સિદ્ધ્યતિ નિષ્પદ્યતે અન્યથા સામગ્રીસમગ્રતાયોગાત્ અત્રૈવ વ્ય-
તિરેકમાહ દવીયસાપિ અતિચિરરૂપતયા દૂરતરવર્તિનાપિ કાલેન વૈકલ્યે તુ સા-
મગ્રિકાયા વિકલ્પતાયાં પુનર્ન જાતુચિત્ ન કદાચિદપીતિ ॥ ૨ ॥

एवं सति यत्कर्त्तव्यं तदाह ।

આચરણ કેવું છે ? સાધ્ય એટલે સર્વ કલેશોના ક્ષય થવા રૂપ મોક્ષની સિ-
દ્ધિનું કારણ રૂપ છે, એ કારણથી સાપેક્ષ અને નિરપેક્ષ એમ બે પ્રકારે
યતિધર્મ કહેલો છે. ૧

જે સાધ્યની સિદ્ધિનું કારણરૂપ કહ્યું, તે ઉપર કહે છે.

મૂલાર્થ—જે કાર્યમાં સમગ્ર સામગ્રી હોય તે કાર્ય તત્કાલ
સિદ્ધ થાય છે અને જે સમગ્ર સામગ્રીનો અભાવ હોય તો તે કાર્ય
કદિ પણ સિદ્ધ થતું નથી. ૨

ટીકાર્થ—જે કાર્યમાં સમગ્ર પરિપૂર્ણ સામગ્રીનો યોગ હોય તે કાર્ય
અવિલંબથી સિદ્ધ થાય છે. જે સમગ્ર સામગ્રીનો યોગ ન હોય તો તે
કાર્ય સિદ્ધ થતું નથી. તે વિષે વ્યતિરેક કહે છે. અતિ લાંબે કાલે જે
સામગ્રીનો અભાવ હોય તો કદાપિ પણ તે કાર્યની સિદ્ધિ થતી નથી. ૨

એમ છતાં એટલે સમગ્ર સામગ્રી હોય તોજ કાર્યની સિદ્ધિ થાય,
નહીં તો ન થાય—એમ છે તેથી જે કર્તવ્ય છે, તે કહે છે.

તસ્માદ્યો યસ્ય યોગ્યઃ સ્યાત્તત્તેનાલોચ્ય સર્વથા ।

આરબ્ધવ્યમુપાયેન સમ્યગેષ સતાં નયઃ ॥ ૩ ॥

તસ્માત્કારણાદ્યો યતિઃ યસ્ય સાપેક્ષનિરપેક્ષયતિધર્મયોરન્યતરાનુષ્ઠાનસ્ય યોગ્યઃ સમુચિતઃ સ્યાદ્ જવેત્ તદનુષ્ઠાનં તેન યોગ્યેન આલોચ્ય નિપુણોદ્દાપોહ-યોગેન પરિજ્ઞાવ્ય સર્વથા સર્વેરૂપાધિજિતિરારબ્ધવ્યપારંજનીયં ઉપાયેન તદ્ગતેનૈવ સમ્યગ્ યથાવત્ એષ યોગ્યારંજનલક્ષણઃ સતાં શિષ્ટાનાં નયો નીતિરિતિ ॥ ૩ ॥

ઇત્યુક્તો યતિધર્મ ઇદાનીમસ્ય વિષયવિભાગમનુવર્ણ-
યિષ્યામ ઇતિ ॥ ૪ ॥

પ્રતીતાર્થમેવેતિ ૪

તત્ર કલ્યાણાશયસ્ય શ્રુતરત્નમહોદધેઃ ઉપશમાદિલ્લ-

મૂલાર્થ—સાપેક્ષ અને નિરપેક્ષ એમ બે પ્રકારનો યતિધર્મ છે. તેમાંથી જેને જે યોગ્ય હોય તે યતિધર્મ સર્વ રીતે વિચારી તેનો આરંભ કરવો. એ સત્પુરૂષોનો સારો ન્યાયમાર્ગ છે. ૩

ટીકાર્થ—તે કારણ માટે જે યતિ સાપેક્ષ અને નિરપેક્ષ યતિધર્મમાંથી હોઈ એકને આચરવાને યોગ્ય હોય, તે આચરણ તે યોગ્ય એવા પુરૂષે વિચારીને એટલે નિપુણતાથી તર્ક-વિવર્ક કરીને સર્વથા-અર્થ ઉપાધિ વડે તે ઉપાય વડે સમ્યક્-યથાર્થ રીતે તે આચરણનો આરંભ કરવો એ યોગ્ય-આરંભ કરવો એ શિષ્ટ પુરૂષોની નીતિ છે. ૩

મૂલાર્થ—એ પ્રકારે યતિધર્મ કહ્યો, હવે તે યતિધર્મના વિષય વિભાગનું વર્ણન કરીએ છીએ. ૪

ટીકાર્થ—આ મૂળનો અર્થ સમજાવ તેવો છે. ૪

મૂલાર્થ—તેમાં જેનો આશય કલ્યાણપુરૂષ છે, જે શાસ્ત્રરૂપી રત્નોનો સાગર છે, જેને ઉપશમાદિ લખ્યંતો પ્રાપ્ત થયેલ છે, જે

બિંધિમતઃ પરહિતોઘતસ્ય અત્યંતગંભીરચેતસઃ પ્રધાનપરિણતેર્વિ-
 ધૂતમોહસ્ય પરમસત્ત્વાર્થકર્તુઃ સામાયિકવતઃ વિશુદ્ધ્યમાનાશય-
 સ્ય યથોચિત્તપ્રવૃત્તેઃ સાત્મીજૂતશુજનયોગસ્ય શ્રેયાન્ સાપેક્ષયતિ-
 ધર્મ એવેતિ ॥ ૫ ॥

તત્રેતિ વિષયવિજ્ઞાગાનુવર્ણનોપદ્ધેષે કલ્યાણાશયસ્ય જ્ઞાવારોગ્યરૂપમુક્તિ-
 પુરપ્રાપ્તકપરિણામસ્ય શ્રુતરત્નમહોદયેઃ પ્રવચનમાણિક્યપરમનીરનિધેઃ ઉપશમા-
 દિલ્લબિંધિમતઃ ઉક્તદ્વદ્વાણોપશમાદિલ્લબિંધિસમન્વિતસ્ય પરહિતોઘતસ્ય સર્વજગજી-
 વજાતહિતાધાનધનસ્ય અત્યંતગંભીરચેતસઃ હર્ષવિષાદાવતિનિપુણૈરપ્યનુપદ્વબ્ધચિ-
 ત્તવિકારસ્ય અતएવ પ્રધાનપરિણતેઃ સર્વોત્તમાત્મપરિણામસ્ય વિધૂતમોહસ્ય સમુ-
 ત્તીર્ણમૂઢજ્ઞાવતંદ્રામુદ્રસ્ય પરમસત્ત્વાર્થકર્તુઃ નિર્વાણાવંધ્યવીજસમ્યક્કાદિસત્ત્વપ્રયો-
 જનવિધાતુઃ સામાયિકવતઃ માધ્યસ્થગુણતુદ્વારોપણવશસમતોપનીતસ્વજનપરજના-

પરહિતમાં ઉઘમવંત છે, જેનું ચિત્ત અત્યંત ગંભીર છે, જેની
 પરિણતિ ઉત્તમ છે, જેણે મોહનો નાશ કર્યો છે, જે જીવોના મોક્ષરૂપ
 ઉત્કૃષ્ટ પ્રયોજન રાખે છે, જેનામાં સામાયિક રહેલું છે, જેનો
 આશય શુદ્ધ છે, જેની પ્રવૃત્તિ ઘટે તેમ ચાલે છે, અને જેનો
 શુભ યોગ આત્મા સાથે મલેલો છે—એવા પુરૂષને સાપેક્ષ યતિ
 ધર્મ કરવો યોગ્ય છે. ૫

ટીકાર્થ—તે યતિધર્મના વિભાગનું વર્ણન કરવામાં કલ્યાણાશય
 એટલે ભાવ આરોગ્યરૂપ મુક્તિરૂપી નગરમાં લઈ જનારા છે પરિણામ જેના
 એવો શાસ્ત્રરૂપી રત્નનો સાગર એટલે પ્રવચનરૂપ માણેકનો સમુદ્રરૂપ, જેના
 લક્ષણ કહેવામાં આવ્યા છે એવા ઉપશમાદિકની લબ્ધિવાલો, જગતના જી-
 વોના સમૂહનું હિત કરવારૂપ ધનવાલો, ગંભીર ચિત્તવાલો એટલે હર્ષ શોક
 વગેરેમાં અતિ નિપુણ એવા પુરૂષોએ જેના ચિત્તવિકારને પ્રાપ્ત કરેલ નથી
 એવો, એથીજ સર્વોત્તમ આત્મપરિણતિવાલો, મૂઢભાવ અને આલસની
 મુદ્રાથી રહિત, જીવોના મોક્ષનું સફલ બીજરૂપ સમ્યક્ત્વાદિ પ્રયોજન કરનાર,

દિજાવસ્ય વિશુદ્ધ્યમાનાશયસ્ય ધવલપદ્મક્રમાપતિમંદસ્યેવ પ્રતિકલ્પમવદાતમાન-
સસ્ય યયોચિતપ્રવૃત્તેઃ પ્રસ્તાવપ્રાયોગ્યપ્રારવ્યપ્રયોજનસ્ય અતएव સાત્મીજતગુજયો-
ગસ્ય અયઃપિંડસ્યેવ વહ્નિના ગુજયોગેન સહ સમાનીભૂતાત્મનો યતિવિશેષસ્ય શ્રે-
યાન્ અતિપ્રશસ્યઃ સાપેક્ષયતિધર્મ एव નેતર ઇતિ ॥ ૫ ॥

કુત ઇત્યાહ ।

વચનપ્રામાણ્યાદિતિ ॥ ૬ ॥

નગવદાજ્ઞાપ્રમાણજાવાત્ ॥ ૬ ॥

एतदपि कुत इत्याह ।

સંપૂર્ણદશપૂર્વવિદો નિરપેક્ષધર્મપ્રતિપત્તિપ્રતિષેધા-
દિતિ ॥ ૭ ॥

સામાયિકવાન્ એટલે માધ્યસ્થગુણરૂપ તુલાના આરોપણને વશ એવા સમતા
ગુણથી સ્વજન તથા પરજન પ્રમુખ બાવને ધારણ કરનાર, શુદ્ધ આશય એટલે
મુક્તપક્ષના ચંદ્રમંડલની જેમ પ્રતિજ્ઞા ઉજવત્ત દ્વયવાલો, પ્રસ્તાવ-પ્રસંગને
યોગ્ય પ્રયોજનનો આરભ કરનાર, એથીજ કરીને જેમ અશ્વિવંદે જ્ઞાતપિંડ
એકમેક થાય છે, તેમ શુભયોગવંદે તેમા જેનો આત્મા વ્યાપ્ત એકમેક થાય
છે, તેવા યતિને સાપેક્ષ યતિધર્મ અતિ વખાણવા યોગ્ય છે, તે વિના ખીન્ને
નિરપેક્ષ યતિ ધર્મ તેને યોગ્ય નથી. ૫

શામાટે નિરપેક્ષ યતિ ધર્મ અંગીકાર જગ્વા યોગ્ય નથી. તે કહે છે-

મૂલાર્થ—જિન ભગવંતના વચનનું તેમાં પ્રમાણ છે,
તેથી. ૬

ટીકાર્થ—એ ભગવંતના વચનનું પ્રમાણ છે, એ શા આધારે કહે
છે, તેનો ઉત્તર આપે છે. ૬

મૂલાર્થ—સંપૂર્ણ દશ પૂર્વના જાણનારા યતિને નિરપેક્ષ
યતિધર્મના સ્વીકારનો નિષેધ છે. ૭

સુગમમેવ । પ્રતિષેધથ

“ ગચ્છે ચ્ચિય નિમ્માઝો જા પુવ્વા દસજ્જવે અસંપુષ્પા ।

નવમસ્સ તણ્ણવત્થૂ હોઠ્ઠ જહન્નો સુઆજ્જિગમો ॥ ૧ ॥

इति वचनादवसीयते ॥ ७ ॥

एषोऽपि किमर्थमित्याह ।

परार्थसंपादनोपपत्तेरिति ॥ ८ ॥

परार्થસ્ય પરોપકારલક્ષણસ્ય સંપાદનં કરણં તદુપપત્તેઃ સ હિ દશપૂર્વ-
ધરસ્તીર્થોપઘ્નજલક્ષણં પરાર્થં સંપાદયિતું યસ્માદુપપદ્યત ઇતિ ॥ ૮ ॥

ટીકાર્થ—એ સૂત્ર સુગમ છે. તે નિષેધને માટે આ પ્રમાણે કહેલું છે—

“ સાધુના સમુદાયમાં રહીને નિરપેક્ષ યતિ ધર્મ પાલવાનો અભ્યાસ
કરવામાં પરિપક્વ થાય અને એ પ્રતિમા કલ્પાદિક નિરપેક્ષ યતિધર્મને પાલ-
નારાને ઉત્કૃષ્ટ શ્રુત જ્ઞાન કાંઈક ઉણા દશ પૂર્વનું સૂત્રથી તથા અર્થથી
હોય છે, અને જઘન્યપણે તો નવમા પૂર્વની ત્રીજી વસ્તુ એટલે પ્રત્યાખ્યાન
નામના નવમા પૂર્વની આચાર નામની ત્રીજી વસ્તુ સુધી શ્રુત જ્ઞાન હોય છે,
તેથી આશ્ચર્ય હોતું નથી.* આવા વચનથી સંપૂર્ણ દશ પૂર્વધરને નિરપેક્ષ
યતિ ધર્મના સ્વીકારનો નિષેધ સિદ્ધ થાય છે. એ નિરપેક્ષ યતિ ધર્મનો નિષેધ
શામાટે કરવો જોઈએ ? તેનો ઉત્તર આપે છે. ૭

મૂલાર્થ—તેનાથી પારકા અર્થને સંપાદન કરવાની સિદ્ધિ
થાય છે. ૮

ટીકાર્થ—પરાર્થ એટલે પરોપકારને સંપાદન કરવાની સિદ્ધિ થાય
છે, જેથી દશ પૂર્વધર કે જે તીર્થને આધાર આપવા રૂપ પરોપકારને કરવા
ઉદ્બભવંત થાય છે. ૮

* સંપૂર્ણ દશ પૂર્વધર તીર્થકરની જેમ અમોઘ વચની હોવાથી ધર્મ દર્શના વડે ભવ્ય જીવો-
ના ઉપકાર કરી તીર્થની વૃદ્ધિ કરે છે, તેથી પ્રતિમાદિ કલ્પને અગીકાર કરતા નથી.

યદિ નામૈવં તતોઽપિ કિમિત્યાહ ।

તસ્યૈવ ચ ગુરુત્વાદિતિ ॥ એ ॥

તસ્ય પરાર્થસંપાદનસ્ય એવંચેત્યવધારણે ગુરુત્વાત્સર્વધર્માનુષ્ઠાનેત્ય ઉત્ત-
મત્વાત્ ॥ એ ॥

એતદપિ કથમિત્યાહ ।

સર્વથા હુઃખમોક્ષાદિતિ ॥ ૧૦ ॥

સર્વથા સર્વેઃ પ્રકારેઃ સ્વસ્ય પરેષાં ચેત્યર્થઃ હુઃખાનાં શારીરમાનસસ્ત્વપાણાં
મોચનાત્ ॥ ૧૦ ॥

તથા સંતાનપ્રવૃત્તેઃ ॥ ૧૧ ॥

જો કદિ પરોપકાર કરવાનું બન્યું છે, તેથી શુ તેના ઉત્તર
આપે છે.

મૂલાર્થ—પરોપકાર કરવાનું ગૌરવપણું છે. ૯

ટીકાર્થ—તે પરોપકાર કર્યો તે ધર્મના સર્વ આચરણોના ઉત્તમ છે
એવંચ એ અવધાન્ય (નિવ્રત) અર્થમાં પ્રવર્તે છે. ૯

તેનુ ઉત્તમપણુ દેવી રીતે છે તે કહે છે.

મૂલાર્થ—એ પરોપકાર કરવાથી સર્વ પ્રકારે હુઃખનાંથી
મુકાવાપણું છે. ૧૦

ટીકાર્થ—સર્વ પ્રકારે એટલે પોતાને અને ચરને શરીર તથા મન
સંબંધી સર્વ હુઃખનાંથી મુકાવાપણુ છે. ૧૦

મૂલાર્થ—તેમ કરવાથી સંતાનનો પ્રવૃત્તિ થાય છે. ૧૧

પરાર્થસંપાદનાત્સંતાનસ્ય શિષ્યપ્રશિષ્યાદિપ્રવાહરૂપસ્ય પ્રવૃત્તેઃ ॥ ૧૧ ॥

તથા યોગત્રયસ્યાપ્યુદગ્રફલભાવાદિતિ ॥ ૧૨ ॥

યોગત્રયસ્યાપિ મનોવાકાયકરણવ્યાપારરૂપસ્ય . પરાર્થસંપાદને ક્રિયમાણે ન પુનરેકસ્યૈવેત્યપિશદ્ધાર્થઃ : ઉદગ્રફલજાવાત્ ઉદગ્રસ્ય પ્રકાશંતરેણાનુપલબ્ધમા-
નત્વેનાત્યુત્તમસ્ય ફલસ્ય કર્મનિર્જરાલક્ષણસ્ય ભાવાત્ । નહિ યથાદેશનાયાં
સર્વાત્મના વ્યાપ્રિયમાણં મનોવાકાયત્રયં ફલમાપ્નોતિ તથાન્યત્ર કૃત્યાંતર ઇ-
તિ ॥ ૧૨ ॥

તથા નિરપેક્ષધર્મોચિતસ્યાપિ તત્પ્રતિપત્તિકાલે પ-
રપરાર્થસિદ્ધૌ તદન્યસંપાદકાજાવે પ્રતિપત્તિપ્રતિષે-
ધાચ્છેતિ ॥ ૧૩ ॥

ટીકાર્થ—પરોપકાર કરવાથી શિષ્ય, પ્રશિષ્ય વગેરેના પ્રવાહરૂપ સંતાનની પ્રવૃત્તિ થાય છે. ૧૧

મૂલાર્થ—વલી ત્રણ યોગનું મોટું ફલ છે, એ કારણથી. ૧૨

ટીકાર્થ—મન, વચન અને કાયાના વ્યાપાર કરવારૂપ ત્રણ યોગ (એક નહીં એમ અપિ શબ્દનો અર્થ છે.) પરોપકાર કરવામાં યોગ-
વાથી ઉદ્દેશ ફલની પ્રાપ્તિ થાય છે,

બીજે પ્રકારે અતિ ઉત્તમ એવું કર્મની નિર્જરા રૂપ ફલ પ્રાપ્ત થતું નથી. કારણકે, મન, વચન અને કાયા એ ત્રણ યોગ દેશના દેવામાં પ્રવ-
ર્તાવવાથી જેવું ઉત્તમ ફલ પ્રાપ્ત થાય છે, તેવા બીજા કોઈ ધર્મકૃત્યથી થતું નથી. ૧૨

મૂલાર્થ—વલી નિરપેક્ષ ચતિધર્મ અંગીકાર કરવાને યોગ્ય એવા પુરૂષને પણ તે ધર્મ અંગીકાર કરવાને સમયે બીજા જીવો ના ઉત્કૃષ્ટ અર્થની સિદ્ધિ કરવામાં બીજા પુરૂષનો અભાવ હોવાથી નિરપેક્ષ ચતિધર્મને અંગીકાર કરવાનો નિષેધ છે, તેથી પરાર્થ સંપાદન કરવો તે અતિ ઉત્તમ છે. ૧૩

નિરપેક્ષધર્મોચિતસ્યાપિ કિંપુનસ્તદનુચિતસ્યેન્યપિગદ્યાર્થ: તત્પ્રતિપત્તિકાન્તે
નિરપેક્ષધર્માંગીકરણસમયે પરપરાર્થસિદ્ધિં પરેષાં પરર્થસ્ય સમ્યગ્દર્શનાદે: પ્રમા-
નપ્રયોજનસ્ય સિદ્ધિં સાધ્યાયાં વિષયે તદન્યસંપાદકાન્તોત્તે તસ્માન્નિરપેક્ષયતિધર્મો-
ચિતાદન્યસ્ય સાધો: પરાર્થસિદ્ધિસંપાદકસ્યાન્તોત્તે પ્રતિપત્તિપ્રતિષેધાદંગીકરણ-
નિવારણાચ્ચકારો દેત્વંતરસમુચ્ચયે તસ્યેવ ચ ગુરુત્વમિતિ મંટકં ઇતિ ॥ ૨૩ ॥

इत्थं सांपेक्षयतिधर्मयोग्यमुक्त्वा निरपेक्षयतिधर्मयोग्यं वक्तुमाह ।

नवादिपूर्वधरस्य तु यथोदितगुणस्यापि साधुशिष्य-
निष्पत्तौ साध्यांतराभावतः सति कायादिसामर्थ्यं
सद्दीर्घाचारासेवनेन तथा प्रमादजयाय सम्यगुचि-

ટીકાર્થ—નિરપેક્ષ યતિધર્મને યોગ્ય એવા પણ (તો તેને અયોગ્ય
હોય તેની વાત શી કરવી એ અપિ શબ્દનો અર્થ છે.) પુરૂષને નિરપેક્ષ
યતિધર્મ અંગીકાર કરવાને સમયે બીજા છોડવાના સમ્યગ્ દર્શનાદિ પ્રમાન
પ્રયોજનની સિદ્ધિમાં તે નિરપેક્ષ યતિધર્મને યોગ્ય એવા સાધુ શી બીજાને કાઢ
સાધુ પરાર્થ સિદ્ધિને કરનારો ન હોય તો તે નિરપેક્ષ યતિધર્મને યોગ્ય એવા
પુરૂષને પણ તે ધર્મનો સ્વીકાર કરવાનો નિષેધ છે તો અનુચિતને નિષેધ દોષ
તેમાં શું કહેવું. ૧ એ અપિ શબ્દનો અર્થ છે. મૂલ ત્રયમાં ચ નું મેદાસ
કર્યું છે, તેથી પૂર્વોક્ત હેતુનો સમુચ્ચય બળવો એટલે દેશનાદિકની પદાર્થો
સંપાદન કરવાનું ગુરૂપણું છે, એમ પૂર્વનો નબધ નેરી દેવો. ૧૩

એવી રીતે સાપેક્ષ યતિધર્મને યોગ્ય એવા પુરૂષને કરી દેને નિરપેક્ષ
યતિધર્મને યોગ્ય એવા પુરૂષ કહે છે.

મૂલાર્થ—નવાદિ પૂર્વધર એટલે નવમા પૂર્વની ત્રીજી વસ્તુ-
થી આરબીને કાંઈક ઉણાં દશ પર્વ મુધી જ્ઞાનવાજ્ઞાને સારા શિ-
ષ્યની સિદ્ધિ થતાં બીજા સાધવા યોગ્ય કાર્યના અભાવથી ગરી-
રાદિકનું સામર્થ્ય છતાં સત્ એવા વીર્યાચારને સેવવાથી તેમજ

તસમયે આજ્ઞાપ્રામાણ્યતસ્તથૈવ યોગવૃદ્ધેઃપ્રાયોપવેશ-
નવચ્છેયાન્નિરપેક્ષયતિધર્મ ઇતિ ॥ ૧૪ ॥

નવાદિપૂર્વધરસ્ય તુ યથોદિતગુણસ્યાપિ તત્ર કલ્યાણાશયસ્યેત્યાદિસૂત્ર-
નિરૂપિતગુણસ્ય કિંપુનસ્તદન્યગુણસ્યેત્યપિશદ્ધાર્થઃ । સાધુશિષ્યનિષ્પત્તૌ આચા-
ર્યોપાધ્યાયપવર્તકસ્થવિરગણાવચ્છેદકલ્પક્ષણપદપંચકયોગ્યતયા સાધૂનાં શિષ્યાણાં
નિષ્પત્તૌ સત્યાં સાધ્યાંતરાજાવતઃ સાધ્યાંતરસ્ય નિરપેક્ષધર્માપેક્ષયા આચારપરિપા-
લનાદિરૂપસ્ય અજાવતઃ અજવનેન સતિ વિદ્યમાને કાર્યાદિસામર્થ્યે વજ્રર્પભના-
રાચસંહનનશરીરતયા વજ્રકુલ્લ્યસમાનધૃતિતયા ચ મહતિ કાયમનસોઃ સમર્થજા-
વે સતિ સદ્વીર્યાચારાસેવનેન સતો વિષયપ્રવૃત્તતયા સુંદરસ્ય વીર્યાચારસ્ય સામ-
ર્થ્યાગોપનત્વક્ષણસ્ય નિષેવણેન તથા પ્રમાદજયાય તથા તેન નિરપેક્ષયતિધર્મપ્રતિપ-

પ્રમાદનો જય કરવાને સારા યોગ્ય સમયને વિષે આજ્ઞાના પ્રમાણ-
થી તેમ વલી યોગની વૃદ્ધિ થવાના કારણથી અનશનની પેઠે નિર-
પેક્ષ યતિધર્મનું સેવન કરવું અતિશય શ્રેષ્ઠ છે. ૧૪

ટીકાર્થ—‘કલ્યાણાશય’ ઇત્યાદિ સૂત્ર વડે જેના ગુણ નિરૂપણ કરેલા
છે એવા પુરૂષને (તેથી વધારે ગુણ હોય તેને નિરપેક્ષ યતિધર્મ અંગીકાર
કરવામાં શું કહેવું, એ અપિ શબ્દનો અર્થ છે.) આઘામાં આઘા કલ્યા-
ણાશય ઇત્યાદિ સૂત્રમાં કહેલા ગુણ તો જોઈએજ, તેથી એવા ગુણવાલા પુ-
રૂષને પણ નવમાં પૂર્વની ત્રીજી વસ્તુથી આરંભીને કાંઈક ઊણાદશ પૂર્વ
સુધી જ્ઞાનવાલા પુરૂષને તો નિરપેક્ષ યતિધર્મ અંગીકાર કરવો શ્રેષ્ઠ છે, એમ
આગલ સબધ જાણવો. સારા શિષ્યો એટલે આચાર્ય, ઊપાધ્યાય, પ્રવર્તક,
સ્થવિર ગણાવચ્છેદક લક્ષણવાળા પાંચ પદની યોગ્યતાને ધરાવનારા સારા શિ-
ષ્યોની સિદ્ધિ થતાં નિરપેક્ષ એવા યતિધર્મની અપેક્ષાએ અન્ય કહેતાં આચારનું
પરિપાલનાદિરૂપબીજ સાધ્ય કાર્યના અભાવે વજ્ર ઋષભ નારાય સધયણે યુક્ત
એવા શરીરને અને વજ્રની દીવાલ જેવી ધીરજને લઈને શરીર તથા મનનું
મોટું સામર્થ્ય છતાં તે સર્વ યતિધર્મના વિષયમાં પ્રવર્તવાથી સુંદર એવા સા-

चिप्रकारेण यः प्रपादस्य निद्रादेः जवाग्निभक्तदधे सम्भ्र शान्तिर्जन्तीत्या तपः-
सन्वसृष्टरूपवत्तद्वृत्तानिः पञ्चनिम्बुलनातिगन्मानं तोल्यित्वा उचितमप्ये नि-
यिवाग्नज्ञत्रयोगवृत्तानुद्धित्वाणं आज्ञाप्रमाण्यतः आर्जुनाग्रधे प्रमाणमिति
पणिणामात् तथैव प्रनिषिम्बितनिर्गण्यतिर्भानुत्तपतयैव योगवृद्धेः सम्भ्रतद्वि-
ज्ञानचारित्र्यवृत्तानुद्धित्वाणं प्रमाण्येज्ञानयत् प्रमाण्येज्ञानयत्तननं तत्तद्वि-
कावृत्तानुद्धित्वाणं प्रमाण्येज्ञानयत्तननं तत्तद्वि-
जितकट्ठादिनृपः कृत्वादिग्रंथप्रसिद्धनृपां वर्त्तत इति ॥ १४ ॥

तथा तत्कट्ठपस्य च परार्थवृत्तविकल्पस्येति ॥ १५ ॥

તત્કલ્પસ્ય નિરપેક્ષયતિધર્મપ્રતિપત્તિસમયે પુરુષવિશેષતુલ્યસ્ય અન્યસ્યાપિ
ચશદ્ધઃ સમુચ્ચયે પરં કેવલં પરાર્થલ્પબ્ધિવિકલસ્ય તથાવિધાંતરાયાદિકર્મપારતંત્ર્ય-
દોષાત્પરાર્થલ્પબ્ધ્યા સાધુશિષ્યનિષ્પાદનાદિસામર્થ્યલ્પક્ષણયા વિકલસ્ય શ્રેયાન
નિરપેક્ષયતિધર્મ ઇત્યનુવર્તેતે ॥ ૧૫ ॥

અત્રહેતુમાહ ।

ઉચિતાનુષ્ઠાનં હિ પ્રધાનં કર્મક્ષયકારણમિતિ ॥૧૬॥

ઉચિતાનુષ્ઠાનં હિર્યસ્માત્પ્રધાનમુત્કૃષ્ટં કર્મક્ષયકારણમિતિ ॥ ૧૬ ॥

एतदपि कुत इत्याह ।

उदग्रविवेकज्ञावाञ्छत्नत्रयाराधनादिति ॥ ૧૭ ॥

ટીકાર્થ—તેના જેવો એટલે નિરપેક્ષ યતિધર્મને અંગીકાર કરવાને
સમર્થ એવા પુરુષના જેવા બીજા પણ સમર્થ પુરુષને નિરપેક્ષ યતિધર્મને
અંગીકાર કરવો તે શ્રેષ્ઠ છે; પરંતુ તે પુરુષ કેવલ તેવી જાતના અંતરાયાદિ
કર્મના પરતંત્રપણાના દોષથી પરાર્થલ્પબ્ધિ વડે એટલે સારાશિષ્યને બનાવવાનું
સામર્થ્ય વગેરે લ્પબ્ધિ વડે રહિત એવા પુરુષને પણ નિરપેક્ષ યતિધર્મ અંગી-
કાર કરવો શ્રેષ્ઠ છે. ૧૫

તે સાપેક્ષ અને નિરપેક્ષ યતિધર્મના વિષયનો વિભાગ કરવાનું કારણ
કહે છે.

મૂલાર્થ—યોગ્ય અનુષ્ઠાન કર્મક્ષય કરવામાં મુખ્ય કારણ
છે. ૧૬

ટીકાર્થ—જે અનુષ્ઠાન શાસ્ત્રોમાં કહેલું હોય તે કર્મોનો ક્ષય કર-
વામાં ઉત્કૃષ્ટ કારણ રૂપ છે. ૧૬

તે યોગ્ય અનુષ્ઠાન કર્મક્ષય કરવાનું મુખ્ય કારણ કહ્યું, તેનું શું કાર-
ણ છે ? તે કહે છે.

મૂલાર્થ—મોટા વિવેકથી ત્રણ રત્નોનું આરાધન થાય છે, તેથી
યોગ્ય અનુષ્ઠાન કર્મક્ષયનું પ્રધાન કારણ છે. ૧૭

ઉદગ્રમ્ય ઉત્કટસ્ય વિવેકમ્ય વિધેયાવિધેયવસ્તુવિજ્ઞાગવિજ્ઞાનલક્ષણમ્
જાવાત્સકાશાન્ કિમિત્યાહ રત્નત્રયસ્ય સમ્યગ્દર્શનાદેઃ આરાધનાન્નિષ્પાદનાન્
ઉચિતાનુષ્ઠાને હિ પ્રાગ્બ્યે નિયમાહન્નત્રયાગપક્ત ઉદગ્રો વિવેકો વિનૃન્નતે કલ્પેત-
ત્પ્રધાનં કર્મક્રયકારણમિતિ ॥ ૧૭ ॥

અર્થઃ વ્યતિરેકમાહ ।

અનનુષ્ઠાનમન્યદકામનિર્જરાંગમુક્તવિપર્યયાદિતિ ॥ ૧૮ ॥

અનનુષ્ઠાનં અનુષ્ઠાનમેવ ન જત્વતિ અન્યન્ વિલ્લક્ષણં ઉચિતાનુષ્ઠાનાન્ ।
તર્હિ કીદૃશં તદિત્યાહ અકામનિર્જરાંગં અકામસ્ય નિરજિજ્ઞાપસ્ય તથાવિધ-
લીવર્દાદેરિવ યા નિર્જરા કર્મલપ્ત્યા તસ્યા અંગં નિમિત્તં નતુ મુક્તિફલ્લાયા નિ-

ટીકાર્થ—‘આ કરવા યોગ્ય વસ્તુ અને આ નહીં કરવા યોગ્ય વસ્તુ’
એમ વિભાગ બાજુવા રૂપ મોટા વિવેકથી નમ્યગ્ દર્શનાદિ થાતુ રત્નોતું
આરાધન થાય છે. એટલે કરેવાનો આશય એવો છે કે, હવેન અનુષ્ઠાનનો
આરંભ કરવાથી નિયમાએ થાતુ રત્નોનો આગવક એવો મોટા વિવેક પ્રગટ
થાય છે. તેથી હવેન અનુષ્ઠાનજ કર્મલપ્ત કરવાનું પ્રયત્ન કરાતુ છે. એન
બાજુવું. ૧૭

તે વિષે વ્યતિરેક કરે છે.

મૂલાર્થ—પૂર્વે જે કહેલું તેથી જે વિપરીત અનુષ્ઠાન તે અ-
નુષ્ઠાનજ ન કરેવાય પણ અકામ નિર્જરાંગ અંગ કરેવાય છે,
પરંતુ કર્મલપ્તનું કારણ કરેવાનું નથી. કરનુંકે, તેનાં મોટા વિવેક
વડે થાતુ રત્નોના આરાધનનો અભાવ છે. ૧૮

જર્ણયાઃ કુત ઇત્યાહ ઉક્તવિષયયાત્ ઉદગ્રવિવેકાજ્ઞાવેન રત્નત્રયારાધનાજ્ઞાવા-
દિતિ ॥ ૧૮ ॥

एतदेव ज्ञावयन्नाह ।

निर्वाणफलमत्र तत्त्वतोऽनुष्ठानमिति ॥ ૧૯ ॥

નિર્વાણફલં મુક્તિકાર્યમત્ર જિનવચને તત્ત્વતઃ પરમાર્થવૃત્ત્યા અનુષંગતઃ
સ્વર્ગાદિફલજ્ઞાવેઽપિ અનુષ્ઠાનં સમ્યગ્દર્શનાદ્યારાધનારૂપં પ્રોચ્યત ઇતિ ॥ ૧૯ ॥

यदि नामैवं ततोऽपि किमित्याह ।

न चासदज्जिनिवेशवत्तदिति ॥ ૨૦ ॥

નચ નૈવ અસુંદરાગ્રહયુક્તં તન્નિર્વાણફલમનુષ્ઠાનં અસદજ્જિનિવેશો હિ

રહિત અકામ નિર્જરા થાય છે, તેવી રીતે અનુચિત અનુષ્ઠાન કરનારનું
અનુષ્ઠાન અકામ નિર્જરાનું અંગ થાય છે, પણ મુક્તિ આપનારી નિર્જરાનું
કારણ (નિમિત્ત) થતું નથી. શામાટેકે, મોટાવિવેકના અભાવથી ત્રણ રત્નોની
આરાધનાનો અભાવ છે. ૧૮

તે અનુષ્ઠાનની ભાવના કરતા કહે છે,

મૂલાર્થ—આ જિન વચનમાં મોક્ષ જેતું ફલ છે, એવા અનુ-
ષ્ઠાનનેજ ખરૂં અનુષ્ઠાન કહે છે, તે શિવાય બીજાને ખરૂં અનુષ્ઠાન
કહેવાતું નથી. ૧૯

ટીકાર્થ—આ જિન વચનને વિષે સમ્યગ્ દર્શનાદિની આરાધના રૂપ
જે અનુષ્ઠાન તે પરમાર્થ વૃત્તિએ મોક્ષના ફલને આપનારું છે. અને અનુષંગ
પણે એટલે અવાંતર પ્રસંગે તેનાથી સ્વર્ગાદિ ફલ પ્રાપ્ત થાય છે, તોપણ પર-
માર્થ વૃત્તિએ તે મોક્ષના ફલને આપનારું છે. ૧૯

જે એમ છે તો પણ તેથી શુ ૧ એટલે તત્ત્વથી મોક્ષરૂપ ફલને આપ-
નાર અનુષ્ઠાન છે, તેથી પણ શું બનવાનું ૨ તેનો ઉત્તર કહે છે.

મૂલાર્થ—તે અનુષ્ઠાન મિથ્યાભિનિવેશવાળું હોતું નથી ૨૦

ટીકાર્થ—નિર્વાણ—મોક્ષરૂપ ફલવાળું તે અનુષ્ઠાન નહારા આગ્રહ-
વાળું ન હોવું જોઈએ. કારણકે, નહારો આગ્રહ આકરૂં અનુષ્ઠાન કરવામાં

निष्ठुरेऽपि अनुष्ठाने षोडशकृतं प्रतिष्ठनातीति तद्व्यवस्थेदार्थमुक्तं न नामदक्षि-
निवेशवत्तदिति ॥ १० ॥

नन्यतोचिन्येऽप्यनुष्ठानं च तद्विषयि निष्ठाक्षिनिवेशवत्तदिति चेन्न्यामं-
स्याह ।

अनुचितप्रतिपत्तो नियमादमदक्षिनिवेशोऽन्यत्रानातो-
गमात्रादिति ॥ ११ ॥

अनुचिनम्यानुष्ठानस्य प्रतिष्ठावन्त्युपक्रमे नियमादप्येवम् अमदक्षिनिवेश उ-
क्तत्वेऽसदक्षिनिवेशकार्यत्वादनुचितानुष्ठानस्य । अपवादभावे अन्यत्र अनातो-
गमात्रादिति अन्यत्र विनानातोऽप्येवार्थिज्ञानमेव सत्यमक्षिनिवेशश्च अनातो-
गमात्रे तस्मादनातोऽगमात्रादनुचितप्रतिष्ठापि नामदक्षिनिवेश इति ॥ ११ ॥

एवं गति किं सिद्धमित्याह ।

સંજવતિ તદ્વતોઽપિ ચારિત્રમિતિ ॥ ૨૨ ॥

સંજવતિ જાયતે તદ્વતોઽપિ અનાજોગમાત્રાદનુચિતપ્રતિપત્તિમતોઽપિ કિં-
પુનસ્તદન્યસ્યેત્યપિશદ્ધાર્થઃ । ચારિત્રં સર્વવિરતિરૂપમ્ ॥ ૨૨ ॥

અત્રૈવ વિશેષમાહ ।

અનજિનિવેશવાંસ્તુ તદ્યુક્તઃ સ્વદ્વતત્ત્વે ॥ ૨૩ ॥

અનભિનિવેશવાન્ નિરાગ્રહઃ પુનસ્તદ્યુક્તો જીવોઽનાજોગેઽપિ સ્વદ્વ નિશ્ચ-
યેન અતત્ત્વે પ્રવચનબાધિતાર્થે ॥ ૨૩ ॥

એતદપિ કુત ઇત્યાહ ।

સ્વસ્વજ્ઞાવોત્કર્ષાદિતિ ॥ ૨૪ ॥

મૂલાર્થ—માત્ર અજ્ઞાણપણથી અનુચિત પ્રવૃત્તિ અંગીકાર
કરનારા પુરૂષને પણ ચારિત્રનો સંભવ છે. ૨૨

ટીકાર્થ—માત્ર અજ્ઞાણપણથી અનુચિત પ્રવૃત્તિને અંગીકાર કરનારા
પુરૂષને પણ સર્વ વિરતિરૂપ ચારિત્રનો સંભવ છે, તો ઉચિત પ્રવૃત્તિને અંગીકાર
કરનારને ચારિત્રનો સંભવ હોય તેમાં શું કહેવું ? એ અપિ શબ્દનો અર્થ છે.

માત્ર અનાભોગથી અનુચિત પ્રવૃત્તિ કરનારને ચારિત્ર કહ્યું, તેમાંજ
વિશેષ કહે છે.

મૂલાર્થ—વલી ચારિત્ર યુક્ત પુરૂષ અતત્ત્વને વિષે એટલે પ્ર-
વચનવડે બાધ કરેલા અર્થને વિષે અજ્ઞાણપણું છતાં પણ નિશ્ચયે
આગ્રહરહિત હોય છે. ૨૩

ટીકાર્થ—પ્રવચનથી બાધિત એવા અર્થને વિષે અનાભોગપણું છતાં-
પણ ચારિત્રવાલો પુરૂષ નિશ્ચયથી આગ્રહવાલો ન હોય. ૨૩

અનાભોગપણું છતાં પણ ચારિત્રવાલો પુરૂષ અતત્ત્વને વિષે નિશ્ચયે આ-
ગ્રહવાલો ન હોય, તે શાથી કહે છે ? તેનો ઉત્તર આપે છે.

મૂલાર્થ—પોતાના સમ્યગ્ દર્શનાદિ સ્વભાવના ઉત્કર્ષને
લઈ ચારિત્રવાલો પુરૂષ અતત્ત્વને વિષે આગ્રહવાલો હોતો નથી. ૨૪

स्यस्य अनौपाधिकत्वेन निजस्य स्वतास्य आप्तवत्त्वस्य उक्त्यान् वृ-
द्धेः चारित्रिणो हि जीवस्य लक्ष्यव्यवस्था रुचिद्वयं अनातोनेऽपि गौरमादिस-
हामुनीनामिष तथाविशत्यंतिरुपायरूपमतायेन व्यवस्थाः समस्तदर्शनादि-
पो नापकर्ष प्रतिपद्यत इति ॥ २४ ॥

अयमपि कुत इत्याह ।

मार्गानुसारित्वादिति ॥ २५ ॥

मार्गस्य सम्यग्दर्शनादेर्मुक्तिपदस्यानुवर्तनान् ॥ २५ ॥

तदपि ।

तथा रुचिस्वच्चावत्वादिति ॥ २६ ॥

તથા તત્પ્રકારા માર્ગાનુરૂપત્વેન યા રુચિઃ શ્રદ્ધા તદ્રૂપત્વાત્ ॥ ૨૬ ॥
 એતદપિ ।

શ્રવણાદૌ પ્રતિપત્તેરિતિ ॥ ૨૭ ॥

સ્વયમેવ શાસ્ત્રશ્રવણે આદિશદ્ધાદન્યેન વા પ્રેરણાયાં કૃતાયાં પ્રતિપત્તેરના-
 ઞોર્ગેન વિહિતં મયેદમસુંદરમનુષ્ઠાનમિત્યંગીકરણાત્ ॥ ૨૭ ॥

इयमपि ।

असदाचारगर्हणादिति ॥ २८ ॥

असदाचारस्य अनुचिंतानुष्ठानस्य गर्हणात् तदुचितप्रायश्चित्तप्रतिपत्त्या-
 निंदनात् ॥ २८ ॥

अथ प्रस्तुतमेव निगमयन्नाह ।

ટીકાર્થ — એક માર્ગના અનુસરવારૂપણે કરીને તથા પ્રકારની જે
 રૂચિ શ્રદ્ધા તે રૂપણું હોય છે. ૨૬

તેવું રૂચિસ્વભાવપણું શાથી થાય છે ? તે કહે છે.

મૂલાર્થ — શાસ્ત્રનું શ્રવણ વગેરે થતાં પોતાની ભૂલ કબૂલ
 કરે છે, — તેથી રૂચિ સ્વભાવપણું સિદ્ધ થાય છે. ૨૭

ટીકાર્થ — શાસ્ત્રનું શ્રવણ પોતે કરતાં પોતાની ભૂલ કબૂલ કરે આદિ
 શબ્દથી ખીજની પ્રેરણાએ કરી પોતાની ભૂલ અંગીકાર કરે છે એટલે ‘ મેં
 અજાણપણે આ નઠાઈ કામ કર્યું ’ એવી પોતાની ભૂલ સ્વીકારે છે. ૨૭

એ ભૂલ સ્વીકારી તે શા ઉપરથી ?

મૂલાર્થ — કરેલા અસત્-નઠારા આચરણની ગર્હણા કરવાથી ૨૮.

ટીકાર્થ — અસદાચાર — અધટિત આચારને નિંદવાથી એટલે તેને
 ઊચિત એવા પ્રાયશ્ચિત્તને ગ્રહણ કરી તે અસત્ આચારને નિંદવાથી પોતાની
 ભૂલ કબૂલ કરેલી ગણાય છે. ૨૮

હવે ચાલતી વાત સમાપ્ત કરતાં કહે છે.

इत्युचितानुष्ठानमेव सर्वत्र श्रेय इति ॥ २९ ॥

इत्येवं अनुचितानुष्ठाने निष्पादमदतिनिषेधनायान् उचितानुष्ठानमेव
सर्वत्र गृहस्थधर्मप्रतिपत्तां वनधर्मप्रतिपत्तां च श्रेयः प्रशस्यं रत्नेन ॥ २९ ॥

कुत इत्याह ।

जायनासारत्वात्तस्येति ॥ ३० ॥

जायना निरुपाधिको जीरयानरुः शिष्यायः ततो जायना सां ध्यानं यः
तत्तथा तद्भाषस्तत्वं तस्मान् तस्योचितानुष्ठानस्य ॥ ३० ॥

जायनामेव पुरश्चुर्यनाह ।

इयमेव प्रधानं निःश्रेयसांगमिति ॥ ३१ ॥

इयमेव ज्ञावना प्रधानं निःश्रेयसांगं निर्वाणहेतुः ॥ ३१ ॥

एतदपि कुत इत्याह ।

एतत्स्थैर्याद्धि कुशलस्थैर्योपपत्तेरिति ॥ ३२ ॥

एतस्या ज्ञावनायाः स्थैर्यात् स्थिरज्ञावात् हिः स्फुटं कुशलानां सकल-
कल्याणचरणानां स्थैर्यस्य उपपत्तेर्घटनात् ॥ ३२ ॥

इयमपि कुत इत्याहा ।

ज्ञावनानुगतस्य ज्ञानस्य तत्त्वतो ज्ञानत्वादिति ॥ ३३ ॥

इह त्रीणि ज्ञानानि श्रुतज्ञानं ચિંતાજ્ઞાનં જ્ઞાવનાજ્ઞાનં ચેતિ તત્ત્વજ્ઞાન-
ચેદમ્ ।

ટીકાર્થ—એ ભાવના મોક્ષનું પ્રધાન અંગ—મુખ્ય કારણ છે. ૩૧
ભાવના મોક્ષનું પ્રધાન કારણ શા માટે છે. ? તેનો ઉત્તર કહે છે.

મૂલાર્થ—કારણકે એ ભાવનાની સ્થિરતાથી નિશ્ચયે સર્વ જ્ઞા-
નાદિ કુશળની સ્થિરતા ધટે છે. ૩૨

ટીકાર્થ—એ ભાવનાની સ્થિરતાથી સર્વ કલ્યાણકારી આચરણોની
સ્થિરતા સ્ફુટપણે ધટે છે, એ હેતુથી મોક્ષનું પ્રધાન કારણ ભાવના છે. ૩૨

એ ભાવનાની સ્થિરતાથી સર્વ કલ્યાણની સ્થિરતાની ધટના કહી તે
શા કારણથી કહી તેનો ઉત્તર આપે છે.

મૂલાર્થ—કારણકે, ભાવનાને અનુસરતું જે જ્ઞાન તેને તત્ત્વથી
જ્ઞાનપણું છે. ૩૩

ટીકાર્થ—આ સ્થળે ત્રણ પ્રકારના જ્ઞાન છે. ૧ શ્રુતજ્ઞાન, ૨ ચિંતા
જ્ઞાન અને ૩ ભાવના જ્ઞાન. તેના લક્ષણ આ પ્રમાણે છે.

“ साध्यायमात्रविषयं तेष्वस्तुतस्तान्ननिजं ज्ञानम् । तुल्यमिदं विज्ञेयं
विध्यान्तिनिषेधादित्यमलम् ॥ १ ॥

यत्तु यदासाध्यायमनितृप्तमनुगुक्तिविरहितम् । उक्तं च तेष्वस्तुति-
सर्पि चिन्तामयं तत्र स्यात् ॥ ७ ॥

एदंपर्यगतं यद्विध्यादीं क्लृप्तमनितृप्तम् । एतत् तान्नान्नमनुगुक्तं न-
दीप्तिरमम् ॥ ३ ॥

ततो तान्नानुगतस्य तान्नानुविद्यस्य ज्ञानस्य तेष्वस्तुतिरम-
पार्थिकृत्त्या ज्ञानत्वाद्दशोत्तान् ॥ ३३ ॥

एतदेवव्यतिरेकतःसाधयन्नाह ।

नहि श्रुतमय्या प्रज्ञया ज्ञावनादष्टज्ञातं ज्ञातं नामेति ॥ ३४ ॥

ન નૈવ હિર્યસ્માચ્છ્રુતમય્યા પ્રથમજ્ઞાનરૂપયા પ્રજ્ઞયા બુદ્ધ્યા કર્તૃનૂતયા કર-
ણનૂતયા વા જ્ઞાવનાદષ્ટજ્ઞાતં જ્ઞાવનયા જ્ઞાવનાજ્ઞાનેન દષ્ટં સામાન્યેન જ્ઞાતં ચ
વિશેષેણ જ્ઞાવનાદષ્ટજ્ઞાતં વસ્તુ જ્ઞાતમવબુદ્ધં જવતિ નામેતિ વિઘજ્જનપ્રકટમેતત્ ।
અયમગ્નિપ્રાયઃ યાદશં જ્ઞાવનાજ્ઞાનેન વસ્તુ દૃશ્યતે જ્ઞાયતે ચ ન તથા શ્રુ-
તજ્ઞાનેનેતિ ॥ ૩૪ ॥

કુત इत्याह ।

उपरागमात्रत्वादिति ॥ ३५ ॥

એ વાતને વ્યતિરેકથી એટલે ઉપર કહેલ તેથી ઉલટી રીતે સાધતા કહે છે

મૂલાર્થ—ભાવના જ્ઞાનવડે જોયું અને જાણ્યું તે નિશ્ચયે જાણે
છું કહેવાય છે, પણ શ્રુતમય બુદ્ધિએ જોયું અને જાણ્યું તે જાણ્યું
કહેવાય નહીં. ૨૪

ટીકાર્થ—જે પ્રથમ જ્ઞાનરૂપ બુદ્ધિએ જોયું તથા જાણ્યું અથવા
શ્રુતમય પ્રજ્ઞાએ જોયું તથા જાણ્યું, તે પરમાર્થ વૃત્તિએ—ખરીરીતે જાણ્યું
ન કહેવાય. ભાવના જ્ઞાન વડે જે વસ્તુ સામાન્યપણે જોઈ અને વિશેષપણે
જાણી, તે વસ્તુ જાણી કહેવાય છે, એ વાત વિદ્વાન જનોમાં પ્રસિદ્ધ છે. અહિં
કહેવાનો આશય એવો છે કે, ભાવના જ્ઞાનવડે જેવી વસ્તુ દેખાય છે—જણાય
છે, તેવી તજ્ઞાન વડે દેખાતી જણાતી નથી. ૩૪

શ્રુત જ્ઞાનવડે જાણ્યું તે જાણ્યું ન કહેવાય તે શા માટે ? તેના ઉત્ત-
રમાં કહે છે,

મૂલાર્થ—કારણકે, શ્રુતજ્ઞાનને વિષે કેવલ બાહ્યરથી જાણવા-
પણું છે. ૩૫

उपगम एव हेतुश्च उपगममात्रं न दत्तास्मन्त्य न स्मृतम् । यथा हि मन्त्रि-
कर्मणोर्नृपाकुलुषाद्विग्नं निशान्त उपगम एव न पुनश्चत्वारपरिणतिः संसर्गं एव
श्रुतमस्यां प्रज्ञाया आन्यतो योऽप्यायमेव सविग्नं न स्तः परिणतिरिति ॥ ३५ ॥

एतदपि कुत इत्याह ।

दृष्टवदपायैभ्योऽ निवृत्तेरिति ॥ ३६ ॥

यथा नायनाज्ञानेन शृण्व्य उत्पन्नकृपात्यादृशानेत्यप्रानयेभ्यो निवर्त्तते
एवं श्रुतमयप्रज्ञाप्रवृत्तास्पृष्टपायैभ्योऽनिवृत्तं निवर्त्तनात् ॥ ३६ ॥

ननु नायनाज्ञानेऽप्यपायैभ्यो निवृत्तिर्भवेन्निति न्याह ।

एतदेवव्यतिरेकतःसाधयन्नाह ।

नहि श्रुतमय्या प्रज्ञया ज्ञावनादृष्टज्ञातं ज्ञातं नामेति ॥३४॥

ન નૈવ હિર્યસ્માચ્છ્રુતમય્યા પ્રથમજ્ઞાનરૂપયા પ્રજ્ઞયા બુદ્ધ્યા કર્તૃચૂતયા કર-
ણચૂતયા વા જ્ઞાવનાદૃષ્ટજ્ઞાતં જ્ઞાવનયા જ્ઞાવનાજ્ઞાનેન દૃષ્ટં સામાન્યેન જ્ઞાતં ચ
વિશેષેણ જ્ઞાવનાદૃષ્ટજ્ઞાતં વસ્તુ જ્ઞાતમવબુદ્ધં જવતિ નામેતિ વિઘજ્જનપ્રકટમેતત્ ।
અયમન્નિપ્રાયઃ યાદશં જ્ઞાવનાજ્ઞાનેન વસ્તુ દૃશ્યતે જ્ઞાયતે ચ ન તથા શ્રુ-
તજ્ઞાનેનેતિ ॥ ૩૪ ॥

कुत इत्याह ।

उपरागमात्रत्वादिति ॥ ३५ ॥

એ વાતને વ્યતિરેકથી એટલે ઉપર કહેલ તેથી ઉલટી રીતે સાધતા કહેછે

મૂલાર્થ—ભાવના જ્ઞાનવડે જોયું અને જાણ્યું તે નિશ્ચયે જાણે
છું કહેવાય છે, પણ શ્રુતમય બુદ્ધિએ જોયું અને જાણ્યું તે જાણ્યું
કહેવાય નહીં. ૨૪

ટીકાર્થ—જે પ્રથમ જ્ઞાનરૂપ બુદ્ધિએ જોયું તથા જાણ્યું અથવા
શ્રુતમય પ્રજ્ઞાએ જોયું તથા જાણ્યું, તે પરમાર્થ વૃત્તિએ—ખરીરીતે જાણ્યું
ન કહેવાય. ભાવના જ્ઞાન વડે જે વસ્તુ સામાન્યપણે જોઈ અને વિશેષપણે
જાણી, તે વસ્તુ જાણી કહેવાય છે, એ વાત વિદ્વાન જનોમાં પ્રસિદ્ધ છે. અહિં
કહેવાનો આશય એવો છે કે, ભાવના જ્ઞાનવડે જેવી વસ્તુ દેખાય છે—જણાય
છે, તેવી તજ્ઞાન વડે દેખાતી જણાતી નથી. ૩૪

શ્રુત જ્ઞાનવડે જાણ્યું તે જાણ્યું ન કહેવાય તે શા માટે? તેના ઉત્ત-
રમાં કહે છે,

મૂલાર્થ—કારણકે, શ્રુતજ્ઞાનને વિષે કેવલ બાહ્યરથી જાણવા-
પણું છે. ૩૫

ઉપરાગ એવ કેવલ ઉપરાગમાત્ર તદ્જાવસ્તત્ત્વં તસ્માત્ । યથા હિ સ્ફટિકમખેર્જપાકુસુમાદિસંનિધાનત ઉપરાગ એવ ન પુનસ્તદ્જાવપરિણતિઃ સંપદ્યતે એવં શ્રુતમય્યાં પ્રજ્ઞાયાં આત્મનો બોધમાત્રમેવ બહિરંગં ન ત્વંતઃ પરિણતિરિતિ ॥ ૩૫ ॥

એતદપિ કુત ઇત્યાહ ।

દૃષ્ટવદપાયૈભ્યોઽ નિવૃત્તેરિતિ ॥ ૩૬ ॥

યથા જાવનાજ્ઞાનેન દૃષ્ટેભ્ય ઉપલક્ષણત્વાદ્જ્ઞાતેજ્યશ્ચાનર્થેભ્યો નિવર્તતે એવં શ્રુતમયપ્રજ્ઞાપ્રવૃત્તાવપ્યપાયેજ્યોઽનિવૃત્તેરનિવર્તનાત્ ॥ ૩૬ ॥

નનુ જાવનાજ્ઞાનેઽપ્યપાયેજ્યો નિવૃત્તિરસંજવિનીત્યાહ ।

ટીકાર્થ—કેવલ ઉપરાગ તે ઉપરાગ માત્ર એટલે કેવલ ઉપરથીજ રંગાવાપણું છે. જેમ જસુદ્ધના પુષ્પવડે સ્ફટિક મણિનું ઉપરથી રંગાવાપણું છે, પણ અંતરથી નથી તેવી રીતે શ્રુતમય બુદ્ધિવડે આત્માને ઉપરથી માત્ર બોધ જણાય છે, પણ અંતરમાં તે બોધની પરિણતિ થતી નથી. તેથી જ ભાવના જ્ઞાનથી જાણ્યું તેજ ખરેખર જાણ્યું કહેવાય છે. ૩૫.

શ્રુતજ્ઞાને કરી કેવળ ઉપરથી જાણે છે, એ શા ઉપરથી કહે છે? તે કહે છે.

મૂલાર્થ—જેયેલા અને જાણેલા અનર્થથી નિવૃત્તિ પામે નહીં તેથી. ૩૬

ટીકાર્થ—જેમ ભાવના જ્ઞાનથી જેયેલ ઉપલક્ષણથી જાણેલા અનર્થથી નિવૃત્તિ પામે છે, એમ શ્રુતમય પ્રજ્ઞાની પ્રવૃત્તિ થયા છતાં પણ અનર્થની નિવૃત્તિ પામી શકાતી નથી. ૩૬

અહિ શંકા કરે છે કે, ભાવના જ્ઞાન થયા છતાં પણ અનર્થથી નિવૃત્તિ પામે એ વાત સંભવતી નથી.

તે શંકાનો ઉત્તર આપે છે.

एतन्मूले च हिताहितयोः प्रवृत्तिनिवृत्ती इति ॥३७॥

एतन्मूले च ज्ञावनाज्ञानपूर्विके एव चकारस्यैवार्थत्वात् हिताहितयोः प्रती-
तयोः यथासंख्यं प्रवृत्तिनिवृत्ती विधिप्रतिषेधरूपे ज्ञवतः मतिमतां नान्यज्ञानमूले
इति ॥ ३७ ॥

इदमेवोपचिन्वन्नाह ।

अतएव ज्ञावनादृष्टज्ञाताद्विपर्ययायोग इति ॥ ३८ ॥

अत एव ज्ञावनामूलत्वादेव हिताहितप्रवृत्तिनिवृत्त्योर्ज्ञावनादृष्टज्ञाताद्
ज्ञावनाया दृष्टं ज्ञातं च वस्तु प्राप्य विपर्ययायोगः विपर्यासाप्रवृत्तिवद्गुणो जायते
यर्ता न मतिविपर्यासमंतरेण पुंसो हितेष्वप्रवृत्तिरहितेषु च प्रवृत्तिः स्यात् न चासौ
ज्ञावनाज्ञाने समस्तीति ॥ ३८ ॥

મૂલાર્થ—હિતને વિષે પ્રવૃત્તિ કરવી અને અહિતથી નિવૃત્તિ
પામવી તેનું મૂલ ભાવનાજ્ઞાનજ છે. ૩૭

ટીકાર્થ—બુદ્ધિમાન પુરૂષે પ્રસિદ્ધ એવા હિત તથા અહિતને વિષે
પ્રવૃત્તિ અને નિવૃત્તિ કરવી, તે ભાવના જ્ઞાન પૂર્વકજ છે. એટલે બુદ્ધિમાન
પુરૂષને હિતને વિષે પ્રવૃત્તિ અને અહિતને વિષે નિવૃત્તિ થાય છે, તેનું મૂલ
ભાવનાજ્ઞાનજ છે, પણ બીજું જ્ઞાન નથી, માટે ભાવના જ્ઞાનવાળોજ અન-
ર્થથી નિવૃત્તિ પામે છે. ૩૭

એજ વાતની પુષ્ટિ કરતાં કહે છે

મૂલાર્થ—એ માટે હિત--અહિતને વિષે પ્રવૃત્તિ અને નિવૃત્તિ
થવાનું મૂળ ભાવનાજ્ઞાનજ છે. તેથી ભાવનાજ્ઞાને કરી જોયું અને
જાણ્યું હોવાથી વિપરીત પણાનો યોગ થતો નથી. ૩૮

ટીકાર્થ—હિતને વિષે પ્રવૃત્તિ અને અહિતથી નિવૃત્તિ થવાનું મૂલ
ભાવના છે, એ કારણથી ભાવના વડે જોયેલી અને જાણેલી વસ્તુને પ્રાપ્ત કરી
વિપરીતપણાનો યોગ થતો નથી એટલે વિપર્યાસ પ્રવૃત્તિ થતી નથી અને મ-
તિના વિપર્યાસપણા વિના પુરૂષની હિતમાં અપ્રવૃત્તિ અને અહિતમાં પ્રવૃત્તિ
તે થતી નથી, એ પ્રકારનો વિપર્યાસ ભાવના જ્ઞાન થતાં થતો નથી. ૩૮

·એતદપિ કથં સિદ્ધમિત્યાહ ।

તદ્વન્તો હિ દૃષ્ટાપાયયોગેઽપ્યદૃષ્ટાપાયેઽન્યો નિવર્ત્તમાના દ-
શ્યન્ત એવાન્યરક્ષાદાવિત્તીતિ ॥ ૩૯ ॥

તદ્વન્તો જ્ઞાવનાજ્ઞાનવંતઃ પ્રમાતારો હિર્યસ્માત્ દૃષ્ટાપાયયોગેઽપિ પ્રત્યક્ષોપલ-
ચ્યમાનમરણાદ્યપાયપ્રાપ્તૌ કિં પુનસ્તદપ્રાપ્તાવિત્યપિશબ્દાર્થઃ અદૃષ્ટાપાયેઽન્યો નર-
કાદિગતિપ્રાપ્તિયેઽન્યો નિવર્ત્તમાનાઃ સુવર્ણમયયવનક્લિક્રૌંચજીવાકથકાર્કશ્ચર્મશિ-
રોવેષ્ટનાવિષ્ટસુવર્ણકારારબ્ધમારણમહામુનિમેતાર્યહવાદ્યાપિમહાસત્ત્વાઃ કેચન દશ્યન્તે
અન્યરક્ષાદૌ અન્યસ્ય સ્વચ્ચતિરિક્તસ્ય રક્ષાયાં મરણાદિત્રાણરૂપાયાં આદિશબ્દા-

એ પણ કેવીરીતે સિદ્ધ થાય ? તેનો ઉત્તર આપે છે.

મૂલાર્થ—ભાવના જ્ઞાનવાળા પુરૂષો દેખવામાં આવતા એવા
મરણાદિક કષ્ટોની પ્રાપ્તિ થયા છતાં પણ ન દેખવામાં આવતા એવા
નરકાદિક અપાયથી નિવૃત્તિ પામી અન્ય જીવોની રક્ષા વગેરે કરવા-
પ્રવર્ત્તતા દેખાય છે. ૩૯

ટીકાર્થ—ભાવના જ્ઞાનવાળા એટલે પ્રમાણ કરનારા પ્રમાણિક પુરૂષો
જે પ્રત્યક્ષ જણાતા મરણાદિક કષ્ટની પ્રાપ્તિ થયા છતાં (પણ એટલે કષ્ટની પ્રા-
પ્તિ ન થાય તો શું કહેવું ? એ અપિ શબ્દનો અર્થ છે.) નરકાદિક નહારી
ગતિને પ્રમાણનારા હિંસાદિક કર્મથી નિવૃત્તિ પામતા, સોનાના ચવને ભક્ષણ
કરનારા કૌંચ જીવનું નામ નહીં કહેનારા, માથે લીલું ચર્મ જેને વીંટાળ્યું
છે એવા અને સોનીયે જેનું મારણ આરંભ્યું છે એવા મહામુનિ મેતાર્યની
જેમ અઘાપિ પણ મોટા સત્ત્વવાળા એવા કેટલાએક જીવો પોતાથી બીજાની
રક્ષા વગેરેમાં પ્રવર્ત્તલા દેખાય છે. આદિ શબ્દથી અન્યના જૈન માર્ગની શ્રદ્ધા
વગેરે આરોપણ કરવા રૂપ ઉપકારને વિષે પોતાના મરણાદિકને પણ ન ગણ-
તા એવા થઈ બીજાને મરણથી બચાવવો ઇત્યાદિ કરવામાં પ્રવર્ત્તલા દેખાય
છે. આદિ શબ્દથી અન્યને જૈન માર્ગની શ્રદ્ધાદિક આરોપણ કરવા રૂપ ઉપ-
કારને વિષે પોતાના મરણાદિકને પણ નથી ગણતા એવા પરને મરણથી રા-

દુષ્કારે ચ માર્ગશ્રદ્ધાનાધારોપણરૂપે ઇતિશબ્દો વાક્યપરિસમાપ્તૌ ॥ ૩૯ ॥

નિગમયન્નાહ ।

ઇતિ મુમુક્ષોઃ સર્વત્ર જ્ઞાવનાયામેવ યત્નઃ શ્રેયાનિતિ ॥ ૪૦ ॥

ઇત્યેવમુક્તયુક્તેર્મુમુક્ષોર્યતેઃ સર્વત્ર કૃત્યે જ્ઞાવનાયામેવોક્તઙ્ગણાયાં યત્ન
આદરઃ શ્રેયાન્ પ્રશસ્યઃ ॥ ૪૦ ॥

કુત ઇત્યાહ ।

તદ્ભાવે નિર્સર્ગત એવ સર્વથા દોષોપરતિસિદ્ધેરિતિ ॥ ૪૧ ॥

તદ્ભાવે જ્ઞાવનાજ્ઞાવે નિર્સર્ગત એવ સ્વજ્ઞાવાદેવ સર્વેઃ પ્રકારૈર્દોષાણાં રાગા-
દીનાં ઉપરતિસિદ્ધેઃ ॥ ૪૧ ॥

ખવા ઇત્યાદિ કરવામાં પ્રવર્તેલા દેખાય છે. અહિં ઇતિ શબ્દ વાક્યની સમા-
પ્તિને વિષે છે. ૩૯.

આલતા પ્રસંગની સમાપ્તિ કરતાં કહે છે.

મૂલાર્થ—એ પ્રકારે મોક્ષ પામવાની ઇચ્છાવાલા પુરૂષે સર્વ
કાર્યને વિષે ભાવનામાંજ યત્ન કરવો અતિશય શ્રેયકારી છે. ૪૦

ટીકાર્થ—એ પ્રકારે કહેલી યુક્તિથી મોક્ષની ઇચ્છા રાખનારા યતિને
સર્વ કાર્યની અંદર પ્રવર્તતાથકા જેનું લક્ષણ કહેલ છે એવી ભાવનાને વિષે-
જ આદર કરવો અત્યંત પ્રશંસા કરવા યોગ્ય છે. ૪૦

ભાવનાને વિષે આદર પ્રશંસા કરવા યોગ્ય શા માટે છે ? તે કહે છે.

મૂલાર્થ—ભાવના ભાવવાથી સ્વભાવથીજ સર્વ પ્રકારે દોષના
ઉપરામની સિદ્ધિ (નિવૃત્તિ, પામવાની સિદ્ધિ) એટલે ભાવના જ્ઞા-
નથી સ્વભાવવડેજ રાગાદિ દોષ ટળે છે. ૪૧

ટીકાર્થ—ભાવના ભાવતાં સ્વભાવથીજ સર્વ પ્રકારે રાગાદિક દોષના
ઉપરામની સિદ્ધિ થાય છે, એટલે ભાવના જ્ઞાનથીજ સ્વભાવેજ રાગાદિ દોષ
નાશ પામે છે. ૪૧

અથ જાવનાયા એવ હેતુમાહ ।

વચનોપયોગપૂર્વા વિહિતપ્રવૃત્તિર્યોનિરસ્યા ઇતિ ॥ ૪૨ ॥

વચનોપયોગઃ શાસ્ત્રે ઇદમિત્થં ચોક્તમિત્યાલોચનારૂપઃ પૂર્વો મૂલં યસ્યાઃ સા તથા કા ઇત્યાહ । વિહિતે પ્રત્યુપેક્ષણાદૌ પ્રવૃત્તિર્વિહિતપ્રવૃત્તિર્યોનિરુત્પત્તિ-સ્થાનં અસ્યા જાવનાયા જાવનાજ્ઞાનસ્યેત્યર્થઃ ॥ ૪૨ ॥

કુત ઇત્યાહ ।

મહાગુણત્વાદ્વચનસ્યોપયોગસ્યેતિ ॥ ૪૩ ॥

અત્યંતોપકારિત્વાદ્વચનોપયોગસ્યોક્તરૂપસ્ય ॥ ૪૩ ॥

એતદેવ જાવયન્નાહ ।

હવે ભાવનાનું કારણ કહે છે.

મૂલાર્થ—વચનના ઉપયોગ પૂર્વક શાસ્ત્ર વિહિત અનુષ્ઠાનમાં જે પ્રવૃત્તિ કરવી તે ભાવનાનું કારણ છે. ૪૨

ટીકાર્થ—‘આ ક્રિયા આ પ્રમાણે શાસ્ત્રમાં કહી છે, માટે આ પ્રકારે કરવા યોગ્ય છે’ એવી આલોચનારૂપ ઉપયોગ જેનું મૂલ છે એવી જે શાસ્ત્રોક્ત પડિલેહણા વગેરે પ્રવૃત્તિ, તે ભાવનાજ્ઞાનનું કારણ છે, એટલે ભાવના જ્ઞાનની ઉત્પત્તિ થવાનું સ્થાન છે. ૪૨

વચનોપયોગ પૂર્વક શાસ્ત્રોક્ત પ્રવૃત્તિ ભાવનાનું કારણ શા માટે છે ? તે કહે છે.

મૂલાર્થ—કારણકે, જિન વચનનો ઉપયોગ કરવામાં મોટો ગુણ રહેલો છે. ૪૩

ટીકાર્થ—જેનું સ્વરૂપ કહેલું છે, એવો વચનોપયોગ તેને અતિ ઉપકારી છે, તેથી વચનના ઉપયોગપૂર્વક જે વિહિત પ્રવૃત્તિ છે, તે ભાવના જ્ઞાનનું કારણ છે. ૪૩

એ વાતની ભાવના ભાવતા કહે છે.

તત્ર હ્યચિંત્યચિંતામણિકલ્પસ્ય જગવતો વહુમાનગર્ભ સ્મ-
રણમિતિ ॥ ૪૪ ॥

તત્ર વચનોપયોગે સતિ હિર્યસ્માદચિંત્યેન ચિંતયિતુમશક્યપ્રજોવેણ ચિંતા-
મણિના મણિવિશેષેણ કલ્પસ્ય તુલ્યસ્ય જગવતઃ પારગતસ્ય વહુમાનગર્ભ પ્રીતિસારં
સ્મરણમનુધ્યાનં જાયતે ॥ ૪૪ ॥

કથમિત્યાહ ।

જગવતૈવમૂક્તમિત્યારાધનાયોગાદિતિ ॥ ૪૫ ॥

જગવતા ંર્હતા એવં ક્રિયમાણપ્રકારેણ ઉક્તં નિરૂપિતં પ્રત્યુપેક્ષણાદિ
ફલ્યનેન રૂપેણ આરાધનાયોગાદનુકૂલજાવજનનેતિ ॥ ૪૫ ॥

મૂલાર્થ—વચનનો ઉપયોગ કરવાથી નિશ્ચયે અચિંત્ય અને
ચિંતામણિ સમાન એવા ભગવાનનું બહુ માનવાલું સ્મરણ
થાય છે. ૪૪

ટીકાર્થ—જે કારણથી વચનનો ઉપયોગ થતાં જેનો પ્રભાવ ચિંતવ-
વો અશક્ય છે એવા અને ચિંતામણિના જેવા તેમજ સંસારના પારને પામે-
લા એવા ભગવાનનું બહુમાન ગર્ભિત એટલે પ્રીતિસારવાલું સ્મરણ-અનુ-
ધ્યાન થાય છે, તેથી વચનોપયોગનો મહાન ગુણ છે. ૪૪

તે ભગવંતનું બહુમાનપર્વક સ્મરણ કયે પ્રકારે થાય છે તેનો
ઉત્તર કહે છે.

મૂલાર્થ—ભગવંતે આ પ્રમાણે કહ્યું છે કે એ પ્રકારના આ-
રાધનાના યોગથી ભગવંતનું સ્મરણ થાય છે. ૪૫

ટીકાર્થ—ભગવાન તીર્થંકર મહારાજએ આ પ્રકારે પડિલેહણાદિક
કરવા વડે નિરૂપણ કરેલું છે, એ રૂપે આરાધનાના યોગથી એટલે અનુકૂલ
ભાવ ઉત્પન્ન કરવાથી ભગવંતનું સ્મરણ થાય છે. ૪૫

एवं सति यत्सिद्धं तदाह ।

एवं च प्रायो जगवत् एव चेतसि समवस्थानमिति ॥ ४६ ॥

एवं चैतस्मिंश्च बहुमानगर्जे जगवत्स्मरणे सति प्रायो बाहुલ्येन जगवत्
एव चेतसि समवस्थानं निवेशनं । प्रायोग्रहणे च क्रियाकाले क्रियायामेव चित्ता-
वस्थानं विधेयं अन्यथा तत् क्रियाया अव्यत्वप्रसंगादिति सूचनार्थमिति ॥ ४६ ॥

ननु तदुक्तकरणाल્किનામ સિદ્ધતીત્યાહ ।

તદાજ્ઞારાધનાચ્ચ તદ્ભક્તિરેવેતિ ॥ ૪૭ ॥

તસ્યજગવતઃપ્રજ્ઞારાધનાત્પુનઃ પુનસ્તદ્ભક્તિરેવ જગદ્ભક્તિરેવેતિ ॥ ૪૭ ॥

एतदपि जावयितुमाह ।

એમ કહેતાં જે સિદ્ધ થયું, તે કહે છે.

મૂલાર્થ—એ પ્રકારે પ્રાયે કરીને સારી રીતે ચિત્તમાં ભગવંત
નુંજ સ્થાપન થાય છે. ૪૬

ટીકાર્થ—એવી રીતે જેમાં બહુ માન છે, એવું ભગવંતનું સ્મ-
રણ થતાં પ્રાયે કરીને ચિત્તમાં ભગવંતનુંજ સ્થાપન થયું એમ જાણવું. અહિં
પ્રાય શબ્દ ગ્રહણ કર્યો છે, તેનું કારણ એ છે કે, ક્રિયાકાલને વિષે ક્રિયામાંજ
ચિત્તને સ્થિર કરવું, એમ ન કરવામાં આવે તો તે ક્રિયાને દ્રવ્યક્રિયાપણાનો
પ્રસંગ આવે, એમ સૂચના કરવાને અર્થે પ્રાય શબ્દનું ગ્રહણ કર્યું છે. ૪૬

અહિં કોઈ શંકા કરે કે, તે ભગવંતનું કહેલું કરવાથી શું સિદ્ધ થાય—
છે ? તેનો ઉત્તર આપે છે.

મૂલાર્થ—તે ભગવંતની આજ્ઞાનું આરાધન કરવાથી તેમની
ભક્તિજ થાય છે. ૪૭

ટીકાર્થ—તે ભગવંતની આજ્ઞાનું આરાધન કરવાથી તે ભગવંતની
ભક્તિજ પ્રાપ્ત થાય છે. ૪૭

તે ભગવંતની ભક્તિની ભાવના કરવાને કહે છે.

ઉપદેશપાલનૈવ જગવદ્ભક્તિર્નાન્યા કૃતકૃત્યત્વાદિતિ ॥૪૮॥

પ્રકટાર્થમેતદિતિ ॥ ૪૮ ॥

એવં તર્હિ કથમસ્ય પુષ્પાદિપૂજાવિધિરિત્યાશંક્યાહ ।

ઉચિત્તદ્રવ્યસ્તવસ્યાપિ તદ્ભૂપત્વાદિતિ ॥ ૪૯ ॥

ઉચિતસ્ય દ્રવ્યસ્તવસ્ય

“ કાલે સુદ્ભૂષણં

વિસિદ્ધપુષ્પાદિર્હિ વિહિણાત્ । સારથુદ્ધયોત્તમર્હિ જિણપૂજા હોઃ
કાયન્વા ॥ ૧ ॥

ઇત્યાદિવચનોક્તરૂપસ્ય કિંપુનર્જાવસ્તવસ્યેત્યપિશબ્દાર્થઃ સોપદેશપાલના-

મૂલાર્થ—ભગવંતના ઉપદેશનું પાલન કરવું, તેજ ભગવંતની ભક્તિ છે. બીજી નથી કારણકે, તેમાંજ તેમનું કૃતકૃત્યપણું છે. એટલે કરવા યોગ્ય કાર્યથી મુક્ત થયેલા પરમાત્માનો ઉપદેશ પાલવો એજ તેમની ભક્તિ છે. ૪૮

એ સૂત્રનો અર્થ ખુલ્લો છે. ૪૮

અહિં કાંઈ શંકા કરે કે, જ્યારે તીર્થંકર ભગવાન્ કૃતકૃત્ય છે, તો પછી તેમની ભક્તિ કરવાનું કાંઈ પ્રયોજન નથી. તો પછી તેમની પુષ્પાદિ પૂજાનો વિધિ શા માટે કહ્યો છે ? તેનો ઉત્તર કહે છે.

મૂલાર્થ—યોગ્ય એવા દ્રવ્ય સ્તવનો પણ ઉપદેશ પાલવા યોગ્ય છે. માટે પુષ્પાદિ પૂજા પણ ભક્તિ કહેવાય છે. ૪૯

ટીકાર્થ—યોગ્ય એવા દ્રવ્યસ્તવના ઉપદેશને પાલવાપણું છે તે વાત શાસ્ત્રમાં કહી છે—

“ અવસરે પવિત્ર રૂપ થઈ સારા પુષ્પાદિકવડે અને શ્રેષ્ઠ એવા સ્તુતિ સ્તોત્રવડે વિધિથી મોટી એવી જિન પૂજા કરવા યોગ્ય છે. ”

ઇત્યાદિ વચને કરી કહેલા દ્રવ્ય સ્તવનો ઉપદેશ પાલવા યોગ્ય છે. તો પછી ભાવસ્તવના ઉપદેશની શી વાત કરવી ? એ અપિ શબ્દનો અર્થ છે

રૂપમસ્ય તજ્ઞાવસ્તત્ત્વં તસ્માત્ ॥ ૪૯ ॥

કુત ઇત્યાહ ।

જ્ઞાવસ્તવાંગતયા વિધાનાદિતિ ॥ ૫૦ ॥

શુદ્ધયતિધર્મકારણતયા વિધાનાદ્ જ્ઞવ્યસ્તવસ્ય યદા હિ વિષયપિપાસા-
દિન્નિઃ કારણૈઃ સાધુધર્મમંદિરશિખરમારોઢુમદ્ધમો ધર્મં ચ ચિકીર્ષુઃ પ્રાણી તદા
મહતઃ સાવધ્યાંતરાન્નિવૃત્તેરૂપાયમન્યમસ્યાપશ્યન્ જગવાન્ અર્હન્ સદારંભરૂપં
જ્ઞવ્યસ્તવમુપદિદેશ । યથા ।

“ જિનજવનં જિનબિંબં જિનપૂજાં જિનમતં ચ યઃ કુર્યાત્ । તસ્ય નરામર-
શિવસુખફલ્લાનિ કરપદ્મવસ્થાનિ ” ॥ ૧ ॥

ઇતિ ।

એ દ્રવ્ય સ્તવને ઉપદેશ પાલવાપણું છે, માટે તે ભગવંતની ભક્તિ કહેવાય
છે. ૪૯

દ્રવ્યસ્તવને પરમાત્માની ભક્તિ શામાટે કહો છો? તે શંકાનો ઉત્તર આપે છે.

મૂલાર્થ—દ્રવ્યસ્તવ એ ભાવસ્તવનું કારણ છે, એમ શાસ્ત્ર-
માં વિધાન કયું છે, તેથી દ્રવ્યસ્તવ પરમાત્માની ભક્તિ છે. ૫૦

ટીકાર્થ—દ્રવ્યસ્તવનું વિધાન શુદ્ધ યતિધર્મનાં કારણરૂપે છે. જ્યારે
વિષય તૃષ્ણા વગેરે કારણોથી સાધુ ધર્મ રૂપ મંદિરના શિખરપર આરોહણ કર-
વાને અસમર્થ એવો અને ધર્મ કરવાની ઇચ્છા રાખતો પ્રાણી થતાં તેને
‘મોટા સાવધથી નિવૃત્તિ પામવાનો બીજો ઉપાય નહીં જોતા એવા શ્રી અર્હત
પ્રભુએ સત્ આરંભરૂપ દ્રવ્યસ્તવનો ઉપદેશ કરેલો છે. તેને માટે શાસ્ત્રમાં
કંથુ છે—

“ જ પુરૂષ જિનમંદિર, જિનબિંબ, જિન પૂજા અને જિન મતને કરે
છે, તે મનુષ્યને દેવતા અને મોક્ષના સુખ હસ્તરૂપી પદ્મવમાં આવે છે. ૧”

एवं च अव्यस्तवोऽपि जगवदुपदेशपात्रनारूप एवेति ज्ञावः ॥ ५० ॥
अथ जगवति चित्तावस्थिते फलमाह ।

हृदि स्थिते च जगवति क्लिष्टकर्मविगम इति ॥ ५१ ॥
प्रतीतिर्यमेव परं क्लिष्टकर्म तदुच्यते यत्संसारवासैकनिबन्धनमिति ॥ ५१ ॥
एतदपि कुत इत्याह ।

जज्ञानद्वन्द्वनयोर्विरोधादिति ॥ ५२ ॥

वास्वैશ્વાનરયોરિવઅનયોર્જગવચ્ચિત્તાવસ્થાનક્લિષ્ટકર્મણોર્વિરોધાત્ પરસ્પર-
બાધનાત્ ॥ ૫૨ ॥

પુનરપિ પ્રકૃતોપસંહારમાહ ।

એવી રીતે દ્રવ્યસ્તવ પણ ભગવંતના ઊપદેશને પાલવા રૂપજ છે
એવો ભાવાર્થ છે. ૫૦

ભગવંત ચિત્તમાં રહેવાથી શું ફલ થાય છે, તે કહે છે.

મૂલાર્થ—ભગવંત હૃદયમાં રહેવાથી કલેશકારક કર્મનો
નાશ થાય છે. ૫૧

ટીકાર્થ—આ સૂત્રનો અર્થ સુગમ છે, પરંતુ ક્લિષ્ટ કર્મ તેનું નામ
કે જે સંસારમાં નિવાસનું જ કારણ હોય છે એ અશુભાનુબંધી મિથ્યાત્વમોહ
નીય આદિ કર્મ બાળવા. ૫૧.

ભગવંત ચિત્તમાં રહેવાથી ક્લિષ્ટ કર્મનો નાશ થાય છે, એ શાથી કહે
છો ? તેનો ઉત્તર આપે છે.

મૂલાર્થ—ભગવંતનું ચિત્તમાં રહેવું અને ક્લિષ્ટ કર્મનું રહે
વું, એ બંનેને જલ અને અગ્નિની પેઠે પરસ્પર વિરોધ છે. પર

ટીકાર્થ—જલ અને અગ્નિની જેમ, ચિત્તમાં ભગવંતનું રહેવું અને
ક્લિષ્ટ કર્મનું રહેવું એ બંનેને પરસ્પર વિરોધ છે. પર

હવે પુનઃ આરંભેલા પ્રકરણની સમાપ્તિ કરતાં કહે છે—

શ્યુચિતાનુષ્ઠાનમેવ સર્વત્ર પ્રધાનમિતિ ॥ ૫૩ ॥

एतत्प्राग्वत् ॥ ૫૩ ॥

कथमेतदित्याह ।

પ્રાયોઽતિચારાસંજવાદિતિ ॥ ૫૪ ॥

यो हि स्वोचितं कर्म कर्तुमारजते न तस्य तत्रातिचारः संजवति ।
પ્રાયોગ્રહણેન ચેદમાહ । તથાવિધાનાજોગદોષાન્નિકાચિત્ક્રિષ્ટકર્મોદયાદ્યા કદા-
ચિત્કસ્યચિત્તથાવિધસન્માર્ગયાયિનઃ પથિકસ્યેવ કંટકજ્વરદિગ્મોહસમાનોઽતિચારઃ
સ્યાદપીતિ ॥ ૫૪ ॥

एतदपिकथमित्याह ।

મૂલાર્થ—એવી રીતે ઉચિત અનુષ્ઠાનજ સર્વ સ્થાનમાં
પ્રધાન છે. ૫૩

ટીકાર્થ—પૂર્વની જેમ સુગમ છે. ૫૩

તે ઉચિત અનુષ્ઠાન પ્રધાન છે, તે શી રીતે ? તે કહે છે.

મૂલાર્થ—પ્રાયે કરીને ઉચિત અનુષ્ઠાનમાં અતિચારનો સં-
ભવ નથી. ૫૪

ટીકાર્થ—જે પુરૂષ નિશ્ચય પોતાને ઉચિત એવું કર્મ કરવાનો આરં-
ભ કરે છે, તેને તેમાં અતિચાર લાગવાનો સંભવ નથી. મૂલમાં જે પ્રાયઃ (ધ-
ણું કરીને) પદ ગ્રહણ કરેલ છે, તેનો હેતુ કહે છે. તેવી રીતના
અજ્ઞાણપણાંના દોષથી અથવા નિકાચિત એવા ક્ષિપ્ત કર્મના ઉદયથી ક્યારે
કોઈ તેવે સન્માર્ગે જનારા પુરૂષને જેમ માર્ગે જતા મુસાફરને કોઈ કોટા
વાગે, તાવ આવે કે દિગ્મોહ થાય, તેના જેવો અતિચાર પણ હોય એમ
જાણવું. ૫૪

એ અતિચાર ન હોય તે કેવી રીતે ?

યથાશક્તિપ્રવૃત્તેરિતિ ॥ ૫૫ ॥

યથાશક્તિ યથાસામર્થ્યં સર્વકાર્યેષુ પ્રવૃત્તેઃ ॥ ૫૫ ॥

इयमपि कथमुच्यते ।

સદ્ભાવપ્રતિબંધાદિતિ ॥ ૫૬ ॥

सद्भावे शक्यतया सत्यरूपे कृत्येऽर्थे चित्तस्य प्रतिबन्धात्प्रतिवृत्तत्वात्
॥ ५६ ॥

विपर्यये बाधकमाह ।

इतरथार्त्तध्यानापत्तिरिति ॥ ૫૭ ॥

इतरथा अनुचितारंजे आर्त्तध्यानस्य प्रतीतिरूपस्य आपत्तिः प्रसंगः
स्यात् ॥ ५७ ॥

મૂલાર્થ—પોતાની શક્તિ પ્રમાણે વર્તે છે, તેથી. ૫૫

ટીકાર્થ—પોતાની શક્તિ પ્રમાણે એટલે પોતાના સામર્થ્ય પ્રમાણે સર્વ કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે, તેથી તેને અતિચાર લાગતો નથી. ૫૫

યથા શક્તિ પ્રવૃત્તિ પણ કેવી રીતે થાય :

મૂલાર્થ—સત્ એવા ભાવમાં પ્રતિબંધપણું છે, એ હેતુ માટે. ૫૬

ટીકાર્થ—સદ્ભાવ એટલે જેનું રૂપ કરવાને શક્ય છે એવો સત્ય ભાવ અર્થાત્ પોતાની શક્તિ પ્રમાણે કાર્યને વિષે ચિત્ત બાંધેલું છે તેથી. ૫૬

પ્રથમ કહ્યું તેથી ઉલટું હોય તો બાધ આવે તે કહે છે.

મૂલાર્થ—શક્તિ ઉપરાંત કરવાથી આર્તધ્યાનની પ્રાપ્તિ થાય છે. ૫૭

ટીકાર્થ—શક્તિ ઉપરાંત અનુચિત કાર્ય કરવાનો આરંભ કરવાથી જેનું સ્વરૂપ પ્રખ્યાત છે એવા આર્તધ્યાનનો પ્રસંગ આવે. ૫૭

કથમિત્યાહ ।

અકાલોત્સુક્યસ્ય તત્ત્વતસ્તત્વાદિતિ ॥ ૧૮ ॥

અકાલે ચિકીર્ષિતકાર્યાપ્રસ્તાવે યદૌત્સુક્યં તત્કાલોચિતકાર્યાંતરપરિહારેણ તીવ્રચિકીર્ષાલક્ષણં તસ્ય તત્ત્વતઃ પરમાર્થતઃ તત્વાત્ આર્ત્તધ્યાનત્વાત્ વ્યવહારતસ્તુ ધર્મધ્યાનત્વમપિ ઇતિ તત્ત્વગ્રહણમિતિ ॥ ૧૮ ॥

નનુ અનુત્સુકઃ પ્રવૃત્તિકાલમપિ કથં લપ્સ્યતે ઇત્યાશંક્યાહ ।

નેદં પ્રવૃત્તિકાલસાધનમિતિ ॥ ૧૯ ॥

ન નૈવેદમૌત્સુક્યં પ્રવૃત્તિકાલસાધનં કાર્યસ્ય યઃ પ્રવૃત્તિકાલઃ પ્રસ્તાવલક્ષણઃ તસ્ય સાધનં હેતુઃ અનવસરોપદૃતત્ત્વાત્ । નહિ અત્યંતબુદ્ધિવોઽપિ પુરુષા અપ્ર-

કચે પ્રકારે આર્ત્તધ્યાનનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય છે તે કહે છે.

મૂલાર્થ—અકાલે ઉત્સુકપણું કરવું, તે પરમાર્થ રીતે આર્ત્તધ્યાનપણું છે. ૫૮

ટીકાર્થ—અકાલ એટલે કરવા ઇચ્છેલા કાર્યનો પ્રસંગ ન હોય તે તખ્તે જે ઉત્સુકપણું કરવું એટલે તે સમયે કરવા યોગ્ય બીજા કાર્યનો ભાગ કરી બીજું કાર્ય કરવું. તે સમય વિના તીવ્રપણે કરવાની ઇચ્છા રૂપ લક્ષણ વાલા કાર્યને પરમાર્થ પણે આર્ત્તધ્યાનપણું છે અને વ્યવહારથી ધર્મધ્યાનપણું છે, તોપણ તત્ત્વથી આર્ત્તધ્યાનપણું છે, એમ કહેવાને તત્ત્વ શબ્દનું ગ્રહણ કર્યું છે. ૫૮

અહિં શંકા કરે કે, ઉત્સાહરહિત એવો પુરુષ પ્રવૃત્તિ કાલને કેવી રીતે પામી શકશે? એ શંકાનો ઉત્તર આપે છે.

મૂલાર્થ—એ ઉત્સુકપણું પ્રવૃત્તિકાલનું સાધન નથી. ૫૯

ટીકાર્થ—એ ઉત્સુકપણું પ્રવૃત્તિકાલનું સાધન નથી એટલે પ્રસ્તાવ રૂપ પ્રવૃત્તિકાલનું હેતુ રૂપ નથી, કારણકે, તે અવસર વિનાનું છે. જેમ અતિ બુદ્ધિયા થયેલા પુરુષો પણ અવસર વિના ભોજનને મેળવી શકતા નથી, પરંતુ

સ્તાવે જોજનં લજ્જંતે કિંતુ પ્રસ્તાવેણ્વેતિ ॥ ૫૯ ॥

અતઃ કિં વિધેયમિત્યાહ ।

ઇતિ સદોચિતમિતિ ॥ ૬૦ ॥

ઇત્યેવં સદા સર્વકાલમુચિતમારબ્ધ્યં નિસ્તુકેન સતા ॥ ૬૦ ॥

કુત ઇત્યાહ ।

તદા તદસત્વાદિતિ ॥ ૬૧ ॥

તદા પ્રવૃત્તિકાલે તસ્યૌત્સુક્યસ્યાસત્વાદજ્ઞાવાત્ । નહિ સમ્યગુપાયપ્રવૃત્તા
મતિમંતઃ કાર્યૌત્સુક્યમવલંબંતે સદુપાયસ્ય કાર્યમપ્રસાધ્યોપરમાજ્ઞાવાત્ તતો યો યસ્ય
સાધનજ્ઞાવેન વ્યાપ્રિયતે સ તત્કાર્યપ્રવૃત્તિકાલે નિયમાત્સ્વસત્ત્વમાદર્શયતિ યથા

તે અવસરેજ મેળવી શકે છે. ૫૯

એથી શું કરવું બોધાયે ? તે કહે છે.

મૂલાર્થ—એ પ્રમાણે નિરંતર જે ઉચિત હોય તે કરવું. ૬૦

ટીકાર્થ—એવી રીતે સર્વ કાળે ઉત્સુકપણાનો ત્યાગ કરી ઉચિતનો આરંભ કરવો. ૬૦

તેનું શું કારણ ? તે કહે છે.

મૂલાર્થ—પ્રવૃત્તિ કાલને વિષે તે ઉત્સુકપણાનું અસત્પણું છે, તેથી સદા ઉચિતનો આરંભ કરવો. ૬૧

ટીકાર્થ—પ્રવૃત્તિકાલને વિષે તે ઉત્સુકપણાનો અભાવ છે. જેથી સમ્યક્ પ્રકારે ઉપાય કરવામાં પ્રવર્તેલા બુદ્ધિમાન્ પુરૂષો કાર્યને વિષે ઉત્સુકપણાનું આલંબન કરતા નથી, કારણકે સારો ઉપાય કાર્ય સિદ્ધ કર્યા શિવાય ઉપરામ પામતો નથી, તેથી જે ઉપાયને જે કાર્યના કારણ ભાવે વાપરવામાં આવે તે ઉપાય તે કાર્યની પ્રવૃત્તિ કાલે નિશ્ચયે પોતાનું છતાંપણું દેખાડે છે. જેમ ઘડાણ કાર્યનું કારણરૂપ જે મૃત્તિકાનો પિંડાદિ તે નિશ્ચયે ઘટરૂપ કાર્યની

દૃષ્ટિમાદિર્ઘટસ્ય નાદર્શયતિ ચાત્માનમૌત્સુક્યં કાર્યપ્રવૃત્તિકાલે મતિમતામિતિ
કથં તત્ તત્સાધનજાવં લઘ્વમર્હતીતિ અતएव पठ्यतेऽन्यत्र—

“ અત્ત્વરાપૂર્વકં સર્વં ગમનં કૃત્યમેવ વા ।

પ્રણિધાનસમાયુક્તમપાયપરિહારતઃ ॥ ૧ ॥

इति ॥ ६१ ॥

यदि नौत्सुक्यं प्रवृत्तिकाલसाधनं तर्हि किं साधनमित्याशंक्याह ।

प्रचूतान्येव तु प्रवृत्तिकाલसाधनानीति ॥ ६२ ॥

प्रचूतान्येव तु बहून्येव नपुनरेकं किंचन प्रवृत्तिकाલसाधनानि संतीति ॥ ६३ ॥

પ્રવૃત્તિ કાલે કારણ રૂપે પોતાને દેખાડે છે, તેમ બુદ્ધિમાન્ પુરૂષોને કાર્યની પ્રવૃત્તિના કાલને વિષે ઉત્સુકપણું આત્માને દેખાડતુ નથી. તેથી, તે ઉત્સુક-પણું કારણ ભાવને પામવાને યોગ્ય શી રીતે થાય ? એટલે કાર્યમાત્રની સિ-દ્ધિને વિષે ઉત્સુકપણું કારણ નથી પણ ઉલટું વિધન રૂપ છે, માટે સારા ઉપાય રૂપ ઉચિત પ્રવૃત્તિ કરવી એજ કાર્ય સિદ્ધિ થવાનું કારણ છે, કારણકે, ખરે ઉપાય તે કાર્યની સિદ્ધિ કર્યા વિના રહેતોજ નથી. એટલે ત્વરા રહિત શક્ય અનુષ્ઠાનમાં પ્રવૃત્તિ કરવી એજ ઉચિત પ્રવૃત્તિ કહેવાય છે. તેને માટે અન્ય અંશમાં પણ કહે છે.

“ ઉતાવળ કર્યા વિના સર્વ ગમન અથવા કાર્ય કરવા પ્રવર્ત્તવું, કારણકે, કષ્ટનો પરિહાર કરવાથી ચિત્તના એકાગ્રપણાએ યુક્ત એવું કાર્ય થાય છે. ” ૧

એમ કહેલું છે. ૬૧

જે પ્રવૃત્તિ કાલનું કારણ ઉત્સુકપણું ન હોય તો પછી બીજું કયું હોય ? એ શંકાનો ઉત્તર આપે છે—

મૂલાર્થ—પ્રવૃત્તિ કાલના કારણો તો ઘણાંજ છે. ૬૨

ટીકાર્થ—પ્રવૃત્તિ કાલના કારણો ઘણાંજ છે. ડાઘ એકજ છે, એમ નથી, ૬૨

કુત ઇત્યાહ ।

નિદાનશ્રવણાદેરપિ કેષાંચિત્પ્રવૃત્તિમાત્રદર્શનાદિતિ ॥ ૬૩ ॥

ઇહ નિદાનશબ્દઃ કારણમાત્રપર્યાયઃ યથા કિમત્ર રોગે નિદાનમિત્યાદૌ પ્રયોગે તતો નિદાનસ્ય જોગાદિફલત્વેન દાનાદેઃ શ્રવણાદ્ દેશનાયાં યથા “ જોગા દાનેન જવંતિ દેહિનાં સુરગતિશ્ચ શીલેન । જાવનયા ચ વિમુક્તિસ્તપસા સર્વાણિ સિધ્યન્તિ ॥ ૧ ॥”

આદિશબ્દાત્તથાવિધશ્રુતાદિત્વિપ્સાસ્વજનોપરોધવજ્ઞાત્કારાદેઃ કારણાત્ કેષાંચિત્ ગોવિંદવાચક-સુંદરીનંદા-ર્યસુહસ્તિદીક્ષિતદ્રુમક-જવદેવ-કરોટકગણિ-પ્રમૃતીનાં પ્રવૃત્તિમાત્રસ્ય પ્રવૃત્તેરેવ કેવજ્ઞાયાઃ તાત્વિકોપયોગશૂન્યાયાઃ પ્રથમં પ્રત્ર-

પ્રવૃત્તિ કાલના કારણો ધણાં છે, તેનું શું કારણ છે ?

મૂલાર્થ—નિદાન-શ્રવણ વગેરેથી પણ કેટલાએક પુરૂષોની પ્રવૃત્તિ માત્ર દેખાય છે, તેથી એકજ કારણ નથી. ૬૩

ટીકાર્થ—અહિં નિદાન શબ્દનો પર્યાય કારણ માત્ર થાય છે. જમકે ‘આ રોગનું નિદાન—કારણ શું છે ?’ એમ પ્રયોગને વિષે નિદાન શબ્દ કારણ વાચી જણાય છે. તેથી ભોગાદિક ફલપણાથી દાનાદિ કારણનું દેશનામાં શ્રવણ થાય છે, તેથી પ્રવૃત્તિકાલનું એક સાધન નથી. શાસ્ત્રમાં પણ કહ્યું છે કે,

“ દાન આપવાથી પ્રાણીઓને ભોગ પ્રાપ્ત થાય છે, શીલ પાળવાથી દેવતાની ગતિ પ્રાપ્ત થાય છે, ભાવનાથી મુક્તિ થાય છે અને તપસ્યાથી સર્વ સિદ્ધ થાય છે ” ૧

આદિ શબ્દથી તે પ્રકારના શાસ્ત્રાદિ પામવાની ઈચ્છાથી, સ્વજનના આગ્રહથી અને બલાત્કાર વગેરેથી કેટલાક પુરૂષોને કહેતા ગોવિંદ વાચક, સુંદરી નંદ, અને આર્યસુહસ્તિએ દીક્ષા આપેલ કાઠ રાંક પુરૂષ તથા ભવદેવ અને કરોટકગણી વગેરે કેટલાએક પુરૂષોની અંદર પ્રથમ દીક્ષા લેતી વખતે

જ્યાયાં દર્શનાત્ શાસ્ત્રકારૈરવલોકનાત્ ॥ ૬૩ ॥

નનુ કથં તત્પ્રવૃત્તિમાત્રં સદ્ભાવપ્રવ્રજ્યાપ્રતિપત્તિકાલહેતુરિત્યાશંકયાહ ।

તસ્યાપિ તથા પારંપર્યસાધનત્વમિતિ ॥ ૬૪ ॥

તસ્યાપિ પ્રવૃત્તિમાત્રસ્ય કિંપુનરન્યસ્ય જવવૈરાગ્યાદેરિત્યપિશદ્ધાર્થઃ તથા પારંપર્યેણ તત્પ્રકારપરંપરયા સાધનત્વં સાધનજાવઃ । શ્રૂયતે હિ કેચન પૂર્વં તથા-વિધજોગાજિદ્વાષાદિનાદંબનેન દ્રવ્યપ્રવ્રજ્યાં પ્રતિપદ્ય પશ્ચાન્નદન્યાસેનૈવ વ્યાવૃત્તા અતિતીવ્રચારિત્રમોહોદયાજાવપ્રવ્રજ્યાપ્રતિપત્તિકાદ્વારાધકાઃ સંજાતાઃ યથા અમી એવ ગોવિંદાદયઃ ઇતિ ॥ ૬૪ ॥

તાત્વિક ઉપયોગ વિના કેવલ પ્રવૃત્તિ માત્ર જોવામાં આવેલ તે શાસ્ત્રમાં લખેલ છે. ૬૩

પ્રવૃત્તિ માત્ર સદ્ભાવવાળી પ્રવ્રજ્યાની પ્રાપ્તિ થવાના કાલનું કારણ કેમ થાય ? એ શંકાનો ઉત્તર આપે છે.

મૂલાર્થ—એ પ્રવૃત્તિ માત્રનું પણ તથા પ્રકારે પરંપરાએ કારણ પણું છે. ૬૪

ટીકાર્થ—પ્રવૃત્તિ માત્રને તે પ્રકારની પરંપરાએ કરી સાધનભાવ-કારણપણું સંભલાય છે તો પછી ભવ વૈરાગ્ય વગેરેને શુદ્ધ પ્રવ્રજ્યાનું કારણ પણું હોય તેમાં શું આશ્ચર્ય ? એ અપિ શબ્દનો અર્થ છે .

શાસ્ત્રમાં સંભલાય છે કે, કેટલાકને પ્રથમ તો પ્રકારના ભોગાસિદ્ધાપ વગેરેના આલંબન વડે દ્રવ્ય પ્રવ્રજ્યાને અંગીકાર કરી પછી તેના અભ્યાસે કરીનેજ નિવૃત્તિ પામ્યા સતા અતિ તીવ્ર એવા ચારિત્ર મોહના ઉદયના અભાવથી દીક્ષા અંગીકાર કરવાના કાલના આરાધક થયા. જેમ આ ગોવિંદવાચક ઈત્યાદિ થયા તેમ જાણવા. ૬૪

તર્હિ પ્રવૃત્તિમાત્રમપિ કર્તવ્યમાપન્નમિત્યાહ ।

યતિધર્માધિકારશ્ચાયમિતિ પ્રતિષેધ ઇતિ ॥ ૬૫ ॥

યતિધર્માધિકારઃ શુદ્ધસાધુધર્મપ્રસ્તાવઃ પુનરયં પ્રક્રાંત ઇતિ એતસ્માદ્દેતોઃ પ્રતિષેધો નિવારણં પ્રવૃત્તિમાત્રસ્ય નહિ યથા કથંચિત્ પ્રવૃત્તિઃ સર્વોઽપિ પ્રાણી જાવધર્મપ્રવૃત્તિકાદ્વારાધકો જવતિ કિંતુ ધુણાક્ષરવૃત્ત્યા કશ્ચિદેવેતિ સર્વત્રોચિત્યેન પ્રવર્તિતવ્યમ્ ॥ ૬૫ ॥

અન્યુચ્ચયમાહ ।

ન ચૈતત્પરિણતે ચારિત્રપરિણામે ઇતિ ॥ ૬૬ ॥

ત્યારે તો પ્રવૃત્તિ માત્ર પણ કર્તવ્યપણાને પ્રાપ્ત થયું ? તેનો ઉત્તર આપે છે.

મૂલાર્થ—આ શુદ્ધ યતિધર્મ કહેવાનો પ્રસ્તાવ આરંભેલો છે, માટે પ્રવૃત્તિ માત્રનો નિષેધ છે. ૬૫

ટીકાર્થ—શુદ્ધ સાધુ ધર્મને કહેવાનો આ પ્રસ્તાવ આરંભેલો છે, એ હેતુ માટે પ્રવૃત્તિ માત્રનો નિષેધ કર્યો છે. કારણકે, જે તે પ્રકારે પ્રવર્તેલા સર્વ પ્રાણી જાવધર્મને કરવાના પ્રવૃત્તિ કાલના આરાધક થાય છે, એમ નથી એ તો ધુણાક્ષર ન્યાયે કરી જે તે પ્રકારે પ્રવર્તનાર કોઈકજ પુરુષ જાવધર્મમાં પ્રવૃત્તિ કરવાના કાલનો આરાધક થાય છે. પણ સર્વે થતા નથી, એથી સર્વત્ર ઉચિત પણથી પ્રવર્તવું. ૬૫

પ્રવૃત્તિ માત્રનો નિષેધ છે, એની પુષ્ટિને આગળ્યા સૂત્રથી કહે છે,

મૂલાર્થ—ચારિત્રના પરિણામ પ્રણમવાથી ઉત્સુકપણું હોય-જ નહીં. ૬૬

૧ લાકડામાં જીવ ઉત્પન્ન થઈને લાકડાને કોતરે છે, તેનો અક્ષરના જેવો આકાર થઈ જાય છે તે ધુણાક્ષર ન્યાય કહેવાય છે.

નચ નૈવ એતદકાઙ્ગોત્સુકૈવ્યં પરિણતે અંગાંગીજાવમાગતે ચારિત્રપરિણામે ॥૬૬॥
કુત ઇત્યાહ ।

તસ્ય પ્રસન્નગંજીરત્વાદિતિ ॥ ૬૭ ॥

તસ્ય ચારિત્રપરિણામસ્ય પ્રસન્નત્વાત્ શારદસમયસરઃસલિલવત્ તથા
ગંજીરત્વાત્ મહાસમુદ્રમધ્યવત્ ॥ ૬૭ ॥

એતદપિ કથમિત્યાહ ।

હિતાવહત્વાદિતિ ॥ ૬૮ ॥

એકાંતેનૈવ હિતકારિત્વાત્ ॥ ૬૮ ॥

આહ યદિ પરિણતચારિત્રપરિણામઃ । પ્રસન્નો ગંજીરસ્તથા હિતાવહશ્ચ

ટીકાર્થ---ચારિત્રનો પરિણામ અંગાંગીજાવને પામતાં એ અકાલ
ઉત્સુકપણુ થતુ જ નથી. ૬૬

તેમ શા માટે ન થાય ? તેનો ઉત્તર આપે છે.

મૂલાર્થ—ચારિત્રના પરિણામનું પ્રસન્નપણું અને ગંભીર-
પણું છે, એ હેતુ માટે. ૬૭

ટીકાર્થ—તે ચારિત્રના પરિણામનું શરદરુતુના સરોવરના જલની
જેમ પ્રસન્નપણું છે અને મોટા સમુદ્રના મધ્યની જેમ ગંભીરપણું છે, તેથી
અકાલને વિષે ઉત્સુકપણું થતુ નથી. ૬૭

ચારિત્રના પરિણામને પ્રસન્નપણું અને ગંભીરપણું શાથી થાય છે ?
તે કહે છે.

મૂલાર્થ—ચારિત્રના પરિણામને હિતકારીપણું છે, તેથી. ૬૮

ટીકાર્થ—ચારિત્રના પરિણામનું એકાંતેજ હિતકારિપણું છે, એ
હેતુ માટે. ૬૮

અહિં કાઠ શંકા કરે કે, જે ચારિત્રનો પરિણામ પ્રસન્ન, ગંભીર અને

તત્કથંતૈસ્તૈર્વચનૈસ્તત્પ્રતિપત્તાવપિ સાધૂનામનુશાસનં શાસ્ત્રેષુ નિરૂપ્યતે । યથા ।

“ ગુરુકુલવાસો ગુરુતંતયા ય ઊચિયવિણયસ્સ કરણં ચ ।

વસહીપમજ્જણાણ્ણસુજત્તો તહ કાઢ્ઠ વિક્કાણ ॥ ૧ ॥

અનિગૂહણાવદ્દામિ સવ્વત્થ પવતણં પસન્તીણ ।

નિયદ્દાજ્જિત્તણં સઙ્ગાણ્ણગ્ગહો મિત્તિ ગુરુવયણે ॥ ૨ ॥

સંવરનિચ્છિદ્દત્તં ઠજ્જીવણરક્કણાસુ પરિસુદ્ધે ।

વિહિસજ્જાઝ્ઞાઓ મરણાદવેરક્કણં જઙ્ગાણ્ણવણ્ણસો ॥ ૩ ॥

इत्याशंक्याह ।

तत्साधनानुष्ठानविषयस्तूपदेशः प्रतिपात्यसौ कर्मवैचित्र्या-

હિતકારી છે, તો તે ચારિત્રના પરિણામની પ્રાપ્તિ થયા છતાં પણ શાસ્ત્રના તે વચન વડે સાધુઓને શિક્ષણ કેમ કહ્યું છે ? જેમકે,

“ મુનિ ગુરુકુલને વિષે નિવાસ કરે, ગુરુને આધીન રહે, ઉચિત એવો વિનય કરે અને કાલની અપેક્ષાએ કરીને વસતિની પ્રમાર્જનાદિ કરવાને વિષે યત્ન કરે. ૧

તથા બલનું ગોપન ન કરે, સર્વ ઠેકાણે પ્રશાંતપણે પ્રવર્તે, પોતાને લાભ થાય તેવું નિરંતર ચિંતવન કરે અને ગુરુની આજ્ઞા થતાં ગુરુએ મારી ઉપર મોટા અનુગ્રહ કર્યો, એમ માને. ૨

તથા સંવરને વિષે અતિચારાદિ છિદ્ર-દોષનું નિવારણ કરે, છકાય જીવની રક્ષાને વિષે શુદ્ધપણું રાખે, વિનયાદિ વિધિવડે સ્વાધ્યાય કરે, મરણાદિકની અપેક્ષા રાખે એટલે શાસ્ત્રોક્ત મરણના વિચાર કરે અને યતિજનો પાસે ઉપદેશ સાંભળે. ” ૩

ઇત્યાદિ શાસ્ત્રમાં સાધુઓને શિક્ષા વચનો કેમ નિરૂપણ કર્યા છે ? એ શંકાનું સમાધાન કરવા કહે છે.

મૂલાર્થ—તે ચારિત્રના પરિણામને સાધનાર એવા જે અનુ-

દિતિ ॥ ૬૯ ॥

ચારિત્રિણાં પરિણતચારિત્રાણાં તસ્ય ચારિત્રપરિણામસ્ય સાધનાનિ યાન્ય-
નુષ્ઠાનાનિ ગુરુકુલવાસાદીનિ તાનિ વિષયો યસ્ય સ તથા । તુપુનર્યે ઉપદેશઃ
પ્રવર્તકવાક્યરૂપો યઃ શાસ્ત્રેષુ ગીયતે સ પ્રતિપાતી પ્રતિપતનશીલઃ યતોઽસૌ
ચારિત્રપરિણામો વર્તતે કુત ઇત્યાહ કર્મવૈચિત્ર્યાત્ વિચિત્રાણિ હિ કર્માણિ
તતસ્તેજ્યઃ કિં ન સંજ્ઞાવ્યતે યતઃ પઠ્યતે ।

કમ્માઈં નૂણ ઘણચિક્કણાઈં કઢિણાઈં વજ્જસારાઈં ।

ણાણહ્મયંતિ પુરિસં પંથાત્ત્રો ઉપ્પહં નેતિ ॥ ? ॥

તતઃ પતિતોઽપિ કદાચિત્કસ્યચિત્ ચારિત્રપરિણામઃ તથાવિધાકર્ષવશાત્
પુનરપિ ગુરુકુલવાસાદિજન્યઃ સમ્યક્પ્રયુક્તેજ્યઃ પ્રવર્તત ઇતિ તત્સાધનોપદેશો જ્યા-

ધાન તેજેનો વિષય છે એવો ઉપદેશ શાસ્ત્રમાં કહ્યો છે, તેનું કારણ
એ છે કે, કર્મના વિચિત્રપરિણામથી આ ચારિત્ર પરિણામ પડવાનો
છે, એટલે ઉપદેશની સફલતા છે, તેથી ઉપદેશ કરવો યોગ્ય છે. ૬૯

ટીકાર્થ—ચારિત્ર જેમને પરિણમ્યુ છે, એવા પુરૂષોનો જે ચારિત્ર પ-
રિણામ છે, તેના જે ગુરુકુલ વાસ વગેરે સાધનો—અનુષ્ઠાનો છે, તેના વિષયરૂપ
જે ઉપદેશ—ઉપદેશના વચનરૂપ જે શાસ્ત્રમાં કહેલો છે, તે અતિ ઉત્તમ છે.
કારણકે, તે ચારિત્રનો પરિણામ કર્મની વિચિત્રતાને લઈને પતનશીલ છે, એ-
ટલે પડનારો છે. તે વિચિત્ર કર્મથી શું નથી સંભવતુ ? અર્થાત્ સર્વ વાત
સંભવે છે, તેને માટે શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે—

“ ગાઢ, ચિક્કણા, કઠિન, અને વજ્જના જેવા મજબૂત એવા કર્મો ગા-
નને વિષે સ્થિર થયેલા પુરૂષને પણ સન્માર્ગથી ઉન્માર્ગ પ્રત્યે લઇ
જાય છે. ” ૧

તેથી ડાઘવાર ડાઘનો પતિત થયેલ ચારિત્રનો પરિણામ તે પ્રકારના
આકર્ષણના વશથી સારી રીતે પ્રયોજેલા ગુરુકુલ વાસ વગેરેથી પુન તે ચા-
રિત્ર પરિણામ જે પ્રવર્તે છે. તેથી ચારિત્ર પરિણામના સાધન રૂપ જે ગુરુ-

યાનિતિ ॥ ૬૯ ॥

તત્સંરક્ષણાનુષ્ઠાનવિષયશ્ચ ચક્રાદિપ્રવૃત્ત્યવસાનત્રમાધાન-
જ્ઞાતાદિતિ ॥ ૭૦ ॥

તસ્ય ચારિત્રપરિણામસ્ય લબ્ધસ્ય યત્ સંરક્ષણં પાલનં તદર્થં યદનુષ્ઠાનં
તદ્વિષયઃ ચઃ સમુચ્ચયે ઉપદેશઃ—

“ વજ્જેજ્ઞા સંસર્ગિં પાસત્યાઈહિં પાવમિત્તોહિં ।

કુજ્ઞાત્ત અપ્પમત્તો સુદ્ધચરિત્તોહિં ધીરોહિં ॥ ? ॥

ઇત્યાદિરૂપો યઃ સ ચક્રસ્ય કુલાદિસંવંધિન આદિશદ્ધાદરવદ્વ્યંત્રા-
દેશ્વ યા પ્રવૃત્તિર્ભ્રમણરૂપા તસ્યા અવસાને મંદતારૂપે યદ્ ત્રમાધાનં પુનરપિ દંભ
યોગેન તીવ્રત્વમાધીયતે । તથા ચરિત્રવતોઽપિ જંતોઃ તથાવિધર્વીર્યહાસાત્ પરિણા-

કુલવાસાદિક્ક તેનો ઉપદેશ અતિશય શ્રેષ્ઠ છે. ૬૯

મૂલાર્થ—ચક્ર વગેરેની ભ્રમણ રૂપ પ્રવૃત્તિની મંદતામાં દંડ
વડે જેમ તેના વેગમાં તીવ્રતા થાય છે, એ દૃષ્ટાંત વડે ચારિત્ર પ-
રિણામના રક્ષણના વિષયમાં ઉપદેશ પ્રવર્તે છે. ૭૦

ટીકાર્થ—પ્રાપ્ત થયેલા ચારિત્રના પરિણામના પરિણામનુ રક્ષણ કર-
વું, પાલન કરવું, તેને માટે જે અનુષ્ઠાન તે જેનો વિષય છે એવો ઉપદેશ,
અહિં ચ સમુચ્ચય અર્થમાં છે. તે ઉપદેશ આ પ્રમાણે—

“ અપ્રમત્ત એવા પુરૂષે પાસત્યાદિક્ક પુરૂષોના સંસર્ગનો ત્યાગ કરવો.
અને શુદ્ધ ચારિત્રવાલા ધીર પુરૂષોનો સંસર્ગ કરવો. ” ૧

ઈત્યાદિ રૂપ જે ઉપદેશ તે કુંભાર વગેરેના જે ચક્રાદિ, આદિ શબ્દથી
ચંટ પ્રમુખ યંત્રો, તેની ભ્રમણ રૂપ જે પ્રવૃત્તિ, તેના અવસાનમાં એટલે તેની
મંદતામાં જે ફરીવાર દંડના યોગથી તીવ્રપણું જેમ કરવામાં આવે છે, તેમ
ચારિત્રવાલા પ્રાણીને તેવી જાતના વીર્યના હાસ (હાનિ થવાથી) થી

મમંદતાયાં તત્તીવ્રતતાધાનાર્થમુપદેશઃ પ્રવર્ત્તેતે ઇતિ ॥ ૭૦ ॥

અયોપદેશનિઃફલ્લત્વમજ્ઞિધાતુમાહ ।

માધ્યસ્થ્યે તદ્દૈફલ્લ્યમેવેતિ ॥ ૭૧ ॥

માધ્યસ્થ્યે મધ્યસ્થજાતિવે અપ્રવૃત્તિપ્રવૃત્ત્યવસાનયોર્મધ્યજાગરૂપે પ્રવૃત્તૌ સત્યા-
મિત્યર્થઃ । અસ્યોપદેશસ્ય વૈફલ્લ્યં વિફલ્લજાતિઃ ॥ ૭૧ ॥

કુત ઇત્યાહ ।

સ્વયંભ્રમણસિદ્ધેરિતિ ॥ ૭૨ ॥

સ્વયમાત્મનૈવ ભ્રમણસિદ્ધેઃ ચક્રભ્રમનુલ્લ્યપ્રવૃત્તિસિદ્ધેઃ ॥ ૭૨ ॥

એતદેવ જાવયન્નાહ ।

ચારિત્ર પરિણામની મદ્દતા થતાં તે પરિણામની ક્રીથી તીવ્રતા કરવાને અર્થે
તે ઉપદેશ પ્રવર્ત્ત છે. ૭૦

હવે તે ઉપદેશની નિષ્ફલતા કહેવાને કહે છે.

મૂલાર્થ—મધ્યસ્થપણાને વિષે ઉપદેશની નિષ્ફલતાજ હોય
છે. ૭૧

ટીકાર્થ—મધ્યસ્થભાવ એટલે ચારિત્ર પરિણામની અપ્રવૃત્તિ અને
પ્રવૃત્તિનો અંત એ એ અવસ્થાના મધ્ય ભાગ રૂપ મધ્યસ્થપણું પ્રવર્ત્તતાં
એટલે ચારિત્ર પરિણામની તીવ્રતા થતાં એ ઉપદેશનું નિષ્ફલપણું છે. ૭૧

ઉપદેશની નિષ્ફલતા શા માટે છે ? તેનો ઉત્તર આપે છે.

મૂલાર્થ—પોતાની મેળેજ ભ્રમણની સિદ્ધિ છે, એ હેતુ માટે. ૭૨

ટીકાર્થ—પોતાની મેળે ભ્રમણની સિદ્ધિ છે એટલે ગઈ ભ્રમણની
જમ પોતાની મેળે ચારિત્ર પરિણામની તીવ્રતાની સિદ્ધિ પ્રવર્ત્તતી છે, એ હેતુ
માટે ઉપદેશ નિષ્ફલ છે. ૭૨

એજ ભાવના ભાવતાં કહે છે. એટલે ઉપદેશની અપેક્ષા ગમ્યા વિના
પ્રવર્ત્તલા ચારિત્ર પરિણામની ભાવના કરે છે.

જાવયતિર્હિ તથા કુશલાશયત્વાદશક્તોઽસમંજસપ્રવૃત્તા-
વિતરસ્યામિવેતર ઇતિ ॥ ૭૩ ॥

જાવયતિઃ પરમાર્થસાધુઃ હિર્યસ્માત્ તથા તત્પ્રકારચારિત્રવૃદ્ધિહેતુરિત્યર્થઃ
કુશલઃ પરિશુદ્ધ આશયશ્ચિત્તમસ્ય તજ્ઞાવસ્તત્ત્વં તસ્માદશક્તોઽસમર્થોઽસમંજસપ્ર-
વૃત્તાવનાચારસેવારૂપાયાં દૃષ્ટાંતમાહ ઇતરસ્યામિવ જાવતઃ સમંજસપ્રવૃત્તાવિવ ઇતરો
અજાવયતિર્વિંમુલકપ્રાયઃ ॥ ૭૩ ॥

અત્રૈવ કિંચિદ્દિશેષમાહ ।

ઇતિ નિદર્શનમાત્રમિતિ ॥ ૭૪ ॥

મૂલાર્થ—ભાવયતિ તેવી રીતના કુશલ આશયપણાને લઈને
અધટિત પ્રવૃત્તિ કરવામાં અશક્ત છે, અને જે ભાવયતિ નથી તે ધ-
ટિત પ્રવૃત્તિને વિષે અશક્ત છે, તેમ તે પણ અશક્ત છે. ૭૩

ટીકાર્થ—જે ભાવયતિ એટલે પરમાર્થથી સાધુ છે, તે ચારિત્રની
વૃદ્ધિ થવાનું કારણ રૂપ, અને શુદ્ધ એવા આશયને લઈને અનાચારની સેવાને
વિષે પ્રવૃત્તિ કરવાને અશક્ત છે; એટલે ભાવયતિથી અનાચાર સેવી શકાતોજ
નથી. તે ઉપર દૃષ્ટાંત આપે છે. જેમ અભાવ યતિ એટલે વિડંબનાને પામ-
તો એવો જે દ્રવ્યયતિ તે ભાવયતિ સંયમની પ્રવૃત્તિ કરવાને વિષે અશક્ત
છે, તેમ આ ભાવયતિ અધટિત પ્રવૃત્તિ કરવામાં અશક્ત જાણવો. અર્થાત્
અધટિત પ્રવૃત્તિ કરવામાં જેમ અસાધુને ઉપદેશની અપેક્ષા નથી, તેમ ઉત્તમ
સાધુને ધટિત પ્રવૃત્તિ કરવામાં ઉપદેશની અપેક્ષા નથી. ૭૩

આ ઠેકાણે કાંઈક વિશેષ કહે છે.

મૂલાર્થ—પ્રથમ જે સરખાપણું કહ્યું, તે કેવલ દૃષ્ટાંત માત્ર
જાણવું. ૭૪

ઇત્યેતદિતરસ્યામિવેતર ઇતિ યત્કુતં તન્નિર્દર્શનમાત્રં દૃષ્ટાંત એવ કેવલઃ
॥ ૭૪ ॥

અત એવાહ !

ન સર્વસાધર્મ્યયોગેનેતિ ॥ ૭૫ ॥

ન નૈવ સર્વસાધર્મ્યયોગેન સર્વેઃ ધર્મેઃ સાધર્મ્ય સાદૃશ્યં તદ્યોગેન ॥ ૭૫ ॥
એતત્કુત ઇત્યાહ ।

યતેસ્તદપ્રવૃત્તિનિમિત્તસ્ય ગરીયસ્ત્વાદિતિ ॥ ૭૬ ॥

યતેઃ સાધોઃ તત્રાસમંજસે ડપ્રવૃત્તૌ નિમિત્તસ્ય સમ્યગ્દર્શનાદિપ-
રિણામસ્ય ગરીયસ્ત્વાત્ અસમંજસપ્રવૃત્તિનિમિત્તાન્મિથ્યાત્વાદેસ્તથાવિધર્મોદયજ-

ટીકાર્થ—‘ અસાધુ પુરૂષ જેમ ધટિત પ્રવૃત્તિ કરવામાં અશક્ત છે ’
એમ જે પૂર્વે કહ્યું, તે કેવલ દૃષ્ટાંત માત્ર જાણવું. ૭૪

પૂર્વે કહ્યું, તે દૃષ્ટાંત માત્ર છે તે માટે કહે છે.

મૂલાર્થ—જે પૂર્વે કહેલ તે સર્વ પ્રકારના સાદૃશ્ય યોગથી
દૃષ્ટાંત નથી. ૭૫

ટીકાર્થ—સર્વ પ્રકારના સદૃશ યોગવડે કરી પૂર્વે કહેલું દૃષ્ટાંત નથી.
ત્યારે શું છે ? તે દેશથી સરખાપણામાં દૃષ્ટાંત માત્ર છે, એમ જાણવું. ૭૫
એ દૃષ્ટાંતમાં સર્વ સદૃશપણાનો યોગ નથી એ સાર્થી કહે છે. તેનો
ઉત્તર કહે છે.

મૂલાર્થ—તે ભાવયતિને અવટિત કાર્યમાં અપ્રવર્તવાના
નિમિત્ત રૂપ જે સમ્યક્ત્વાદિ તેનું અતિશય ગુરૂપણું છે, એ તેનું
માટે. ૭૬

ટીકાર્થ—તે ભાવ સાધુને અનાયાર સેવનાદિક તે અવટિત
પ્રવૃત્તિમાં ન પ્રવર્તવાનું નિમિત્ત-કારણ રૂપ જે સમ્યગ્દર્શનાદિ પાણિનામ,
તેનું અતિશય મોટાપણું છે. એટલે તેવા પ્રકારના કર્મના ઉદયથી થયેલા

ન્યોત્તે અતएव जीवाऽस्वज्ञावचूतात्सकाशादतिगुरुत्वात् ॥ ७६ ॥

एतदेव ज्ञायति ।

वस्तुतःस्वाज्ञाविकत्वादिति ॥ ७७ ॥

वस्तुतःपरमार्थवृत्त्या स्वाज्ञाविकत्वात्जीवस्वज्ञावमयत्वात् सम्यग्दर्शनादेः
समंजसप्रवृत्तिनिमित्तस्य ॥ ७७ ॥

तथा सद्ज्ञाववृद्धेः फलोत्कर्षसाधनादिति ॥ ७८ ॥

સદ્જ્ઞાવસ્ય શુદ્ધપરિણામરૂપસ્ય યા વૃદ્ધિરુત્કર્ષસ્તસ્યાઃ ફલોત્કર્ષસાધ-
નાત્ ઉત્કૃષ્ટફલરૂપમોક્તિનિષ્પાદનાત્ । વૃદ્ધિં પ્રાપ્તો હિ શુદ્ધો જ્ઞાવઃ સમ્યગ્દર્શ-
નાદિમોક્તિં સાધયતિ નતુ મિથ્યાત્વાદિઃ કદાચનાપિ અતઃ પરમફલસાધકત્વેન
મિથ્યાત્વાદિજ્યોઽસૌ ગરીયાનિતિ ॥ ૭૮ ॥

એજ હેતુ માટે જીવના અસ્વભાવભૂત એવા મિથ્યાત્વાદિકથી સમ્યગ્દર્શન વગેરે-
નું ગુરૂપણું છે, તે કારણથી સર્વ સાધર્મ્યયોગે કરી પૂર્વોક્ત દષ્ટાંત નથી. ૭૬

એ સમ્યગ્દર્શનાદિકના ગુરૂપણાનીજ ભાવના ભાવે છે.

મૂલાર્થ—વસ્તુતાએ સમ્યગ્દર્શનાદિકને આત્મસ્વભાવમય-
પણું છે, માટે. ૭૭

ટીકાર્થ—વસ્તુતાએ પરમાર્થ વૃત્તિએ ધટિત પ્રવૃત્તિના નિમિત્ત કા-
રણ રૂપ એવા સમ્યગ્દર્શનાદિકને આત્મસ્વભાવમયપણું છે, માટે મિથ્યા-
ત્વાદિકથી સમ્યક્ત્વાદિકનું ગુરૂપણું છે. ૭૭

મૂલાર્થ—વળી શુદ્ધ પરિણામની વૃદ્ધિને મોક્ષરૂપ મહાફલનું
સાધવાપણું છે, માટે સમ્યક્ત્વાદિકને ગુરૂપણું છે. ૭૮

ટીકાર્થ—શુદ્ધ પરિણામ રૂપ જે સદ્ભાવ તેનો જે ઉત્કર્ષ તેને મોટા
મોક્ષરૂપ ફલનું કારણરૂપ છે એટલે વૃદ્ધિ પામેલો સમ્યગ્દર્શનાદિ શુદ્ધ ભાવ
મોક્ષને સાધે છે પણ મિથ્યાત્વાદિ અશુદ્ધ ભાવ કદિ પણ મોક્ષને સાધતો નથી,
એથી પરમ પ્રજ્ઞરૂપ મોક્ષના કારણ પણાને લઈને મિથ્યાત્વાદિકથી એ શુદ્ધ
પરિણામ રૂપ સમ્યગ્ દર્શનાદિ શુદ્ધ ભાવ અતિશય શ્રેષ્ઠ છે. ૭૮

एतदपि कुत इत्याह ।

उपप्लवविगमेन तथावज्ञासनाद्वितीति ॥ ७९ ॥

उपप्लवविगमेन रागद्वेषाद्यांतरोपप्लवापगमेन तथावज्ञासनात् तथा असमंज-
सस्याप्रवृत्तियोग्यतयावज्ञासनात् प्रतीतेर्जायतेः कर्तुः इतीतरस्यामिवेतर इति
निदर्शनमात्रमिति स्थितं इति वाक्यपरिसमाप्ता ॥ ७९ ॥

अथोपसंहरन्नाह ।

एवंविधयतेः प्रायो ज्ञावशुद्धेर्महात्मनः ।

विनिवृत्ताग्रहस्यોच्चैर्मोક્ષतुલ्यो जवोऽपि हीति ॥ ८० ॥

एवंविधस्य स्वावस्थोचितानुष्ठानારંજિણો યતેઃ સાયોઃ પ્રાયો વાહુદ્યેન

મિથ્યાત્વાદિકથી સમ્યગ્ દર્શનાદિક અતિશય મોટું છે, એમ શા કાર-
ણથી કહે છે ? તેનો ઉત્તર કહે છે.

મૂલાર્થ—રાગદ્વેષાદિ ઉપદ્રવ જવાથી તેવા બોધ થાય છે,
એ હેતુ માટે. ૭૯

ટીકાર્થ—રાગદ્વેષાદિ અતરના ઉપદ્રવનો નાશ થવાથી તેવી જાતના
આભાસ થાય છે, એટલે અધટિતમા પ્રવર્તવું જાગ્ય નથી એવી પ્રતીતિ
ભાવ યતિને થાય છે. પૂર્વે કહ્યું હતું કે, ધટિત પ્રવૃત્તિ કમ્વાને વિષે અમાય
અસમર્થ છે, એવું દષ્ટાંત આપ્યું હતું, તે દષ્ટાંત માત્ર છે, એમ નિર્દયયું.
અહિં' इति શબ્દ વાક્યની સમાપ્તિના અર્થના છે. ૭૯

હવે ઉપસંહાર કરતાં કહે છે.

મૂલાર્થ—ભાવની શુદ્ધિ થવાથી જેને દુરાગ્રહ નથી એવા મ-
હાત્મા ભાવયતિને બહુધા આ સંસાર પણ મોક્ષના જેવો છે. ૮૦

ટીકાર્થ—પોતાની સ્થિતિને ઘેટી તેવા અનુષ્ઠાનના અનુષ્ઠાને કરનાર
અને ભાવશુદ્ધિ થવાથી જેનું રૂપ પ્રત્યક્ષ કહેવું છે એવા મહાત્માનો મોક્ષની

ન્યાંતિ અતएव जीवाऽस्वज्ञावचूतात्सकाशादतिगुरुत्वात् ॥ ७६ ॥
एतदेव ज्ञावयति ।

वस्तुतःस्वाज्ञाविकत्वादिति ॥ ७७ ॥

वस्तुतःपरमार्थवृत्त्या स्वाज्ञावિકत्वात्जीवस्वज्ञાવમયત્વાત્ સમ્યગ્દર્શનાદેઃ
સમંજસપ્રવૃત્તિનિમિત્તસ્ય ॥ ૭૭ ॥

तथा सद्ज्ञाववृद्धेः फलोत्कर्षसाधनादिति ॥ ७८ ॥

સદ્જ્ઞાવસ્ય શુદ્ધપરિણામરૂપસ્ય યા વૃદ્ધિસ્તુત્કર્ષસ્તસ્યાઃ ફલોત્કર્ષસાધ-
નાત્ ઉત્કૃષ્ટફલરૂપમોક્તિનિષ્પાદનાત્ । વૃદ્ધિં પ્રાપ્નો હિ શુદ્ધો જ્ઞાવઃ સમ્યગ્દર્શ-
નાદિર્મોક્તિં સાધયતિ નતુ મિથ્યાત્વાદિઃ કદાચનાપિ અતઃ પરમફલસાધકત્વેન
મિથ્યાત્વાદિજ્યોઽસૌ ગરીયાનિતિ ॥ ૭૮ ॥

એજ હેતુ માટે જીવના અસ્વભાવભૂત એવા મિથ્યાત્વાદિકથી સમ્યગ્દર્શન વગેરે-
નું ગુરૂપણું છે, તે કારણથી સર્વ સાધર્મ્યયોગે કરી પૂર્વોક્ત દૃષ્ટાંત નથી. ૭૬

એ સમ્યગ્દર્શનાદિકના ગુરૂપણાનીજ ભાવના ભાવે છે.

મૂલાર્થ—વસ્તુતાએ સમ્યગ્દર્શનાદિકને આત્મસ્વભાવમય-
પણું છે, માટે. ૭૭

ટીકાર્થ—વસ્તુતાએ પરમાર્થ વૃત્તિએ ધટિત પ્રવૃત્તિના નિમિત્ત કાર-
ણ રૂપ એવા સમ્યગ્દર્શનાદિકને આત્મસ્વભાવમયપણું છે, માટે મિથ્યા-
ત્વાદિકથી સમ્યક્ત્વાદિકનું ગુરૂપણું છે. ૭૭

મૂલાર્થ—વળી શુદ્ધ પરિણામની વૃદ્ધિને મોક્ષરૂપ મહાફલનું
સાધવાપણું છે, માટે સમ્યક્ત્વાદિકને ગુરૂપણું છે. ૭૮

ટીકાર્થ—શુદ્ધ પરિણામ રૂપ જે સદ્ભાવ તેનો જે ઉત્કર્ષ તેને મોટા
મોક્ષરૂપ ફલનું કારણરૂપ છે એટલે વૃદ્ધિ પામેલો સમ્યગ્દર્શનાદિ શુદ્ધ ભાવ
મોક્ષને સાધે છે પણ મિથ્યાત્વાદિ અશુદ્ધ ભાવ કદિ પણ મોક્ષને સાધતો નથી,
એથી પરમ પ્રણરૂપ મોક્ષના કારણ પણાને લઈને મિથ્યાત્વાદિકથી એ શુદ્ધ
પરિણામ રૂપ સમ્યગ્દર્શનાદિ શુદ્ધ ભાવ અતિશય શ્રેષ્ઠ છે. ૭૮

एतदपि कुत इत्याह ।

उपप्लवविगमेन तथावज्ञासनादिति ॥ ७ए ॥

उपप्लवविगमेन रागद्वेषाद्यांतरोपप्लवापगमेन तथावज्ञासनात् तथा असमंज-
सस्याप्रवृत्तियोग्यतयावज्ञासनात् प्रतीतेर्जायतेः कर्तुः इतीतरस्यामिवेतर इति
निदर्शनमात्रमिति स्थितं इति वाक्यपरिसमाप्तौ ॥ ७ए ॥

अथोपसंहरन्नाह ।

एवंविधयतेः प्रायो जावशुद्धेर्महात्मनः ।

विनिवृत्ताग्रहस्यોच्चैर्मोક્ષतुલ्यो नवोऽपि ह्रीति ॥ ८० ॥

एवंविधस्य स्वावस्थोचितानुष्ठानારંજિણો યતેઃ સાધોઃ પ્રાયો બાહુલ્યેન

મિથ્યાત્વાદિકથી સમ્યગ્ દર્શનાદિક અતિશય મોટું છે, એમ શા કાર-
ણથી કહે છે ? તેનો ઉત્તર કહે છે.

મૂલાર્થ—રાગદ્વેષાદિ ઉપદ્રવ જવાથી તેવો બોધ થાય છે,
એ હેતુ માટે. ૭૯

ટીકાર્થ—રાગદ્વેષાદિ અતરના ઉપદ્રવનો નાશ થવાથી તેવી જાતનો
આભાસ થાય છે, એટલે અધટિતમાં પ્રવર્તવું યોગ્ય નથી એવી પ્રતીતિ
ભાવ યતિને થાય છે. પૂર્વે કહ્યું હતું કે, ઘટિત પ્રવૃત્તિ કરવાને વિષે અસાધુ
અસમર્થ છે, એવું દષ્ટાંત આપ્યું હતું, તે દષ્ટાંત માત્ર છે, એમ સિદ્ધ થયું.
અહિં 'ઇતિ' શબ્દ વાક્યની સમાપ્તિના અર્થમાં છે. ૭૯

હવે ઉપસંહાર કરતાં કહે છે.

મૂલાર્થ—ભાવની શુદ્ધિ થવાથી જેને દુરાગ્રહ નથી એવા મ-
હાત્મા ભાવયતિને બહુધા આ સંસાર પણ મોક્ષના જેવો છે. ૮૦

ટીકાર્થ—પોતાની સ્થિતિને ઘટે તેવા અનુષ્ઠાનના આરભને કરનારા
અને ભાવશુદ્ધિ થવાથી જેનું રૂપ પ્રથમ કહેલું છે એવા મહાત્મા અને શરી-

ન્યાંતે અતएव जीवाऽस्वज्ञावचूतात्सकाशादतिगुरुत्वात् ॥ ७६ ॥

एतदेव ज्ञायति ।

वस्तुतःस्वाज्ञाविकत्वादिति ॥ ७७ ॥

वस्तुतःपरमार्थवृत्त्या स्वाज्ञाविकत्वात्जीवस्वज्ञावमयत्वात् सम्यग्दर्शनादेः
समंजसप्रवृत्तिनिमित्तस्य ॥ ७७ ॥

तथा सद्ज्ञाववृद्धेः फलोत्कर्षसाधनादिति ॥ ७८ ॥

સદ્જ્ઞાવસ્ય શુદ્ધપરિણામરૂપસ્ય યા વૃદ્ધિરુત્કર્ષસ્તસ્યાઃ ફલોત્કર્ષસાધ-
નાત્ ઉત્કૃષ્ટફલરૂપમોક્ષનિષ્પાદનાત્ । વૃદ્ધિં પ્રાપ્તો હિ શુદ્ધો જ્ઞાવઃ સમ્યગ્દર્શ-
નાદિમોક્ષં સાધયતિ નતુ મિથ્યાત્વાદિઃ કદાચનાપિ અતઃ પરમફલસાધકત્વેન
મિથ્યાત્વાદિજ્યોઽસૌ ગરીયાનિતિ ॥ ૭૮ ॥

એજ હેતુ માટે જીવના અસ્વભાવભૂત એવા મિથ્યાત્વાદિકથી સમ્યગ્દર્શન વગેરે-
નું ગુરૂપણું છે, તે કારણથી સર્વ સાધર્મ્યયોગે કરી પૂર્વોક્ત દૃષ્ટાંત નથી. ૭૬

એ સમ્યગ્દર્શનાદિકના ગુરૂપણાનીજ ભાવના ભાવે છે.

મૂલાર્થ—વસ્તુતાએ સમ્યગ્દર્શનાદિકને આત્મસ્વભાવમય-
પણું છે, માટે. ૭૭

ટીકાર્થ—વસ્તુતાએ પરમાર્થ વૃત્તિએ ઘટિત પ્રવૃત્તિના નિમિત્ત કા-
રણ રૂપ એવા સમ્યગ્દર્શનાદિકને આત્મસ્વભાવમયપણું છે, માટે મિથ્યા-
ત્વાદિકથી સમ્યક્ત્વાદિકનું ગુરૂપણું છે. ૭૭

મૂલાર્થ—વળી શુદ્ધ પરિણામની વૃદ્ધિને મોક્ષરૂપ મહાફલનું
સાધવાપણું છે, માટે સમ્યક્ત્વાદિકને ગુરૂપણું છે. ૭૮

ટીકાર્થ—શુદ્ધ પરિણામ રૂપ જે સદ્ભાવ તેનો જે ઉત્કર્ષ તેને મોટા
મોક્ષરૂપ ફલનું કારણરૂપ છે એટલે વૃદ્ધિ પામેલો સમ્યગ્દર્શનાદિ શુદ્ધ ભાવ
મોક્ષને સાધે છે પણ મિથ્યાત્વાદિ અશુદ્ધ ભાવ કદિ પણ મોક્ષને સાધતો નથી,
એથી પરમ પ્રણરૂપ મોક્ષના કારણ પણાને લઈને મિથ્યાત્વાદિકથી એ શુદ્ધ
પરિણામ રૂપ સમ્યગ્ દર્શનાદિ શુદ્ધ ભાવ અતિશય શ્રેષ્ઠ છે. ૭૮

एतदपि कुत इत्याह ।

उपप्लवविगमेन तथावज्ञासनादिति ॥ ७९ ॥

उपप्लवविगमेन रागद्वेषाद्यांतरोपप्लवापगमेन तथावज्ञासनात् तथा असमंज-
सस्याप्रवृत्तियोग्यतयावज्ञासनात् प्रतीतेर्जायतेः कर्तुः इतीतरस्यामिवेतर इति
निदर्शनमात्रमिति स्थितं इतिः वाक्यपरिसमाप्तौ ॥ ७९ ॥

अथोपसंहरन्नाह ।

एवंविधयतेः प्रायो ज्ञावशुद्धेर्महात्मनः ।

विनिवृत्ताग्रहस्यોच्चैर्मोक्षतुલ्यो ज्ञवोऽपि हीति ॥ ८० ॥

एवंविधस्य स्वावस्थोचितानुष्ठानારંજિણો યતેઃ સાધોઃ પ્રાયો બાહુલ્યેન

મિથ્યાત્વાદિકથી સમ્યગ્ દર્શનાદિક અતિશય મોટું છે, એમ શા કાર-
ણથી કહે છે ? તેનો ઉત્તર કહે છે.

મૂલાર્થ—રાગદ્વેષાદિ ઉપદ્રવ જવાથી તેવો બોધ થાય છે,
એ હેતુ માટે. ૭૯

ટીકાર્થ—રાગદ્વેષાદિ અંતરના ઉપદ્રવનો નાશ થવાથી તેવી જાતનો
આભાસ થાય છે, એટલે અધટિતમાં પ્રવર્તવું યોગ્ય નથી એવી પ્રતીતિ
ભાવ યતિને થાય છે. પૂર્વે કહ્યું હતું કે, ઘટિત પ્રવૃત્તિ કરવાને વિષે અસાધુ
અસમર્થ છે, એવું દષ્ટાંત આપ્યું હતું, તે દષ્ટાંત માત્ર છે, એમ સિદ્ધ થયું.
અહિં 'ઇતિ' શબ્દ વાક્યની સમાપ્તિના અર્થમાં છે. ૭૯

હવે ઉપસંહાર કરતાં કહે છે.

મૂલાર્થ—ભાવની શુદ્ધિ થવાથી જેને દુરાગ્રહ નથી એવા મ-
હાત્મા ભાવયતિને બહુધા આ સંસાર પણ મોક્ષના જેવો છે. ૮૦

ટીકાર્થ—પોતાની સ્થિતિને ઘટે તેવા અનુષ્ઠાનના આરભને કરનારા
અને ભાવશુદ્ધિ થવાથી જેનું રૂપ પ્રથમ કહેલું છે એવા મહાત્મા અને શરી-

જાવશુદ્ધેઃ સકાશાન્મહાત્મન ઉક્તરૂપસ્ય વિનિવૃત્તાગ્રહસ્ય ઉપરતશરીરાદિગો-
ચરમૂર્ઠાદોષસ્ય જ્ઞૈરત્યર્થ મોક્ષતુલ્યો નિર્વાણકલ્પો જ્ઞવોઽપિ મોક્ષસ્તાવન્મોક્ષ
એત્પિશબ્દાર્થઃ । હિઃ સ્ફુટમ્ । યદવાચિ ।

“ નિર્જિતમદમદનાનાં વાક્કાયમનોવિકારરહિતાનામ્ । વિનિવૃત્તપરાશાના-
મિદૈવ મોક્ષઃ સુવિહિતાનામ્ ” ॥ ૧ ॥ ઇતિ । ॥ ૫૦ ॥

અત્રોપપતિમાહ ।

સદર્શનાદિસંપ્રાપ્તેઃ સંતોષામૃતયોગતઃ ।

જ્ઞાવૈશ્વર્યપ્રધાનત્વાત્તદાસન્નત્વતસ્તથા ॥ ૫૧ ॥ ઇતિ ॥

સદર્શનાદીનામધઃકૃતચિંતામણિકલ્પદ્રુમકામધેનૂપમાનાનાં સમ્યગ્દર્શન-
જ્ઞાનચારિત્રાણાં સંપ્રાપ્તેર્જ્ઞાત્ યઃ સંતોષામૃતયોગસ્તસ્માત્ મોક્ષતુલ્યો જ્ઞવોઽપિ

રાદિ સંબંધી મૂર્ઠાદોષ જ્ઞેનો નાશ પામ્યો છે, એવા ભાવસાધુને સંસાર
પ્રાપ્તે કરી અત્યંત મોક્ષ તુલ્ય થાય છે. મોક્ષ એજ મોક્ષ છે, એમ અપિ શ-
બ્દનો અર્થ છે. અહિં હિ શબ્દ સ્ફુટ અર્થમાં છે. આ સંસારજ મોક્ષ રૂપ
છે, તે વિષે કહે છે કે,—

“ જમણે મદ તથા મદન—કામને જીત્યા છે, જેઓ મન, વચન અને
કાયાના વિકારોથી રહિત છે અને જમણે પારકી આશા (પુદ્ગલ ભાવની
ધૃત્તિ) દૂર કરી છે, એવા સુવિહિત સાધુઓને અહિંજ મોક્ષ છે. ” ૧ ૮૦

આ સંસાર પણ મોક્ષ રૂપ છે, તે વિષે યુક્તિ કહે છે.

મૂલાર્થ—સત્ એવા દર્શનાદિકની પ્રાપ્તિથી તથા સંતોષ રૂપ
અમૃતના યોગથી, ભાવથી, ઐશ્વર્યના પ્રધાનપણાથી અને મોક્ષના
સમીપપણાથી અહિંજ મોક્ષ છે. ૮૧

ટીકાર્થ—ચિંતામણિ, કલ્પવૃક્ષ અને કામધેનુની ઉપમાઓને જમણે
તિરસ્કાર કરેલી (ન્યૂન કરેલી) છે એવા સમ્યગ્ દર્શન, સમ્યગ્ જ્ઞાન

હીતિ સંબંધઃ । ઉપપત્યન્તરમાહ જાવૈશ્વર્યપ્રધાનત્વાત્ જાવૈશ્વર્યેણ ક્ષમામાર્દવા-
દિના પ્રધાન ઉચમસ્તજ્ઞાવસ્તત્ત્વં તસ્માત્ સકાશાત્ તદાસન્નત્વતો મોક્ષાસન્નજાવાત્
તથેતિ હેત્વંતરસૂચક ઇતિ ॥ ૮૧ ॥

एतदेव समर्थयन्नाह ।

उक्तं मासादिपर्यायवृद्ध्याद्छादशजिः परम् ।

तेजःप्राप्नोतिचारित्रી सर्वदेवेभ्यज्જન્મમ્ ઇતિ ॥ ૮૨ ॥

उक्तं निरूपितं जगवत्यां किमित्याह । मासादिपर्यायवृद्ध्या मासेन छाज्यां
त्रिजिरित्यादિક्रમેण पर्यायस्य वृद्धौ सत्यां यावद् छादशजिर्मासैः परं प्रकष्टं
तेजश्चित्तसुखद्वान्नलक्षणं प्राप्नोत्यधिगच्छति चारित्री विशिष्टचारित्रपात्रं पुमान् ।

અને સમ્યગ્ ચારિત્રના લાભથી પ્રાપ્ત થયેલા જે સતોષ રૂપ અમૃતનો યોગ,
તેનાથી સ સાર પણ મોક્ષ તુલ્ય થાય છે. તે વિષે બીજી યુક્તિ કહે છે. ભા-
વથી ઐશ્વર્યનું પ્રધાનપણુ છે એટલે ક્ષમા, માર્દવ વગેરેથી ઉત્તમપણુ છે,
તેથી તેમ મોક્ષનુ સમીપણુ છે, તેથી પૂર્વે કહેલા ભાવયતિને સ સાર મોક્ષ તુલ્ય
થાય છે. તથા શબ્દ બીજા હેતુને સૂચવે છે. ૮૧

પૂર્વોક્ત વાતને સમર્થ કરે છે.

મૂલાર્થ—માસાદિ પર્યાયની વૃદ્ધિએ કરીને યાવત્ બાર મા-
સે કરીને ચારિત્રધારી પુરૂષ સર્વ દેવતાઓથી ઉત્તમ એવા તેજને—
ઉત્કૃષ્ટ સુખને પ્રાપ્ત કરે છે. ૮૨

ટીકાર્થ—ભગવતી સૂત્રમાં નિરૂપણ કર્યું છે, તે શુ નિરૂપણ કર્યું છે ?
માસાદિ પર્યાયની વૃદ્ધિ વડે કરીને એટલે એક, બે, ત્રણ માસ ઇત્યાદિ ક્રમ વડે કરી
પર્યાયની વૃદ્ધિ સતે ઉત્કૃષ્ટ બાર માસે કરીને ચિત્તના સુખના લાભરૂપ લક્ષણ-
વાલા ઉત્કૃષ્ટ તેજને તે વિશિષ્ટ ચારિત્રવાલો (ભાવયતિ) પુરૂષ પામે છે. તે તે-
જની ઉત્કૃષ્ટતા સ્પષ્ટ કરે છે. ભવનપતિથી આર ભી અનુત્તર વિમાનવાસી

પરત્વમેવ વ્યનક્તિ । સર્વદેવેન્ધ્યો જવનવાસિપ્રમૃતિચ્યોઽનુત્તરસુરાવસાનેન્ધ્યઃ સકા-
શાષ્ટરામં સર્વસુરસુસ્વાતિશાયીતિ જાવઃ ।

જગવતીસૂત્રં ચેદં ”

“ જે ઇમે અજ્જત્તાએ સમણા નિગંથા એણે કસ્સ તેજલ્લેસં વીતીવયંતિ
માસપરિયાએ સમણે નિગંથે વાણમંતરાણં દેવાણં તેજલ્લેસં વીઙ્વયઃ । એવં હુમા-
સપરિયાએ સમણે નિગંથે અસુરિંદવજ્જિઆણં જવણવાસીણં દેવાણં તેજલ્લેસં
વીઙ્વયઃ । તિમાસપરિયાએ સમણે નિગંથે અમુરિંદાણં દેવાણં તેજલ્લેસં વીતી-
વયઃ । ચજમાસપરિયાએ સમણે નિગંથે ચંદિમસૂરિમવજ્જિયાણં ગહગણનક્કત્ત-
તારારૂવાણં જોતિસિયાણં તેજલ્લેસં વીઙ્વયઃ । પંચમાસપરિયાએ સમણે નિગંથે
ચંદિમસૂરિયાણં જોઙ્ગસિયાણં તેજલ્લેસં વીઙ્વયઃ । ષમ્માસપરિયાએ સમણે નિગંથે
સોહમ્મીસાણાણં તેજલ્લેસં વીતીવયઃ । સરામાસપરિયાએ સમણે નિગંથે સણં-

દેવ સુધીના સર્વ દેવતાઓથી ઉત્તમ એવા સુખને પામે છે એટલે સર્વ દેવ-
તાના સુખથી અધિક સુખને પામે છે.

તે વિષે ભગવતી સૂત્રમાં આ પ્રમાણે છે.—“ આ વર્તમાન કાલમાં
વર્તતા એવા આ શ્રમણ નિર્જંથ સાધુઓ ચિત્તસુખના લાભરૂપ લક્ષણવાળી
કોની તેજ્જલેશ્યાને ઉલ્લંઘન કરે છે ? એ પ્રશ્ન થતાં તેના ઉત્તરમાં કહે
છે કે, એક માસના ચારિત્રના પર્યાયવાલો શ્રમણ નિર્જંથ સાધુ વાણવંતર દેવ-
તાઓની તેજ્જલેશ્યાને ઉલ્લંઘન કરે છે. બે માસ પર્યાયવાલો સાધુ અસુરેંદ્ર
શિવાયના ભવનપતિ દેવતાની તેજ્જલેશ્યાને ઉલ્લંઘન કરે છે. ત્રણ માસના પર્યા-
યવાલો સાધુ અસુરેંદ્ર એવા દેવતાની તેજ્જલેશ્યાને અતિક્રમણ કરે છે. ચાર
માસ પર્યાયવાલો સાધુ ચંદ્ર સૂર્ય શિવાય ગ્રહ, નક્ષત્ર અને તારારૂપ જ્યોતિ-
ષ્ક દેવતાની તેજ્જલેશ્યાને ઉલ્લંઘન કરે છે. પાંચ માસના પર્યાયવાલો સાધુ
ચંદ્ર સૂર્ય એવા જ્યોતિષ દેવની તેજ્જલેશ્યાને ઉલ્લંઘન કરે છે. છ માસ પ-
ર્યાયવાલો સાધુ સૌધર્મ અને ઇશાન દેવલોકના દેવતાની તેજ્જલેશ્યાને ઉલ્લં-
ઘન કરે છે. સાત માસના પર્યાયવાલો સાધુ સનત્કુમાર અને માહેંદ્ર દેવલોકના

કુમારમાર્હિદાણં તેજલેસં વીઙ્વયઃ । અદ્વમાસપરિયાણ સમણે નિગ્ગંથે વંજલોગ-
લંતગદેવાણં તેજલેસં વીઙ્વયઃ । નવમાસપરિયાણ સમણે નિગ્ગંથે મહાશુકસહ-
સ્સારાણં દેવાણં તેજલેસં વીઙ્વયઃ । દસમાસપરિયાણ સમણે નિગ્ગંથે આણય-
પાણયઆરણઅચ્ચુઆણં દેવાણં તેજલેસં વીઙ્વયઃ । એકારસમાસપરિયાણ
સમણે નિગ્ગંથે ગેવેજ્ઞાણં દેવાણં તેજલેસં વીઙ્વયઃ । બારમાસપરિયાણ સમણે
નિગ્ગંથે અણુચરોવવાશ્યાણં દેવાણં તેજલેસં વીઙ્વયઃ । તેણ પરં સુકે સુક્કાજિ-
જાતી જવિત્તા સિજ્ઞઃ બુજ્ઞઃ મુચ્છઃ પરિનિવ્વાહસવ્વપુરુષાણમંતંકરેશ્ચિ ॥

इति श्रीमुनिचंद्रसूरिविरचितायां धर्मबिंदुवृत्तौ
यतिधर्मविषयविधिः षष्ठोऽध्यायः समाप्तः ।

ના દેવતાની તેજોલેશ્યાને ઉલ્લંઘન કરે છે. આઠ માસના પર્યાયવાલો સાધુ
બ્રહ્મલોક અને લાંતક દેવલોકના દેવતાની તેજોલેશ્યાને ઉલ્લંઘન કરે છે. નવ
માસના પર્યાયવાલો સાધુ મહા શુક અને સહસ્રાર દેવલોકના દેવતાની તેજો-
શ્યાને ઉલ્લંઘન કરે છે. દશ માસના પર્યાયવાલો નિર્ઐથ મુનિ આનત, પ્રાણુત, આરણુ
અને અચ્યુત, દેવલોકના દેવતાની તેજોલેશ્યાને ઉલ્લંઘન કરે છે. અગીયાર
માસના પર્યાયવાલો નિર્ઐથ મુનિ ઐવેયક દેવતાની તેજોલેશ્યાને ઉલ્લંઘન કરે
છે બાર માસના પર્યાયવાલો નિર્ઐથ મુનિ અતુત્તર વિમાનના દેવતાની તેજોલે-
શ્યાને ઉલ્લંઘન કરે છે, ત્યાર પછી શુક્લ અને શુક્લાભિજ્ઞત્ય થઈને સિદ્ધ થાય
છે, બુદ્ધ થાય છે, મુક્ત થાય છે, પરિ નિર્વાણ થાય છે, યાવત્ સર્વ દુઃખનો અંત
કરે છે. (એટલે સાસાન્ય રીતે અણિમાદિ ઐશ્વર્ય પામે છે, બુદ્ધ કહેતાં કેવલિ
થાય છે, મુક્ત કહેતાં ભવોપગ્રાહી કર્મથી મુક્ત થાય છે, પરિનિર્વાણ કહેતાં
સર્વથા કર્મ રહિત થઈ યાવત્ સર્વ દુઃખનો અંત કરે છે.)

इति मुनियंद्र विरचित धर्म बिंदु अथनी टीकाने विषे
यतिधर्मना विषयना विधि नामे छठो अ-
ध्याय संपूर्ण થયો.

સસમઃ અધ્યાયઃ ।

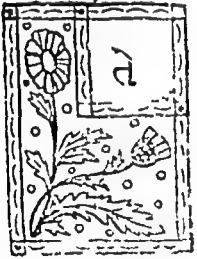
તસ્ય ચેદમાદિસૂત્રમ્ ।

ફલપ્રધાન આરંજ ઇતિ સદ્લોકનીતિતઃ ।

સંક્ષેપાહુત્તમસ્યેદં વ્યાસતઃ પુનરુચ્યતે ઇતિ ॥ ૧ ॥

ફલં પ્રધાનં યસ્યેતિ સ તથા આરંજોધર્માદિગોચરા પ્રવૃત્તિઃ ઇતિ અસ્યાઃ સદ્લોકનીતિતઃ શિષ્ટજનસમાચારાત્ કિમિત્યાહ, સંક્ષેપાત્પરિમિતરૂપયા ઉક્તમસ્ય

અધ્યાય સાતમો.

તું આ પ્રથમ સૂત્ર—

મૂલાર્થ—જેનું ફલ પ્રધાન હોય તેનો આરંભ કરવો, એ સત્પુરૂષોની નીતિ છે, તેથી ગ્રંથના આઘમાં ધર્મનું આ ફલ છે, એમ સંક્ષેપમાં કહેલું છે, તે ધર્મના ફલને હવે વિસ્તારથી કહે છે. ૧

ટીકાર્થ—શિષ્ટ જનનો એવો આચાર છે કે, પ્રલ જમાં પ્રધાન છે, એવી ધર્માદિક સ બંધી પ્રવૃત્તિ કરવી એવી સત્પુરૂષોની નીતિનો આશ્રય કરી ગ્રંથકારે ‘ધર્મનું આ ફલ છે’ એમ સંક્ષેપથી ગ્રંથના આરંભમાં ‘ધનદો ધનાર્થિનાં

ધર્મસ્યેદંફલં “ ધનદો ધનાર્થિનાં પ્રોક્તઃ ” ઇતિ શ્લોકેન શાસ્ત્રાદૌ વ્યાસતો વિ-
સ્તરેણ પુનરુચ્યતે ઇદમિદાનીમિતિ ॥ ૧ ॥

નનુ યદિ વ્યાસતઃ પુનરિદાનીં વદ્યતે તત્કિમિતિ સંકેપાત્ પૂર્વં ફલમુક્ત-
મિત્યાશંક્યાહ ।

પ્રવૃત્ત્યંગમદઃ શ્રેષ્ઠં સત્ત્વાનાં પ્રાયશશ્ચ યત્ ।

આદૌ સર્વત્ર તદ્યુક્તમજિધાતુમિદં પુનઃ ॥૨॥ ઇતિ ।

પ્રવૃત્ત્યંગં પ્રવૃત્તિકારણં અદઃ ફલં શ્રેષ્ઠં જ્યાયઃ સત્ત્વાનાં ફલાર્થિનાં
પ્રાણિવિશેષાણાં પ્રાયશઃ પ્રાયેણ ચકારો વક્તવ્યાંતરસમુચ્ચયે । યદ્યસ્માદાદૌ પ્રથમં
સર્વત્ર સર્વકાર્યેષુ તત્તસ્માદ્યુક્તમુચિતમજિધાતું જ્ઞાપિતું સંકેપાદાવિતિ આદાવેવ
વિસ્તરેણ ફળભણને શાસ્ત્રાર્થસ્ય અતિવ્યવધાનેન શ્રોતુસ્તત્ર નીરસજાવપ્રસંગેનાદર
એવ સ્યાદિતિ, ઇદં પુનરિતિ યત્પુનર્વ્યાસતઃ ફલં તદિદં વદ્યમાણસ્મ ॥ ૨ ॥

પ્રોક્તઃ ' એ શ્લોક વડે કહેલું છે તેને [ધર્મના ફલને] હવે વિસ્તારથી કહેછે
અહિં કાઠ શંકા કરે કે, હવે તમે ધર્મનું ફલ વિસ્તારથી કહો છો તો
પ્રથમ સંક્ષેપથી કેમ કહ્યું ? તેનો ઉત્તર આપે છે.

મૂલાર્થ—સર્વ કાર્યને વિષે પ્રાણીઓને પ્રવૃત્તિ થવાનું કારણ
પ્રાયે કરી એના ફલનું કહેવું, એ શ્રેષ્ઠ છે, માટે અંથના આરંભને
વિષે સંક્ષેપે ફલ કહેવું, તે યુક્ત છે, અને હવે અંથને અંતે ધર્મના
ફલને વિસ્તારથી કહેવું તે યુક્ત છે. ૨

ટીકાર્થ—ફલના અર્થી એવા પ્રાણીઓને ધર્માદિ સર્વ કાર્યમાં પ્રવૃ-
ત્તિ થવાનું કારણ પ્રાયે કરી ફલ છે, તે હેતુ માટે આ અંથના આદિમાં સ-
ંક્ષેપથી ફલ કહ્યું, તે યુક્ત છે કારણકે, પ્રથમથીજ વિસ્તાર વડે ફલ કહીએ
તો શાસ્ત્રના અર્થને કહેવાનો ઘણો અંતર થવાથી સાંભળનારને નીરસ ભાવ
થવાનો પ્રસંગ આવે તેથી કરીને શાસ્ત્ર સાંભળવામાં અનાદરજ થાય માટે
આદ્યમાં સંક્ષેપથી ફલ કહેવું અને અંતે વિસ્તારથી ફલ કહેવું, તે યુક્ત છે.
તેથી હવે અંથકાર ધર્મના ફલને વિસ્તારથી કહે છે. ૨

યથા—વિશિષ્ટં દેવસૌખ્યં યન્નિવસૌખ્યં ચ યત્પરમ્ ।

ધર્મકલ્પદ્રુમસ્યેદં ફલમાહુર્મનીષિણઃ ॥ ૩ ॥ ઇતિ ।

વિશિષ્ટં સૌધર્માદિદેવલોકસંબંધિતયાશેષદેવસૌખ્યાતિશાયિ દેવસૌખ્યં સુર
શર્મં યદિહૈવ વક્ત્ર્યમાણં શિવસૌખ્યં મુક્તિશર્મં ચઃ સમુચ્ચયે યદિતિ પ્રાગ્વત્ પરં
પ્રકૃષ્ટં તત્કિમિત્યાહ ધર્મકલ્પદ્રુમસ્ય જ્ઞાવધર્મકલ્પપાદપસ્ય દ્વં પ્રતીતરૂપતયા પ્રચિ-
માનં ફલં સાધ્યમાહુઃઉક્તવંતઃમનીષિણઃ સુધર્મસ્વામિપ્રભૃતયો મહામુનય ઇતિ
॥ ૩ ॥

ઇત્યુક્તો ધર્મઃ સાંપ્રતમસ્ય ફલમનુવર્ણયિષ્યામઃ ॥ ૪ ॥ ઇતિ

સુગમમેવ । ૪

દ્વિવિધં ફલમનંતરપરંપરાજ્ઞેદાદિતિ ॥ ૫ ॥

મૂલાર્થ—દેવસંબંધી મોટું સુખ અને ઉત્કૃષ્ટ મોક્ષસુખ એ
ધર્મરૂપી કલ્પવૃક્ષનું ફલ છે, એમ મોટા બુદ્ધિમાન્ પુરૂષો કહે છે. ૩

ટીકાર્થ—વિશિષ્ટ એટલે સૌધર્માદિ દેવલોકને સંબંધે કરી બાકી રહે-
લા દેવ સંબંધી સુખથી અતિશય મોટું દેવસુખ કે જે આગળ કહેવામાં
આવશે તથા અહિં પણ આગળ કહેવામાં આવશે એવું ઉત્કૃષ્ટ મોક્ષસુખ
તે બંને ભાવધર્મરૂપ કલ્પવૃક્ષના વિખ્યાત ફલ છે, એમ સુધર્મા સ્વામી પ્રમુખ
મહાન્ મુનિઓ કહે છે. ૩

મૂલાર્થ—એવી રીતે ગૃહસ્થ ધર્મ અને યતિધર્મ કહેવામાં
આવ્યો, હવે તે ધર્મના ફલનું વર્ણન કરીએ છીએ. ૪

એ સૂત્રનો અર્થ સુગમ છે, તેથી ટીકા આપી નથી. ૪

મૂલાર્થ—અનંતર ફલ અને પરંપરા ફલ એમ બે પ્રકારનું
ધર્મનું ફલ છે. ૫

દ્વિવિધં દ્વિરૂપં ફલં ધર્મસ્ય કથમિત્યાહ ।

અનંતરપરંપરાજેદાત્ । આનંતર્યેણ પરંપરયા ચ ॥ ૫ ॥

તત્રાનંતરફલમુપપ્ત્તવહાસ ઇતિ ॥ ૬ ॥

તત્ર તયોર્મધ્યેઽનંતરફલં દર્શ્યતે તથા ઉપપ્ત્તવહાસ ઉપપ્ત્તવસ્ય રાગદ્વેષા
દિદોષોષેકલક્ષણસ્ય હાસઃ પરિહાણિઃ ॥ ૬ ॥

તથા— જાવૈશ્વર્યવૃદ્ધિરિતિ ॥ ૭ ॥

ભાવૈશ્વર્યસ્ય ઔદાર્યદાક્ષિણ્યપાપજુગુપ્સાદિગુણદ્વાજલક્ષણસ્ય વૃદ્ધિ-
ત્કર્ષઃ ॥ ૭ ॥

તથા—જનપ્રિયત્વમિતિ ॥ ૮ ॥

સર્વલોકચિરાહ્વાદકત્વમ્ ॥ ૮ ॥

ટીકાર્થ—ધર્મનું ફલ એ પ્રકારનું છે. તે કયે પ્રકારે ? એક અનંતર
ફલ અને બીજું પરંપરા ફલ—એ એ ભેદથી જાણવું ૫

મૂલાર્થ—તેમાં રાગાદિ ઉપદ્રવનો નાશ થવો એ અનંતર
ફલ છે. ૬

ટીકાર્થ—પ્રથમ કહેલ ધર્મના એ ફલમાં અનંતર ફલ દેખાડે છે,
જન્મક્ર, રાગ દ્વેષાદિ દોષનો વિશેષ ઉદય થવા રૂપ લક્ષણવાળા ઉપદ્રવનો સર્વ
પ્રકારે નાશ થવો—એ ધર્મનું અનંતર ફલ છે. ૬

મૂલાર્થ—ભાવૈશ્વર્યની વૃદ્ધિ થવી એ ધર્મનું અનંતર ફલ છે. ૭

ટીકાર્થ—ભાવૈશ્વર્ય એટલે ઉદારતા, અનુકૂલતા, પાપકર્મની નિંદા,
વગેરે ગુણોનો લાભ તેની વૃદ્ધિ એટલે ઉત્કર્ષ એ ધર્મનું અનંતર ફલ છે. ૭

મૂલાર્થ—લોકપ્રિય થવું, એ ધર્મનું અનંતર ફલ છે. ૮

ટીકાર્થ—સર્વ લોકના ચિત્તને આનંદ ઉપજાવવાપાત્રું એ ધર્મનું
અનંતર ફલ છે. ૮

પરંપરાફલં તુ સુગતિજન્મોત્તમસ્થાનપરંપરાનિર્વાણાવા-
સિરિતિ ॥ ૯ ॥

યત્સુગતિજન્મ યત્તોત્તમસ્થાનપરંપરયા કરણજૂતયા નિર્વાણં તયોરવાસિઃ
પુનઃપરંપરાફલમિતિ ॥ ૯ ॥

અથ સ્વયમેવૈત્સૂત્રં જ્ઞાવયતિ ।

સુગતિર્વિશિષ્ટદેવસ્થાનમિતિ ॥ ૧૦ ॥

સુગતિઃ કિમુચ્યતે ઇત્યાહ, વિશિષ્ટદેવસ્થાનં સૌધર્માદિકલ્પલક્ષણમ્
॥ ૧૦ ॥

તત્રોત્તમા રૂપસંપત્, સત્સ્થિતિપ્રજ્ઞાવસુખદ્યુતિદ્વેશ્યાયોગઃ,

મૂલાર્થ—સારી ગતિમાં જન્મ થવો, ઉત્તમ સ્થાનની પરં-
પરાએ મોક્ષની પ્રાપ્તિ થવી, એ બેનું જે થવું, તે ધર્મનું પરંપરા
ફલ છે. ૯

ટીકાર્થ—સારી ગતિમાં જન્મ થવો, ઉત્તમ સ્થાનની પરંપરાએ કરી
મોક્ષની પ્રાપ્તિ થવી એ બંનેનું થવું તે ધર્મનું પરંપરા ફલ છે. ૯

હવે સૂત્રકાર પોતેજ એ સૂત્રની ભાવના કરે છે. એટલે પરંપરા ફલને
દર્શાવનાર સૂત્રનો વિસ્તાર કરે છે.

મૂલાર્થ—સૌધર્મ દેવલોકાદિ સારા સ્થાન પ્રત્યે જવું, તે સુ-
ગતિ કહેવાય છે.

ટીકાર્થ—સુગતિ એટલે શું? સૌધર્માદિ દેવલોક તે સુગતિ કહે-
વાય છે. ૧૦

મૂલાર્થ—તે દેવલોકમાં ઉત્તમ રૂપની સંપત્તિ, સ્થિતિ, પ્રભાવ
મુખ્ય, કાંતિ અને લેશ્યાનો સારો યોગ થાય છે, નિર્મલ એવા ધર્મ-

વિશુદ્ધેન્દ્રિયાવધિત્વં, પ્રકૃષ્ઠાનિ જોગસાધનાનિ, દિવ્યો વિમાન-
નિવહઃ, મનોહરાણ્યુદ્યાનાનિ, રમ્યા જલાશયાઃ, કાંતા અપ્સ-
રસઃ, અતિનિપુણાઃ કિંકરાઃ, પ્રગટ્તો નાટ્યવિધિઃ, ચતુરોદારા
જોગાઃ, સદાચિત્તાહ્લાદઃ, અનેકસુખહેતુત્વં, કુશલાનુબંધઃ, મહા-
કલ્યાણપૂજાકરણં, તીર્થંકરસેવા, સદ્ધર્મશ્રુતૌ રતિઃ, સદાસુખિ-
ત્વમિતિ ॥ ૧૧ ॥

તત્ર દેવસ્થાને ઉત્તમા પ્રકૃષ્ઠા રૂપસંપત્ શરીરસંસ્થાનલક્ષણા । સત્યઃ
સુંદરા યાઃ સ્થિતિપ્રજાવસુખદ્યુતિલેશ્યાસ્તાભિયોગઃ સમાગમઃ તત્ર સ્થિતિઃ પદ્યો-
પમસાગરોપમપ્રમાણાયુષ્કલ્પલક્ષણા । પ્રજાવો નિગ્રહાનુગ્રહસામર્થ્યૌ સુખં ચિત્તસમાધિલ-
ક્ષણં । દ્યુતિઃ શરીરાજરણાદિપ્રજા । લેશ્યાસ્તેજોલેશ્યાદિકા ઇતિ । વિશુદ્ધાનિ

દ્રિયો તથા અવધિજ્ઞાન, ઉત્કૃષ્ટ એવા ભોગના સાધનો, દિવ્ય વિ-
માનોનો સમૂહ, મનોહર ઉદ્યાનો, રમ્ય જલાશયો, સુંદર અપ્સરા
ઓ, અતિનિપુણ સેવકો, અતિ રમણીય નાટક વિધિ, ચતુર ઉદાર
ભોગ, સદા ચિત્તને વિષે આનંદ, અનેક સુખના કારણો, પરિણામે
સુખકારી સર્વે કાર્યની સંતતિ, મહા કલ્યાણકને વિષે પૂજાનું કર-
વું, તીર્થંકરની સેવા, શુભ ધર્મને સાંભળવામાં પ્રીતિ, અને નિરંતર
સુખીપણું—એ સર્વની પ્રાપ્તિ થવી એ ધર્મનું પરંપરા ફલ છે. ૧૧

ટીકાર્થ—તે દેવલોકમાં શરીરની સંસ્થાન રૂપ લક્ષણવાલી રૂપ સં-
પત્તિ, સુંદર એવા સ્થિતિ પ્રભાવ, સુખ કાંતિ, અને લેશ્યાનો યોગ તેમાં સ્થિ-
તિ એટલે પદ્યોપમ—સાગરોપમ પ્રમાણે આયુષ્યની સ્થિતિ, પ્રભાવ એટલે
નિગ્રહ અને અનુગ્રહ કરવાનું સામર્થ્ય, સુખ એટલે ચિત્તની સમાધિ, દ્યુતિ
એટલે શરીરના આભરણાદિકની કાંતિ, તેજોલેશ્યાદિ લેશ્યા, તેનો યોગ થવો,
વિશુદ્ધ એટલે પોત પોતાના વિષયનું અવિપરીત જ્ઞાનનું ઉત્પન્ન થવું, તે
વડે નિર્મલ એવી ઈન્દ્રિયો અને અવધિજ્ઞાનવાળું દેવપણું, ઉત્કર્ષવાલા ભોગના
સાધનો, તેને દર્શવિ છે. દિવ્ય એટલે પોતાની પ્રભાથી સમગ્ર તેજસ્વી સમૂહને

સ્વવિષયાવિષયસ્તજ્ઞાનજનનેન નિર્મલાનીંદ્રિયાણિ અવધિશ્ચ યસ્ય સ તથા તજ્ઞાવ-
સ્તત્ત્વં । પ્રકૃષ્ટાણિ પ્રકર્ષવંતિ જોગસાધનાણિ જોગોપકરણાણિ । તાન્યેવ દર્શયતિ
દિવ્યો નિજપ્રજ્ઞામંરુદ્ધવિરૂંભિતાશેષતેજસ્વિચક્રો વિમાનનિવહઃ વિમાનસંઘાતઃ ।
મનોહરાણિ મનઃપ્રમોદપ્રદાણિ । અશોકચંપકપુંનાગનાગપ્રમૃતિવનસ્પતિસમાકુલાણિ
ઉદ્યાનાણિ વનાણિ । રમ્યા સંતું યોગ્યા જલાશયા વાપીહ્રદસરોવરલક્ષણાઃ ।
કાંતાઃ કાંતિજ્ઞાજઃ અપ્સરસો દેવ્યઃ । અતિનિપુણાઃ પરિશુદ્ધવિનયવિધિવિધા-
યિનઃ કિંકરાઃ પ્રતીતરૂપા એવ । પ્રગટ્તઃ પ્રૌઢો નાટ્યવિધિઃ તીર્થંકરાદિચરિત-
પ્રતિબદ્ધાન્નિનયલક્ષણઃ । ચતુરોદારાઃ ચતુરા ઇટિયેવેન્દ્રિયચિત્તાદ્દેપદક્ષા ઉદા-
રાશ્ચોત્તમાઃ જોગાઃ શબ્દાદયઃ શ્રોત્રાદીંદ્રિયવિષયાઃ । સદા સતતં ચિત્તાહ્લાદો મનઃ-
પ્રસાદરૂપઃ । અનેકેષાં સ્વવ્યતિરિક્તાનાં દેવાદીનાં તત્તન્નાનાવિધસમુચિતાચાર
સમાચરણચાતુર્યગુણેન સુખદેતુત્વં સંતોષનિમિત્તજ્ઞાવઃ । કુશલઃ પરિણામસુંદરોઽ-

વિડંબિત કરનાર એવો વિમાનોનો સમૂહ, મનોહર એટલે મનને હર્ષ આપ-
નારા અશોક, ચંપો, પુન્નાગ, અને નાગકેશર, વગેરે વનસ્પતિઓથી ભરપૂર
એવા ઉદ્યાનો, રમવાને યોગ્ય એવા વાવ્ય, ધરા, અને સરોવરાદિ જલાશયો,
કાંતિવાદી દિવ્ય અપ્સરાઓ, અતિનિપુણ એટલે શુદ્ધ વિનય વિધિને કરનારા
સેવકો, અતિસુંદર નાટ્ય વિધિ એટલે તીર્થંકર વગેરેના ચરિત્રથી યુક્ત એવા
અભિનયવાલા નાટકો, ચતુર એટલે તત્કાલ ઇંદ્રિયો તથા ચિત્તને આકર્ષવામાં
કુશલ એવા શબ્દાદિક વિષયો, સતત મનની પ્રસન્નતા, પોતાથી જુદા એવા
દેવાદિકને તે તે વિવિધ જાતના યોગ્ય એવા આચારને સંપાદન કરવાના ચા-
તુર્ય ગુણ વડે ખીજાને સંતોષ પામવાનું નિમિત્ત કારણ, કુશળ એટલે પરિ-
ણામે સુંદર એવો સર્વ કાર્યનો કુશલાનુબંધ — સુખની પરંપરાનું ઉત્પન્ન
થવાપણું, મોટા કટ્યાણુકો એટલે તીર્થંકરોના જન્મ, તથા મહા વૃત્તના અં-
ગીકાર કરવાના સમયો, તેમને વિષે સ્નાત્ર, પુષ્પારોપણ, ધૂપવાસ ઇત્યાદિ
આપવાના પ્રકારે કરી પૂજા કરવી, પોતાના પ્રભાવે કરી ત્રણ જગતના જી-
વોના મનને જેમણે વશ કરેલા છે. અને અમૃતના વર્ષાદેવી રસિક દેશનાના વિ-
ધિથી જેમણે ભવ્ય પ્રાણીઓના મનના તાપને નાશ કરેલો છે એવા પુરુષરત્ન

નુવંધઃ સર્વકાર્યાણાં । મહાકલ્યાણકેષુજિનજન્મમહાવ્રતપ્રતિપત્યાદિષુ પૂજાયાઃ
સ્નાત્રપુષ્પારોપણધૂપવાસપ્રદાનાદિના પ્રકારેણ કરણં નિર્માપણં । તીર્થંકરાણાં
નિજપ્રજ્ઞાવાવર્જિતજગત્ત્રયજંતુમાનસાનાં અમૃતમેવાસારાકારસરસદેશનાવિધિનિહ-
તઙ્ગવ્યજ્ઞવિક્રજનમનઃસંતાપાનાં પુરુષરત્નાવિશેષાણાં સેવા વંદનનમનપર્યુપાસનપૂજના-
દિનારાધના । સતઃ પારમાર્થિકસ્ય ધર્મસ્ય શ્રુતચારિત્રદ્વક્ષણસ્ય શ્રુતાવાકર્ણને
રતિઃ સ્વર્ગપ્રજ્ઞવતુંબુરુપ્રજૃતિગાંધર્વિકારબ્ધપંચમસ્વરગીતશ્રવણરતેરપિ સકાશાદધિ
કસંતોષદ્વક્ષણા । સદા સર્વકાલં સુખિત્વં વાહ્યશયનાસનવત્સાલંકારાદિજનિતશરી
રસુખયુક્તત્ત્વમ્ ॥ ૧૧ ॥

તથા તચ્ચુતાવપિ વિશિષ્ટે દેશે વિશિષ્ટ એવ કાલે સ્ફીતે
મહાકુલે નિઃકલંકકેન્દ્રવ્યેન ઉદગ્રે સદાચોરેણ આખ્યાયિકા-
પુરુષયુક્તે અનેકમનોરથાપૂરકમત્યંતનિરવધં જન્મેતિ ॥ ૧૨ ॥

તીર્થંકરેની વંદના, નમન, ઉપાસના અને પૂજા વગેરેથી આરાધના કરવી, સત્
એટલે પારમાર્થિક એવા શ્રુત ચારિત્ર લક્ષણવાલા ધર્મને સાંભળવામાં પ્રીતિ
એટલે સ્વર્ગમાં ઉત્પન્ન થયેલા તુ યુગ્વગેરે ગાંધર્વોએ આરંભેલા પંચમસ્વરના
ગીતને સાંભળવાની પ્રીતિથી પણ અધિક સંતોષવાળી એવી પ્રીતિ સદાસુખી
પણુ એટલે બાહેરના શયન, આસન, વસ્ત્ર અને અલંકાર વગેરેથી ઉત્પન્ન
થયેલ શરીરના સુખથી યુક્તપણુ એ સર્વે દેવ-સુગતિને વિષે પ્રાપ્ત
થાય છે. ૧૧

મૂલાર્થ—દેવલોકથી ચ્યંચા પછી પણ સારા દેશમાં, સારા
કાલમાં, વંશવડે કલંકરહિત, સદાચારવડે મોટા અને જેની મોટી
કથાઓ છે એવા પુરુષોથી યુક્ત એવા પ્રસિદ્ધ કુલમાં અનેક મનો-
રથોને પુરનાર અને અત્યંત પાપથી રહિત એવું જન્મ
થાય છે. ૧૨

તત્ક્યુતાવપિ દેવલોકાદવતારે કિં પુનસ્તત્રમુખમેવેત્યપિશબ્દાર્થઃ । વિશિષ્ટે
દેશે મગધાદૌ વિશિષ્ટ એવ કાલે સુખમદુઃખમાદૌ સ્ફીતે પરિવારાદિસ્ફીતિમતિ
મહાકુલે ઈક્ષ્વાકાદૌ, નિઃકલંકે અસદાચારકલંકપંકવિકલે, અન્વયેન પિતૃપિ-
તામહાદિપુરુષપરંપરયા અત એવ જદગ્રે જઙ્ગટે કેનેત્યાહ સદાચારેણ દેવગુરુસ્વ-
જનાદિસમુચિતપ્રતિપત્તિલક્ષણેન, આખ્યાયિકા કથા તત્પ્રતિવષ્ટા યે પુરુષા-
સ્તથાવિધાન્યાસાધારણાચરણગુણેન તૈર્યુક્તે સંવષ્ટે કિમિત્યાહ અનેકમનોરથા-
પૂરકં સ્વજનપરજનપરિવારાદિમનોઽન્નિલ્લપિતપ્રણેયકારિ, અત્યંતનિરવયં શુચલ-
ગ્રશુચગ્રહાવલોકનાદિવિશિષ્ટગુણસમન્વિતેન એકાંતતો નિશ્ચલદોષવિકલં જન્મ
પ્રાપ્તુર્જીવ ઇતિ ॥ ૧૨ ॥

તત્ર ચ યદ્ભવતિ તદાહ ।

ટીકાર્થ—દેવલોકથી અન્યા પછી પણ તેમને સુખ થાય છે તો દેવ-
લોકમાં સુખ હોય, તેમાં શું કહેવું ? એ અપિ શબ્દનો અર્થ છે. મગધ વગેરે
સારા દેશમાં, સુખમદુઃખમાદિક સારા કાલમાં, પરિવારાદિ સહિત એવા ઈક્ષ્વાકુ
વગેરેના મોટા કુલમાં, જન્મ થાય છે તે મોટા કુલ એટલે જે કુલ અસત્
આચારના કલંક રૂપ કાદવથી રહિત છે. પિતા અને પિતામહ (બાપદાદા)
ઇત્યાદિ પુરૂષોની પરંપરા એ યોગ્ય એવા દેવગુરુ સ્વજનાદિક પુરૂષોની ઉચિત
સેવા રૂપ સદાચારથી યુક્ત છે. વળી કથા સાથે (બાંધેલા) જોડાએલા ખ્યા-
તિવાલા પુરૂષોથી યુક્ત છે એટલે અન્ય પુરૂષોથી ન બની શકે એવા તે પ્ર-
કારના અસાધારણ આચરણ ગુણ વડે જમની કથાઓ પ્રસિદ્ધ છે, એવા પુરૂ-
ષોથી યુક્ત જે મહાકુલ છે, તેમાં તે પુરૂષોનો જન્મ થાય છે, તે જન્મ કેવું
છે ? અનેક મનોરથોને પૂરનાર એટલે સ્વજન પરજન આદિના મનોરથોને
પૂરણ કરનાર અને અતિશય નિર્દોષ એટલે શુભ લગ્ન તથા શુભ ગ્રહોની
દૃષ્ટિ ઇત્યાદિ વિશિષ્ટ ગુણ સહિત હોવાથી એકાંતે સર્વ દોષથી રહિત એવું
પૂર્વે કહ્યા તે દેવલોકથી અન્યેલા પુરૂષોનું જન્મ થાય છે. ૧૨

તે ઉત્તમ મનુષ્ય જન્મને વિષે જે હોય છે, તેને કહે છે.

સુંદરં રૂપં, આલયો લક્ષણાનાં, રહિતમામયેન, યુક્તં પ્રજ્ઞ-
યા, સંગતં કલાકલાપેનેતિ ॥ ૧૩ ॥

સુંદરં શુભસંસ્થાનવત્તયા, રૂપમાકારઃ, આલયો લક્ષણાનાં ચક્રવર્જસ્વસ્તિકમી-
નકલશકમલાદીનાં, રહિતં પરિત્યક્તં આમયેન જ્વરાતિસારજગંદરાદિના રોગેણ,
યુક્તં સંગતં પ્રજ્ઞયા બહુબહુવિધાદિવિશેષણગ્રાહિકયા વસ્તુબોધશક્ત્યા, સંગતં
સંબદ્ધં કલાનાં લિપિશિક્ષાદીનાં શકુનિરુત્પર્યવસાનાનાં કલાપેન સમુદાયેન
॥ ૧૩ ॥

તથા—ગુણપદ્ધપાતઃ, અસદાચારજીરૂતા, કલ્યાણમિત્રયોગઃ,
સત્કથાશ્રવણં, માર્ગાનુગો બોધઃ, સર્વોચિતપ્રાપ્તિઃ હિતાય, સત્ત્વ-
સંઘાતસ્ય, પરિતોષકરી ગુરૂણાં, સંવર્જની ગુણાંતરસ્ય, નિદર્શ-

મૂલાર્થ—સુંદર રૂપ, લક્ષણોનું સ્થાન, રોગે રહિત, બુદ્ધિએ
યુક્ત અને કલાઓના સમૂહ વડે યુક્ત એવું જન્મ થાય છે. ૧૩

ટીકાર્થ—સુંદર એટલે શુભ સંસ્થાન સહિત એવું રૂપ, ચક્ર, વળ,
સ્વસ્તિક, મત્સ્ય, કલશ અને કમળ વગેરે લક્ષણોનું સ્થાન રૂપઃ તેમ વળી
જ્વર, અતિસાર ભગંદર વગેરે રોગથી રહિત, બહુ અને બહુ વિધ ઇત્યાદિ
વિશેષણોને ગ્રહણ કરનારી વસ્તુબોધની શક્તિ રૂપ બુદ્ધિથી યુક્ત અને લિપિ,
શિક્ષાથી માંડીને પક્ષિઓના શબ્દોનું જ્ઞાન થાય ત્યાંસુધીની કલાઓના સમુ-
દાય વડે યુક્ત એવું જન્મ થાય છે. ૧૩

મૂલાર્થ—વળી ગુણ ઉપર પદ્ધપાત, નઠારા આચરણનો ભય,
પવિત્ર બુદ્ધિ આપનારા મિત્રોનો યોગ, સત્કથાનું શ્રવણ, મુક્તિ
માર્ગને અનુસરતો બોધ, ધર્મ, અર્થ અને કામને સેવવા પ્રત્યે ઉ-
ચિત વસ્તુનો પ્રાપ્તિ કે જે પ્રાણીઓના સમૂહના કલ્યાણને અર્થે

નં જનાનાં, અત્યુદારઆશયઃ, અસાધારણા વિષયાઃ, રહિતાઃ સંક્રે-
શેન, અપરોપતાપિન, અમંગુલાવસાનાઈતિ ॥૧૪॥

ગુણાઃ શિષ્ટચરિતવિશેષા અસજ્જનાનજ્ઞયર્થનાદયઃ । તથા ચ પઠન્તિ ।

“ અસંતો નાજ્યર્થ્યાઃ સુહૃદપિ ન યાચ્યસ્તનુધનઃ,
પ્રિયાવૃત્તિર્ન્યાપ્યા મલ્લિનમસુજંગેઽધ્યમુકરમ્ ।
વિપદ્યુષ્ઠૈઃ સ્થેયં પદમનુવિધેયં ચ મહતાં,
સતાં કેનોદ્દિષ્ટં વિષમમસિધારાવ્રતમિદમ્ ॥ ૧ ॥

તેષાં પક્ષોઽચ્યુપગમઃ તત્ર પાતોઽવતાર ઇતિ । અત એવ અસદાચારજીરુતા ।
ચૌર્યપારદાર્યાધનાચારાદ્ વ્યાધિવિષમપ્રદીપનકાદિજ્ઞ્ય ઇવદૂરં જીરુજ્ઞાવઃ । કલ્યા-

થાય છે, જે માતાપિતાદિ ગુરૂજનને સંતોષ કરનારી છે, બીજા ગુ-
ણને વધારનારી છે અને લોકને દૃષ્ટાંત દેવા યોગ્ય છે, અતિ ઉદાર
એવો મનનો પરિણામ થાય છે. અસાધારણ વિષયો પ્રાપ્ત થાય છે,
જે વિષયો કલેશ રહિત, પરને પરિતાપ નહીં કરનારા અને સુંદર
પરિણામ વાલા છે. ૧૪

ટીકાર્થ—ગુણ એટલે દુર્જનની પ્રાર્થના ન કરવી વિગેરે શિષ્ટ પુરુ-
ષોના આચરણો; તેને માટે નીતિ શાસ્ત્રમાં કહેલું છે—

“ અસત્પુરુષોની પાસે પ્રાર્થના કરવી નહીં, મિત્ર કે સગો હોય પણ
જે તે થોડા ધનવાલો હોય તો તેની પાસે યાચના કરવી નહીં. ન્યાયથી
સુંદર નિર્વાહ કરવો, પ્રાણનો નાશ થાય તો પણ અકાર્ય કરવું નહીં, વિપત્તિ
આવે ત્યારે ઉન્નતપણે રહેવું અને મોટા પુરુષોના આચરણને અનુસરવું આ
પ્રકારનું અદ્ભુત ધાર જેવું આકર્ષક મોટા પુરુષોનું વ્રત કાણે ઉપદેશ કરેલું
છે ? ૧ એ તો સત્ પુરુષોનો સ્વભાવજ છે.

તે ગુણોનો પક્ષપાત એટલે તે ગુણો પોતાનામાં આવે એવી રીતે કરવું,
એથીજ કરીને અસત્ આચરણથી ભય રાખવો એટલે ચોરી, બચ્ચિચાર વગેરે

નિબંધનૈર્જનૈર્યોગઃ સંબંધઃ । સતાં સદાચારાણાં ગૃહિણાં યતીનાં ચ
કથાશ્રવણં ચરિતાકર્ણનં । માર્ગાનુગો મુક્તિપથાનુવર્તીં વોધો વસ્તુપરિહ્નેદઃ । સર્વેષાં
ધર્માર્થિકામાનામારાધનં પ્રત્યુચિતાનાં વસ્તૂનાં પ્રાપ્તિર્દ્વાજઃ સર્વોચિતપ્રાપ્તિઃ । કીદ-
ર્યસાવિતિ વિશેષણચતુષ્ટયેનાહ । હિતાય કલ્યાણાય સત્ત્વસંઘાતસ્ય જંતુજાતસ્ય,
પરિતોષકરી પ્રમોદદાયિની ગુરુણાં માતાપિત્રાદિલોકસ્ય, 'સંવાર્દિની વૃદ્ધિકા-
રિણી ગુણાંતરસ્ય સ્વપરેષાં ગુણવિશેષસ્ય, નિદર્શનં દૃષ્ટાંતભૂમિસ્તેષુ તેષ્વાચરણવિશેષેષુ
જનાનાં વિશિષ્ટલોકોનાં । તથાસ્ત્યુદારોડતિતીવ્રૌદાર્યવાન્ આશયો મનઃપરિણામઃ
। અસાધારણા અન્યૈરસામાન્યાઃ શાલ્લિજ્ઞાદીનામિવ વિષયાઃ શબ્દાદયઃ ।
રહિતાઃ પરિહીણાઃ સંક્લેશેનાત્યંતાન્નિષ્વંગેન । અપરોપતાપિનઃ પરોપરોધવિકલ્લાઃ,
અમંગુલ્લાવસાનાઃ પથ્યાન્નજોગા ઇવ સુંદરપણિમાઃ ॥ ૧૪ ॥

અનાચારથી રોગ, વિષ અને બલતા અગ્નિ વગેરેની જેમ અતિશય ભય
રાખવો. કલ્યાણુ મિત્ર એટલે ધર્મને વિષે બુદ્ધિ થવાના કારણરૂપ પુરૂષો,
તેમનો સંબંધ રાખવો. સત્ એટલે સદાચારી એવા ગૃહસ્થો અને યતિઓના
ચરિત્રો સાંભળવા. મુનિ માર્ગને અનુસરતો બોધ કરવો એટલે સર્વ વસ્તુનું
યથાર્થ તત્ત્વ સમજવું. સર્વ ધર્મ, અર્થ અને કામના આરાધન કરવા પ્રત્યે
યોગ્ય એવી સર્વ વસ્તુની પ્રાપ્તિ થાય. તે પ્રાપ્તિ કેવી છે તે ચાર વિશેષણોથી
કહે છે. જંતુઓના સમૂહને કલ્યાણુ કરનારી, માતાપિતાદિ ગુરૂજનને પ્રમોદ
આપનારી, પોતાને તથા પરને બીજા ગુણોની વૃદ્ધિ કરનારી, અને તે તે
સુંદર આચરણને વિષે શિષ્ટ લોકોને દૃષ્ટાંત દેવાની ભૂમિકારૂપ એવી સર્વોચિત
પ્રાપ્તિ છે. તેમજ તીવ્ર ઉદારતાવાલો મનનો પરિણામ અન્ય પુરૂષોને સાધા-
રણ નહીં એવા શાલિભદ્રાદિકની જેમ શબ્દાદિક વિષયોની પ્રાપ્તિ થાય છે.
તે વિષયો કેવા છે ? અત્યંત આસક્તિએ રહિત, પરને પરિતાપ નહીં કરનારા,
અને પથ્ય વસ્તુના ભોગની પેઠે સુંદર પરિણામવાલા અસાધારણ વિષયોની
પ્રાપ્તિ થાય છે. ૧૪

તથા કાલે ધર્મપ્રતિપત્તિરિતિ ॥ ૧૫ ॥

કાલે વિષયવૈમુખ્યલાજાવસરલક્ષણે ધર્મપ્રતિપત્તિઃ સર્વસાવઘવ્યાપારપરિ-
હારરૂપા ॥ ૧૫ ॥

તત્ર ચ ગુરુસહાયસંપદિતિ ॥ ૧૬ ॥

ગુર્વી સર્વદોષવિકલત્વેન મહતી સહાયાનાં ગુરુગચ્છાદીનાં સંપત્ સંપત્તિઃ
॥ ૧૬ ॥

તતશ્ચ સાધુસંયમાનુષ્ઠાનમિતિ ॥ ૧૭ ॥

સાધુ સર્વાતિચારપરિહારતઃ શુદ્ધં સંયમસ્ય પ્રાણાતિપાતાદિપાપસ્થાનવિ-
રમણરૂપસ્ય અનુષ્ઠાનં કરણમ્ ॥ ૧૭ ॥

મૂલાર્થ—અવસર આવે ધર્મનું અંગીકાર કરવાપણું
થાય છે. ૧૫

ટીકાર્થ—અવસર એટલે વિષયથી વિમુખપણાના લાભનો સમય તેને
વિષે સર્વ સાવઘ વ્યાપારનો પરિહાર કરવારૂપ ધર્મનું અંગીકાર કરવાપણું
થાય છે. ૧૫

મૂલાર્થ—તે ધર્મની પ્રાપ્તિને અવસરે નિર્દોષ હોવાથી મોટી
ગુરુ આદિની સહાયતારૂપ સંપત્તિ મળે છે. ૧૬

ટીકાર્થ—ગુરુ એટલે સર્વ દોષ રહિતપણાએ મોટી ગુરુ ગચ્છ વગે-
રેની સંપત્તિ મળે છે. ૧૬

મૂલાર્થ—તે પછી સારી રીતે સંયમનું પાલન થાય છે. ૧૭

ટીકાર્થ—સર્વ અતિચારના પરિહારથી શુદ્ધ એવું પ્રાણાતિપાત વગેરે
પાપસ્થાનનું વિરમણરૂપ સંયમનું આચરણ કરવું. ૧૭

તતોઽપિ પરિશુદ્ધારાધનેતિ ॥ ૧૭ ॥

પરિશુદ્ધા નિર્મદ્વીમસા આરાધના આજીવિતાંતસંલેખના લક્ષણ ॥ ૧૭ ॥

તત્ર ચ વિધિવચ્છરીરત્યાગ ઇતિ ॥ ૧૮ ॥

શાસ્ત્રીયવિધિપ્રધાનં યથા જવતિ એવં કલ્પેવરપરિમોક્તઃ ॥ ૧૮ ॥

તતો વિશિષ્ટતરં દેવસ્થાનમિતિ ॥ ૧૯ ॥

વિશિષ્ટતરં પ્રાગ્લબ્ધદેવસ્થાનાપેક્ષયા સુંદરતરં સ્થાનં વિમાનાવાસલક્ષણ-
મસ્ય સ્યાત્ ॥ ૧૯ ॥

તતઃ સર્વમેવ શુદ્ધતરં તત્રેતિ ॥ ૨૦ ॥

મૂલાર્થ—શુદ્ધ સંયમ પાટયા પછી પણ અંતે પરિશુદ્ધ આરા-
ધના થાય છે. ૧૮

ટીકાર્થ—પરિશુદ્ધ એટલે મલિન નહીં, તેવી આરાધના એટલે જીવ-
નના અંત સમયે કરેલી સંલેખના થાય છે. ૧૮

મૂલાર્થ—તે સંલેખનામાં વિધિયુક્ત શરીરનો ત્યાગ થાય
છે. ૧૯

ટીકાર્થ—શાસ્ત્રમાં કહેલા વિધિનું જમ પ્રધાન પણ હોય, એવી રીતે
શરીરનો ત્યાગ કરે છે. ૧૯

મૂલાર્થ—પછી અતિશય શ્રેષ્ઠ એવું દેવતાનું સ્થાન મળે
છે. ૨૦

ટીકાર્થ—પ્રથમ પ્રાપ્ત થયેલા દેવતાના સ્થાનની અપેક્ષાએ અતિ-
સુંદર એવા વિમાનમાં નિવાસ કરવા રૂપ સ્થાન મળે છે. ૨૦

મૂલાર્થ—તે પછી ત્યાં અતિશય શુભ એવી સર્વ વસ્તુ
પ્રાપ્ત થાય છે. ૨૧

સર્વમેવ રૂપસંપદાદિ શુક્તતરં પ્રાચ્યાપેક્ષ્યાસ્તીવ શુક્તં તત્ર સ્થાને ॥૨૧॥

પરં ગતિશરીરાદિહીનમિતિ ॥ ૨૨ ॥

ગતિદેશાંતરસંચારરૂપા શરીરં દેહઃ આદિશબ્દાત્ પરિચારપ્રવીચારાદિપ-
ગ્રિહસ્તૈર્હીનં તુહં સ્યાત્ ઉત્તરોત્તરદેવસ્થાનેષુ પૂર્વપૂર્વદેવસ્થાનેઽન્યો ગત્યાદીનાં
હીનતયા શાસ્ત્રેષુ પ્રતિપાદનાત્ ॥ ૨૨ ॥

તથા રહિતમૌત્સુક્યક્રુઃસ્થેનેતિ ॥ ૨૩ ॥

ત્યક્તં ચિત્તવાકાયત્વરારૂપયા વાધયા ॥ ૨૩ ॥

પુનરપિ કીદગિત્યાહ ।

અતિવિશિષ્ટાદ્દહાદાદિમદિતિ ॥ ૨૪ ॥

ટીકાર્થ—તે દેવસ્થાનમાં રૂપ સંપત્તિ ઇત્યાદિ સર્વ વસ્તુ પૂર્વની
અપેક્ષાએ સુંદરજ મલે છે. ૨૧

મૂલાર્થ—પરંતુ ગતિ તથા શરીરાદિક પૂર્વ પૂર્વની અપેક્ષાએ
હીન હોય છે. ૨૨

ટીકાર્થ—ગતિ એટલે દેશાંતર જવારૂપ અને શરીર એટલે દેહ
આદિશબ્દથી પરિચાર તથા પ્રવીચાર વગેરેનું ગ્રહણ કરવું. તે સર્વનું
હીનપણું એટલે તુચ્છપણું પ્રાપ્ત થાયછે. કારણ કે, ઉત્તરોત્તર દેવતાના
સ્થાનમાં પૂર્વપૂર્વ દેવતાના સ્થાનથી ગતિ પ્રમુખનું અદ્યપણું શાસ્ત્રને
વિષે પ્રતિપાદન કરેલું છે. ૨૨

મૂલાર્થ—ઉત્સુકપણાના દુઃખવડે રહિત એવું ઉત્તમ દેવ-
સ્થાનમાં જન્મ થાય છે. ૨૩

ટીકાર્થ—ઉત્સુકપણાથી રહિત એટલે મન, વચન અને કાયાની ત્વ-
રારૂપ ખીડાથી રહિત હોય છે. ૨૩.

વળી તે ક્રુણું છે તે કહે છે.

મૂલાર્થ—વળી તે જન્મ અતિશય આદહાદથી યુક્ત હોયછે. ૨૪

અતિવિશિષ્ટા અત્યુત્કર્ષનાજો યે આહ્વાદાદય આહ્વાદકુશલાનુબંધમ-
હાકલ્યાણપૂજાકરણાદયઃ સૃકૃતવિશેષાઃ તથુક્તમ્ ॥ ૨૪ ॥

તચ્ચુતાવપિ વિશિષ્ટદેશ ઇત્યાદિસમાનં પૂર્વેણેતિ ॥ ૨૫ ॥

સુગમમેવ નવરં પૂર્વેણેતિ પૂર્વગ્રંથેન સ ચ વિશિષ્ટે દેશે વિશિષ્ટે એવ કાલે સ્ફીતે
મહાકુલે ઇત્યાદિરૂપ ઇતિ ॥ ૨૬ ॥

વિશેષમાહ ।

વિશિષ્ટતરં તુ સર્વમિતિ ॥ ૨૬ ॥

પ્રાગુક્તાદતિવિશિષ્ટં પુનઃ સર્વં અત્યંતનિરવચનમ્ સુંદરરૂપાદિ ॥ ૨૬ ॥

કુત એતદિત્યાહ ।

ટીકાર્થ—અતી ઉત્કર્ષને ભજનારા એવા જે આહ્વાદ, આનંદ, કુશ-
લાનુબંધ, મહા કલ્યાણકને વિષે પૂજા કરવી વગેરે સુકૃતો તે વડે યુક્ત એવા
દેવસ્થાનને પામે છે. ૨૪

મૂલાર્થ—તે દેવસ્થાનથી અવગ્યા પછી ‘સારા દેશમાં જન્મ’
ઇત્યાદિ જે પ્રથમ કહ્યું તેમ જાણવું. ૨૫

ટીકાર્થ—વિશિષ્ટ દેશ તથા વિશિષ્ટ કાલ તથા પ્રસિદ્ધ એવું મહાકુલ
ઇત્યાદિ જે પૂર્વસૂત્રે કહ્યું છે, તેમ જાણવું. ૨૫

પૂર્વે જે કહ્યું તેમાં વિશેષ કહે છે—

મૂલાર્થ—પૂર્વે જે સુંદર રૂપાદિ કહ્યાં તેથી અહિં વિશેષ
રૂપાદિ જાણવા. ૨૬

ટીકાર્થ—પૂર્વે કહ્યા જે સુંદર રૂપાદિ તેથી અતિશય વિશિષ્ટ એવા
નિદેશિ જન્મ તથા સુંદર રૂપાદિ અહિં જાણવા. ૨૬

તે શ્યાથી જાણવા તે કહે છે,

ક્ષિપ્તકર્મવિગમાદિતિ ॥ ૨૭ ॥

દૌર્ગત્યદૌર્જાગ્યદુઃકુલત્વાદિપર્યાયવેદ્યકર્મવિરહાત્ ॥ ૨૭ ॥

અયમપિ ।

શુભતરોદયાદિતિ ॥ ૨૮ ॥

શુભતરાણામાતિપ્રશસ્તાનાં કર્મણાં પરિપાકાત્ ॥ ૨૮ ॥

અસાવપિ ।

જીવવૈર્યોદ્ધાસાદિતિ ॥ ૨૯ ॥

મૂલાર્થ—અશુભ કર્મનો નાશ થવાથી પૂર્વોક્ત નિર્દોષ જન્મ થાય છે. ૨૭

ટીકાર્થ—દરિદ્રતા, દુર્ભાગીપણું, દુષ્કુલતા ઇત્યાદિ પર્યાયવેદ્ય વેદવા યોગ્ય એવા અશુભકર્મનો નાશ થવાથી સર્વ પદાર્થ વિશેષ સુંદર પામે છે. ૨૭

આ અશુભકર્મનો વિરહ શાથી થાય છે ?

મૂલાર્થ—અતિશય શુભ કર્મનો ઉદય થવાથી અશુભ કર્મનો નાશ થાય છે. ૨૮

ટીકાર્થ—અતિશય પ્રશસ્ત એવા કર્મનો પરિપાક થવાથી અશુભ કર્મનો નાશ થાય છે. ૨૮

તે પ્રશસ્તકર્મનો ઉદય શાથી થાય છે ?

મૂલાર્થ—જીવના વીર્યના આધિક પણાથી શુભ કર્મનો ઉદય થાય છે. ૨૯

· જીવવીર્યસ્ય પરિશુદ્ધસામર્થ્યલક્ષણસ્ય હૃદ્વાસાહુદ્રેકાત્ ॥ ૩૯ ॥
 ઇષોઽપિ ।

પરિણતિવૃદ્ધેરિતિ ॥ ૩૦ ॥

પરિણતેસ્તસ્ય તસ્ય શુજ્ઞાધ્યવસાયસ્ય વૃદ્ધેરુત્કર્ષાત્ ॥ ૩૦ ॥
 ઇયમપિ ।

તત્તથા સ્વજ્ઞાવત્વાદિતિ ॥ ૩૧ ॥

તસ્ય જીવસ્ય તથાસ્વજ્ઞાવત્વાત્ પરિણતિવૃદ્ધિસ્વરૂપત્વાત્ પરિપક્વે હિ જવ્ય-
 ત્વે પ્રતિક્ષણં વર્ષ્ણત એવ જીવાનાં શુજ્ઞતરાઃ પરિણતય ઇતિ ॥ ૩૧ ॥

કિંચ પ્રજૂતોદારાણ્યપિ તસ્ય જોગસાધનાનિ, ત્રયત્નોપન-

ટીકાર્થ—પરિશુદ્ધ સામર્થ્ય ૩૫ જીવના વીર્યના અધિકપણથી
 અતિશય શુભકર્મનો ઉદય થાય છે. ૨૯

એ જીવના વીર્યનો ઉદ્દાસશાથી થાય છે. ૧

મૂલાર્થ—જીવની પરિણતિની વૃદ્ધિથી જીવના વીર્યનો ઉ-
 દ્દાસ થાય છે. ૩૧

ટીકાર્થ—પરિણતિ એટલે તે તે શુભ અધ્યવસાયના ઉત્કર્ષથી
 જીવના વીર્યનો ઉદ્દાસ થાય છે. ૩૧

જીવની પરિણતિની વૃદ્ધિ શાથી થાય છે. ૧

મૂલાર્થ—પરિણતિની વૃદ્ધિ થવાનો જીવનો સ્વભાવ છે, માટે ૩૨

ટીકાર્થ—જીવનો તેવો સ્વભાવ છે; એટલે જીવનું પરિણતિ વૃદ્ધિ
 પામવાનું સ્વરૂપ છે, તેથી પરિણતિની વૃદ્ધિ થાય છે. કારણ લવ્યપણું
 પરિપાક પામતાં ક્ષણે ક્ષણે જીવની શુભ પરિણતિઓ અતિશય વૃદ્ધિ પામે
 છે. ૩૨

મૂલાર્થ—અતિશય ઉદાર એવા ભોગ ભોગવવાના સાધનો
 બંધ હેતુના અભાવે કરી ઉદાર સુખના સાધનોજ થાય છે, તે પ્રય-

તત્વાત્ પ્રાસંગિકત્વાદન્નિષ્વંગાભાવાત્કુત્સિતાપ્રવૃત્તેઃ શુજ્ઞાનુવંધિ-
ત્વાદુદારસુખસાધનાન્યેવ બંધહેતુત્વાજ્ઞાવેનેતિ ॥ ૩૨ ॥

પ્રજ્ઞૂતાનિ પ્રચુરાણ્યુદારાણ્યુદગ્રાણિ કિંપુનરન્યથારૂપાણીત્યપિશબ્દાર્થઃ ।
તસ્ય પૂર્વોક્તજીવસ્ય જોગસાધનાનિ પુરપરિવારાંતઃપુરાદીનિ ઉદારસુખસાધનાન્યે-
વેત્યુચારેણ યોગઃ કુત ઇત્યાહ અયત્નોપનતત્વાત્ અયત્નેન અત્પુજ્ઞાદપુણ્યપ્રકર્પોદયપ-
રિપાકાક્ષિપ્તત્વાત્, તથાવિધપુરુષકારાજ્ઞાવેનોપનતત્વાદ્ઘૌકિત્વાત્, તદપિ કુત ઇત્યાહ,
પ્રાસંગિકત્વાત્ કૃષિકરણે પલ્લસ્યેવ પ્રસંગોત્પન્નત્વાત્, એતદપિ અન્નિષ્વંગાજ્ઞાવાત્,

ત્ન વિના પ્રસંગથી પ્રાપ્ત થાય છે, કારણ કે, તેમાં અતિ આસક્તિ-
નો અભાવ હોવાથી, કુત્સિત કર્મમાં પ્રવૃત્તિ ન હોવાથી અને શુભ
કર્મનું અનુબંધપણું રહેલ હોવાથી. મોટે પૂર્વે કહેલા પુરૂષને પ્રભૂત
ભોગના સાધન ઉદાર સુખના સાધનજ થાય છે. એમ ઉત્તરોત્તર
હેતુ જાણવા.

ટીકાર્થ—પ્રભૂત એટલે મોટા એવા પૂર્વે કહેલા જીવના નગર,
પરિવાર, અંતઃપુર ઇત્યાદિ જીવના ભોગ સાધનો, તે સર્વ બંધ હેતુના
અભાવે કરી અતિ ઉદાર સુખના સાધનજ થાયછે, અન્યથા પ્રકારના અપ્રભૂત
અને અનુદાર એવા ભોગના સાધન બંધના હેતુ ન થાય, તેમાં શું કહેવું ?
એ અપિ શબ્દનો અર્થ છે. અતિસુખના સાધન ભોગના થાય છે, તે ઉપર
પાંચ-હેતુ ખતાવેછે. પ્રયત્નવિના તે પ્રાપ્ત થાયછે, એટલે અતિશય મોટા
પુણ્યના પ્રકર્ષના ઉદ્દયના પરિપાકથી ખેંચાતા, તે સધળા ભોગ સાધન
એનીમેળે આવી મળે છે; એટલે તે પ્રકારના પુરૂષપ્રયત્ન વિના તે પ્રાપ્ત
થાયછે, તે શાથી થાયછે ? પ્રાસંગિક પણાથી મળેછે એટલે જમ ખેતી
કરતાં પરાલ ઉત્પન્ન થાયછે, તેમ એ ભોગ સાધન એનીમેળે પ્રસંગે પ્રાપ્ત
થાયછે, તે શાથી ? કે આસક્તિના અભાવથી એટલે ભરત વગેરેની જે

જરતાદીનામિવ નિવિરુદ્ધજ્ઞાવાત્ અયમપિ કુત્સિતાપ્રવૃત્તેઃ કુત્સિતેષુ નીતિમાર્ગો-
ત્તીર્ણેષુ જોગસાધનેષ્વપ્રવૃત્તોરિયમપિ શુજ્ઞાનુબંધિત્વાત્, મોક્ષપ્રાપ્તિનિમિત્તાર્યદેશદૃઢ-
સંહનનાદિકુશલકાર્યાનુબંધાવધાયિત્વાત્કિમિત્યાહ, ઉદારસુખસાધનાન્યેવ ઉદાર-
સ્યાન્યાતિશાયિનઃ સુખસ્યૈવ શરીરચિત્તાહ્વાદરૂપસ્ય સાધનાનિ જનકાનિ, નત્તિહ-
લોકપરલોકયોરપિ દુઃખસ્ય । અત્રૈવ તાત્ત્વિકં હેતુમાહ, બંધહેતુત્વાજ્ઞાવેન,
બંધસ્ય કુગતિપાતહેતોરશુજ્ઞકર્મપ્રકૃતિલક્ષણસ્ય હેતુત્વં હેતુજ્ઞાવઃ, પ્રક્રાંતભો-
ગસાધનાનામેવ તસ્યાજ્ઞાવેન, ઇદમુક્તં જવતિ, પ્રજ્ઞૂતોદારાણ્યપિ જોગસાધનાનિ
બંધહેતુત્વાજ્ઞાવાઉદારસુખસાધનાન્યેવ તસ્ય જવંતિ, બંધહેતુત્વાજ્ઞાવશ્ચાયત્નોપન-
તત્ત્વાદિકાદુચરોચરહેતુવીજન્મતાદ્દેતુપંચકાદિતિ ॥ ૩૨ ॥

બંધહેતુત્વાજ્ઞાવમેવ વિશેષતો જ્ઞાવયન્નાહ ।

અતિગાઢ આસક્તિના અભાવથી, તે શાથી બને છે ? કે અનીતિ માર્ગને
મુકી નીતિ માર્ગે પ્રવૃત્તિ થાય છે માટે, તે પણ શાથી છે ? શુભાનુબંધિપણથી
એટલે મોક્ષ પ્રાપ્તિના નિમિત્તરૂપ આર્ય દેશ, દૃઢ સંહનન [શરીરનોબાંધો]
ઇત્યાદિ કુશલ કાર્યના અનુબંધપણથી, એ કારણથી કહ્યું છે કે તે ઉદાર
સુખના સાધનજ છે, એટલે અન્ય સુખના કરતાં અતિશય અધિક મુખને
ઉત્પન્ન કરનારા એટલે શરીર તથા ચિત્ત એ બંનેને આદહાદરૂપ સુખને
ઉત્પન્ન કરનારા છે, પણ આ લોક તથા પરલોકમાં હું બંને ઉત્પન્ન કર-
નારા નથી, એવા તે ભોગ સુખના સાધન છે. આ સ્થલે તાત્ત્વિક હેતુ કહે
છે કે, બંધ હેતુનો અભાવ છે માટે એટલે કુગતિમાં પડવાનું નિમિત્તરૂપ
જે અશુભ કર્મ પ્રકૃતિ લક્ષણ વાલા બંધનું હેતુપણુ આ દેખાડેલા ઉદાર
ભોગ સાધનો ને નથી માટે, આ કહેલી વાતનું તાત્પર્ય એ છે કે તે ધણાં
ઉદાર એવા ભોગ સાધનોને બંધ હેતુ પણાના અભાવથી ઉદાર મુખના
સાધનજ તે પુરૂષને થાય છે. જે બંધ હેતુનો અભાવ છે તે પ્રયત્ન શિવાય
પ્રાપ્ત થાય છે, ઇત્યાદિ ઉત્તરોત્તર હેતુ અને તેના હેતુભૂત પાત્ર હેતુઓથી બંધ
હેતુનો અભાવ જણવો. ૩૨

હવે તે બંધ હેતુપણાના અભાવને વિશેષથી જાવના કરતા કહે છે.

અશુભપરિણામ એવ હિ પ્રધાનં બંધકારણં તદંગતયા તુ
વાહ્યમિતિ ॥ ૩૩ ॥

અશુભપરિણામ એવ હિર્યસ્માત્પ્રધાનં મુખ્યં બંધકારણં નરકાદિફલપાપ-
કર્મબંધનિમિત્તં નત્વન્યત્કિંચિત્ તદંગતયાત્વશુભપરિણામકારણતયા પુનર્વાહ્યમંતઃ-
પુરપુરાદિબંધકારણમિતિ ॥ ૩૩ ॥

કુત ઇત્યાહ ।

તદભાવે વાહ્યાદલ્પબંધજાવાદિતિ ॥ ૩૪ ॥

તદજાવે અશુભપરિણામાજાવે વાહ્યાજીવહિંસાદેરલ્પવન્ધજાવાત્તુચ્છ-
વન્ધોત્પત્તેઃ ૩૪

મૂલાર્થ—અશુભ પરિણામજ બંધનું મુખ્ય કારણ છે અને
અશુભ પરિણામના કારણપણે કરીને બાહ્ય એવા અંતઃપુરાદિક
તે બંધના કારણ છે. ૩૩

ટીકાર્થ—અશુભ પરિણામ મુખ્યપણે કર્મના બંધનું કારણ છે, એ-
ટલે નરકાદિક ફલવાલા પાપકર્મ તેના બંધનું નિમિત્ત થાય છે, પણ બીજું
કાંઈ પાપકર્મ કાંઈ બંધ થવાનું નિમિત્ત થતુ નથી અને બાહ્ય એવા અંતઃ-
પુર તથાપુર પ્રમુખ જે કર્મબંધના કારણ કહ્યાં છે, તે અશુભ પરિણામ થવાનાં
નિમિત્ત કારણપણે કહેલા છે, પણ મુખ્ય કર્મબંધનું કારણ તો અશુભ પરિ-
ણામજ છે. ૩૩

અશુભ પરિણામ બંધનું મુખ્ય કારણ છે, તે શી રીતે ? તેનો ઉત્તર
કહે છે.

મૂલાર્થ—અશુભ પરિણામનો અભાવ છતાં બાહ્ય એવા જી-
વહિંસાદિકથી અલ્પ બંધ થાય છે, માટે. ૩૪

ટીકાર્થ—તે અશુભ પરિણામના અભાવ સતે બાહ્ય એવા જે જીવહિં-
સાદિક તેનાથી અલ્પ બંધપણું છે, તે હેતુ માટે જે અશુભ પરિણામ છે તેજ
મુખ્ય કર્મબંધનું કારણ છે. ૩૪

एनदपि कथमित्याह ।

वचनप्रामाण्यादिति ॥ ३५ ॥

वचनस्यागमस्य प्रामाण्यात्प्रमाणभावात् ॥ ३५ ॥

एतदेव जावयन्नाह ।

बाह्योપમર્દેऽप्यસંજિષુ તથાશ્રુતેરિતિ ॥ ૩૬ ॥

बाह्यः शरीरमात्रजन्यः स चासावुपमर्दश्च बहुतमजीवोपघातरूपः तत्रोपि किं पुनस्तदजावे इत्यपिशब्दार्थः । असंजिषु संमूर्छजमहामत्स्यादिषु तथाऽप्यतर्था बंधस्य श्रुतेः ‘असंजी खलु पढमं’ इत्यादेर्वचनस्य सिद्धान्ति समाकर्णनात् । तथाहि, असंजिनो महामत्स्यादयो योजनसहस्रादिप्रमाणशरीराः, स्वयंचूर्म-

અશુભ પરિણામનો અભાવ છતાં બાહ્યહિંસાદિકથી અદ્યખંધ થાય છે, એ શી રીતે? તેનો ઉત્તર કહે છે.

મૂલાર્થ—તીર્થંકરના વચનનું પ્રમાણ છે. માટે, ૩૫

ટીકાર્થ—વચન એટલે આગમનું પ્રમાણ પણુ છે, અશુભ પરિણામને કર્મખંધ થવાનું મુખ્ય કારણપણું છે. માટે, ૩૫

તેની ભાવના કરતા કહે છે.

મૂલાર્થ—બાહ્ય થયેલા હિંસા છતાં પણુ અસંજિ જીવોને વિષે પૂર્વે કહ્યું તેમ શાસ્ત્રમાં સંભલાય છે, માટે. ૩૬

ટીકાર્થ—બાહ્ય એટલે માત્ર શરીરથી થયેલ ઉપમર્દ એટલે હિંસા અર્થાત્ શરીરથી થયેલો ધણા જીવોનો ઉપઘાત, અતિશય ધણા જીવોનો ઉપઘાત ન થતાં તો અદ્યખંધ હોય તેમાં શું કહેવું? એ અપિ શબ્દનો અર્થ છે. અસંજી એટલે સંમૂર્છિમ એવા મહા મત્સ્યાદિ પ્રાણીઓ, તેમને વિષે તે પ્રકારના અદ્યખંધનું શ્રવણ થાય છે.—સિદ્ધાંતમાં સંભલાય છે, તે આ પ્રમાણે ‘અસંજી જીવ પ્રથમ નરક સુધી જાય છે.’

ઇત્યાદિ વચનોનું સિદ્ધાંતમાં શ્રવણ થાય છે. તે વિષે વિસ્તારથી કહે છે” અસંજી એવા મહામત્સ્યાદિ કે જીવો એક સદસ્ત્રયોગ્ય વગેરેના પ્રમાણવા-

અશુભપરિણામ એવ હિ પ્રધાનં બંધકારણં તદંગતયા તુ
વાહ્યમિતિ ॥ ૩૩ ॥

અશુભપરિણામ એવ હિર્યસ્માત્પ્રધાનં મુખ્યં બંધકારણં નરકાદિફલપાપ-
કર્મબંધનિમિત્તં નત્વન્યત્કિંચિત્ તદંગતયાત્વશુભપરિણામકારણતયા પુનર્વાહ્યમંતઃ-
પુરપુરાદિબંધકારણમિતિ ॥ ૩૩ ॥

કુત ઇત્યાહ ।

તદભાવે વાહ્યાદદ્વ્યબંધનાવાદિતિ ॥ ૩૪ ॥

તદનાવે અશુભપરિણામાનાવે વાહ્યાઙ્ગીર્વાહિંસાદેરદ્વ્યવન્યનાવાતુચ્છ-
વન્યોત્પત્તેઃ ૩૪

મૂલાર્થ—અશુભ પરિણામજ બંધનું મુખ્ય કારણ છે અને
અશુભ પરિણામના કારણપણે કરીને બાહ્ય એવા અંતઃપુરાદિક
તે બંધના કારણ છે. ૩૩

ટીકાર્થ—અશુભ પરિણામ મુખ્યપણે કર્મના બંધનું કારણ છે, એ-
ટલે નરકાદિક ફલવાલા પાપકર્મ તેના બંધનું નિમિત્ત થાય છે, પણ બીજું
કાંઈ પાપકર્મ કાંઈ બંધ થવાનું નિમિત્ત થતું નથી અને બાહ્ય એવા અંતઃ-
પુર તથાપુર પ્રમુખ જે કર્મબંધના કારણ કહ્યાં છે, તે અશુભ પરિણામ થવાનાં
નિમિત્ત કારણપણે કહેલા છે, પણ મુખ્ય કર્મબંધનું કારણ તો અશુભ પરિ-
ણામજ છે. ૩૩

અશુભ પરિણામ બંધનું મુખ્ય કારણ છે, તે શી રીતે ? તેનો ઉત્તર
કહે છે.

મૂલાર્થ—અશુભ પરિણામનો અભાવ છતાં બાહ્ય એવા જી-
વહિંસાદિકથી અદ્ય બંધ થાય છે, માટે. ૩૪

ટીકાર્થ—તે અશુભ પરિણામના અભાવ સતે બાહ્ય એવા જે જીવહિં-
સાદિક તેનાથી અદ્ય બંધપણું છે, તે હેતુ માટે જે અશુભ પરિણામ છે તેજ
મુખ્ય કર્મબંધનું કારણ છે. ૩૪

एनदपि कथमित्याह ।

वचनप्रामाण्यादिति ॥ ३५ ॥

वचनस्यागमस्य प्रामाण्यात्प्रमाणभावात् ॥ ३५ ॥

एतदेव जावयन्नाह ।

बाह्योપમર્દેऽप्यસંજિષુ તથાશ્રુતેરિતિ ॥ ૩૬ ॥

बाह्यः शरीरमात्रजन्यः स चासावुपमर्दश्च बहुतमजीवोपघातरूपः तत्रापि किं पुनस्तदजावे इत्यपिशब्दार्थः । असंजिषु संमूर्जमहामत्स्यादिषु तथाऽपतयो बंधस्य श्रुतेः 'असन्नी खलु पढमं' इत्यादेर्वचनस्य सिद्धान्ति समाकर्णनात् । तथाहि, असंजिनो महामत्स्यादयो योजनसहस्रादिप्रमाणशरीराः, स्वयंचूरम-

અશુભ પરિણામનો અભાવ છતાં બાહ્યહિંસાદિકથી અદ્યખંધ થાય છે, એ શી રીતે? તેનો ઉત્તર કહે છે.

મૂલાર્થ—તીર્થંકરના વચનનું પ્રમાણ છે. માટે, ૩૫

ટીકાર્થ—વચન એટલે આગમનું પ્રમાણ પણું છે, અશુભ પરિણામને કર્મખંધ થવાનું મુખ્ય કારણપણું છે. માટે, ૩૫

તેની ભાવના કરતા કહે છે.

મૂલાર્થ—બાહ્ય થયેલા હિંસા છતાં પણ અસંજિ જીવોને વિષે પૂર્વે કહ્યું તેમ શાસ્ત્રમાં સંભલાય છે, માટે. ૩૬

ટીકાર્થ—બાહ્ય એટલે માત્ર શરીરથી થયેલ ઉપમર્દ એટલે હિંસા અર્થાત્ શરીરથી થયેલો ઘણા જીવોનો ઉપઘાત, અતિશય ઘણા જીવોનો ઉપઘાત ન થતાં તો અદ્યખંધ હોય તેમાં શું કહેવું? એ અપિ શબ્દનો અર્થ છે. અસંજી એટલે સંમૂર્છિમ એવા મહા મત્સ્યાદિ પ્રાણીઓ, તેમને વિષે તે પ્રકારના અદ્યખંધનું શ્રવણ થાય છે.—સિદ્ધાંતમાં સંભલાય છે, તે આ પ્રમાણે 'અસંજી જીવ પ્રથમ નરક સુધી જાય છે.'

મત્યાદિ વચનોનું સિદ્ધાંતમાં શ્રવણ થાય છે. તે વિષે વિસ્તારથી કહે છે” અસંજી એવા મહામત્સ્યાદિ કે જાઓ એક સહસ્ત્રયોજન વગેરેના પ્રમાણવા-

ણમહાસમુદ્રમનવરતમાલોઢ્યમાનાઃ, પૂર્વકોઢ્યાદિજીવિનોડ્નેકસત્વસંઘાતસંહારકારિણોડ્પિ રત્નપ્રજાપૃથિવ્યામેવ ઉત્કર્ષતઃ પદ્મોપમાસંખ્યેયજાગજીવિષુ ચતુર્થપ્રતરવર્તિનારકેષુ જન્મ દ્વજન્તે ન પરતઃ । તંદુલમત્સ્યસ્તુ બાહ્યોપમર્દાજાવેડ્પિ નિર્નિમિત્તમેવાપૂરિતાતિતીવ્રરૌઢ્રધ્યાનોતર્નુહૂર્તમાયુરનુપાદ્ય સપ્તમનરકપૃથિવ્યાં ત્રયત્વિંશત્સાગરોપમાયુર્નારક ઉત્પદ્યતે ઇતિ, પરિણામ એવ પ્રધાનં બંધકારણમિતિ સિદ્ધિં જવતીતિ ॥ ૩૬ ॥

એવં સાતિ યદન્યદપિ સિદ્ધિમાસ્કંદતિ તદ્દર્શયતિ ।

એવં પરિણામ એવ શુદ્ધો મોક્ષકારણમપીતિ ॥ ૩૭ ॥

એવં યથા અશુદ્ધબંધને તથા પરિણામ એવ શુદ્ધઃ સમ્યગ્દર્શનાદિર્મોક્ષકારણમપિ મુક્તિહેતુરપિ કિં પુનર્બંધસ્યેત્યપિ શબ્દાર્થઃ ॥ ૩૭ ॥

લા શરીરથી યુક્ત છે, સ્વયંભૂરમણ મહાસમુદ્રને નિરંતર ડોલનારા છે, પૂર્વ કોટી વગેરે પ્રમાણ સુધી જીવનારા છે અને અનેક પ્રાણીઓના સમૂહને સંહાર કરનારા છે, તોપણ પેહેલી રત્નપ્રભા પૃથિવીમાંજ ઉત્કર્ષથી પદ્યોપમના અસંખ્યેય ભાગના આયુષ્યવાલા અને પેહેલી નરકના ચોથા પાથડાને વિષે વર્તતા એવા જે નારકી, તેને વિષે જન્મને પ્રાપ્ત કરે છે, પણ તેથી આગળ જતા નથી. અને તંદુલ મત્સ્ય કે જે બહારથી જીવહિંસાનો અભાવ છતાં પણ નિમિત્ત વિના અતિતીવ્ર રૌદ્રધ્યાન કરનાર હોવાથી અંતર્મુહૂર્ત આયુષ્ય પાલીને સાતમી નરકભૂમિમાં તેત્રીશ સાગરોપમની આયુષ્યે યુક્ત એવો નારકી ઉત્પન્ન થાય છે, તેથી પરિણામ એજ બંધનું પ્રધાન કારણ છે, એ વાત સિદ્ધ થાય છે. ૩૬.

એમ છતાં પણ બીજી વાત સિદ્ધ થાય છે, તે દર્શાવે છે—

મૂલાર્થ—મોક્ષનું કારણ પણ શુભ પરિણામજ છે. ૩૭

ટીકાર્થ—એ પ્રકારે જેમ અશુભબંધને વિષે પરિણામજ કારણ છે, તેમ મોક્ષનું કારણ પણ સમ્યગ્ દર્શનાદિ શુભ પરિણામ છે, એટલે મોક્ષનું કારણ પરિણામ છે, તો બંધનું કારણ થાય, તેમાં શું કહેવું ? એમ અપિ શબ્દનો અર્થ છે. ૩૭

કુત ઇત્યાહ ।

તદજ્ઞાત્રે સમગ્રક્રિયાયોગેઽપિ મોક્ષાસિદ્ધેરિતિ ॥ ૩૮ ॥

તસ્ય શુભપરિણામસ્યાજ્ઞાત્રે સમગ્રક્રિયાયોગેઽપિ પરિપૂર્ણશ્રામણ્યોચિત્તવાદ્યાનુ
ષ્ઠાનકલાપસંજવેઽપિ કિંપુનસ્તદ્ભાવે ઇત્યપિશબ્દાર્થઃ । મોક્ષાસિદ્ધેઃ નિર્વાણાનિષ્પ-
ત્તેરિતિ ॥ ૩૮ ॥

एतदपि कुत इत्याह ।

सर्वजीवानामेवानंतशो त्रैवेयकोपपातश्रवणादिति ॥ ३९ ॥

सर्वजीवानामेव सर्वेषामपि व्यवहारार्हाणां प्राणिनामनंतशोऽनंतान् वारान्
त्रैवेयकेषु विमानविशेषेषूपपातस्योत्पत्तेः श्रवणाच्चास्त्रे समाकर्णनात् ॥ ३९ ॥

મોક્ષનું પણ કારણ શુભ પરિણામ છે, એ શાથી જાણવું ?

મૂલાર્થ—શુભ પરિણામનો અભાવ અને સંપૂર્ણ ક્રિયાનો
યોગ છતાં પણ મોક્ષની સિદ્ધિ થતી નથી, માટે. ૩૮

ટીકાર્થ—સમગ્ર ક્રિયાનો યોગ છતાં પણ એટલે પરિપૂર્ણ મુનિપણને
ઉચિત એવા બાહ્ય અનુશ્ચનના સમૂહનો સંભવ છતાં પણ શુભ પરિણામનો
અભાવ છતાં મોક્ષની સિદ્ધિ થતી નથી, તો સમગ્ર ક્રિયાનો યોગ ન છતાં
મોક્ષની સિદ્ધિ ક્યાંથી થાય ? એમ અપિ શબ્દનો અર્થ છે ૩૮

સમગ્ર ક્રિયાનો યોગ છતાં પણ મોક્ષનો અભાવ શાથી કહે છે ?

મૂલાર્થ—સર્વ જીવોને પણ અનંતવાર ત્રૈવેયકને વિષે ઉપ-
પાત થયેલો છે, એમ શાસ્ત્રથી શ્રવણ થાય છે, માટે ૩૯

ટીકાર્થ—વ્યવહાર રાશિમાં વર્તતા એવા સર્વ જીવોને અનંતવાર
ત્રૈવેયક વિમાનને વિષે ઉત્પન્ન થવાનું શાસ્ત્રમાં શ્રવણ છે, તે માટે શુભ પરિ-
ણામ વિના સંપૂર્ણ ક્રિયાનો યોગ છતાં પણ મોક્ષ થતો નથી, ૩૯

યદિ નામૈવં તતઃ કિં સિદ્ધમિત્યાહ ।

સમગ્રક્રિયાજાવે તદપ્રાપ્તેરિતિ ॥ ૪૦ ॥

સમગ્રક્રિયાજાવે પરિપૂર્ણશ્રમણ્યાનુષ્ઠાનાજાવે તદપ્રાપ્તેઃ નવગ્રૈવેયકોપપાતાપ્રાપ્તઃ

તથાચાવાચિ

“ આણોહેણાણંતા મુક્કા ગેવેજ્જગેસુયસરીરા । ન ય તત્થાઽસંપુષ્પાણ
સાહુ કિરિયાઙ્ ઉવ્વાજ્જિત્તિ” ? ॥ ૪૦ ॥

ઉપસંહરન્નાહ ।

સર્વ જીવોની અનંતવાર ઉત્પત્તિ ઐવેયકને વિષે સંભળાય છે, તે ઉપ-
રથી અહિં શું સિદ્ધ થયું ? તે કહે છે.

મૂલાર્થ—સમગ્ર ક્રિયાનો અભાવ થતાં તે નવમા ઐવેયકની
પ્રાપ્તિ થતી નથી. ૪૦

ટીકાર્થ—સમગ્ર ક્રિયાનો અભાવ એટલે પરિપૂર્ણ શ્રમણુપણની
ક્રિયાના આચરણનો અભાવ, તે થતાં નવમાં ઐવેયકને વિષે ઉત્પત્તિની પ્રાપ્તિ
નથી, માટે શુભ પરિણામ વિના સમગ્ર ક્રિયાનો યોગ છતાં પણ મોક્ષની
પ્રાપ્તિ થતી નથી.

તેને માટે શાસ્ત્રમાં કહેલું છે—“ સામાન્યપણે સર્વ જીવોએ ઐવેયક-
ને વિષે અનંતા શરીર મુક્યા છે, એટલે અનંતિવાર ત્યાં ઉત્પન્ન થયા છે,
એવું ભગવંતનું વચન છે. અને એ ગવેયકને વિષે અસંપૂર્ણ એવી સાધુ
ક્રિયાએ કરી ઉત્પન્ન થવું થતું નથી. માટે સંપૂર્ણ સાધુ ક્રિયા છતાં પણ
જો સમ્યક્ દર્શનાદિરૂપ શુભ પરિણામ ન હોય તો જીવને મોક્ષની પ્રાપ્તિ
થતી નથી, માટે મોક્ષનું પણ પ્રધાન કારણ તેવી રીતના શુભ પરિણામ
છે.” ૧ ૪૦

હવે ચાલતા પ્રસંગની સમાપ્તિ કરતાં કહે છે,

इत्यप्रमादसुखवृद्ध्या तत्काष्टासिद्धौ निर्वाणावाप्तिरिति ॥४१॥

इत्येवमुक्तनीत्याऽप्रमादसुखस्याप्रमत्तताद्वक्त्रणस्य वृद्ध्योत्कर्षेण तस्य चारि
त्रधर्मस्य काष्ठासिद्धौ प्रकर्षनिष्पत्तौ शैलेयवस्थालक्षणायां निर्वाणस्य सकलक्लेश
द्वेशविनिर्मुक्तेर्जीवस्वरूपद्वान्नद्वक्त्रणस्यावाप्तिर्वाज इतिः परिसमाप्ताविति ॥ ४१ ॥

यत्किञ्चन शुचं-लोके स्थानं तत्सर्वमेवहि । अनुबन्धगुणो-
पेतं धर्मादाप्नोति मानवः ॥ ४२ ॥ इति ।

यत्किंचन सर्वमेवेत्यर्थः शुभं सुंदरं लोके त्रिजगद्वक्त्रे स्थानं शक्राद्यवस्था-
स्वभावं तत्सर्वमेव हि स्फुटं, कीदृशमित्याह, अनुबंधगुणोपेतं जात्यस्वर्णघटितघटा-
दिवत्, उच्चरोच्चरानुबंधसमन्वितं धर्माहुक्तनिरुक्तादाप्नोति व्रजते मानवः पुमान्,

મૂલાર્થ—આ પ્રકારે અપ્રમાદ સુખની વૃદ્ધિવડે ચારિત્ર ધર્મની મોટી સિદ્ધિ થતાં મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે. ૪૧

ટીકાર્થ—એવી રીતે કહેલ નીતિવડે અપ્રમત્તપણારૂપ લક્ષણવાલા સુખની વધ્ધિવડે ચારિત્ર ધર્મની ઉત્કૃષ્ટ સિદ્ધિ થતાં શૈલેશીકરણની અવસ્થાને વિષે નિર્વાણનો લાભ થાય છે, એટલે સમસ્ત ક્લેશના લવમાત્રથી રહિત એવા જીવ સ્વરૂપનો લાભ થવારૂપ મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે. અહિંં ઇતિ શબ્દ સમાપ્તિ અર્થમાં છે. ૪૧

મૂલાર્થ—જે કાંઈ લોકને વિષે ઈદ્રાદિકના પ્રગટ શુભસ્થાન કહેવાય છે, તેને ઉત્તરોત્તર શુભ ગુણે સહિત એવો મનુષ્ય ધર્મથી પામે છે. ૪૨

ટીકાર્થ—જે કાંઈ એટલે સર્વ ત્રણ લોકમાં જે સુંદર સ્થાન છે એ-
ટલે ઈદ્રાદિકની અવસ્થારૂપ શુભસ્થાન જે અતિવંત સુવર્ણના ઘડાની પેઠે
ઉત્તરોત્તર શુભાનુબંધ સહિત પ્રગટ શુભ સ્થાન છે, તેને પૂર્વે નિરૂપણ કરેલા
ધર્મથી મનુષ્ય પામે છે. અહિં જે મનુષ્ય શબ્દનું ગ્રહણ કરેલ છે, તે તેનેજ

માનવગ્રહણં ચ તસ્યૈવ પરિપૂર્ણધર્મસાધનસહત્વાદિતિ ॥ ૪૨ ॥

તથા— ધર્મશ્રિતામણિઃ શ્રેષ્ઠો ધર્મઃ કલ્યાણમુત્તમમ્ ।

હિતેકાંતતો ધર્મો ધર્મ એવામૃતં પરમ્ ॥ ૪૩ ॥ ઇતિ

एतन्निगदसिद्धमेव परं यत्पुनः पुनर्धर्मशब्दोपादानं तद्धर्मस्यात्यन्तादरणी-
यताख्यापनार्थमिति ॥ ४३ ॥

તથા—ચતુર્દશમહારત્નસદ્જોગાન્નૃષ્વનુત્તમમ્ ।

चक्रवर्त्तिपदं प्रोक्तं धर्महेत्वाविजृजितम् ॥ ४४ ॥

चतुर्दशानां महारत्नानां सेनापति-गृहपति-पुरोहित-गज-तुरग-वर्धकि-स्त्री-
चक्र-छत्र-चर्म-मणि-काकिणी-खड्ग-दंरु-लक्षणानां सद्जोगात् परानपेक्षि-

પરિપૂર્ણ ધર્મસાધન કરવામાં સમર્થ પાણું છે. એમ જણાવવાને માટે કર્યું છે. ૪૨

મૂલાર્થ—વળી ધર્મ તે શ્રેષ્ઠ એવો ચિંતામણિ છે, ધર્મ ઉત્ત-
મ કલ્યાણરૂપ છે, ધર્મ એકાંતે હિતકારક છે અને ધર્મ એજ પરમ
અમૃત છે. ૪૩

ટીકાર્થ—આ શ્લોકનો અર્થ પ્રથમ કહ્યા પ્રમાણેજ છે, પરંતુ જે
વારંવાર ધર્મ શબ્દનું અહીં કર્યું છે તે ધર્મનું અત્યંત આદરવાપાણું પ્રસિદ્ધ
કરવાને માટે છે. ૪૩

મૂલાર્થ—ચૌદ મહા રત્નોના ભોગથી મનુષ્યને વિષે ઉત્તમ
ગણાતું એવું ચક્રવર્તીનું પદ ધર્મની લીલાનો માત્ર વિલાસ છે,
એમ કહેલું છે ૪૪.

ટીકાર્થ—સેનાપતિ, ગૃહપતિ, પુરોહિત, હાથી, અશ્વ, વર્ધકિ (મીસ્ત્રી)
સ્ત્રી, ચક્ર, છત્ર, ચર્મ, મણિ, કાકિણી, ખર્જ અને દંડ વગેરે ચૌદ મહારત્નોનો

તયા સુંદરજોગાત્ નૃષુ નરેષુ મધ્યેઽનુત્તમં સર્વં પ્રધાનં કિં તદિત્યાહ ચક્રવર્ત્તિપદં
ચક્રધરપદવી પ્રોક્તં પ્રતિપાદિતં સિદ્ધાંતે ધર્મહેત્વાવિજૃંભિતમ્ ધર્મલીલાવિદ્વસિત-
મિતિ ॥ ૪૩ ॥

इति श्रीमुनिचंद्रसूरिविरचितायां धर्मबिंदुवृत्तौ धर्मफलविधिः

सप्तमोऽध्यायः व्याख्यातः

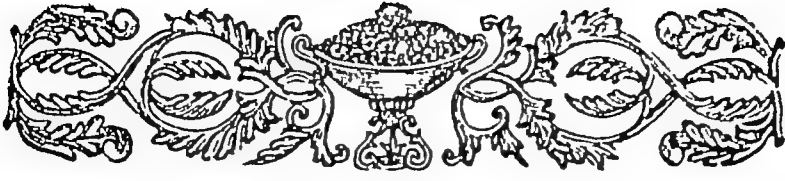

સદ્ભોગ એટલે પરની અપેક્ષા રહિત સુદર ઉપભોગ, તેનાથી મનુષ્યોને વિષે
ચક્રવર્ત્તીનું પદ એટલે ચક્રવર્તીની પદવી સિદ્ધાંતમાં ધર્મની લીલાનો વિલાસ
છે, એમ કહેલું છે. ૪૩

श्री मुनियचंद्रसूरिविरचित धर्मबिन्दुनी वृत्तिभां धर्मफलविधि
नामे सातमो अध्याय तथा तेनी व्याख्या समाप्त थध.

समाप्तः सप्तमोऽध्यायः ।

અષ્ટમઃ અધ્યાયઃ ।

અધુનાષ્ટમ આરંભ્યતે । તસ્ય ચેદમાદિસૂત્રમ્ ।

કિંં ચેહં બહુનોક્તેન તીર્થકૃત્ત્વં જગદ્ધિતમ્ ।

પરિશુદ્ધાદવાપ્નોતિ ધર્માભ્યાસાન્નરોત્તમઃ ॥ ૧ ॥ ઇતિ ।

કિંચેત્યમ્યુચ્ચયે, ઇહ ધર્મફલચિંતાયાં વહુના પ્રચુરેણોક્તેન ધર્મફલેન યત-
સ્તીર્થકૃત્ત્વં તીર્થકરપદલક્ષણં જગદ્ધિતં જગજ્જંતુજાતહિતાધાનકરં પરિશુદ્ધાદમલીમ-

અધ્યાય આઠમો.

હં વે આઠમા અધ્યાયનો આરંભ કરવામાં આવે છે, તેનું આ પ્રથમ
સૂત્ર છે.

મૂલાર્થ—વધારે શું કહેવું ? ઉત્તમ પુરુષ અતિ શુદ્ધ ધર્મ-
ના અભ્યાસથી જગતને હિતકારી એવા તીર્થકરપણાને પામે છે. ૧

ટીકાર્થ—‘ કિં ચ ’ એ અભ્યુચ્ચય અર્થમાં છે. આ ધર્મફલની
ચિંતાને વિષે ધર્મનું ઘણું ફલ કહેવું, તેથી શું ? જેથી નરોત્તમ એટલે સ્વ-
ભાવથીજ બીજા સામાન્ય પુરુષોમાં પ્રધાન એવો પુરુષ નિર્મલ ધર્મના અભ્યા-
સથી જગત જીવના હિતને કરનાર એવા તીર્થકરપણાને પામે છે, તે વાત

સાદવામોતિ લભતે ધર્માજ્યાસાત્ પ્રતીતરૂપાન્નરોત્તમઃ સ્વજ્ઞાવત એવ સામાન્યા-
પરપુરુષપ્રધાનઃ । તથાહિ । તીર્થંકરપદયોગ્યજંતૂનાં સામાન્યતોઽપિ લક્ષણમિદં
શાસ્ત્રેષૂદ્ધુષ્યતે । યથા એતે આકાલં પરાર્થવ્યસનિનઃ ઉપસર્જનીકૃતસ્વાર્થાઃ, ઉ-
ચિત્ક્રિયાવંતઃ, અદીનજ્ઞાવાઃ, સફલારંજિણઃ, અદૃષ્ટાનુશયાઃ, કૃતજ્ઞતાપતયઃ,
અનુપહૃતચિત્તાઃ, દેવગુરુબહુમાનિનઃ, તથા ગંજીરાશયા इति ॥ ૧ ॥

નનુ યદિ તીર્થકૃત્ત્વં ધર્માદવામોતિ તથાપિ કથં તદેવ પ્રકૃષ્ટં ધર્મફલમિતિ
જ્ઞાતું શક્યમિત્યાહ ।

નાતઃ પરં જગત્યસ્મિન્ વિદ્યતે સ્થાનમુત્તમમ્ ।

તીર્થકૃત્ત્વં યથા સમ્યક્ સ્વપરાર્થપ્રસાધકમ્ ॥ ૨ ॥ इति ॥

દર્શાવે છે. તીર્થંકર પદને યોગ્ય એવા જીવોનું લક્ષણ સામાન્યથી પણ શા-
સ્ત્રોમાં આ પ્રમાણે કહેલું છે—“એ યોગ્ય પુરૂષો જીવતા સુધી પારકા અર્થને
સાધવાના વ્યસનવાલા, પોતાના અર્થને ગૌણ કરનારા, ઉચિત ક્રિયા આચ-
રનારા, દીનભાવ વગરના, સફલ આરંભવાલા, પશ્ચાત્તાપ નહીં કરનારા,
કૃતજ્ઞતાના સ્વામી, જેમનું ચિત્ત હણાયું નથી તેવા, દેવગુરુનું બહુ માન કર-
નારા અને ગંજીર આશયવાલા હોય છે તે પુરૂષો તીર્થંકર પદને યોગ્ય
હોય છે. ૧

અહિં કોઈ શંકા કરે કે, જે તીર્થંકરપણું ધર્મથી પમાય છે, તો તે
તીર્થંકરપણું ધર્મનું ઉત્કૃષ્ટ ફલ છે, એમ શી રીતે જાણી શકાય ? તેનો ઉત્તર
આપે છે—

મૂલાર્થ—આ જગતને વિષે સારી રીતે પોતાના અને પ-
રના અર્થને સાધનારૂં જેવું તીર્થંકરપણું છે, તેવું બીજું કોઈ
ઉત્તમ સ્થાન પોતાના તથા પરના અર્થને સાધનારૂં નથી. ૨

ન નૈવ અતઃ તીર્થકૃત્વાત્પરમન્યત્ જગત્યસ્મિન્નુપલબ્ધમાને ચરાચરસ્વભાવે -
વિદ્યતે સમસ્તિ સ્થાનં પદમુત્તમં પ્રકૃષ્ટં તીર્થકૃત્ત્વમુક્તરૂપં યથા યેન પ્રકારેણ
સમ્યગ્ યથાવત્ સ્વપરાર્થપ્રસાધકં સ્વપરપ્રયોજનનિષ્પાદકમ્ ॥ ૨ ॥

एतदेव जावयति ।

પંચસ્વપિ મહાકલ્યાણેષુ ત્રૈલોક્યશંકરમ્ ।

તથૈવ સ્વાર્થસંસિદ્ધ્યા પરં નિર્વાણકારણમ્ ॥૩॥ ઇતિ ॥

પંચસ્વપિ નપુનરેકસ્મિન્નેવ ક્વચિન્મહાકલ્યાણેષુ ગર્જાધાનજન્મદિનાદિષુ
ત્રૈલોક્યશંકરં જગત્ત્રયસુખકારિ તીર્થકૃત્ત્વમિત્યનુવર્ત્તે । इत्थं परार्थसाधकत्वमुक्त्वा
स्वार्थसाधकत्वमाह । तथैव त्रैलोक्यसुखकरणप्रकारेण स्वार्थसंसिद्ध्या द्वायिकस-
म्यग्दर्शनज्ञानचारित्रनिष्पत्त्या परं प्रधानं निर्वाणकारणं मुक्तिहेतुरिति ॥ ३ ॥

ટીકાર્થ—પૂર્વે જનું સ્વરૂપ કહેલું છે, અને પોતાના અને પરના
અર્થને રૂડા પ્રકારે સાધનારું જે તીર્થંકરપણું આ ચરાચર જગતમાં ઉત્તમ
સ્થાનરૂપ છે, તેનાથી બીજું કોઈ ઉત્તમ સ્થાન નથીજ. ૨

તીર્થંકરપણું સ્વપરાર્થનું સાધક છે, તેજ અર્થની ભાવના કરે છે.

મૂલાર્થ—તીર્થંકરપણું પાંચ એવા પણ મહા કલ્યાણકને
વિષે ત્રણ લોકને સુખ કરનારું છે, તેમજ પોતાના અર્થને સાધવા-
થી મોક્ષનું ઉત્કૃષ્ટ કારણ છે. ૩.

ટીકાર્થ—તે તીર્થંકરપણું, ગર્જાધાન, જન્મદિવસ વગેરે પાંચ કલ્યા-
ણકને વિષે ત્રણ લોકમાં સુખ કરે છે, પણ એક કલ્યાણકને વિષે સુખ કરે
છે એમ નથી એમ અપિ શબ્દનો અર્થ છે. આ પ્રકારે પરાર્થનું સાધકપણું
કહી હવે સ્વાર્થનું સાધકપણું કહે છે. તેવી રીતે ત્રણ લોકના સુખને કરવાને
પ્રકારે સ્વાર્થની સિદ્ધિ એટલે ક્ષાયિક સમ્યગ્ દર્શન, જ્ઞાન અને ચારિત્રની
સિદ્ધિ તે વડે પ્રધાન એવું મોક્ષનું કારણ તીર્થંકર પાણું છે. ૩

इत्युक्तप्रायं धर्मफलमिदानीं तच्छेषमेव उदग्रमनुवर्णयि-
ष्याम इति ॥ ४ ॥

सुगममेव परं तच्छेषमिति धर्मफलशेषम् ॥ ४ ॥

एतदेव दर्शयति ।

तच्च सुखपरंपरया प्रकृष्टजावशुद्धेः सामान्यं चरमजन्म
तथा तीर्थकृत्त्वं चेति ॥ ५ ॥

તત્ત્વત્પુનર્ધર્મફલશેષમુદગ્રં પરંપરયા ઉત્તરોત્તરક્રમેણ પ્રકૃષ્ટજાવશુદ્ધેઃ
સકાશાત્ કિમિત્યાહ । સામાન્યં તીર્થકરાતીર્થકરયોઃ સમાનં ચરમજન્મ અપશ્ચિમદેહ-
લાજ્ઞલક્ષણં તથેતિ પદ્માંતરોપદ્ધેષે તીર્થકૃત્ત્વં તીર્થકરજાવલક્ષણં ચઃ સમુચ્ચયે ॥૫॥

મૂલાર્થ—એવી રીતે ધર્મનું અહુધા ફલ કહ્યું, હવે તેનું અવ-
શેષ જે ઉત્કૃષ્ટ ફલ તેનું વર્ણન કરીએ છીએ. ૪

ટીકાર્થ—આ સૂત્રનો અર્થ સુગમ છે. શેષ એટલે ધર્મનું બાકી રહે-
લું ઉત્કૃષ્ટ ફલ. ૪

ધર્મનું અવશેષ ઉત્કૃષ્ટ ફલ દર્શાવે છે.

મૂલાર્થ—તે ધર્મનું શેષ ફલ સુખની પરંપરાએ કરી ઉત્કૃષ્ટ
ભાવની શુદ્ધિ થવાથી સામાન્યપણે છેલ્લું જન્મ અને તીર્થકરપણું
એ બે ઉત્કૃષ્ટ ફલ છે. ૫

ટીકાર્થ—તે ધર્મ ફલનું મોટું શેષ—ફલ ઉત્કૃષ્ટ ફલ એ છે કે, ઉ-
ત્તરોત્તર સુખની પરંપરાના ક્રમે કરીને ભાવની વિશેષ શુદ્ધિ થવાથી એક તો
સામાન્ય એટલે તીર્થકર તથા અતીર્થકર—એ બંનેને સરખું એવું છેલ્લું જન્મ
તથા તીર્થકરપણું એ બે ધર્મના ઉત્કૃષ્ટ ફલ છે. અહિં ચ શબ્દનો અર્થ સમુ-
ચ્ચયમાં છે. ૫

તત્રાક્ષિષ્ટમનુત્તરં વિષયસૌખ્યં, હીનજ્ઞાવવિગમઃ, ઉદગ્રત-
રા સંપત્, પ્રભૂતોપકારકરણં, આશયવિશુદ્ધિઃ, ધર્મપ્રધાનતા,
અવંધ્યક્રિયાત્વમિતિ ॥ ૬ ॥

તત્ર સામાન્યતથ્ચરમજન્મનિ અક્ષિષ્ટં પરિણામસુંદરમનુત્તરં શેષભોગસૌ-
ખ્યેજ્યઃ પ્રધાનં વિષયસૌખ્યં શબ્દાદિસેવાલક્ષણં, હીનજ્ઞાવવિગમઃ, જાતિ-
કુલ્લવિજ્ઞવવયોઽવસ્થાદિન્યૂનતારૂપહીનત્વાવિરહઃ, ઉદગ્રતરા પ્રાગ્જવેજ્યોઽત્યંતોચ્ચા
સંપત્ દ્વિપદચતુષ્પદાદિસમૃદ્ધિઃ તસ્યાં ચ પ્રજૂતસ્યાતિચ્છૂયિષ્ટસ્યોપકારસ્ય સ્વપર-
ગતસ્ય કરણં વિધાનં અતएव આશયસ્ય ચિત્તસ્ય વિશુદ્ધિઃ અમાલિન્યરૂપા,
ધર્મપ્રધાનતા ધર્મૈકસારત્વં, અતિનિપુણવિવેકવશોપલ્લબ્ધયથાવસ્થિતસમસ્તવસ્તુ-
તત્ત્વતયા અવંધ્યા અનિષ્ફલા ક્રિયા ધર્માર્થાદ્યારાધનરૂપા યસ્ય તદ્ભાવસ્ત-
ત્ત્વમ્ ॥ ૬ ॥

મૂલાર્થ—તે સામાન્ય ચરમ ભવને વિષે કલેશ રહિત અને
અને પ્રધાન એવું વિષય સુખ મલે છે, હીન ભાવનો નાશ થાય છે,
તથા અતિશય મોટી સંપત્તિ મલે છે, ઘણા ઉપકાર કરાય છે, અંતઃ
કરણની શુદ્ધિ થાય છે, ધર્મને વિષે પ્રધાનતા થાય છે અને સર્વ
ક્રિયાની સફળતા થાય છે. ૬

ટીકાર્થ—તે સામાન્ય ચરમ ભવને વિષે કલેશરહિત એટલે પરિણામે
સુંદર અને શેષ ભોગના સુખોથી પ્રધાન એવું વિષય સુખ થાય છે, એટલે
શબ્દાદિ પાંચ વિષયો ભોગવાય છે. હીન ભાવનો નાશ થાય છે એટલે અતિ
કુલ્લ, વૈભવ, વય, અવસ્થા ઇત્યાદિકની ન્યૂનતા રૂપ હીનપણાનો નાશ થાય છે.
અતિશય ઉંચી એટલે પૂર્વભવથી અત્યંત ઉચ્ચ એવી દ્વિપદ (દાસ દાસી)
અને ચતુષ્પદ (પશુ) વગેરેની સમૃદ્ધિ અને તેમાં અતિશય પોતાનો અને પર
નો ઉપકાર કરવો, એથીજ આશય—હૃદયની વિશુદ્ધિ એટલે અમલિનતા
થાય છે. ધર્મનુંજ એકસારપણું એટલે અતિનિપુણ એવા વિવેકથી પ્રાપ્ત થયે-
લ યથાર્થ સર્વતત્ત્વવડે ક્રિયાની સફળતા થાય છે, એટલે ધર્મ અર્થાં અને કામ
ની સેવારૂપતા પ્રાપ્ત થાય છે, એટલા પદાર્થો ચરમ જન્મને વિષે પ્રાપ્ત
થાય છે. ૬

તથા—વિશુદ્ધ્યમાનાઽપ્રતિપાતિચરણાવાસિઃ, તત્સાત્મ્ય-
જ્ઞાવઃ જ્ઞવ્યપ્રમોદહેતુતા, ધ્યાનસુખયોગઃ, અતિશયર્દ્ધિપ્રા-
સિરિતિ ॥ ૭ ॥

વિશુદ્ધ્યમાનસ્ય સંક્લિષ્ટમાનવિલક્ષણતયા અપ્રતિપાતિનઃ, કદાચિદપ્ય-
વ્રંશજ્ઞાનઃ, ચરણસ્ય ચારિત્રસ્યાવાસિર્દ્વાજઃ, તતશ્ચ તેન વિશુદ્ધ્યમાનાપ્રતિપાતિના
ચરણેન સાત્મ્યં સમાનાત્મતા તત્સાત્મ્યં તેન સહૈકીજ્ઞાવ ઇત્યર્થઃ, તેન જ્ઞાવો જ્ઞવનં
પરિણતિરિતિ, જ્ઞવ્યપ્રમોદહેતુતા જ્ઞવ્યજનસંતોષકારિત્વં, ધ્યાનસુખયોગઃ
ધ્યાનસુખસ્યારોષસુખાતિશાયિનઃ ચિત્તનિરોધલક્ષણસ્ય યોગઃ અતિશયર્દ્ધિપ્રાપ્તિઃ
અતિશયર્દ્ધેરામર્ષૌષધ્યાદિરૂપાયાઃ પ્રાપ્તિઃ ॥ ૭ ॥

તતશ્ચ કાલેન—

મૂલાર્થ—શુદ્ધ અને જેનો નાશ થતો નથી એવા ચારિત્રની
પ્રાપ્તિ થાય છે, તે ચારિત્રની સાથે આત્માનો એકીભાવ થાય છે, તે
ભવ્ય જનને પ્રમોદનું કારણ થાય છે. ધ્યાનના સુખનો યોગ થાય
છે, અને અતિશય ઋદ્ધિની પ્રાપ્તિ થાય છે. ૭

ટીકાર્થ—હીનપણાથી વિલક્ષણ હોવાથી વિશુદ્ધ એવા અને ક્યારે
પણ જેનો નાશ થતો નથી, એવા ચારિત્રનો લાભ થાય છે તે પછી વિશુદ્ધ
અને અવિનાશી એવા ચારિત્રની સાથે એકી ભાવરૂપ પરિણતિ થાય છે એટલે
ભવ્ય જનના પ્રમોદનું કારણ થાય છે એટલે ભવ્ય જનને સંતોષ કરવાનું
કારણપણું પ્રાપ્ત થાય છે. ધ્યાન સુખનો યોગ થાય છે એટલે સમગ્ર સુખોને
ઉદ્વંધન કરે તેવા ચિત્તનો નિરોધ કરવારૂપ લક્ષણ છે જેનું તેવા યોગ થાય
છે અને આમર્ષ ઔષધિ વગેરે લબ્ધિઓની પ્રાપ્તિ થાય છે. ૭

પૂર્વેક્ત ગુણ પ્રાપ્ત થયા પછી કાલે કરીને—

અપૂર્વકરણં, ક્ષપકશ્રેણિઃ, મોહસાગરોત્તારઃ, કેવલજ્ઞિ-
વ્યક્તિઃ, પરમસુખલાઙ્ગમ ઇતિ ॥ ૮ ॥

અપૂર્વાણાં સ્થિતિઘાતરસઘાતગુણશ્રેણિગુણસંક્રમાપૂર્વસ્થિતિવંધવ્યક્ષણાનાં
પંચાનામર્થાનાં પ્રાચ્યગુણસ્થાનેષ્વપ્રાપ્તાનાં કરણં યત્ર તદપૂર્વકરણમષ્ટમગુણસ્થાનકાં
તતશ્ચ ક્ષપકસ્ય ઘાતિકર્મપ્રકૃતિક્ષયકારિણો યતેઃ શ્રેણિર્મોહનીયાદિપ્રકૃતિક્ષય-
ક્રમરૂપા સંપદ્યતે, ક્ષપકશ્રેણિક્રમશ્ચાયં, ઇહ પરિપક્વસમ્યગ્દર્શનાદિગુણો જીવશ્વર-
મવર્ત્તી અવિરતદેશવિરતપ્રમત્તાપ્રમત્તસંયતાન્યતરગુણસ્થાનકસ્યઃ પ્રવૃષ્ટતીવ્રશુદ્ધ-
ધ્યાનાધીનમાનસઃ, ક્ષપકશ્રેણિમારુત્કુરપૂર્વગુણસ્થાનકમવાપ્ય પ્રથમતઃ ચતુરોઽનં-
તાનુબંધિનઃ ક્રોધાદીન્ યુગપત્ ક્ષપયિતુમારજ્જતે તતઃ સાવશેષેષ્વેતેષુ મિથ્યાત્વં
ક્ષપયિતુમુપક્રમતે । તતસ્તદવશેષે મિથ્યાત્વે ચ ક્ષીણે સમ્યગ્મિથ્યાત્વં સમ્યક્કં
ચ ક્રમેણોઽભિનત્તિ । તદનંતરમેવાવદ્ધાયુષ્કોઽનિવૃત્તિકરણં નામ સકલ્લમોહાપોહૈ-

મૂલાર્થ—અપૂર્વકરણ (આઠમા ગુણસ્થાન) ને પામે છે, પછી
ક્ષપકશ્રેણી કરે છે, પછી મોહરૂપ સમુદ્રને ઉતરે છે, પછી કેવલજ્ઞાની
થઈ પરમ સુખ (મોક્ષ) નો લાભ પ્રાપ્ત થાય છે. ૮

ટીકાર્થ—અપૂર્વ કરણ એટલે પ્રથમના ગુણસ્થાનમાં ન પ્રાપ્ત થયેલા
એવા જે સ્થિતિઘાત, રસઘાત, ગુણ શ્રેણિ, ગુણ સંક્રમ તથા અપૂર્વ સ્થિતિબંધ
લક્ષણવાલા પાંચ અર્થ જેમાં કરવામાં આવે છે, તે અપૂર્વકરણ નામે આ-
ઠમું ગુણ સ્થાનક કહેવાય છે, તે પછી ક્ષપક એવો સાધુ એટલે ઘાતિકર્મની
પ્રકૃતિને ક્ષય કરનાર એવો મુનિ તેની શ્રેણી એટલે મોહનીયાદિ કર્મ પ્રકૃતિના
ક્ષયક્રમ રૂપ જે શ્રેણી તે ઉત્પન્ન થાય છે, તે ક્ષપક શ્રેણિનો ક્રમ આ પ્રકારનો
છે. સમ્યગ્ દર્શનાદિ ગુણ જેના પરિપક્વ થયા છે, એવો ચરમ શરીરી જીવ
એટલે અવિરત, દેશવિરત, પ્રમત્ત સંયત અને અપ્રમત્ત સંયત એ ચારમાંથી
કોઈ એક ગુણસ્થાનમાં રહેલો જીવ વૃદ્ધિ પામતા એવા અતિશય તીવ્ર અને
શુદ્ધ એવા ધ્યાનને પોતાનું મન આધીન કરી, ક્ષપક શ્રેણિને આરોહણ કર-
વાની ઇચ્છાવાલો થઈ અપૂર્વ ગુણસ્થાનને પ્રાપ્ત કરી પ્રથમથીજ ચાર એવા
અનંતાનુબંધી ક્રોધાદિકને એકી સાથે નાશ કરવાનો આરંભ કરે છે, તે પછી

કસહં નવમગુણસ્થાનકમપ્યારોહતિ । તત્ર ચ તથૈવ પ્રતિક્ષણં વિશુષ્કમાનઃ કિય-
ત્સ્વપિ સંખ્યાતેષુ જાગેષુ ગતેષ્વષ્ઠૌ કષાયાન્ અપ્રત્યાખ્યાનાવરણપ્રત્યારખ્યાનાવર-
ણસંજ્ઞિતાન્ ક્રોધાદીનેવ ક્ષપયિતુમારજતે । ક્ષીયમાણેષુ ચ તેષ્વેતાઃ ષોઋશપ્રકૃતી-
રધ્યવસાયવિશેષાન્નિદ્રાનિદ્રા? પ્રચલાપ્રચલા? સ્ત્યાનર્દ્ધિ? નરકગતિ? નરકાનુ-
પૂર્વી? તિર્યગ્ગતિ? તિર્યગાનુપૂર્વી? એકેન્દ્રિય? દ્વીન્દ્રિય? ત્રીન્દ્રિય? ૧૦ ચતુરિન્દ્રિય-
જાતિનામ? ૧૧ આતપનામ ? ૧૨ ઉદ્યોતનામ ? ૧૩ સાધારણનામ ? ૧૪ સ્થાવરનામ
? ૧૫ સૂક્ષ્મનામ ? ૧૬ લક્ષણાઃ ક્ષપયતિ । તત્તાંઽષ્ટકષાયાવશેષક્ષયે યદિ પુરુષઃ પ્ર-

તે અનંતાનુબંધી ક્રોધાધિક કાંઈક અવશેષ રહે સતે મિથ્યાત્વનો ક્ષય કરવા
મંડે છે, તે પછી અનંતાનુબંધી ક્રોધાદિકના અવશેષનો તથા ક્ષય કરવા
મંડેલું મિથ્યાત્વ એ બંનેનો ક્ષય કરે છે. તે પછી સમ્યક્ મિથ્યાત્વ એટલે
મિશ્રપુંજ અને સમ્યક્ત્વ એટલે શુદ્ધપુંજ એ બંને અનુક્રમે ખપાવે
એટલે પ્રથમ મિશ્રપુંજને અને પછી શુદ્ધપુંજને ખપાવે ત્યાર બાદ જોણે આ-
યુષ્ય બાંધ્યું નથી, એવો જીવ સર્વ મોહને નાશ કરવામાં એકું એવું અનિ-
વૃત્તિ કરેણુ નામનું જ નવમું ગુણસ્થાનક છે, તે ઉપર આરોહણ કરે છે અને
તેમાં પૂર્વોક્ત રીતને અનુસારે પ્રતિક્ષણે શુદ્ધ થતો એ ગુણસ્થાનના કોટલાએક
સંખ્યાતા ભાગ જતાં અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ અને પ્રત્યાખ્યાનાવરણ એવા નામ-
વાલા ક્રોધાદિ આઠ કષાયોને નાશ કરવાનો આરંભ કરે છે, અને તે આઠ
કષાય ક્ષય કરવા માંડતાં આ સોળ પ્રકૃતિઓનો કોઈ જાતના અધ્યવસાય
વિશેષ કરીને નાશ કરે છે, તે સોળ પ્રકૃતિઓના નામ આ પ્રકારે છે—
૧ નિદ્રાનિદ્રા, ૨ પ્રચલા પ્રચલા, ૩ સ્ત્યાનર્દ્ધિ, ૪ નરક ગતિ, ૫ નરકાનુપૂર્વી,
૬ તિર્યગ્ગતિ, ૭ તિર્યગાનુપૂર્વી, ૮ એકેન્દ્રિય, ૯ દ્વીન્દ્રિય, ૧૦ ત્રીન્દ્રિય,
૧૧ ચતુરિન્દ્રિય જાતિ નામ, ૧૨ આતપ નામ, ૧૩ ઉદ્યોત નામ, ૧૪ સાધા-
રણ નામ, ૧૫ સ્થાવર નામ અને ૧૬ સૂક્ષ્મ નામ—એ સોળ લક્ષણવાલી
પ્રકૃતિઓને ખપાવે તે પછી આઠ કષાયના અવશેષ એટલે અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ
અને પ્રત્યાખ્યાનાવરણના શેષનો ક્ષય કરે. ત્યાર બાદ શ્રેણિ કરનાર જો પુરુષ-
વેદી હોય તો નપુંસકવેદને ખપાવે, તે પછી સ્ત્રીવેદને ખપાવે અને તે પછી

તિપત્તા તતો નપુંસકવેદં તતઃ સ્ત્રીવેદં તતો હાસ્યાદિષટ્કં તતઃ પુનઃ પુરુષવેદં ક્ષપયતિ । યદિ પુનર્નપુંસકં સ્ત્રી વા તદા પુરુષવેદસ્થાને સ્વવેદમિતરવેદદ્વયં ચ યથા જઘન્યપ્રથમતયા ક્ષપયતિ । તતઃ ક્રમેણ ક્રોધાદીન્ સંજ્વલનાન્ ત્રીન્ અતઃ વાદર-લોજં ચાત્રૈવ ક્ષપયિત્વા સૂક્ષ્મસંપરાયણગુણસ્થાને ચ સૂક્ષ્મં સર્વથા વિનિવૃત્તસકલ-મોહવિકારાં ક્ષીણમોહગુણસ્થાનાવસ્થાં સંશ્રયતે । તત્ર ચ સમુદ્રપતરણશ્રાંત-પુરુષવત્ સંગ્રામાંગણવિર્નિર્ગતપુરુષવદ્વા મોહનિગ્રહનિશ્ચલનિબદ્ધાધ્યવસાયતયા પરિ-શ્રાંતઃ સન્નતર્મુહૂર્ત્તં વિશ્રમ્ય તદ્ગુણસ્થાનકદ્વિચરમસમયે નિદ્રાપચલે ચરમસમયે ચ જ્ઞાનાવરણાંતરાય પ્રકૃતિદશકં દર્શનાવરણાવશિષ્ટં પ્રકૃતિચતુષ્કં ચ યુગપદેવ ક્ષપયતિ

હાસ્યાદિક વગેરે છને ખપાવી પુરુષવેદને ખપાવે અને જે ક્ષપક શ્રેણી કરનાર નપુંસક હોય અથવા સ્ત્રી હોય તો પુરુષવેદને ઠેકાણે પોતાના વેદને ખપાવે અને પછી ખાકીના બે વેદને ખપાવે એટલે જે ક્ષપક શ્રેણી કરનાર નપુંસક હોય તો પ્રથમ સ્ત્રીવેદને અને પછી પુરુષવેદને ખપાવે ત્યાર બાદ પોતાના વેદને ખપાવે, જે સ્ત્રીવેદ હોય તો પ્રથમ નપુંસક વેદને અને પછી પુરુષ વેદને અને પછી પોતાના વેદને ખપાવે, ત્યાર પછી અનુક્રમે સંજ્વલન ક્રોધાદિક ત્રણ ક્ષાયને ખપાવે, પછી બાદર લોભને એજ ગુણ સ્થાનમાં ખપાવીને સૂક્ષ્મ સંપરાય ગુણસ્થાનમાં સૂક્ષ્મ લોભને ખપાવે છે, તેને ખપાવ્યા પછી સર્વ પ્રકારે સર્વ મોહ વિકાર જેમાં નિવૃત્ત થયો છે, એવી ક્ષીણ મોહ ગુણસ્થાનકની અવસ્થાનો આશ્રય કરે છે. ત્યાં સમુદ્રને તરી થાકેલા પુરુષની પેઠે તથા સં-ગ્રામરૂપ આંગણામાંથી યુદ્ધ કરી નીકલેલા પુરુષની પેઠે મોહનો નિશ્ચલ કરવામાં નિશ્ચલ અધ્યવસાય ખાંધવાથી પરિશ્રાંત થયેલા તે જીવ તે બારમા ગુણસ્થા-નમાં વિશામો લઇને તે ગુણસ્થાનના બીજા ચરમ સમયને વિષે એટલે છેલ્લા સમયથી પ્રથમ રહેલા સમયને વિષે નિદ્રા અને પ્રયત્ન એ બે પ્રકૃતિને ખપા-વે અને ચરમ સમયને વિષે જ્ઞાનાવરણની પાંચ અને અંતરાયની પાંચ એ દશ પ્રકૃતિ તથા દર્શનાવરણની અવશિષ્ટ પ્રકૃતિ ચાર એ રીતે ચૌદ પ્રકૃતિને સાથેજ ખપાવે છે. આ ક્ષપક શ્રેણી વિષે જે કહેવામાં આવ્યું છે, તે જણે આયુષ્ય ખાંધેલ નથી, તેને ઉદેશીને છે. જણે આયુષ્ય ખાંધેલ છે, તે તો સાત

વદ્વાયુઃ પુનઃ સપ્તકક્ષ્યાનંતરં વિશ્રમ્ય યથાનિવર્ણં ચાચુરનુચૂય જવાંતરે ક્ષપક-
શ્રેણિ સમર્થયત્ત ઇતિ ।

યશ્ચાત્રાપૂર્વકરણોપન્યાસાનંતરં ક્ષપકશ્રેણેરુપન્યાસઃ સ સૈદ્ધાંતિકપદ્મા-
પેદ્યા, યતો દર્શનમોહસપ્તકસ્યાપૂર્વકરણસ્ય એવ ક્ષયં કરોતીતિ તન્મતં, ન તુ
યથા કર્મગ્રંથિકાન્નિપ્રાયેણ । વિરતસમ્યગ્દૃષ્ટ્યાદ્યન્યતરગુણસ્થાનકચતુષ્ટયસ્ય ઇતિ
તતો મોહસાગરોત્તારઃ મોહો મિથ્યાત્વમોહાદિઃ સ એવ સાગરઃ સ્વયંભૂરમણાદિ-
પારાવારઃ મોહસાગરઃ તસ્માદુત્તારઃ પરપારપ્રાપ્તિઃ । તતઃ કેવલ્લાન્નિવ્યક્તિઃ કેવલ
સ્ય કેવલજ્ઞાનકેવલદર્શનલક્ષણસ્ય જીવગુણસ્ય જ્ઞાનાવરણાદિધાતિકર્મોપરતાવ-
ન્નિવ્યક્તિરાવિર્જાવઃ । તતઃ પરમસુખલાન્નઃ પરમસ્ય પ્રકૃષ્ટસ્ય દેવાદિસુખાતિશા-
યિનઃ સુખસ્ય લાન્નઃ પ્રાપ્તિઃ ॥ ઉક્તં ચ ।

પ્રકૃતિને ખપાવ્યા પછી—એટલે ચાર અનંતાનુબંધીની અને ત્રણ દર્શન
મોહનીયની—એમ સાત પ્રકૃતિ ખપાવીને વિશ્રાંતિ લે છે અને પછી પોતે
જવી રીતે આયુષ્ય બાંધ્યું છે, તેવી રીતે ભોગવીને અન્ય ભવમાં ક્ષપકશ્રેણી-
નો પ્રારંભ કરે છે.

અહિં અપૂર્વ કરણ કર્યા પછી ક્ષપકશ્રેણિનું કહ્યું છે, તે સૈદ્ધાંતિકની
અપેક્ષાએ કહ્યું છે. જથી અપૂર્વકરણ ગુણસ્થાનમાં રહેતા દર્શન મોહનીના
સપ્તકનો ક્ષય કરે છે, એવો તે સૈદ્ધાંતિકનો જ અભિપ્રાય તેને સ્વીકારીને કહે
લું છે, પરંતુ કર્મગ્રંથના અભિપ્રાય પ્રમાણે કહેલું નથી. કર્મગ્રંથના કરનાર-
નો અભિપ્રાય એવો છે કે,—અવિરતક સમ્યગ્ દૃષ્ટિ ઇત્યાદિ ચાર ગુણસ્થાનક
માંથી ગમે તે ગુણસ્થાનમાં રહેલા જીવ ક્ષપકશ્રેણિ કરે તે પછી મિથ્યાત્વ
મોહાદિરૂપ સ્વયંભૂરમણ પ્રમુખ સમુદ્ર તેમાંથી ઉતરવું થાય છે, એટલે સામે
પાર જવાય છે. તે પછી કેવલજ્ઞાન અને કેવલ દર્શન રૂપ જીવનો ગુણ પ્રગટ
થાય છે, એટલે જ્ઞાનાવરણાદિ ધાતિકર્મનો નાશ થતાં આત્મ ગુણ પ્રગટ થાય
છે. તે પછી દેવતાના સુખથી અધિક એવા સુખનો લાભ થાય છે. તે વિષે
શાસ્ત્રમાં કહેલું છે.

“યત્ત્વ કામસુખં લોકે યત્ત્વ દિવ્યં મહાસુખમ્ ।
વીતરાગસુખસ્પેદમનંતાંશે ન વર્ત્તે ” ॥ ૧ ॥ ઇતિ ।

અત્રૈવ હેતુમાહ ।

સદારોગ્યાસેરિતિ ॥ ૧૦ ॥

સદારોગ્યસ્ય જ્ઞાવારોગ્યરૂપસ્ય આસેર્જ્ઞાત્ ॥ ૧૦ ॥

ઇયમપિ કુત ઇત્યાહ ।

જ્ઞાવસંનિપાતક્લ્યાદિતિ ॥ ૧૧ ॥

જ્ઞાવસંનિપાતસ્ય પારમાર્થિકરોગવિશેષસ્ય ક્લ્યાપ્તુચ્છેદાત્ ॥ ૧૧ ॥

સંનિપાતમેવ વ્યાચષ્ટે ।

“ આ લોકને વિષે જે કામ સુખ છે અને દેવ લોકને વિષે જે દિવ્ય મહાસુખ છે, તે સધલું એકત્ર કરીએ તો પણ વીતરાગના સુખનો અનંતમો ભાગ પણ ન થાય. ૧ ૯

પરમ સુખનો લાભ થાય છે, તેનું કારણ દર્શાવે છે.

મૂલાર્થ—નિરંતર આરોગ્યની પ્રાપ્તિ થઈ છે, માટે પરમસુખનો લાભ થાય છે. ૧૦

ટીકાર્થ—ભાવ નિરોગતા રૂપ આરોગ્યનો લાભ થયો છે માટે. ૧૦
નિરંતર ભાવ આરોગ્યની પ્રાપ્તિ પણ શાથી થઈ છે? તે કહે છે.

મૂલાર્થ—ભાવ સંનિપાતનો નાશ થયો છે, માટે સદા આરોગ્યની પ્રાપ્તિ થઈ છે. ૧૧

ટીકાર્થ—ભાવ સંનિપાત એટલે પારમાર્થિક રોગ વિશેષ જે તેનો ક્ષય થાય છે. ૧૧

ભાવ સંનિપાતનું સ્વરૂપ કહે છે.

રાગદ્વેષમોહા હિ દોષાસ્તથા તથાત્મદૂષણાદિતિ ॥૧૨॥

રાગદ્વેષમોહા વદ્યમાણલક્ષણાઃ હિ સ્ફુટં દોષાન્નાવસંનિપાતરૂપાઃ ।
અત્ર હેતુમાહ । તથા તથા તેન તેન પ્રકારેણ અન્નિષ્વંગકરણાદિના આત્મનો જીવ-
સ્ય દૂષણાદિકારપ્રાપણાત્ ॥ ૧૨ ॥

તત્ત્વજ્ઞેદપર્યાયૈર્વ્યાખ્યેતિ ન્યાયાઙ્ગાદીનેવ તત્ત્વત આહ ।

અવિષયેઽભિષ્વંગકરણાઙ્ગાગ્નિતિ ॥ ૧૩ ॥

અવિષયે પ્રકૃતિવિશરાક્તયા મતિમતામન્નિષ્વંગાનર્હે સ્વ્યાદૌ વસ્તુનિ અ-
ન્નિષ્વંગકરણાચ્ચિત્તપ્રતિવંધસંપાદનાત્કિમિત્યાહ રાગો દોષઃ ॥ ૧૩ ॥

તત્રૈવાગ્નિજ્વાલાકલ્પમાત્સર્યાપાદનાદ્દ્વેષ ઇતિ ॥૧૪॥

મૂલાર્થ—તે તે પ્રકારે આત્માને દૂષિત કરવાથી રાગ, દ્વેષ
અને મોહ એ ત્રણ ત્રિદોષ રૂપ ભાવ સંનિપાત કહેલ છે. ૧૨

ટીકાર્થ—જેમનું લક્ષણ આગલ કહેવામાં આવશે એવા રાગ દ્વેષ
અને મોહ એ ત્રણ ભાવ સંનિપાત રૂપ પ્રગટ ત્રિદોષ છે, તેનું કારણ દર્શાવે-
છે, તે તે પ્રકારે આસક્તિ કરાવવી વગેરે કરી જીવને વિકાર પમાડે છે, તેથી
રાગ, દ્વેષ અને મોહને ભાવ સંનિપાત કહેવાય છે. ૧૨

સ્વરૂપ, ભેદ અને પર્યાય એ ત્રણે કરીને વ્યાખ્યા કરવી એવો ન્યાય છે, તેથી
તત્ત્વથી રાગાદિકનુંજ સ્વરૂપ કહે છે.

મૂલાર્થ—અયોગ્ય વિષયોને વિષે આસક્તિ કરવી એ રાગ
કહેવાય છે. ૧૩

ટીકાર્થ—સ્વભાવથી નાશવંત પણાને લઈને બુદ્ધિમાન પુરૂષોને આસ-
ક્તિ કરવાને અયોગ્ય એવાં જે સ્ત્રી આદિ પદાર્થ તેમાં મનની જે આસક્તિ
કરવી, તે રાગ રૂપ દોષ કહેવાય છે. ૧૩

મૂલાર્થ—તેજ નાશવંત પદાર્થને વિષે આસક્તિ થતાં અ-
શિની જ્વાલા જેવો મત્સર કરવો તે દ્વેષ રૂપ દોષ કહેવાય છે. ૧૪

તત્રૈવ ક્વચિદર્થેઽન્નિષ્વંગે સતિ અગ્નિજ્વાલાકલ્પસ્ય સમ્યક્કાદિગુણસર્વ-
સ્વદ્દાહકતયા માત્સર્યસ્ય પરસંપત્ત્યસહિષ્ણુજાવદ્વદ્વણસ્યાપાદનાદિધાનાત્ દ્વેષો
દોષઃ ॥ ૨૪ ॥

હેયેતરજાવાધિગમપ્રતિબંધવિધાનાન્મોહ इति ॥ ૧૫ ॥

इह निश्चय नयेन हेयानां मिथ्यात्वादीनामितरेषां चोपादेयानां सम्यग्दर्श-
नादीनां जावानां । व्यवहारतस्तु विषकंटकादीनां स्रक्चंदनादीनां च अधिगम-
स्यावबोधस्य प्रतिबंधविधानात् स्वजनकरणान्मोहो दोषः ॥ १५ ॥

अथैतेषां जावसंनिपातत्वं समर्थयन्नाह ।

सत्स्वेतेषु न यथावस्थितं सुखं स्वधातुवैषम्यादिति ॥ ૧૬ ॥

ટીકાર્થ—તેજ કોઈ સ્ત્રી આદિ પદાર્થને વિષે આસક્તિ થતાં સમ્ય-
કત્વાદિ ગુણનો સર્વ પ્રકારે દાહકરી નાશ કરે છે માટે અગ્નિની જવાલા જેવો
જે પરની સંપત્તિને ન સહન કરવા રૂપ લક્ષણ વાલા માત્સરને કરવાથી દ્વેષ
નામનો દોષ કહેવાય છે. ૧૪

મૂલાર્થ—ત્યાગ કરવાયોગ્ય અને ગ્રહણ કરવા યોગ્ય પદાર્-
થના જ્ઞાનનો અટકાવ કરવો તે મોહ નામનો દોષ કહેવાય છે. ૧૫

ટીકાર્થ—આ સ્થલે નિશ્ચયનયવડે કરીને હેય—ત્યાગ કરવા યોગ્ય એવા
મિથ્યાત્વ વગેરેનો અને ઉપાદેય ગ્રહણ કરવા યોગ્ય એવા સમ્યગ્ દર્શન વિગે-
રેનો ભાવ તેમનું અને વ્યવહારનયવડે વિષ તથા કાંટા પ્રમુખ હેય પદાર્થનો
અને માલા ચંદન પ્રમુખ ઉપાદેય પદાર્થના જ્ઞાનનો પ્રતિબંધ કરવાથી—અટ-
કાવ કરવાથી મોહ નામનો દોષ થાય છે. ૧૫

એ રાગ, દ્વેષ અને મોહ—એ ત્રણ ભાવ સંનિપાત છે, એમ જણાવતાં
કહે છે.

મૂલાર્થ—એ રાગ, દ્વેષ અને મોહ છતાં ચથાર્થ સુખ ન થાય
કારણ કે, આત્માની મૂલ પ્રકૃતિનું વિષમપણું થાય છે. ૧૬

સત્ત્વેતેષુ રાગાદિષુ ન નૈવ યથાવસ્થિતં પારમાર્થિકં સુખં જીવસ્ય અત્ર
હેતુઃ સ્વચાતુર્વૈષમ્યાત્ । દધતિ ધારયંતિ જીવસ્વરૂપમિતિ ધાતવઃ સમ્યગ્દર્શનાદયો
ગુણાઃ સ્વસ્યાત્મનો ધાતવઃ તેષાં વૈષમ્યાત્ યથાવસ્થિતવસ્તુસ્વસ્વરૂપપરિહારેણા-
ન્યથારૂપતયા જ્ઞવનં તસ્માત્ । યથાહિ વાતાદિદોષોપવાતાઘ્નાતુષુ રસામૃગાદિષુ
વૈષમ્યાપન્નેષુ ન દેહિનો યથાવસ્થિતં કામજોગજં મનઃ સમાધિજં વા શર્મ કિંચન
લજન્તે તથા અમી સંસારિણઃ સત્ત્વાઃ રાગાદિદોષવશાત્સમ્યગ્દર્શનાદિષુ મલ્લીમ-
સરૂપતાં પ્રાપ્તેષુ ન રાગદ્વેષમોહોપશમજં શર્મ સમાસાદયંતીતિ ॥ ૧૬ ॥

અમુમેવાર્થં વ્યતિરેકત આહ ।

ક્ષીણેષુ ન દુઃખં નિમિત્તાજ્ઞાવાદિતિ ॥ ૧૭ ॥

ટીકાર્થ—રાગાદિ છતાં જીવને યથાર્થ એટલે જેવું છે, તેવું સુખ થતું
નથી. તેનું કારણ કહે છે, પોતાના ધાતુનું વિષમપણું થવાથી એટલે જીવના
સ્વરૂપને ધારણ કરે તે ધાતુ કહેવાય સમ્યગ્ દર્શનાદિ ગુણો તે ધાતુ, તેમનું
વિષમપણું થવાથી જીવનું યથાર્થ સ્વરૂપ જણાતું નથી, પણ અન્ય પ્રકારે
જણાય છે તે ઉપર દૃષ્ટાંત આપે છે. જેમ વાયુ પ્રમુખ દોષના ઉપધાતથી રસ,
રૂધિર વગેરે ધાતુઓનું વિષમપણું થતાં દેહધારી પ્રાણીઓને જેમ કામ ભોગ-
નું અથવા મનની સમાધિનું કાંઈ સુખ પ્રાપ્ત થતું નથી, તેમજ આ સંસારી
જીવોને રાગાદિ દોષના વશથી સમ્યગ્દર્શનાદિ અતિશય મલિનરૂપપણાને
પામતાં રાગદ્વેષ અને મોહના ઉપશમથી જે સુખ થવું જોઈએ તે સુખ રાગ
દ્વેષ અને મોહના ઉદયથી જીવને પ્રાપ્ત થતું નથી. ૧૬

એ અર્થને વ્યતિરેકપણે—ઉલટીરીતે કહે છે—

મૂલાર્થ—રાગાદિ ક્ષીણ થતાં દુઃખ નથી, કારણકે જીવને દુઃખ
થવાના રાગાદિ નિમિત્ત કારણનો અભાવ છે. ૧૭

ક્ષીણેષુ રાગાદિષુ ન દુઃખં જાવસંનિપાતજં સમુત્પદ્યતે કુત્તરં ઇતિ ચેષ્ટચ્યેત
નિમિત્તાજાવાન્નિબંધનચિરહાદિતિ ॥ ૧૭ ॥

તર્હિં કિં સ્યાદિત્યાહ ।

આત્યંતિકજાવરોગવિગમાત્ પરમેશ્વરતાતેસ્તત્તથાસ્વજા-
વત્વાત્ પરમસુખજાવ ઇતીતિ ॥ ૧૮ ॥

આત્યંતિકઃ પુનર્જાવાભાવેન જાવરોગાણાં રાગાદીનાં યો વિગમઃ સમુચ્છે-
દઃ તસ્માત્ યા પરમેશ્વરતાયાઃ શક્રચક્રાધિપાયૈશ્વર્યાતિશાયિન્યાઃ કેવલજ્ઞાનાદિ-
લક્ષણાયા આસિઃ પ્રાપ્તિઃ તસ્યાઃ પરમસુખજાવ ઇત્યુત્તરેણ યોગઃ કુત્તરં ઇત્યાહ ।
તત્તથાસ્વભાવત્વાત્, તસ્ય પરમસુખજાવસ્ય તથા સ્વજાવત્વાત્ પરમેશ્વરતારૂપત્વાત્
પરમસુખજાવઃ સંપદ્યતે ઇતિ વાક્યપરિસમાપ્તાવિતિ ॥ ૧૮ ॥

ટીકાર્થ—રાગાદિ ક્ષીણ થતાં ભાવસંનિપાતથી થયેલું જે દુઃખ તે
ઉત્પન્ન નથી થતું શા માટે ? તેનું કારણ કહે છે. દુઃખના કારણ જે રાગાદિ
તેનો વિરહ થાય છે, માટે. ૧૭

જ્યારે દુઃખ ન થાય ત્યારે શું થાય ? તે કહે છે.

મૂલાર્થ—ભાવરોગનો અત્યંતનાશ થવાથી પરમેશ્વરપણાની
જે પ્રાપ્તિ તેવડે પરમ સુખનો લાભ થાય છે, કારણકે, પરમસુખના
લાભનો તેવા પ્રકારનો સ્વભાવ છે. ૧૮

ટીકાર્થ—રાગાદિક જે ભાવરોગ તેમનો વિગમ એટલે વિચ્છેદ, તે
થવાથી ઈદ્ર, ચક્રવર્તી વગેરેના ઐશ્વર્યને અતિક્રમણ કરતી અને કેવલજ્ઞાના-
દિ લક્ષણવાળી પરમેશ્વરતાની જે પ્રાપ્તિ તેનું નામ પરમસુખ લાભ કહેલ છે.
એ ઉત્તરની સાથે સંબંધ છે, તે પરમ સુખ લાભ કહેવાનું કાગણું શું છે ? કે
પરમ સુખ લાભને પરમેશ્વરતારૂપપણું છે, માટે જે પરમ સુખ ઉત્પન્ન
થાય છે, અહિં ઇતિ શબ્દ વાક્યની સમાપ્તિને દેખાડે છે. ૧૮

इत्थं तीर्थकरातीर्थकरयोः सामान्यमनुत्तरं धर्मफलमजिधाय सांप्रतं तीर्थ-
कचक्षकणं तदजिधातुमाह ।

देवेंद्रहर्षजननमिति ॥ १९ ॥

देवेंद्रાણાં ચમરશક્રાદીનાં હર્ષસ્ય સંતોષસ્ય જનનં સંપાદનમિતિ ॥૧૯॥

तथा पूजानुग्रहांगतेति ॥ २० ॥

પૂજયા જન્મકાલાદારજ્યાનિર્વાણપ્રાપ્તેસ્તત્તન્નિમિત્તેન નિઃપાદિતયા અમ-
રગિરિશિખરમજ્જનાદિરૂપયા યોઽનુગ્રહો નિર્વાણવીજલાનનૂતો જગત્રયસ્યાપ્યુ-
પકારઃ તસ્યાંગતા કારણજાવઃ । જગવતો હિ પ્રતીત્ય તત્તન્નિવંધનાયા નક્તિભ-
રનિર્જરામરપ્રજુપ્રમૃતિપ્રભૂતસચ્ચસંપાદિતાયાઃ પૂજાયાઃ સકાશાત્ ન્યૂયસાં જવ્યાનાં

એવી રીતે તીર્થંકર અને અતીર્થંકર એ બંનેનું સામાન્યપણે પ્રધાન
એવા ધર્મનું ફલ કહીને હવે તીર્થંકર પણા રૂપ લક્ષણવાળું મોટું ધર્મફલ
કહેવાને અંતકાર કહે છે.

મૂલાર્થ—દેવેન્દ્રોને હર્ષ ઉત્પન્ન કરનાર તીર્થંકરપણું છે. ૧૯

ટીકાર્થ—દેવેન્દ્રો એટલે ચમરેન્દ્ર, શકેન્દ્ર વગેરે દેવો તેમને હર્ષ—સંતોષ
ઉત્પન્નકરનાર એવું તીર્થંકરપણું છે. ૧૯

મૂલાર્થ—પૂજા વડે જગતના અનુગ્રહનું કારણરૂપ તીર્થંકર-
પણું છે. ૨૦

ટીકાર્થ—પૂજા એટલે પ્રભુના જન્મકાલથી માંડીને નિર્વાણની પ્રાપ્તિ
મુધી તે નિમિત્તવડે મેરૂ પર્વતના શિખર ઉપર સ્નાન વગેરે કરવા રૂપ પૂજા,
તે વડે અનુગ્રહ એટલે મોક્ષ ખીજના લાભ રૂપ ત્રણ જગતનો ઉપકાર તેની
અંગતા એટલે કારણ રૂપ છે. ભગવંતને ઉદ્દેશી ભગવત જેનું કારણ છે,
એવી અને ભક્તિના સમૂહ વડે ભરપૂર એવા ઈંદ્રાદિકના સમૂહરૂપ પ્રાણીઓએ

મોક્ષાનુગુણો મહાનુપકારઃ સંપદ્યતે ઇતિ ॥ ૨૦ ॥

તથા પ્રાતિહાર્યોપયોગ ઇતિ ॥ ૨૧ ॥

પ્રતિહારકર્મ પ્રાતિહાર્યં તત્ત્વાશોકવૃક્ષાદિ યદવાચિ ।

“ અશોકવૃક્ષઃ સુરપુષ્પવૃષ્ટિઃ દિવ્યો ધ્વનિશ્ચામરમાસનં ચ । જામુંદલં
હુંદુન્નિરાતપત્રં સત્પ્રાતિહાર્યાણિ જિનેશ્વરાણામ્ ॥ ૧ ॥

તસ્યોપયોગ ઉપજીવનમિતિ ॥ ૨૨ ॥

તતઃ પરંપરાર્થકરણમિતિ ॥ ૨૩ ॥

પરં પ્રકૃષ્ટં પરાર્થસ્ય પરપ્રયોજનસ્ય સર્વસત્ત્વસ્વજ્ઞાવાપરિણામિન્યા પીયૂષપા
નસમધિકાનંદદાયિન્યા સર્વતોઽપિ યોજનમાનન્મૂમિજાગયાયિન્યા વાણ્યા અન્યૈશ્ચ

સંપાદન કરેલ પૂજ્ઞથી ધણાં ભવ્ય પ્રાણીઓને મોક્ષને અનુસરતો સમ્ય-
ક્ટ્વાદિ લાભ રૂપ મહાનૂ ઉપકાર થાય છે. ૨૦

મૂલાર્થ—વળી અષ્ટ મહા પ્રાતિહાર્યનો ઉપયોગ થાય છે. ૨૧

ટીકાર્થ—પ્રતિહારનું કર્મ તે પ્રાતિહાર્ય, તે અશોક વૃક્ષ વગેરે છે,
આઠ પ્રકારના પ્રાતિહાર્ય છે, તેને માટે કહ્યું છે કે,

“ ૧ અશોક વૃક્ષ, ૨ દેવે કરેલી પુષ્પ વૃષ્ટિ, ૩ દિવ્ય ધ્વનિ, ૪ આ-
મર, ૫ સિંહાસન, ૬ જામુંડલ, ૭ હુંદુલિ અને ૮ છત્ર, એ આઠ જિને-
શ્વરોના પ્રાતિહાર્ય છે. ” ૧

તે પ્રાતિહાર્યનો ઉપયોગ કરનાર તીર્થંકરપણું છે. ૨૧

મૂલાર્થ—તે પછી ઉત્કૃષ્ટ અર્થને કરનાર તીર્થંકરપણું છે. ૨૨

ટીકાર્થ—પર એટલે ઉત્કૃષ્ટ અર્થ—પ્રયોજન તેનું કરણ એટલે, સર્વ
પ્રાણીઓને પોતપોતાની ભાષા રૂપે પરિણામ પામતી, અમૃતના પાનથી પણ
અધિક આનંદ આપનારી અને સર્વથી પણ એક યોજન સુધીના ભૂમિ ભાગ
સુધી જનારી—વ્યાપનારી વાણી અને બીજા તે તે વિચિત્ર ઉપાયો (નાના

તૈસ્તંશ્ચિત્રૈરુપાયૈઃ કરણં નિષ્પાદનમિતિ ॥ ૨૨ ॥

एतदेव 'अविच्छेदेन' इत्यादिना 'इतिपरंपरार्थकरणं' एतदंतेन सूत्र-
कदंबकेन स्फुटीकुर्वन्नाह ।

अविच्छेदेन न्यूयां मोहांधकारापनयं हृद्यैर्वचनज्ञानुजि-
रिति ॥ २३ ॥

अविच्छेदेन यावज्जीवमपि न्यूयसामनेकद्वन्द्वकोटिप्रमाणानां नव्यजंतूनां
मोहांधकारस्याज्ञानांधतमसस्यापनयनमपसारः हृद्यैर्हृदयंगमैर्वचनज्ञानुजिर्वाक्यकि-
रणैः ॥ २३ ॥

મોહાંધકારે ચાપનીતે યત્સ્યાત્પ્રાણિનાં તદાહ ।

सूक्ष्मज्ञावप्रतिपत्तिरिति ॥ २४ ॥

પ્રકારના ઉપાયો) વડે પારકા મોક્ષ રૂપ અર્થ સંપાદન કરનાર તીર્થંકર
પાણું છે. ૨૨

એને ઉત્કૃષ્ટ પર પ્રયોજનને 'અવિચ્છેદેન' એ સૂત્રથી આરંભી
'ઇતિ પરંપરાર્થકરણં' એ મૂત્ર પર્યંત સૂત્રોના સમૂહ વડે સ્ફૂટ કરતાં કહે છે.

મૂલાર્થ—મનોહર વચન રૂપ કિરણો વડે ધણાં પ્રાણીઓના
મોહ રૂપ અંધકારનો નાશ કરવો, એવું તીર્થંકરપાણું છે. ૨૩

ટીકાર્થ—અવિચ્છેદ એટલે યાવજ્જીવિત લાખો, કરોડો બંધ પ્રા-
ણીઓના અજ્ઞાન રૂપ અંધકારનો પોતાના વચન રૂપ કિરણો વડે નાશ કરવો,
એવું તીર્થંકર પાણું છે. ૨૩

પ્રાણીઓનું મોહાંધકાર દૂર થયા પછી જે થાય છે, તે કહે છે.

મૂલાર્થ—સૂક્ષ્મ ભાવ એટલે જીવાદિ પદાર્થોનું જ્ઞાન થાય
છે. ૨૪

સૂક્ષ્માણામનિપુણબુદ્ધિનિરગમ્યાનાં જાવાનાં જીવાદીનાં પ્રતિપત્તિરવ-
બોધઃ ॥ ૨૪ ॥

તતઃ શ્રદ્ધામૃતાસ્વાદનમિતિ ॥ ૨૫ ॥

સૂક્ષ્મજ્ઞાવેષ્વેવ યા શ્રદ્ધા રુચિઃ સૈવામૃતં ત્રિદશજોજનં તસ્યાસ્વાદનં
હૃદયજિવ્હયા સમુપજીવનમિતિ ॥ ૨૫ ॥

તતઃ સદ્નુષ્ઠાનયોગે इति ॥ ૨૬ ॥

સદ્નુષ્ઠાનસ્ય સાધુગૃહસ્થધર્માજ્યાસરૂપસ્ય યોગઃ સંબંધઃ ॥ ૨૬ ॥

તતઃ પરમાપાયહાનિરિતિ ॥ ૨૭ ॥

પરમા પ્રકૃષ્ટા અપાયહાનિઃ નરકાદિકુગતિપ્રવેશજ્ઞાનર્થસાર્થોચ્ચેદઃ
॥ ૨૭ ॥

ટીકાર્થ—સૂક્ષ્મ એટલે સામાન્ય બુદ્ધિ વાલાઓને અગમ્ય એવા જી-
વાદિ ભાવનો બોધ થાય છે. ૨૪

મૂલાર્થ—તે પછી શ્રદ્ધા રૂપ અમૃતનું આસ્વાદન થાય છે. ૨૫

ટીકાર્થ—સૂક્ષ્મ ભાવને વિષે રૂચિ થવા રૂપ દેવતાનું ભોજન જે અ-
મૃત તેનું આસ્વાદન એટલે મન રૂપ જિવ્હા વડે ગ્રહણ કરવું થાય છે. ૨૫

મૂલાર્થ—તે પછી સારા અનુષ્ઠાનનો યોગ થાય છે. ૨૬

ટીકાર્થ—સદ્નુષ્ઠાન એટલે સાધુ ધર્મ અથવા ગૃહસ્થ ધર્મના અભ્યાસ
રૂપ સારી ક્રિયા તેનો સંબંધ થાય છે. ૨૬

મૂલાર્થ—તે પછી ઉત્કૃષ્ટી અનર્થની હાનિ થાય છે. ૨૭

ટીકાર્થ—પરમ એટલે ઉત્કૃષ્ટી, અનર્થની હાનિ એટલે નારકાદિ
કુગતિમાં પ્રવેશ થવાથી પ્રાપ્ત થયેલા મોટા અનર્થના સમૂહનો અતિશય ના-
શ થાય છે. ૨૭

તતોઽપિ ઉપક્રિયમાણજ્ઞવ્યપ્રાણિનાં યત્સ્યાત્તદાહ ।

સાનુવંધસુખભાવ ઉત્તરોત્તરઃ પ્રકામપ્રજ્ઞૂતસત્ત્વોપકારાય અ-
વંધ્યકારણં નિર્વૃત્તેરિતિ ॥ ૨૮ ॥

સાનુવંધસુખજ્ઞાવ ઉત્તરોત્તર ઉત્તરેષુ પ્રધાનેષૂત્તરઃ પ્રધાનઃ પ્રકામઃ પ્રૌઢઃ
પ્રજ્ઞૂતઃ અતિવહુઃ યઃ સત્ત્વોપકારઃ તસ્મૈ સંપદ્યતે સ ચાવંધ્યકારણં અવંધ્યો હેતુઃ
નિર્વૃત્તેર્નિર્વાણસ્ય ॥ ૨૮ ॥

નિગમયન્નાહ ।

इति परंपरार्थकरणमिति ॥ २९ ॥

इत्येवं यथा प्रागुक्तं परंपरार्थकरणं तस्य जगवत् इति ॥ २९ ॥

તે પછી ઉપકાર કરવા માંડેલા ભવ્ય પ્રાણીઓને તીર્થંકર પ્રભુના વ-
ચનથી જે લાભ થાય છે, તે કહે છે.

મૂલાર્થ—અતિશયે શ્રેષ્ઠ એવો અવિચ્છિન્ન સુખ ભાવ પ્રા-
ણીઓના મોટા ઉપકારને અર્થે થાય છે અને તે મોક્ષનું અવંધ્ય-
સંકલ કારણ છે, એટલે અધિકથી અધિક સુખની પરંપરાએ કરી
યાવત્ મોક્ષ સુખનો સાચો હેતુ છે. ૨૮

ટીકાર્થ—ઉત્તરોત્તર એટલે પ્રધાનને વિષે પણ પ્રધાન એવો નિરંતર
સુખભાવ જે અતિશય ધણો પ્રાણીઓનો ઉપકાર કરે છે અને તે સાનુવંધ
સુખ ભાવથી ધણેલ ઉપકાર મોક્ષનું સત્ય કારણ છે. ૨૮

તે ઉત્કૃષ્ટા પરાર્થ કરવાના સ્વરૂપની સમાપ્તિ કરતાં કહે છે.

મૂલાર્થ—આ પ્રકારે ઉત્કૃષ્ટા પારકા અર્થનું કરવું તે તીર્થ-
કરપણાનું પ્રત્ય છે. ૨૯

ટીકાર્થ—પ્રથમ કહેવા પ્રમાણે તીર્થંકર ભગવાનનું પર જીવોના ઉ-
ત્કૃષ્ટા પ્રયોગનનું કરવા પણું છે. ૨૯

સાંપ્રતં પુનરપ્યુજયોઃ સાધારણં ધર્મફલમાહ ।

જવોપગ્રાહિકર્મવિગમ ઇતિ ॥ ૩૦ ॥

પરિપાલિતપૂર્વકોટ્યાદિપ્રમાણસયોગકેવલિપર્યાયયોરંતે જવોપગ્રાહિકર્મણાં
વેદનીયાયુનામગોત્રરૂપાણાં વિગમો નાશો જાયતે ॥ ૩૦ ॥

તતઃ નિર્વાણગમનમિતિ ॥ ૩૧ ॥

નિર્વીતિ દેહિનો યસ્માન્નિતિ નિર્વાણં સિદ્ધિક્ષેત્રં જીવસ્યૈવ સ્વરૂપાવસ્થાનં
વા તત્ર ગમનમવતારઃ ॥ ૩૧ ॥

તત્ર ચ પુનર્જન્માદ્યજ્ઞાવ ઇતિ ॥ ૩૨ ॥

હવે ફરીવાર સામાન્ય ચરમ જન્મ અને તીર્થંકરપણું એ બંનેનું
સાધારણ ધર્મ ફલ કહે છે.

મૂલાર્થ—ભવોપગ્રાહી એવા વેદનીયાદિ ચાર અઘાતિ કર્મ-
નો નાશ થાય છે. ૩૦

ટીકાર્થ—પૂર્વ કાટી આદિ પ્રમાણ વાલું સયોગિ કેવલી પર્યાયપણું
જમણે પરિપાલન કરેલું છે એવા તીર્થંકર અને અતીર્થંકર એ બંને
ચૌદમા ગુણુઠાણાને અંતે ભવોપગ્રાહી કર્મ એટલે વેદનીય, આયુ, નામ અને
ગોત્ર રૂપ ચાર કર્મ તેનો નાશ થાય છે. ૩૦

મૂલાર્થ—તે પછી તીર્થંકર અને અતીર્થંકર એ બંનેનું નિ-
ર્વાણ-મોક્ષ ગમન થાય છે. ૩૧

ટીકાર્થ—દેહધારી પ્રાણી જથી નિર્વાણ પામે તે નિર્વાણ-મોક્ષ કહે-
વાય છે, એટલે સિદ્ધક્ષેત્ર અથવા જીવનું પોતાના સ્વરૂપમાં રહેલું તેને વિષે
ગમન કરવું, તે નિર્વાણ ગમન કહેવાય છે. ૩૧

મૂલાર્થ—તે મોક્ષ પામ્યે સતે પ્રસીવાર જન્મ વગેરેનો અભા-
વ થાય છે. ૩૨

પુનર્દ્વિતીયતૃતીયાદિવારં યજ્જન્માદીનાં જન્મજરામરણપ્રભૃતીનામનર્થાનામ-
જ્ઞાવઃ આત્યંતિકોચ્છેદઃ ॥ ૩૨ ॥

અત્ર હંતુઃ ।

વીજાજ્ઞાવતોઽયમિતિ ॥ ૩૩ ॥

વીજસ્યાનંતરમેવ વક્તૃમાણસ્યાજ્ઞાવાત્ અયં પુનર્જન્માદ્યભાવ ઇતિ ॥૩૩॥

વીજમેવ વ્યાચષ્ટે ।

કર્મવિપાકસ્તદિતિ ॥ ૩૪ ॥

કર્મણાં જ્ઞાનાવરણાદીનાં વિપાક ઉદયઃ તત્પુનર્જન્માદિવીજમિતિ ॥૩૪॥

ન ચ વક્તૃવ્યમેષોઽપિ નિર્વાણગતો જીવઃ સર્કર્મા ભવિષ્યતિ ઇત્યાહ ।

ટીકાર્થ—તે ભોક્ષમાં બીજીવાર, ત્રીજી વાર ઇત્યાદિ થનારા જન્મ,
જરા અને મરણ વગેરે અનર્થોનો અભાવ થાય છે, અત્યંત ઉચ્છેદ થાય-
છે. ૩૨

ભોક્ષ પામ્યા પછી ફરીવાર જન્મ મરણાદિન થવામાં કારણ કહે છે.

મૂલાર્થ—એ જન્માદિકનો અભાવ બીજના અભાવથી થા-
ય છે. ૩૩

ટીકાર્થ—બીજ જે આગળ કહેવામાં આવશે, તેના અભાવથી આ
પુનર્જન્મ વગેરેનો અભાવ થાય છે, એટલે બીજ વિના જેમ અંકુરો ન થાય
તેમ કર્મ બીજ વિના જન્માદિ થતા નથી. ૩૩

તે જન્મ મરણાદિકના કારણ રૂપ બીજને કહે છે.

મૂલાર્થ—જન્માદિકનું બીજ કારણ કર્મનો વિપાક છે. ૩૪

ટીકાર્થ—જ્ઞાનાવરણાદિક કર્મનો જે ઉદય તે જન્માદિકનું બીજ
કારણ છે. ૩૪

ભોક્ષમાં ગયેલા જીવ પણ કર્મ સહિત થશે એમ કહેવું નહીં, તે
કહે છે.

અકર્માં ચાસાવિતિ ॥ ૩૫ ॥

અકર્માં ચ કર્મવિકલ્પશ્વાસૌ નિર્વાણશરણો જીવઃ ॥ ૩૫ ॥

ભવતુ નામ અકર્માં તથાપિ પુનર્જન્માદ્યસ્ય નવિષ્યતીત્યાહ ।

તદ્દત એવ તદ્ગ્રહઃ ઇતિ ॥ ૩૬ ॥

તદ્દત એવ કર્મવત એવ તદ્ગ્રહઃ પુનર્જન્માદિજ્ઞાવઃ ॥ ૩૬ ॥

નનુ ક્રિયમાણત્વેન કર્મણ આદિમત્ત્વપ્રસંગેન કથં સર્વકાલં કર્મવત એવ તદ્ગ્રહ ઇત્યાશંક્યાહ ।

તદનાદિત્વેન તથાજ્ઞાવસિદ્ધેરિતિ ॥ ૩૭ ॥

મૂલાર્થ—નિર્વાણ ગતજીવ કર્મ રહિત થયા તે ફરીથી કર્મ સહિત થવાના નથી ૩૫

ટીકાર્થ—મોક્ષમાં ગયેલ જીવ કર્મ રહિત થાય છે. ૩૫

ભલે નિર્વાણ ગત જીવ કર્મ રહિત હો તથાપિ તેને ફરીથી જન્મ મરણાદિક થશે, તે શંકાનો ઉત્તર કહે છે.

મૂલાર્થ—કર્મવાલાને જ ફરીથી જન્મ વગેરે થાય છે. ૩૬

ટીકાર્થ—કર્મ સહિત એવા જીવનેજ ફરીથી જન્મ મરણાદિક થાય છે, કર્મ રહિતને જન્માદિ થતા નથી. ૩૬

અંહી કોઈ શંકા કરે કે, જેને જીવ કરે તે કર્મ કહેવાય છે, એવી બ્યુત્પત્તિથી કર્મને આદિપણાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયો, તો તે વડે સર્વ કાલકર્મ વાળાનેજ તે જન્માદિકનું ગ્રહણ કેવી રીતે થાય ? એટલે પ્રથમ એકલો જીવ હશે તેણે કર્મ કર્યા ત્યારે તે સકર્મ થયો. આ શંકાનો ઉત્તર આપે છે.

મૂલાર્થ—તે કર્મના અનાદિ ભાવે કરી કર્મવાલાનેજ જન્માદિકનું ગ્રહણ થાય એવા ભાવની સિદ્ધિ થાય છે માટે. ૩૭

તસ્ય કર્મણઃ કૃતકલ્પેનાપ્યનાદિત્વેન દ્વિતીયાધ્યાયપ્રપંચિતયુત્તથા તથા-
જાવસ્ય તદ્વત એવ તદ્ગ્રહરૂપસ્ય સિદ્ધેર્નિષ્પત્તેરિતિ ॥ ૩૮ ॥

નનુ,

જ્ઞાનિનો ધર્મતીર્થસ્ય કર્તારઃ પરમં પદમ્ । ગત્વાગચ્છંતિ જ્ઞયોઽપિ ભવં
તીર્થનિકારતઃ ॥ ૧ ॥

इति वचनप्रामाण्यात्कथं नाकर्माणोऽपि जन्मादिग्रह इत्याशंक्याह ।

સર્વવિપ્રમુક્તસ્ય તુ તથા સ્વભાવત્વા—

त्रिष्ठितार्थत्वान्न तद्ग्रहणे निमित्तमिति ॥૩૯॥

सर्वेण कर्मणा विप्रमुक्तस्य पुनस्तथास्वजावत्वात्तत्प्रकाररूपत्वात्किमित्याह

ટીકાર્થ—તે કર્મનું કરવાપણું છે, તોપણ બીજા અધ્યાયમાં કહેલ
સવિસ્તર યુક્તિવડે કર્મનું અનાદિપણું સિદ્ધ કરેલ છે, તેથી તથાભાવ
એટલે કર્મવાલાનેજ પુનર્જન્માદિકનું ગ્રહણ થાય, એ ભાવની સિદ્ધિ થાય
છે, એ કારણથી કર્મરહિત એવા સિદ્ધ મહારાજને ફરીથી જન્માદિક
યતાં નથી. ૩૮

કોઈ શંકા કરે કે, “ ધર્મ તીર્થના કરનારા જ્ઞાની પુરૂષો મોક્ષમાં
જઈને તીર્થનો ઉચ્છેદ દેખી ફરીથી પાછા સંસારમાં આવે છે. ” ૧ આવા
વચનના પ્રમાણથી કર્મરહિત ને જન્માદિનું ગ્રહણ કેમ ન થાય ? આ
શંકાનો ઉત્તર આપે છે.

મૂલાર્થ—સર્વથા કર્મથી મુક્ત થયેલાને તેવા પ્રકારના સ્વ-
ભાવને લઈને પોતાના પ્રયોજનને સંપૂર્ણ કરનારા એવા મોક્ષના
જીવને પુનર્જન્માદિ ગ્રહણ કરવામાં કોઈ નિમિત્ત રહ્યું નથી. ૩૯

ટીકાર્થ—સર્વ કર્મથી મુક્તએવ છે, તેનું તેવા પ્રકારનું સ્વરૂપ છે, તેથી
તેમજ તેણે સર્વ પ્રયોજન પૂર્ણ કરેલ છે, તેથી એ જીવને જન્માદિ ગ્રહણ
નથી.

નિષ્ઠિતાર્થત્વાત્ નિષ્પન્નનિઃશેષપ્રયોજનત્વાદ્દેતોઃ નૈવ તદ્ગ્રહણે જન્માદિગ્રહણે નિમિત્તં હેતુઃ સમસ્તીતિ । અયમન્નિપ્રાયઃ યો હિ સર્વેઃ કર્મજ્ઞિઃ સર્વથાપિ વિપ્રમુક્તો ભવતિ ન તસ્ય જન્માદિગ્રહણે કિંચિન્નિમિત્તં સમસ્તિ નિષ્ઠિતાર્થત્વેન જન્માદિગ્રાહકસ્વજ્ઞાવાજ્ઞાવાત્ । યશ્ચ તીર્થનિકારલક્ષણો હેતુઃ કૈશ્ચિત્પરિકલ્પ્યતે સોઽપ્યનુપપન્નઃ કષાયવિકારજન્યત્વાત્તસ્યેતિ ॥ ૩૯ ॥

एवं च सति यत्सिद्धं तदाह ।

नाजन्मनो जरेति ॥ ४० ॥

न नैव अजन्मनः उत्पादविकलस्य जरा वयोहानिलक्षणा संपद्यते ॥ ૩૯ ॥

કરવામાં કોઈ પણ કારણ નથી. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે, જે જીવ સર્વ કર્મોથી સર્વથા મુકાયો છે, તેને જન્માદિ અહણ કરવામાં કોઈ પણ નિમિત્ત નથી. કારણ કે, તેને સર્વ પ્રયોજનની સમાપ્તિ થઈ છે, તેથી જન્માદિકને અહણ કરાવનાર જે સ્વભાવ તેનો અભાવ છે અને કોઈએ કલ્પેલા તીર્થના ઉચ્છેદ કરવારૂપ લક્ષણવાલો હેતુ પણ થતો નથી. કારણ કે, તે હેતુને કષાયરૂપ વિકારથી ઉત્પન્ન થવાપણું છે. ભાવાર્થ એવો છે કે, જેને કષાય રહી ગયા હોય તેને એવો વિચાર થાય કે, “મારું તીર્થ ઉચ્છેદ થયું છે, તેથી હું અવતાર લઈને પ્રીતી તેનું સ્થાપન કરું.” પણ જેને સર્વથા કર્મનો ક્ષય થયેલ છે, તેને એવો વિચાર આવેજ નહીં. ૩૯

એમ થતાં જે સિદ્ધ થયું, તે કહે છે.

મૂલાર્થ—જન્મરહિત થયેલા જીવને જરાવસ્થા હોતી નથી. ૪૦

ટીકાર્થ—જન્મ-ઉત્પત્તિ રહિત એવા પુરૂષને વયનો નાશ થવારૂપ જરાવસ્થા ઉત્પન્ન થતી નથી. ૪૦

एवं च न मरणक्षयशक्तिरिति ॥ ४१ ॥

નેતિ પ્રતિપેદ્યે મરણક્ષયસ્ય પ્રતીતરૂપસ્ય સંબંધિની શક્તિર્વીજરૂપેતિ ॥ ૪૧ ॥

तथा न चान्यउपद्रव इति ॥ ४२ ॥

ન ચ નૈવ અન્યઃ તૃણાણુચુક્કાદિઃ ઉપદ્રવો વ્યસનં ॥ ૪૨ ॥

તર્હિં કિં તત્ર સ્યાદિત્યાશંક્યાહ ।

विशुद्धस्वरूपत्वाच्च इति ॥ ४३ ॥

વિશુદ્ધં નિર્મલ્લીમસં યત્સ્વરૂપં તસ્ય લ્લાઞ્જઃ પ્રાપ્તિઃ ॥ ૪૩ ॥

तथा आत्यंतिकी व्यावाधानिवृत्तिरिति ॥ ४४ ॥

અત્યંતં ભવા આત્યંતિકી વ્યાવાધાનિવૃત્તિઃ શરીરમાનસવ્યથાવિરહઃ ॥ ૪૪ ॥

મૂલાર્થ—જન્મ અને જરાનો અભાવ થતાં મરણનું ભય રહેતું નથી. ૪૧

ટીકાર્થ—જે મરણના ભયની બીજરૂપ શક્તિ તે રહેતી નથી. ૪૧

મૂલાર્થ—વળી સિદ્ધતા જીવને બીજો પણ કોઈ ઉપદ્રવ રહેતો નથી. ૪૨

ટીકાર્થ—વળી ભોક્ષમાં તૃષા, ભુખ વગેરે અન્ય ઉપદ્રવ રહેતા નથી. ૪૨

ત્યારે ભોક્ષમાં શું હોય છે ? તેનો ઉત્તર કહે છે.

મૂલાર્થ—અતિ શુદ્ધ એવા સ્વ સ્વરૂપનો લાભ થાય છે. ૪૩

ટીકાર્થ—કર્મ મલતી રહિત એવા શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ થાય છે. ૪૩

મૂલાર્થ—દુઃખની અત્યંત નિવૃત્તિ થાય છે. ૪૪

ટીકાર્થ—શરીર અને મન સંબંધી પીડાનો અત્યંત ઉચ્છેદ થાય છે. ૪૪

તામેવ વિશિનષ્ટિ ।

સા નિરુપમં સુખમિતિ ॥ ૪૫ ॥

સા આત્યંતિકી વ્યાબાધાનિવૃત્તિઃ નિરુપમમુપમાતીતં સુખં ॥ ૪૫ ॥

અત્ર હેતુઃ ।

સર્વત્રાપ્રવૃત્તેરિતિ ॥ ૪૬ ॥

સર્વત્ર હેયે ઉપાદેયે ચ વસ્તુનિ અપ્રવૃત્તેરવ્યાપારણાત્ ॥ ૪૬ ॥

ઇયમપિ કથમિત્યાહ ।

સમાસકાર્યત્વાદિતિ ॥ ૪૭ ॥

તે અત્યંત દુઃખની નિવૃત્તિને વિશેષપણે દેખાડે છે.

મૂલાર્થ—દુઃખની અત્યંત નિવૃત્તિ એજ નિરૂપમ સુખ છે. ૪૫

ટીકાર્થ—શરીર તથા મન સંબંધી દુઃખની સર્વથા નિવૃત્તિ તે ઉપમા રહિત સુખ છે. ૪૫

સિદ્ધના જીવને એવું નિરૂપમ સુખ છે, તેનું કારણ કહે છે.

મૂલાર્થ—સિદ્ધના જીવને સર્વ ઠેકાણે પ્રવૃત્તિ નથી, તેથી એ નિરૂપમ સુખ છે. ૪૬

ટીકાર્થ—ત્યાગ કરવા યોગ્ય તથા ગ્રહણ કરવા યોગ્ય એવા કાંઈ પણ પદાર્થ ઉપર સિદ્ધના જીવોની પ્રવૃત્તિ રહી નથી તેથી તેમને અનુપમ સુખ છે. ૪૬

સિદ્ધના જીવોને કાંઈ ઠેકાણે પ્રવૃત્તિ નથી, એ શાથી કહો છો ?

મૂલાર્થ—કરવા યોગ્ય કાર્યની સમાપ્તિ થઈ છે, માટે. ૪૭

સમાપ્તાનિ નિષ્ઠિતાનિ કાર્યાણિ यस્ય સ તથા તદ્ભાવસ્તત્ત્વં તસ્માદ્ ॥૪૪॥

અત્રેવાન્યુચ્ચયમાહ ।

ન ચૈતસ્ય કચિદૌત્સુક્યમિતિ ॥ ૪૫ ॥

ન નૈવ ચઃ સમુચ્ચયે ઇતસ્ય નિર્વૃતસ્ય જંતોઃ કચિદર્થે ઔત્સુક્યં કાંક્ષા-
રૂપમ્ ॥ ૪૫ ॥

નનુ કિમેતન્નિષિધ્યત ઇત્યાહ ।

દુઃખં ચૈતત્સ્વાસ્થ્યવિનાશનેતિ ॥ ૪૬ ॥

દુઃખં પુનરેતદૌત્સુક્યં કથમિત્યાહ સ્વાસ્થ્યવિનાશનેન સ્વાસ્થ્યસ્ય સર્વ-

ટીકાર્થ—જેના કેવલ જ્ઞાનાદિ કાર્ય સંપૂર્ણ થયા છે, એવા સિદ્ધને
કોઈ ઠેકાણે પ્રવૃત્તિ કરવાની રહી નથી; માટે તેમને સર્વોત્કૃષ્ટ સુખ છે. ૪૭

એ વાતની સર્વ રીતે પુષ્ટિ કરતાં કહે છે.

મૂલાર્થ—એ સિદ્ધના જીવને કોઈ કાર્ય કરવામાં ઉત્સુકપણું
રહેતું નથી. ૪૮

ટીકાર્થ—નિર્વૃત એટલે ભોક્ષ પામેલા જંતુને કોઈ પદાર્થને વિષે
વાંછારૂપ ઉત્સુકપણું રહેતું નથી. ચ નો અર્થ સમુચ્ચયમાં છે, એટલે સિ-
દ્ધની સર્વત્ર અપ્રવૃત્તિ છે, એવો અર્થ થાય છે. ૪૮

અહિં કોઈ શંકા કરે કે, સિદ્ધના જીવને ઉત્સુકપણાનો નિષેધ કેમ
કરે છે ? તેનો ઉત્તર આપે છે—

મૂલાર્થ—સ્વસ્થપણાના સુખનો નાશ કરવાથી એ ઉત્સુકપ-
ણું દુઃખરૂપ છે. ૪૯

ટીકાર્થ—એ ઉત્સુકપણું તે દુઃખરૂપ છે, તેનો ઉત્તર આપે છે. સર્વ
સુખનું મૂલ રૂપ જે સ્વસ્થપણું, તેનો નાશ કરીને ઉત્સુકપણું દુઃખ-

સુખમૂલસ્યાપનયનેન ॥ ૪૯ ॥

યદિ નામૈત્સુક્યાત્સ્વાસ્થ્યવિનાશસ્તથાપિ કથમસ્ય દુઃખરૂપતેત્યાશંક્યાહ ।

દુઃખ શક્ત્યુદ્રેકતોઽસ્વાસ્થ્યસિદ્ધેરિતિ ॥ ૫૦ ॥

દુઃખશક્તેર્દુઃખવીજરૂપાયા ઉદ્રેકત ઉદ્ભવાત્ સકાશાદસ્વાસ્થ્યસ્ય આત્મ-
ન્યેવાસ્વસ્થતારૂપસ્ય સિદ્ધેઃ સંજવાત્ ॥ ૫૦ ॥

અસ્વાસ્થ્યસિદ્ધિરપિ કથં ગમ્યા इत्याह ।

અહિતપ્રવૃત્ત્યેતિ ॥ ૫૧ ॥

અહિતપ્રવૃત્ત્યા અહિતેષુ દુઃખશક્ત્યુદ્રેકવશસંજાતાસ્વાસ્થ્યનિવર્તકેષુ વસ્તુષુ

૩૫ છે. ૪૯

જો કે ઊત્સુકપણાથી સ્વસ્થપણાનો વિનાશ થાય છે, તો પણ એ ઊ-
ત્સુકપણાને દુઃખરૂપતા કેમ છે? એવી શંકા કરી તેનો ઊતર આપે છે—

મૂલાર્થ—દુઃખતું બીજરૂપ ઊત્સુકપણાની ઉત્પત્તિ થવાથી
અસ્વસ્થપણાની સિદ્ધિ થાય છે તેથી. ૫૦

ટીકાર્થ—દુઃખશક્તિ એટલે દુઃખના બીજરૂપ જ શક્તિ તેના ઉત્પ-
ન્ન થવાથી આત્માને વિષે અસ્વસ્થપણાની ઉત્પત્તિ થાય છે, માટે ઊત્સુક-
પણું દુઃખરૂપ છે. ૫૦

અસ્વસ્થપણાની સિદ્ધિ કઈ રીતે જાણવામાં આવે છે? તે શંકાનો
ઉતર આપે છે.

મૂલાર્થ—અહિતકારી વસ્તુને વિષે પ્રવૃત્તિ કરવાથી અસ્વ-
સ્થતા જણાય છે. ૫૧

ટીકાર્થ—અહિતકારી વસ્તુને વિષે પ્રવૃત્તિ કરવાથી અસ્વસ્થપણું
જણાય છે, એટલે દુઃખની શક્તિના અધિકપણાને લઈને ઉત્પન્ન થયેલ

મનઃપ્રીતિપ્રદમમદાદિષુ પ્રવૃત્ત્યા ચેષ્ટનેન ॥ ૫૧ ॥

અથ સ્વાસ્થ્યસ્વરૂપમાહ ।

સ્વાસ્થ્યં તુ નિરુત્સુકતયા પ્રવૃત્તેરિતિ ॥ ૫૨ ॥

સ્વાસ્થ્યમસ્વાસ્થ્યવિવૃદ્ધાણં પુનર્નિરુત્સુકતયા ઔત્સુક્યપરિહારેણ પ્રવૃત્તેઃ સર્વકૃત્યેષુ ॥ ૫૨ ॥

एवं च सति यत्सिद्धं तदाह ।

પરમસ્વાસ્થ્યહેતુત્વાત્પરમાર્થતઃ સ્વાસ્થ્યમેવેતિ ॥ ૫૩ ॥

પરમસ્વાસ્થ્યહેતુત્વાત્ ચિત્તવિપ્લવપરિહારેણ પ્રકૃષ્ટસ્વાવસ્થાનનિમિત્તાત્વાત્ પર-
માર્થતઃ તત્ત્વવૃત્ત્યા સ્વાસ્થ્યમેવ નિરુત્સુકતયા પ્રવૃત્તિરિતિ સંવધ્યતો સા ચ જગવતિ

અસ્વસ્થપણાને ઉત્પન્ન કરનાર એવી મનને પ્રીતિ ઉપજાવનાર સ્ત્રી વિગેરે વસ્તુને વિષે પ્રવર્તવાથી અસ્વસ્થપણું જાણાય છે. ૫૧

હવે સ્વસ્થતાનું સ્વરૂપ કહે છે—

મૂલાર્થ—ઉત્સુકપણાએ (ઉછાંછળાપણાએ) રહિત પ્રવૃત્તિ કરવાથી સ્વસ્થપણું પ્રગટ થાય છે. ૫૨

ટીકાર્થ—સર્વ કાર્યને વિષે ચપલતા મુકીને પ્રવૃત્તિ કરવાથી સ્વસ્થતા પ્રાપ્ત થઈ છે, એમ સિદ્ધ થાય છે. ૫૨

એમ સ્વસ્થપણું સિદ્ધ થતાં શી સિદ્ધિ થઈ ? તે કહે છે—

મૂલાર્થ—ઉત્કૃષ્ટા સ્વસ્થપણાનું કારણપણું છે, તેથી પર-
માર્થપણે નિરુત્સુકપણે પ્રવૃત્તિ છે, એજ સ્વસ્થપણું જાણવું. ૫૩

ટીકાર્થ—પરમ સ્વસ્થપણાના કારણને લઈને એટલે ચિત્તના બિપ-
દ્રવના પરિહારપટે બિતૃષ્ટ એવા પોતાના સ્વરૂપનાં રહેવાના નિમિત્તાને લઈને
પરમાર્થથી એટલે તત્ત્વ વૃત્તિથી નિરુત્સુકપણે પ્રવૃત્તિ છે, તેજ સ્વસ્થપણું

કેવલિનિ સમસ્તિ ઇતિ સિદ્ધં યદ્રુત ન તસ્ય કચિદૌત્સુક્યમિતિ । નનુજવેઽપર્વો
 ચૈકાંતતો નિસ્પૃહસ્ય કથં વિહિતેતરયોરર્થયોરસ્ય પ્રવૃત્તિનિવૃત્તી સ્યાતામિતિ ।
 ઉચ્યતે દ્રવ્યત એવ પૂર્વસંસ્કારવશાત્ કુદ્વાદ્વચક્રભ્રમવત્ સ્યાતામ્ ॥ ૫૩ ॥

एतद् ज्ञापयन्नाह ।

भावसारे हि प्रवृत्त्यवृत्ती सर्वत्र प्रधानो व्यवहार
 इति ॥ ५४ ॥

જાવસારે માનસવિકલ્પપુરઃસરે હિશબ્દઃ પૂર્વોક્તજાવનાર્થઃ । પ્રવૃત્ત્યપ્રવૃત્તી
 સર્વત્ર વિહિતેતરયોરર્થયોર્વિષયે । કિમિત્યાહ । પ્રધાનો જાવરૂપઃ વ્યવહારો

બાણુવું. તે નિઃસ્તુક પ્રવૃત્તિ કેવલી ભગવાનને વિષે રહેલી છે, તેથી તે કેવલી
 ભગવાનને કાઢ ઠેકાણે ઉત્સુકપણું નથી, એ વાત સિધ્ધ થઈ. અહિં કાઢ
 શંકા કરે કે, સંસાર તથા મોક્ષને વિષે એકાંત નિસ્પૃહ એવા કેવલી ભગવા-
 નને યોગ્ય અર્થમાં પ્રવૃત્તિ અને અયોગ્ય અર્થમાં નિવૃત્તિ કયે પ્રકારે થાય છે?
 તે, શંકાનો ઉત્તર આપે છે. પૂર્વ સંસ્કારને લઈને કુંભારના ચક્રના ભ્રમવાની
 પેઠે દ્રવ્યથીજ એ બંને કરવા યોગ્યમાં પ્રવૃત્તિ અને ન કરવા યોગ્યમાં નિવૃત્તિ
 થાય છે. ૫૩

કેવલીને દ્રવ્યથી પ્રવૃત્તિ નિવૃત્તિ છે, એ વાતની ભાવના કરતા કહે છે.

મૂલાર્થ—જેમાં ભાવજ સારરૂપ છે એવી પ્રવૃત્તિ તથા અપ્ર-
 વૃત્તિ એ સર્વ સ્થાને પ્રધાન વ્યવહાર છે. ૫૪

ટીકાર્થ—સર્વ કરવા યોગ્ય અર્થને વિષે પ્રવૃત્તિ કરવી અને
 ન કરવા યોગ્ય અર્થને વિષે અપ્રવૃત્તિ (નિવૃત્તિ) કરવી, તે જે
 મનના વિકલ્પ પુર્વક હોય તો તે પ્રધાન વ્યવહાર કહેવાય છે. એટલે
 લોકાચાર રૂપ ભાવ વ્યવહાર કહેવાય છે. કહેવાની મતલબ એવી છે કે,
 કાઢ સારા અથવા નઠારા કામને વિષે મનની એકાગ્રતા પૂર્વક પ્રવૃત્તિ કરવી,

લોકાચારુત્વઃ કદમુક્તં જવતિ યૈવ મનઃપ્રણિધાનપૂર્વિકા કચિદર્થે પ્રવૃત્તિર્નિ-
વૃત્તિર્વા તામેવ તાત્ત્વિકા તત્ત્વવેદિનો વદંતિ ન પુનરન્યાં, યતોડનાજોગાદિધિઃ પ-
રિપૂર્ણશ્રામણ્યક્રિયાવંતોડપિ અજ્ઞવ્યાદયો ન તાત્ત્વિકશ્રામણ્યક્રિયાવત્તયા સમયે
વ્યવહૃતાઃ । તથા સંમૂર્ણનજમત્સ્યાદયઃ સક્તમનરકપૃથિવીપ્રાયોગ્યાયુર્વંધનિમિ-
ત્તમહારંભાદિપાપસ્થાનવ્રત્તિનોડપિ તથાવિધભાવવિકલ્પત્વાન્ન તદાયુર્વંધં પ્રતિ પ્ર-
ત્યગ્નીજવંતિ, एवं સયોગકંવલ્લિનોડપિ સર્વત્ર નિઃસ્પૃહમનસઃ પૂર્વસંસ્કારાદિ-
હિતેતરયોરર્થયોઃ પ્રવૃત્તિર્નિવૃત્તી કુર્વંતોડપિ ન જાવતસ્તદ્વંતો વ્યવહિયંતે
હતિ ॥ ૫૪ ॥

અર્થવાન્યુચયમાહ ।

પ્રતીતિસિદ્ધશ્ચાયં સવ્યોગસચેતસામિતિ ॥ ૫૫ ॥

અર્થવા નિવૃત્તિ કરવી તેને તત્ત્વવેદનાથો તાત્ત્વિક એટલે ભાવરૂપ પ્રવૃત્તિ અ-
ર્થવા નિવૃત્તિ કહે છે પણ મનના પ્રણિધાન વિનાની જે પ્રવૃત્તિ તથા નિવૃત્તિ
છે તેને ભાવરૂપ કહેતા નથી, તેથી મુનિપણની દ્રવ્યક્રિયા જેમને પૂર્ણ થયેલી
છે એવા અગવ્યાદિકને અનાભોગ વગેરેથી તેમની ક્રિયા થાય છે. માટે સિદ્ધાં-
તમાં નત્ય મુનિભાવની ક્રિયાના કરનાર કહ્યા નથી. વડી સાતમી નરકની
પૃથ્વીને પામવા યોગ્ય એવા આયુષ્યના અર્થના કારણરૂપ જે મહારંભાદિ
પાપસ્થાનને મેવનારા સંનૃષ્ઠિમ મત્સ્ય વગેરે પણ તેવા મનની કૂરતારૂપ
ભાવના નહિત છે, તેથી સાતમી નરકના આયુષ્યને આર્થવા સમર્થ થતા નથી.
તેમ જાનાર અને જાણ બનેલા નિરસ્પૃહ મનવાલા સર્થોગ કેવલી પણ વિહિત
અને અપિહિત એવા અર્થને વિષે પૂર્વ સંસ્કારના વશથી પ્રવૃત્તિ તથા નિવૃત્તિ
કરે એ તેમ જાણતેમને જાવતો પ્રવૃત્તિ તથા નિવૃત્તિના કરનાર કહ્યા નથી. ૫૪

નોંધ લેવાની જરૂર કરતા કહે છે.—

મતાર્થ—શુદ્ધ ધ્યાન સત્ત્વનુ યોગવદે માત્રધાન મનવાલા
મતા મુનિજ્ઞાને જોવાના અવુલ્લસદે પુરે કહેલા અર્થે સિદ્ધજ છે. ૫૫

પ્રતીતિસિદ્ધઃ સ્વાનુજવસંવેદિતઃ ચઃ સમુચ્ચયે અયં પૂર્વોક્તાર્થઃ સદ્યોગેન શુદ્ધધ્યાનવ્રત્તણેન યે સચેતસઃ સચિત્તાઃ તેષાં સંપન્નધ્યાનરૂપામવ્રમાનસાઃ મહામુનયઃ સ્વયમેવામુમર્થં પ્રતિપદ્યંતે ન પુનરત્ર પરોપદેશમાકાંક્ષંતે ઋતિ ॥ ૫૫ ॥

અથ પ્રસ્તુતમેવાહ ।

સુસ્વાસ્થ્યં ચ પરમાનંદ ઇતિ ॥ ૫૬ ॥

નિરુત્સુકપટ્ટચિસાધ્યસ્વાસ્થ્યાદ્યદધિકં સ્વાસ્થ્યં તત્સુસ્વાસ્થ્યમુચ્યતે ત-
દેવ પરમાનંદો મોક્ષસુખવ્રત્તણઃ ॥ ૫૬ ॥

કુત ઇત્યાહા ।

તદન્યનિરપેક્ષત્વાદિતિ ॥ ૫૭ ॥

ટીકાર્થ—શુદ્ધ ધ્યાન લક્ષણવાલા સારા યોગે કરી સાવધાન એવા પુરૂષોને પૂર્વે કહેલા અર્થ પોતાના અનુભવમાં સિદ્ધ છે તે વાત જણાવે છે. (અહિં ચ શબ્દ સમુચ્ચય અર્થમાં છે) ધ્યાન રૂપ નિર્મલ મન જમને પ્રાપ્ત થયેલું છે, એવા મહામુનિઓ પોતાની મેલેજ પૂર્વે કરેલા અર્થને અંગીકાર કરે છે, તેમાં બીજાના ઉપદેશની અપેક્ષા રાખતા નથી. ૫૫

હવે ચાલતા પ્રસંગને કહે છે—

મૂલાર્થ—અતિશય સ્વસ્થપણું એજ પરમાનંદ (મોક્ષ) કહેવાય છે. ૫૬

ટીકાર્થ—નિરુત્સુકપણાએ (ઉછાંછલાપણાએ) રહિત એવી પ્રવૃત્તિ વડે સાધ્ય યોગ્ય એવા સ્વસ્થપણાથી અધિક એવું સ્વસ્થપણું, તે સુસ્વાસ્થ્ય કહેવાય છે. તેજ મોક્ષના સુખરૂપ લક્ષણવાલો પરમાનંદ (ઉત્કૃષ્ટ આનંદ) કહેવાય છે. ૫૬

તે પરમાનંદ શાથી કહેવાય છે ? તે કહે છે.

મૂલાર્થ—તે આત્માથી બીજી વસ્તુની અપેક્ષા રહી નથી તેથી મોક્ષ સુખરૂપ પરમાનંદ કહેવાય છે. ૫૭

તત્પ્રાપ્તાત્મનઃ મહાશાદન્ય સ્તદન્યઃ સ્વચ્ચતિસ્તિઃ તન્નિરપેક્ત્વત્ ॥૫૭॥

નન્વન્યાપેક્તા કિં હુઃસ્વરૂપા યદેવમુચ્યતે ઇત્યાહ ।

અપેક્તાયા હુઃસ્વરૂપપત્વાદિતિ ॥ ૫૮ ॥

પ્રતીતાર્થમેવ ॥ ૫૮ ॥

एतदेव ज्ञायति ।

અર્થાંતરપ્રાપ્ત્યા હિ તન્નિવૃત્તિર્હુઃસ્વેનાનિવૃત્તિરેવેતિ ॥૫૯॥

અર્થાંતરસંયંજિયાર્થરૂપસ્ય પ્રાપ્ત્યા જ્ઞાનેન હિર્યસ્માન્નિવૃત્તિઃ । કિમિ-
ત્યાહ, હુઃસ્વત્વેનાર્થાંતરપ્રાપ્તેરનિવૃત્તિરેવ હુઃસ્વસ્યેતિ ॥ ૫૯ ॥

ટીકાર્થ—તે આત્માથી બીજી પુદ્ગલિક વસ્તુની અપેક્ષા સર્વથા
ઃદિત થવાથી, તેથી ભોક્ષ મુખરૂપ પરમાનંદ કહેવાય છે. ૫૭

અર્થિં કોઇ શંકા કરે કે, આત્માથી અન્ય એવી વસ્તુની અપેક્ષા શા
માટે હુ ખરૂં છે ? એથી એમ કહે છે. તેના ઉત્તરમાં કહે છે—

મૂલાર્થ—પારકી અપેક્ષા હુઃખરૂપ છે. માટે. ૫૮

ટીકાર્થ—મુગ્ધ છે. ૫૮

એ વાતની બાબત કહે છે એટલે ૫૭ પદાર્થની અપેક્ષા હુઃખરૂપ છે,
એમ જાણે છે—

મૂલાર્થ—હુઃખરૂપ એવી અન્ય પદાર્થની પ્રાપ્તિયદે જે ઇચ્છા
ની નિવૃત્તિ છે તે હુઃખરૂપાની અનિવૃત્તિ છે. ૫૯

પ્રતીતિસિદ્ધઃ સ્વાનુજવસંવેદિતઃ ચઃ સમુચ્ચયે અયં પૂર્વોક્તાર્થઃ સદ્યોગેન શુદ્ધધ્યાનવ્રત્તણેન યે સચેતસઃ સચિત્તાઃ તેષાં સંપન્નધ્યાનરૂપામવ્રમાનસાઃ મહામુનયઃ સ્વયમેવામુમર્થં પ્રતિપદ્યંતે ન પુનરત્ર પરોપદેશમાકાંક્ષંતે ઈતિ ॥ ૫૫ ॥

અથ પ્રસ્તુતમેવાહ ।

સુસ્વાસ્થ્યં ચ પરમાનંદ ઈતિ ॥ ૫૬ ॥

નિરુત્સુકપ્રવૃત્તિસાધ્યસ્વાસ્થ્યાદ્યદધિકં સ્વાસ્થ્યં તત્સુસ્વાસ્થ્યમુચ્યતે ત-
દેવ પરમાનંદો મોક્ષસુખવ્રત્તણઃ ॥ ૫૬ ॥

કુત ઇત્યાહા ।

તદન્યનિરપેક્ષત્વાદિતિ ॥ ૫૭ ॥

ટીકાર્થ—શુદ્ધ ધ્યાન લક્ષણવાલા સારા યોગે કરી સાવધાન એવા પુરૂષોને પૂર્વે કહેલા અર્થ પોતાના અનુભવમાં સિદ્ધ છે તે વાત જણાવે છે. (અહિં ચ શબ્દ સમુચ્ચય અર્થમાં છે) ધ્યાન રૂપ નિર્મલ મન જેમને પ્રાપ્ત થયેલું છે, એવા મહામુનિઓ પોતાની મેલેજ પૂર્વે કરેલા અર્થને અંગીકાર કરે છે, તેમાં બીજાના ઉપદેશની અપેક્ષા રાખતા નથી. ૫૫

હવે ચાલતા પ્રસંગને કહે છે—

મૂલાર્થ—અતિશય સ્વસ્થપણું એજ પરમાનંદ (મોક્ષ) કહેવાય છે. ૫૬

ટીકાર્થ—નિરુત્સુકપણાએ (ઉછાંછલાપણાએ) રહિત એવી પ્રવૃત્તિ વડે સાધ્ય યોગ્ય એવા સ્વસ્થપણાથી અધિક એવું સ્વસ્થપણું, તે સુસ્વાસ્થ્ય કહેવાય છે. તેજ મોક્ષના સુખરૂપ લક્ષણવાલો પરમાનંદ (ઉત્કૃષ્ટ આનંદ) કહેવાય છે. ૫૬

તે પરમાનંદ શાથી કહેવાય છે ? તે-કહે છે.

મૂલાર્થ—તે આત્માથી બીજી વસ્તુની અપેક્ષા રહી નથી તેથી મોક્ષ સુખરૂપ પરમાનંદ કહેવાય છે. ૫૭

તસ્માદાત્મનઃ સકાશાદન્ય સ્તદન્યઃ સ્વવ્યતિરિક્તઃ તન્નિરપેક્ષત્વાત્ ॥૫૭॥

નન્વન્યાપેક્ષા કિં દુઃસ્વરૂપા યદેવમુચ્યતે ઇત્યાહ ।

અપેક્ષાયા દુઃસ્વરૂપપત્વાદિતિ ॥ ૫૮ ॥

પ્રતીતાર્થમેવ ॥ ૫૮ ॥

એતદેવ જાવયતિ ।

અર્થાંતરપ્રાપ્ત્યા હિ તન્નિવૃત્તિર્દુઃસ્વત્વેનાનિવૃત્તિરેવેતિ ॥૫૯॥

અર્થાંતરસ્યેન્દ્રિયાર્થરૂપસ્ય પ્રાપ્ત્યા લાજ્ઞેન હિર્યસ્માન્નિવૃત્તિઃ । કિમિ-
ત્યાહ, દુઃસ્વત્વેનાંર્થાંતરપ્રાપ્તેરનિવૃત્તિરેવ દુઃસ્વસ્યેતિ ॥ ૫૯ ॥

ટીકાર્થ—તે આત્માથી બીજી પુદ્ગલિક વસ્તુની અપેક્ષા સર્વથા
રહિત થવાથી, તેથી ભોક્ષ સુખરૂપ પરમાનંદ કહેવાય છે. ૫૭

અહિં કોઈ શંકા કરે કે, આત્માથી અન્ય એવી વસ્તુની અપેક્ષા શા
માટે દુઃખરૂપ છે ? જથી એમ કહો છો. તેના ઉત્તરમાં કહે છે—

મૂલાર્થ—પારકી અપેક્ષા દુઃખરૂપ છે. માટે. ૫૮

ટીકાર્થ—સુગમ છે. ૫૮

એ વાતની ભાવના કરે છે એટલે પર પદાર્થની અપેક્ષા દુઃખરૂપ છે,
એમ ભાવે છે—

મૂલાર્થ—દુઃખરૂપ એવી અન્ય પદાર્થની પ્રાપ્તિવડે જે ઇચ્છા
ની નિવૃત્તિ છે તે દુઃખપણાની અનિવૃત્તિ છે. ૫૯

ટીકાર્થ—ઇન્દ્રિયોના વિષય સુખના લાભે કરી જે દુઃખની નિવૃત્તિ
કરવી, તે શું કહેવાય છે ? દુઃખરૂપ એવી અર્થાંતરની પ્રાપ્તિ-વિષયસુખની
પ્રાપ્તિ તે દુઃખરૂપ છે, માટે વસ્તુગતે તે તે દુઃખની અનિવૃત્તિજ અણવી. ૫૯

અથૈનાં નિર્વૃતૌ નિરાકુર્વન્નાહ ।

ન ચાસ્યાર્થાતરાવાસિરિતિ ॥ ૬૦ ॥

ન ચ ન પુનરસ્ય સિદ્ધસ્યાર્થાતરાવાસિઃ સ્વવ્યતિરિક્તજ્ઞાવાંતરસંવં-
ધઃ ॥ ૬૦ ॥

एतदेव भावयति ।

સ્વસ્વજ્ઞાવનિયતો હ્યસૌ વિનિવૃત્તેષ્ટાપ્રપંચ इति ॥૬૧॥

સ્વસ્વજ્ઞાવનિયતઃ સ્વકીયસ્વરૂપમાત્રપ્રતિષ્ઠિતઃ હિર્યસ્માદસૌ જગવાન્
સિદ્ધો વિનિવૃત્તેષ્ટાપ્રપંચઃ અત્યંતનિવૃત્તસર્વાર્થગોચરસ્પૃહાપ્રવંધઃ ॥ ૬૧ ॥

आकाशेनापि सह तस्य संबंधं निराकुर्वन्नाह ।

અતોઽકામત્વાત્તત્સ્વજ્ઞાવત્વાન્ન લોકાંતક્ષેત્રાનિઃ ॥૬૨॥

મોક્ષ થતાં અર્થાતરની પ્રાપ્તિનો નિષેધ કરતાં કહે છે.

મૂલાર્થ—એ મોક્ષના જીવને અર્થાતરની પ્રાપ્તિ નથી. ૬૦

ટીકાર્થ—એ સિદ્ધના જીવને પોતાથી જુદા એવા પુદ્ગલ ભાવ વિ-
ગેરે પદાર્થનો સંબંધ નથી. ૬૦

સિદ્ધના જીવને અન્ય પદાર્થનો સંબંધ નથી, તે ખતાવે છે—

મૂલાર્થ—સર્વ પદાર્થ સંબંધી અભિલાષા જેની નિવૃત્ત થઈ
છે, એવા સિદ્ધ ભગવાન્ નિરંતર પોતાના સ્વભાવમાં જ રહેલા
છે. ૬૧

ટીકાર્થ—અત્યંત નિવૃત્ત થયેલ છે, સર્વ પદાર્થ સંબંધી અભિલાષા
જેમની એવા સિદ્ધ ભગવાન્ પોતાના સ્વરૂપ માત્રને વિષે જ રહ્યા છે. ૬૧

સિદ્ધક્ષેત્રગત આકાશની સાથે પણ સિદ્ધના જીવનો સંબંધ નિષેધ
કરતા કહે છે—

મૂલાર્થ—ઈચ્છા નથી માટે અકામ છે અને અકામ છે તેથી
અર્થાતરની અપેક્ષાએ રહિત છે, એ કારણથી સિદ્ધક્ષેત્રમાં રહેવા-
રૂપ પ્રાપ્તિ છે, તે અર્થાતર સાથે સંબંધ નથી. ૬૨

અતો વિનિવૃત્તેષ્ઠાપપંચત્વાત્ યદકામત્વં નિરજિહ્વાષત્વં તસ્માત્ ય-
ત્તત્ સ્વજાવત્વં અર્થાંતરનિરપેક્ષત્વં તસ્માન્ન લોકાંતક્ષેત્રાપ્તિઃ સિદ્ધિક્ષેત્રાવસ્થાન-
રૂપા આપ્તિરર્થાંતરેણ સહ સંબંધઃ ॥ ૬૨ ॥

एतदपि जावयति ।

ઓત્સુક્યવૃદ્ધિર્હિ લક્ષણમસ્યા હાનિશ્ચ સમયાંતરે ક્ષ-
તિ ॥ ૬૩ ॥

ઓત્સુક્યસ્ય વૃદ્ધિઃ પ્રકર્ષઃ હિયંસ્માત્ લક્ષણં સ્વરૂપમસ્યાઃ અર્થાંતરગ્રાપ્તેઃ
હાનિશ્ચોત્સુક્યસ્યૈવ ભંગઃ સમયાંતરે પ્રાપ્તિસમયાદગ્રેતનસમયલક્ષણે ॥ ૬૩ ॥

ટીકાર્થ—એ સિદ્ધના જીવને અન્ય પદાર્થની પ્રાપ્તિ કરવાની ઇચ્છા-
નો પ્રપચ ગયો છે, તેથી તેને નિરજિહ્વાષપણું પ્રાપ્ત થયેલ છે, અને તે કાર-
ણથી આત્માથી અન્ય પદાર્થમાં નિરપેક્ષપણું પ્રાપ્ત થયું, અને તે પ્રાપ્ત
થવાથી સિદ્ધના જીવને રહેવાના સ્થાનરૂપ લોકાંત ક્ષેત્રની પ્રાપ્તિ થાય છે, તો
પણ સિદ્ધ મહારાજ અન્ય પદાર્થમાં નિરપેક્ષ થયા છે, માટે આકાશરૂપ
અન્ય પદાર્થની સાથે સિદ્ધના જીવનો સંબંધ ન બાણવો. ૬૨

સિદ્ધક્ષેત્રનો સંબંધ છતાં પણ સંબંધની ના કહી, તેની ભાવના કર-
તા કહે છે.

મૂલાર્થ—સિદ્ધિક્ષેત્રરૂપ અર્થાંતરની પ્રાપ્તિ કરવારૂપ ઉત્સુકપ-
ણાની વૃદ્ધિની બીજા સમયમાં હાનિ થાય છે. ૬૩

ટીકાર્થ—ઉત્સુકપણાની વૃદ્ધિએ અર્થાંતર પ્રાપ્તિનું સ્વરૂપ છે અને
તે ઉત્સુકપણાની વૃદ્ધિ સિદ્ધના જીવને પેહેલા સમયમાં હોય છે, અને તેનો
નાશ સિદ્ધના જીવને બીજા સમયમાં થાય છે, એટલે સિદ્ધક્ષેત્ર સાથે સંબંધ
થવા રૂપ જે અર્થાંતરની પ્રાપ્તિ કરવામાં ઉત્સુકપણાની વૃદ્ધિ તેનો બીજા સ-
મયમાં નાશ થાય છે. ૬૩

નનુ કિમિદમૌત્સુક્યલક્ષણં સિદ્ધે નાસ્ત્યત આહ ।

ન ચૈતત્તસ્ય ભગવત આકાલં તથાવસ્થિતેરિતિ ॥ ૬૪ ॥

નચ નૈવ એતદર્થાંતરપ્રાપ્તિલક્ષણમનંતરોક્તં તસ્ય સિદ્ધસ્ય જગવત આકાલં સર્વમપ્યાગામિનં કાલં યાવત્તથાવસ્થિતેઃ પ્રથમસમયાદારજ્ય તથા તેનૈવ પ્રથમસમય-સંપન્નેનૈકેન નિષ્ઠિતાર્થત્વલક્ષણેન સ્વરૂપેણાવસ્થાનાત્ ॥ ૬૪ ॥

એતદપિ કુત ઇત્યાહ ।

કર્મક્ષયાવિશેષાદિતિ ॥ ૬૫ ॥

કર્મક્ષયસ્ય કાત્સ્ન્યેન સિદ્ધત્વપ્રથમલક્ષણ એવ સંજાતસ્ય સર્વલક્ષણેષુ અવિ-

કાઠ શંકા કરે કે, એ અર્થાંતર પ્રાપ્તિરૂપ ઉત્સુકપણું શું સિદ્ધને વિષે નથી? તેનો ઉત્તર આપે છે—

મૂલાર્થ—સિદ્ધ ભગવંતને અર્થાંતર પ્રાપ્તિરૂપ ઉત્સુકપણું નથી, કારણકે, યાવત્કાલ સુધી તેમનું તેમજ રહેવાપણું છે માટે. ૬૪

ટીકાર્થ—પાછલ કહેલ અર્થાંતર પ્રાપ્તિ થવા રૂપ ઉત્સુકપણું તે સિદ્ધ ભગવંતને નથીજ, કારણકે આગામી (આવતા) એવા સર્વકાલમાં તે ભગવંતને તેજરૂપે રહેવાપણું છે માટે એટલે પ્રથમ સમયથી આરંભીને તે પ્રકારે પ્રથમ સમયમાં સમાપ્ત કરેલ પોતાના સર્વ કર્મક્ષય કરવારૂપ અર્થ-ને સિદ્ધ કરી એક સમયની ઉધ્વગતિ કરીને લોકને અંતે પોતાના સ્વરૂપમાં રહેવાપણું છે. એજ પ્રકારે સદાકાલ રહેવાપણું છે, એથી સિદ્ધના જીવને અર્થાંતર પ્રાપ્તિરૂપ ઉત્સુકપણું નથી. ૬૪

સદાકાલ (એકરૂપે) સ્વરૂપમાં રહેવાપણું છે, એ શાથી કહો છો? તે કહે છે—

મૂલાર્થ—કર્મ ક્ષય થવામાં અવિશેષપણું છે માટે. ૬૫

ટીકાર્થ—સિદ્ધપણું પામવાના પ્રથમ ક્ષણને વિષે સર્વ પ્રકારે કર્મ

શેષાત્ અજેદાત્ ॥ ૬૫ ॥

एवं सति यत्सिद्धं तदाह ।

इति निरुपमसुखसिद्धिरिति ॥ ૬૬ ॥

इत्येवમૈત્સુખ્યાત્યંતિકનિવૃત્તેર્નિરુપમસુखसिद्धिः सिद्धानां श्रद्धेया ॥ ૬૬ ॥

अथोपसंहरन्नाह ।

सद्ધ્યાનવન્હિના જીવો દગ્ધ્વા કર્મધનં જીવિ ।

સદ્બ્રહ્માદિપદૈર્ગીતં સ યાતિ પરમં પદમ્ ॥ ૬૭ ॥

સદ્ધ્યાનવન્હિના શુક્લધ્યાનલક્ષણજ્વલ્લજ્વલનેન કરણનૂતેન જીવો જ્ઞવ્ય-
જંતુવિશેષઃ દગ્ધ્વા પ્રલયમાનીય કર્મધનં જીવોપગ્રાહિ કર્મલક્ષણં જીવિ મનુષ્યક્ષેત્ર-

ક્ષય થયા છે, તેનું સર્વ ક્ષણોને વિષે એક રૂપપણું છે, પણ તેમાં ભેદ નથી, તેથી સિદ્ધ ભગવંતનું સદાકાલ તેજરૂપે રહેવાપણું છે. ૬૫

એમ થતાં જ વાત સિદ્ધ થઈ તે કહે છે.

મૂલાર્થ—એ પ્રકારે સિદ્ધ ભગવંતને નિરૂપમ સુખની સિદ્ધિ થઈ. ૬૬

ટીકાર્થ—પ્રથમ કહ્યા પ્રમાણે ઉત્સુકપણાની અત્યંત નિવૃત્તિ થવાથી સિદ્ધના જીવેને નિરૂપમ સુખની સિદ્ધિ થઈ, એમ શ્રદ્ધા કરવી. ૬૬

હવે આ અંથની સમાપ્તિ કરતાં કહે છે.

મૂલાર્થ—આ મનુષ્ય ક્ષેત્રરૂપ પૃથ્વીને વિષે જીવ શુક્લ ધ્યાનરૂપ અગ્નિવડે કર્મરૂપી ઈંધણાને બાળી સુંદર એવા સદ્બ્રહ્મ વિગેરે પદ્ધતી શાસ્ત્રમાં ગાયેલા એવા પરમપદ (મોક્ષ) ને પામે છે. ૬૭

ટીકાર્થ—મનુષ્ય ક્ષેત્રરૂપ પૃથ્વીને વિષે શુક્લધ્યાન લક્ષણવાળા બલ-તા અગ્નિવડે ભવ્ય પ્રાણી ભવોપગ્રાહી કર્મરૂપ કાષ્ઠનો નાશ કરી સુંદર

લક્ષણાયાં કિમિત્યાહ સદ્બ્રહ્માદિપદૈઃ સદ્ધિઃ સુંદરૈઃ બ્રહ્માદિપદૈઃ બ્રહ્મલોકાંતા-
દિન્નિર્ધ્વનિન્નિર્ગીતં શદ્ધિતં સ આરાધિતશુદ્ધસાધુધર્મો જીવો યાતિ પ્રતિપદ્યતે પરમં
પદમિતિ ॥ ૬૭ ॥

ન ચ વક્તવ્યં અકર્મણઃ કયં ગતિરિત્યાહ ।

પૂર્વાવેધવશાદેવ તત્સ્વજ્ઞાવત્વતસ્તથા ।

અનંતવીર્યયુક્તત્વાત્સમયેનાનુગુણ્યતઃ ॥ ૬૮ ॥

પૂર્વાવેધવશાત્ પૂર્વ સંસારાવસ્થાયાં ય આવેધ આવેશો ગમનસ્ય તસ્ય વશઃ
તસ્માત્ એવમવધારણે તત્સ્વજ્ઞાવત્વતઃ સ ઉર્ધ્વગમનલક્ષણો બંધનમુક્તત્વેનૈરંકવી-
જસ્યેવ સ્વજ્ઞાવો યસ્ય સ તથા તદ્ભાવસ્તત્ત્વં તસ્માત્ તથેતિ હેત્વંતરસંમુચ્ચયે અનંત-
વીર્યયુક્તત્વાદપારસામર્થ્યસંપન્નત્વાત્સમયેનૈકનાનુગુણ્યતઃ શૈલેશ્યવસ્થાવષ્ટબ્યક્તેત્રમપેક્ષ્ય

એવા બ્રહ્મ, લોકાંત ઇત્યાદિ પદવડે કરીને કહેલા પરમપદને શુદ્ધ સાધુ ધર્મને
આરાધન કરનારો જીવ પામે છે. ૬૭

કર્મ રહિત થયેલા સિદ્ધના જીવની ઉર્ધ્વગતિ ક્રમ હોય ? એવી
શંકા કરવી નહીં, તે કહે છે—

મૂલાર્થ—પૂર્વની સંસારી અવસ્થાના જીવનના સંસ્કારને
વશથી કર્મ રહિત થયા પછી પણ ઉર્ધ્વગમન કરે છે, એમ સંબં-
ધ કરવો, વળી તેવી રીતના સ્વભાવપણાથી તેમજ અનંતવીર્ય
યુક્તપણાથી એક સમયે કરી સમશ્રેણિ આશ્રીને ઉર્ધ્વગમન કરી
પરમપદને પામે છે. ૬૮

ટીકાર્થ—પૂર્વ એટલે સંસારી અવસ્થાને વિષે જે ગમન કરવાનો
આવેશ હતો, તેના વશથી એક સમયની ઉર્ધ્વગતિ કરી મોક્ષ પામે છે,
તથા બંધનથી મુકાયેલા એરંડના બીજની પેઠે જિંચ્યા જવાના સ્વભાવને લધ-
ને તેમજ અનંતવીર્યથી યુક્તપણાને લધને એટલે અપાર સામર્થ્યથી યુક્ત
પણાને લધને શૈલીશી અવસ્થામાં પ્રાપ્ત થયેલા આકાશરૂપ ક્ષેત્રને આશ્રીને
સમશ્રેણીપણે એક સમયમાં પરમપદને જીવ પામે છે. એ ક્રિયાપદ પૂર્વના

સમશ્રેણિતયા પરમપદં યાતીત્યનુવર્તત્ત્વમિતિ ॥૬૫॥

સ તત્ર દુઃખવિરહાદત્યંતસુખસંગતઃ । તિષ્ઠત્યયોગો યોગી-
હવંદ્યસ્ત્રિજગતીશ્વરઃ ॥ ૬૬ ॥ ઇતિ

સોજીવોજીવો જીવઃ તત્ર સિદ્ધિક્ષેત્રે દુઃખવિરહાત્ શારીરમાનસબાધા-
વૈયુર્યાત્કિમિદં અત્યંતસુખસંગતઃ આત્યંતિકૈકાંતિકશર્મસાગરોદરમધ્યમગ્રસ્તિ-
ષ્ઠત્યયોગો મનોવાકાયાવ્યાપારવિકલ્પઃ યોગીહવંદ્યો યોગિપ્રધાનમાનનીયઃ અતएव
ત્રિજગતીશ્વરઃ હવ્યજાવાપેક્ષયા સર્વલોકોપરિજાગવર્તિતયા જગત્ત્રયપરમેશ્વર
ઇતિ ॥ ૬૬ ॥

ઇતિ શ્રીમુનિચંદ્રસૂરિવિરચિતાયાં ધર્મવિંદુપ્રકરણવૃત્તૌ વિશેષત્તો ધર્મફલવિધિર
ષ્ઠોઽધ્યાયઃ સમાપ્તઃ ।

સૂત્રમાર્થી લેવું ૬૫

મૂલાર્થ—તે સિદ્ધ ભગવાન તે ભોક્ષને વિષે દુઃખના વિરહથી
અત્યંત સુખમાં મગ્ન થઈ યોગીંદ્ર પુરૂષોએ વંદન કરવા યોગ્ય,
ત્રણ જગતના ઇશ્વર અને અયોગી થયા સતા રહે છે. ૬૬

ટીકાર્થ—દુઃખના વિરહથી એટલે શરીર તથા મન સબધી કષ્ટનો
નાશ થવાથી અને આત્યંતિક અને એકાંતિક એવા સુખ રૂપ સમુદ્રના
મધ્યમાં મગ્ન થઈ મન, વાણી અને કાયાના વ્યાપાર વડે રહિત થયેલા,
યોગીંદ્ર પુરૂષોને વંદનીય બનેલા તેથીજ ત્રણ જગતના ઇશ્વર એટલે દ્રવ્ય
તથા ભાવ એ બનેની અપેક્ષાએ સર્વ લોકના ઉપરના ભાગને વિષે વર્ત-
વાથી ત્રણ જગતના પરમેશ્વર થયેલા તે પૂર્વે કહેલા જીવ સિદ્ધિ ક્ષેત્રને વિષે
સદા કાલ રહે છે. ૬૬

શ્રી મુનિચંદ્ર સૂરિએ રચેલ ધર્મ વિંદુ પ્રકરણની ટીકાને વિષે વિશેષથી
ધર્મપ્રસન્ન વિધિને કહેવા રૂપ આઠમો અધ્યાય સમાપ્ત થયો.

નાવિઃકર્તુમુદારતાં નિજધિયો વાચાં ન વા ચાતુરી
 મન્યેનાપિ ચ કારણેન ન કૃતા વૃત્તિર્મયાસૌ પરમ્ ।
 તત્ત્વાજ્યાસરસાદૃપાત્તસુકૃતોઽન્યત્રાપિ જન્મન્યદ્દં
 સર્વાદીનવહાનિતોઽમલમના ભૂયાસમુચૈરિતિ ॥ ૧ ॥

આ ટીકામે મારી પોતાની બુદ્ધિની બિદારતા પ્રગટ કરવાને કરી નથી,
 તેમ વાણીની ચાતુરી દેખાડવા ને કે બીજા કોઈ કારણને લઈને કરી નથી,
 પરંતુ તત્ત્વના અભ્યાસના રસથી પુણ્યને ઉપાર્જન કરી બીજા જન્મમાં પણ
 સર્વ દુઃખની હાનિ થવાથી માઈં મન અતિશય નિર્મલ થાય, એવી ઇચ્છાથી મેં
 આ ટીકા કરેલી છે. ૧

इति श्रीमुनिचंद्रसूरिविरचिता धर्मविंदु-

प्रकरणवृत्तिः समाप्ता ।

प्रत्यक्षरं निरूप्यास्या ग्रंथमानं विनिश्चितम् ।

अनुष्टुप्ત્રાં सहस्राणि त्रीणि पूर्णानि बुध्यताम् ॥ १ ॥

એવી રીતે શ્રી મુનિચંદ્રસૂરિએ રચેલા ધર્મવિન્દુ પ્રકરણની
 ટીકા સમાપ્ત થઈ.

આ અથના ટીકાના અક્ષરે અક્ષરની ગણતરીથી નિશ્ચય કર્યો છે કે, તેનું
 પ્રમાણ અનુષ્ટુપ્છંદના ત્રણ હજાર શ્લોકનું છે, એમ જાણવું. ૧

शुद्धिपत्रक.

प्रथमो अध्यायः

पृष्ठ.	पंक्ति. अशुद्ध.	शुद्ध.
३	४ व्यवच्छेदनेन	व्यवच्छेदेन
६	२ विशेषानुष्ठानं	विशेषमनुष्ठानं
७	१ न्युपगमो	न्युपगमात्
८	३ मानेन	मानं तेन
९	४ धानाच्च	संधानाच्च
१४	११ धार्मिकजनस्य	धार्मिकस्य धनस्य
१८	१ नवां	न चां
२०	२ सव्यपेक्षकपाकस्य	सव्यपेक्षया
२६	७ सद्यत्	तद्यत्
३०	१० वासस्य	वासस्य
३५	७ आयादर्जं	तथा आयादर्जं
४०	६ हेतुकर्तृ	हेतुकर्तृ
४३	२ चित्ररूपेषु	चित्ररूपेषु
४४	८ रूपं ज्ञानं	रूपं ज्ञानं
४५	१२ वपयुः	वेपयुः
५०	३ ग्रासे	हासे
५७	२ मारंजस्य	मारंभस्य
६३	१ मरणानवसरे	मरणानवसरे

द्वितीयः अध्यायः

६६	४ कारिषु	कारिषु
६६	६ किमित्य	आह-किमित्य
६६	९ नैवं	नैव

पृष्ठ.	पंक्ति. अशुद्ध.	शुद्ध.
६८	४ तथानुवर्त्य	तथा तथानुवर्त्य
७०	७ जनर्थिनी	जनर्थिनि
७४	८ तथा श्रुतग्रहण	तथाश्रुतग्रहणप्रवृत्तेन
		तत्फल
७६	८ गोचरत्वाच्चेतू	गोचरत्वात्तच्चेतू
७८	८ जनोपकारी	जनोपकार
७८	२६ अलेद	लेद.
७९	४ विनयावथोत्सर्गः	विनयकायोत्सर्गः
८१	७ जीर्ण	जीर्ण
८५	२ शुद्धावप्यंतरा	शुद्धावप्यांतरा
१००	१ निरुपचरितया	निरुपचरिततया
१००	३ प्रतिज्ञासेत	प्रतिज्ञासेते
१०७	२ अन्यया	अन्यथा
१०६	१४ नाश	नाश वगेरे
"	१५ कर्यो	कर्यो वगेरे
११३	११ विशिष्ट	शिष्ट.
११५	५ मनुजवति	मनुजवदिति
११७	२० भा०य	भाव.
१२०	२६ पूर्व	पूर्वे.
१२५	२२ । ताने	श्रोताने
१२६	२३ नियम	नियमा

—०—

तृतीयः अध्यायः

पृष्ठ.	पंक्ति. अशुद्ध.	शुद्ध.
१३०	१ ग्रहणप्रवृत्ति	ग्रहण संप्रवृत्ति

૧૩૪	૧૫ પરિપાકાદિકથી	પરિપાકથી
૧૪૦	૬ રજસ	સરજસ
૧૪૧	૩ અનેહાસ	અનેહસ
૧૪૧	૫ વૈદૂર્ય	વૈદૂર્ય
૧૪૧	૬ સંઘ	સંઘ
૧૪૨	૨૦ પ્રેમના	પ્રેમના
૧૪૩	૬ નિર્વાસનામુદ્ઘોષ- યામાસ	નિર્વાસનાજ્ઞામુદ્ઘોષયા- માસ
૧૪૩	૨૧ ભ્રમ્યા	ભ્રમ્યા
„	૨૩ જ્વાની	જ્વાની આજ્ઞાની
૧૪૪	૪ હૃદ્યાંત	હૃદ્યાંત
૧૪૫	૭ પ્રધાનલોક	પ્રધાનાન્ય લોક
૧૪૫	૭ મૃતપાણિ:	મૃત જાજનવ્યગ્ર પાણિ:
૧૪૫	૮ યથાન	યથા દેવ ન
૧૪૫	૧૦ અસ્તસમય સમયાગમે	અસ્તસમયાગમે
૧૪૫	૧૪ શાંત	શ્રાંત
„	૨૧ મુખ્ય લોકોની	મુખ્ય લોકોની તથા— અન્ય લોકોની
„	૨૧ રત્નો	રત્નોનું પાત્ર
„	૨૪ નથી	નથી એમ નથી.
૧૪૬	૧૬ મૈત્રી	મંત્રી
„	૧૭ કરવથી	કરવાથી
„	૨૧ તે આ આ	તે આ
„	૨૨ જે	જેમ
૧૪૭	૭ સોપયોગાંતર	સોપયોગાંતર
૧૪૮	૧૩ બે ઇંદ્રિયથી માડી	બે ઇંદ્રિયથી માડી—

पृष्ठ.	पंक्ति. अशुद्ध.	शुद्ध.
१६१	१२ परप्रवर्त्तनं	परप्रवर्त्तनं
१६१	२३ श्री उपर लक्ष्मणी.	श्री तथा उपलक्ष्मणी
"	२८ भांग	भांग अथवा अती-
१६२	७ पुण्णान्नोगाइ	आर कांछ पक्षु
१६२	१८ ते	पुण्णान्नोगाइ
१६३	६ अपह्नुवानस्य	य, पक्षु
१६४	१६ करतां	अपह्नुवानस्य
१६६	१ बाणिज्यमेव	करतो
१६६	ए केवलं	बाणिज्यमेव
१६६	१० वणिक्	केवलं
१६६	१७ तीर्थकरे	वणिक्
१६७	६ परिणयविधानं	तीर्थकर
१६७	१० अनंग	परिणयनविधानं
१६७	११ क्रीडा	अनंग
१७१	३ पंच	क्रीडा
१७३	६ अर्थात्	पंच
१७४	२३ सतोष	तेन' कार्ष्ण अर्थात्
१७६	७ परिजाणं	सतोष
१७६	१५ भभ	पणिमाणं
१७७	४ कतधनादि	भांग
१७७	२३ प्राप्तीभोना	कृतधनादि
१७७	३ कथ	प्राप्तीभोना
१७७	७ द्रयेन	कथं
१८१	७ पतिमन्येन	द्वयेन
१८२	१ मर्य	पतितमन्येन
७२	६ द्वितीयस्य	मर्य
१८३	२ संबद्रं	द्वितीयस्य
		संबद्रं

पृष्ठ.	पंक्ति. अशुद्ध.	शुद्ध.
१८३	३ सावद्या	सावद्या
१८३	५ सद्यः	सद्यः
१८६	१ क्रीणाति	क्रीणाति
१८३	१४ सथित्त स'ब्ध	सथित्त स'ब्ध
१८४	१२ साधर्म्यपणुथीज	साधर्म्यपणुथीज
"	१३ विपेतोअे	विपेतो अे लोणप-
		लोण प्रभाणुइप
		शुणु अत
१८७	१ शापयति	शोषयति
१८७	१ यद्योनिपोषका	यद्योनिपोषका
१८७	४ न्यात्रापि	न्यत्रापि
१८७	७ मोखर्ये	मौखर्ये
१८९	१ जाटयित्वा	शाटयित्वा
१८९	४ द्यथा	द्यथा
१८९	८ कासितादिरूपस्य रू-	कासितादिरूपस्य
	पस्य	
१८९	१ संक्षेप	संक्षेप
१८८	७ स्मृत्यनुपस्थापनं	स्मृत्यनुपस्थापनं
१९५	४ धर्मात्	धर्मात्
१९५	७ तावृत्त	तावृत्त
१९८	८ चैत्रगृहे	चैत्रगृहे
२०८	१४ शुभे	शुभे अ
१९७	८ कर्त्ता	णर्त्ता
१९७	३ स्तवानां	स्तवानां गंजीराजिधेयानां
२१२	१३ व	ते
२१३	२३ तद्वत्	तद्वत्
२१७	१ वाचिग्वं	वाचिग्वं
२१८	१ दृष्टव्यमत्र	दृष्टव्यमत्र

पृष्ठ.	पंक्ति. अशुद्ध.	शुद्ध.
२१६	७ मित्यर्थः	मित्यर्थः
२१७	१८ उन्नति	उन्नति
२२२	१८ कार्य	कार्य
२२४	२६ स'के।	स'के।
२२७	११ तन्नैर्गुण्य	नैर्गुण्य
२२९	६ जंतुमता	जंतुमतां
२३०	११ भूलांथ'	भूलांथ'
२३१	८ जेधावी	मेधावी
२३१	ए चारिपर्वतम्	चारित्रपर्वतम्
२३१	१२ श्रेष्ठ	श्रेष्ठ
२३३	१४ क्षारलुनी	क्षारलुथी

चतुर्थः अध्यायः.

२३६	४ अद्वं	अद्वपं
२३७	७ वक्ष्यमाणं	वक्ष्यमाणं
२३७	२२ अवे।	अवे।
२३९	११ मरणस्येवेति	मरणस्येवेति
२३६	१५ वक्ष	वक्ष
२४१	८ ससमयरूवगो	ससमयपरूवगो
२४२	१ अन्नत्थं	अन्नत्थं
२४४	६ प्राहेति क्रिया	प्राहेति सर्वत्र क्रिया
२४५	ए निर्गुणस्य	निर्गुणस्य
२४५	ए केन प्रकारेण	केनापि प्रकारेण
२४७	१ प्रथम सिद्धौ	प्रथममसिद्धौ
२४७	३ पूर्वकोपि	पूर्वकोहि
२४७	५ कचित्	कचित्
२४७	७ सूत्रपिनादि धटादेः	सूत्रपिनादिर्धटादेः

पृष्ठ.	पंक्ति.	अशुद्ध.	शुद्ध.
२५१	१६	वृद्धस्पति	वृद्धस्पति
२५४	१२	हुं	हुं
”	१६	निवृत्ति	निवृत्ति
”	२६	पुत्र	पुत्र
२५५	१२	अपहार्थी	पहार्थी
”	२०	सादो	सादो
२६०	८	प्रयोगयोग्यश्च	प्रयोगाऽयोग्यश्च
२६१	२०	करीने	करीने देश
२६२	२६	दुःप्रतिकार	दुःप्रतिकार
२६६	२	बहुमानादेर	बहुमानादेर
२६६	४	त्यागः	त्यागं

—०—

पंचमो अध्यायः

पृष्ठ.	पंक्ति.	अशुद्ध.	शुद्ध.
२७६	४	निवेदनेन	निवेदन
२७७	३	धर्म	धर्म
२७९	४	अदतः	अदतः
२८१	१०	जणेण	जणेण
२८२	९	सन्वसा	सन्वस्सा
२८७	७	कथमानः	कथ्यमानः
२८९	६	कुष्टी	कुष्ट
३०६	१६	धर्म	धर्म
”	१६	अर्थे	अर्थे
३०९	४	कथंचिद्विषय	कथंचिद्विषय
३०९	८	सकृण	सकृणं
३१०	३	प्रत्युपदेशं	प्रत्युपदेश
३१०	९	स्नेह	स्नेह

पृष्ठ.	पंक्ति.	अशुद्ध.	शुद्ध.
३१३	२	शय्यातरु	शय्यातर
३१६	१	प्रजवसंपत्ति	प्रजवसुखसंपत्ति
३१६	१	अनन्यजणी	अनन्यणी
३१६	२	सुरध्याशंसन	सुरध्याद्याशंसन
६१६	६	ही	हा
३१७	८	मुत्तया	विमुत्तया
३१७	८	अवस्सग	आवस्सग
३१८	६	स्वपक्षगतानां	स्वपक्षगतानां परपक्षगतानां
३१९	२	प्रवर्तितव्यम्	प्रवर्तितव्यम् नान्यथेति
३१९	७	नुनय	नुदय
३२०	२	यचितितं	यचितितं
३२०	२	क्रोधाद्युदयो	क्रोधाद्युदयो
३२२	२	वाध्यमानो	वाध्यमानो
३२३	१०	शत्रुने	अेक शत्रुने
३२४	१	व्यवसाप	व्यसन
३२५	१	कृतत्वात्	कृतकृत्यत्वात्
३२५	१०	शिद्धानां	सिद्धानां
३२८	५	कालज्जाणु	कालमाणु
३३२	६	एकरात्रं	एकरात्रं अज्ञातश्च एक रात्रं
३३५	३	मध्वाश्रया	मध्वाश्रवा
३३७	१५	शरीरनी	ने शरीरनी
॥	१५	संघेषु	संघेषुनी
॥	१५	अने	०
३३८	५	सिद्धाति	मिथ्यति

पृष्ठ.	पंक्ति.	अशुद्ध.	शुद्ध.
३३६	१६	विवर्क	वितर्क
३४०	१२	परहित	परहित
३४१	१	द्वपापति	द्वपापति
३४२	११	यतिधर्म	यतिधर्म
३४४	४	प्रकाशंतरेण	प्रकारांतरेण
३४५	२२	पूर्व	पूर्व
३४६	७	कार्यादि	कायादि
३४७	१	प्रतिपत्तिसमये	प्रतिप्रत्तिसमर्थ
३५४	४	स्वयमेव	स्वयमेव
३५६	५	कव्याण	कव्याणा
३६३	१२	जगद्यु	जगद्यु
॥	१६	त ज्ञान	ते ज्ञान
३६१	७	मेतार्यहवाद्यापि	मेतार्यइवाद्यापि
३६१	२१	प्रवत्तला	प्रवत्तला
॥	२२	पोताना	पोताना
३६५	४	क्रियाकाद्वे	क्रियाकाद्वे
३६८	१६	क	के
३६८	१८	किलष्ट	किलष्ट
३७१	१४	तप्पते	वप्पते
३७१	१४	भीम	०
३७७	१	अकाद्वौत्सुक्यं	अकाद्वौत्सुक्यं
३७७	४	पवत्तणं	पवत्तणं
३७७	६	परिसुद्धे	परिसुद्धं
३८०	१५	परिष्ठाभना	०
३८१	११	प्रवृत्त	प्रवर्ते

पृष्ठ. पंक्ति. अशुद्ध.
 ३८८ १८ सासान्य
 , २२ धृति मुनियंद्र

शुद्ध.
 सामान्य
 धृति श्री मुनियंद्रसूरि.

—०—

सप्तमो अध्याय.

३८१	ए सर्वकार्येषु	सर्वकार्येषु
३८१	ए संक्षेपा	संक्षेपा
३८१	१० फलजनणने	फलजनणने
३८१	११ यत्पुनः	यत्पुनः
३८१	१८ अर्थी	अर्थी
३८२	१ देवसौख्यं	देवसौख्यं
॥	॥ यत्स्थिव	यत्स्थिव
३८३	१८ धर्मनु	धर्मनु
३८५	१० वृत्तिः	वृत्तिः
३८६	२५ छे	छे,
३८७	१५ प्रीति	प्रीति,
४००	० कट्या-	कट्याण मित्रैः सुकृतबुद्धि
४००	२१ धार	धार
४०१	१ निबंधनैर्जनैर्योगः	निबंधनैर्जनैर्योगः
४०३	२ वक्षणा	वक्षणा
४०३	१७ श्रेष्ठ	श्रेष्ठ
४०८	३ उदग्रणि	उदग्रणि
४१४	३ नवग्रैवेयक	नवग्रैवेयक
४१४	५ आणोहेणा	आणोहेणा

પુષ્ટ.	પંક્તિ. અશુદ્ધ.	શુદ્ધ.
૪૧૫	૯ ઉત્તરોત્તરા	ઉત્તરોત્તરા
૪૧૮	૧૪ સામાન્ય	સામાન્ય
૪૨૨	૧૨ અને	૦

અષ્ટમો અધ્યાય

૪૨૪	૭ ચરમવર્ત્તી	ચરમ ભવ વર્ત્તી
૪૨૫	૨૨ ઉદ્યાત	ઉદ્યાત
૪૨૭	૮ કેવલ	કેવલ
૪૩૨	૧૬ કેવળજ્ઞાના	કેવળજ્ઞાના—
૪૩૪	૪ ભામંરૂલં	ભામંરૂલં
૪૩૫	૭ હયૈ	હયૈ
૪૩૮	૧૪ બંને	બંનેના
૪૪૭	૫ તદ્ગ્રહઃ	તદ્ગ્રહઃ
૪૪૮	૨૧ પૂર્વક	પૂર્વક
૪૫૦	૩ રૂતિ	રૂતિ
૪૫૦	૮ રૂત્યાહા	રૂત્યાહ

